

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

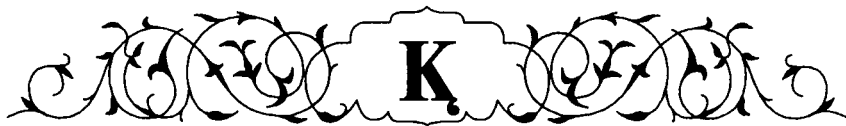
Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.

ҚАБАРИНҚИ айн. қаваринқи.

ҚАБАРИҚ айн. қавариқ. Қора атлас кўйлагини туртиб чиққан қабариқ кўкраги бекни телба қилар даражада ўйнаб турибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳис овлаган хотирам гўё Нур тўпловчи қабариқ шиша. Ҳ. Шарипов.

ҚАБАРМОҚ айн. қавармоқ. Унинг ингичка бели, чинни каптар кўксидек қабариб чиққан кўкси, йўғон сочлари шундай кўриниб турарди. Мирмуҳсин, Умид. Раҳматилланинг оёқлари қабариб, қонталаш бўлиб кетибди. А. Кўчимов, Ҳалқа. ..кўзларининг милки бир оз қабарган. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ҚАБАРЧИМОҚ айн. қабармоқ. Ишладик, ишладик тўкиб маржон тер, Қўллар қабарчиди ва бўлди қадок. Қўллар қабарчиса.. қилма хавотир, Меҳнат билан кетар юракдаги доғ. Ҳ. Салоҳ, Тошкент билан суҳбат.

ҚАБЗ [а. قَبْز — олиш; тутиш; сиқимлаш, тутамлаш; тўхтатиб қолиш] айн. қабзият 2. Қабз ўлмоғимга боис ҳажринг ҳужуми эрмиш. Увайсий.

ҚАБЗА [а. قَبْضَة — чангал; ҳовуч; тутқич, даста; қўлга киритиш] 1 Тутқич, даста. Маҳкам дарҳол ичкарига кириб, эшикнинг қабзасидан тортиди. П. Қодиров, Уч илди. Аҳмаджон пулемётнинг қабзасини маҳкам ушлаган ҳолда.. душманни кузатар, афтидан, шеригининг сўзини эшитмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бир кафт тутимига тенг узунлик ўлчови. Теша сопи одатда 4–5 қабза, кетмон сопи эса 12–15 қабза бўлади.

3 Тутам, даста. Бир қабза пиёз. ■ Ойни-са бедадан бирор қабза олиш у ёқда турсин, ҳатто назар солгани кўрқарди. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚАБЗИЯТ [а. قَبْضِيَّت — қисилиш; тўхтаб қолиш; ич қотиш] 1 Ич қотиши, узоқ вақт ич келмаслиги ёки қийинчилик билан келиши. Эчки гўшти ҳам парҳез, уни қабзият бўлганда ейилса, ични суради. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Қабзият вақтида истеъмол қилинган овқат моддалари ичакларда узоқ — бир неча кун туриб қолади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

2 эск. Диққат ошган, юрак сиқилган ҳолат; дилгирлик. Тошкент Ўрта Осиёнинг энг жонли бир шаҳри.. томоша қилиб, вақтинини чоғ қилиш мумкин, бироқ менда нимадан-дир диққатлик, қабзият ҳамма ёғимни ўраб олган. «Муштум». Мен аламзада шўрликни оғир қабзиятда кўрган кампир.. «турқтароватингизни кўриб, ҳар кун чорак этдан тушайман», деб мени бисек тангликка солди. Файратий, Довдираш.

ҚАБЗИЯТЛАНМОҚ эск. Диққат бўлмоқ, диққатчилиги ошмоқ. Ортиқ даражада қабзиятланган Ёқуб ота ҳаммани койиб ташлади.. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚАБЗЛАНМОҚ айн. қабзиятланмоқ. [Онаси қабзланиб:] Э болам, кўнглингиз эр тилар ўхшар, ошиқманг, ошиққан қиз эрга ёлчмас. Гулханий, Зарбулмасал.

ҚАБИЛ [а. قَبِيل — нав, хил; тарз, йўсин] Ў.-п. к. ва ч.к. шаклида кўмакчи вазифасида қўлланади: қабилда Қиёс, ўхшатиш муносабатини билдиради; тарзида, йўсинда.

Раиснинг «Кўрққан олдин мушт кўтарар» қабилда қилган ҳозирги ҳаракати ўтирганларга ёқмади. С. Маҳқамов, Шогирд. *Ақли бор одам, фақир киши панада, қабилда ўзини бир четга олиб, ишини ўхшатиб юравереди.* В. Ғофуров, Вафодор. *Сен менга тегма, мен сенга тегмайман, қабилда иш тутуш — энг хавfli мараз.* Ф. Мусаҷонов, Ҳиммат. **Қабилдан** 1) кам қўлл. айн. **қабилда.** *Еган оғиз уялар, қабилдан Ўзбек ойим ҳам муомалани қудаларга қилди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Бу том ва деворлар гўё. «бўлса — бўлар, бўлмаса — ғовлаб кетар» қабилдан қилиб, омонатгина қўнқайтириб қўйилгандек кўринади.* Ҳ. Шамс, Душман; 2) от ёки отлашган сўзлар билан қўлланиб, ўхшатиш, қиёс маъносини билдиради; каби, сингари. *Қоравой полвон улар қабилдан эмас, сиёсатдан ҳам оз-моз баҳслашар.* эди. Й. Шамшаров, Тошқин. *Қобил ака ўзини сенсираб, тракторини сизсирайдиганлар қабилдан.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚАБИЛА [а. قبيلة — авлод, насл; уруғ] 1 Уруғ-аймоқ, бир ота-онадан тарқаган бир неча гуруҳ уюшмаси, этник бирлик. *Турк қабилалари.* ■ ..шаман ва мажусий қабилалари кўп обидаларини ер билан яқсон қилганликларини устоздан суҳбатда эшитган эди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Тарихий маълумотларга қараганда, бу ердаги қабилалар Америкага европаликлар боришидан анча илгари картошка экиб, ҳосил олишган.* «Фан ва турмуш».

2 Насл-насаб жиҳатидан бир хил бўлган кишилар тоифаси, гуруҳи. *Хўжалар қабилла жиҳатидан тўртга бўлинадилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҚАБИЛАВИЙ [а. قبيلەۋى / قبيلى — қабиллага оид, алоқадор] Қабиллага оид, қабилаларга хос бўлган (қ. **қабилла** 1, 2). *Қабиллавий низола.* *Қабиллавий урф-одатлар.*

ҚАБИЛАДОШ Бир қабиллага мансуб бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Жанобларига хайрихоҳ бўлганим учун қабилладошларимдан қаттиқ ситам кўрдим.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҚАБИЛАЧИЛИК Кишилар қабиллақабилла бўлиб яшаган жамият; кишиларнинг қабилаларга бўлиниб яшашига асосланган ижтимоий тузум. *Қабиллачилик даврини ўт-*

казаётган халқларда динлар ҳам бошқача, қурбонликлар ҳам ўзгарақдир. Газетадан.

ҚАБИҲ [а. قبيح — жирканч, ярамас; дағал; қўпол; ахлоқсиз] Ахлоқ-одоб, инсонийлик қоидалари талабига зид; жирканч, разил, ярамас. *Қабиҳ иш.* **Қабиҳ одам.** ■ *Фуломжон бу қабиҳ найранбозликдан қаттиқ ғазабга келса-да, ўзини оғир тутиб, оғир сўзлашга ҳаракат қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ичкиликбозлик кўнлаб қабиҳ жиноятлар манбаидир.* Газетадан.

ҚАБИҲЛАШМОҚ Тобора қабиҳ, разил бўлиб бормоқ, қабиҳлик, разиллик йўлига ўтмоқ; разиллашмоқ.

ҚАБИҲЛИК Қабиҳ, ярамас иш, хатти-ҳаракат, қилмиш. *Ҳар қандай қабиҳликдан қайтмайдиган одам.* ■ *Мақсад — юракларга солишдир рахна Мудҳиш қабиҳликнинг кирдикоридан.* Ж. Жабборов. *Ўзингиз биласиз, [Бергер] ҳеч қандай қабиҳликдан қайтмайдиган одам.* А. Мухтор, Чинор.

ҚАБЛ қ. қабил. *Саломатми? Тетикми? Рухи қалай? Дилшод ҳам худди шу қаблда жавоб қилди: саломат, тетик, руҳи жуда баланд.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАБЛАЛМИЛОД [а. قبل الميلاد — милоддан аввал(ги)] эск. кт. Милодгача, янги эрагача, милоддан олдинги.

ҚАБЛАТТАРИХ [а. قبل التاريخ — тарихдан аввал(ги), қадимий] эск. кт. Жуда қадимий, ёзув ва ёзма ёдгорликлар, ёзма асарлар майдонга келмаган даврга оид.

ҚАБО [а. قباء — устки кийим, чакмон] эск. Узун ва кенг устки кийим. *Хонзода бегимнинг нафис қадди-қомати, ипак матодан кийган камалакдай товланувчи қабоси Аҳмад Танбалга бугун ҳар қачонгидан ҳам жозибали кўринади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАБОҚ эск. қ. **қовоқ** II. Сўз сўзласа, қабоғингни уясан.. «Муродхон». *Қабоқлари кенг-кенг, оғизлари тор.* Лутфий.

ҚАБОҲАТ [а. قباح — қабиҳ иш, қабиҳлик, разиллик; беадаблик] 1 *от* Қабиҳ иш, ярамас хатти-ҳаракат; қабиҳлик. «*Қандай пасткашлик, қандай ярамас қабоҳат! Шу маҳалгача сезмаганимга ҳайронман!*» деб ўйлади Фуломжон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Интизор ҳар уй диловар, Дилкушлар базмига, Гар оёқ қўйса қабоҳат, Йиғлағай остона ҳам.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 сфт. Қабоҳатли, разил, қабиҳ. Қабоҳат иш. ■ Бозорнинг устини туман олибди, Одамларга қабоҳат кун бўлибди. «Очилдов». Бу қабоҳат қирғин поёнига етмай, давлатпаноҳ аёнлари қуриовида жар ёқасида қатор тизилган ўлим дорлари томон юрди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҚАБОҲАТЛИ Қабоҳат билан тўлибтошган; қабиҳ, разил, ифлос. *Неча вақтлар бўлди, тентираб юрган, Қабоҳатли қаттиқ кунлар кечирган. «Ойсулув».*

ҚАБР [а. قبر — гўр] Одам ўлиги (мурдаси) кўмиладиган ёки кўмилган махсус жой; гўр. *Чинорли мазорда хўп меҳрибон, хўп дилкаш одам — Бобоқул отанинг қабри бор.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу қабрларда дорга осилган Низомиддин ва унинг олти ўртоғи.. ётгандай бўлиб кўринарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАБРИСТОН [а. + ф. قبرستان — қабрлар, гўрлар макони; мазор, гўристон] Мархумлар дафн қилинадиган махсус жой; гўристон. *Шу кун отасининг мазорига бориб, шам ёқди, қабристондаги шайхларга назр берди.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

ҚАБРТОШ Қабр устига ўрнатиладиган, мрамор, харсангтош ва б. материалдан тайёрланадиган ёдгорлик. *Борса-келмас эврилди — Эримадинг сен. Қабртошлар тирилди — Эримадинг сен. Э. Шукур, Ҳамал айвони.*

ҚАБУЛ [а. قبول — маъқуллаш; ижозат бериш; битишув, розилик] 1 Таклиф, илтимос ва ш.к. га билдирилган розилик, маъқуллаш. *Қабул жавоби.* ■ *Кумуш қабул ифодасини бергандан сўнг, қушбеги даҳлизда қараб турган кўрбошига: -Кирсинлар, — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Завқ-сафони тезроқ тотишга интилган Мирзакаримбой эътироз қилса ҳам, ниҳоят, қабулга [никоҳни кечиктиришга] мажбур бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Бериладиган, тақдим этиладиган, топшириладиган нарсани олиш; қабул қилиш. *Хирмонлар донга тўлиб, ғалла ортган автомашиналар карвони қабул пунктлари томон шошилмоқда.* Газетадан. *Бойсунқур мирзо мадраса қурилишини ниҳоясига етказиш ва тантанали қабул маросимларини ўтказишлариغا раҳбарлик қилишни устод Қавомдан илтимос қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Ишга, ўқишга, аъзоликка, сафга, қаторга ва ш.к. га олиш, ўтказиш, қўшиш. *Институтга қабул бошланди. Курсга қабул тўхтатилди. Қабул имтиҳонлари муваффақиятли ўтди. Қабул комиссияси ишга тушди.* ■ *-Бу йилги қабулга менинг ҳам бир оз алоқам бор, — деди у. — ҳаракат қилиб кўришим мумкин.* П. Қодиоров, Уч илдиз.

4 Сухбатлашиш, арз ёки шикоятни тинглаш, кўриш ва ш. к. мақсадларда кимса ҳузурда бўлиш, ҳузурга чақириш ёки қўйиш. *Қабул маросими. Қабул соатлари. Бошлиқ қабулида бўлмоқ.* ■ *Фаттоҳ Улмасбеков бугунги қабулни бир амаллаб тугатди-ю, аммо ўзи ҳам букчайиб қолгандай бўлди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Куннинг иккинчи ярмида Ойқизнинг қабул вақти эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Врач қабул-лига биринчи бўлиб ёзлай, деб хўроз қичқирмасдан келгандим. «Муштум».*

5 Эфир тўлқинларини ўзига олиш, ушлаш, тутиш. *Қабул қилувчи аппарат. Радиостанция маълумотларни бериб бўлгач, қабулга ўтди.*

Даргоҳида қабул қилмоқ эск. кт. 1) ҳузурга киритмоқ, қўймоқ; 2) дин. ижобат қилмоқ. *Бемор.. кўзини очиб, қизчасини ёнига тортди ва пичирлади: -Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди.* А. Қаҳҳор, Бемор. **Қабул қилмоқ** (ёки **этмоқ**) 1) рози бўлмоқ, кўнмоқ; маъқул деб топмоқ, қўшилмоқ. *Таклифни қабул қилмоқ. Шартини қабул қилмоқ. Узрни қабул қилмоқ.* ■ *..бизларнинг бу рабъимизга қарши тушиб, ҳарчанд рад қилса ҳам, ниҳоятда онасининг сўзини ерда қолдирмаслик учун қабул қилган эрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) олмоқ (тақдим этилган, топширилган нарсани). *Қиз гулдастани қабул қиларкан, мастона кўзларини йигитга тикди.* Газетадан. *Пахтани ўз вақтида қабул қилиш, тозалаш, авайлаб-асраш.. ниҳоятда зўр масъулиятни талаб қилади.* Газетадан; 3) ўз қаторига, сафига олмоқ. *Партияга қабул қилмоқ.* ■ *Азизим.. Сиз санъаткорлар оиласига қабул қилиндингиз.* «Муштум»; 4) ҳузурда бўлишга рухсат бермоқ, киритмоқ. *..бу оғирлик бурундан сармунший бўлган кишининг устидаги қонуний вазифа бўлиб келганликдан кишиларни уйда қабул қилишга Анвар мажбур эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 5) муҳокама этилган масала юзаси-

дан якуний, хулосавий тўхтамни белгиламоқ, шундай тўхтамга келмоқ. *Қарор қабул қилмоқ. Резолюция қабул қилмоқ. Табрикнома қабул қилмоқ.* ■ Бу масала юзасидан қарор қабул қилингандан кейин, иккинчи масалага ўтилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари; 6) эфир тўлқинларини тутмоқ. *Космик кема локатори ҳаракатга келиб, тезгина тўғриланиб олди-да, радиодан берилётган сигналларни қабул қила бошлади.* Газетадан; 7) бирор гап ёки нарсани ўзи бирикиб келган сўз ёки жумла билдирган маънода инобатга олмоқ, тан олмоқ маъносини билдиради. *Ҳазратим, берган ўғитингизни бебаҳо гавҳар ўрнида қабул қилурмиз.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Мулла Фазлиддин Хонзода бегимнинг мақтовини ишга оид оддий гаплардек қабул қилмаса, кўнглидаги нозик ҳисларни сездириб қўйса, ун жонидан бири ҳам омон қолмаслигини сезди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 8) бирор мазҳаб ёки динга кирмоқ, ўтмоқ. *Ислоҳ динини қабул қилган халқлар.*

ҚАБУЛХОНА [қабул + хона] 1 Расмий идораларда иш билан келувчилар навбат кутиб ўтирадиган ёки қабул қилинадиган хона. *Фаттоҳ Ўлмасбеков йўлакдагилар олдидан қошларини чимириб ўтди-ю, қабулхонага кирди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Шербек суриштириб юриб, Зоология институтини топиб олди. Тўғри директор қабулхонасига кириб борди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 тар. Қаровсиз қолган болалар уйи; етимхона.

ҚАВАРИЛМОҚ кам қўлл. айн. қавармоқ. *Салим баққолнинг қора, чўтир юзлари.. думалоқланиб, қаварилиб чиққан бурни.. ҳеч кимга ёқмайди.* Уйғун, Турсуной.

ҚАВАРИНҚИ кам қўлл. айн. қавариқ 3. *Бир томони қаваринқи линза.*

ҚАВАРИШ Турли механик таъсирлар натижасида баданнинг бирор соҳаси терисига шикаст етиши (кўпинча оёқ бармоқлари, товони, қўлнинг кафти ва панжаларида юз беради).

ҚАВАРИҚ 1 от Узоқ ишлаш, ишқаланиш ва б. сабаб билан терида ҳосил бўлган шиш, пуфак. *Қўлдаги қавариқлар.*

2 сфт. Шиш, пуфак ҳосил бўлган; қаварган. *Дарё қизга эркалангандек, тўлқин кўтариб қирғоққа чиқар ва унинг қавариқ оёқларини ялаб кетар эди.* «Ёшлик».

3 Гумбазсимон бўртган; бўртиб чиққан. *Қордай оппоқ яктагининг ёқасидан ҳабашларникидек қора қавариқ кўкраги бўртиб чиқиб турарди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ҚАВАРИҚЛИ Қавариғи, қавариқлари бўлган, қавариқлар билан қопланган. *Қавариқли темирлатки. Қавариқли шиш.*

ҚАВАРМОҚ 1 Ишлаш, ишқаланиш ёки куйиш натижасида қавариқ ҳосил бўлмоқ. *Кун бўйи кетмон чопиб, қўлим қаварди.* ■ *Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб, оёғим қаварди.* Ойдин, Фонарь тагида. *Бетон қориш машинасини айлантуриш вақтида қавариб кетган қўллари зирқирарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 Туртиб чиқмоқ, бўртиб турмоқ. *Иккинсининг.. бўйин томирлари арқондай қаварган, билак пайлари темирга айланган.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Етилиб, пишиб, яққол сезилиб бўртиб турмоқ. *Меҳмонни кузатиб қўйганидан сўнг Ганжанинг кўнглида қавариб турган ўт бирданига ловуллаб кетди.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Кўкси (ёки юрак-бағри, кўнгли) қаварди с. т. Қаттиқ хафа бўлди, ранжинди, кўнгли ўксиди, огринди. *Гапи курсин, юрак-бағрим қаварди, Гўрўғлига бориб, бергил хабарди. «Гўрўғли». Закоат деди, ун тўрт маҳрам буюрди, Маҳрам келиб, менга берди хабарди, Закоат деган гапга кўнглим қаварди.* «Алпомиш». **Оёғи қавармоқ** Юравериб, қатнайвериб чарчамоқ. **Тили қавармоқ** Гапиравериб чарчамоқ. *Йигит қўлини силтади: -Запчасть [эҳтиёт қисмлар] деявериб, тилларимиз қавариб кетди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ҚАВАРТИРМОҚ 1 Қавармоқ фл. орт. н. Юравериб, оёқни қавартирмоқ. ■ *Замбил қўлингни қавартирган бўлса, қонда орқала.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Эркаларнинг кўзлари ғазабдан чақчайган, бўйин томирларини қавартириб, бўғилиб бақаришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Муболага қилмоқ; бўрттирмоқ. *Нури эрдан кўнгилсиз эди. Айниқса, кейинги кунларда эрининг қусурини ўз хаёлида гоят қавартириб юборди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАВАРТМА айн. қавариқ 1. *Агар ташқи томондан қаралса, ўпка пуфакчалари ярим*

доира кўринишидаги қавартмалар билан қопланган бўлиб кўринади. «Анатомия».

ҚАВАРЧИҚ Майда қавариқ.

ҚАВАТ 1 Қат-қат нарсаларнинг ҳар бир қати, қатлами ва уларнинг ораси. *У дўппини тахлаб, кўрпанинг қаватига қўйди.* ■ *Қават-қават мрамрни кўрганмисан? Гўшти ўшандай бир қават ёғ, бир қават гўшт бўлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб, далага чиқиши бошқаларга ўр-нак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ахир у [Майна] игнанинг тешигидан етти қават осмонни кўрадиган мерсан. Элу юрт орасида унинг таърифи зўр.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

2 Хоналари устма-уст солинган биноларнинг бир баландликдаги хоналардан иборат қисми, қатори. *Бинонинг бешинчи қавати. Остки қаватда яшamoқ.* ■ *Баширжон қават навбатчисидан калитни олиб, ўз номерига кирди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Устма-уст жойлашган тоқча, полка ва ш.к. нинг ҳар бир поғонаси. *Мунисхон жа-вонлардан бирини очиб, унинг юқориги қаватидан бир тўп сурат олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 с. т. Ён, қатор, саф. *Отамиз бизни қаватларига олиб, деҳқончилик қилдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Мана, йигитлардан сўра, даштда денгиз яратаётганлар шулар. Уғлинг ҳам шулар қаватида.* Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар.. *Ун учга кирган акам Солижон онам қаватларига кириб қолди.* Газетадан.

5 Ип ва ш.к. га тизилган нарсаларнинг ҳар бир тизими; шода. *Маржон шодасининг уч-тўрт қавати узилиб кетган, ўша узук шодалардан марварид доналари худди кўз ёшидай ерга томиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза.

6 кам қўлл. Марта, карра. [Ҳолисхон:] *Ҳаммаси эсимдан чиқиб, минг қават тагин ғайратландим.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

7 Сидра. *Шоҳим бир-икки қават эски кўйлак-иштондан бошқа нарсаси бўлмаган бўқчани устига керосин тўкиб ёндирмоқда эди.* С. Айний, Қуллар.

ҚАВАТИГА рвш. с. т. Қаторасига, аралаш. *Қаватиға ҳаммани койийвермоқ.*

ҚАВАТЛАМОҚ 1 Қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ ёки букмоқ. *Кўрпани қаватламоқ. Чалпакни қаватламоқ. Газеталарни қаватлаб тахламоқ.* ■ *Арабхон бегим шоҳи-*

атлас кўрпачалардан иккитасини танча тўрига қаватлаб солди. Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ип, каноп ва ш.к. нарсаларнинг бўлақларини, қатларини ёнма-ён тизиб, ёндаштириб ёки букиб йўғонлаштирмоқ. *Канопни қаватлаб эшмоқ.* ■ *Сафархалтадан йўл учун олинган ипни олти қаватлаб пишитиб, кўрпа қавиқ нина билан каллани ўз жойига қўйиб тика бошладик.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАВАТ-ҚАВАТ 1 Бир неча қаватдан, қатламдан ташкил топган, бир неча қаватга эга бўлган; қат-қат. *Қават-қават тоғ жинси.* ■ *Дурагайларда думба ёғи бада-нига уриб кетади. Қават-қават мрамрни кўрганмисан? Гўшти ўшандай бир қават ёғ, бир қават гўшт бўлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Қаватлаб тахланган, терилган ёки букланган. *Қават-қават кўрпа.* ■ *-Неча марта кўргансан, келган кунни кўрсатдим-ку, — деди Эрали қават-қават қилиб букланган хатни сержантга узатаркан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қатор-қатор тизилган, тортилган, ёнма-ён турган, қўйилган (узун ва ингичка нарса ёки чизиклар ҳақида). *Қават-қават қилиб пишитилган ип.* ■ *У йўлда бораркан, қават-қават тиканли симлар билан ўралган цехларнинг қўриқчилари ундан пропусса сўрай бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАВИМА Орасига пахта солиб қавилган. *Қавима кўрпа. Қавима шим.*

ҚАВИМОҚ Авра-астари орасига пахта солинган нарсаларни икки томонга ипни ўтказиб тикиб чиқмоқ. *Тўнни қавимоқ. Пахтали шимни қавимоқ.* ■ [Қосимжон] *Уйга келганда, ойиси айвонда кўрпа қавиб ўлтирарди.* Ў. Умарбеков, Она.

ҚАВИҚ 1 Чок тури; қавиладиган нарсалар (тўн, дўппи, кўрпа ва ш.к.)нинг икки томонига ўтказиб тикилган чоки. *Йирик қавиқ. Гулдор қавиқ.* ■ *Эъзозхон паранжи ичидан бошини кўтариб қаради, Раззоқнинг ихчам кирза этигини, майда қавиқ пахталик шимини кўрди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Қавиш иши. *Қавиқни ўрганмоқ.* ■ *Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қоплаб, қавиқдан чиқарди.* А. Ҳайитметов, Унсин хола. *Кўлига игна киргани баҳона бўлди-ю, юрагига сиғмаётган қавиқни ҳам йи-ғиштириб қўйди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҚАВИҚЧИ Қавиш иши билан шуғулланувчи одам. *Моҳир қавиқчи.*

ҚАВЛ [а. قول — сўз, гап; мулоҳаза, фикр] **1** кам қўлл. Лафз, сўз. *Қавли йўқ одам.* ■ *Уламан деб мард қавлидан тоярми? «Равшан».*

2 эск. айн. **ЭЪТИҚОД.**

ҚАВМ [а. قوم — халқ, миллат; кишилар тўдаси, гуруҳи] **1** Бир авлоддан тарқалган, ўзаро қариндошлик муносабатлари билан боғланган кишилар бирлашмаси; уруғ, аймок, қабила. *Гарчи сизнинг қипчоқ қавмига мансубиятингиз бўлса ҳам, Мусулмонқулни ҳайдашда бизга унутилмаслик.. хизматлар қилдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 дин. Бир масжидда ибодат қилувчи кишилар, бир масжиднинг намозхонлари ва уларнинг ҳар бири. *Жиловхонада намоз кутиб ўтирган қавмлар ичида Самад бўқоқ, Шукур сўфилар ҳам кўринар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..хатна тўйига етти мачит қавмини таклиф қилган бўлса, маҳалла учун жонкуяр Маҳкамбой терисига сигмай қоларди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

3 Кишиларнинг маълум бир иш ва б. жиҳатдан бўлган бирлиги, гуруҳи; тоифа. *Ҳалиги қавмдаги муаллифлар энди ошкора ошна-оғайнигарчилик, лўттибозлик, гуруҳбозлик.. йўлига ўтиб олдилар.* Газетадан. *-Мен бир ожиз фуқаронгизман, — деди у дарҳол, — аҳли шуаро ила фузало қавмига кўрсатган иноятларингиз таҳсинга сазовордир.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида — **қавмида**) «Қаторида» маъносини билдиради. *Менга-ку жаноза ўқийдиганлар топилди. Аммо сенлар тўнғиз қавмида кетасанлар.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. *Зокир темирчи ғозийнинг қиличидан ўлган, шунинг учун ҳам у кофир қавмида кетган эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАВМ-ҚАРИНДОШ, **қавму қариндош** Узоқ-яқин қариндош-уруғ, хеш-ақрабо. *Ўрмонжон.. Баҳрободдаги уй-жойини, қавм-қариндошини, ёр-дўстини ташлаб келиб, биз билан жафо чекиб ўтирибдими, баракалла!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАВОМ [а. قوام — мавад, таянч; маъно, моҳият; қавмлар] **1** Қавм; қавмлар. *Хумсон ҳам расво бўлди дегин.. у манзилларнинг қавоми инсофли эди-ку?!* Ойбек, Болалик.

2 Қавом (эркаклар исми).

ҚАВРАК Қир-адирларда эрта баҳорда униб чиқадиган ўтсимон кўп йиллик ўсимлик ва унинг ёш пайтида ейиладиган ўзаги. *Ҳар ер-ҳар ерда қаврак ўсимлиги танаси бошқа ўсимликлардан баланд кўтарилиб туради.* П. Фуломов, Зарафшон этаклариди.

ҚАВС I [а. قوس — камон, ёй; равоқ; тиниш белгиси] Ўзбек тилида кенг қўлланиладиган, икки элементли (қўшалок), асосан, гап ўртасида ва охирида ишлатиладиган чегараловчи тиниш белгиси. *Кичик қавс. Ўрта қавс. Катта қавс. Қавсга олмоқ. Қавсдан чиқармоқ. Қавс ичида берилган изоҳ. Қавс ичидаги математик ифода.*

ҚАВС II [а. قوس — Ўқ-ёй буржи] **1** (А - катта) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Ақраб ва Жад(и)й буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида тўққизинчи ойнинг арабча номи (22 ноябрь — 21 декабрь орасидаги даврга тўғри келади). *Қавс суви — дардга даво, Қуёш, ҳаво — танга даво.* Мақол. ■ *Бизда мезон, ақраб ва қавс ойлари қуруқ бўлиши керак, бўлмаса, кузги ҳосилни, айниқса, ғўза-пахтани йиғиштириб оломаймиз.* С. Айний, Қуллар.

ҚАВСОБ [а. + ф. قوساب — қавс суви] Қавс ойида, яъни ноябрь охири — декабрь бошларида ерни суғориш учун бериладиган сув; қавс суви. *-У ҳам, — деди бригадир, — кузда шудгор қилинган, қавсоб, чиллаоб берилган, гўнгли тупроқ солинган.* С. Айний, Қуллар.

ҚАВЧИН Ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири. *Қишлоқ одамлари олчин, паритўп, қавчин.. дея аталмиш уруғ-аймоқларга бўлиниб олишади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҚАД(Д) [а. قَد — бел, қомат; ўлчам, миқдор; ўлчов] **1** Бўй-баст, гавда бичими; қомат, сумбат. *Қадди келишган одам. Қадди букилган чол.* ■ *Фуломжон.. чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Соқолининг оқлигига қарамасдан, унинг қаддида кексалик аломати сезилмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Олимов.. қадди барваста, семизгина киши эди.* Ҳ. Назир, Сўнгги чақмоқлар.

2 Тананинг оёқлардан юқори қисми, гавда. *Костюм ҳали бўйиса инбатан ингичка бўлган қаддига кенглик қилди, кўкраги бир оз халта бўлиб, ёқаси кўчиб турибди.*

П. Қодиров, Уч илди. *Бек қаддини ёстиқ устидан кўтариб, Комилга жилмайиб қаради.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Киши ва нарсаларнинг бўйи, баландлиги. *Ун кунлик меҳнат орқасида ҳар томони беш газли ва қадди уч ярим газли бир хужра ҳосил бўлади.* А. Қодирӣ, Обид кетмон. *Энди у озди, соқоллари ўсди, юзи қорайди.. қадди чўзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Хирмонлар қаддини кўкдан оширинг..* Ф. Фулом.

Қад кўтармоқ 1) бўй чўзмоқ, ўсмоқ. *Райҳонлар қад кўтариб, ҳид сочди..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Муроталининг ҳовлисида қад кўтарган ўрик бутун қишлоқда мавжуд бўлган дарахтларнинг энг каттаси ва чиройлиси эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) тикланмоқ, қурилмоқ. *Клуб деворлари кун эмас, соат сайин қад кўтара борди.* «Муштум». *Уч ҳафта ичида гиштин сардоба ердан икки-уч газ қад кўтариб, узоқ-узоқлардан кўзга ташланадиган бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳар ер-ҳар ерда.. кабоб, сомса, палов пиширадиган ошхоналар тезда қад кўтариб, ишга тушди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Қад ростламоқ** айн. **қаддини ростламоқ** 2. *Бинокор қадами етган жой тез обод бўлади, улкан завод-фабрикалар қад ростлайди.* Газетадан. **Қадди расо** 1) қ. **расо.** *Қадди расо йигит;* 2) тик ўсган, адил. *Қадди расо тераклар.* **Қаддини кўтармоқ** айн. **қаддини ростламоқ.** *Сутада ёнбошлаб ётган йигит қаддини кўтариб, атрофга қаради.* ■ -*Қаддини кўтаргунча, заводчи бойлардан солиқ олинмасин, — деди.. Ёлмонбой.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Қаддини ростламоқ** 1) қаддини тик, меъёрий ҳолатга олмоқ. *Қурбон ота энгашиб, самоварнинг остига сим тикқайтган эди, қаддини ростлаб, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..пулларни кўрпачага узала тушиб, ҳузур қилиб хаёлан санаб ётган Пошиша хола Лаблага кўзи тушди-да, қаддини ростлади.* Д. Нурий, Осмон устунӣ; 2) кўчма ўзини тутиб олмоқ. *Гарчи қаддини ростлаб олган бўлса ҳам, ҳали ёш, ёмғирда қолган гўзалар Муҳиддиннинг кўз ўнгидан ўтарди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди; 3) иш, аҳвол-шароитни яхшиламоқ, дуруст ҳолга келтирмоқ. *Шаҳар бозорида отаси берган пулни сармоя қилиб, дўкон очган Тожи савдо-*

сотиқни авж олдириб, қаддини ростлай бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАДАЛМОҚ 1 **Қадам** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Бу йил уруғ барвақт қадалди.* Кўкракка қадалган қатор орденлар. ■ *Ҳамманинг кўзи қора чарм қолланган эшикка қадалган.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

2 Кўзини тикмоқ; тикилмоқ. *Сочларини ёйиб, уқдай қадалди..* К. Яшин, Ҳамза. *Чол ўғлига қадалиб олганди.. «Шарқ юлдузи».* *Валижон.. биллур тошлар орасидан қайнаб чиқайтган тиниқ сувга қадалиб, хиёл жим қолди.* О. Ёкубов, Ларза.

3 **Юрмоқ, турмоқ** каби баъзи сўзлар билан қўлланиб, қимирламай шу сўзлар аңлатган ҳолатда бўлиш маъносини билдиради. *..бу ерда қолган кишилар стулларга михлаб қўйилгандай қадалиб ўтиришларидан шахсий ишлари қуриладиган кишилар эди.* И. Раҳим, Ихлос. *..мажҳул киши юзини ойдинга бериб, хароба уй остида қадалиб турганликдан унинг ким эканлигини таниш осон эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Бемор бир оздан сўнг чой сўради. Кейин яна қадалиб ётаверди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ҚАДАМ [а. قدم — оёқ кафти, товон; оёқ, одим] 1 **Юриш** жараёнидаги ҳар бир оёқ ташлаш, оёқ босиш; одим. *Илдам қадам.* *Шахдам қадам.* ■ *Очил «бу гапларнинг менга алоқаси йўқ», дегандай қилиб, қадамни тезлаштирди.* П. Қодиров, Уч илди. *Ёнидаги қорабайир буни сезди шекилли, бир неча одим ўтиб, қадамини секинлаштирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу вақт болохона нарвонида гурс-гурс қадам товуши эшитилди.* Ҳ. Фулом, Машғал. -*Мардонқул ака, — деди у бошлиқнинг юришига қадамини мослаб..* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Саодатхон бир-икки қадам босиб, яна орқасига қайтди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Ҳар бир қадам оралиғига тенг масофа, оралиқ масофа. -*Ассалому алайкум, — дедим остонадан бир қадам нарида туриб.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Содиқ аминнинг капаси унғурдан юз қадамча ғарбда, тоғнинг соябон бўлиб осилиб тушган каттакон тоши остида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 **кўчма** Иш-фаолият, ривожланиш ва ш.к. да олға силжиш, илгарилаш. *Ўртоқ Аҳмедов, бу тажриба пахта агротехникасида олға қўйилган катта қадам, дейди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 кўчма Бирор жой, томонга қаратилган, йўналган юриш; ташриф. Унинг бу ердан қадами узилди (кесилди). У бизниқига қадам босмай қўйди. ■ Агар қадамини бой сезиб қолса, Гулнорнинг аҳволи оғирлашмайди? Ойбек, Танланган асарлар. Хайрият, хайрият, Абдурасул!. Сенинг ҳам қадаминг биз томонларга тушар экан.. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Сенинг учун келди совчи қадами.. «Баҳром ва Гуландом».

5 кўчма Иш-фаолиятдаги ҳар бир хатти-ҳаракат; амал. Одам баъзан бир марта нотўғри босиб қўйган қадами учун умрбод жавоб беради. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ахир, кам гапириб, қадамини билиб босса, ишини билиб қилса ва зимдан қора ниятлар йўлдан кета берса, уни дарҳол билиш осонми, ахир? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бир қадам 1) айн. қадам 2. Бир қадам нарида турибди; 2) жуда қисқа оралиқ, оралиқ масофа ҳақида. Ҳзингиз кўрдингиз, бугун гузардан бир қадам ҳам жилганим йўқ, гувоҳ бўларсиз дейман-да. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қадам босмоқ 1) қадамлаб юрмоқ. ..Турғунои тиззасини ушлаб, зўрға қадам босарди. А. Қаҳҳор, Мастон; 2) бирор жой, маконга бормоқ, келмоқ; ташриф буюрмоқ. Йўқ, амаки, уйга энди бир умр қадам босмайман. С. Аҳмад, Уфқ. Бугун саккиз кун бўлди, қадам босмайсиз-а? С. Сиёев, Ёруғлик; 3) иш-фаолиятда муайян тарзда иш тутмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ. ..ўша босган ножўя қадами бошига бало бўладиган бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қадам олиш Иш-фаолиятда, ҳаётда ўзини тутиш, бундаги ўзига хос хатти-ҳаракат, ҳолат. Иккаласининг кайфлари баландми ё Опа келтирган хушхабар эсанкиратиб қўйганми, ишқилиб, қадам олишлари бошқача. О. Ёқубов, Ларза. ..Абдусаматқорининг сўнги кунлардаги қадам олиши Ҳрмонжоннинг ҳар иккала тахмини ҳам тўғри эканини аниқ кўрсатиб турар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қадам отмоқ (ёки ташламоқ) 1) қадам босиб юрмоқ, одим отмоқ. Иккала от бир қиёсда баравар қадам ташлаб борар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) кўчма силжимоқ, юрмоқ, бормоқ. Қуёш ташлар фарб сари қадам. Ҳайратий. Қадам ранжида қилмоқ қ. ранжида. Устоз ёзувчи хотирасини эъзозлаш учун қалам соҳиблари, олимлар.. музейга қадам ранжида қилдилар. Газетадан. Қадам таш-

ламоқ айн. қадам босмоқ 1; қадам қўймоқ. Мақсадсиз ташланган қадам — ўқсиз милтиқ билан овга чиқишдек гап. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Утган йил билан ҳам хайрлашдик. Янги йилнинг бўсағасига қадам ташладик. Н. Сафаров, Оловли излар. Қадам қўймоқ 1) айн. қадам босмоқ 1, 2. У унинг зинасига энди қадам қўйганда, похол остидан чиққан кампир: -Ҳой, болам, немис бор! — деб қичқирди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Дўст билан обод уйинг, Ҳар бўлса у вайрона ҳам. Дўст қадам қўймас эса, вайронадур қошона ҳам. Э. Воҳидов; 2) журъат қилмоқ; киришмоқ, бошламоқ. Бу ишга қадам қўймасдан илгари, бир карра сизнинг олдиниздан ўтиш, раъйингизни билишга тўғри келди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) бирор ёшга тўлиб, кейингисига ўтмоқ. Ун иккига қадам қўймоқ. ■ О, учга қадам қўйиб қолди-ку. Тили бирам ширин бўлиб чиққанки, сира қўя берасиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қадамини узмоқ Бормайдиган, келмайдиган бўлмоқ. Нега бизниқидан қадам узиб кетдингиз, ё кўнги қоларлик иш ўтдимиз биздан? К. Яшин, Ҳамза. Ҳар қадамда 1) ҳар бир қадамга тенг масофада. Ҳар қадамда белги қўйиб борарди; 2) жуда кўп, оралари жуда қисқа, тигиз жойлашган нарсалар ҳақида. «Масжиди жомий» бўйлаб ҳар қадамда гадои, қаландарлар, тиланчи болалар, кампирлар.. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДАМА 1 Қадаб, тўғнаб ёки тикиб, чашиб қўйиладиган. Қадама жияк. Қадама ёқа.

2 Безак яратиш, безатиш, ясатиш ва ш.к. учун қадалган нарса. Ҳша чолғуларни ўйладим бу гал, Чиройда беқиёс, кўзни олади. Садаф қадамалар ёнар мукамал.. А. Исроиллов.

ҚАДАМ-БАҚАДАМ айн. қадамма-қадам. Саломатнинг қонини Низомиддинов қадамбақаддам босиб борарди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚАДАМГОҲ [а. + ф. قدمگاه — (авлиёлар) қадами изи] кам қўлл. айн. қадамжо(й) 2. Моҳир меъмор ва наққошларга қадамгоҳ бўлган кўҳна Хиванинг архитектура ёдгорликларини томоша қилиш нақадар завқли. Газетадан.

ҚАДАМЖО(Й) [а. + ф. قدمجای — (авлиёлар) қадами теккан жой] 1 дин. Зиёрат қилиш, сифиниш учун бориладиган, мўъжизали, муқаддас деб саналувчи жой; зиё-

ратгоҳ. Резидент ўрнидан туриб, харита олдига келди: -Руслар мусулмонларга қадамжоларни зиёрат қилиш учун тўққинлик қилишмайди. К. Яшин, Ҳамза. Комил ишонч билан айтиш мумкинки, бу муқаддас қадамжо [Чашмаи Айноб] чиндан ҳам муъжизадир. Газетадан. Имом Бухорий қадамжосида барпо этилган мухташам меъморий обида қурилишига ҳам бир оз ҳисса қўшганман. Газетадан.

2 кўчма Кўриш, бирор нарса ўрганиш, намуна олиш учун бориладиган серфайз ёки азиз жой. Тошкент қадамжойдир. Азиз жой экан. М. Шайхзода. Бу жойларни очиб, қадамжо қилишига эса бирмунча азият чеши керак. С. Кароматов, Олтин қум.

ҚАДАМЛАМОҚ 1 Қадам ташлаб юрмоқ; одимламоқ. Майна олдинга қадамлади. Ҳамма унинг чиройли юзига, келишган қомати, ҳарбий кийимига ҳавас билан боқди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 (-иб қўшимчали редш. шаклида – қадамлаб) Қадам ташлаб, қадам билан. Извош муюлишга яқинлашиб қолганда, йўртиб келаётган от тўсатдан қадамлаб юра бошлади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Туроб чодирга жой чамалаб, қадамлаб қозик ўринларини белгилаб олди. С. Кароматов, Олтин қум.

ҚАДАМЛИ Қадам чамасидаги; ..қадам келадиган. Юз қадамли масофа. Икки қадамли жой.

ҚАДАМЛОВЧИ Қадамламоқ фл. сфдш.

Қадамловчи экскаватор айн. одимловчи экскаватор қ. одимловчи.

ҚАДАММА-ҚАДАМ рвш. Изма-из, кетидан қолмай, из қувиб; бирин-кетин. Мен келдим, (кетимдан) қадамма-қадам у ҳам келди. ■ Унда устозининг ортидан қадамма-қадам юриб, у босиб ўтган йўлдан бориш, ушанинг ўзидай бўлиш орзуси ҳам кундан-кунга улғаярди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАДАМОҚ 1 Тирамоқ, тақмоқ. Тахтанинг бир учини деворга қадамоқ. ■ -Бу яшамай ўлғурнинг ўзи ёмон, — деди она муштини ерга қадаб. А. Қаҳҳор, Сароб. [Бектемир] Иккита танкни кўрди, бири қийшайган, иккинчиси эса тумшугини ерга қадаган. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Санчмоқ, суқмоқ. Ханжар қадамоқ. ■ Пичоқчанинг учини консерва банкасига қадаб, безакдор сопи устидан кафти билан ура бошлади. Н. Аминов, Суварак.

3 Тўғнамоқ, тақмоқ. Тўғноғич қадамоқ. Тўғноғич билан қадаб қўймоқ. ■ Мен бирон қоғозни ўқимасдан қўл қўйсам, сен бирон кўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб қўйсанг, ишга совуққонлик билан қараганимиз учун жавобгар бўламиз. А. Қаҳҳор, Айб кимда? Дасторпеч.. гавҳарларни Ботирнинг.. салласига қадаб қўйди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Ўрнига тушириб бириктирмоқ; солмоқ, тақмоқ (тугма, пистон ва ш.к. ни). Гимнастёркасининг ёқасига қўл юборди-ю, тугмасини қадашга улгуролмай, яна сўзида давом қилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

5 Ўрнатмоқ, тикмоқ; босиб, суқиб, ўрнига жойлаштирмоқ. Глухов пичоқ билан бирпасда беўхшовгина юлдуз ясади, бармоқдай қизил қалам билан уни бўяди-да, ёғочга бириктириб, қабрга қадади. Ойбек, Қуёш қораймас.

6 кўчма Экмоқ, тикмоқ. [Бўтабой] Шўдгорни кесиб, чигит қадаётганлар олдига борди. С. Аҳмад, Ҳукм.

Кўзларини (ёки кипригини) қадамоқ Тикилиб қарамоқ, боқмоқ, тикилмоқ. У [Комилжон] шофёрга бошқа савол бермай, икки кўзини машина ойнасига қадаб борди. И. Раҳим, Ихлос.

ҚАДАР 1 [а. قدر – миқдор, ўлчам, даража] кўм. **1** (б. к. билан) Таққослаш, ўхшатиш, даража муносабатларини, маъноларини билдиради; каби, ўхшаш, -дек. Косани олиб, катта қошиқ билан шошиб-пишиб ичди. Косада ош уч эллик қадар озайди. Ойбек, Танланган асарлар. Дунё қадар мардлик сиққан кенг қучоғингга, Яширинган миллион халқнинг ғазабли саси. Х. Пўлат. Биз ўзимизни ичкарига олгач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга тўнғиллайдир-да, дарвозани берклаш ҳаракатиغا тушади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 (ж. к. билан) Чегара муносабатини, маъносини билдиради; довури, -гача. Уйдан вокзалга қадар. Етти яшардан етмиш яшарга қадар. ■ Дарвоза остини то ҳамсоялар эшигига қадар супуриб кириб ўлтириб, оналари билан чой ичмоққа машғул бўлар эрди. Ҳамза, Танланган асарлар. Шу йилнинг охирига қадар корхонада бешта дастгоҳ тайёрланади. Газетадан.

Бир қадар Маълум даражада, бир оз, бирмунча, сал. Бу ишлар бир қадар битган-

дан кейин, Сидиқжон онасини олиб келгани Баҳрободга борди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Икки оға-ини бир қадар саросимага тушиб, ўринларидан туришди. Ойбек, Танланган асарлар. Мумкин қадар Имкони борича, иложи борича. Қамбар маҳалланинг номини айтиб, у ердаги тор кўча, боши берк кўчаларни, эшикларни мумкин қадар синчиклаб тушунтирди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўлиб ўтган воқеага мумкин қадар беозор баҳо бериб, қизни унутиб, тинчишни истар.. эди. «Шарқ юлдузи». У қадар 1) унга тенг келадиган, унчалик. Масалани у қадар ечолмасам керак; 2) айтишга арзигудек, деярли. Унинг нимаси мени ўзига тортар экан? У қадар гўзаллиги ҳам, бошқа одамлардан ортиқлиги ҳам йўқ-ку! П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАДАР II [а. قدر – тақдир, ёзмиш] эск. кт. Тақдир, қисмат, ёзмиш.

ҚАДАРЛИ с. т. Қадар, довур, -гача.

ҚАДАҚ шв. Оловкурак; хокандоз.

ҚАДАҲ [а. قدح – пиёла, жом, май идиши] Май ичладиган идиш; жом. Биллур қадаҳ. Олтин қадаҳ. Бир қадаҳ вино. ■ Мударрисов бўшаган қадаҳни дастурхон четига қўяр экан, кампир.. «дуруст-ку», дегандай қош қоқиб, Йигиталига қараб қўйди. Д. Нурий, Осмон устунни. Ароқдан қилқиллатиб қўйиб, ўрнидан турди.. Қадаҳнинг бирини бошлиққа узатди. Н. Аминов, Суварак.

ҚАДДИ-БАСТ айн. қадди-қомат. Қадди-бастни келишган, чайир билакларидан куч ёғилиб турган .. йигитлар ўтганларида, «Ким экан у?» деб сўз қотмайдиган сулув бормикин?! Газетадан.

ҚАДДИ-ҚОМАТ Бўй-баст, сумбат, қомат. Қадди-қомати келишган йигит. ■ У сочи оқара бошлаган, лекин қадди-қомати йигитларникидек хилча, бўйи ўртадан тикроқ киши эди. П. Қодиров, Уч илди.

ҚАДИМ [а. قديم – ўтган, илгариги, кўҳна, эски] I от Узоқ ўтмиш, қадимги замон, узоқ ўтмиш давр. Қадимдан қолган одат. ■ Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олахўжабойга қарашли эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қадимнинг қоидасига мувофиқ, ҳар икки томоннинг шумтака болалари бир-бирларини қорға думалатиб, бир нафас муштлашиб олдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Узоқ ўтмишдаги; қадимий, кўҳна. Қадим замон. ■ Бу йўллар кўп қадим йўллардир. Ф. Гулом. Хунармандчиликнинг ривожланиши катта савдо йўлидаги қадим шаҳарнинг бошқа узоқ музофоту ўлкалар билан алоқасини авж олдирди. К. Яшин, Ҳамза.

3 Илгарилари, қадимда. Ҳовлиларга кираверишдаги катта ва сервиқор дарвозаларни айтмайсизми, қадим бундай дарвозаларни Орифхўжабойлар қурарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҚАДИМГИ I Узоқ, ўтмиш замонларда ёки узоқ замонлардан бери мавжуд бўлган, узоқ ўтмишга оид; қадимий, кўҳна. Қадимги туркий тиллар. Қадимги форс ёзуви. ■ Ҳозирги Ўзбекистон тупроғида яшаган қадимги халқлар ўзларининг мустақил, бой маданиятларига эга бўлганлар. К. Яшин, Ҳамза.

2 Илгариги, аввалги. Фарғона водийсидан Тошкентга қатнайвериб, довон ошиб, товонлари тош бўлган қадимги батрак Абдурасул бу кунларда ўз муддаосининг амалга ошаётганини ҳис этар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАДИМГИЛАР Қадимда, анча аввал яшаб ўтган одамлар, ота-боболар. Бундай ёзилибгина бир гаплашса-чи. Қаёқда! Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада – қадимгилар хўп топиб гапиришган-да. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАДИМГИЧА I Қадим қандай бўлса ўшандай, ўзгаришсиз, илгаригидай. Ўғлининг қабри қадимгича турмоқда эди. Ф. Расул, Тўнгич ўғил.

2 Эски одат бўйича; эскича. Қадимгича тўй.

ҚАДИМДА Қадим вақтларда, илгарилари. Ривоятларга қараганда, қадимда Маккага борган диндорлар хурмо олиб келишиб, яқинларига улашар эканлар. «Ўзбекистон кўриқлари». Қадимда Ургуут қишлоқларига боққинчилар тез-тез ҳужум қилар экан. «Саодат».

ҚАДИМДАН рвш. Узоқ ўтмишдан, қадимги замонлардан. Қадимдан қолган урф-одатлар. ■ Товуш тўлқинларини тутғич вазифасини ўтовчи қулоқ супраси табобатда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётида қадимдан маълум. «Фан ва турмуш».

ҚАДИМИЙ [a. قديمى – қадимга, ўтмишга оид] Қадимга оид, қадимдан бор, ўтмишдан сақланиб келаётган. *Қадимий урф-одатлар. Қадимий шаҳар. Қадимий анъаналар.* ■ *Қадимий Хоразм ўзининг бетакроп маданий обидалари билан машҳур. «Саодат». Тупроғи серунум, иқлими мўтадил, аммо суви камчил Қашқа воҳасини боғ-роғларга айлантириш қадимий орзу эди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ҚАДИМОНА Қадимги урф-одат, анъана ва ш.к. га хос, мос. *Тансиққа ҳам бурмасиз, ҳашамсиз, узун ва жуда кенг қадимона кўйлак кийишни буюрар эди. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ҚАДИМЧА кам қўл. айн. **қадимгича** 2. *Болохона бўғот томли, кўримсизгина бўлса ҳам, ичи бежирим – қадимча эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАДИМШУНОС [a. + ф. قديمشناس – қадимиятни, ўтмишни ўрганувчи] кам қўл. айн. **археолог.** *Эндиликда қадимшунослар ихтиёрида тадқиқотлар учун 7 та археологик топилма бор. Газетадан.*

ҚАДОҚ I Қиймат жиҳатдан I фунтга тенг бўлган қадимги оғирлик ўлчов бирлиги (I фунт = 409, 512 г.). *Бир қадоқ чой.* ■ *Афанди ишонмай, мушугини тортиб кўрса, тўрт қадоқ чиқибди. «Латифалар».*

Қадоқ тош, қадоқтош Нарсаларни тарозида тортишда тарози палласига қўйиладиган ўлчовли тош. *Ҳар бир сўзи қадоқ тошдай вазмин бу киши кейинги кунларда янада камгапроқ бўлиб қолган. М. Муҳамедов, Қахрамон изидан.*

ҚАДОҚ II I айн. чега. *Битта қадоқ билан бутун бўладиган ликонча.*

2 *сфт.* Қадоқланган, чегаланган. *Салтонбу.. қадоқ пиёлага [шилпилдоқ] солиб берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚАДОҚ III: **қадоқ чой, қадоқ қанд** Қоғоз ёки бошқа нарсага жойлаб маҳкамланган, маълум миқдордаги чой, қанд.

ҚАДОҚ IV Одам терисидagi кўп ишқаланадиган ва қисиладиган жойнинг қалинлашуви, қаттиқ қавариқ (кўпроқ оёқ панжалари, товон, кафт, баъзан кўл панжаларида учрайди). *Вали ака.. қўлининг қадоқлари озор беришидан кўрқаётгандек, хотинининг пешонасини авайлаб силади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Собир ака.. оғир меҳнатдан эзилган, қўллари қадоқ, мушаклари*

чайир бўлиб кетган эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Қадоқ қўл(ли) ёки қўли қадоқ 1) қўли қадоқ бўлган, қўлини қадоқ босган; 2) кўчма ўз кучи билан тирикчилик қиладиган, бировнинг кучидан фойдаланмайдиган; меҳнаткаш. *Қадоқ қўлли миллионлар Янчиди зулм тахтини, Барпо этиб бўстонлар, Топди қувонч, бахтини. З. Диёр. Бойларга қариши курашни Ниёзга ўхшаш айрим кишилар эмас, ҳамма қўли қадоқлар олиб бориши керак. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.*

ҚАДОҚЛАМОҚ I I Оғирликни қадоқ билан ўлчамоқ, тортмоқ. *Қадоқлаб бозордан мева олиб, санаб еб, ёзни ўтказасизлар. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.*

2 *Тортиб, маълум оғирликда ёки миқдорда ўлчаб пачкаламоқ. Чой(ни) қадоқламоқ. Қанд(ни) қадоқламоқ. Унни қадоқламоқ.* ■ *Шўрсув қонида майдаланган олтингууртни полиэтилен халтачаларга қадоқлаш йўлга қўйилган. Газетадан.*

ҚАДОҚЛАМОҚ II айн. чегаламоқ. *Тожибой қадоқчилик «дўқони»ни ёяди, мезбонларнинг синиқ идиш-товоқларини тўплаб, қадоқлашга тушади. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

ҚАДОҚЛАНМОҚ I Қадоқламоқ I фл. мажҳ. н. *Чой қадоқланадиган фабрика.*

ҚАДОҚЛАНМОҚ II Қадоқламоқ II фл. мажҳ. н.; чега билан бириктирмоқ. *Салтонбу уч еридан қадоқланган.. эски пиёлада намакоб қилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚАДОҚЛАНМОҚ III Қадоқ бўлмоқ (қ. қадоқ IV). *Қўллари қадоқланган, кўзлари ўтдай ёнган.. Ф. Гулом.*

ҚАДОҚЛИ I Қадоқ оғирлигидаги. *Беш қадоқли тош.* ■ *Кетмончиларнинг энг катта деб билган ўн қадоқли кетмонлари ҳам мулла Обидга ёқмайди. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ҚАДОҚЛИ II Қадоқланган, синган жойи ямалган, чегаланган. *Қадоқли пиёла.*

ҚАДОҚЛИ III Қадоғи бор, қавариб, қадоққа айланган, қадоқ босган. *Қадоқли қўллар.*

ҚАДОҚЛОВЧИ I Қадоқламоқ фл. сфдш. *Қадоқловчи цех. Қадоқловчи дастгоҳ.*

2 *Касби қадоқлаш бўлган шахс. Чой қадоқловчи.*

ҚАДОҚЧИ айн. чегачи. *Илкинга қўндириб қуш, ул сенга номуносиб, Боқиб ўзинг-*

га иш қил, касбинг қадоқчи, ҳожим. Муқимий.

ҚАДОҚЧИЛИК Қадоқчи иши, касби. Қирғиз ҳожи тирик эмиш, Андижоннинг узум бозорида қадоқчилик қиляпти экан. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚАДОҚЧОЙ Ўраб юмалоқланган маълум миқдордаги чой, қадоқланган чой. [Муҳаммадсаиднинг] Ўзи ё афғонистонлик, ё ҳиндистонлик мусулмон бўлиб.. узоқ мамлакатлардан қадоқчой, тахтачой келтириб сотар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАДР [a. قدر — миқдор, ўлчов; даража, мартаба; тақдир, қисмат] **1** Жамиятда, кишилар ўртасида тутган ўрин, ўзга(лар) томонидан бўлган ҳурмат, эътибор. *Ўз қадрини билмаган бировнинг қадрини билмайди.* Мақол. *Дарё сувини баҳор тоширар, Одам қадрини меҳнат оширар.* Мақол. **■** *Оҳ, она тупроғим, ўсган жойларим.. Кўнглимда сақланар ҳурматинг, қадринг.* Миртемир. *Кишининг қадри амали ва увони билан эмас, ватанига, халқига қилган хизмати билан ўлчанади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Офтоб ойим.. қизининг қадрини бунчалик аршларгача кўтармоқда бўлган йигитга ўзида йўқ чексиз муҳаббат, поёнсиз эҳтиром сезмоқда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳаётда тутган ўрин; аҳамият, муҳимлик ҳолати. *Зар қадрини заргар билар.* Мақол. **■** *Газламанинг қадри жуда ошиб кетди.* Эрталабки нарх кечга тўғри келмайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Утомонларда меванинг қадри баланд дейишади, ростми?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Биз ҳамма нарсанинг қадрини ўзи йўқолгандан кейин биламиз.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Қадр қилмоқ, қадрига етмоқ ёки қадрини билмоқ **1)** обрў-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-ҳурмат қилмоқ, қадрламоқ. *Бола қадрига етмаган она қадрига етмайди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар; **2)** аҳамияти нақадар азиз, аҳамиятли, қийматли эканлигини билмоқ, аҳамиятига, қимматига яраша эъозламоқ. *Саломатликнинг қадрига етмоқ.* Гул қадрини булбул билар. Мақол. **■** *Қуликни сезмаган ҳурлик қадрига ета олурми?! Ҳамза. Қадрни ўтмоқ* Аҳамияти, ўрни сезилмоқ, ўрни билинмоқ, йўқлиги сезилмоқ. *Дўстимнинг қадри ўтди, у бўлса, бунчалик қийналмас эдим.* **■** *Исроил Аҳме-*

довнинг қадри, айниқса, ҳозир ўтяпти. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАДРДОН [a. + ф. قدران — қадрини билувчи, баҳо берувчи; яхшиликни билувчи] **1** Ўзаро қадр-эътиборли, бир-бирини жуда қадрлайдиган. *Бу киши бизга жуда қадрдон.* *Иккаламиз эски қадрдонмиз.* **■** *Шуми ҳали қирқ йиллик қадрдондан чиққан гап?* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Ултармалик Асрорқул Ҳайдар отанинг қадрдон ошнаси бўлади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Кўпдан бери таниш, ўрганиш бўлган, ўрганиб қолинган, қадрли бўлган. *Қадрдон болалар.* *Қадрдон қишлоғим.* **■** *Нормат қадрдон батальонига келиб, ошна-оғайнилари билан учрашаркан, севинчини юрагига ситдиролмай, жуда гапдон бўлиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ота қадрдоним Отаним танийдиган қадрдоним, отамнинг дўсти. *Ота қадрдонларим билан таништирганнгиз учун раҳмат, амаки.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАДРДОНЛАШМОҚ Ўзаро қадр-эътиборли муносабатда бўлмоқ; қадрдон бўлмоқ. *Феруза, чўл қишлоғидаги бегона кишиларнинг бир она қорнидан талашиб тушгандек қадрдонлашиб кетганини ўз кўзи билан кўрди, ишонди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Ўстам техника фанлари доктори Ўрмонов билан қадрдонлашиб қолди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАДРДОНЛИК Қадрдонларга хос муносабат, ҳолат. *Сиз олийжанобсиз: эски қадрдонлик ҳурматига, кўнгли учун кулиб боқарсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..андишасиз кишининг муомаласини қилса, ўттиз йилдан ортиқроқ умр кўрган қадрдонлик ўйламаздан айтилган бир оғиз сўз қурбони бўлуради.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ҚАДРИЯТ [a. قدریت — қиймат, аҳамият; қимматбаҳо буюмлар; халқ бойлиги] Воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий, маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланадиган тушунча. Инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсалар, мас., эркинлик, тинчлик, адолат, маърифат, ҳақиқат, яхшилик, моддий ва маънавий бойликлар ва б. қадрият ҳисобланади. *Аммо ошкоралик дегани хоҳлаган кимсанинг хоҳлаган пайтда қадриятларимизни оёғости қилиши дегани эмас.* Газетадан. *Бутун бир миллат-*

нинг қадриятлари топталса, йўқола бошла-са, бу ўша халқнинг фожиаси эмасми? Газетадан. Бу қадриятларнинг бари айнан миллий қадриятлар билан уйғунлашган ҳолдаги-на намоён бўла олади. «Тафаккур».

ҚАДРЛАМОҚ 1 Обрў-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-ҳурмат кўрсатмоқ, қадр қилмоқ. *Устозларини қадрламоқ.* ■ *Созандаларни, устозларимизни қадрланг, ҳурматланг..* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Аҳамиятига, қимматига яраша эътибор бермоқ, шунга яраша муносабатда бўлмоқ. *Инсоний фазилатлардан бири — дўстлик ва ўртоқликни қадрлашдир.* Газетадан. *Йўлдош ота ерни қадрлаб, пахтани фарзандидай кўрадиган одамларни Мирзачўлга чорлаган экан.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚАДРЛИ 1 Қадр-эътиборга лойиқ; ҳурматли. *Қадрли ўртоқ. Қадрли ўқитувчи.* ■ *Ҳамма уни гўё узоқ вақтдан бери кутилган қадрли бир меҳмондай қувончли юз билан қаршилади.* Р. Файзий, Уч қиз. *Нарзи, узоқдаги ота-онаси каби, бу ердагилар учун ҳам азиз ва қадрли жигарбанддир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қадри, қиммати юқори, қадр-қимматини йўқотмаган. *...меҳнатинг қадрли, ҳаётинг файзли..* Газетадан.

3 кам қўлл. айн. **қадрдон 2.** — «*Фарҳод*» бизга қадрли жой, — деди кулиб *Мирҳайдар.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Сўйла, ўртоғим, менга, Сўйла менга, қадрлим.* Ҳ. Олимжон.

ҚАДРСИЗ 1 Қадр-эътибори йўқ, ҳеч ким ҳурмат қилмайдиган, назарга илмайдиған. *Қадрсиз киши. Қадрласанг, қадринг ошар, қадрсиздан ҳамма қочар.* Мақол.

2 Ҳеч қандай қиммати, аҳамияти, қадри йўқ, ҳеч нарсага арзимайдиган. *Қадрсиз нарса.* ■ *Хотинларнинг меҳнати айниқса қадрсиз, сув текин бўлишини ўшанда билдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДРСИЗЛАНМОҚ 1 Обрў-эътиборини, қадрини йўқотмоқ, назардан қолмоқ. *Энди сенга қадрсизланган бўлсалар, аммо бизнинг қошимизда уларнинг қадру қимматлари юқори.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қийматини, аҳамиятини йўқотмоқ. *Пулнинг қадрсизланиши. Валютанинг қадрсизланиши.*

ҚАДРШУНОС [қадр + ф. شناس — билувчи, ўрганувчи] эск. кам қўлл. Киши ёки

нарсанинг қадр-қийматини биладиган, қадрига ета оладиган, қадрлайдиган.

ҚАДРШУНОСЛИК эск. Қадрлаш, қадрига етиш хислати, хусусияти. — *Қадршуносликларингга раҳмат, ўртоқ!* — дейди, — мулла Обиднинг қадрига етдинг, менга шу бас. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАЕР [асли қай ер] сўр. оlm. Қайси ер?, қайси жой?; қайси томон?, қаёқ? *Қаер сизга ёқади? Бу қаернинг анори? Қаеринг оғрияпти?* ■ *Ҳали ҳеч қаерни кўрганмича йўқ.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Аҳмаджон.. ўзига келгач, разм солиб қараса, ҳеч қаери майиб бўлмабди, фақат биладиган қон оқар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚАЕРГА [асли қай ерга] сўр. оlm. Қайси ерга?, қайси жойга?; қайси томонга?, қаёққа? *Китобни қаерга қўйдинг? У қаерга кетди?*

ҚАЕРГАДИР [асли қай ергади] гум. оlm. Номаълум (бир) жойга, номаълум (бир) томонга; бирор жойга; бирор томонга. *Хатни қаергадир қўйган эдим, топа олмаяпман.* ■ *Қоровул кўчанинг у юзига ўтиб, қаергадир кириб чиқди.* А. Қаҳҳор, Картина. *Унинг ҳаракати гўё қаергадир шошилаётгандай эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЕРДА [асли қай ерда] сўр. оlm. **1** Қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? *Қаерда ишлайсиз?* ■ — *Мен ўраман бедани, бедаларингиз қаерда?* — *Ёрматга қараб деди Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **қаёқда 2, 3.**

ҚАЕРДАГИ [асли қай ердаги] сўр. оlm. **1** Қайси ердаги?, қайси жойдаги?; қайси томондаги? *Қаердаги китобни олай?*

2 Риторик сўроқларда: ҳеч ким ўйламаган, ҳеч кимнинг хаёлига келмаган, қаёқдаги каби маъноларни билдиради. *Қаердаги гапларни ўйлаб топасан.*

ҚАЕРДАДИР [асли қай ердадир] гум. оlm. Номаълум (бир) ерда, жойда; номаълум (бир) томонда; бирор ерда, жойда; бирор томонда. *Биз сиз билан қаердадир учрашганмиз.* ■ *Қаердадир қизилиштон қариллади, попишак «пу-пу-пуш-пиш» деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАЕРДАН [асли қай ердан] сўр. оlm. **1** Қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси томондан?, қаёқдан? *Сувни қаердан олиш мумкин? Меҳмонлар қаердан келишиди?*

2 Қандай қилиб?, қаёқдан? *Сен қаердан зўравон бўлиб қолдинг?*

3 Кимдан?, ким орқали? *Бу гапни қаердан эшитдинг? ■ А, севаман? Бу ёмон гапни қаердан ўргандинг? Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАЕРДАНДИР [асли қай ердандир] *гум. олм.* Номаълум (бир) ердан, жойдан; номаълум (бир) томондан. *Йўлчи «маъқул» деди. Ўроз, қаердандир, катта тарвуз келтириб, ўртага қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЕРЛИК [асли қай ерлик] *сўр. олм.* Асли қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси жойда тугилиб ўсган? *Она, сўрамоқнинг айби йўқ, сиз бу томонларнинг одамларига ўхшамай-сиз, қаерлик бўласиз? С. Айний, Куллар.*

ҚАЁН [асли қай ён] *эск. кт айн. қаерга.* Бахт этагин тутқизмас, Гам кутар, борса қаён. Миртемир. *Адашган кимсадек Фурқат қаён боргум билолмасман.. Фурқат.*

ҚАЁҚ [асли қай ёқ] *айн. қаер.*

ҚАЁҚДА [асли қай ёқда] **1** *айн. қаерда 1.* У қаёқда? Ўрда қаёқда?

2 Инкорни, акс ҳолат мавжудлигини билдиради. -*Энди тамом бўшатдиларми сени? -Бўшатиш қаёқда! Қочдик.* Ойбек, Танланган асарлар. *Камбағала мактаб, ўқиш қаёқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Қиёслаш, таққослаш маъносини билдиради. *Бўта қаёқда-ю, Нозомиддин қаёқда.* С. Аҳмад, Хукм. *Тракторист танқид қилганига санъаткор асти чидай олмас эди; трактор қаёқда-ю, масалан, «чорзарб» қаёқда, тракторист қаёқда-ю, ашулачи қаёқда!* А. Қаҳҳор, Санъаткор.

ҚАЁҚДАГИ 1 [асли қай ёқдаги] *айн. қаердаги.* Қаёқдаги уй яхши.

2 Хаёлга келмаган, йўқ ердаги. *Қаёқдаги ўйин уйлайсиз.* Ултон бек бўлган бўлса, бунти-да. «Ёдгор». ...қаёқдаги гапларни топиб, бошни оғрита бошлади. «Гулдаста».

ҚАЁҚДАДИР [асли қай ёқдадир] *айн. қаердадир.*

ҚАЁҚДАН [асли қай ёқдан] *айн. қаердан.* Сен буни қаёқдан олдинг? Қаёқдан билмаган бўлиб чиқдинг? ■ -*Ассалому алайкум!* - деди раисга рўпара бўлиб. Раис товуш қаёқдан келганини билмай аланглади. А. Қаҳҳор, Башорат.

ҚАЁҚДАНДИР [асли қай ёқдандир] *айн. қаердандир.*

ҚАЁҚҚА [асли қай ёққа] *айн. қаерга.* Қаёққа қарасанг, қовун. ■ *От кўчанинг айрилишига етиб, «энди қаёққа юрамиз», дегандек тўхтаган эди, эгаси яна «чуҳ», деб жавоб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЁҚҚАДИР [асли қай ёққадир] *айн. қаергадир.* Баланда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚАЗИ Отнинг тўш ва пешноп гўшти; шундай гўшдан отнинг йўғон ичагига тикиб тайёрланган озиқ-овқат маҳсулоти. *Янги қази. Бир йиллик сур қази. ■ Ўн етти отнинг эти, мойи, қазиси дегандек, икки юз саксон пуд ораларида тош беради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кечки норин учун катта қозонда ёғли қази пишади. Иккинчи қозонда қўй этидан шўрва қайнайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЗИЛИ Қази солинган, қази солиб пиширилган. *Мен ўзимга тўқ, ҳар куни қазили ош ейман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАЗИЛМА 1 *геол.* Ер остидан қазиб олинadиган нарсалар (кўмир, нефть, руда ва ш.к.). *Фойдали қазилмалардан олинadиган минерал ўғитлар..* Газетадан.

2 *археол.* Ер остида қолиб кетган ва қазиб топиладиган қадимий ёдгорликлар ёки уларнинг қолдиқлари; топилма, топилдиқ.

3 Қадимий ёдгорликларни ёки уларнинг қолдиқларини топиш ва текшириш юзасидан олиб борилadиган қазииш ишлари. *Қадимги Тошкент ўрнида археология қазилмалари ўтказилмоқда.* Газетадан.

ҚАЗИМОҚ 1 Ерни ковлаб, ўйиб, бирор нарса тайёрламоқ. *Ариқ қазимоқ. Окпо қазимоқ. Қудуқ қазимоқ. Бировга чоқ қазисанг, ўзинг йиқиласанг.* Мақол. ■ *Заранг ерларни лўм билан уриб, шундай қазийдики, ҳамма ҳайрон қолади.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. *Халқимиз катта-катта каналлар қазиб, дарёларни бўғди.* «Муштум».

2 Ерости бойликларини ковлаб чиқармоқ, олмоқ. *Кўмир қазимоқ. Руда қазимоқ. ■ Сиз дарров шу олтинларни қазиб олиб, кунингизга яратинг.* «Эртақлар».

ҚАЗИШ 1 *Қазимоқ* фл. ҳар. н. *Демак, ўрталик ҳали катта, кўп кунлар, балки ойлар қазиишга тўғри келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн. қазув.* Эрта билан фотиҳа бера-сиз.. *қазииш ишларини бошлаб юборамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЗИШМА Ерости қазув ишлари. Сибирлик археологлар трасса бўйлаб қазилган маалар чоғида тош аср қуролларини ўргандилар. Газетадан.

ҚАЗМОҚ с. т. Қазимоқ, ковламоқ. Қазган билан туганмас кўмир.. Ҳ. Олимжон.

ҚАЗНА Дағал ипак, пилла чиқитидан ҳамда яроқсиз пиллалардан олинган паст сифатли ипак. ..қиш кунлари ғўза чувиш, ип йигириш, пилла қайнатиб қазна қилиш каби ишлар билан шуғулланар эди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚАЗНОҚ Омбор вазифасини ўтовчи кичикроқ хона, хужра. *Шу уй ёнида кичик, қоронғи бир зах қазноқ бўлиб, бу омбор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу йилги ғалласи йигирма пудга базўр етган эди. Уни қоплаб, қазноқда кўз қорачиғидай асраб ўтирганди.* С. Сиев, Аваз.

ҚАЗО [а. قضاء — ҳуқуқшунослик, суд ишлари; қозихона; ижро, ҳукм; тақдир, қисмат] Ўлим; вафот; ўлиш, вафот этиш; ўлим соати, ажал. Қазоси етди. *Жон бор ерда қазо бор.* Матал. ■ *Куним битиб, қазо-ийм яқинлашиб қолди шекилли..* Ойбек, Улуғ йўл. *Зағчақўз.. Қамишкападаги ҳар бир воқеадан беҳабар қолмас, тўй ёки қазога дарров етиб келар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Худойеа топширдим, Кумуш, қазом етиб, кўролмай ўлсам, мендан рози бўл!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қазо қилмоқ 1) ўлмоқ, вафот этмоқ. *Орадани икки йил ўтгач, онаси қазо қилди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон; 2) дин. вақтида ижро қилмай ўтказиб юбормоқ, вақтида бажармай, ижро қилмай қолдирмоқ. *Элмурод биринчи кун беш вақт намозни тугал ўқиди. Иккинчи кун учтасини ўқиб, иккитасини қазо қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кимки танжоним соғ, умрим узоқ, кайфим чоғ бўлсин деса, намоз, рўзани қазо қилса қилсин, аммо чах-чахни қазо қилмасин.* К. Яшин, Ҳамза. **Қазову қадар** [а. بالقدضاء والقدر — тақдир тақозоси билан, тасодифан] Тақдир, қисмат. *Жониворларнинг бир жойда муқим турганини камдан-кам одам кўрган: доимо титирчилаб юришади. Қазову қадар уларнинг гавдасиниям шунга муносиб яратган.* Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.

ҚАЗОЙИ [а. قضائى — қазога, тақдирга оид; ҳуқуқий]: **қазойи муаллақ** 1) муқаррар ўлим, ажал. *Булар бахтига қазойи муаллақ*

Баззо ҳожининг бошига етиб, унинг бутун мол-мулки билан хотинини Миродилнинг қўйнига солиб қўйди. У. Исмоилов, Сайланма; 2) кўчма балоҳўр, ҳаромхўр. *Домла поччангиз билан.. ағлам, муфти, ҳоказо қазойи муаллақлар зўр бериб қуйруқ ғажийдилар.* «Муштум».

ҚАЗУВ 1 Қазил ишлари.

2 Хива хонлигида канал (ёп) ва ариқларни ҳар йили тозалаш таомили. *Туркманлар қадим замонлардан бери қазувдан озод этилган эса-да, Исфандиёр уларни қазувга солди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЗУВЧИ 1 Қазимоқ фл. сфдш. *Ариқ қазувчи ёшлар..*

2 Қазил ишларини бажарувчи шахс, мутахассис. *..қишлоқнинг этагидаги, қазувчилар манзил қурган бу пастак тоғ.. Музлоқ тоғ деб аталарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЗҒОҚ 1 Бошнинг сочли қисмида пайдо бўладиган майда қипиқлар. *Қазғоқ бош териси қуриганда пайдо бўлиб, кўпинча соч тўкилишининг асосий белгиси ҳисобланади.* Газетадан.

2 Ипак қурти, ёш бузоқ ва ш.к. нинг нишхўрт аралаш ахлати.

ҚАЙ сўр. олом. Қайси?; қандай? *Қай вақтда ўқийсиз? Қай маҳалда келдингиз? Қай даражада? Қай аҳволда?* ■ *Бир ошно излайдир девона дилим, Қай тараф қарасам — туман, залолат.* Э. Шукур, Ҳамал айвони. *Бувим сўлар хўрсиниб, Ўтмишидан ўксиниб: — Ўт ўрдим, машоқ тердим, Қай иш дуч келса қилдим.* Қ. Муҳаммадий. *Тонгла маҳшарда қай юз билан сенга боқаман?* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙБИР 1 Баъзи, айрим. *Қайбир кунларда? Қайбир кишилар.* ■ *Улардан қайбири фароғатда, қайбири эса азоб-уқубатда эканини чуқур тушунди.* Газетадан.

2 Ҳар қандай, қайси бир. *Бобом бир сўз десалар-чи, Сўз устидан чиқарканлар. Қайбир ишга қўл урсалар, Кечиктирмай қиларканлар.* Қ. Муҳаммадий.

ҚАЙГА сўр. олом. с. т. Қаерга?, қаёққа? *Қайга кетмоқдасан бунчалар шошиб?* А. Орипов.

ҚАЙД [а. قيد — кишан; тугун; ўлчам, масофа; рўйхатга киритиш, ёзиб қўйиш] кт. 1 Таъкиллаш; таъкид. *Иккинчи дафтарни қўлга оламан. Бу эса театр тарихининг қим-*

матли хазинаси — унутилмас саналар, ноёб фикрлар, қайдлар, таклифлар жамламаси. А. Юнусов, Чинор ва ниҳол.

Қайд қилмоқ (ёки этмоқ) Таъкид билан айтмоқ, тилга олмоқ. *Сиз мени жаҳонга шата, деб тўғри қайд қилдингиз.* А. Ҳақимов, Илон изидан. *..тарбиявий ишлар дуруст ўйлага қўйилмаганлигидан аянчли аҳволлар содир бўлаётганлиги қайд қилиб ўтилди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Академик Отабоев.. бу ёш олим ҳам тиришиб ишлаётганини қайд этган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ёзиш, ёзиб қўйиш, рўйхатдан ўтказиш; рўйхат. *Қайд дафтари.*

Қайд қилмоқ (ёки этмоқ) Ёзиб қўймоқ, акс эттирмоқ (маълумот сифатида). *Заррабинда ҳар хил ҳашарот, қурт-қумурсқа, илдишларни синчиқлаб кўради, яғни тутилган кундалигига қайд қилади.* С. Нуров, Нарвон. *—Кимнинг нима дарди борлиги дафтарида қайд этилган, — деди врач.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАЙДА сўр. олм. с. т. 1 Қаерда?, қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? *Кўпчилик қайда бўлса, тўқчилик шунда бўлар.* Мақол. ■ *Салим қайда? Чақиринг.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. қаёқда 2, 3. *..узоқ сафарга пул керак. Текин қимиз, эт қайда?* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамни уялтирманг, сиз айтган санъаткорлар қайда-ю, мен қайда?!* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАЙДАМ с. т. Билмадим, билмасам, қаердан билай. *—Бизнинг қишлоқлик Отақул эмасми? — деди Давлатёр. —Қайдам? Қамиш-кападанман, деб юварди, ишқилиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙДАН сўр. олм. с. т. 1 Қаердан?, қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси томондан?; кимдан? *Қайдан келдинг? Бу гапни қайдан эшитдинг? Юрган йўлдан топади, ўтирган қайдан топади.* Мақол. ■ *Йўлчи ишга разм солиб, қайдан бошлаш кераклигини ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаёқдан?, қай сабабдан?, қандай қилиб? *Сенинг ишқинг менга қайдан ёпишди! Танамга ўт тушиб, жоним туташди.* «Кўшиқлар».

ҚАЙИЛИШ 1 Қайилмоқ фл. ҳар. н.

2 Куча, йўл, сув ва ш.к. нинг бурилиш жойи; муволиш, қайрилиш, бурилиш. *У қа-*

йилишга етганда, орқасига бир қараб қўйди. Дарёнинг қайилиш жойи.

ҚАЙИЛМА кам қўлл. Қайилган жой, бурилиш жойи. *Эминжон, мана энди, қайилма атрофини кўриқлаб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИЛМОҚ с. т. Қайрилмоқ. *Мих қайилиб кетди. Йўловчи чап томонга қайилди.*

■ *Томдан сакрашда қайилиб, тўпиги ўйнаб кетган оёғи ҳадеганда тузала бермай, кейинчалик Бўрихўжа чап оёғини терсроқ босадиган бўлди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚАЙИН I «Ота», «она», «эгачи», «сингил» сўзлари олдида келиб, шу сўзлар билан ифодаланган қариндошларнинг эр ёки хотинга қариндошлик муносабатини билдиради. *Куёвнинг қайин отаси. Келиннинг қайин онаси. Қайин оғам.* ■ *Улар менинг қайин иншиларим, камбағал, уятчан кишилар, ўзлари келишдан уялиб, аризаларини мендан юбордилар.* С. Айний, Қуллар.

ҚАЙИН II Шимол томонда ўсадиган, тераксимон тик, пўсти оқ дарахт. *Қадрдон дублар, арчалар, қайинлар ғамгинлик билан бош эгиб, орқада қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИН III: қайин анор Доналари тўқ қизил, ўртача нордон анор (асосан Фарғона водийсида бўлади). *Серсув қайин анорнинг шарбатлари энгагимдан тирқираб оқиб кетмоқда.* Ф. Ғулом, Шум бола.

ҚАЙИНБЎЙИН Эрнинг яқин қариндошлари (унинг хотинига нисбатан) ёки хотиннинг яқин қариндошлари (унинг эрига нисбатан).

ҚАЙИНЗОР Қайин дарахтлари билан банд ер, жой, майдон.

ҚАЙИР [а. قعير — чуқур, теран] Водий тубининг, дарё тармоқлари ва сунъий каналлар этаклари (қирғоқлари)нинг дарё тошганда сув босадиган жойлари; ерости суви юқори (юза) бўлган ерлар. *Зарафшон дарёси қайирида, яғни дарё суви босадиган ўтлоқ ерларда ҳам ботқоқликлар бор.* П. Ғуломов, Зарафшон этакларида. *Ибтидоий сугориш деҳқончилиги билан бир қаторда қадимги хоразмликлар қайирларда.. деҳқончилик қилганлар.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бу — дарё ўртасидаги оролчани? Биз бу ерларни ўрта қайир деймиз.* Газетадан.

ҚАЙИР II шв. Қовун экиладиган бўз ер.

ҚАЙИРМА I Қайириладиган, қайтариладиган; букиладиган; буклама. *Қайирма пичоқ.* ■ *Қайирма ёқа кўйлак устидан Кийиб олган янги чопонни.* Э. Раҳим, Янги қадам.

2 Эгилган, букилган, қайрилган. *Узун ёғоч бошига боғланган қайирма учли ўткипер темир ойдинда ялтирарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Тепки (милтиқ, тўппонча ва ш.к. да).

ҚАЙИРМОҚ I Букиб қаватламоқ, букиб қаватлаб қўймоқ, қайтармоқ. *Гиламни қайириб қўймоқ. Дастурхоннинг четини қайириб босмоқ.* ■ *Этиги лой бўлганидан, йўлчи танчага ўтирмай, наматнинг учини қайириб, настрокқа чўккалади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Енглари шимарилган Комилжон, этагининг пешини қайириб олган Давронов энг олдинда борарди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Эгмоқ, букмоқ, эгиб, букиб қийшайтирмоқ. *Михни қайирмоқ. Дарахтнинг шохини қайирмоқ.* ■ *Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Фуломжон кўрди-ю, шарпа ваҳимини ҳам унутиб, шохларни икки ёнга қайирди-да, орасидан суқилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Эгиб, букиб ёки буриб, бирор томонга қайтармоқ ёки синдирмоқ. *Кўлларини қайирмоқ.* ■ *Жўхорини амакимнинг ўғли учдан бирга қайириб, уқалаб келтириб берди.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

4 Бурмоқ, буриб бирор томонга йўлламоқ, бошламоқ, янги изга солмоқ. *[Очил ака:] -Бу ҳазил гапми? — деди-да, бригадаси томон отининг бошини қайирди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Оқбўранинг ярмини эмас, тўртдан бирини қайириб келганимиздаям, қишлоғимиз — кўл, ўзимиз — ўрдак бўлардик-ку!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 кўчма Ёмон йўлдан қайтармоқ; ўз йўлига солмоқ. *Ҳой, калла.. Эр деганни хотин қайириб олиши керак. Ҳозир қайириб олмасанг, кейин ҳолингга маймунлар йўғлайди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Баъзи бир амал эгаларининг оғзини мойлар, агар.. райондан чиққан бирортасини шундай сийлай олса, «Қайирдим, бу энди ўзимизнинг одам», деб кўп талтаяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Қайтариб олмоқ, олиб, ушлаб, чегириб қолмоқ. *Қарзимни қайириб қолди.* ■

Булар [косиббаччалар].. чойга, нонга, ўтинга, туз-қалампирга ортиқча пул тўлаб кетар эдилар. *Албатта, мен уларни ўз чўнтагимга қайириб қолар эдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

Шохини қайирмоқ (ёки синдирмоқ) Бирор ёмон ниятдан воз кечишга мажбур қилмоқ; таъзирини, адабини бермоқ. *[Муаттар:] Бир ялангоёқ Пўлатнинг шохини қайиролмаган йигит осмондаги юлдузга қўл чўзса, қизиқ булар экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Қайириб ташламоқ** 1) жеркиб, силтаб ташламоқ, қаттиқ ўшқириб, гапини бўлмоқ. *-Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, тахтада нима гуноҳ! Ёқма! — деди Фуломжон. Лекин қози уни қайириб ташлади: -Оғзингни юм, бетавфиқ!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) баланд келиб, (бировнинг гапини, фикрини ва ш.к. ни) рад қилмоқ, бехудага чиқармоқ. **Қанотини қайирмоқ қ. қанот I.**

ҚАЙИШ I I Пардозланмаган, яхши ишлов берилмаган хом чарм; паст навли чарм. *[Сипоҳлар] Оқ қайишдан камар, сўлига қилич осилиб, ўнг томонига тўппонча қистирилган, ҳар қаторда тўрттадан отлик келмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Давидбой узун қайиш қамчисини ҳавога кўтариб, жиловни бўшатди, отлар олдинга интилиб, тарақ-туруқ билан йўртиб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Турли мақсадлар учун ишлатиладиган узун чарм тасма (камар, тиркиш, боғич ва ш.к.). *Уктам этигини аскарча қўнт билан тозалаб, қайишни бўшатиб, кўрпачага ўтирди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *-Улар бир-бирларини қўллашади: ясовулбошини қозикалон, қозикалонни хон, — деди [Аваз] устарасини қайишга қайраб туриб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бадиа отининг олдига келиб, уни эркалади, эгар, жабдуқ уриб, қайишларини маҳкамлаб боғлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 айн. тасма **3. Вентиллятор қайиши.**

ҚАЙИШ II шв. Хамир овқатнинг бир тури: сувда пиширилган хамирни сузма ёки қатиқ билан аралаштириб ейилади.

ҚАЙИШМОҚ I айн. **майишмоқ.** Отнинг ингичка бели сал қайишиб, унинг устидаги чавандоз аста чайқалди. Ҳ. Фулом, Машъал. *Мингбошининг буйруғи, эрининг газабли ҳайқириғи билан қадди букилиб, оёқлари қайиша бошлаган Жўраҳон бир неча*

зум ўзини йўқотиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бели қайишмоқ 1) айн. майишмоқ. Кўзларингиз хираланиб, белингиздан куч кетганда, елкангиз букчайиб, белингиз қайишганда, оғир ишга буюрганлари тўғрими, ахир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) бели толиб увушиб, қотиб қолмоқ. *Нигора.. эгарда энгашиб ўтирганидан қайишиб қолган белини энди ростлаган ҳам эдики, қаршидаги буталар орқасидан бир кўпнак отилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оксой; 3) кўчма меҳнат қилмоқ, тер тўкмоқ. *Ерни белингиз қайишиб топангингизда, жонингиз ачир эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Тоб ташламоқ, букилмоқ. *Тахта қайишиб қолибди.*

3 кўчма Бирор ишга бўй бермоқ, эгилмоқ. *Бас энди, ёта берма. Сал меҳнатга ҳам қайиш.* Ғ. Фулом, Тирилган мурда. *..астасекин у юмушларига қайишяпти бечора.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

4 кўчма Жон куйдирмоқ; бўлишмоқ. *Мансурқори ака камбағал оиладан бўлгани учун, албатта, ўз камбағалига қайишарди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бир хил қизлар бор, қийин аҳволга тушган йигитга кўпроқ қайишади.* П. Қодиров, Қадрим.

Қовурғаси қайишмоқ Ачинмоқ, куйинмоқ. *Синглим учун қовурғам Қайишади, ёрёр. «Оқ олма, қизил олма». Йигитсан, қовурғам сенга қайишади.. «Муродхон».*

ҚАЙИШҚОҚ Эгилувчан, эгилса ҳам синмайдиган; эластик. *Қайишқоқ металл. Қайишқоқ ёғоч.* ■ *..кичик ва ўрта ёшдаги мактаб болалари гавдасининг суяклари таркибида органик моддалар жуда кўп бўлади, шунинг учун ҳам қайишқоқ бўлади. «Фан ва турмуш».*

ҚАЙИҚ Дарё, кўл ва б. сув ҳавзалари учун мўлжалланган сузиш воситаси. *Эшакли қайиқ. Моторли қайиқ. Қайиқ ҳайдамоқ.* ■ *Мени дарёдан Умурзоқ ота деган чол қайиқда ўтказиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Қайиқлар кўприкка етар-етмас тўхтади. Талабалар қирғоққа чиқишди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЙИҚСОЗ Қайиқ ясовчи уста.

ҚАЙИҚСОЗЛИК 1) Қайиқ ясаш иши, касби. *Қайиқсозлик қилмоқ.*

2 Халқ хўжалигининг қайиқ ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи тармоғи. *Қайиқсозлик корхонаси.*

ҚАЙИҚЧИ 1) Қайиқни юргизувчи, бошқарувчи, қайиқ ҳайдовчи. *Кўприк йўқ экан, дарёдан ўтай деб, қайиқчини чақирибди. Қайиқчи пул сўраса, полвон муштини кўрсатибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 айн. қайиқсоз.

ҚАЙЛА 1) Майда тўғралган гўшт ва сабзавотдан қовуриб тайёрланадиган, сўнгра тайёр овқат устига солинадиган қўшимча масаллиқ. *..пиёзлари қип-қизил қовурилган қайлали мошкичиридан кўзга илинар-илинмас ҳовур кўтарилади.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 шв. Овқатга солиб пиширилган шاپалоқ-шاپалоқ ҳолдаги хамир, шундай хамирли таом. *Аммам боёқиш ёғли қайла қилди. Иштаҳа билан едим.* Ойбек, Болалик.

3 махс. Майда чарм резгилари билан сирачдан тайёрланган қуюқ, бўтқасимон қоришма (поябзалдўзликда ишлатилади).

ҚАЙЛИҚ шв. Қаллиқ. *Қайлиғинг қани? Ё сен ҳам паранжи ёпинтириб қўйдингми? П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚАЙМОҚ 1) Бир неча вақт турган, сақланган сут бетидан пайдо бўладиган ёки сутдан сепаратор ёрдамида ёки бошқа йўл билан ажратиб олинган қуюқ, ёғли маҳсулот. *Қуюқ қаймоқ. Яхши сутнинг қаймоғи сермой бўлади.* ■ *Сутдан қаймоқ, қатиқ, сариёғ тайёрланади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

Қаймоқ боғламоқ 1) бетидан қаймоқ қатлами ҳосил бўлмоқ; 2) кўчма бети қаймоқ каби парда билан қопланмоқ. *Сув қаймоқ боғлабди (яъни юпқа муз билан қопланибди).* *Мураббо қотиб, қаймоқ боғлабди. Қаймоқ чой* Қаймоқ солинган чой, қаймоқли чой. *Шодимат.. асалга аралаштирилган сариёққа нонни ботириб, қаймоқ чой билан роса туширди.* А. Муҳиддин, Ошналар. **Қаймоқдек ёқди** Жуда маъқул тушди, жуда ёқди. *Унинг бу сўзлари менга қаймоқдек ёқди.*

2 кўчма Киши ёки нарсаларнинг энг яхши қисми, сараси, асиллари. *Йигитларнинг қаймоғи фронтда.. Лекин иш сустлашгани йўқ.* С. Зуннунова, Олов. *-Жуда соз, - қичқирди Ўсаржон. - Сўзнинг қаймоғи - танқид!* Ойбек, О.в. шабадалар.

3 кўчма Бирор иш, нарса ва ш.к. нинг натижаси, ҳосили, хулласи. *Ернинг қаймоғи - меҳнат қилганники.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Қаймоғини олмоқ 1) сутнинг қаймоғини ажратмоқ; 2) кўчма натижасини ёки хулласини олмоқ. *Бир йиллик меҳнатимизнинг қаймоғини оладиган вақт келди.*

4 с.т. Сув бетига ялпоқ тош ёки бошқа нарсани отганда, унинг бир неча бор сув бетига тегиши, шу тегишдан ҳосил бўладиган ҳолат. *Нодир билан Музаффар настрокда ким кўп «қаймоқ» қилиш ўйнашарди. Нодир.. яссироқ тош олиб, сув оқимиға қарата отар, тош эса сув юзида сакрай-сакрай, беш-олти «қаймоқ» ҳосил қиларди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҚАЙМОҚДОН Қаймоқ солинган, солинадиган идиш. *Беш тийинга ярим қаймоқдон қаймоқ, икки тийинга битта обинон олиб, бир чеккага чўнқайиб, қаймоқ ея бошладим. Ф. Фулом, Шум бола.*

ҚАЙМОҚЛАНМОҚ 1 Қаймоқ боғламоқ (сут ҳақида).

2 кам қўл. Қаймоқ тегиб мойланмоқ.

Лаби (ёки оғзи) қаймоқланди Лабига қаймоқ тегди; қаймоқ еди. *Бойвучанинг қизил лаби қаймоқлансин деб, Илк саҳардан оқишомгача пода боқасан. Ф. Фулом.*

ҚАЙМОҚЛАШМОҚ с. т. 1 Куюқ суҳбатлашмоқ, гурунглашмоқ, куюқ суҳбат билан вақт ўтказмоқ. *Муроджоннинг буваси у билан қаймоқлашгани-қаймоқлашган. Н. Мақсудий, Умидли бола. Икки дўст то пешингача қаймоқлашиб ўтирдилар. С. Сиёев, Аваз. ..Ўзи бир жонон билан қаймоқлашиб турарди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.*

2 кўчма Куюқлашмоқ; кучаймоқ; кўнгилли, ёқимли тус олмоқ. *Ўртада гап қаймоқлашиб, Иброҳимхўжанинг тузоғига Муҳаббатхон, Муҳаббатниң тузоғига Иброҳимхўжа илинган экан. «Муштум». Тоштемурнинг Иван ака билан дўстлиги тагин ҳам қаймоқлашди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.*

ҚАЙМОҚЛИ Қаймоғи бор; қаймоқ солинган. *Қаймоқли нон.*

ҚАЙМОҚХЎР Қаймоқ ейишни яхши кўрадиган; қаймоқни кўп ейдиган. *Қаймоқхўр одам.*

ҚАЙМОҚХЎРЛИК Мириқиб, тўйиб қаймоқ ейиш, қаймоққа тўйиш. *Қаймоқхўрлик қилмоқ. ■ -Бахтимизга бобо фермада эканлар, юр, қаймоқхўрлик қиладиган бўлдик, — дедим Муродга. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.*

ҚАЙНАМА 1 Катта сой, дарё ва ш.к.нинг сув уюрмаланиб, қайнагандай варақлаб турадиган жойи; гирдоб. *Амударёда тош йўқ ҳисоб. Аммо гирдоб — қайнамалар жуда жуда кўп. Газетадан.*

2 махс. Ариқ сувини йўл остидан ўтказиш учун мўлжалланган гидротехника иншооти. [Сув] *Қайнама — бетон ҳовузчалар орқали ерости қуеврларига қуйилиб, дала ёқалаб югура кетди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Қайнама қуришда ёгин сувлари ҳам ҳисобга олинади. «ЎЗМЭ».*

ҚАЙНАМОҚ 1 Кучли иссиқдан кўпириб, буғланиб вақирлаб турмоқ. *Юз градус иссиқликда сув қайнайди. Қозонда шўрва қайнамоқда. ■ Бақирлаб қайнаётган дорини биров қошиқ билан шопириб турди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзининг очилиши.*

2 кўчма Қайнаган ҳолатни билдирувчи товуш чиқармоқ (ичида сув, суюқлик бўлган идиш ҳақида). *Самовар қайнади. Тикилган қозон қайнамас. Мақол. ■ Печка устида учта котелок [қозонча] буғ бурқштириб, шақирлаб қайнарди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

3 кўчма Худди қайнаган кўринишли ҳолатда бўлмоқ; отилиб чиқмоқ (булоқ, дарё кабилар ҳақида). *Аммо дарё қайнар, кўпирар — Тўнка остин ялаб ўпирар. «Муштум». Қадимий чинор тағида чойхона, унинг ҳовлисида биллурдек тиниқ чашмалар қайнаб ётади. Газетадан. Қайнаб тошсин нефть булоқлари. Ё. Мирзо. ..уларнинг ҳозирги ҳолатини сезиб ётган Кумушининг-да қайнаб чиққан кўз ёшлари икки чеккасидан ёстиққа оқиб туша бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 Пишмоқ, пишиб ейишли ҳолга келмоқ. *Икки кўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас. Мақол. ■ Декчада сабзи-пиез ҳам мириқиб қайнади. Ҳ. Фулом, Машғал. [Пулдорларнинг] Қоринлари тўқ. Бола-чақалари роҳатда, уйларида қазии-қарта қайнайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 кўчма Ачимок, бижгимок, ачиб-бижғиб бижирламоқ; шу тариқа етилмоқ. *Бочкага босилган узум қайнай бошлади. ■ Кўп кишиларнинг уйларида мусаллас билан бўзалар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томонда расмий суратда ичкилик сотиш билан тириклик қилувчилар ҳам йўқ эмас эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 кўчма Кучли хатти-ҳаракатли, кўзғалган, тўлқинланган ҳолатда бўлмоқ (кўпчилик одамлар ҳақида). Султонмурод қайнаган оломон ичида туртки еб, босилиб, эзлиб, узоқ юрди. Ойбек, Навоий. Кун совуқ, лекин бозор қайнарди. Ойбек, Улуғ йўл.

7 кўчма Кучли, қизгин тус олмоқ. Дала-ларда иш қайнайди: кимлар пахта теради, кимлар беда ўради, кимлар шудгор қилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уста Ҳазратқулнинг қурилиш майдончасида ҳам меҳнат қайнайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

8 кўчма Жаҳли, асаби кучли кўзғалмоқ. Телефон дастасини қўпол ҳаракат билан, пешонасидан тер чиққунча айлантиради-да, жавоб ололмай қайнаб кетади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

9 кўчма Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўзлар англагган нарсанинг кучли, ортик даражада бўлишини билдиради. Ичида қайнаган ҳислар булоғи қўлига қалам олдирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен унча-мунчага бепарво қизлардан, деб юрсам, ичида шунақа фикрлар қайнаб ётган экан. П. Турсун, Ўқитувчи. Жапақнинг миясида саволлар қайнаб тошди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ростини айтсам, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бировининг ҳам маъноси йўқ. Ойбек, Танланган асарлар.

10 кўчма Ниҳоятда исимок; «ёнмоқ». Кун қайнаб кетган. Тўрт томонни ёндириб ётган саратон оловининг тафти чайла ичкарисига дам-бадам урилади. «Ёшлик».

11 кўчма Кўп миқдорда тиқилиб кетмоқ. Булоқда балиқ қайнаб ётибди. ■ Бу коридорда танаффус вақтида одам қайнайди. П. Қодиров, Уч илдиш. Ҳовлига чиққанда, катта ҳовли хотинлар билан қайнар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ичи қайнамоқ Диққати ошмоқ, асаби кўзғалмоқ. Қаршибой ота.. саломатлигини йўқотган ошнасига озор беришни истамаса ҳам, ичи қайнаб кетди. Ҳ. Назир, Сув гадо-си — оқпадар.. Унинг ишига разм соларкан, ичи қайнаб кетгудай бўларди-да, жаҳли чиқиб: -Ё ҳайдаб юбораман, ё чаққон ишлашни ўргатиб қўяман, — дерди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Шўри қайнади айн.** шўри қуриди қ. шўр. -Яна камбағалларнинг шўри қайнайди денг.. — деди Йўлчи ғазабланиб. Ойбек, Танланган асарлар. **Қони қайнамоқ** 1) қони жўш урмоқ. Томирларда қони қай-

наб, кўзларидан ўт чақнарди, мушак гўшталари нўлатдай қотиб кетган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) қаттиқ жаҳли чиқмоқ, тутақмоқ. Самандаровнинг қони қайнаб кетди: -Мундай гапирсангиз-чи. Забон борми!? А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

ҚАЙНАНА Қайин она (эрнинг онаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг онаси унинг эрига нисбатан). Фотиҳа ўқилиб, куёв қайнанага узр айтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙНАТА Қайин ота (эрнинг отаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг отаси унинг эрига нисбатан). Эри ва нодон қайнатасидан туҳматга қолганида, Жўрахон уни [Ҳафизани] ҳимоя қилиб, судда бир соат гапирган. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Сидиқжон қайнатаси Зуннунхўжанинг «Сиз менинг ҳам куёвим, ҳам ўғлимсиз», деганини эслаб, кулиб қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

ҚАЙНАТМА 1 Қайнатиб, яъни қовурмасдан пиширилган, тайёрланган (асосан таом ҳақида). Қайнатма шўрва.

2 махс. Қайнатиб тайёрланган нарса, дори. Қадимдан гулхайрининг қайнатмаси билан кўкйўтал, ўпка шамоллаши.. каби касалликлар даволанган. Газетадан.

ҚАЙНАТМОҚ Қайнамоқ 1, 2, 4, 5, 8, 9 фл. орт. н. Сув қайнатмоқ. Чой қайнатмоқ. Шўрва қайнатмоқ. Самовар қайнатмоқ. Қонини қайнатмоқ. ■ Назаровнинг муваффақиятлари унга тинчлик бермади, ғазабини қайнатарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЙНАҒА Қайин оға (эрнинг акаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг акаси унинг эрига нисбатан). Ишқ завқидан чала маст бўлган Лаъли чўзиқ-чўзиқ хуррак тортаётган эрини аллақачон унутиб юборганидек, қайнағасининг айвондан тикилиб турганини ҳам сезмади. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚАЙНИ Қайин ини (эрнинг укаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг укаси унинг эрига нисбатан). Эрталабки чойдан сўнг уста Олим ўзининг қайнисини билан.. ипакка оҳор бериш ила овора эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙНОВ Қайнамоқ фл. ҳар. н. Қайнови тиниб ётган қозон.

Бир қайнови ичида (ёки кам) Ақли пастроқ, етишмайдиган; думбул.

ҚАЙНОҚ 1 Қайнаган, қайнаб турган; куйдирадиган даражада иссиқ. *Қайноқ сув. Қайноқ шўрва. Қайноқ чой.*

2 Ҳарорати баланд; ҳароратли, иссиқ. Қизининг ҳасратини тушунган она унинг қалин сочларини, қайноқ пешонасини силай бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Шербекнинг қайноқ нафаси урилганиданми, Нигоранинг юзлари ловуллаб кетди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Жўш урган, авж олган; қизгин, жўшқин. *Қайноқ иш. Қайноқ меҳнат. Қайноқ жанг.* ■ Тўғонбек.. қайноқ сиёсий курашларга.. боши билан шўнғиди. Ойбек, Навоий. *Шу қайноқ вақтда чўққайиб, бир пиёла чойни юз қултум қилади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

4 кўчма Кучли, кучайган, тўлиб-тошган, ошиб-тошган. *Қайноқ ғазаб. Қайноқ қасос ҳисси.* ■ Ҳозир уларнинг дийдор кўришлари, биринчи марта бошларидан кечираётган қайноқ туйғулари.. ҳар қандай ўпичлардан кўра баландроқ, софроқ эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

5 кўчма Куч-ғайратга тўлган, куч-ғайрати тўлиб-тошган; оловли, ўтли, оташин. *Қайноқ ёшлик. Қайноқ юрак.* ■ Бу қайноқ ёшлар.. Шодлик ёши, учрашув ёши. Иккимизнинг қалбимизни ҳам Қиздирарди зафар кўёши. Уйғун.

6 кўчма Одамлар билан тўлиб-тошган, одамлар ғужғон ўйнаган. [Йўлчи] *Икки қулоч арқонни белбоғ устидан бойлаб, ҳаммоллик қилиш учун бозорнинг энг қайноқ жойига борди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙНСИНГИЛ Қайин сингил (эрнинг синглиси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг синглиси унинг эрига нисбатан). *Улар [Нурининг келинйўшлари] шошиб-пишиб ўринларидан туришди-да, қайнсингилни қарши олиш учун ҳовлига тушишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙНЭГАЧИ Қайин эгачи (эрнинг опаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг опаси унинг эрига нисбатан).

ҚАЙРАЛМОҚ 1 Қайрамоқ фл. ўзл. ва мажх. н. *Яхши қайралган пичоқ.*

2 Тобланмоқ, чиниқмоқ. *Меҳнатда қайралган йигит.*

ҚАЙРАМОҚ 1 Тош ёки бошқа нарсага ишқаб ўткирламоқ, чархлаб, ўткир, кескир қилмоқ. *Устарани қайрамоқ. Пичоқ қайра-*

моқ. ■ *Этигининг кўнжидан пичоқ чиқариб, пиёланинг орқасига қайрай бошлади.* Т. Алимов, Одамсиз уйлар.

2 кўчма Пешламоқ, ўткирлаштирмақ. *Иродани қайрамоқ. Онгни қайрамоқ.* ■ *Кўпчилик ўртасида гапира оласанми? Лабдаҳанни бир қайраб, ишга солгин бўлмаса, ука.* П. Турсун, Ўқитувчи. *А. Қодирий юқорида номлари саналган газета-журналларда фаол иштирок этиб, қаламини қайрайди.* Газетадан.

3 кўчма Бирор кимса, ташкилот, мамлакат ва ш.к. ни бошқасига қарши гижгижламоқ, тезламоқ, хезламоқ, оёқлантирмақ. [Сухсуров:] *Идорадаги душманларим сизни ҳам қўлга олганини, менга қарши қайраб солганини билардим.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Ҳаммани раисга қарши қайраб қўйиб, энди ётиги билан гаплашмоқчимисиз?! «Муштум».*

Тишини қайрамоқ 1) ейиш-ичишга тайёрланмоқ, дам сақламоқ. *Тишингни қайраб тур, ука, сал қўл бўшасин, катта тўй қилиб бераман. Атайлаб битта хумга чаросни босиб кўйдим!* Ойбек, О.в. шабадалар; 2) ўч олиш мақсадида ёки умуман ёмонлик қилиш ҳаракатида бўлмоқ, шунинг пайида бўлмоқ. *Душманлар писиб юрган бўлсалар ҳам, алам ичида тишларини қайраб юрибдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи; 3) умуман, бирор нарса хатти-ҳаракатида, илинжида, истагида бўлмоқ. *Йигитларнинг сараси чўлга қайраган тишин.* Р. Бобожон. *Янги машинада мунча пахта тераман деб, пул, орден, мукофотларга тишини қайраб юрганлар ундан кўп.* С. Нуоров, Нарвон; 4) кам қўлл. ғазаб билан тишларини гижирлатмоқ. *Арслонқул тишини қайраб, Тўғонбекка ўқрайди-да, тез юриб кетди.* Ойбек, Навоий.

ҚАЙРАҒОЧ Ёғочи қаттиқ, шохлари тифиз жойлашган, барги майда ва тўқ рангли, қалин соя берадиган, сувсизликка чидамли дарахт. *Бир боғ жўҳорипоя аравага ўқ бўлмайди, лекин битта қайрағоч бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қурғоқчиликка чидамли дарахтлардан яна бири майда баргли қайрағочдир.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Тут ёғочдай мевали онам, Қайрағочдай мевали онам.. «Оқ олма, қизил олма».* Яқиндагина уст-бошини тузатиб, қорамтир кўк тусга кирган қайрағоч дарахтлари.. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАЙРИЛИШ 1 Қайрилмоқ фл. ҳар. н.

2 Йўл, ариқ, дарё ва ш.к. нинг бурилиб, ўз йўналишини ўзгартирадиган жойи; қайрилиш, бурилиш. *Маҳаллага қайрилишда, гўё уни кутиб турган каби, элликбоши Олимхон учраб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Шарқдан узоқ йўл босиб келган поезд.. разъезд қайрилишига етганда.. тун қоронғисида кўздан ғойиб бўлди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

ҚАЙРИЛМА 1 Ёйсимон эгилган, ёйсимон эгилиб, қайрилиб турадиган. *Усмонжонни кўрган Адолат секин кўзини пастга олди. Узун қайрилма киприклар соя ташлади. С. Зуннунова, Гулхан. Чакка сочларини кўнғир қилиб, пешонаси устига ярим ойдек қайрилма гажак тушириб юради. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 Қайриладиган, қайтариладиган, йигма. *Қайрилма сопли пичоқ.*

3 Қайтариб қўйиладиган, қайтарма. *Мирза Баҳром қайрилма ёқа жужунча камзулининг қўйин чўнтагидан кичкина дафтарча чиқариб, Тавҳидийга берди. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.*

ҚАЙРИЛМОҚ 1 Қайирмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Китобнинг варағи қайрилиб қолибди. Мих қайрилиб кетяпти. ■ Эҳе, машина лиқ тўла темир асбоб. Бир хили ўроққа ўхшаб тиги қайрилган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [Саодат] Ҳосили кўплигидан шохи ерга қайрилиб тушган олма дарахтларига узоқ тикилди, нималарнидир ўйлади. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Булбули гўё эдим, синди қанотим қайрилиб, Не гуноҳим бор эди — қолдим онамдан айрилиб. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.*

2 Бурилмоқ, ўтирилмоқ. *Эркак тўнига яшироқ ўранди-да, орқасига қайрилиб, уй томон йўл олди. Н. Аминов, Суварак. Қутидор ҳовлисига қайрилар экан, бек билан хайрлашди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тозилар қайрилди келган йўлига, Офтобой эргашди тозиларига. «Рустамхон». Фуломжон тўхтаб, орқасига қайрилди. Мадаминхўжа етиб келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Букилмоқ, букчаймоқ; мункаймоқ. *Бағри тош қайрилма қош менга насиб қилгаймкин, Ёки қаддим қошидек ҳажрида қайрилгаймкин. С. Аҳмад, Ҳукм.*

4 кўчма Эътибор бериб қарамоқ, парво қилмоқ, илтифот кўрсатмоқ. *Қайрилма-*

ганга қайишма. Мақол. ■ Сен қайрилсанг мендай мунглиғ ҳолига, Билмайман кетдими Оқтош элига. «Рустамхон». Ким бизга қайрилди, Очлик, қаҳат тўрт томон. Миртемир. [Рокия:] Вой, юртда нима кўп, қиз кўп. [Турғун:] Кўп бўлган билан биронтаси қайрилиб қарамаса. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

Пихи қайрилган қ. пих I. *Пихи қайрилган тафтишчилар ҳам бирон марта камомат тополмаганлар. Й. Шамшаров, Тошқин.*

ҚАЙРОҚ 1 Кесувчи асбобларнинг тигини ўткир қилиш учун ишлатиладиган, одатда, узунчоқ ва япалоқроқ силлиқ ёки махсус ишланган тош. *Тош туз тўйиладиган ўғир ичидан узун қайроқни олиб, пичоқни қайрай бошлади. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Касбим — сартарошлик. Битта қайроғу битта устара дастмоя.. Газетадан.*

2 Жисми садоланувчи урма чолғу; раққос(а)лар қўлда шиқирлатиб ўйнайдиган бир жуфт чўзинчоқ (қайроққа ўхшаш) тош. *Шермат билан Алишернинг ёғочоёқда туриб, қайроқ билан уфориға ўйнашини айтмайсизми?! М. Қодиров, Асака дорбозлари. Хоразм қайроқлари яна қайси халқ қўлида шундай жаранглаши мумкин? «Шарқ юлдузи».*

3 (3-ш. эгалик шаклида — **қайроғи**) кўчма Умуман, ўткирловчи, чархловчи нарса. *Китоб — ақл қайроғи. Қўлнинг кучи бирни енгса, билимнинг кучи мингни енгади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

4 *айн. қайроқи. У қайроқ бугдой унидан ёғли патири, сомса ёнди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚАЙРОҚБОЗ Қайроқ шиқирлатиб ўйновчи раққос(а).

ҚАЙРОҚБОЗЛИК Қайроқ шиқирлатиб ўйнаш, қайроқ билан раққос тушиш

ҚАЙРОҚИ 1: қайроқи ер (ёки тупроқ) Тоғ этакларида тош қатлами устида пайдо бўлган, соз тупроқли, деҳқончилик учун яроқли ер. *Тоғлик районларда ва тоғ этакларидаги районларда, қайроқи ерларда боғдорчилик, узумчиликни, полизчиликни ривожлантирамаиз. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. Қайроқи экин Шундай ерларга экиладиган экинлар.*

2 Шундай ерларда, Ўзбекистонда ва умуман Ўрта Осиёда етиштириладиган йирик бугдой нави. *Қайроқи бугдой. ■ Мана, Элгелди бовур, қизинг супрасига яратиб тур-*

син, қайроқи ун.. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 кўчма с.т. Юқори сифатли, ишлов берилган нарсаларга нисбатан қўлланади. *Катта тажрибаси, кенг билими.. халқ мақоллари ва маталларидан, қайроқи сўз ва ибораларидан моҳирлик билан фойдаланишига имкон бермоқда.* Газетадан. *Анави нақшинкор, қайроқи балконларни айтмай-сизми! Гулпанжаралари ипакдан тўқилган каби.* С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. *Иккала ҳамдард, Пирзоданинг таъбирича, қайроқи қорадоридан данак миқдориди отишиб, кейинидан чойхўрликка туниниши.* «Шарқ юлдузи».

ҚАЙРОҚТОШ 1 айн. қайроқ 1. Ёрмат қизидан хурсанд бўлди.. *Пичоқ, қайроқтошни ва гўшт-мой солиш учун тоғораларни тозалаб, тайёр қилишни буюрди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Силлиқ ёки қайраб, чархлаб, махсус шакл берилган тош. *У гапирар экан, Петербург шахрининг майда қайроқ тошлар терилган кенг-кенг кўчалари.. кўз олдидан утарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАЙСА Бутунлигича данаксиз қуритилган ўрик. *Қайса тайёрлаш учун яхши пишган ўрик, данаги билан 2-3 кун сўлитилгач, данаги мева банди ўрнидан сиқиб чиқарилади ва.. қуритилади.* «ЎЗМЭ».

ҚАЙСАР [а. قيسر — подшоҳ < лот. caesar < Caesar — Рим императори Гай Юлий Цезар номидан] **1** от Рум подшоси; умуман, подшо, ҳоқон. *Жаҳоннинг фотиҳи Искандар, Рум қайсари, қотил Чингиз.* Ғ. Фулом. *Урушга кирганда — қоплон юрагинг, Қайсар сифат болам, қайдин бўласан?* «Рус-тамхон».

2 сфт. Тутган ерини кесадиган; ўжар, тихир, терс. *Қайсар бола.* ■ *Тура қолинг, энди жуда пайти, одам бунчалик қайсар бўлмайди.* Узр сўранг, узр. Н. Сафаров, Водиллик қахрамон. *Қайсар Зухрага гап уқтириш қийинлигини билган Йўлдош юк халтасини елкасига осди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

3 кўчма Киши иродасига бўйсунмайдиган; ўжар, асов. *Қайсар табиат.* ■ *Қайсар сув яна кўтарилди бошлади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Лекин фактлар қайсар нарса, уни хаспўшлаб бўлмайди.* А. Эшонов, Ҳ. Умаров, Одамларни ўйлаб.

ҚАЙСАРЛАНМОҚ кам қўлл. Қайсарлик қилмоқ. *-Сиздақанги раисдан-чи тўққизтасини шу столда, ҳа, шу столда кўрдим, — деб Денисенко қайсарланди.* И. Ўктамов, Сирли қотиллик.

ҚАЙСАРЛИК Ўз билганидан, тутганидан қайтмаслик; ўжарлик. *-Нима десангиз денг, ойижон, бари бир унга [Холдорга] тегмайман, — деди қайсарлик билан Малика.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

Қайсарлик қилмоқ Ўз билганида, тутганида туриб олмоқ, ўзганинг айтганига, йўлига юрмаслик. *Дастлабки кунлардаги сўроқлардан натижа чиқмади. Қобил қайсарлик қилиб, ўз сўзида туриб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Терговчи, гапи мўлжалга текканини сезди, энди бобо қайсарлик қилиш фойдасизлигини тушуниб, ҳамма гапни айтиб беради, деб кутган эди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ҚАЙСИ сўр. олл. **1** Бир неча киши ёки нарсдан биттасини аниқлаш учун берилдиган сўроқни ифодалайди. *Отабек гангиз, шошиб сўради: -Қайси қизига унашиб келдингиз? -Қутидорнинг ёлғиз қизига! — деди Ҳасанали.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қаймоқни бир ялаб, қайси шаҳарнинг қаймоғи эканини айта оласизми? Мен дарров айтаман.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.

2 Киши ёки нарса белгиси, хусусияти, сифати ҳақидаги сўроқни ифодалайди: қандай, қанақа. *Иккинчи эҳтимоли: Гулнорни олиб қочганлар. Жиноятчи чиркин қўллар бор! Улар ким? Қайси мақсад билан бу жиноятни бажарадилар? Буни билмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. *Сен қайси йўлдан бошласанг, шу йўлдан юраман.*

Қайси бир гўм. олл. Кимлиги, қандай, қаерда ёки қачонлиги номаълум; аллақайси, аллақандай, аллақаерда(ги). *Қайси бир куни. Қайси бир шаҳарда.* ■ *Қайси бир ковакда чумчуқ болалари чирқиллайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..беш-олти йил бурун қайси бир идоранинг извошини минар экан..* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Қайси куни** Бундан бир неча кун аввал; тунов куни. *Қайси куни Худойқулнинг янги кўйлак-иштонда қувончи ичига сиғмай юрганини кўриб, кўзларимдан ёш чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қайси куни отаси, «Иккинчи теримга туша-*

миз», дегандек бўлиб эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚАЙСИКИ 1 боғл. Бош гапдаги бирор отни (кўпинча эгани) аниқлаб келадиган эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади. *Бешкана қишлоғидаги бирдан-бир аёл, қайсики юз процент тушунмаган.. Тўфанисо Мелиева қишлоқнинг отидан норози бўлиб шундай деган эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 кам қўлл. *айн. қайси 1. Қайсики қишлоққа тушар отидин, Элни йиғиб, воқиф этар зотидин. Муқимий.*

ҚАЙТ [а. قى – қусиш; қусуқ]: **қайт қилмоқ** с. т. Кўнгил айниб, еган-ичганини қайтариб ташламоқ; қусмоқ. *Пиёз ҳидиданми, оғздан кўпик чиқа бошлади, сал ўтмай қайт қилиб юборди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Қиз ўпқаси оғзига келгандек, нафаси бўғилиб, қайт қилолмай тўлғана бошлади. А. Мухтор, Чинор.*

ҚАЙТА 1 Янгидан, бошқатдан, яна (аввал мавжуд бўлган ҳаракат, ҳолатнинг давоми, янгидан юз бериши маъносидан). -*Саодатхон эндигина ёнган зонтини қайта очди. С. Зуннунова, Янги директор. Муяссар қабристондаги бойўғлининг ваҳимали «хув-хув»лашидан уйғониб кетди-да, қайта ухлай олмади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Лолалар бир оз уринқираган, аммо вазодаги сув унга қайта ҳаёт бахш этган эди. «Гулдаста».*

2 Такрор ҳолда, такроран, яна. *Фафур Фулом билан бир кўришганимча, қайта учрашишга журъат қилолмай юрардим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Темиржон кетишни ҳам, қайта кўнғироқ тугмасини босишни ҳам билмасди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

3 Аввалгисидан фарқли ҳолда, маълум ўзгаришлар билан; бошқатдан. *Навоий бу бинони қайта ишлатган: биринчи маротаба шарқ наққошлигига хос ранг-баранг нақшин гуллар билан безатган. Мирмуҳсин, Меъмор. ..карнизи фақат тўрт энлик чиқарилганлиги учун ёмғир-чочин девор сувоқларини ювиб кетади, деб томини қайта ёпар эмишимиз. «Муштум». Коридорлар.. фан кабинетлари юксак дид билан қайта жиҳозланди. Газетадан.*

4 (снқ. сонлар билан) Марта, карра. *Пулни икки қайта санамоқ. ■ У чоқларнинг лаззатини шунда яна бир қайта ялагандек,*

лаблари титради, юраги урди. Ойбек, Танланган асарлар. Отабек тўғрисидаги ташвиш боягидан ўн қайта ортган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *айн. қайтага. Қайта бизникига бора қолайлик. ■ Кутилган пайт келди. Лекин ёмғир ва шамол бўлгани қайта яхши бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Гапиринг, изза қилинг. Болалар мактабда ўқиб, қайта бевош бўлиб кетяпти. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

Қайта ишлаш 1) ишлаб, тузатиш, ўзгартишлар киритиш, шу мақсадда ишлов бериш. *Асарни қайта ишлаш. Мақолани қайта ишлаш. ■ Ўғириш ишида киностудиянинг монтаж, овоз, фильмни қайта ишлаш ҳамда мураккаб сёмка цехлари фаолият кўрсатади. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш; 2) янги маҳсулот олиш мақсадидаги иш(лар)ни амалга ошириш. Хомаёни қайта ишлаш. Нефтни қайта ишлаш. ■ Бир грамм соф радиий олиш учун бир неча тонна уран рудасини қайта ишлашга тўғри келади. «Фан ва турмуш». **Қайта қуриш 1)** маълум ўзгартишлар киритиб, қайтадан қуриш. *Бинони қайта қуриш; 2) бирор системани янгиллик асосида ўзгартиш, ўзгартишлар билан қайтадан тузиш. Ўрта ва олий мактабларни қайта қуриш учун маълум вақт ва катта иш талаб қилинади. Газетадан.**

ҚАЙТАГА 1 Аксинча, билъакс. *Онахон бу гапга парвосиз қаради, қайтага чехраси очилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Мен сиздан ҳеч гинам йўқ. Қайтага бошоғриқдан қутулдим. С. Нуров, Нарвон.*

2 Яхшиси, ундан кўра. *Бизники мана шу бурчакдаги эшик.. Қайтага букун бизникида қолсангиз бўлмасми-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚАЙТАДАН рви. Янгидан, бошқатдан. *Қайтадан ёзмоқ. Қайтадан ишламоқ. Қайтадан тикламоқ. Қайтадан қурмоқ. ■ Мактуб унинг [Кумушининг] юрак жараҳатини қайтадан тирнаб ташлаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Терговни қайтадан бошлаймиз, қишлоқдан кетиб қолманг, — деди терговчи. С. Анорбоев, Оқсой. Бектемир чувалган пайтавасини ечиб, болдирларини ишқалаб, қайтадан аскарчасига ихчам ўради. Ойбек, Куёш қораймас.*

ҚАЙТАЙ(ИН) шв. Нима қилай, қандай қилай, қўлимдан нима келарди, иложим қанча. *Қайтай, хафа қилдим сендай қўзим-*

ни. «Рустамхон». Қайтайин, бошима бўлди қиёмат, Кеча-кундуз ишим оҳу надомат. «Равшан».

ҚАЙТАЛАБ айн. **марталаб**. Уч қайталаб кир ювди. Газетадан. Сиз билан отамга муддаомни неча қайталаб айтдим-ку.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙТАЛАМОҚ 1 Такрор айтмоқ ёки қилмоқ; такрорламоқ, қайтармоқ. -Уч кишига танҳо ўзи? — қутидор ишонмаган эди. -Азаматнинг ёлғиз ўзи, — деб уста Олим илгариги сўзини қайталади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Такрорланмоқ, қайта содир бўлмоқ. Касали яна қайталади. Қайталайдиган касаллик.

ҚАЙТАЛАНМОҚ айн. **қайталамоқ 2**. Қайталанадиган терлама. Касалликнинг қайталаниши.

ҚАЙТАМАН шв. Қандай қиламан, нима қиламан. Так-так-а ҳо-ҳо, ўзбеки(нг) оти, ийқилиб тушсам, қайтаман. «Эртаклар».

ҚАЙТАНГА с. т. Қайтага. Жанжал каймамади. Қайтанга кўпайди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ҚАЙТАРГИЧ махс. Ўзига келиб урилган тўлқин, нур ва ш.к. ни қайтарувчи ёки зарарсизлантирувчи асбоб. Нур қайтаргич. Овоз қайтаргич. Яшин қайтаргич.

ҚАЙТАРИШ 1 Қайтармоқ фл. ҳар. н. Саволга жавоб қайтариш. Молни эгасига қайтариш.

2 Қайтариқ, такрор. Тўртинчи кўринишда ортиқча қайтаришлар бўлмади. С. Кароматов, Ҳижрон.

ҚАЙТАРИҚ 1 Такрорланадиган ёки такрорланган ибора, гап ва ш.к. Бундан ташқари, спектаклда қайтариқлар ҳам кўзга ташланади. Газетадан. Ҳар қалай, қуруқ мақтовлар, қайтариқлар ўрнини.. ҳаётий шеърлар олмоқда. Миртемир, Тоғдай таянчим.

2 Қайтариш, такрорлаш, такрор. Дарсни қанча қайтариқ қилсанг, шунча пухта ўзлашади.

3 кам қўл. айн. **қайтим**. Пул тўлаб, қайтариғини олмоқ.

4 Эски эътиқодга кўра, касаллик, фалокат ва ш.к. ни даф қилиш, иситилган кишидан совитиш ва ш.к. мақсадларда дуо ўқиш, дам солиш ва шундай дуо ўқиб дам солинган нарса. Қаердан бўлса ҳам, ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб

қайтариқ қилдирасан. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эзибички бериб, тутатқи тутатиб, бошимиздан бало-қазоларни қайтариқ қилиб ҳайдайман. К. Яшин, Ҳамза.

ҚАЙТАРМА 1 Қайтариб, қайириб, буқлаб қўйиладиган, қайирма. У [Аваз] уйига етиб бориб, чироқни ёқди, қайтарма ёқа камзулини ечди. Ж. Шарипов, Хоразм. Тилма зовурдан чиқиб, тупроқ уюмидан сакраб ўтган Алижон қайтарма этигига ёпишган тупроқни жаҳл билан қоқди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 шв. айн. **қайтариқ 4**. Азайимхонларга юборинг, тумор қилдириб тақсин, дами ўтқирларга юборинг, дам солдирсин, қайтарма қилдириб ичсин, сиз ҳам ичинг. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Канизак Сидиқжонни] Ўзига иситиб олган. Эсизгина, буни билганимда, ўша ердан қайтарма қилдириб келар эканман. А. Қаҳҳор, Қўшқинор чироқлари. Аёлларнинг билгани — ирим, билгани — қайтарма, билгани — азайимхон. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

3 Халқ куйларидан бирининг номи.

4 с.т. Пул муомаласида унинг маълум қисмини ўзига (ўгринча) уриб қолиш. Касир Давронов ишчиларга маош бераётган вақтида.. ўнтакидан бир-иккитасини қайтарма қилиб, тишининг оқини кўрсатиб қўяди. «Муштум».

ҚАЙТАРМОҚ 1 Қайтмоқ фл. орт. н. Коптоқни тепиб, орқага қайтармоқ. Подани изига қайтармоқ. Тракторни ўнгга қайтармоқ. Аслига қайтармоқ. Ҳаётга қайтармоқ. Хатга жавоб қайтармоқ. Тешанинг юзини қайтарадиган ёғоч. Нур қайтарадиган ойна. Яхшиликка яхшилик қайтармоқ. ■ Гулнор боғда ишлашга югурар экан, Гулсумбиби қайтарди. Ойбек, Танланган асарлар. [Ўзбек ойим:] Кеча ўрда бек ойимдан менга арава келган экан, феълим айнаб турган эди, бормай, аравани бўш қайтардим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хафа бўлма. Онани қайтариб бўлмайди.. Синглингни қидириб топамиз. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Олинган нарсани жойига қўймоқ ёки эгасига келтириб бermoқ, юбормоқ. Қарзни қайтармоқ. Китобни кутубхонага қайтармоқ. Ишлатилган асбобларни жой-жойига қайтариб қўймоқ. ■ Тўлаган аканинг аризасини, оти билан сигирини қайтариб бериш — эртага яна бир неча ариза тушувида

йўл очиш демакдир. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Салтонбу ичилмаган сувни кўрага қайтариб тўкди-ю, шошиб келиб, ун ёнига чўнқайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Чойни қайтармоқ Чойни бир неча бор пиёлага, ундан яна чойнакка қуймоқ. *Тозагул чойни пиёлада шопириб қайтара бошлади.* Ҳ. Фулом, Машъал.

3 Такрор қилмоқ, такрор этмоқ, такрорламоқ. *Саволни қайтармоқ. Хатони қайтармоқ. Дарсни қайтармоқ. Хатни қайтариб ўқимоқ.* ■ [Ашулани] *Иккинчи қайтариб айтишида унга Хонимбиби қўшилишиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Раис Низомиддиновага танбەҳ қилди: -Гапирилган гапларни қайтарманг-да, ҳатто ўзингиз айтган гапларни такрорлаётирсиз! Конкрет фактларга ўтинг.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

4 Букмоқ, қайирмоқ. *Этакни қайтармоқ. Ёқани қайтармоқ. Дастурхоннинг четини қайтариб тикмоқ.* ■ *Мунисхон қора бархит пальтосининг ёқасини бошигача қайтарган ва учини бир қўли билан ияги остидан ушлаган, бировни кутган вазиятда турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Кимсани бирор номақбул ёки ножўя ишдан, хатти-ҳаракатдан тийилишга ундамоқ, тиймоқ. *Ичкиликдан қайтармоқ. Чекишдан қайтармоқ.* ■ *Менга шунча яхшилик қилдингиз.. янги келган вақтингизда мени ёмон йўлдан қайтардингиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Даф қилмоқ, йўқ қилмоқ, йўққа чиқармоқ. *Ҳужумни қайтармоқ. Бирлашган ёвни қайтарар.* Мақол. ■ *Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

7 *этно.* Қайтариқ қилмоқ, қайтариқ қилиб даф этмоқ, йўқ қилмоқ. *Марғилонликнинг домласи жужуд ҳам эмас, мусулмон ҳам эмас. Ҳиндиларнинг ҳам ханноси, бас, ханноснинг сеҳрини на мусулмон домласи қайтарсин-у, на жужуд.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Рад этмоқ, йўқ демоқ, қабул қилмаслик. *Раёини қайтармоқ. Илтимосини қайтармоқ.* ■ *Ақлли, номусли қиз ўз дадасининг гапини ҳеч вақт қайтармайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дадамга менинг арзимни айтсангиз, албатта, қайтармас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гап қайтармоқ Айтганини қилишдан, бажаришдан бўйин товлаб айтишмоқ, баҳслашмоқ, тортишмоқ. [Ақбархўжа:] *Агар боланинг руҳи синса, шунақа бетгачонар, каттага сўз қайтарадиган қайсар бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўлини қайтармоқ** Бирор нарса узатган, тутган кишининг қўлидан узатилган, тутилган нарсани олмаслик. *Мана бу узумни олинг, жуда яхши пишибди, қўлимни қайтарманг.* Ойбек, Танланган асарлар.

9 Қусмоқ, қайт қилмоқ. *Ўрнимдан турсам, бошим айланади, овқат есам, қайтариб ташлайман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Кавш қайтармоқ қ. кавш. Тутун қайтармоқ қ. тутун. Шахтини (ёки шаштини) қайтармоқ 1) астойдил киришилган иш-ҳаракатдан қайтармоқ, ҳафсаласини пир қилмоқ, кўнглини совитмоқ. [Умурзоқ:] *Майли, болакайларнинг шахтини қайтарма, ҳарна ёрдам беришгани.* «Ҳайт» деган туяга мадор. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) ғазабидан туширмоқ, мулойим, ювош қилиб қўймоқ, *Тантибойвачча Йўлчининг шахтини қайтариш ва ўзига муте қилиб олиш ниятида унга пул узатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙТАРУВЧИ 1 Қайтармоқ фл. сфдш. *Йўлчи [йўлдан] қайтарувчи кишига кўзини ёмон олайтирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 махс. Аслига келтирувчи, тикловчи нарса, модда. *Қайтарилиш реакциясига ёрдам берадиган моддалар қайтарувчилар деб аталади.* «Кимё» дарслиги.

ҚАЙТАСАН *шв.* Нима қиласан, қандай қиласан, қўлингдан нима келади, на чора. *Томирингни мақтама, ёмон чиқса қайтасан?* Мақол.

ҚАЙТИБ 1 Қайтмоқ фл. рвдш. *Изига қайтиб, кабинетига кирди.*

2 Бошқа, қайта, яна. *Низомжон сувга қайтиб тушмади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Хоннинг ишораси билан олқишлар тинди, ҳамма жойига қайтиб ўтирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Авазининг қисташига қарамай, қайтиб ҳандалакка қўл урмади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЙТИМ Тўловдан ортган ва эгасига қайтариб бериладиган пул. *Бир аёл шошилиб, газ сув ичди-да, қайтимига сотувчидан икки тийинлик чақа беришни сўради.* Газетадан.

ҚАЙТИШ 1 Қайтмоқ фл. ҳар н. *Қудаларнинг қайтиши чинга айлангандан кейин,*

йўл тарадудди бошланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Куннинг қайтиши ҳамон молларни ёйишин. С. Анорбоев, Оқсой.

2 шв. Ўлиш, вафот қилиш; ўлим. -Яна кимдир қайтиш қилибди-да, — деди чол қадоқ қўлларини жуфтлаб, юзига фотиҳа тортаркан. Газетадан.

ҚАЙТМАС 1 Қайтмоқ фл. бўлишсиз сфдш. *Йигит сўздан қайтмас, йўлбарс — узидан.* Мақол.

2 Ҳайиқмайдиған, кўрқмайдиған; ботир.

ҚАЙТМОҚ 1 Келган ёки келаётган томонига йўналмоқ, юрмоқ; айланиб дастлабки ерига келмоқ. *Орқасига қайтмоқ. Саёҳатдан қайтиб келмоқ. Изига қайтиб кетмоқ. Автобус шу ердан қайтади.* ■ У [Сидиқжон] *уйга хийла таъби очилиб қайтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Яна олдин бўлган ишга, айтилган гап, фикр ва ш.к. га келмоқ. *Лирик чекиншидан кейин асосий мавзуга қайтмоқ.* ■ ..ажойиб замондошимизнинг достони узун. Вақти билан унга яна қайтармиз. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Аввалги ҳолати, даражаси ва ш.к. га келмоқ, уни эгалламоқ. *Мана, йиқилдим, деб ит азобини кўрган мингбоши мана эндигина аслига қайтиб, эркин нафас олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 махс. Тўсиққа урилиб, йўналишини ўзгартирмоқ. *Оқ сиртдан нур яхши қайтади.*

5 кўчма Воз кечмоқ, тарк этмоқ, чекинмоқ. *Фикрдан қайтмоқ. Сўздан қайтмоқ. Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт!* Мақол. ■ Уни, худодан қайтган, деб таёқ билан саваладилар. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

6 (асосан бўлишсиз шаклда) Ўзини тиймоқ; тийинмоқ. *У ҳеч нарсадан қайтмайди. Сен учун ўлимдан ҳам қайтмайман.* ■ Ҳомид бу тўхматдан ҳам қайтмас ва ўз тўхматини маҳкама олдида мантқиқий равишда исбот ҳам қила олур эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..улардан пул ундириб олиш, бензинни талон-торож қилишдан ҳам қайтмайди. Газетадан.

7 Даражаси, кучи пасайиш, сўниш томонга йўналмоқ. *Беморнинг иситмаси қайтди. Совуқ қайтди. Бозор қайтди. Ундан ихлосим қайтди.* ■ Кеч кириб, қуёшнинг тапти қайтганда, вагон-ремонт заводининг ёшлари.. «сахна» ясадилар. А. Мухтор, Опа-

сингиллар. *Низомиддиновнинг титроғи қайтгандек бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

Ёши қайтмоқ Ҳаёти кексалик томон юз тутмоқ *Ёши қайтиб, соқолига оқ оралаган бўлса-да, йигитлардек бақувват эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

8 Қабул қилинмай, ўтмай ёки ортиб қолиб қайтарилмоқ, қайтариб берилмоқ ёки қайтариб юборилмоқ. *Мол бозордан қайтди. Пул ортиб, юз сўми қайтиб келди. Ун сўмдан уч сўм қайтди.* ■ *Бўлмаса, бу ёққа ола қолинг, қайтган мол ўзимизга тан!* «Ёшлик».

9 Эвази тегмоқ, эвази эгасига келмоқ. *Боланг туфайли ҳар қанча оғирчилик бўлса, устингга ол. Бу қарз болангдан қайтади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бу яхшиликларингиз биздан бўлмаса, худодан қайтсин. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Тўтмоқ, ўтмас бўлиб қолмоқ (нарсаларнинг учи ёки тиғи ҳақида). *Пичоқнинг юзи қайтибди.*

11 кам қўлл. Бурилмоқ, қайрилмоқ. *Ана шу йўл билан тўғри бориб, чапга қайтасиз.* «Гулдаста».

12 с.т. Кексалик ҳолатида бўлмоқ, шу ҳолатда (ёшда) ўзини бардам тутмоқ. *Баъзи одамлар кексайганда яхши қайтади.* ■ *Кексайганда Акбар акадек қайтиш бошқаларга ҳам насиб бўлса эди.* Й. Шамшаров, ўрумсаройликлар.

13 шв. Ўлмоқ, вафот қилмоқ.

ҚАЙТОҚ(И) кам қўлл. Қайтарилиб турадиган, қайтарилган; қайтарма, қайтарилма. *Бодом гули оқ экан, Барглари қайтоқ экан. Наврўз насими билан Чиройли порлоқ экан.* Т. Тўла. *Тўламат мўйловини силлаб, жияги қайтоқи дўппини чеккасига кўндириб, кўш белбоғини суриб, чопонининг карнайнусха узун енгини силтаб ташлаб, даврага тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Дўпписи қайтоқи айн. **дўпписи яримта қ. дўппи.** ..доим дўптиси қайтоқи, чеккасида холи бор. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚАЙЧИ Юпқа нарсаларни, мато, қоғоз ва ш.к. ни кесиш учун ишлатиладиган, ўрта еридан бир-бирига винт билан бириктирилган икки тигдан иборат дастали асбоб. *Ўтқир қайчи. Ток қайчи.* ■ *Кампирнинг қўлидаги конвертни олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғоғини кесди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қайчи билан чимдиб қирқилган*

мўйлови тагига яширинган лаблари пичирлар..
С. Анорбоев, Оқсой.

Қайчи куда айн. қарши куда қ. қарши.

ҚАЙЧИБАРГ Қайчисимон керилган узун-узун учли барг (мас., баъзи гўзаларнинг ёки чинорнинг барги). Соғлом гўзанинг.. барги қорайиб, қайчибарг бўлиб қолади. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ҚАЙЧИЛАМОҚ Қайчи билан кесмоқ, қайчи билан кесиб ишлов бермоқ, тузатмоқ. Гулларни қайчиламоқ. ■ Уста яна банд. Бир муйсафид кишининг мўйловини қайчилаб қўймоқда эди. Ф. Фулом, Шум бола. Сочимни қайчилаб ташладим-да, чўлиқ бола бўлиб кийиниб бордим.. А. Мухтор, Чинор.

ҚАЙҚАЙМОҚ шв. Қаққаймоқ. Бу ёлғиз маконда сенга нима бор, телтагинг қайқаймай ўлгур қаландар. «Муродхон».

ҚАЙҚИ шв. Қайилган, эгилган, эгрибугри. Қайқи ўроқ. ■ Қултой Алпомишни кўриб, кўнглини хушлаб, йилқи боқадиган қайқи таёғини ушлаб.. бир сўз айтиб турган экан. «Алпомиш».

ҚАЙҒУ I Бошга тушган руҳий азоб; ғам, мусибат. Оғир қайғу. Чуқур қайғу. Қайғу тортмоқ. ■ Жўрахоннинг нобуд бўлиши юрт қайғусига айланди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Тўғри, [Шоҳиста] баъзи вақтларда нималарнидир ўйлаб, бир оз маъюсланар.. аммо бунчалик қайғуга ботмасди. М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб. Ҳасратли хужрамда қайғудан бўлак ҳамма кетиб бўлди бирма-бир.. Э. Шукур, Ҳамал айвони.

2 Кўзланган мақсад йўлидаги безовталиқ хатти-ҳаракати, ўй-фикр; ташвиш, ғам. Эчкига — жон қайғуси, қассобга — мой қайғуси. Мақол. ■ Йигитлар ўз истиқболлари қайғусида янги бино, янги рўзгор тузайдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАЙҒУДОШ Кимсанинг қайғусига шерик бўладиган киши, ҳамдард; дард-каш. Унга [Унсинга] дардларини ўртоқлашувчи сирдош — қайғудош бўлмоқчи бўлиб, ҳол-аҳволини сўради. Мирмуҳсин, Созанда. Азангда қайғудош, тўйингда ўртоқ. Т. Тўла.

ҚАЙҒУЛАНМОҚ кам қўл. айн. қайгурмоқ. Қўқонга боргач, биринчи ишим ўғлигини қутқазиб бўлсин, жойсиз қайғуланмангиз, ҳожи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙҒУЛИ I Қайғу-алам чекаётган. Қайғули киши. ■ Унсин севикли ва қайғули ягона дўсти.. бўлган акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ёта берди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қайғу-аламга эга; қайғуга соладиган; мусибатли, аламли; ғамгин, маъюс. Қайғули кунлар. ■ Нега қайғули кўринадан, Офтоб? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бугунги қайғули ҳодиса уни бу уйга эртарақ келтириб қўйди. Ҳ. Фулом, Машғал. Санъаткорни яқиндан билган ёки томошаларини кўрган киши бу қайғули хабарга асло ишонгиси келмасди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҚАЙҒУРМОҚ I Қайғу-алам чекмоқ; куймоқ. Қайғурманг, опажон. Қора кунлар ўтар, ёруғликка чиқармиз. Ойбек, Танланган асарлар. Қаҳрамон қизнинг фожиаги ўлимини эшитганлар ҳаммаси қайғуриб йиғладилар. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор кимса, нарса, иш ва ш.к. ҳақида ўйламоқ, унинг хатти-ҳаракати, ташвишида бўлмоқ. Нодира онаси ўрнида Анварнинг бошини силади, ювиб тареди ва Анварнинг истиқболи учун қайғурди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Мўл-кўл ем-хашак — кўп гўшт, сут, ёғ демакдир. Шунга кўра молларнинг қишқи озукаси ҳақида ҳозирдан қайғурайлик. Газетадан.

ҚАЙҒУСИЗ I Қайғу-аламдан холи, тинч, хотиржам, осуда. Қайғусиз ҳаёт.

2 Ҳеч қандай ғам-ташвиши йўқ, ҳеч нарсани ўйламайдиган; беғам, беташвиш. Қайғусиз одам.

ҚАЛА шв. Шаҳар, қалъа.

ҚАЛАЙ I сўр. олм. с. т. 1 Қандай?, қанақа? Бола қалай экан? Оёқ-қўли чаққонми? П. Турсун, Ўқитувчи. Бу ерда ҳайрон бўлиб тургандан кўра гузарга борсанг, қалай бўларкин? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қалайсан ёки қалайсиз? 1) аҳволинг (аҳволингиз) қандай?, яхшимсан (яхшимисиз)?; 2) кест. хўш, энди аҳволинг (аҳволингиз) нима бўлди?; ҳорма(нг) энди! Энди қалайсан, қўлга тушинг-ку.

2 Сўроқ гап олдидан кириш сўз вазифасида ишлатилади. Қалай, нонвойликдан бир нима ортадимми? Ойбек, Танланган асарлар. Қалай, мулла, бизнинг ёқлар сизга маъқул бўлдимми? П. Турсун Ўқитувчи.

ҚАЛАЙ II [a. قلع , قلعي , эритиб ажратиб олиш; қалай ёки قلو , قلى — ишқор] I

Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент; болгалаганда тез яссиланадиган, юмшоқ, кумушсимон оқ рангли металл. *Соф қалай. Қалай қотишмаси.*

2 Идишларнинг бетини қоплаш, оқартириш учун югуртирилган шундай металл қатлами. *Қалайи кўчган идиш.*

ҚАЛАЙИ эск. айн. қалай. Буларнинг 24 таси калий, кальций, рубидий, қалайи каби элементларнинг узоқ яшовчи радиоизотопларидир. «Фан ва турмуш».

ҚАЛАЙЛАМОҚ 1 айн. кавшарламоқ. Самоварнинг тешигини қалайламоқ.

2 Қалай югуртирмоқ, қалай билан қоплаб оқартирмоқ. *Идишларни қалайламоқ.*

ҚАЛАЙЛИ Таркибида қалай бўлган. *Қалайли баббит.*

ҚАЛАМ {а. قلم — қамиш перо; услуб; хат, дастхат} **1** Ўртасига ингичка, узун графит жойланган чўп шаклидаги, хат ёзиш, расм солиш, чизма чизиш учун ишлатиладиган ёзув, чизув асбоби. *Қора қалам. Рангли қаламлар.* ■ *Чернецов кўк ва қизил қаламлар билан безаб ташланган харитага қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Мўй қалам ёки қалами мўй қ. мўйқалам. Тош қалам айн. грифель.

2 Пероси ўзидан чиқарилган ручка. *Савағич қалам.* ■ *Кейин бир парча қоғоз олиб, қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу кукиси қоғозга михлангандек гап-сўзсиз қаламни қирр-қирр қоғоз устида юришиб турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Пўлат қалам эск. айн. перо.

3 Умуман, ёзиш, ижод қилиш қуроли. *У кўлимга тутқазиб қалам, Кўларимдан олди уйқуни.* Э. Воҳидов. *Усмон Нусир ўтган йўлларида чаман унган, қалами Пушкин, Лермонтовларни ўзбек тилида гапиртирган.* Газетадан.

4 *кўчма* Ёзма асар ижод этиш; ёзма ижод, ижод. *Яхши йигит, сизнинг қалам кучингиз жуда ҳам зўр экан-ку.* **3.** Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Унинг қаламига мансуб шеъринг асарлар.. тавсирчанлиги билан кишини ўзига мафтун этади.* Газетадан.

Қалам учи (ёки ҳақи) Ёзилган нарса учун бериладиган ҳақ; гонорар. *Дуо қилиб, қалам учисига бўзни узатдим — олмайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бир ой ўтгач, га-*

зетада босилган илк ҳикоясига қалам ҳақи келди. «Ёшлик». **Қалам юргизмоқ (ёки тебратмоқ, сурмоқ)** **1)** ёзмоқ, хат машқ қилмоқ. *Уларнинг зеҳни ўткирроқлари ҳозир бемалол хат танийдиган, қалам юргизадиган бўлиб қолишди.* Ҳ. Фулом, Машғал; **2)** адабий асар ёзмоқ, ижод этмоқ. *У шеърнинг турли навларида қалам юритади.* Ойбек, Навоий. *Маъруф Назаров.. қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти.* Ҳ. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари. **Қалами ўткир** Ижод, ёзиш қобилияти даражаси юқори. *Фазлиддин эса, қалами ўткир журналист эди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Аҳмаднинг бўлимга кўп фойдаси тегиши мумкин, қобилиятли бола, қалами ўткир.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Қаламга олмоқ** Бирор асар, мақола ва ш.к. ни ёзишга киришмоқ; ёзмоқ. *Бу кун мен шу «Ўтган кунлар»ни қаламга олганимда ҳам, ўша ўзимни зериктирган фаслни ташлаб кетишга мажбурман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..вафодорликни улуғлаб, бевафоликни ранж билан қаламга олдик.* Газетадан. **Қудрат қалами** Худо томонидан битилган, белгиланган. *Ҳар банда қудрат қалами билан ёзилганни кўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Қошни қора қилиш учун суртиладиган қора модда ва уни қошга суртиш учун ишлатиладиган чўпсимон асбоб. *Сени ҳарамда яхшилаб ясантираман, қошларингга қалам, кўзларингга сурма тортаман.* Мирмуҳсин, Чўри.

6 *махс.* Тош, тахта каби қаттиқ жисмларни ўйиш, кесиш ва гул солиш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Ҳайкалтарош қалами.*

7 *шв.* Тилим, тилик. *Бир қалам гўшт.*

Қалам қош 1) унча эгилмаган қоп-қора чиройли қош. *Тўғри, қалам қошга ўсма кўйилса бузармиш.* С. Анорбоев, Оқсой; **2)** шундай қошли киши. *Кўп йигит айрилди қалам қошидан.* Файратий. **Қоши қалам айн. қалам қош 2.** *Бирдан қоши қаламим Пайдо бўлди ниҳоят.* Ё. Мирзо.

ҚАЛАМА Қалаб, устма-уст териб ясалган. *Тошлоқ йўл овулни четлаб ўтади.* Йўлнинг ўнг томонида пастак қалама тошдевор чўзилиб кетган. Ш. Холмирзаев, Оқ отли. *Болохона деганлари дарвозахонанинг устига қурилган, сал қийшайиброқ турган*

қалама бир хонали уй экан. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚАЛАМДОН [а. + ф. قلمدان — қалам ва ш.к. ёзиш қуроллари сақланадиган идиш] Ичига қалам, ручка солиб қўйиладиган қутича. [Акрам] Қаламдондан йўғон қизил қаламни қўлига олиб айлантирди—да, жойига солиб қўйди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛАМДОШ Бирор соҳада ёзма асар ёзувчиларнинг бири (бошқасига нисбатан) ёки умуман, ёзувчи ва шоирлар (бир-бирига нисбатан). *Мен ўз қаламдошларимга мурожаат қилмоқчиман..* Ойбек, Халққа хизмат — бахт.

ҚАЛАМИ I [а. + ф. قلمي — қаламга алоқадор; қаламга ўхшаш; қаламда бажарилган] Қўлда тўқилган, таги оқ йўл-йўл гулли ип мато. *Бир кўйлаклик қалами.* ■ *Оёғига кўн этик, энига чий алакдан ятак тўн, қалами иштон берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қалами дўкон Қалами тўқиладиган дўкон, дастгоҳ. *Норматпаранг ўзи косиб, лекин уни қалами дўкондан эмас, кўкноридан бойиған дейишади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАЛАМИ II Сопол буюмларга қалам ёрдамида чизиб, безак ишлаш усули ҳамда шу усулда яратилган безак, нақш.

ҚАЛАМКАШ [а. + ф. قلمكش — қалам чекувчи, қаламда чизувчи: ёзувчи, шоир] Қалам тебратувчи, ёзувчи (шоир, ёзувчи, журналист, таржимон ва ш.к. ҳақида). *Малика Мирзаева шеърят чаманига ўзига хос овоз билан кириб келган қаламкашлардан.* Газетадан.

ҚАЛАМОҚ I Устма-уст, ёнма-ён ёки тартибсиз равишда тиқиштириб, тўлдириб тахламоқ, термоқ. *Газламаларни араваларга тоғ-тоғ қалаб, олиб кетадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ёқиш, ёндириш учун ўчоқ ва ш.к. га жойламоқ, тиқиб ташламоқ. *Ўчоққа ўтин қаламоқ.* ■ [Бектемир] *Ўтинни майдалаб, роса диққат билан чайла ўртасига қалади.* Ойбек, Куёш қораймас. *Нонвой чол пешонасини бойлаб, тандирга ўт қалапти.* С. Аҳмад, Уфқ.

Гўрига гишт қаламоқ қ. гўр.

ҚАЛАМПИР айн. гармдори. *Аччиқ қалампир.* Туйилган қалампир.

ҚАЛАМПИРГУЛ Хушбўй гулли бир йиллик ўтсимон боғ ўсимлиги ва унинг гули.

ҚАЛАМПИРМУНЧОҚ Бир турли тропик доим яшил дарахт ва унинг доривор ва зиравор сифатида ишлатиладиган шонаси. *Қандайдир сирли, гоёйбона куч мени қалампирмунчоқ ҳиди анқиб турадиган ўша қадрдон гўшага чорлайверади.* «Саодат». *...ҳар қандай ярага дори бўлган балзаммой, қалампирмунчоқ, томирдори — қўйинг-чи, ҳамма нарса бор.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЛАМРАВ [а. + ф. قلمرو — қалами юрувчи; таъсир доираси, ҳокимият чегараси] эск. кт. Бирор ҳукмдорнинг ҳукми юрадиган ҳудуди ва унинг қўл остида бўлган ерлар. *Қаламравидаги барча шаҳарлар ва қишлоқларга саркорлар тарқатди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАЛАМТАРОШ [а. + ф. قلمتراش — қаламни тарашловчи] Тиғи сопи ичига қайириб, ёпиб қўйиладиган пичоқча; пакки. *Икки тиғли қаламтарош.* ■ [Саримсоқ ота] *Сарғиш белбоғига қирғий бурнига ухшаш қаламтарош, соқолтароқ ҳам осиб олган.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚАЛАМЧА I Қичкина қалам; қолдиқ қалам. [Петров] *Йўлчини саводли қилишга астойдил уринди.* Қўлга базўр илинадиган кичкина қалам билан (у бу қаламчани ер-кўкка ишонмас эди) махорка қоғозларига ёзиб, *Йўлчига русча ҳарфларни танитди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 қ. х. Пайвандлаш ёки кўкартириб кўчат қилиш учун кесиб олинган новдача. *Анор, узум, тол, терак, атиргул кабиларни қаламчадан кўпайтириш мумкин.* ■ *Олимпаримизнинг берган маълумотларига қараганда, лимонни экиб, қаламча.. қилиб кўпайтирилади.* Газетадан.

ҚАЛАМҚОШ (тўғриси қалам қош) қ. қалам.

ҚАЛАНДАР [а. قلندر — дунё ташвишларидан кечиб, дайдиб юрувчи дарвеш] I Диний ғазаллар ўқиб, мусулмон динини тарғиб қилиб дарбадар кезувчи, таркидунё қилган, гўшанишинликка берилган суфий. *Чойхонада узун бўйли, узун кулоҳли қаландар кўзларини юмиб, янгроқ овозини баланд қўйиб, Машрабдан ғазаллар ўқийди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Дунёдан воз кечган, таркидунё қилган киши; зоҳид. *Бизлар ҳозир юрт устида қаландар, Бемакон, бенаво бўлган дарбадар.* «Ширин билан Шакар».

3 Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи.

4 Қаландар (эркаклар исми).

ҚАЛАНДАРБАЧЧА [ф. قلندر بچه — қаландарнинг боласи, фарзанди] Қаландарнинг шогирди.

ҚАЛАНДАРЛИК Суфийлик-зоҳидлик ҳаракати.

ҚАЛАНДАРХОНА [қаландар + хона] тар. Қаландарлар йиғиладиган ва тунайдиган жой. Эшоннинг уйлари зикр тушадиган хонагога туташган эди. Қаландархона ҳам шу ерда эди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАЛАНМОҚ 1 Қаламоқ фл. мажҳ. н. Печкага қаланган ўтин шитирлаб ёнмоқда. ■ Ҳайдар тоқчага қаланган китобларни кўздан кечирди. Ойбек, Навоий.

2 Жуда кўп йиғилган, тўпланган ҳолда бўлмоқ; қалашиб ётмоқ. *Тонга яқин тўплар, машиналар, танклар қаланган, жангчилар қайнаган катта манзилнинг қўйнига кирди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ҚАЛАНҒИ кам қўлл. Бетайин, дайди (шахс ҳақида). -*Бугун ҳам уйга келмабди, қаланғи, — деб ромни қаттиқ бир муштлади-ю, гандираклар жўнади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЛАНҒИ-ҚАСАНҒИ айн. қаланғи ва қасанғи; ҳар хил бўлмағур, бетайин одамлар, саёқлар. *Жуда кўп қаланғи-қасанғиларга мадад қўлини чўзди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. *Шоқирвой гўлдек хотини ва фарзандлари бўла туриб, текин маишат кетидан қувган қаланғи-қасанғилар билан топшиб олди.* Газетадан.

ҚАЛАЧА эск. Шаҳарга хос; шаҳарча. *Куз, деҳқон бозорини мўлжаллаб, беш юз нар амиркон, хиром заифона маҳси ва юз нар қалача қавуш ғамлидан эдим.* С. Абдулла, Мавлавий Мирсидақнинг ижодлари.

ҚАЛАЧИ қ. қалъачи. Қаладан қалампир юклар қалачи. «Алпомиш».

ҚАЛАШМОҚ 1 Қаламоқ фл. бирг. н. Уч киши чорчўп атрофига ўтириб, ўт қалашиди. *Саратон кўрган қуруқ ўтин шатирлаб ёна бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тўп-тўп, уйилган ва кўп миқдорда бўлмоқ. *Ҳовлида парталар, скамейка, стуллар қалашиб кетган.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 кўчма Кўп бўлмоқ, йиғилиб қолмоқ. -*Раҳмат, — деди у [Ўктам] ошиқиб. — Отдан тушдим-у, бу ёққа юрдим. Ишларим қа-*

лашиб ётибди. Ойбек, О.в. шабадалар. *Пастда йигитнинг ҳароратли шивир-шивири эшитилади: тўйдан бери айтиб тугатолмаган, юрагида қалашиб ётган дардини, чеккан изтиробларини, қувончини сўзлаётгандир? С. Анорбоев, Оқсой.*

ҚАЛБ 1 [а. قلب — юрак, дил; ўрталик, марказ; лашкарнинг ўртаси] 1 Юрак. *Мен узоқ вақтгача ухлай олмай ётдим, нафасим қисилиб, қалбим нотинч тепарди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Мирзакаримбойнинг хотини Лутфинисо тўсатдан, қалб хасталигидан бўлса керак, бир кечада вафот этди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Кишининг руҳий ёки маънавий дунёси, ички ҳис-туйғулари маркази рамзи; юрак, дил, кўнгил. *Қалби пок одам. Қалб амри. Қалб ҳарорати. Қалби қувончга тўла. Қалбига йўл топмоқ.* ■ *Қиз ўз қалбини Йўлчига бағишлаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бобур юқори қаватга қайтиб чиқар экан, қалбини тўлдирган шодликлар орасида сурнай навосидек жарангли ва ёқимли бир туйғу янграб эшитилаётганини сизди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАЛБ II [а. قلب — айланиш, бурилиш, ўзгариш; ўзгартириш; ҳукуматни ағдариш] 1 Алдам-қалдам, қинғир ишлар қиладиган, қаллоб, нопок. *Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуюлмас.* Мақол.

2 Нопок, эгри, қинғир. *Қалб ишга қўл урмоқ.* ■ *Ҳиммати-ку.. йўқ, яна ўзи ҳам ўлгудек бахил, нияти қалб йигит.* «Муштум».

ҚАЛБАКИ [а. + ф. قباكي — ўзгарган, сохта] Ҳақиқий эмас; сохта, ясама; ёлғондакам. *Қалбаки пул. Қалбаки ҳужжат.* Қалбаки имзо. *Қалбаки табассум.* ■ *Тоза тиллами, қалбаки тиллами — кўряпмиз!* С. Анорбоев, Оқсой. *Шаҳар банкида ёнгин бошланганлиги ҳақидаги қалбаки маълумотни ўт ўчириш қисмига Ҳасановнинг ўзи хабар қилган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚАЛБАКИЛАШТИРМОҚ Сохталаштирмоқ, қалбаки ҳолатга солмоқ. *Ҳужжатларни қалбакилаштирмоқ.*

ҚАЛБАКИЛИК 1 Қалбаки эканлик. *Ҳужжатнинг қалбакилиги билиниб қолди.*

2 Қалбаки иш, хатти-ҳаракат, риёкорлик. -*Рухонийларнинг макри, қалбакилиги ҳақиқатан чегарани билмайди, — деди Муҳаммад Жамол жирканиб.* Ойбек, Нур қидириб. *Қалбакилик инсонни бебурд қилади, тақсир.*

Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Азиз қалбингни пок эт, қалбакиликдан ҳазар даркор.* Ҳабибий.

ҚАЛБАКИЧИ кам қўл. Қалбаки иш қилувчи; сохтагар. *Мана шуларнинг ҳаммаси қалбакичиларни хилма-хил тухматларни ўйлаб чиқаришига.. мажбур қилмоқда.* Газетадан.

ҚАЛБАКИЧИЛИК Ишдаги қалбаки ҳолат, қалбаки иш. *Баъзи қурилиш раҳбарлари.. юзакичилик, қалбакичиликка йўл қўймоқдалар.* «Муштум». *Эртаса текширишда Журанинг қалбакичиликлари албатта очилади.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚАЛБАН [а. قَلْبًا — чин юракдан, самимий] рвш. кт. Бутун юракдан, қалбдан, дил билан. *Аваз Мутрибни пинҳоний ифодасиз бир меҳр билан суюди, унга ҳамиша қалбан интилади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Уста Журжоний, мен сизнинг изтиробларингизни қалбан сезиб турибман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЛБДОШ кт. кам қўл. Бутун руҳи, дунёқараши, орзу-истаги ва ш.к. бир хил бўлган, қалби бир (қ. қалб 2). *Қўнчиликнинг меҳрибон, қалбдош саркардалари бўлган раисларимиз ўзларига билдирилган ишонччи ҳамиша юксак тутадилар.* Газетадан.

ҚАЛБИЙ [а. قلبى — юракка алоқадор; самимий] кам қўл. Қалбдан бўлган, қалбга оид. *Бунда унинг қалбий нигоҳи тобора чуқурлашиб боради, онгли камолотнинг янги қопқаларини очади.* И. Фафуров, Шарқ Прометейи.

ҚАЛБЛИК Қалб эканлик (қ. қалб II). Қўли қалблик. ■ *Қалбликка қалбу-я, лекин қўлга тушириб бўпсан.* «Муштум».

ҚАЛДИРАМОҚ Қалдир-қулдур овоз чиқармоқ. *Момқалдиروق қалдиради.* ■ *Оёғимиз тагида ётган узун темир қувур қалдирад эди.* Ш. Фуломов, Инсон қўли гул.

Тили қалдирамоқ Меъёрида гапиролмай қолмоқ; гулдурamoқ. [Солижон] *Яна бир нима демоқчи бўлди-ю, бироқ тили оғзида қалдираб: -Мени кечиринг, — деб қўя қолди.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. *Рузвон хола кўз унгига қурвон келди-ю, тили қалдираб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЛДИРОҚ I сфт. Қалдир-қулдур қиладиган, қалдираган. *-Тур ўрнингдан, амалдор! — деди банги қалдиروق овозда.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

2 от Кучли қалдир-қулдур овоз. *Вазмин тўплардан ерда, самода учган қалдиروقларга қулоқ солди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Сурон солса агар зўр қалдиروقлар, Яшин тегса агар, Юз йиллик чинорга ларза тушадди.* Миртемир. *Ерни, кўкни қамрагандай титратган бу садо олдида табиатнинг ҳар қандай даҳшатли қалдироғи ҳам ожиз бўлиб қолади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚАЛДИР-ҚУЛДУР Гулдурoган, қалдираган узлуксиз овоз. *Ичим қалдир-қулдур қиялпти.*

ҚАЛДИРҒОЧ I Чумчуқсимонлар туркумининг бир оиласини ташкил этадиган, қаноти ингичка ва узун, жуда тез учадиган, қора-ола кичкина қушча. *Туя қалдирғоч. Шаҳар қалдирғочи. Тоғ қалдирғочи.* ■ *Бир неча қалдирғоч Салорнинг оқиши бўйлаб учар ва учган кўйи «валфажар» ўқир эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Бирор нарсанинг пайдо ёки содир бўлиш белгиси; бошлаб берувчи, даракчи. *Ҳа, кампир, севиниб қолдингизми? Эшитиб хурсанд бўлдим.* *Рустам қалдирғочини юборибди, ажабмас, кетидан ўзи ҳам қанот қоқиб келиб қолса.* В. Ғофуров, Вафодор. *Чегарадош ерларда Жиззах чўлини қалдирғоч хўжалиги ташкил топди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Жамоамизда янги ва улуг ишининг.. қалдирғочлари бўласиз.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. *..Ҳожиакбар Шайхонни ўзбек илмий-фантастик адабиётининг қалдирғочларидан бири, деб атаса бўлади.* Газетадан.

ҚАЛИН I I Кўндаланг ўлчами катта (одатда ясси-ёйиқ нарсалар ҳақида). *Қалин китоб. Қалин тахта. Қалин қоғоз. Қалин намат. Пўчоғи қалин қовун.* ■ *У дафтарнинг қолган ёзувларини ҳам ўқир экан, қалин лабларига титроқ кирди.* «Муштум».

2 Бир неча қаватли ёки орасига нарса солиб ишланган (асосан, кийим, кўрпа ва ш.к. буюмлар ҳақида). *Қалин кўрпа. Қалин тўн. Қалин кийинмоқ.* ■ [Фосих афанди] *Қалин кўрпача устида савол-жавобга қулоқ солиб утирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..эски қалин чопон.. лозиму кўйлак олиб чиқди.* Мирмуҳсин, Меъмор. [Қутидор:] *Ўзингни тежа, қизим, ўрнингни қалин қилиб бурканиб ёт, терласанг ёришасан, қизим? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Бир-бирига жуда яқин жойлашган; зич, тигиз. Қалин соч. Қалин майса. Қалин ўрмон. ■ *Күеиш секин-аста кўтарилиб, қалин шохлар орасидан мўралай бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..қалин ўт устида ўтириб, атрофни кўздан кечирди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

4 Туташ ҳолатли; қуюқ. *Уларнинг ҳовлисидан қошига қалин ўсма қўйган, қомати барваста, чехраси қувноқ аёл чиқиб келяпти.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Икки ўртоқ.. қатор дарахтлар қалин соя ташлаб турган кўчага бурилишди.* С. Кароматов, Олтин қум. *«Жинчиروق» ҳам кўринмайди, уй ичи қалин тутун.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йўлни кўзлаб ўтирган эдим, у ёқдан.. қалин чанг кўтарилганини кўрдим.* С. Айний, Қуллар.

5 Кўп, мўл. Қалин қор. ■ *Бозор куни бўлганидан, расталарда одам қалин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўй эгаси йирик қўшма корхона раҳбари бўлгани учунми, одам жуда қалин эди.* Газетадан. *Ташқари супуриб-сидирилган, қалин қилиб сув урилган бўлиши керак.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 кам қўлл. Йўғон. *Наридан келади қалин бир овоз.* М. Шайхзода. *Соқолли кампир бир қўлини Нурининг бошига енгил қўйиб, баланд, қалин товуш билан.. сўзларни оҳангдор чўзиб қичқирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 кўчма Яхши ва мустаҳкам алоқали; қадрдон, яқин, жонажон. *Уменинг қалин ўртоғим.* ■ *Низомжоннинг энг қалин ошнаси Каримжон ҳам фронтга кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тантибойвачча у билан бир йилдан буён қалин дўстлашиб, ҳар ҳафта улфатчилик қилишга бошлаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Олимлар саноат ва қишлоқ хўжалиги ходимлари билан қалин ҳамкорликда.. бир қанча ишларни бажардилар.* Газетадан.

Терис (ёки бети) қалин қ. тери I.

ҚАЛИН II этн. Никоҳ тўйида куёв томондан келин томонга бериладиган, тўланадиган пул, мол ва ш.к. *У тўй шарту шароитлари устида, қалин устида савдолашиб ўтирмай, фотиҳага қўл кўтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бизга ҳеч нарса — данғиллама тўй ҳам, қалин ҳам, сеп ҳам керак эмас, деб уқтиришди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Чиқиб олиб берай шохнинг қизини,*

Қалинни берганча қараб тураман. «Алпомиш».

ҚАЛИНЛАМОҚ кам қўлл. айн. қалинлашмоқ 1-3. *Оломон борган сари қалинланиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЛИНЛАТМОҚ Қалинроқ қилмоқ, қалинлаштирмақ.

ҚАЛИНЛАШМОҚ I Кўндаланг ўлчами ошиб, йўғон, қалин тортмоқ, қалин бўлмоқ. *Қоғоз қалин бўлса, китоб қалинлашиб кетади.* ■ *Томларда, дарахтларда қор анча қалинлашган.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир-бирига яқин жойлашмоқ, тигизлашмоқ, зичлашмоқ. *Сугорилган майса қалинлашди.* *Шойи ювилгач, қалинлашди.* *Ўрмон тобора қалинлашмоқда.* *Осмондаги булутлар қалинлашмоқда.*

3 Мўл бўлмоқ, кўпаймоқ. *Кўчада одам қалинлашди.*

4 кўчма Қалин дўст, яқин ўртоқ бўлмоқ, яқинлашмоқ, дўстлашмоқ. *Шу кунларда улар жуда қалинлашган.* ■ *Солдатлар йўл-йўлакай бир-бири билан жуда қалинлашиб кетди.* 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҚАЛИНЛАШТИРМОҚ Қалинлашмоқ фл. орт. н. Сочни қалинлаштирадиган дори. *Сувоқ деворни қалинлаштиради.*

ҚАЛИНЛИК Қалин ҳолат; қалин ҳолат, муносабатга эгалик. *Тахтанинг қалинлиги.* *Деворнинг қалинлиги.* ■ *Ҳар бирининг [понанинг] узунлиги бир газ, қалинлиги гугурт қутисининг бўйидай, эни ярим қаричча бўлиб, то нариги учигача икки томони бир зайлда юпқаланиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ахир у менинг Анна билан қалинлигимни биларди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚАЛИНЧИ этн. Кимса эшигида хўжайин томонидан тўланган қалинни қоплаш учун ишлаб турган хизматкор, қарол. *Бошига қозоқи тумоқ кийган подачи йигит ҳаммадан айрилиб, четга чиқди-да, ёшигина хотинини эргаштириб кета бошлади.* Бу Аллонбийнинг қалинчиларидан бири эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАЛЛИҚ I Бирор йигитга унаштирилган қиз (шу йигитга нисбатан). *Фотиманинг Тошкентдан ёзги таътилга келишини сабрсизлик билан кутиб турган Матёқуб қаллиқи келиши биланоқ тўйни бошламоқчи.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Қаллиқ ўйнаш этн. Никоҳгача (шариатга хилоф равишда) унашилган қиз — бўлажак келин билан махфий учрашиш.

2 Эрли ёш жувон, ёш хотин. *Абдуваҳоб бўлса.. ўз эрки билан ишлайди, қора кўз қаллиқчаси билан чиқиб экин экади, дарахт ўтказади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 с. т. Куёв бўлмиш йигит (унаштирилган қизга ёки хотинига нисбатан). *Маликанинг ишораси билан бир қиз Ойқиз ва унинг қаллиғига мевали патнисни тутди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ҚАЛЛОБ [а. قلاب — ҳаракатчан; беқарор, ўзгарувчан] Ўз манфаати йўлида турли найранглар ишлатувчи, алдам-қалдам, қинғир, қалб ишлар қилувчи; фирибгар. *Ширин қизлар, қаллоб ошиқ қўлин олманг, Даврон суринг хур меҳнатда, асли толманг.* А. Пўлат. *У қаллоб сизни йўлдан оздирмасин.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚАЛЛОБЛИК 1 Қалб ишлар билан шуғулланиш. *Қўрқувнинг энг захарли меваларидан бири — ёлғон билан қаллоблик.* Ҳеч ким ўз-ўзидан ёлғончи бўлмайди. П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Қинғир, қалб иш. *Қаллоблик қилмоқ.* ■ *Сиз бундай қаллобликни илгари ҳам қилган эдингиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЛЛОБЧИЛИК с.т. айн. қаллоблик 2. *Шофёрлар ўртасида қаллобчилик авжига минган.* «Муштум».

ҚАЛМОҚ 1 қ. қалмоқлар. *Қалмоқ тили. Қалмоқ халқи. Қалмоқ қиз.*

ҚАЛМОҚ II с.т. Қармоқ. *Дарёга қалмоқ ташлаган киши илинганини олади-да. Қайси бир балиқчи тўрига тушган лаққани ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЛМОҚИ Қалмоқларда бўладиган, қалмоқларга хос; қалмоқча. [*Ўзбек ойим*] *Иккита рўмолига ҳам қониқмай, ўзининг келинлигидан ўралмай қолган қалмоқи саллачасини қўшган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қалмоқи мол Қорамолнинг иссиққа чидамсиз бир тури, нави.

ҚАЛМОҚЛАР Россия Федерацияси таркибидаги Қалмоғистон Республикасининг туб аҳолиси, туркий тилларнинг бирида сўзлашуви халқ, қалмоқ халқи.

ҚАЛМОҚЧА 1 Қалмоқ халқига, маданиятига, урф-одатига, тилига оид. *Қалмоқча рақс.*

2 Қалмоқ тили. *Қалмоқча(ни) биласизми? Қалмоқча суҳбатлашмоқ.*

ҚАЛОВ 1 Қаламоқ фл. ҳар. н.

2 айн. тутантириқ. *Жапақ ўтов ўртасидаги ўчоқда қаловига қамиш солиб, тезак тутатди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Қаловини топмоқ 1) тўғри қаламоқ; **2)** кўчма йўлини, иложини топмоқ; ишнинг кўзини билиб иш тутмоқ. *Қаловини топса, қор ёнар.* Мақол. ■ *Гап айланиб-айланиб, қишлоқ хўжалик техникасига бориб тақалди. Қалови топилиб қолди шекилли, Икромжон бирдан очилиб кетди.* И. Раҳим, Хислат.

ҚАЛОҚ 1 Бурунда қотиб қолган мишиқ.

ҚАЛОҚ II шв. Чилтўп.

ҚАЛПОҚ 1 Юпқа наматдан қилинган бош кийими. *Бахмал жиякли оқ қалпоқ.* ■ *У. эғнига брезент чакмон, бошига оқ намат қалпоқ кийган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳар қандай тўқима ёки матодан тикилган бош кийим. *Болалар қалпоғи. Похол қалпоқ.* ■ *Ошпаз оқ қалпоғини пешонасидан юқори кўтарди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Таманно эртасига магазиндан шалвар, офтобдан яхши сақлайдиган оқ қалпоқ.. сотиб олди.* Мирмуҳсин, Қумри ва Таманно. *Дарвоза олдида.. бошига учли қалпоқ кийган даванирдай қаландар турарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 с. т. Каска. *Мис қалпоқ. Пўлат қалпоқ.* ■ *Асқар полвон ҳансираб ва бошидан каскасини олиб, ерга тўнтарди: мангайни эзиб юборди бу чўян қалпоқ!* Ойбек, Куёш қораймас.

4 шв. Дўппи, каллапўш.

5 Нарсалар устини қоплаб, беркитиб турадиган соябон ёки қопқоқ. *Шинга осуғлиқ қирқинчи чироқнинг қалпоғи уй деворларининг тепа ёғига чўзиқ соя солган.* Ҳ. Фулом, Машғал.

6 Бирор нарсанинг қалпоқли қисми, каллаги; каллак. *Мих қалпоғи. Замбуруғ қалпоғи.*

Қалпоқ қилиб киймоқ Бирор нарсани қойил қилиб бажарувчи, бирор иш-фаолиятнинг жуда устаси бўлган шахсга нисбатан қўлланади. *-Ишни қалпоқ қилиб кийиб кўямиз, — дея жавоб қайтардик.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Уртоқ Солибоев кўзбўямачиликни қалпоқ қилиб*

кийиб юрган кунлардан бирида.. митинг бўлиб қолди. «Муштум».

ҚАЛПОҚДОР айн. қалпоқли 3.

ҚАЛПОҚДЎЗ Қалпоқ ва умуман бош кийим тикувчи уста, хунарманд.

ҚАЛПОҚЛИ 1 Қалпоқ кийган, бошида қалпоғи бор. *Отлиқ.. беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қалпоқсимон қопқоқ билан ёпилган, қалпоқ кийдирилган. *Барак шипининг ўртарағига осиглиқ тунука қалпоқли қирқинчи лампа хира нур сочиб турибди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Каллакли, каллакдор, қалпоқдор. *Қалпоқли замбуруғ.*

ҚАЛПОҚЧИ айн. қалпоқдўз.

ҚАЛТИЛАМОҚ с. т. Қалтирамоқ, титрамоқ; силкиниб қўймоқ. *Ёлғизоёқ кўприк қадам босганда қалтиллаб турар эди.* ■ Саидхоннинг.. учбурчак шаклидаги мошегуруч соқоли қалтиллаб олди. Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

ҚАЛТИРАМА 1 Қалтираб, тебраниб турадиган, қалтироқ, титроқ.

2 *тиб.* Ихтиёрсиз қалтирашдан, аъзонинг бирор ери ихтиёрсиз учиб туришидан иборат касаллик.

3 *шв. айн.* қоқшол II.

ҚАЛТИРАМОҚ 1 Кучли тарзда титрамоқ; қалт-қалт қилмоқ. *Совуқдан қалтирамоқ. Бўйнида иллати борнинг оёғи қалтирайди.* Мақол. ■ *Адолат сурбет Бозоровни кўриши билан ғазабдан қалтиради ва титроғини босиш учун пахта тераверди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Охири мадори кетаётганини сезди, тиззалари қалтиради.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кўрққанларидан дағ-дағ қалтираб туришибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 *кўчма* Шундай ҳаракатни эслатувчи, шунга ўхшаш ҳолатга нисбатан қўлланади (нарсалар ҳақида). *Чўлнинг у ер-бу ерида қовжираб турган шувоқ муттасил кезиб юрган чўл шабадасида қалтираб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қоғоз қўлимда шамолдаги баргдек қалтирар, ҳарфлар сакраб, сўзлар тутқич бермасди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Баширжоннинг овози қалтираб, томоғи қуруқшаб кетди.* Н. Аминов, Суварак.

Тили қалтирамоқ кам қўлл. айн. тили қалдирамоқ қ. қалдирамоқ. *Сатторқул.. ҳарчанд гапиришга уринса ҳам бўлмади, тили қалтираб қолаверди.* «Муштум».

ҚАЛТИРАНМОҚ кам қўлл. айн. қалтирамоқ 1. *[Анвар:] Сени.. сенга мумкинми, Раёно! -Мумкин! – деб қалтиранди Раёно.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАЛТИРОҚ 1 Кучли тарздаги титроқ (қ. титроқ I). *Уни қалтироқ босди. Бутун авзойи баданига қалтироқ кирди.* ■ *Бекнинг вужудини қоплаб олган қалтироқ тобора кучаяр, қалбининг дуқиллаб уриши ўзига эшитилиб турарди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бу зах хонада Адолатни қалтироқ босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бозор қалтироқдан, кўрқувдан тамоман толиб, мудраб кетган экан, кўз очиб қараса, тонг отибди.* А. Мухтор, Чинор.

2 *сфт.* Қалтираган ҳолатли. *Бой авзойи баданидаги яраларнинг аламини тортаётгандай безовталаниб, яна қалтироқ қўллари билан чилимга ёпишди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *-Яхшимисиз, Ҳаётхон? – деди қалтироқ товуш билан йигит.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЛТИС 1 Алоҳида эҳтиёткорлик талаб қиладиган, нозик. *Қалтис савол.* ■ *[Равшан полвон] Масала жуда қалтис эканини Жамоловдан ҳам яхшироқ тушуниб қолди.* О. Ёқубов, Ларза. *Ёш бўлса-да, دادаси сингари دادил тушади, курашининг кўп қалтис хунарларини отасидан ўрганиб олган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *Хавф-хатар билан боғлиқ бўлган, оқибати ёмон бўлиш эҳтимоли бор, хатарли. Қалтис қадам. Қалтис тажриба. Қалтис ҳазил. Қалтис ҳунар. Қалтис сиёсат.* ■ *[Майна] Бу хатарли, қалтис сафардан асло чўчимасди.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Аҳмаджон ака, жуда қалтис иш-да.. Бир чувингиз чиқса борми..* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Самарқандга таваккал қилиб бораётган Бобур жуда қалтис ишга бел боғлаганини сезарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 *Ўйламай, билмай, ихтиёрсиз қилинган; ноқулай. Терговчи гапни қалтис бошлаб қўйганидан пушаймон бўлди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Қалтис йиқилиб, бирон жойи майиб бўлган киши бунинг оғриғини ўша тобда эмас, кейин билганидек, Сидиқжон бу можаронинг бутун даҳшатини.. кейин билди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Қалтис емоқ айн. шикастланмоқ. Ушанда оёғи қалтис еган, лекин табиблар уни чиққан деб қайта-қайта шиқирлатиб сола берганларидан, бир оёғи калта бўлиб қолган. Ойдин, Ҳикоялар. **Қалтис кетмоқ** Эҳтиётсизлик билан оқибати ёмон бўлиши мумкин бўлган иш, гап-сўз қилмоқ. Сиз жуда қалтис кетдингиз-да. Бирдан «муътабар» одамларнинг ёқасига ёпишдингиз.. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАЛТ-ҚАЛТ: қалт-қалт титрамоқ Қаттиқ, зир-зир титрамоқ. Замира утилмаган жанжалдан қалт-қалт титрар эди. П. Қодиров, Уч илдиз. **Қалт-қалт қилмоқ** айн. қалтирамоқ. Қўйлар.. очлик ва совуқдан қалт-қалт қилар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛЪА [а. قلعة – девор билан ўралган кўрғон, шаҳар] 1 тар. Душман ҳужумига қарши мустаҳкам девор ва хандақ билан ўралган, мудофаа воситалари, истеҳкомлар билан таъминланган шаҳар. Андижон қалъаси мустаҳкам. Бобур мирзо у ерда бўлса, қалъа янада мустаҳкам бўлур. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Катта бой, ер эгаларининг сарой кўрғони; қаср, арк. Туробийнинг қалъасида тўққиз от чоптирим ердан кўринадиган битта терак бўларди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 шв. Шаҳар. Канизларнинг кўпи турли қалъалардан олиб келинган ёш гўзаллар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Мингта қалъадан далам яхши, Охун. Бизнинг қизларимиз ҳам жуда шўх бўлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзим қишлоқиман, қалъадан нарида турман.. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЛЪАЧИ тар. Шаҳарларга, хусусан, Россия шаҳарларига бориб савдо-сотик қилувчи йирик маҳаллий савдогар. [Йўлдошбой] «Қалъачи» савдогар бўлиб, майиз, ўрик ва бўз пахталик чопонларни Оренбурге, Қазали ва Оқмачит каби шаҳарларга олиб бориб сотиб, у томонлардан Россия молларини олиб келиб сотарди. С. Айний, Эсдаликлар.

ҚАЛҚИМОҚ 1 Суюқликнинг бетида чайқалмоқ, тебранмоқ. Қайиқ сувда қалқиб турибди. ■ Сув юзида қамиш ғарамлар қалқиб сузар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Юзада, бирор нарса устида лапангламоқ; у ён-бу ён чайқалмоқ, силкинмоқ,

Ердан кўтарилган чанг-тўзон оғир-оғир қалқиди. Шухрат, Шинелли йиллар. Ўртада устига қора гулдор жойнамаз ёпилган тобут.. елкама-елка қалқиб ўтади. Т. Ашуоров, Марварид тут. Назокат қора хонатлас кўйлак кийиб олган, қизил духоба нимчаси остида тўла кўжраги қалқиб турарди. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Ихтиёрсиз, қандайдир таъсир билан бирор томонга силтанмоқ. Трамвай кўзғалганда, бир мўсафид қалқиб кетиб, икки йигитга тегиб кетди. «Муштум». Малоҳат юрак олдириб қўйгани учунми ёки чўчидими, ўтирган стулида бир қалқиб кетди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

4 кўчма Нотинч ҳолатда, ҳаракатда бўлмоқ. Замона қалқиб турибди, бек туғул амирнинг ўзи ҳам қутқуда эмиш. А. Мухтор, Чинор. Икки ўртада сўз қочиб, вазият қалқиб турганда, ёшгина йигит сўз сўради.. С. Маҳкамов, Гина.

5 Бирор нарса остидан, ортидан, тубидан сиртга (юқорига) чиқмоқ. Улар, башарти, биронтаси сув юзига қалқиб чиқиб қолса, яна ўқ отишарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Дарахтлар ортидан ой қалқиб, секин сузиб кўтарила бошлади. Ойбек, Нур қидириб. Мамажоннинг ўпкаси тўлиб, кўзига ёш қалқиди. С. Нуров, Нарвон.

6 Ўтирган, ётган ўрнидан турмоқ, кўпмоқ. Оптоқ дала, қир, Ой нури балқир, Тонг отар-отмас Битта қиз қалқир. М. Алавия. Хон ўрнидан қалқиб туриб, ҳеч кимга қарамай, ҳеч нарса демай, ўқдай отилиб, ичкарига кириб кетди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Оёққа қалқимоқ Ўтирган жойидан тикланмоқ, тик турмоқ. Юзбошилар ҳам оёққа қалқиб, қўл қовуштиришди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳамма оёққа қалқиб, саломлашди. Шухрат, Шинелли йиллар. **Юраги қалқимоқ** Қалбида кучли нохуш ҳис-сезги кўзғалмоқ. Ёдгорнинг юраги қалқиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

7 Пайдо бўлмоқ, чиқмоқ, тошмоқ. Унинг баданига аллақандай қора доғлар қалқиган, иситмаси чиқиб ётибди. А. Мухтор, Туғилиш.

8 кўчма Намоён бўлмоқ, акс этмоқ. Ойна опа чехрасидаги жиддийлик йўқолмаган бўлсада, лабларининг бир четида табассум қалқиди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Чехрасига қалқиб чиққан аламли ифодани яширишга

урилиб, бурилиб қаради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

9 кўчма Иккилик бўлиб, на у ёқли, на бу ёқли бўлмай турмоқ; иккиланмоқ. *Мингбошининг бу тилёғламалиги мажлисининг қалқиб турган қисмини ҳам унинг томонига буриб юборди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

10 айн. ўқчимоқ. Қандолат буви чой хўлаб туриб, пиқ этиб кулиб юборган эди, қалқиб кетди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Томоғимдан ош ўтмай, қалқиб кетдим.* Р. Азиз-хўжаев, Яшил чайла.

ҚАЛҚМОҚ айн. қалқимоқ.

ҚАЛҚОВУЧ тех. Суюқликка ботирилган ҳолатда кўтарилиш кучи ва сузувчанлик хоссасига эга бўлган, суюқлик сиртига қалқиб чиқадиган, энгил материаллардан тайёрланадиган мослама.

ҚАЛҚОН 1 Жангчининг танасини қилич, найза ва ш.к. тигли қуроллар зарбидан ҳимоя қилувчи, турли материаллардан ясалган мослама. *Бадиа сири фош бўлиб — қиличи синиб, қалқони тешилган сарбозолардай, лол бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳаммадан олдинда бошдан-оёқ зирҳли кийим кийиб, қўлида қалқон тутган Аҳмад Танбал келмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Офат, бало, кўнгилсиз ҳодисалар ва ш.к. дан сақловчи восита; тўсик, гов. *Қум балосига, гармсел балосига нима қалқон — дарахт қалқон.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Низомулмулк.. сизнинг зарбангизга қалқон қидириб, ўзини у томонга яқинроқ олиб юрибди.* Ойбек, Навоий.

3 кўчма Ҳимоячи. *Матҳасан оғам ёнимда бўлса, кўчада қўрқмай юраман. Бу менинг қалқоним-да.* С. Сиев, Ёруғлик.

Кўкрагини (ёки кўксини, бағрини, ўзини) қалқон қилмоқ Жонини ҳам аямай қўриқламоқ, кўксини тутиб ҳимоя қилмоқ, даф этмоқ. *Ана шу йилларда Холмат Ражабов.. душманларга кўкрагини қалқон қилганлардан.* Н. Сафаров, Оловли излар. *У кўксини қалқон қилиб, юртини ҳимоя қилди.* Мирмуҳсин, Қуламас қоя. *Бир тўда одамни.. тасирлашиб ўққа туттишганда, бир чол, болани орқасига олиб, ўзини қалқон қилган экан-да.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҚАЛҚОНЧА 1 Қалқон с. кичр.

2 зоол. Кўнғиз ва ш.к. ҳашаротлар қанотининг қаттиқ қобиғи.

ҚАЛҚУВЧАН Ботирилганда қалқиб чиқаверадиган, қалқиб турадиган, ботмайдиган.

КАМАЛ 1 Шаҳар, қалъа, армия ва ш.к. ни таслим бўлишга мажбур этиш мақсадида душман кўшинларини қуршаб олиш ва шундай ҳолатда сақлаш; қуршов, муҳосара. *Қамал ҳолати. Шаҳарни қамал қилмоқ. Душманни қамалга олмоқ. Қамалда қолмоқ. Қамалдан чиқмоқ.* ■ *Етмиш кунлик бир қамал, етмиш кунлик четдан ва энг ози қишлоқлардан муносабатни узиб туриш, албатта, Тошкентни бўлдириб қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ахси қалъасининг қамалда қолиши мирзога энди муқаррардек туюлди. У эшик огага олти ойлик захира тайёрлашни буюрди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Бирор давлатни сиёсий ёки иқтисодий жиҳатдан яқкалаб қўйиш мақсадидаги хатти-ҳаракатлар мажмуи. *Иқтисодий қамал.*

Қамал қилмоқ Қамал ҳолатига олмоқ, шундай ҳолатда сақламоқ. *Шаҳар қамал қилинган бу ваҳимани яна ҳам кучайтириб юборди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бобур ўтган дафъа Самарқандни етти ой қамал қилганда, шаҳар халқи очликдан нечоғли азоб тортганини Навоий ҳам эшитган бўлса керак.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кўчма Ўраб олинган, чиқолмайдиган кўринишли ҳолат ҳақида. *Ой булутлар қамалидан чиқиш учун югурарди.* «Ёшлик».

ҚАМАЛИШМОҚ Қамалмоқ фл. бирг. н. *Полициялар, миришаблар яна уйларига қамалишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАМАЛМОҚ 1 Қамамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Бир йилга қамалди. Моллар қўрага қамалди.*

2 Ташқи муҳит билан алоқада бўлмай, ўзини маълум бир муҳит, жойда босим тутмоқ, босим шу ҳолатда бўлмоқ. *Қарилик орқасида кўздан қолиб, икки-уч йилдан буён уй ичига қамалган қайнатаси Нажмибдинбойнинг давлати зўр.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ишдан бўшатилган Баширжон ўн кунча уйида қамалиб ётди.* Н. Аминов, Суварак.

3 Ичкари кириб ёки илиниб, тутилиб, чиқа олмай қолмоқ, тутилмоқ, тушмоқ. *У ичига катта оқ қаламуш қамалган қоп-*

қонни ерга қўйди, эшикчасини очди. Ойбек, Танланган асарлар. *Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек гўнғиллади, оёғи қалтираб мажолсизланди.* С. Аҳмад, Хукм.

4 Атрофи ўралган жойга кириб, тўпланиб қолмоқ. *Уйга қамалган тутун жуда секин тарқалмоқда.* ■ *Чор атрофдаги тунука томлардан чиққан ҳарорат ҳовли ичига қамалиб қолгандай туюларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАМАМОҚ I Озодликдан маҳрум қилиб, қамоқхонага ёки бошқа бирор қамоқ жойга ташламоқ, қамоққа олмоқ. *Турмага қамамоқ. Авахтага қамамоқ. Беш йилга (беш йил муддат билан) қамамоқ.* ■ *Агар ҳоким ҳеч кимни, айтиқса, Қудрат акани қамамаган бўлса, аҳолини қўрқитмаслик, ишдан совитмаслик учун қамамаган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нима қилсин, милицияга бориб, ё мени қаманглар, ё оқланглар, десинми?* С. Аҳмад, Хукм.

2 Бирор чиқолмайдиган жой, хона ёки ҳолатга олмоқ. *Фулом қори Азимбойваччанинг болаларини хужрасига қамаб олиб, хафа қилаётган экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Авазни кичкина хужрага олиб кириб қамаб қўйди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Атрофи ўралган (одатда, доим сақланадиган, махсус) жойга ҳайдаб киритмоқ, ҳайдаб киритиб, бекитиб қўймоқ; тутқунликка солмоқ. *Қўйларни қўрага қамамоқ. Товуқларни товуқхонага қамамоқ.* ■ *Ёйишга жойи бўлмаган хўжаликларгина молларини оғилхоналарга қамаб боқади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сорахон пашшани кафтига қамаб, муштини Саидийнинг қулоғига тутди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 с. т. Берк жойга тиқиб қўймоқ, берк жойга тиқиштириб сақламоқ. *Нарсаларни омборга қамамоқ.*

5 с. т. Дам бермоқ, дамламоқ. *Камерага ҳаво қамамоқ.*

ҚАМАР [а. قمر — ой; йўлдош (сайёра-ларда)] **1** кт. айн. **ой 1.** *Букун коинотда Шамс — подшо, Қамар вазирдир.* Ойбек, Навоий.

2 Қамар (эркаклар ва хотин-қизлар исми). **ҚАМАРИЯ** [а. قمریة — ойга оид, тааллуқли] кт. Мусулмон оламида ойнинг иккита бир хил фазаси, мас., Ой туғилган кундан келгуси Ой туғилган кунгача бўлган вақт асос қилиб олинган йил ҳисоби (Қамария ҳисобидаги йил, шамсия ҳисоби-

дагидан деярли 11 сутка қисқа. Қамария ойлари: муҳаррам, сафар, рабиулаввал, рабиуссоний, жумодилаввал, жумодиссоний, ражаб, шаъбон, рамазон, шаввол, зулқайда, зулҳижжа).

ҚАМАШМОҚ I Қамамоқ фл. бирг. н. [Баҳром:] *Мендан кейин онаш чи қамашибди. Кампир турмада.. қазо қилибди Синглим домдараксиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Эртасига Раҳимчани ҳам.. ўн беш кунга қамашибди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ҚАМАШМОҚ II: кўз қамашиди 1) ўткир ёруғлик таъсирида кўз тинди, кўз кўрмайдиган, ажратолмайдиган бўлиб қолди. *Прожекторларга қараб кўзим қамашиди.* ■ *Тик қуёш тилғаридан кўзи қамашган чол.. чавандозлар келаётган томонга югурди.* Ҳ. Фулом, Машғал; 2) кўз жимирлашди; кўриб ақл шошиди. *Табиий, ҳаммадан Нурунинг уйи ҳашаматли, қимматли жиҳозлар билан магазиндай ясатишган; кўрган одамнинг кўзи қамашади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тиш қамашиди** Нордон нарса чайнаш натижасида тишлар безиллаб қолди. *Кўксултон еб, тишим қамашиб қолди.*

ҚАМИЧ с. т. Қамиш.

ҚАМИШ I Бошоқдошларга мансуб, сувда, ботқоқликда, тўқайзорда ўсадиган, бўғим-бўғим узун пояли ўсимлик; шу ўсимликнинг ўрилган пояси ва унинг чўпи. *Қамиш ўрмоқ. Қамишдан бўйра тўқимоқ.* ■ *Улар қамишларни шалдиратиб, сувга яқин келганларида, ўзлари ҳам балчиққа ботиб кета бошлашди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Уч томони қамиш билан ўралган ҳовлига аввал Сидиқжон кирган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шу ўсимлик пояси билан ўралган, ёпилган; шундан ясалган. *Қамиш девор. Қамиш том. Қамиш най.* ■ *Кейин бир парча қоғоз олиб, қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қамишдан бел боғлаб Сидқидил билан, астойдил. *Тўйларингизга қамишдан бел боғлаб хизмат қилайин, укажон.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚАМИШЗОР Қамиш ўсадиган (ўсган) жой, тўқай, тўқайзор. *Ушалоплатиб сув олар экан, қамишзорларнинг нариги четидан қақағлаган товуш эшитилди.* С. Сиёев, Аваз.

ҚАМИШЗОРЛИК кам қўлл. Қамишзор жой, қамишзор.

ҚАМИШҚУЛОҚ Қулоқлари узун ва чиририлиб, диккайиб турадиган (от ҳақида).

ҚАМОҚ 1 Озодликдан маҳрум этилган кишилар, маҳбуслар, жиноятчи ва ш.к. қамаладиган жой; қамоқхона, турма. *Қамоқдаги қарияларга бир қултум сув, бир бурда нон ҳам беришмабди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Қамоқ ҳукмини (жазосини) ўташ жараёни. *Қамоқ деподаги ишидан айирган бўлса ҳам, лекин у ерда орттирган дўстларидан айиролмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўша кўнгилсиз сафари — қамоқдан қайтиб келгандан кейин маҳаллада кичкина сартарошхона очди.* Шукрулло, Сайланма. *Бу қўшиқ ажойиб қўшиқдир, сўзлари куйдирар томоқни. Ўлимни назарга илмайсан, сезмайсан сургуну қамоқни.* Ш. Раҳмон.

ҚАМОҚХОНА Қамоқ жойи; қамоқ, турма. *Қамоқхонада ётмоқ.* ■ *Обхоналар.. Бухоронинг энг мустаҳкам қамоқхонаси эди.* С. Айний, Дохунда. *Уларни шаҳар қамоқхонасига тиқиш учун олиб кетишгандан сўнг.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАМРАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ, қуршамоқ. *Шаҳар атрофини ўрмон қамраган. Душман истеҳкомини қамраб олмоқ.* ■ *Коса кўтарган хотин-халаж қозон атрофини қамраб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёйилиб, тарқалиб, маълум жойни эгалламоқ; босмоқ, тутмоқ, қопламоқ. *Ёнғин бутун уйни қамраб олди.* ■ *Кеча гупиллаб қор ташлади, бугун унинг қора совуғи ҳамма ёқни қамраб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Розиқнинг аъзойи баданини яна ўлим даҳшати қамради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бутун борлиқни қамраб олган чириллаш мана шу митти жониворларникилигига ишонгинг келмайди.* «Ёшлик».

3 Ўзида мужассамлантирмоқ, акс эттирмоқ, ифодаламоқ; ўз ичига олмоқ. *Жуда катта давр тарихини қамраб олган асар.* ■ *У [Навойи] мингларча йилги маданиятни, асрларнинг фикр бойлигини қамраган шоир эди.* Ойбек, Навойи. *У тиниқ дарё, мусаффо осмон, чексиз кенгликлар ҳақида ўйланар ва хаёли шундай улкан нарсаларни бемалол қамраб олаётганидан ҳайрон бўларди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ҚАМРОВ 1 Иш-фаолият, ижод доирасини ўз ичига олиш, сиғдира олиш, қамраш имконияти. *Ҳоди Зариф — қамрови кенг*

олим. М. Афзалов, Жонкуяр олим. *Идрокизмдан кўра кўзларимизнинг қамрови кенгроқ бўлса не ажаб.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 айн. **қуршов, оғуш.** *Инженерлар бу жойнинг гардсмон қизғиш тупроғини қўлларида эзгилаб, хаёл қамровида ўтиришар.. эди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

3 Бирор нарсанинг фаолият доираси, чегараси. *Румия гап қамровини асосий мақсадга бурган сари, Афанасий Васильевич уста мергандек ёйни узоқроққа мўлжаллаб отарди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҚАМТИ рвш. Юзма-юз, бақамти. *Анвар ўртага дастурхон ёзиб, икки лаган манти чиқариб қўйди, уч киши қамти ўтириб, манти тановул қилдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Қамти келмоқ Бетма-бет бўлмоқ, дуч келмоқ. *Ана шу оқпадарга қамти келиб қолсам бўладими!* Ойбек, Болалик. **Қамти қилмоқ (ёки қўймоқ)** Юзма-юз, бақамти қилмоқ, юзлаштирмоқ, учраштирмоқ. *Мактабдаги одатимни қилиб, болани ота-онасига қамти қилиб сўзлашдим.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташиганда.

ҚАМЧИ От-уловни уриб, юришга ундаш, тезлатиш учун ишлатиладиган дастали, кўпинча қайиш тасма шаклидаги асбоб. *Ўрма қамчи. От ўйнатадиган узун қамчи.* ■ *Раис отига қамчи уриб, идора томон кетди.* Ойдин, Юрагида ўти бор. *У ҳар замонда қамчисини кўтариб қўяр, от эса, сағрисига қамчи тушувини кутмасдан олға интилар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Қамчи босмоқ (ёки солмоқ, бермоқ) Қамчи билан урмоқ. *Йўлчининг юз-кўзи аралаш яна қамчи солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асқар ота беихтиёр отига қамчи босди, яна бошини тортиди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Қамчи берса, бедов от ўйнаб кетиб боради.* «Нурали». **Қамчи ўйнатмоқ** Қамчисини ҳаволатиб силкитмоқ, қамчи билан пўписа қилмоқ. **Қамчисидан қон томган (ёки томадиган, томади)** Жуда ҳам зolim, шафқатсиз. *Қамчисидан қон томмаган бой — бой эмас.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Бу хусусда отасининг қамчисидан қон томар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Ўзи бирикиб келган сўз англаган нарсанинг калтагини билдиради. *Шоир савдогарларни ҳам сатира қамчиси остига*

олди. Газетадан. *Эрк-адолат йўлида жаҳолат қамчисидан, ҳатто қўрқинчли таҳликадан қўрқмаган Аваз.* Газетадан.

ҚАМЧИЛАМОҚ 1 Қамчи билан урмоқ. *Ғузур томондан оқ саллали кимдир биров от қамчилаб, шитоб билан келарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Арслон.. тўриғини қамчилаб, узоқлашиб қолган отлиқларни қувиб кетди.* О. Ёқубов, Излайман.

2 кўчма Сўз билан «урмоқ», қаттиқ танқид қилмоқ, пўстагини қоқмоқ. *Маишхур фитначи Муҳаммад Жамол чиқиб, хўп қамчилади сизни ва бизни.* Ойбек, Нур қидириб. *Фурқат, Завқий.. ўзларининг ҳажвий шеърларида порохўр амалдорларни шафқатсиз қамчиллаган эдилар.* «Шарқ юлдузи».

3 кўчма Қистамоқ, ундамоқ, мажбур қилмоқ. *Тангриқул ҳожии қўлидаги бутун воситалар билан ерни қамчилаб, кўпроқ ҳосил беришига мажбур қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Одамни жиловлаб, қамчилаб турадиган, тоблаб чиниқтирадиган нарса — ташвиш.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Отни қамчиламоқ Зудлик билан, фурсатни қўлдан бермай ҳаракат қилмоқ; ҳаракатни тезламоқ, тезлатмоқ. *Иш кўп, вақт оз — отингни қамчила.* ■ *Ана шу тигиз кунларда отини қамчиллаган пахтакор асти доғда қолмайди.* Газетадан. ..«отни қамчиллаш керак, бўлмаса кечикасиз», деган гапи *Мадинани оёққа турғизди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ҚАМЧИЛАШМОҚ 1 Қамчиламоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бирини қамчи билан урмоқ, ўзаро қамчи солиб савашмоқ. *Қорахон қайтмайди навбат олади, Гоҳ ерларда қамчилашиб савашиб, Кўп хархаша қилар ақли шошиб.* «Алпомиш».

ҚАМЧИН қ. қамчи. *Бошқаси бўлса, қамчин билан солар эдим, лекин соқолинг оқини хурмат қилдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўрмонжон.. тўқайга кириб кетган тупроқтепани қамчинининг сопи билан кўрсатиб:* -Канал, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАМЧИНЛАМОҚ қ. қамчиламоқ. *Юк ортиб, отни қамчинлаб.. Хадрага келганда, у бирдан отни тўхтатди..* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАМҒОҚ Шарсимон юмалоқ ўсадиган, уруғи пишганда, илдиз бўғзидан узилиб,

шамол билан узоқ-узоқларга думалаб кетадиган майда тиканли чўл ўсимлиги; шўрак. *Янтоқ ўзини боғ билади, Қамғоқ ўзини тоғ билади.* Мақол.

ҚАНАҚА с. т. Қандай. *Бу қанақа гап? ■ Отини эшитаман холос, қанақа одам, билмайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАНАҚАНГИ с. т. Қандай. *Сен ўзинг қанақанги одамсан?*

ҚАНАҚАСИ с. т. сўр. о. *Қайси бири?, қайси хили?, қандай? Бу газмоллардан қанақаси сенга ёқади?*

Бу қанақаси (бўлди)?! Таажжуб воқеа, ҳодиса ва ш.к. юз берганда айтиладиган ибора (кўпинча истехзо билан айтилади). *Сўрамай кетаверибсиз, бу қанақаси бўлди? Ёз чилласида ёмғир ёғяпти, бу қанақаси бўлди?*

ҚАНАҚАСИГА рвш. с. т. Қандай, қандай қилиб, қай йўсинда. *Қанақасига яшасанг, яшайвер. У дарёдан қанақасига ўтади?! ■ Пешонамга ёзган бўлса, сизларга нима! [Ҳожар:] Ҳа, қанақасига ёзар экан у қулваччани.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚАНД [а. قند — шакар, обакиданон] **1** Соф шакар моддасидан, шакардан тайёрланадиган маҳсулот; ширинлик. *Чақмоқ қанд. Қанд заводи. Қанд қилиб топганинг — қанду асал тотганинг.* Мақол.

Қанд касаллиги с. т. Диабет. **Қандингни ур!** **Қандини урсин ёки қандингни е!** Таҳсинофарин маъноларини ифодалайдиган ибора; балли, баракалла. *Қандингни ур, юлдузларинг жуфт тушган бўлса-чи, одам боласи сенларни ажрата олмас!* Ойбек, Танланган асарлар. [ўфир ака] *Кўпчиликка етакчи, катта-кичikka баравар, қандини есин!* Н. Мақсудий, Умидли бола. *Биров: «Янги ер обод қилса, қандини урсин» деса, яна биров: «Бу ерда иш топилмайдими?» дерди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 қ. қандлар.

ҚАНДА эск. кт. Қаерда, қаёқда. *Ухлаб қолиб бўлдим банди, Қолдим юз туман армонда. Банди бўлмадим майдонда, Мендай банди бўлди қанда?* «Равшан».

ҚАНДАЙ 1 сўр. о. *Белги, сифат, хусусият ҳақидаги сўроқни билдиради; қанақа? Бу қандай китоб? Қандай овқатни хоҳлайсиз? У қандай иш билан банд?* ■ [Ёрмат:] *Қандай беда денг, боғи қучоққа сиф-*

майди. Ойбек, Танланган асарлар. *Айт-чи ўзинг, Зарифа, ахир кеча қандай туш кўрдинг?* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Сўроқ гаплардан трансформацияланган гаплар таркибида сўроқ аңглатмай, фақат нисбий белгини билдиради. *Куёв учун қандай кийим ярашмоғи ҳам баҳс қилинар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Капитан жангчиларни ном-баном чақириб, ким қандай қуролни ўрганмоқчи эканини сўради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Э, онажонгинам, қани энди сен ҳам шу ерда тирик бўлсанг-у, ўз ўғлингнинг қандай одам бўлганини кўрсанг.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Махсус оҳанг ёрдамида белги-даражани кучайтириб ифодалайди; нақадар. *Ҳаёт қандай гўзал!* ■ *Оҳ, инсонга таъзим қилиш, қад букиш қандай оғир, қандай ҳақорат.* К. Яшин, Ҳамза. *Унсин учун – бечора қиз учун бу қандай фалокат, бу қандай мудҳиш мотам!* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. *Сотиб олинган қул қандай бўлса, у ҳам бизга шундай эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 *рвш.* Қай тарзда, қай йўсинда. *Луғат қандай тузлади? Бу перо қандай ёзади? Шунча ишни бир ўзинг қандай бажарасан?*

Қандай қилиб Қайси йўл билан, қай тарзда, қайси йўсинда. *Қандай қилиб бу ерга келиб қолдингиз?* ■ *Сиз Олтин юлдузни қандай қилиб олгансиз? Шунга айтиб берсангиз.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Биз радио-актив моддаларнинг гўзалардаги тирик тўқималарга қандай қилиб таъсир қилишини аниқлашга муяссар бўлдик.* «Фан ва турмуш».

6 **-ганда** қўшимчасини олган феъллардан кейин келиб, берилган саволга ижобий жавобни бўрттириб, таъкидлаб ифодалайди. *Бу фильми кўранмисиз? -Кўрганда қандай.* *Шу китоб қизиқми? -Қизиқ бўлганда қандай дейсиз!*

Қандай бўлмасин (ёки бўлса ҳам) 1) қандайдир, қанақа бўлмасин, бари бир. *Энди у [Нури] Фазлидиннинг ҳамма сифатларида, қандай бўлмасин, бир камчилик кўра бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) қанчалик оғир, қийин бўлса ҳам; нима (қилиб) бўлса ҳам, илож топиб. *Қандай бўлмасин, эртага келишинг керак.* **Қандай қилай** Нима қила олар эдим, нима қилай, на чора. *Энди*

қандай қилай, бўлар иш бўлган. ■ *Қандай қилай, ўртоқжон, ўзимга қолса, шундоқ бўлсин дебманми.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҚАНДАЙДИР гум. олм. 1 Қандайлиги ёки кимлиги номаълум, белгиси, сифати, хусусияти у қадар аниқ бўлмаган; аллақандай. *Қандайдир шаҳар. Унинг қандайдир иши чиқиб қолибди. Қандайдир бир киши сизни сўраб келди.* ■ *Бир парча қоғознинг юзига қора, қуюқ сиёҳ билан ўнг-тескари, қандайдир ҳарфлар ёзилган.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қайсилиги номаълум, қайси бирилиги у қадар аниқ бўлмаган; аллақайси. *Ҳакимбойваччанинг яқин дўстларидан бир киши, қандайдир бир ўтиришда Мирзакаримбойга орқаворатдан тил тегизганини эшитиб, у билан узоқ замон олишган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАНДАК [а. + ф. قندک – олманинг ширин тури] 1 *Ўрик, жийда* каби сўзларга қўшилиб, уларнинг у қадар йирик бўлмайдиган, камсув, аммо сершира навини билдиради. *Болагинамнинг боласи – қандак ўрикнинг донаси.* Мақол. ■ *Оғзиларига биттадан қандак жийда солгач, суҳбат яна қизиб кетди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Столнинг усти оқ-сарик майиз, қандак ўрик, баргакларга тўлиб кетди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Халқ селекциясида чиқарилган маҳаллий эртапишар ўрик нави.

ҚАНДАЛАЛАР Қон сўрувчи ҳашаротлар туркуми. *Қандала қон сўрган вақтда кишини қаттиқ безовта қилади.* «Фан ва турмуш».

ҚАНДАЛАТ с.т. Қандолат.

ҚАНДАҚА с.т. Қандай, қанақа. *Э, қандақа хотин қау, бировнинг уйига бостириб киради!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚАНДАҒОЧ Оқ қайинлар оиласига мансуб бўлган баргли дарахт ёки бута.

ҚАНДДАЙ, -дек 1 Қанд каби, қандга ўхшаш. *Қанддай ширин мева. Қовун қанддай чиқди.*

2 *кўчма с. т.* Жуда яхши, кўнгилдайддай. *Икки танобина ер олсам, оз бўлсин, соз бўлсин дегандай, қанддай иш қилар эдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Айниқса, Фарҳодни қўшганинг қанддек бўлибди..* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

3 *рвш. кўчма с. т.* Нақд, мўмай қилиб; қуртдай. *Пулни қанддай (санаб) олди.*

ҚАНДОН [а. + ф. قنددان — қанд идиши] Қанд, шакар солиб қўйиладиган маҳсус идиш. *Қўлимдаги зарҳал патнисда чойнак, пиёла ва қанддон. «Саодат».*

ҚАНДИЛ I [а. قنديل — чироқ, чилчироқ, люстра < юн. kandela — шам, шамчироқ < лот. candela — шам] Бир неча шам ёки лампочка қўйиладиган оёқли ёки осма чироқ; чилчироқ, люстра. *Деворий қандил. Осма қандил. ■ Олтин қандилдаги элликлаб шамларнинг нури.. уйга бир хаёлийлик берар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Урнидан туриб, девордаги включателни чиқиллатган эди, уч лампали қандил ёғдуси нотинч ва ҳаяжонли юзларга тушди. П. Қодиров, Уч илдиз. Катта долон, ҳар бир уйда қий-чув, ерда чироқ, қандиллар осиглиқ. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҚАНДИЛ II Олма навларидан бирининг номи. *Қандил, симиренко.. олмалар серҳосиллицидан кўзингиз қувониб, дилингиз равшан бўлади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ҚАНДИМ Қумда ўсадиган бута, ўсимлик. *Улар кун ёйилган бир пайтда қандим буталари билан қопланган қумтепадан ёнлаб ўтаётиб, бир ўтов, бир чайлага дуч келишди. С. Анорбоев, Меҳр.*

ҚАНДИН [а. + ф. قندين — қандли, ширин] Сершира, сершакар, ширин. *Қуюқ қандин нишолда ликопчалар, жонон пиёлаларда.. ичкарига, ташқарига кета бошлади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚАНДЛАР Углеводлар синфининг куйи молекулали вакили. Қандлар биринчи қайси манбадан олинган бўлса, ўшанинг номи билан аталади. Мас., глюкоза — узум қанди, сахароза — лавлаги қанди ва б. *Шифобахи ўсимликлар витамин.. ва қандларга бой бўлади. Газетадан.*

ҚАНДЛИ Қанди бор, қанд солинган, ширин. *Қандли чой.*

Қандли диабет Организмда инсулин етишмаслиги ва моддалар алмашинувининг бузилиши натижасида келиб чиқадиган касаллик. *Сўнги 20 йил ичида қандли диабет билан оғриган беморлар сони деярли уч баробар кўпайди. «Сихат-саломатлик».*

ҚАНДОЛАТ I Ун ва қиёмдан ўртасига мағиз ёки қовурилган нўхат солиб тайёрланган юмалоқ-юмалоқ ширинлик. *..хилма-хил анорлар, қандолат, парварда, пашмак.. саримойдан тортиб тандирдан янги узил-*

ган пармуда сомсаларгача бор. К. Яшин, Ҳамза.

2 Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари, маҳаллий ширинликлар, қанд-курслар. *Узум кислотаси.. турли қандолат маҳсулотлари тайёрлашда кенг қўлланади. «Фан ва турмуш».*

ҚАНДОЛАТФУРУШ Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари билан савдо қилувчи дўкандор. *Дўкандорлар савдо бўлмагани учун қўшиниси билан эринибгина суҳбатлашиб утиришади, қандолатфуруш хира паишаларни ҳафсаласизлик билан қўрийди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ҚАНДОЛАТЧИ Қандолатлар ва умуман маҳаллий ширинликлар тайёрловчи ҳунароманд, шакарпаз. *Шаҳарда машҳур бўлган бир қандолатчи.. ўз қўли билан тўйга нишолда ҳозирлайди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚАНДОЛАТЧИЛИК Қандолат етиштириш, тайёрлаш; шакарпазлик (қ. қандолат 2). *Аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган қандолатчилик маҳсулотлари мутлақо йўқ. Газетадан.*

ҚАНДОҚ с. т. Қандай. *Қандоқ қилай, энди не чора? З. Диёр. Хотиржам бўлганда қандоқ, тақсир! Ф. Фулом, Машғал.*

ҚАНДЧОЙ Қанд ёки шакар қўшилган ширин чой. *Палатамизга қайтдик. Ҳожиде ака каравотида ёнбошлаб, қандчой ичиб, ўзини елиб ётар эди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

ҚАНД-ҚУРС Қанд, новвот, пашмак, конфет каби ширинликлар. *Расталарда ёнғоқ-майизлар, қанд-курслар тоғ-тоғ уйиб ташланган. С. Анорбоев, Оқсой. Темиртош ҳам кеча қаллиғи Менглиойнинг янгасига иккита ироқи совун, упа-элик олиб, янги рўмолчасига қанд-курс тугиб, қош қорайганда борган эди. М. Осим, Ўтзор.*

ҚАНЖИР Қўнғирлар туркумига мансуб, дарё, кўл ва ш.к. сув ҳавзаларида яшовчи қуш.

ҚАНЖИ(Р)ФА Юк ва б. нарса боғлаш учун эгар орқасига маҳкамланган тасма, боғич ёки илгак. *Яхши ҳам чол шаҳарга ўрганмаган итни адашиб кетишидан қўрқиб, эшакнинг қанжигасига боғлаб олган экан, бўлмаса, пок титиғимни чиқарар экан. Ф. Фулом, Шум бола.*

ҚАНЖИҚ I Урғочи ит.

2 Шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. *-Ҳақорат қилди сени.. унақанги*

қанжиқ ҳар муюшда топилади, — деди [Кимсан]. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚАНЗИМОҚ Обу тобидан ўтиб, қотиб қолмоқ (хамир ҳақида). Қўлингизни ювиб, бир оз қарашворинг, хамир қанзиб қолмасин.. Газетадан.

ҚАНИ 1 сўр. олм. Кўз олдида йўқ шахс ёки нарсанинг қаерда экани, мавжуд ўрни ҳақидаги сўроқни билдиради. *Болалар қани? Портфелинг қани? ■ Нега вақтсиз келдинг? Отабек қани?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Эътиборни жалб этиш, ундаш, даъват билдиради. *Қани, бек отаси, кўрманани беринг-чи!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қани, қирғизим, дўмбирангни ол.. ўланингни чўз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қани, тўшакка ўтиринг, Вали ака.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 Истак-хоҳиш маъносига алоҳида таъкид, урғу беради; қани энди. *Қани бир най бўлса, Йўлчи ҳам чалса-да, бутун кўнгли қайғуларини.. кечанинг сукут тўла оғушига қўйса..* Ойбек, Танланган асарлар. *..қани шундоқ яхши соатларда унинг ёнида ўғли Низомиддин ҳам бўлса!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қани ҳамма хотин ҳам сиздай бўлса!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Қани энди айн. қани 3. *Қани энди, ҳар бандаи мўминга Деҳқонбойдай куёву сиздай қайнана насиб қилса.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Қани энди, вақтим ва имкониятим бўлса. Анави тоқчаларни ҳам китоб билан тўлдирар эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАНОАТ [a. قناعت — мамнунлик, бори-га шукур қилиш; қаноатлилик, камсуқумлик] **1** Озга ёки борга кўниш, бори билан кифояланиш, нафси тийиқлик билан кўпга, ортиқчаликка интилмаслик ҳисси. *Камбағални сабру қаноат асради. ■ Қаноат қилмаса, шармандалиги ортади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Муталга раисликни бериб, ўзи муовинликка қаноат билдирган чоғларда, Равшан полвон Муталдан умиди бошқа эди.* О. Ёқубов, Ларза.

2 Мамнунлик, қониқиш ҳисси; мамнуният, қониқиш. *Почтаев ҳаммининг фақат ўзига қараб қолганини ичиди қаноат билан қайд қилиб, Жуманга ер остидан «қалайсан?» дегандай бир назар ташлаб қўйди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Қаноат ахлоқий, иродавий фазилатлар жумласига киради.* «Фан ва

турмуш». *Қаноат йўқ ерда мурувват йўқ, мурувват йўқ ерда имон йўқ.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Ишонч, ишониш. *—Бу сирингизни менадан яширмоқчи бўласиз, — деди тамом қаноат билан Ҳасанали, чунки энди ўз кашфига жуда ишонган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қаноат қилмоқ Ўзини қаноатда тутмоқ, бориға сабр қилмоқ, бори билан кифояланмоқ. *Овқат устида бошини эгиб, олдиға суриб қўйишганига қаноат қиларди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Нусратбекнинг қўшимча даромад қидирмай, маошга қаноат қилиб юрганга ҳали ҳам тушуна олмасди.* С. Нуров, Нарвон. *Заргаров қийқириб кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрнидан туриб ўйинга тушди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қаноат ҳосил қилмоқ** **1)** қониқиш ҳосил қилмоқ; кифояланмоқ, чекланмоқ, *Лекин Ибн Сино бу қиссани ёзишда Куръонда келтирилган нақл билан қаноат ҳосил қилмаган кўринади.* Газетадан; **2)** рози бўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ. *Унинг сапидан ҳаётга тўймаганлик, ўтган умридан қаноат ҳосил этмаганлик кўруниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; **3)** ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ. *Бояги сўзларни тушида эмас, ўнгида эшитганига қаноат ҳосил қилгандан кейин сўради: —Сиз Раззоқни биласизми, ўғлим?* Ҳ. Фулом, Машғал. *Истат бибининг ухлаб ётганига қаноат ҳосил қилгач, ҳовли бурчазидаги дарчадан чорбоққа ўтди.* С. Кароматов, Сўнги бархан.

ҚАНОАТЛАНАРЛИ Қаноат ҳосил қилса бўладиган, қаноатлантирадиган, қониқарли. *Қаноатланарли жавоб. ■ Эътироф қилиш керакки, районларга бўлган раҳбарлигимиз қаноатланарли эмас.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАНОАТЛАНАРСИЗ Қаноатланиб бўлмайдиган, қаноатлантириб бўлмайдиган; қониқарсиз. *Қаноатланарсиз жавоб. Қаноатланарсиз ишламоқ.*

ҚАНОАТЛАНМОҚ 1 Озга, бориға қаноат қилмоқ, бори билан кифояланмоқ, қониқмоқ. *Кичкина декча қайнатиб, бир товоқ хўрда ошга қаноатланганидан, дўкондорлар орасида у сал кунда «хўрда маҳсум» деб лақабланди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаноат ҳосил қилмоқ, мамнун бўлмоқ, қониқмоқ. *Ишининг унумидан қаноатланмади шекилли, чолга зуғум қила кетди.* К. Яшин,

Ҳамза. *Ўринни солиб битиргандан кейин Зайнаб қаноатланиб, уйдан чиқмоқчи бўлган эди, уни Қумуш тўхтатди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар*.

3 Чекланмоқ, кифояланмоқ. *Элмурод эшон билан оқсоқол ўртасидаги диний муносабатга аралашини лозим кўрмади. Фақат завқли кулги билан қаноатланди.* П. Турсун, *Ўқитувчи. Агар биз шу бугунни ўйлар эканмиз ва бугунги ишимиз билан қаноатланиб қолар эканмиз, эртага ҳам худди шу бугунги иш такрорланаверади.* Р. Файзий, *Чўлга баҳор келди*.

ҚАНОАТЛАНТИРАРЛИ Қаноатлантирадиган, қониқтирадиган, мамнун қиладиган. *Турдиев қанча ўйламасин, охирига етмади. Ўзини қаноатлантирарли жавоб тополмади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚАНОАТЛИ Озга, бориға қаноат қиладиган, кўп талаб қилмайдиган; сабрли. *Қаноатли киши.* ■ *Афанди, «эшак ҳам қаноатли бўлар экан», деб унга ем бермай қўйди.* «Латифалар». *Исоқ ота ва унинг ўғиллари қўл меҳнати билан кун кечиришга одатланиб қолган, қаноатли, кўнгли бўш одамлар эди.* М. Осим, *Тилсиз гувоҳ*.

ҚАНОАТСИЗ Озга, бориға қаноат қилмайдиган, кўп талаб қиладиган; чидасиз.

ҚАНОР, қанор қоп Катта қоп. *Маҳкам тўлиб кетган этагини қанорға бўшатиб келди.* П. Қодиоров, *Уч илдиз. Катта қанор қопларга тиқиб солинган пахталар арваларда ўрлаб ётарди.* М. Исмоилий, *Фарғона т. о.*

ҚАНОРА [ф. قناره — илмоқлар ўрнатилган тахта ёки тўсин] Гўшт осиб қўйиладиган бир неча илгакли мослама; чангак. *Семиз қўй ўзини қанорада кўрар.* Мақол. ■ *Қанораларга осиб қўйилган нимта-нимта қўй, мол.. гўштлири кўзни қамаштиради.* С. Абдуқаҳҳор, *Санамай саккиз дема*.

ҚАНОРЛАМОҚ Қанорға солмоқ, жойламоқ. *Қанорланди дегунча арваларга ортиб жўната бериш керак.* А. Қодирий, *Кичик асарлар*.

ҚАНОТ 1 Қуш ва ҳашаротларнинг учиш аъзоси. *Фознинг қаноти. Қалдирғочнинг қаноти. Капалакнинг қаноти. Паишанинг қаноти. Қуш қаноти билан учиб, қуйруғи билан қўнар.* Мақол. ■ *Марғилон ва Қўқонга учадиган махсус кабутар келтирилди. Найча қилинган қисқа хатлар уларнинг*

қанотлари тагиға маҳкамланди. П. Қодиоров, *Юлдузли тунлар. Нозик ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, гулдор қанотларини шишага уриб типирчилар, гиламга енгилгина қулаб, тинар эдилар.* Ойбек, *Танланган асарлар*.

Қанот қоқмоқ (ёки силкимок) 1) такрор ҳолда қанотларини кўтариб, ёниға урмоқ. *Том орқасида хўроз қанот қоқиб, қичқирди.* А. Қаҳҳор, *Анор*; 2) қанотларини силкитиб учмоқ, қанотларини силкиган ҳолда парвоз қилмоқ. *Шийпоннинг атрофидаги гулзорда ранг-баранг капалаклар, игначилар қанот қоқар, асаларилар гўнғиллар, аллақерда гуррак гуриллар эди.* А. Қаҳҳор, *Картина. Ундан нарироқда қора калхат ўз санъатини намойиш қилаётгандай, қанот силкимай, бир текис сузиб юрибди.* Н. Фозилов, *Дийдор*.

2 кўчма Шаҳс ёки нарсанинг «учиш»и, «парвоз»иға хизмат қилувчи аъзосининг рамзи маъносини билдиради. *От — йигитнинг қаноти.* ■ *Янгиликнинг қаноти бор. Оғиздан оғизға ўтиб, тез тарқалади.* Газетадан. *Ҳамза бўлса, хаёл қанотида ўтмишини бирма-бир кезиб чиқди.* К. Яшин, *Ҳамза. Шундоқ деб Илҳомнинг нозик ва майин Қанотларин Ҳасад юлиб ташлади.* А. Орипов, *Йиллар армони. Умумхалқ жонкуярлиги ўқитувчиларға қанот бахш этипти.* Газетадан.

Қанот бағишламоқ «Учиш», «парвоз»иға имкон яратмоқ, шундай имкон билан таъминламоқ; мадад бермоқ. *..юрагининг аллақеридеда учқунланаётган умид унга қанот бағишлар эди.* М. Исмоилий, *Фарғона т. о.*

Қанот ёзмоқ 1) қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ, юзаға келмоқ. *..қалбимда янги бир орзу — Шерободға отланиш орзуси қанот ёзди.* Газетадан; 2) тарқалмоқ, ёйилмоқ. *Илғор тажриба, ибратли ташаббус ҳамиша қўллаб-қувватланади, кенг қанот ёзди.* Газетадан. **Қанот ёймоқ айн. қанот ёзмоқ 2.** *Чўлда янги ҳаёт қанот ёймоқда.* «Ўзбекистон кўриқлари». **Қанот қоқмоқ** 1) шайланган, интилган ҳолатда бўлмоқ. *Сиздан билимдан топилиб қоларди юборишга. Ўзингиз элбурутдан қанот қоқиб қолдингиз.* Ҳ. Назир, *Ўтлар туташганда*; 2) учмоқ. *У дунёға десангиз ҳам, қанот қоқиб борардим..* С. Кароматов, *Олтин қум. Қанотини қайирмоқ (ёки синдирмоқ)* Иш-ҳаракат, фао-

лият воситаси (имконияти)дан махрум қилмоқ, мажруҳ ҳолга келтирмоқ. [Жамила:] *Куш эдим — қанотимни қайирдилар. Гул эдим — булбулимдан айирдилар.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Қанотимни қайириб, Тўққан элдан айириб, Ташладилар зиндонга, Бошладилар ҳижронга.* Ё. Мирзо.

3 Самолётнинг ердан кўтарилиб, ҳавода муаллақ туриши учун хизмат қиладиган қанотсимон ёйиқ қисми.

4 Автомобиль, велосипед каби машиналар гилдираги устига лойдан ҳимоя қилиш учун ўрнатилган мослама. [Йигит] *Олдинги қаноти синиб қолган «Зиф» велосипедини секингина ҳайдаб келяпти.* Ш. Отамуродов, Кўнгил. *Автомобил қаноти.. алюминийдан ишланади. «Фан ва турмуш».*

5 Эшик, дераза ва ш.к. нинг табақаси. Юнусов *деразанинг қанотларини очиб, кесакисига қулочини ёзганча туриб қолди.* Н. Мақсудий, Мажлисдан сўнг. *Узоқдан Ботирнинг устма-уст берган сигнали эшитилгандан кейин катта дарвозанинг қанотлари кенг очилди.* И. Раҳим, Ихлос.

6 Ёйиқ, чўзиқ нарсаларнинг бирор томони, ёни, чеккаси. *Бинонинг сўл қаноти — эшик олди баланд айвон.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Кўчалар қанотидаги ариқларда зилол сувлар шарқираб оқиб турибди.* Л. Эргашев, Гулбулоқ.

7 Зина, кўприк ва ш.к. нинг ёнига ўрнатилган тўсик; панжара. *Маҳкам зина-поёга қараб чопди ва унинг силлиқ ёғоч қанотидан ушлаб, учинчи қаватга югуриб чиқди.* П. Қодиров, Уч илди. *Тоҳир кўприкнинг қанотидан настга эгилиб қараб, шу тиргаклардан бирини мўлжалга олди-ю, тўхтади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

8 Ҳарб. Ёйиқ жойлашган қўшинларнинг, фронтнинг ўнг ёки сўл томони, шу томон қисми. *Мирзо Ёдгорнинг ўнг ва сўл қанотлари қаттиқ шикаст еб, бутунлай бебош-бетартиб қочишга юз тутган эди.* Ойбек, Навоий. *Бобур қўшини ёв билан юзма-юз тўқнашиши учун ўнг қанотини олдинроқ чиқариб, дарёга орқа ўгирди-ю, жанубга томон бурила бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

9 кўчма Суянчиқ, кўмакчи. *Ёрим бўлса, қанотим, дейман. Сайёв.* У [Низомжон] *Икромжонга ўғил бўлди. Унинг кўш қаноти бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ.

10 кўчма Дикқат-эйтиборда бўлиш ҳолати; ҳимоя, ҳомийлик, паноҳ. *Устозлар қанотида, уларнинг кўмаги ва йўл-йўриқлари асосида илғорлар тажрибасини ўргандим.* Газетадан. *Унинг қанотида кўндан-кўп ёш талантлар таржимонлик, таҳрирчилик сингари мураккаб ишнинг сир-асорини билиб олдилар.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

Қанот ости (ёки таги) айн. қанот 10. *Қаноти остида сақламоқ.* ■ *Бу хатарли аснода мен сени қанотим остидан чиқармагайман.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *..мана энди у сизнинг қанотингиз тагида жон сақлаб юрган экан..* С. Маҳкамов, Шоғирд. *Сидиқжон.. Собиржон қорига қарол бўлиб юрган вақтларида Хадича хола уни ўз қаноти остида ҳисоблар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қаноти остига (ёки тагига) олмоқ** 1) ўз паноҳига, ҳимоясига ёки қарамоғига олмоқ. *Етимларни қаноти остига олибди;* 2) салб. ёнига, атрофига тўпламоқ. *Қодиров өзги катта эркакларни қаноти остига олиш йўли билан ўз мавқеини кучайтиришга интилганини сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Қаноти остида бўлмоқ** Кимсанинг паноҳида, ҳимоясида ёки қарамоғида бўлмоқ. [Майсара:] *Энди, тақсирим, давлатни ҳам кўрганман, ишқилиб, сизнинг қанотингиз остида бўлсак бўлади-да.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚАНОТЛАНМОҚ 1 Қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ. *Ҳавасларим қанотланиб, кўкка учади.* Ф. Ғулом.

2 кўчма Кучли иштиёқ билан шайланмоқ; интилмоқ. *Қишлоққа учушга қанотланиб ўтирганамда, дадам билан маҳалла эликбошиси офатдай, бирдан босиб келишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кучаймоқ. *Тошбулоқ яқинида тиканак ва арча чўкиртакларидан гулхан ёқилгач, болаларнинг қувончи яна қанотланди.* Х. Назир, Сўнмас чироқлар. *Командирнинг шахсий жасорати ва ўрнаги бир онда юзларча одамларни қанотлантирадиган қандайдир сеҳрли кучга эга эканига асло шубҳа қилмайди..* Ойбек, Қуёш қораймас. *Йигит ҳозир ўз елкасида Акбар ака қўлининг ҳароратини сезар, унинг беғараз, самимий сўзлари келажакка бўлган ишончини қанотлантирар эди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҚАНОТЛИ Қаноти бор, қанотга эга бўлган (қ. қанот 1-5). *Узун қанотли қуш. Тўрт қанотли капалак. Ақлли иш — қанотли қуш. Мақол. ■ Билгани шўхлик унинг, Гул қанотли капалак.* Файратий.

ҚАНОТ-ҚҮЙРУҚ 1 Қанот ва қуйруқ. *Қанот-қуйруғи юлинган товуқ.*

2 *кўчма* Суянчиқ, кўмакчи; ҳимоячи. *Биронта тузук таниш-билиш, қариндош-уруғ борми? ..Кенг қирдаги яккаоёғ йўлдек ёлғизман. Одамларга ўхшаб қанот-қуйруғим йўқ. С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас. Ҳали унга қанот-қуйруқ бўлиб юрганлар кўп. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚАНТАР: қантар оғди Қишнинг ярми ўтди, иккинчи ярми бошланди. *Булунғур туманидаги.. Ҳ. Муҳаммадқуловнинг айтишича, одатда, далакнинг 2-3-кунни қантар оғади, яъни ер тагига иссиқ киради. Газетадан. Қантарга олмоқ шв. Қантарилиб, қиш уйқусига кетмоқ (қишда ухлаб, карахт бўлиб ётадиган ҳайвонлар ҳақида).*

ҚАНТАРИҚ Қантариб қўйиш, қантариғлиқ ҳолатда тутиш ва шундай ҳолатнинг ўзи. *Ориқ ҳўкиз қантариқдан кўтармас бел. Ф. Фулом.*

ҚАНТАРИҒЛИҚ 1 Қантарилган, қантариб қўйилган. *Жонизоқ қантариғлиқ турган отини қозикдан ечиб минди-ю, Нигоранинг орқасидан от қўйди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 *кўчма* Фойдаланилмай, ишсиз, бекор турган. *Қантариғлиқ терим машиналари.*

ҚАНТАРЛАМОҚ шв. Қантармоқ.

ҚАНТАРМОҚ 1 Овқатга, ем-хашакка ета олмайдиган қилиб, арқонни калта қилиб боғламоқ (асосан от ҳақида). *Отряд.. отдан тушди, ҳар ким ўз отини у ердаги дарахтлар шоҳига қантариб боғлади. С. Айний, Қуллар. [Қудалар] Келиб тушди дегунча, бўғизлатиш учун деб бир ғунон қўйни оғлининг устунига қантариб қўйган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 *Озиқ-овқат, сув бермай сириб қўймоқ, овқатдан, сувдан қисмоқ, оч қолдирмоқ. -Бизни ишга юбормай, очликда қантарадилар, — деди Турсун. А. Раҳмат, Брест қаҳрамони.*

3 *кўчма с. т.* Ишлатмай бекор, бўш қолдирмоқ; фойдаланилмай дам бериб қўймоқ. *-Нега универсални қантариб қўйдинг, Содиқ? — деди Комилжон шотут тагида ўтирган универсалчиға қараб. И. Раҳим,*

Ихлос. Қантариб қўйилган машиналар ишга тушди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ҚАНЧА 1 *сўр. олм.* Миқдор, кўлам, ўлчам кабилар ҳақида сўроқни билдиради; қай миқдорда? *Тўйга қанча одам келди? Бугун қанча пахта терилди? Ошга қанча гуруч солдингиз? Намакоб тайёрлаш учун бир литр сувга қанча туз солинади? Кечгача қанча йўл юрдик? Қанчадан бери учрашмадинглар?*

2 *Риторик сўроқ гапларда миқдор, ўлчам ва ш.к. нинг ортиқ даражасини, кўплигини қайд этади. Уйлаб қара, эртадан кечгача қанча одам билан муомала қилади! Ойбек, Танланган асарлар. Мирзажон ака.. қишлоқ қурилишида лойиҳачилар, архитекторлар, қурувчилар билан қанча курашмади! «Ўзбекистон кўриқлари». Бошидан қанча хўрликлар ўтказди, лекин ўғлига бир оғиз ёмон гапирмади. К. Яшин, Ҳамза.*

3 *Сўроқ гапдан трансформацияланган гапларда сўроқ англатмай, фақат нисбий белги билдиради. Қанча ётдим — билмайман, секин кўзимни очсам, ўша торгина хонада ётибман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бу жанг қанча вақт давом этганлиги Аҳмаджоннинг эсида йўқ.. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бир кунда қанча сабзи-пиёз сотади — буни ҳеч кимга, уй ичидагиларга ҳам айтмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 *рвш.* Ҳар қанча, нечоғли, нақадар. *Бир хизматкорнинг қизига уйланиши, қиз қанча чиройли бўлмасин, ўз обрўси учун катта нуқсон деб билган эди. Ойбек, Танланган асарлар. У қанча ўйласа ҳам, Асқар ака ҳақида ёмон фикрга ботинолмас эди. Н. Фозилов, Дийдор.*

5 *Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, Отабек шунчалик хафа эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Товуқ билан одам орасида қанча фарқ бўлса, бу икки жониворнинг муҳаббати орасида ҳам шунча фарқ бор. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

ҚАНЧАДАН-ҚАНЧА Номальум (мавхум) миқдордаги кўпликни билдиради; бир талай, аллақанча. *Унинг [Асрорнинг] юрагида қанчадан-қанча орзулари бор. У шу орзуларга албатта етади. С. Аҳмад, Уфқ. Ўзи билан бирга етмиш мингга яқин одам, қанчадан-қанча от-улов, озиқ-овқат, асбоб-*

ускуналар келтирибди. Ойдин, Ширинга мактуб.

ҚАНЧАЛИК Қай даражада, нақадар. Раҳим Саидова бу қанчалик оғир ботмасин, у Мунисхоннинг шу ерда тун бўйи ёлғиз қолишини истамас эди.. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Эртага унинг устига ёғиладиган тошларнинг оғриғи қанчалик даҳшатли бўларкин? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАНШАР 1 Буруннинг икки қош ўртасидаги юқори қисми. Қаншари *паст*. ■ Қаншарида кўзойнак ҳам пайдо бўлиб қолибди. С. Анорбоев, Гулдаста. *Ойна она ички бир титроқ товуш билан ингранди. Қаншарида икки қат ажин бўртди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Бутоқларга қаншарини урсинми, пешонасиними?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма кам қўл.* Нарсаларнинг «пешонаси», олдинга туртиб чиққан жойи. *Юзаки қараганда, бу кашфиёт дизель тракторининг қаншарига улаб қўйилган қандайдир ортиқча дахмаздан ҳеч фарқи йўқ.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. *Кўзга ташланадиган бир тепаликнинг қаншарини тушириб юборди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАНҚАЙМОҚ с.т. Қаққаймоқ, серраймоқ. «..очгин дарвозангни», деб узангига оёғини тираб, қанқайиб турибди. «Тоҳир ва Зухра».

ҚАНҚИМОҚ шв. Дайдимоқ, санқимоқ. Унда-мунда душмандан қочиб, ўрмонларда қанқиб юрган хонавайрон одамлар.. *вазият-ни тушунтирардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Сизнинг тор кўчаларингизда шайтон қанқийди.. кўп таранг қилмай, нархини гапиришаверинг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚАПИШМОҚ 1 Зич тегмоқ, ёпишмоқ. Йигитнинг қўллари қизнинг белларига чирмашиди, кўкраклари бир-бирига қапишди. Ойбек, Танланган асарлар. *Гоҳ деворларга қапишиб, бир кўчадан иккинчисига чопиб ўтишарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ичига ботмоқ, пучаймоқ. *Ориқлаб, қорни қапишиб кетибди. Қорни қапишган от.* ■ *Шербек бир қарашда уларнинг биқини қапишиб ётганини пайқади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАППАЙМОҚ Шишиб, тўлиб, тўлишиб кўтарилмоқ, олдинга туртиб, дўппайиб чиқмоқ; дўппаймоқ. *Қорни қаппайган одам.* ■ *У [Хайри] қаппайган эски портфелини ҳовуз*

бўйидаги сунага қўйди-да, уйга кириб, Пулатнинг пиджагини олиб чиқди ва елкасига ташлаб қўйди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Чўнтаги (ёки ҳамёни) қаппаймоқ Пули кўпаймоқ, бойимоқ. *Мўмай фойдадан тегсиз чўнтак анча қаппайиб қолди.* «Муштум». *Айрим одамларнинг ҳамёни қаппайса, босартусарини билмай қолади.* «Муштум».

ҚАПЧИМОҚ шв. **1** Зарб билан урилиб, бирор томонга отилмоқ, учмоқ. *Ботир отган ўқ қалқонга тешиб, қапчиб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Азим Тошевчи ҳам ўзини эшикка урди. Бироқ коптокдек қапчиб кетди.* «Муштум».

2 Ирғимоқ, сакрамоқ, сапчимоқ (ўтирган еридан). *Сидиқжон унинг чап ёнига ўтирди-да, орқасидан қўлини узатиб, елкасини ушлади. Жувон қапчиб, ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАРАБ 1 Қарамоқ фл. рвдш. *Ўзбек ойим эрига анқайганча қараб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўм. *взф. (ж.к. билан)* Нисбат, қиёс, шунингдек, макон, йўналиш каби муносабатларни билдиради. *Шароитга қараб иш тутмоқ. Даромад — қилинган меҳнатга қараб тақсимланади. Жанубга қараб йўл олмақ.* ■ *Қутидор билан Офтоб ойимнинг бу жавоблари ўзларича эмас, балки Кумушнинг кўнглига қараб берилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўта ўрнидан туриб, чигит экилган ерга қараб кетди.* С. Аҳмад, Хукм. *Ўйдан бўғчалар олиб чиқади ва Холнисага қараб улоқтиради.* А. Қаҳҳор, Янги ер.

ҚАРАГАНДА кўм. (ж. к. билан) Нисбатлаш, қиёс, шунингдек, сабаб, асос муносабатларини билдиради. *Сизга қараганда у ёш кўринади. Кумушга қараганда олтин оғир. Бу йил пахта ўтган йилгига қараганда анча кўп бўлди. Одамларнинг айтишига қараганда. Гапига қараганда, хурсандга ўхшайди.* ■ *Бу икки ўрим соч қирқ кокилга қараганда жуда ҳам ўзига келишиб, унга яна бир қайта улугворлик ва олийжаноблик бағишлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ҳужжатларга қараганда, қизингиз эрдан чиқётгани йўқ.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Космосга юборган элчиларимизнинг маълумотларига қараганда, Ер атрофини ўраб олган бундай заррачаларнинг сони беҳад кўпдир.* «Фан ва турмуш».

ҚАРАИМ қ. қараимлар. *Қараим тили. Қараим халқи. Қараим йиғит.*

ҚАРАИМЛАР Украина, Литва, Россия ва б. хуудларда яшовчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ (лаҳжалари уларнинг яшаш жойларига қараб бир-биридан анчагина фарқ қилади), қараим халқи.

ҚАРАЛМИШ тли. Қаратқич келишигидаги сўзга боғланиб келадиган тобе сўз (мас., *укамнинг китоби, бизнинг бурчимиз бирикмаларидаги китоби, бурчимиз сўзлари*).

ҚАРАМ 1 Ихтиёри, эрки-хуқуқи ўзида бўлмаган, бошқага тобе мавқели. *Қарам мамлакат.* ■ *Фабрика- заводлар, корхоналар, ер-сувлар яна ўша хўжайинлар қўлида. Ишчилар, чоракор, қароллар яна уларга қарам.* П. Турсун, Уқитувчи. *Сиз, яхшиларим, бу қисқа ўйлашингиз билан ўз оёғингизга ўзингиз болта уриб, яна қипчоқларга қарам бўласиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Юқори ташкилот томонидан бошқариладиган, унга итоат қиладиган; қарашли. *Шаҳар ва район ҳокимликларига тушган анчагина шикоят, аризалар текшириш учун қарам ташкилотларга юборилган.* Газетадан.

3 Кимсанинг таъминотида, қарамоғида бўлган. *Касал ўғил, хотин, боз худо берган набира. Ҳаммаси шу чолга қарам.* Ойбек, Танланган асарлар. *Пошишахоннинг эри энди ишга яроқсиз, хотинига қарам.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҚАРАМАЙ 1 **Қарамоқ** фл. бўлишсиз рвдш. *Эсини йўқотиб қўйган қайин отасига қарамай: -Сизми, Кумуш? — деб сўради [Отабек].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўм. (ж.к. билан) Тўсиқсизлик, зидлик муносабатини билдиради; =са-да. *Декабрь бўлишига қарамай, кун иссиқ.* ■ *Аҳвол мураккаблашиганига қарамай, илғор бўлимлар ҳужумни давом эттиришди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтиб, бурилиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАРАМАСДАН айн. **қарамай.** Бундан унинг хабари бормиди, йўқми, лекин у бу томонга қарамасдан, отини эгарлаш билан машғул эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўталнинг азоб беришига қарамасдан, Турғунининг чехраси очиқ, иштаҳа билан нон ер эди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ҚАРАМА-ҚАРШИ 1 Бир-бирига тўғри келмайдиган, хилоф, бири иккинчисини инкор этадиган, бир-бирига зид, хилоф. *Қарама-қарши фикрлар. Қарама-қарши талаблар.* ■ *Фуломжон шу хил қарама-қарши ўйлар билан этини еб, узоқ ўтирди. Кетмай деса, илнж қўймайди, кетмай деса — ўкинч.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аммо ҳар гал экспедициялар бир-бирига қарама-қарши, чалкаш ахборотлар қолдиришган. С. Кароматов, Олтин кўм.

2 Мақсад, мавқе ва ш.к. жиҳатдан ўзаро тескари, қарши ҳолатда бўлган; мухолиф. *Қарама-қарши кучлар.*

3 Бири иккинчисининг рўпарасида бўлган, бир-бирига қараб турган, рўбарў. *Қарама-қарши бинолар. Қарама-қарши жойлаштирмоқ.*

4 Бири иккинчисига қарши йўналган, қарши йўналишдаги. *Қарама-қарши шамол.* ■ *Одамлар ҳамон кети узилмай, бир қисми хиёбон томон, бошқа қисми қарама-қарши томонга ошиқарди.* С. Кароматов, Олтин кўм. *Йўлнинг четидан катта сой оқиб ётарди. У йўлга қарама-қарши оқарди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАРАМА-ҚАРШИЛИК Қарама-қарши ҳолат; зиддият. *Ички қарама-қаршилиқлар.* ■ *У буюк шоирнинг қарама-қаршилиқларга тўла қалбини англай ва ёрқин ифода-лай олган.* Газетадан.

ҚАРАМЛИК Қарам ҳолат; тобелик; эрксизлик. *Тунис халқи эндиликда.. иқтисодий қарамликдан қутулишни истайди.* Газетадан.

ҚАРАМОҚ 1 Кўриш учун кўзни бирор томонга, нарса ёки кимсага йўналтирмоқ, кўз ташламоқ, назар солмоқ; боқмоқ. *Атрофга қарамоқ. Соатга қарамоқ. Булутларга қарамоқ. Тикилиб қарамоқ. Кулиб қарамоқ. Ҳўмрайиб қарамоқ.* ■ *Ҳақимбойвачча ялт этиб укасига қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамдам дадасига қараганича, узоқ туриб қолди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *-Менга қара, хотин! — деди ҳожми жиддий тусда. Ўзбек ойим қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Фикран назар ташламоқ, кўз тикмоқ, боқмоқ, кўз олдига келтирмоқ. *Ўтмишига бир қаранг. Келажакка ишонч билан қарамоқ.*

3 Кўздан кечирмоқ, назар солмоқ, текширмоқ. *Хатни қараб чиқдим, айтилган*

гапларда жон бор. «Шарқ юлдузи». [Ҳомид:] Эшикнинг занжирига бир қараб келингизчи, имон топкур Жаннат опа. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Улар бир неча кўчани қунт билан қараб чиқиб, чойхона тополмадилар. Ойбек, Қуёш қораймас. Қизинг қани, дедим. «Уйда эди, қаёққа борарди», деди. У ёқни қарадик, бу ёқни қарадик, йўқ. Шу қоронғида қаёққа боради? Ойбек, Танланган асарлар.

4 Юзланмоқ, юзини (бетини) бир томонга қаратмоқ. Уялиб, ерга қаради. ■ Дадам индамай, тескари қараб олдилар. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. Нури деразага қараб, ҳовлида Ёрматнинг қораси учар-ўчмас, Гулнорга деди.. Ойбек, Танланган асарлар. Йигит кўкка қараб, тинч ухлар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Эътиборда, муносабатда бўлмоқ, ёндашмоқ. Аммо энг катта нуқсонни шунда эдики.. ўқиганларига танқидий ёндашиб, ўз нуқтаи назаридан қарамасди. С. Кароматов, Олтин кум. Сиз бу эҳтимолга қандай қарайсизлар? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нима учун бола тарбиясига совуққонлик билан қараган ўқитувчига қонун йўқ, чақир бу ёққа Ҳамдамни! А. Қаҳҳор, Асарлар.

6 Иш-машғулот, кимса ёки нарсанинг тарбияси ва ш.к. билан машғул бўлмоқ; шуғулланмоқ; кўз-қулоқ бўлмоқ; даволамоқ, парвариш қилмоқ. Отга қарамоқ. Экинга қарамоқ. Болага қараб турмоқ. ■ Мана, сиз, битта ўзингиз ўттиз иккита машинага қарар экансиз. А. Қаҳҳор, Йиллар. Энди ишинга қара, болам.. С. Сиёев, Ёруғлик. Саидмурод ака уч кун ҳам хотинининг тепасидан жилмади, хўл-қуруғига ўзи қаради. Н. Қобил, Беморлар. -Энди менинг ҳолим йўқ сенларга қарайдиган, — деб бувим йиғлаб юбордилар. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. Ҳамма қўли бушаганда йиғлайди, сен йиғидан бўшамайсан. На ўзинга қарайсан, на уйга. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

7 Эътибор бермоқ, назарда тутмоқ, ҳисобга олмоқ. Бировнинг раъйига қарамоқ. Қош-қовоғига қарамоқ. ■ Уй қиладиган булсангиз, менинг ҳам ихтиёримга қаранг-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўзинг нега онамизнинг розилиklarига қарамаган эдинг? А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Эри унга [Зайнабга] ойлаб, йиллаб қарамай қўйганида ҳам,

у «их» деб товуш чиқармади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 с. т. Еб-ичмоқ, олмоқ. Меҳмонлар, овқатга қараб ўтиринглар. ■ Қани, нон ол, узумга қара. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Боғлиқ бўлмоқ, аҳамияти бўлмоқ. Ақл ёшга қарамайди. ■ -Ҳа, уч ярим меҳнат ишлайдиган одама ўхшамайдимми? -Жуссага қарама экан-да. -Нега, жуссага ҳам қарайди. Жуссаси ёмонми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Яхши эр-хотин бўлиш қўлнинг қаттиқ-юмшоқлигига ҳам қарама экан-ку! А. Қаҳҳор, Мастон.

10 Кимсага эргашмоқ, тақлид қилмоқ, унга боқиб, унинг белги-хусусиятлари бўйича иш тутмоқ. Сизга қараб ўзини сипоҳ тутаяпти. Одамнинг ҳуснига қарама, ақлига қара. ■ Бошқаларга қараш керакмас, бошқалар бизга қарасин, кўрсин, ўйласин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

11 Юзи, беткай томони билан бирор нарсага ёки томонга рўбарў турмоқ. Деразалари жанубга қараган уй. Тоққа қараган шийпон.

12 Ихтиёрида бўлмоқ (тасарруфи, боқими ва ш.к. жиҳатдан). Бу боғлар қўшни туманга қарайди. ■ Бедапоянинг нарёғи учинчи бригадага қарайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Етти болам бор. Онам бор, хотиним — ҳаммаси бўлиб ўн киши менга қарайди. Ж. Шарипов, Хоразм.

13 Муҳокамасини ташкил этмоқ, муҳокамасини ўтказмоқ; кўрмоқ. Суд сизнинг ишингизни эртага қарайди.

14 Кутмоқ, пойламоқ, кўз тутмоқ. Биз сизга икки соатча қарадик. ■ Сенинг чиқаришинга қараб, қўш маҳалини ўтказиб юборайми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

15 (деб сўзи билан қўлланади) ..деб тушунмоқ, билмоқ, ҳисобламоқ, ўйламоқ. Ҳаммани ўзига дўст деб қарамоқ. ■ Қози ҳам, Асад қори ҳам жадид мактабларига қарши эди, улар бу хил мактабларга диний мактабларнинг гўркови деб қарар эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу хотинлардан ҳеч бири қилаётган ишига, касб-корига сабаби тирикчилик деб қарамайди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

16 (2-ш. буйр. м. шаклида — қаранг, қара) Ажабланиш, ўйламаганлик, кутмаганлик маъносини (эътироз, норозилик ёки мам-

нунлик маъноси билан) билдиради. *Аксига бугун ёмғир ёққанини қаранг. ■ Хоинлик қилиб қўйиб, яна мунофиқлик қилганини қаранг-а!* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Хаёлни қаранг, ахир сизга парафин олиб келган эдим-ку!* С. Кароматов, Олтин кум. *Барака топкурни қаранг, тақсир.. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Наиранибозликни қара, эви билан бўлади-да!* Ойбек, Танланган асарлар.

17 (1-ва 3-ш. шарт майли шаклида — қарасам, қараса) «Эътибор берсам», «диққат қилсам» маъносини билдиради. *Бир маҳал қарасам, темир йўлда кетаялман.* Э. Раимов. *Ажаб қишлоқ. Шунақа қилиб, қарасак, элликбоши қўймайдиган.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Жонфиғон унинг ўқишига «нотавон кўнгиш.. орзуга айб йўқ» деган назар билан қараб юрар экан, бир вақт қарасаки, Малоҳат курсни битириб, грузовой [юк машинаси] миниб юрибди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

18 кўм. фл. өзф. Етакчи феълдаги ҳаракатнинг синаб кўриш, билиш, тажриба, синовдан ўтказиш ҳаракати эканини билдиради. *Табиб.. товоқдаги қусуқни ҳидлаб қаради.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўрмонжон бу йилларни суриштириб қараса, тошқин тахминан ҳар ўн-ўн икки йилда бир мартаба бўлар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳушёр пайтларида у ўзининг аҳволини ўйлаб қарар, назарида, даҳшатли туш кўраётганга ўхшаб кетар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Ер остидан (ёки тагидан) қарамоқ Юзини ерга қаратган ҳолда қарамоқ. *Унинг олдидаги ҳаммол, ёмон назар билан ер остидан қараб, юзини тескари бурди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ерга қарамоқ** Ноқулай, хижолатли ҳолга тушмоқ. *..битта-яримта эшитгудек бўлса, биз ерга қарарлик бўлмайлик, ўлтиришининг катта илтимоси сиздан — шу!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўзингга қара қ. кўз 3. Ола қарамоқ қ. ола.** **Оғзига қарамоқ қ. оғиз. Тик қарамоқ** Тап тортмай, дадил юзланмоқ, қарамоқ. *Дилфуза салом ҳам бермай, унинг кўзига тик қаради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *..умрида биринчи марта эрига тик қараб: -Ким сизни тушунган одам дейди! — деди.* Мирмуҳсин, Топилган ҳусн. **Қараб тур** Дўқпўписа, жазолаш ҳақидаги таъкидни бил-

диради. *Қараб тур, даданг келсин! Шундай танобингни торттирайки.. Н. Сафаров, Оловли излар. Маҳалладагилардан бирига: -Ҳали қараб турсин! — деди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. **Қараб турмоқ** 1) кўз-қулоқ бўлиб, назорат қилиб турмоқ. *Мен бозорга бориб келгунча, болаларимга қараб туринг, қўшни;* 2) кутмоқ, кутиб турмоқ. *Пулингиз йўқ бўлса, нега неварангизни пул топгунча кўймай, қараб турмадингиз.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси; 3) фаолиятсиз, ҳеч қандай муносабатсиз ҳолда бўлмоқ. *-Она шўрлик боласи учун ўзини ўта ташлайди. Мен ҳам қараб турмайман, — деди Фуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Олимжон ака, сиз чора кўраверинг, қараб турманг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Подшоҳ бизнинг дўстларимизни ўққа тутса ҳам, қараб тура берамизми? «Ёшлик».*

ҚАРАМОҒ Тарбия, боқиш, тасарруф ва ш.к. жиҳатдан мансублик, ихтиёрида бўлиш, қарамлиқ. *Ўн ёшимача онамнинг қарамоғида тарбияландим. ■ Азизбек Туркистон хонлигининг энг золим.. бекларидан ва унинг ўз қарамоғида бўлган Тошкент аҳолисига қилган зулмлари Фарғонага достон.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшмат ака.. қарамоғидаги болалари тўғрисида справка келса, уйга қайтаришлари лозимлигини ёзарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ҚАРАНМОҚ 1 Қарамоқ 1 фл. ўзл. н.

2 Қарамоқ, боқмоқ; синчиклаб қараб чиқмоқ. *[Отабек] Жавоб ўрнига ҳовли томонга қаранди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулчехра худди уйқудан бош кўтарган киши каби атрофга қаранди-да.. ташқарига отилди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ҚАРАТА кўм. (ж. к. билан) 1 Қаратиб, тўғрилаб, йўналтириб. *Канални буйлаб ўтган кўчанинги кун юриш томонига паркка қарата солинган.. клуб одамга лиқ тўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..миномётчиларимиз ҳам душман марралари ва ўт очиш нуқталарига қарата ўт очди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Кимсани кўзда тутиб ёки унга атаб, мурожаат қилиб. *Сизга қарата айтилган гап. ■ Полковник.. ҳаммага қарата нутқ сўзлади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАРАТИЛМОҚ Қаратмоқ фл. мажҳ. н. *Ҳаммининг диққати бир масалага қаратилган. ■ У [Мирзакаримбой] боғнинг таш-*

қарига қаратилган эшигига кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРАТМОҚ 1 Қарамоқ фл. орт. н. Уҳаммани ўзи томонга қаратди. Бемор вақтида докторга қаратмади. Шимолга қаратиб солинган айвон.

2 Жалб этмоқ, тортмоқ. Маърузачи ҳамманинг диққатини бир масалага қаратди. ■ У биров билан шахмат ўйнар ва айни вақтда йиғирмага яқин одамни оғзига қаратиб, кулдириб ўтирар эди. А. Қаҳҳор, Куюшқон.

Ўзига қаратмоқ 1) кимсани ўзига қарашга мажбур қилмоқ, эътиборни тортмоқ. Бу чечак қирлари ўз бағрида борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) ўзига оғдирмоқ, ўзига мойил, тарафдор қилиб олмақ ёки бўйсундирмоқ. Уҳаммани ўзига қаратиб олди; 3) ўзиники қилиб эгаллаб олмақ, ўзлаштирмақ. Соддадил одамларнинг ҳовли-жойларини ўзига қаратиш сингари ҳаром ишларнинг пири эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРАТҚИ шв. Қўриқчи (экинларга зарар етказувчи жониворларни қўрқитиш, ҳайдаш учун, баъзан кишиларни чалғитиш, алдаш мақсадида қўлланади). Назарҳожиди қаратқи миндирилган отларни баланд тепаликда қолдириб, ўзи жанг майдонига келди. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚАРАТҚИЧ тлш. Қаратиш йўли билан аниқлаб келиб, киши ёки нарсаларнинг кимга ёки нимага қарашли эканлигини кўрсатувчи сўз шакли, сўз бирикмасининг шундай қисми. Мас., Менинг китобим бирикмасидаги менинг сўзи.

Қаратқич келишиги Қаралмишдан англашилган нарсанинг шу келишикдаги сўз англаган предметга қарашли эканини, ҳослигини ифодаловчи келишик. Бу келишикнинг қўшимчаси билан шаклланади. Шу куннинг вазифалари. Олимларнинг изланишлари.

ҚАРАШ 1 Қарамоқ фл. ҳар. н. Тикилиб қараш. Хўмрайиб қараш. Кулиб қараш. ■ Қиладиган ишим — отларга қараш, кечқурунлари ҳалиги икки қизни отлиқ саёҳат қилдириш. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Кўз ташлаш, боқиш йўсини; назар, нигоҳ. Аёлнинг шу биргина қарашини Низо-

миддиновнинг ҳаётини таҳликага солиб қўйди. С. Аҳмад, Хукм.

3 Бирор тарздаги, бирор маъноли нигоҳ, боқиш. Ёв қараш. Ит қараш. ■ Назаров, эшитдингизми, дегандай қараш қилди. Назаровнинг шу боқиши Шербекка оғир ботди. С. Анорбоев, Оқсой. Латифий Элмуродга ит қараш қилгани ҳолда, унинг олдидан узоқлашди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қосим отанинг диққати ошиб, йиғитга настдан қуш қараш қилди. «Муштум».

4 Факт ва ҳодисаларни тушуниш системаси; нуқтаи назар. Турли сиёсий қарашлар. Тил ва тафаккур муаммоларига оид қарашлар. ■ ..инсон улғайиб боргани сари унинг ҳаёт, дунё ҳақидаги қарашлари ҳам.. ўзгариб бораверади. Газетадан.

ҚАРАШЛИ 1 Бошқарувида, тасарруфида бўлган; бўйсунадиган. Маданият вазирлигига қарашли муассасалар. Олий таълим вазирлигига қарашли ўқув юртлари. ■ Набиев марказ йўлланмаси билан бизнинг бошқармага қарашли.. янги очилган шахтага ўтган экан. Ғайратий, Узоқдаги ёр.

2 Бирор ҳудудий бутунлик таркибига кирувчи, унинг таркибидаги. Қўшни вилоятга қарашли ерлар. ■ Капсанчилар қишлоғига қарашли Қўғазор маҳалласида турувчи Муҳиддин Муҳаммадсолиҳ ўғли.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Бирор гуруҳ, оила ва ш.к. таркибидаги, унга оид. Ўзимизга қарашли йиғитлар, бирортасига айтаман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Унга қарашли икки муттаҳам йиғит кеча кеч Салимнинг кўмаги билан қизни.. қулайгина ўғирлаб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Муайян кимсаники бўлган, унга тегишли. ..бу йил баҳорда устига янги шийпон қилинган эскигина бир уй Мирзакаримбойга қарашли бўлиб.. Ойбек, Танланган асарлар. Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олаҳўжабойга қарашли эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Кам қўлл. Тааллуқли, оид. Мамажон ялқовнинг кундалик дафтарида турли ишларга қарашли бир неча саҳифаларни ялқовнинг ўз дастхати, ўз оғзи билан айтмоқчи бўлган. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҚАРАШМОҚ 1 Қарамоқ фл. бирг. н. Болалар ялт этиб Фуломжонга қарашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қизлар бир-бири-

га қарашиб олдилар. Ойдин, Юрагида ўти бор.

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, ёрдамлашмоқ. Қизча онасининг ишларига қараша бошлади. ■ Оқжарда олимларга қарашиб юрганни била туриб, унинг кўзини шамғалат қилиб, қизга ишқибозлик қилишади-я, тавба. М. Мансуров, Ёмби. *Бой ота, менга ҳам бир пуд уруғликдан қарашиб турсангиз, савоб бўларди.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚАРАҒАЙ, қора қарағай Игнабаргли, майда тўнғиз ёнғоғи бўладиган, тик, доимо яшил дарахт. *Қарағай ёғоч. Қарағай тахта.* ■ ..қопчигининг оғзини очиб, хатларни қарағай тағига ағдарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Аканг қарағай с.т. Ўз ёки ўзга шахсини бўрттириб кўрсатиш, юқорилаш учун ишлатиладиган ибора. *Аканг қарағай ошни қийиб юбораман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. «Аканг қарағай Гулмат» (А. Обиджон асари).

ҚАРАҒАЙЗОР Қарағайлар билан банд бўлган жой, ер. *Аэродром шу ердан уч юз қадамча нарида, қарағайзор ўртасидаги сайхонликда.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ҚАРДОШ 1 Дўстлик, биродарлик алоқалари билан боғланган, бир-бирига жуда яқин; дўст, биродар. *Қардош халқлар.* ■ *Келар дўстлар, қардошлар Марказий Фарғонага.* А. Пўлат. *Усмон Серивелли шеърларида дўстимиз, қардошимиз озарбайжон халқининг бахтиёр қалби жаранглар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қариндош, қариндош-уруғ. *Акам сутэмар бола вақтда онам касал бўлгани учун, Эргашнинг онаси акамни эмизган, у бизга сут қардош эди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Огани, қардошимдан — Барчасидан жудо бўлдим.* «Равшан».

3 Ўзига тенг кишига мурожаат шакли; ошна, оғайни, биродар, ўртоқ. *Юрагинда нима дард бор, қардош?* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаи.

ҚАРДОШЛАРЧА *рвш.* Дўстона, биродарларча. *Қардошларча салом. Қардошларча ҳамкорлик.* ■ [Аҳмадқул] *Оддий деҳқонлар билан қардошларча суҳбатдош бўлади.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚАРДОШЛИК Қардошларга хос ҳолат, муносабат. *Дўстлик, қардошлик, биродарлик биз этиб келган порлоқ манзилларнинг, юк-*

сак довлонларнинг тамал тоши бўлиб қолди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Дўстлик, қардошлик, ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлашда адабиёт — китоб айниқса муҳим роль ўйнайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАРЗ [a. قرض — қарз; насия] **1** Маълум муддат ўтгандан кейин қайтариш шарти билан берилган ёки олинган нарса (пул, буюм, ғалла ва ш. к.). *Қарз(га) олмоқ. Қарз кўтармоқ. Қарз(га) бермоқ. Қарзни тўламоқ. Қарздан қутулмоқ. Мен сиздан юз сўм қарзман.* ■ *Афандининг бир баққолдан элик уч танга қарзи бор эди.* «Латифалар».

2 Ишлатганлик, фойдаланганлик учун тўланадиган нарса (асосан пул). *Тўлов қарзлари. Солиқ қарзлари.*

3 кўчма Кимсанинг зиммасидаги вазифа, мажбурият, бурч. *Ёшнинг ҳурмати — қарз, Қарининг ҳурмати — фарз.* Мақол. ■ *Ўғил онасидан қарзин узгандай, Тоғ ҳам оқлаётир она сутини.* «Гулдаста». *Адабиёт ва санъат арбобларининг талабчан китобхонлар ва томошабинлар олдида ҳали қарзи кўп.* Газетадан.

Қарзга ботмоқ Зиммасидаги қарзи жуда ҳам кўпаймоқ, кўп бўлмоқ. *Кечагина кимсан — Шомурод бойваччанинг ўғлиман, деб керилиб юрган Нормурод қулоғигача қарзга ботиб, кафангадо бир иигитга айланди-қолди.* О. Ёқубов, Диёнат. **Қарзи қиёмат, қиёмат қарзи ёки қиёмати қарз** Тирикликда тўланиши ёки адо этилиши шарт бўлган қарз. **Қарзи ҳасана қ. ҳасана. Ҳам фарз, ҳам қарз** Албатта қилиниши, бажарилиши шарт, деган маънодаги ибора. *Ҳазили ўқ. Уйланиш сизга ҳам фарз, ҳам қарз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 кўчма Адо этилиши, бажарилиши шарт бўлган иш, вазифа. *..ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан қарзи борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Сен ҳумтарни қанча сўксам, яна буйнимда қарз қолади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАРЗДОР [a. + ф. قرضدار — қарзи бор, қарзли] **1** Зиммасида қарзи бор (шахс). *Афанди бир судхўрдан қарздор эди.* «Латифалар». *Хўп, бу нарсаларни олсак, сиздан неча пул қарздор бўламиз?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Маҳалла одамларидан бир камбағал биздан қарздор эди, уч юз сўмга яқин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Бировнинг яхшилиги, хизмати ёки, умуман, ким (лар)дир олдида бурчли; бурчли бўлган шахс. *Пўлатжон акамлар.. бизни мактабда ўқитганлар. У кишидан умр бўйи қарздормиз. Мирмуҳсин, Умид. Ижодий ходимлар ўқитувчилар олдида қарздордир.* Газетадан.

ҚАРЗ-ҚАВОЛА [қарз + *a. قباله* — кафолат, жавобгарлик; шартнома] Ёрдам тариқасида олинган қарз, қарз-қурз. *Боёқиш Дўсанов қарз-қавола қилиб, инспекторга минг сўм тўғрилаб берди. «Муштум».*

ҚАРЗ-ҚУРЗ [қарз + *a. قروض* — «қарз» с.нинг кўпл.] Ундан-бундан олинган қарз; ҳар хил майда-чуйда қарзлар. *Қарз-қурз билан амал-тақал қилиб, чит, тик, тринка олади.* Ойбек, Болалик.

ҚАРИ I Анча ёшга борган, қартайган; кекса. *Қари киши. Қари от. Қари тол. Ёшу қари(лар). Қари билганини пари билмас.* Мақол. ■ *Қари ҳам, ёш ҳам унинг олдида одоб сақлаётгандек, аскияга ортиқ оғиз очмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Кекса қари Катта одамлардек фикр юритувчи бола, маҳмадона. **Қари қиз** Эрга чиқмасдан ёши улғайиб, ўтириб қолган қиз. *Сидиқжонга жувоннинг бу гаплари, катта ишонч ва зўр мамнуният билан гапириши унча ботмади, шунинг учун эрдан қолган қари қиз бўлса керак, деган хаёлга борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Узоқ ўтмишга эга. *Етиб келар муздай шабада.. Қари тоғнинг хўрсиниқлари.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *Ёзди қари тарих саҳифасига Тарихни титратган бир сўз — ларзакор.* Миртемир.

ҚАРИ II тар. Ўрта Осиёнинг турли худудларида турлича микдорни ифодалаган, ип, ипақдан тайёрланган газламаларни, баъзан масофани ўлчаш учун қўлланган узунлик ўлчови бирлиги: Хоразмда 149 см га, Тошкентда 189 см га, Фарғонада 164 см га, Бухорода 320 см га тенг бўлган. *Иштон-сизнинг тушига икки қари бўз кирибди.* Матал. ■ *Тўқсон қари буздан бўлган киссаси, Шундоқ қалмоқ айланади майдонда. «Ал-помииш».*

ҚАРИЙБ [*a. قريب* — яқин, яқиндаги; қариндош] *рвш.* Тахминан, деярли, яқин. *Қарийб бир километрча масофа.* ■ *Танк қирқ-элик метр яқин келганда, Аҳмаджон ўша чакалакзордан чиққан қарийб бир рота не-*

мис пиёда аскарини кўриб қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *У қарийб доимо хушсиз ётар, ҳеч бир нарса емас; фақат гоҳ-гоҳ сув сўраб ичарди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Троллейбус қарийб буш бўлгани учун, Аззамжонни бемалол саволга тутди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

ҚАРИЛИК Қари эканлик. *Унинг қарилиги билинмайди.* ■ *Жоним бобо, қарилигинг ҳурмати, Қўя бериш энди отнинг жиловин.* «Рустамхон».

2 Организм ҳаётининг ёшга боғлиқ муайян бир даври; умрнинг сўнгги, ёши қайтган ҳолати, даври; кексалик. *Қариликни донолик безайди.* ■ *«Тиқ» этса, бирор хушхабар кутиш, ҳамсуҳбат ёки соғинган киши си кириб келармикан, дея кўз тикишдек қариликка хос одат отада ҳам мужассам эди.* «Муштум».

ҚАРИЛЛАМОҚ «Қарр» этган товуш чиқармоқ, «қарр-қарр» сайрамоқ. *Қаердадир қизилиштон қариллади, попишак «пу-пу-пупиш» деб кўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАРИМОҚ I Ёши улғайиб, қарилик даврига ўтмоқ; кексаймоқ, қартаймоқ. *Қариган хотин. Қариган дарахт. Аҳмоқ ҳориганини билмас, кўса — қариганини.* Мақол. ■ *-Сиз нечага кирдингиз? -Мени сўраманг, мен энди қариб қолдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қариб қолишган, оғир мусибатни кўтариша олмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

• 2 Жисмонан қарилик даврига хос ҳолатга тушмоқ. *Ҳадича хола умрини хорлик-зорлик тортиб ўтказган ҳамма кишилардай тез қариган..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қалб кўрини эл хизматига бахшида қилган, юртини яшнатиб-яшартирган киши қаримайди.* Газетадан.

3 кўчма Эскириб, ўз умрини тугатмоқ, тугатиш босқичига ўтмоқ. *Асрлардан асрларга улашган Асл санъат қаримайди.* Қ. Муҳаммадий.

4 кўчма Хазон бўлмоқ, сўлмоқ. *Боғимизга зоғу хазон доримасин, Гул ила гулзоримиз қаримасин.* Уйғун.

5 кўчма Ўз муддатининг тугаш палласига ўтмоқ, тугаш жараёнида бўлмоқ. *-Баҳорнинг дараги бу, — деди Унсин майин оҳангда осмонга қараб, — қиш қариб қолди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Хувуллаган сариқ водий-*

да Қариган куз ётади беҳол. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

Сафар қариди 1) маълум жойда ёки сафарда бўлиш муддати тугади, қайтиш вақти келди. *Сафар қариди. Фуломжон ака юртини шунчалик соғинган эдики, ҳар эслаганда, юрак-бағри эзилиб кетарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон;* 2) умри оз қолди, ўлимига яқин қолди. *Маъмура синглим, менга олам уйидан жой қолмади, сафарим қариди, муддатим битди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

ҚАРИМСИҚ Қарига ўхшаб кўринадиган, қарилик белгилари акс этган (асосан юз ҳақида). *Унинг қаримсиқ ва сўниқ.. тиришиб кетган юзида ачиниш ифодаси зоҳир бўлди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Шунинг учун башарасини ҳалитдан ажин босиб, қаримсиқ бўлиб кетган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ҚАРИМТА 1 Бирор нарса ўрнига, бадалига бўладиган (қайтадиган) нарса; қайтим, эваз. *Қиш шароитида йирик бетон ишлари икки ойга тўхтатилади. Аммо март ойининг ўзидаёқ қаримтаси қайтади. А. Мухтор, Тугилиш.*

2 Қасос, интиқом, ўч.

Қаримтаси қайтди 1) яхшилик қайтди; 2) қилмишига яраша жазосини тортди, қасос қайтди.

ҚАРИМТАЛИ: қаримтали дунё айн. қасосли (ёки қайтар) дунё қ. қасосли. *Қаримтали дунё. Қариганимизда, Асқаржон ҳам бизларни яккалаб қўйса, нима қиламиз. А. Исомиддинов, Гулдаста. Қаримтали дунёни қаранг, кулганим ҳам йўқ эди-ю, қирқ кун тугул, қирқ соат ҳам ўтмай, ўзимнинг бошимга тушиб турса-я. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ҚАРИНДОШ 1 Бир авлод-аждодга мансуб бўлган кишилар, ота ва она томонидан бўлган шахслар (бири бошқасига нисбатан). *Ота томондан қариндош. Она томондан қариндош. Узоқ қариндош. Яқин қариндош. Чатишган қариндош. Қадр билмас қариндошдан қадр билган ёт яхши. Мақол. ■ Тўй, маърака — барисига аралашаман. Меҳмонларини ҳам, қариндошларини ҳам танийман. Ойбек, Танланган асарлар. Аввал қўни-қўнилар, кейин узоқ-яқин қариндошлар етиб келишди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Келиб чиқиш манбаи бир бўлган, бир-бирига яқин. *Турк ва мўғул тиллари қариндош тиллар эканлигини баъзи мутахассислар.. исботламоқчи бўладилар. Газетадан.*

ҚАРИНДОШЛИК 1 Қариндош эканлик. *Она томондан қариндошлик. Кўшни-мизга қариндошлигини биламан.*

2 Қариндошларга хос боғланиш, муносабат; инсонлар ўртасида қон жиҳатдан боғланиш. *Тожибой гўлдираб, жавоб берди: — Олахўжа махсум менинг тоғам бўлади. Илгари қариндошлик йўли билан унча-мунча борди-келдим бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 айн. **қариндошчилик** 1. *Эринга айтиб қўй: қариндошчилик қилмаганимда, ҳаммаларинг ётардиларинг.. ётадиган жойларинг-да. Т. Малик, Ажаб дунё.*

ҚАРИНДОШ-УРУФ Узоқ-яқин қариндошлар, хеш-ақрабулар, уруғлар. *Қариндош-уруғи кўп одам. ■ Эралининг ҳам қариндош-уруғлари ташвишда эдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚАРИНДОШЧИЛИК 1 Қариндошлик муносабатлари; қариндошларнинг бир-бирига оқибати. *Шу кўрдан нима қариндошчилик чиқар эди. «Гўрўғли». Қани энди шунақа қариндошчилик кўпроқ бўлса. «Муштум».*

2 айн. **қариндошлик** 1. *Унинг гапи ғирт ёлғон.. менинг унга ҳеч қандай қариндошчилигим йўқ. «Муштум».*

ҚАРИЧ Ёзилган панжанинг бош бармоғи учидан жимжилоқнинг учигача бўлган масофа; шу масофага тенг эски узунлик ўлчови. *Киприк улай қаричдай.. Э. Охунова. Тоғдан эсган шабада ердан бир ярим қарич кўтарилган гўзаларнинг баргларини шивирлатди. П. Турсун, Ўқитувчи. Саудий.. Салимхоннинг ўзидан бир қарич нарига жилишини хоҳламайди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Бир қарич Баъзи сўзлар билан қўлланиб, белги, ҳолатни кучайтиради. *Шу қизни бир қаричлигидан тарбиялаб, едириб, кийдириб, мана вояга етказдим. Н. Сафаров, Оловли излар. Хўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронман. Ойбек, Танланган асарлар. [Кумуш] Зайнабнинг бир қарич осилиб кетган қовоқ-дудоғига истеҳзоланиб, томоша қилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тили бир қарич Тили узун, озги ботир, гап билан мақтанадиган. Ҳой, ўғлим! Қилғиликни қилиб қўйиб, тагин нега ти-*

лингни бир қарич қиласан? Х. Назир, Бир туп ғўза. Тили бир қарич бўлиб, «ундоқ қилдим, мундоқ қилдим», дея кўкрагига уради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚАРИЧЛАМОҚ Қарич билан ўлчамоқ. ..у тўсинларни бирма-бир қаричлаб ўлчаб чиқди. Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимга келди.

ҚАРИШ Ёш улғая бориши билан организмнинг аъзо ва системаларида пайдо бўладиган салбий ўзгаришлар. Улар организмнинг ҳаётга мослашув имкониятларининг сусайишига, қаришга олиб келади. Газетадан.

ҚАРИШҚУЛ с. т. Бўри, қашқир.

ҚАРИЯ Қари(ган) киши; кекса, мўсафид, чол. Нуроний қариялар. Қариялар чойхонаси. ■ Қариялар дастурхонга фотиҳа ўқишгач, ҳамма ўрнидан турди. С. Аҳмад, Уфқ. - Тагин нима бўлди, қария? — ҳар нарса ни лўнда қилиб гапиришни севган Қоратой чидамсизлик билан сўради. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРИ-ҚАРТАНГ Турли ёшдаги қариялар, чоллар, кекса одамлар. Катта сув бўйига қурилган чойхонадаги қари-қартанг ҳам.. ашула тингламоқда. С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи.

ҚАРИҚИЗ I бот. Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, зах ва соя ерларда, йўл ёқаларида ўсадиган икки йиллик бегона ўт (халқ табобатида ва чорвачиликда ишлатилади).

ҚАРИҚИЗ II бот. Қора тусли, бўртма йўллари бор, чўзинчоқроқ, кам этли кузги қовун. Қовун-тарвуз растасидаги бир сотувчи.. харидорга қариқизни мақтар эди. Э. Самандар, Тангри кудуғи.

ҚАРЛУҚЛАР Ўзбек халқи таркибига кирган, тарихан уч қабиладан ташкил топган этник уюшма.

ҚАРМАМОҚ шв. Қамрамоқ, ўраб олмоқ. Мард Ҳасаннинг гирдини Қармаб олаёттирди. «Равшан».

ҚАРМОҚ I Балиқ овлаш учун ипга боғлаб, сувга ташланадиган ўткир учли махсус илгак; учига шундай илгакли ип боғланган узун таёқ шаклидаги балиқ овлаш асбоби. Ерни қазимасанг, олтин чиқмас, Қармоқ солмасанг, балиқ чиқмас. Мақол. ■ Қодир балиқни қармоқдан чиқариб, майса устига ташлади. Э. Усмонов, Ёлқин.

2 кўчма Бирор киши ёки нарсани қўлга олиш, илинтириш учун ишлатиладиган

восита, тадбир, макр ва ш.к.; тузоқ, дом. Бировнинг қармоғига илинмоқ (тушмоқ). ■ Пайғамов Нусратбекнинг боши айланиб, тили каловланаётганини сизди, қармоқ ташлаб кўрди. С. Нуоров, Нарвон. Тўсатдан оилада совуқлик пайдо бўлиб қолди. Бунда ё хотинга бирор бошқа эркак қармоқ кўйди, ё эрга бошқа хотин қўл узатди. Газетадан.

ҚАРО эск. кт. Қора. [Мансур:] Пирим, афв айлангиз бахти қарони, ўарибу хастадил мотамсарони. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ҚАРОБАТ [а. قرابت — яқинлик, қариндошлик; тахминийлик] эск. кт. Яқинлик, қариндошлик. Вазир аъзам ҳазратларига қаробатим бор. Ойбек, Навоий. Аммо у, хонга қаробат ҳосил қилиш учун аздаҳидил [ас-тойдил] Анварнинг қасдига тушганки, бунда шубҳа йўқ. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАРОВ кам қўлл. 1 Қарамоқ фл. ҳар. н. 2 Назорат, текширув. У ҳозир ҳам врачнинг қаровида. ■ [Тракторларни] Ремонтдан чиқариб, техник қаровдан ўтказиб, тайёргарлик чизигига кўйганмиз. Газетадан. Тиббий қаров ўтказилганда, уларнинг 63 нафаридан таносил касалликлари борлиги аниқланди. Газетадан.

ҚАРОВСИЗ Қарамай, парвариш қилмай, ўз ҳолига ташлаб қўйилган; боқимсиз, ташландиқ. Қаровсиз экин. Қаровсиз ер. ■ У [Эргаш] ҳовли-жойнинг бу хилда қаровсиз ётишига бир кун ҳам чидаялмас эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қаровсиз узумларга ётпасига кул тушган эди. А. Мухтор, Чинор.

ҚАРОВСИЗЛИК Қаровсиз ҳолат, қарамай ташлаб қўйилганлик. Маккажўхоримиз қаровсизликдан ёзининг жазирама иссиғида қовжираб кетибди. «Муштум». Қаровсизликдан занг босган, сўлоғи ўйнаб ётган машиналар.. «Муштум».

ҚАРОЛ тар. I айн. қул I. 2 Хизматкор; батрак. Ерлари бойга ўтиб кетган камбағал деҳқонларнинг кўпчилиги шу бойнинг эшигида қарол бўлиб қолаверар эканлар. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Қандай қилиб Олахўжабой билан унинг жабр-зулмини кўрган собиқ қарол Абдурасулнинг дили бир бўлсин? П. Турсун, Ўқитувчи. Қарол, келишувга биноан, хўжаликда молларга қараш, юк ташиниш, далага ўғит чиқариш, сув келтириш, ўтин тайёрлаш, қор кураш каби бир

қатор юмушларни бажарган. «Фан ва турмуш».

ҚАРОЛЛИК Қарол хизмати, вазифаси, иши. *Қароллик унинг жонига теккан эди. ■ Рўзиматнинг отаси.. Сўфичопон деган чопонфурушга қароллик ҳам қиларди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ҚАРОП [а. قرار — тўхтам, ҳукм, хулоса; туб, асос; тинчлик, ором; манзилгоҳ, тураржой] **1** Бирор иш, масала ва ш. к. юзасидан қабул қилинган хулоса; амалга ошириш лозим топилган қатъий фикр; аҳд, тўхтам. *Аёлнинг истаги зўр, қарори қатъий эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. [Ҳасанали:] *Мен сизни қутидорнинг қизига уйлантиришга қарор қилиб, қароримни букун кечаси Зиё шоҳичи билан амалга оширдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қарор бермоқ кам қўлл. айн. **қарор қилмоқ.** *Кўп уйлаш натижасида.. Пошша ҳам ўз қарорини бериб, дарҳол ишга киришган эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Мен ўз жоним учун сенинг ҳаётингни қурбон қилмасликка қарор бердим.* К. Яшин, Ҳамза. **Қарор қилмоқ** Маълум (ёки қатъий) фикрга (тўхтамга) келмоқ. *Нури фурсатни қочирмаслик учун ҳийлани ишлатишга қарор қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шароф Рашидов Мирзачўлда бўлганида, қашқадарёлик чўлқуварларни зиёрат қилиб ўтишга қарор қилди.* Газетадан. **Қарорга келмоқ** Бирор фикр, тўхтамга келмоқ, қарор қилмоқ. *У Аваздан ҳар не кутган, аммо бунчалик қарорга келар, деб ўйламаган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Расмий орган, ташкилот, мажлис, мансабдор шахс ва ш.к. нинг бирор иш, масала юзасидан бамаслаҳат қабул қилган тўхтами, ҳукми. *Транспорт бўйича қабул қилинган барча қарорлар ҳаракатдаги саставлардан тўла ва яхши фойдаланишга қаратилган.* Газетадан. *..пахтага бормаган бир болани.. институтдан ҳайдашга қарор чиқаришган..* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Бу ҳақда гап-сўз бўлиши мумкин эмас. Қарорнинг лойиҳаси ҳам бор.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Осоийшта, безовта бўлмаган ҳол, осойишталик; ором. *Ёш юрак аста-секин қарорини йўқота борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар дам куярман, ёдимга тушсанг, Бир кўрмагунча йўқдир қарорим.* Муқимий.

Қарор топмоқ **1)** тинчимоқ, ором топмоқ. *Сиз каби нодир шахсни амирлик рутбаи олийси билан сарафроз қилмагунча, кўнглимиз қарор топмас.* Ойбек, Навоий; **2)** ўрнашмоқ, ўрин олмоқ. *Турмушлари яхши бўлган жойларда эса қарор топиб қолаверганлар.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Ҳар ким ўз даражасига кўра ҳар вақт ўтирадиган ўрнида қарор топди.* Ойбек, Навоий; **3)** юзага чиқмоқ (келмоқ), амалга ошмоқ. *Санъатда миллий шакл тарихан қарор топди..* Газетадан. *Кўп ўтмай даштда ҳам янги-ча тартиблар қарор топа бошлади.* Газетадан. **Қарори йўқ** **1)** тинчи-ҳаловати йўқ. *Қарорим йўқ борай десам..;* **2)** сабр-тоқати йўқ; беқарор; **3)** бир иш ёки жойда кўним билмайдиган; беқарор; **4)** гап-ваъдасида тайинсиз; субутсиз, тутуриги йўқ.

4 кт. Тураржой, тўхтайдиган жой. *Ҳали мунда не манзилда қароринг? Мусофир меҳмоним, қайдан бўласан?* «Равшан».

ҚАРОРБОЗЛИК Бўлар-бўлмас қарорлар чиқариш, қабул қилиш ишларига зўр бериш. *Мажлисбозлик, қарорбозлик ҳам барҳам топди.* «Муштум».

ҚАРОРГОҲ [а. + ф. قرارگاه — манзилгоҳ, ўрнашган жой, макон] **1** Вақтинча истиқомат қилиш ёки кўниш жойи. *Чўпонлар қароргоҳи. ■ Шаҳрисабз узоқ ўтмишда савдо карвонларининг сеvimли қароргоҳи бўлганлиги тарихдан маълум.* Газетадан.

2 Умуман, яшаш жойи; маскан. *Шанба кунларининг бирида эшон қароргоҳи одатдагидек гавжум бўди.* Ё. Шукуров, Қасос. *Зумрад ўзи ўсган маскани билан видолашаётган кимсадек, хароб қароргоҳ олдида бир нафас бош эгиб турди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 Давлат бошлиғи, ҳукумат ёки бирор давлат арбобининг доимий ёки вақтинча турайдиган жойи, саройи. *Жунаидхондан чопар келиши амримаҳол, унинг ҳам тайин қароргоҳи йўқ.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Хон урушини тезроқ бошлашининг чорасини излаб, Бобур қароргоҳида мунажжимлик қилиб юрган яширин кишисига хабар юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАРОРСИЗ айн. **беқарор.** *Қарорсиз одам. ■ Йўл жимжит, фақат тўполончи шамол чангни тўзитиб, қарорсиз елади.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҚАРОРСИЗЛАНМОҚ Қарорини, оромини йўқотмоқ, беқарор, бетоқат бўлмоқ.

[Нури] Юрагига тиркаган кечинмалари, сирли умидлари билан қарорсизланган, маст бўлган каби, ҳовлида кезди, охинонага кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРОҚЧИ эск. Йўлтўсар, босқинчи (одатда тўда, гуруҳ бўлиб юрадиган босқинчи, ўғрилар ҳақида). Ривоятларга кўра, қароқчилар тўдаси шу атрофга ўрнашиб олиб, қарвонларга ҳужум қиларкан. Газетадан. -Дод! Войдод! Қароқчилар босди!! — довон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Етти қароқчи айн. Етти оғайни қ. етти. Кичик етти қароқчи айн. Кичик етти оғайни қ. етти.

ҚАРОҚЧИЛИК 1 Қароқчи иши; босқинчилик. Тирикчиликнинг осон йўли қароқчилик деб билган Дурди.. деҳқончилигини йиғиштириб қўйди. Ж. Шарипов, Хоразм. -Бу ўғрилиқкина эмас, қароқчилик, кундузлай халқнинг кўзи олдида йўлбосарлик, — деди Ҳайдар. С. Айний, Қуллар.

2 ҳўқ. Очқ денгизда савдо ёки фуқаро кемаларини хусусий ёки давлат кемалари томонидан ғайриқонуний равишда эгаллаш, талон-торож қилиш ёки чўктириш.

ҚАРОҒ 1 эск. Кўз қорачиғи: кўз. Ёки асил инжу бўлиб кўзинг ўйнатолсам, Қаратолсам қора чўғдай қароғинг. Миртемир. Тўйиб боққил бу юрт ҳуснигагим Кўнглингни чоғ этгин, Ватан ҳар зарра тупроғин Кўзингга сен қароғ этгин. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Ўғли вужудида жамланган завқ-шавқ, қароғларидан ёғилаётган нозиккина туйғунлик.. бор эди. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

2 (1-ш. эгалик шаклида — қароғим) Ўзидан ёш шахсга мурожаатда яқин муносабатни билдириш учун қўлланади; нури дийдам, чироғим. Сенга қийин.. Аммо бошқаларга ҳам осон эмас, қароғим. О. Ёқубов, Ларза. Тила тилагингни, қароғим, деди, Камоли эҳтиром билан Орзу. Т. Тўла.

ҚАРР тақл. с. Қарға ва баъзи бошқа қушларнинг товушини билдиради. Зерикдими, нега «қарр, қарр» Демайди қарға, қаранг. Ф. Фулом.

ҚАРС 1 тақл. с. Нарсаларнинг бири-бирига қаттиқ урилишидан, синишидан ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. Утишида қарс этиб ёнғоқ чақди. Шиша қарс этиб ёрилиб кетди. Қарс этган милтиқ овози эшитилди. ■ Мадаминхўжа дастурхон

солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскетдини келтириб, пичоқ тортган эди, қовун қарс этиб ёрилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. От олдинга интилди, тиришатириша аравани кўприкка олиб чиқди. Лекин шу онда нимадир «қарс» этди. Ойбек, Танланган асарлар. Раис ўрнидан туриб, шофёрни чақирди, кўк «Волга»га ўтириб.. эшигини қарс бекитди-да, «кетдик», деди шофёрга. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

2 Қарсак, чапак. Қарс урмоқ. ■ Полвоннинг рапидадек кенг кафтларидан чиққан қарс — чапак кўп кишиларнинг диққатини жалб этди. Ойбек, Куёш қораймас. Кишилар қарс уриб турадилар ва мени масхаралагандек қийқириб, оғиз-бурунларини қийшайтирадилар, лекин мен уларга парво қилмай, ўйинни давом эттираман. А. Қодирий, Жинлар базми.

Қарс икки қўлдан чиқади айн. қарсак икки қўлдан чиқади қ. қарсак. Баробар учинг, фақат баробар умсангизина, муҳаббат сизга қанот. Қанот жуфт бўлади, қарс икки қўлдан чиқади. А. Мухтор, Қарс икки қўлдан чиқади.

ҚАРСАК айн. чапак. Қарсак чалмоқ. Қарсак урмоқ. Давомли гулдурос қарсақлар. ■ Оломоннинг қарсағи остида Нарзи тоға дастурхон кўтариб, вагонга чиқиб борди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Зални гурр қарсак босди, ҳамма ўрнидан турди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

Қарсак икки қўлдан чиқади Икки томонга дахлдор иш иккала томоннинг ҳаракати билан бўлади. Халқ қараб турмаса, мен ҳам қараб турмайман. Қарсак, албатта, икки қўлдан чиқади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қарсак чалмоқ** (ёки урмоқ) Олқишламоқ, табрикламоқ; маъқуллаш, қойил қолиш, тан беришни чапак билан изҳор қилмоқ. Ҳамон Ота писмиқ қўшиқ айтиб ўйнар, болалар қарсак чалиб кулишарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Йиғилганлар бир неча дақиқа, саҳнадаги нарсаларга маҳлиё бўлиб қолгандай, жимгина ўтирдилар, ногаҳон қарсак уриб юбордилар. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Бу қарорни маъқуллаб мажлис, Тикка туриб қарсак чалади. Э. Раҳим.

ҚАРСАКБОЗЛИК Ҳадеб, берилиб, давомли, такрор-такрор қарсак чалиш; чапакбозлик. Ашула тугар-тугамас, қарсакбозлик бошланиб кетди. ■ Зойиржон чап

қўлини орқа белидан ўтказганча, ўнг қўли билан қошини чимчилаб, «Андижон полкаси»га шундай муқом қилиб ўйнадики, қарсакбозлик бўлиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАРСАКЧИ Қарсак чалувчи одам. Қарсакчи қизлар қарсак уриб.. неча ўйинчи барнолар қўл қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди. «Равшан». - Жим туринг, кўшни, — деди ҳалиги қарсакчининг ёнида ўтирган киши, — кафтингизнинг қаваргани қолиб, чапагингиз ҳайф кетади. «Муштум».

ҚАРСИЛЛАМОҚ «Қарс» этган овоз чикармоқ, «қарс» этмоқ. Эшик қарсиллаб ёпилди. Дарахтнинг шохи қарсиллаб синиб тушди. Милтиқ қарсиллаб отилди. ■ Йирик томчилар билан том ва бўғотларни қамчилаб, ёмғир ноғора чала бошлади, яна қарсиллаб, гулдураб чақмоқ чақди. «Ёшлик». Узоқ ёқда музлар қарсиллар.. А. Орипов, Йиллар армони.

ҚАРСИЛЛАТМОҚ 1 Қарсилламоқ фл. орт. н. Эшикни қарсиллатиб ёнди.

2 (асосан, -иб қўшимчали рвдш. шаклида — **қарсиллатиб**) кўча с.т. Ҳаракатнинг белгисини кучайтиради. Саидмуродов «давр келганда, суриб қол», деб бу материаллардан олганини олиб, қолганини қарсиллатиб пуллайверди. «Муштум».

ҚАРСОҚ Тулкига ўхшаш, лекин ундан кичикроқ йиртқич ҳайвон. Тулки, қарсоқ уни бир, Фар, ўғрининг тили бир. Мақол. ■ «Борса-келмас» оролида йиртқичлардан тулки, қарсоқ, силовсин бор. «Фан ва турмуш».

ҚАРТ шв. Қари, кекса. Шу пайт олисдан йўтал эшитилди, бир-бир босиб келаётган икки қарт киши кўринди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАРТА 1 Отнинг ёғли йўғон ичаги ва ундан махсус тайёрланган, кўпинча яхна қилиб ейиладиган таом. Шойи кийдим, кимхоб кийдим, устимда йўқ, Қазидан қарта едим, қорнимда йўқ. Мақол. ■ Қазидан қарта, сиркаланган ва тузланган सबзавотлар эса қиш ойларида тановул қилинади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚАРТА 2 [р. карта < лот. charta < юн. kartis — папирус барги, қоғоз] 1 Сурати ёки холлари билан бир-биридан фарқ қиладиган бир тўп махсус ўйин варақчалари ва унинг ҳар бир варақчаси. 36 варақли қарта. Қарта ўйини. Қартани бўлмоқ. ■ Қарта чийлаб ўтирган одамни кўрсатиб: -Маишхур

Йўлдош карвон шу одам бўладилар, — деди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Эскаваторчилар.. стол атрофини ўраб, папирос тутуни ичиде қарта ўйнашаётган экан. А. Мухтор, Тугилиш.

2 с.т. қ.х. Яхлит бир бўлак ер ёки экин майдони. Мажлиснинг охири шу хилдаги гўзалар кўпроқ бўлган Қамбарали ака бригадасининг учинчи қартасига кўчирилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳали сиз кузни гапирасиз, ҳозиргисини айтинг, уватини ўт босмаган қартамиз жуда оз. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ҚАРТАБОЗ [қарта + ф. باز — ўйновчи] Қарта ўйинига ишқибоз одам. Даданг ўтакетган.. қартабоз бир киши эди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАРТАБОЗЛИК Берилиб қарта ўйнаш, қарта ўйини. Қартабозлик узоққа чўзилмади. «Шарқ юлдузи».

ҚАРТАЙМОҚ айн. қаримоқ 1. Қартайиб қолган одам. ■ Қартайсангиз ҳам қуюлмайсиз. Ҳ. Назир, Яхши исм. Қартайганда хўр бўп қолган ўзимди(р), Сен англаган гулдай сўлган тарзимди. «Алпомиш». ..мен ҳам биологик жон сифатида улғаяман, қартаяман ва, охир-оқибат, бир кун вафот этман. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚАРТАНГ кам қўлл. Қартайган одам, қари киши. Асом чол деган бир қартанг хотин-қизларга қарши ташвиқот юргизиб, бир қават терисини ташлабди. «Муштум».

ҚАРТ-ҚУРТ тақл. с. Молларнинг хашак чайнашидан чиқадиغان товушни билдиради. Бу тинчликни сарой отхонасидаги отларнинг қарт-қурт хашак чайнашлари.. бузар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАРЧИҒАЙ Калта қайрилма тумшукли, тирноқлари узун ва ўткир, овга солинадиган йиртқич қуш. [Поччам] Ёнига тозисини ҳам қарчиғайини олиб, матрап кўтариб, уч-тўрт кун далага чиқиб кетди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАРШИ 1 Тарафдор бўлмаган, тарафдор эмас, маъқул деб билмайдиган, зид фикрдаги. Иккинчи уйланишга Отабек бутунлай қарши бўлиб, фақат бу қудаларнинггина ишларидир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шанбаликка кўп одам келишига қаршисан.. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. ..мен ҳам Кумушни Тошкент юбормоққа қаршиман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Хилоф, зиддига иш тутувчи; мухолиф ёки душман. *Қарши томонлар. Қарши кучлар.* ■ *Устоз Қавом.. шундай муътабар зотнинг фарзанди салтанатга қарши бўлгани, нобакор чиққанига афсусланади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бошқасини инкор этадиган, унинг зидди бўлган. *Бир-бирига қарши фикрлар. Қонунга қарши хатти-ҳаракатлар.* ■ *Бўтабой акамга қарши гапирсам ҳам майлигами?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Рўбарў жойлашган ёки йўналган; қарама-қарши, рўбарў. *Қарши оқим. Қарши шамол. Кўчанинг қарши томони. Қаршида турган одам. Қаршидаги боғ.* ■ *Ойқиз қарши томондан келган шамол-тўполонни ёриб, ҳамон олдинга интиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ётоқхона олдида келганимизда.. бир бола қаршимиздан чиқиб қолди.* Ў. Умарбеков, Шонли авлод. *Отабек учун энг нозик саналган бу масала қаршидаги жавоб кутиб ўтиргувчиларни ниҳоят зериктирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 (ж.к. билан — ..-га қарши) кўм. вэф. 1) зидлик (зидлаш) муносабатини билдиради; зид (хилоф) ҳолда. *Унинг овози истагига қарши баланд жарангламади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қутидор, оdatига қарши, бозордан кундуз соат учларда қайтиб келди-да, Отабекни сўради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Энди адолатга қарши хиёнат қилиш ярашмайди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ўзи бирикиб келган сўз англаган нарсани даф этиш, йўқ қилиш, олдини олиш ва ш.к. га қаратилганлик маъносини билдиради. *Ичкиликбозликка қарши кураш. Ҳашаротларга қарши дори сепмоқ.* ■ *Касалнинг олдини олиш чораларидан энг муҳими вақтида тепкига қарши эмлатишдир.* «Саодат».

6 (3-ш. эғалик ва ў.-п. к. шаклида, б.к. билан — қаршисида) кўм. вэф. эск. айн. олдида қ. олд. *Шунинг учун кутмаган ҳол қаршисида бир оз довдираб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Инобатхон кутилмаган бу аччиқ муомала қаршисида борлиқ-йўқлик ҳолда қолди.* «Муштум».

Бахтга қарши қ. бахт. Қарши атака қ. қарши ҳужум. *Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Қарши бормоқ** Қарши иш тутмоқ, қарши ҳаракат қилмоқ. *Умримда биринчи мартаба кўнғил орзусига қарши бор-*

дим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эрининг раъйига қарши боришдан фойда йўқлигини билди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши келмоқ** 1) зид бўлмоқ, хилоф бўлиб тушмоқ. *Уларнинг жавоблари кечаги сизнинг оқлашингизга сира қарши келмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) дуч келмоқ, рўбарў келмоқ, юзма-юз учрашмоқ. *Улар боғдан чиқиш олдида бир йигитга қарши келдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши олмоқ** 1) кутиб олмоқ, қаршиламоқ (ташриф буюрувчини). *Биров тунд, биров очиқ чехра билан қарши олди меҳмонларни.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат; 2) бирор иш, тадбир, таклиф ва ш.к. га нисбатан ўз муносабатини билдирмоқ. *Гулнор бу хабарни жуда совуқ қарши олди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши турмоқ** Қарши чиқиб, монелик кўрсатмоқ, тўсқинлик қилмоқ. *Дадасининг уйланишига қарши туриш учун ҳеч қандай асос топа олмади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши тушмоқ** эск. айн. **қарши турмоқ.** *Унинг [Ҳасаналининг] бу фикрига Кумуш билан онаси қарши тушдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қарши чиқмоқ** 1) пешвоз чиқмоқ, кутиб олмоқ; 2) қаршилик билдирмоқ, қарши бўлмоқ. *Механизацияга қарши чиқишлар бўлиб турадимиз, бўлса — қарши чиққан одамларнинг далил ва исботлари нималардан иборат?* А. Қаҳҳор, Картина. **Қарши қуда** Ўзаро қиз бериб, қиз олишган қудалар (бир-бирига нисбатан). **Қарши қўймоқ** 1) бирини иккинчисига қарама-қарши, мухолиф, зид қилиб қўймоқ. *Ёрмат.. Йўлчини ўз қўлтиғига олиб, бошқаларга қарши қўйишни истар эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бирини иккинчисига қаратиб, рўбарў қилиб қўймоқ. **Қарши ҳужум** Душманнинг ҳужумини даф қилиш, унга жавобан қилинадиган ҳужум. *Душман жон ҳолатда бор кучини қарши ҳужумга ташлади.* Газетадан. **Ҳар эҳтимолга қарши қ. эҳтимол.**

ҚАРШИЛАМОҚ 1 Кутиб олмоқ, қарши олмоқ (ташриф буюрувчини). *Меҳмонларни қаршилаб олмоқ.* ■ *Бошлиқ Қиёмхонни ўрнидан туриб, жуда хушчақчақ қаршилади.* Н. Аминов, Суварак. *Улар ҳужрага келиб кирдилар. Отабек келувчиларни улуғлаб қаршилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Бирор маросим, тадбир, таклиф ва ш.к. ни қарши олмоқ. *Мен шу ҳовлида тўрт фаслни кузатиб, тўрт фаслни қарши*

олардим. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ҚАРШИЛАШМОҚ 1 Қаршиламоқ фл. бирг. н. *Ўқувчилар муаллимни тикка туриб қаршилашди.* ■ Бу фавқуллода севинч хабарни бекнинг қайси йўсинда қаршилашини ўйлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кам қўлл. Қарши келмоқ, рўбарў бўлмоқ. *Салимбойвачча зинадан энди тушган чоқда Гулнор билан қаршилашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам қўлл. Бир-бирига қарши, тескари бўлиб қолмоқ, зидлашмоқ.

ҚАРШИЛИК 1 Қарши эканлик. *Сенинг бу ишга қаршилигингни биламан.* ■ Ул ҳар нарса деса, фақат Маргилондан уйланганингга қаршилигидан айтадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қарши фикр, норозилик, эътироз. *Қаршилик билдирмоқ.* ■ *Қаршилик йўқ бу ишга, Улфат аҳли ёр.* Файрабий. *Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтиб, бурилиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Қарши ҳаракат, акс таъсир. *Душман қаршилигини енгмоқ. Қаршиликка дуч келмоқ.* ■ *Фақат яхши ўйлаб тузилган манёвр билангина душман қаршилигини синдира олдик.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳар қандай ангелик эскиликнинг қаршилигига учрайди, бу — қонуний.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қаршилиқ қилмоқ Қаршилиқ билдирмоқ, тўсқинлик қилмоқ, қаршилиқ кўрсатмоқ (қ. **қаршилиқ 2, 3**). *Ҳаёт қўлини секин тортиб олди, Фуломжон қаршилиқ қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аваз қаршилиқ қилай деса, қўли кишанда.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАРШИМА-ҚАРШИ кам қўлл. айн. **қарама-қарши.**

ҚАРҚАРА Бўйни, тумшуғи ва оёқлари узун, тик қоматли, турнага ўхшаш, оппоқ, чиройли ботқоқлик қуши; қўтонларнинг бир тури.

Қарқара бўлмоқ Барқ урмоқ. - *Бу йил хўб ишладик, — дейди Хайрихон, — Яшинади ғўзалар бўлиб қарқара.* Х. Расул. *Сув очилиши тезлашмаса, қарқара бўлиб ўсаётган ғўзалар қуриб қолиши аниқ.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚАРҚУНОҚ Чумчуқлар туркумига мансуб, тумшуғи эгилган, ҳашарот, майда парранда ва ҳайвонлар билан озиқланадиган қуш. *Сой ёқасидан ялтиз ҳиди келарди, маст*

бўлиб қарқуноқлар сайрарди. А. Мухтор, Чинор. *Булбуллар, зарғалдоқлар, қарқуноқлар боғларни ташлаб қочди.* Н. Ёқубов, Жон.

ҚАРҒА 1 Патлари тим қора (қора қарға) ёки қора билан кулранг аралаш (ола қарға) кўчманчи қуш (Ўзбекистонда қиш ойларида бўлади). *Бир қарға билан қиш келмас.* Мақол. *Қарға қарғанинг кўзини чуқимас.* Мақол.

Гўнг қарға қ. гўнгқарға. Кўк қарға қ. кўкқарға. Қарға жийда қ. қарғажийда.

2 Уйин қартасининг найза учига ўхшаш қора холли тури. *Қарғанинг саккизлиги.*

ҚАРҒАЖИЙДА Меваси майдароқ бўладиган ёввойи жийда.

ҚАРҒАМОҚ Бировга ёмонлик, бахтсизлик ёки ўлим тилаб, қарғиш сўзларини айтмоқ. *Қиз Мирзакаримбойларни, ҳокимларни, тўраларни қарғайди, уларга ўлим тилайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *«Худо кўтарсин Оқилхон билан Муродхонни, ўлимингни бергурлар!» деб қарғаб ўтирди.* «Муродхон».

ҚАРҒАНМОҚ 1 Қарғамоқ фл. ўзл. н.

2 Ўзича норозилик, қарғиш сўзларни айтмоқ. *Электрнинг тилига тушунадиган бир маст бир бўш патронга ничоқ тикди-да, бутун чироқларни ўчирди ва то монтер келиб тузатмагунча, хотинларнинг қарғанган, сўкинган товушлари узилмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ажралдилар. Чол-кампир қарғандилар: -Садқайи сенга берган панду ўғит!* «Муштум».

ҚАРҒАШ Қарғамоқ фл. ҳар. н. - *Қарғашнинг ҳеч кераги йўқ, — деди Марҳамат. — Лекин бунақа талтайтириш ҳам яхшимас-да.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚАРҒАШМОҚ 1 Қарғамоқ фл. бирг. н. Қизлар урушини.. бошлаганларни титраб қарғашарди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

2 Бир-бирини қарғамоқ.

ҚАРҒАШОЙИ Шойининг қора, сариқ, кўк гулли тури. *Бир кийимлик қарғашойи. Қарғашойи кўйлак.*

ҚАРҒИШ Қарғаш ибораси, қарғиш ифодали гап, сўз. *Ёмон қарғиш. Енгил қарғиш. Қарғиш эшитмоқ.* ■ *Ўзлари отин бўлсалар ҳам, оғизларидан қарғиш тушмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Кумуш:] *Аммо.. севганингиз — кенжангизнинг жеркишларидан, қарғишларидан беҳад кўрқаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қарғишга қолмоқ (ёки учрамоқ) Қилмишига яраша қарғиш эшитмоқ, лаънат остида қолмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Аммо, бола, олди-кетинга қараб иш тут, халқнинг қарғишига учрайсан.* Т. Малик, Ажаб дунё.

ҚАРҒИШЛАМОҚ *шв.* Қарғамоқ. *Қиз бергани қарғишлаб.. Хон ўртанди тобора.* Ҳ. Олимжон.

ҚАСАВА [а. *قصب* – тилла ёки қумуш ип; зар уқа; кимхоб, зарбоф] **1** Узун докадан аёллар бошига баланд қилиб ўраш учун қўйиладиган картон тутқич ва унга ўралган рўмол; дакана. *Эшик олдида бизни оқ докадан баланд қилиб қасава ўраган қотма, бўйдор аёл кутиб олди.* Газетадан. *Саллага ўхшатиб, лекин кунгурадор қасава шаклида бошига ўралган қора дурра..* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

2 шв. Бешикнинг кўприги.

ҚАСАМ [а. *قسم* – онт, қасамёд; ваъда] **1** Ўзининг ҳақлиги, сўзининг тўғрилиги ва ш.к.ни тасдиқлаш, унга бошқаларни ишонтириш учун муқаддас нарсалар, кимсалар номини оғизга олиб айтиладиган масъулиятли сўз; онт. *Қасам(и)дан қайтмоқ. Қасам(и)ни бузмоқ.* ■ [Сафар:] *Шу каъбатуллонинг ичида ўлтириб ёлғон гапирган одам мусурмон эмас. Кишининг қасамига ишонмаган ҳам етти мазҳабда мўмин эмас!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..ҳеч кимга айтмаслик учун оғизга келган қасамларни валдирай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Содиқлик ҳақида расмий равишда бериладиган тантанали ваъда, қасамёд. *Майли, ёмғир, қор ёғсин, ўз постимдан кетмайман. Аскарлик қасамига ҳеч хиёнат этмайман.* Уйғун. *Юсуфжон ака умрининг охиригача ўз қасамига содиқ қолди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Қасам бермоқ Расво қилмоқ, ёмон ҳолатга солмоқ. «*I-сорт*» сўзига юмуқ кўз билан қараб, *штамни босавериши маҳсулотга қасам бeryпти.* О. Юнус, Қочинг, телефон жиринглаyпти. *Ўғлим, шу таъзир оз эмас.. Ҳовли юзига чиқаргандан кейин, қасам бериб бўшатурмиз.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Қасам ичмоқ** Қасам сўзларини айтмоқ (қасам – ҳар икки маъносида). *Жонфигон қасамнинг ҳар хилидан ичди, кейин бизнинг қафил бўлишимизни сўради.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз

читтак. *Каломулло беринг, қасам ичаман!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қурилишни тезда тамомлашга қасам ичганмиз. Ишлар ванг!* «Муштум».

ҚАСАМЁД [а. + ф. *قسم يادکردن* – «қасам сўзларини айтмоқ» бирикмасининг қисқарган шакли] **1** Қатъий ваъда, онт. *Олимжон ва Ойқиз, гўзаларни бурон зарбидан сақлаймиз, деб қасамёд қилган экан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Халқимизнинг бахти учун жон-танним билан курашаман, душманга раҳмсиз бўламан, деб қасамёд этдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

2 Содиқлик ҳақидаги расмий ваъда, қасам. *Кечагина Бобур мирзога содиқмиз, деб қасамёд этганлар бугун унга шунчалар ёмонлик қилмоқдасиз!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАСАМХЎР [а. + ф. *قسمخور* – қасам ичувчи] Бўлар-бўлмасга қасам ичаверадиган, қасам ичиб, ундан қайтаверадиган, қасамининг бурди йўқ. *Қасамхўр одам.* ■ *Одамлар қасамхўр бўлиб кетди. Бир кафт жўғари, бир сариқ танга илинжида қурьон кучоқлаб қасам ичадилар.* С. Сиёев, Аваз. *Кетма-кет қасам ичаётган азамат.. машхўр қасамхўр Мадраҳим Адамбоев бўлади.* «Муштум».

ҚАСАНФИ кам қўлл. Бетайин, арзимас. *Бева боши билан шунчалик ўстирса-ю [қизни], у юзига тик қараса?! Тағин, келиб-келиб алақанақа бир қасанғи йигит деб-а!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАСД [а. *قصد* – мақсад, ният; интилиш, иштиёқ; ғараз] **1** Албатта амалга ошириш кўзда тутилган, жазм этилган қатъий ният; азм-қарор, аҳд. *Уйдан чиқишданоқ унинг [Отабекнинг] қасди бу кунни далада ўтказмоқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У Мунисхондан уни совитиш қасдида эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Қасд қилмоқ Бирор ниятда бўлмоқ, мақсадни кўзда тутмоқ. *Эртадан бошлаб бепарвороқ бўлишга қасд қилдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Агар Фуломшер қасд қилса, ҳар қандай ишнинг уддасидан чиқишига ҳамма ишонар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Ҳақорат, ёмонлик учун жавоб қайтариш (ҳисоблашиш) нияти; адоват, ўч, алам. *Қасд қилмоқ. Бировга қасд қилма.* ■ *Сен жинни бўлдингми? Ё менда бошқа бир қасдинг борми?* «Латифалар». *Менинг фа-*

шизмдан бўлак ҳеч кимда қасдим йўқ. Уй-ғун. *Шермуҳаммаднинг эса хотин жўнидан манда қасди бор.* К. Яшин, Ҳамза.

Жонига қасд қилмоқ (ёки этмоқ) Ўлдириш, йўқ қилиш учун ҳаракат қилмоқ, суиқасд қилмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди.* Ҳ. Фулом Машғал. **Жонингда қасдинг борми?** Жонингдан тўйдингми? Жондан безор бўлдингми? Ўлгинг келдими? *Жонингда қасдинг борми, бунча ароқнинг кетидан қувмасанг.* «Муштум». **Қасдига тушмоқ** Пайига тушмоқ, ўч олиш, йўқ қилиш ва ш.к. учун ҳаракат қилмоқ. *Душман тушар давлатлининг қасдига.* «Ойсулув». **Қасдила бўлмоқ** 1) бирор мақсадда, ниятда бўлмоқ; 2) ўч олиш, йўқ қилиш, ўлдириш ёки қўлга тушириш ва ш.к. ниятда бўлмоқ. *Уйингиз орқасини тешиб, Қумуш қасдида бўлувчи.. ҳам шу баттол Ҳомид экан.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚАС(Д)ДАН [а. قسدا — муайян ният, мақсад билан] *рвш.* Маълум бир мақсад билан, жўртгага, атайлаб. *Аслида у турли баҳоналар билан усталарни қасдан шошилтирмаётган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Гўё мен.. ундан қутулиш учун қасддан чоҳга итарган эмишман.* О. Ёқубов, Излайман.

ҚАСДДОР [а. + ф. قسددار — қасди, ғарази бор] Қасди бўлган, ёвз ниятли. *Қасддор ёвларга Чегара беким!* Туйғун.

ҚАСДЛАНМОҚ кам қўл. 1 Қасд қилмоқ. *..қайнарасига гап қайтаришга қасдланди-ю, тағин охирини ўйлаб, кар-соқов бўлиб юраверди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Йўқ қилиш пайига тушмоқ; суиқасд қилмоқ.

ҚАСДЛАШМОҚ Қасд, душман бўлмоқ, қаршилашмоқ, ўчакишмоқ. *Насиҳатимизни қўлогига олмади, танқидимизни ғалати тушунди, қасдлашиб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАСДМА-ҚАСД(И)ГА *рвш* Кимса билан қасдлашиб, ўчакишиб. *Қасдма-қасдга бел олишмоқ.* ■ *Ўғай она ёлғон гапиргани учун, қасдма-қасдига шу ёнғоқдан олиб кетмоқчи бўлди.* «Ёшлик».

ҚАСИДА [а. قصيده — назмий асар тури] Шарқ мумтоз адабиётидаги шеърӣ жанрлардан бири, кўпинча бирор шахснинг (одатда ҳукмдор ёки олий мартабали кишининг) мадҳига бағишланадиган, шунингдек, фалсафӣ, ахлоқӣ-дидактик,

ижтимоӣ мазмундаги, кўтаринки, тантанавор оҳангли, ғазалга ўхшаб қофиялансада, ҳажми 20 байтдан 200 байтгача бўладиган шеърӣ асар. *Тўйинг бўлди қасидамга баҳона, Қасидам, тонг эмас, бўлса тўёна.* Ҳабибий. *Бу қасидам сена, халқим, Оқ суту туз ҳурмати, Эркин ўғлингман, қабул эт, Ўзбегим, жон ўзбегим.* Э. Воҳидов, Ўзбегим.

ҚАСИДАҒҲЙ [а. + ф. قصيده گوى — қасида айтувчи] 1 Қасида ёзувчи шоир, қасида-навис.

2 *кўчма салб.* Хушомағўйлик билан кўкка кўтариб мақтовчи; мадҳияғўй, маддоҳ. *Қасидағўйлиги афтидан билиниб турган шоир Абу Мансур тахт рўпарасига келиб таъзим қилди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ҚАСИДАНАВИС [а. + ф. قصيده نويس — қасида ёзувчи] *айн.* қасидағўй 1.

ҚАСИДАЧИ *айн.* қасидағўй 1.

ҚАСИР I *тақл. с.* Ёғоч ва шунга ўхшаш нарсаларнинг чатнашидан ёки синишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Шамолда бақатерак қасир этиб синиб тушиди.*

ҚАСИР II [а. قصير — қисқа, калта; паст]: **ақли қасир** *эск. кт.* Ақли қисқа, ақли етук бўлмаган; қисқа ақл. *Башарти сиз киромлар ул бепарҳез золимнинг мингбошилик вази-фасидан.. [бекор қилишга] бел боғлаган бўлсаларингиз, биз фақирларнинг ақли қасиримизга бир андиша келадир.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚАСИРА-ҚУСУР *айн.* қасир-қусур.

ҚАСИРЛАМОҚ «Қасир» этган овоз чиқармоқ, қасир этмоқ, қарсилламоқ. *Ер қимирлаганда, синч деворлар қасирлаб кетди.* ■ *Орқада миналар гумбуради. Қаердадир ўрмонлар қасирлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *От боради асирлаб, Отган ўқдай тасирлаб, Тилла узанги, маҳси-кавуш Телсинганда қа-сирлаб.* «Равшан».

ҚАСИР-ҚУСУР «Қасир» ва шунга яқин (ўхшаш) товушларни билдиради. *Отларнинг туёғи тошларга урилиб, қасир-қусур овозлар даштни қоплаб боряпти.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Юк вагонлари қасир-қусур қилиб, у ёқдан бу ёққа ўтиб турибди.* С. Аҳмад, Таъзим.

ҚАСИРГА *кт.* Уюрма, куюн. *Тўфон, қасиргани зўримиз енгиб, Ваҳшат ғалаёни топди асойиш.* Ф. Фулом. *Тўфон, қасирғалар кечар-ку ҳали..* А. Орипов, Ҳайрат.

ҚАСМОҚ 1 Уст-бошга ўтирган қалин кир қатлами, қатирма кир. *Енглари бир элик қасмоқ. Қасмоқ сочиқ. ■ Шунча юриб, нима орттирдине? Мана шу жулдуз чопон билан қасмоқ дўппиними? С. Аҳмад, Қадрдон далалар. ..ёрғоқ бошига ёғ босган қасмоқ дўппини бостириб кийиб юрадиган бу одам.. А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.*

2 айн. **қазғоқ 1.** *Болалигимда Оптон деган бир ўртоғим бўларди. Сира бошидан қасмоқ аримасди. С. Аҳмад, Сайланма. Бошлари қасмоқ боғлаган, оёқ яланг болалар.. сопол косаларда қаймоқ олиб ўтадилар. Ф. Расул, Адолат.*

3 Бирор нарсанинг қотиб қолган устки қатлами; қатқалоқ. *Шўри қалин қасмоқ бўлиб ётган бу ер ўтган йили баҳорда инсон қадами тегмагандай эди. Й. Шамшаров, Ойдин кўллар.*

ҚАСМОҚЛАМОҚ Қалин кир билан қопланмоқ, қасмоқ боғламоқ. *Қасмоқлаган лунги.*

ҚАСОС [а. قصاص — ўч олиш; ўч, интиқом; жазо(лаш)] Ёмон, номақбул иш, қилмиш учун жавоб қайтариш мақсади, шунга қаратилган ният; шу мақсаддаги иш, ҳаракатнинг ўзи; ўч. *У қасос ўтида ёнаётган кишиларни базўр тўхтатиб қолди. Ҳ. Фулом, Машғал. Йўқ, мен таъна қилмайман. Кўрсин, куйиб ўлсин. Шунинг ўзи қасос бўлади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

Қасос олмоқ Қасос тарзидаги иш, ҳаракатни амалга оширмақ. *Шунча кўргиликлари учун эридан қасос олишга аҳд қилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ёвларимдан қасос олдим. Уйга ғалаба билан қайтиб келдим. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Зумрад, сенинг ҳар томчи ёшинг учун Ширмонхонга ўхшаганлардан қасос оламан. С. Зуннунова, Гулхан.*

ҚАСОСКОР [а. + ф. قصاصكار — қасос, ўч олувчи] Қасос олиш ниятида бўлган, қасос олувчи. *Бобурнинг икки юзу қирқ кишиси ёнига беш-олти минг кишилик қасоскор оломон кўшилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Халқ қасоскорлари сув остидан бориб, кўприк тагига портловчи модда кўмдилар. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ҚАСОСЛИ Ҳар ким қилмишига яраша жазо тортадиган, қасос, қаримта қайтарадиган; қаримтали.

Қасосли дунё. Қасос, қаримта қайтадиган дунё. *Сабр қил, ўғлим. Бу қасосли дунё қайтади. Н. Сафаров, Уйғониш.*

ҚАСОСЧИ айн. **қасоскор.** *Халқ қасосчиларининг муқаддас бурчи шу! Босқинчилар юртимиздан чиқиб кетмагунча, биз ундан ўч оламиз! И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚАСР [а. قصر — сарой, кошона, арк; кўрғон] **1** Подшолар, хонлар ёки мулкдорларнинг ҳашаматли саройи. *Хўжа Абдулла ўнгда, Мазидбек чапда юриб, Бобурни арк тўридаги қишлик қасрга бошлаб келдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Регистон майдони подшо қасрининг олдидаги майдонга эмас, ифлосликлар билан тўлдирилган қишлоқ бозорлари майдонига ўхшарди. С. Айний, Эсдаликлар.*

2 кўчма Ҳар қандай муҳташам бино, данғилама уй, тоқ-равоқ, кошона. *Тўрт томони гумбазли қасрлар билан ўралган қалъанинг темир дарвозаси ланг очилиб.. Исфара чиқиб келди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. ..баландликдаги сарой ичидаги қасрларда ҳокимлар базм қуриб, ҳозир сархуш ухлаб ётишибди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚАССОБ [а. قصاب — қўй-мол сўювчи] Мол сўювчи ва гўшт билан савдо қилувчи шахс. *Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин. Мақол. Эчкига — жон қайғуси, қассобга — ёғ қайғуси. Мақол. ■ Ҳовли четида кўл-оёқлари боғлоғлик қўй тепасида турган қасоби Меъморга қараб: -Фотиҳа беринг, — деди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚАССОБЛИК 1 Қассоб иши, касби. *Қасоблик қилмоқ.*

2 Бозорда қассоб дўқонлари жойлашган раста, гўшт растаси.

ҚАССОБЧИЛИК Қассоб касби, қасоблик. [Жонфигоннинг] *Шундан кейин қилмаган иши қолмабди деса бўлади: гулфурушлик дейсизми, том шuvoқ дейсизми, қассобчилик дейсизми.. бир-икки ҳафта бозорда қовун тилиб ҳам сотибди. А. Қаҳҳор, Жонфигон.*

ҚАСҚОН 1 Фалвир, элак, чирманда ва ш.к. буюмларнинг гардиши, чамбарак. *Чирманданинг қасқони, Банди борми осгани. Уйнасанг ўйнаб олгин, Ёринг борми тўсгани? М. Алавия.*

2 Манти, хоним кабилар териладиган махсус патнислари бўлган, шундай таомлар пишириладиган ошхона асбоб-буюми.

Юзта манти элтадиган қасқон. ■ Нигор ойим ошхонада мантиларни қасқонга териб, қозонга уяр, Раъно бўлса, кичкина укалари орасида ўтирар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қасқонга димланиб, устига сарийё суртилган ошқовоқ жуда хуштаъм бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚАТ I 1 Қават-қават ёки қатлам-қатлам нарсаларнинг ҳар бир қавати, қатлами. Тўрт қат букланган кўрпача. ■ Азмиддин бир варақ қоғоздаги бир неча қат букланган хатни олиб, чироқ шуъласига тутиб, кўздан кечирди. Х. Фулом, Машбал. Имонимни асрайман десанг, бу ерлардан бош олиб кетиш керак. Бўлмаса, етти қат ер тагида ёниб турган дўзахда қовуриласан. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тахланган, букланган нарсаларнинг ораси. Кўрпанинг қати. ■ Ҳожимат белбоғининг қатидан қоғоз чиқазиб ташлади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Мехри опа биринчи конвертни очди.. Иккинчисини очди-ю, хатнинг қатидаги расмга кўзи тушиши билан тўхтаб, унга тикилиб қолди. Р. Файзий, Она.

3 Маълум қалинликдаги ёйиқ нарсалар қатлами, қават. Бир бечоранинг чеккан хўрлигини ўйлаб, ҳар куни бир қат этдан тушаман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мана, мен геолог, неча йилдирик, Тинмай ўрганаман тупроқ қатини. Зулфия.

4 кам қўлл. Саҳифа, варақ. Варақларанг етимликнинг дафтарин қати. Ф. Фулом.

5 кам қўлл. айн. қатор 1. Ойна опа ички бир титроқ товуш билан ингранди. Қаншарида икки қат ажин бўртди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

6 Марта, карра, қатла. Бироқ унинг ташвиши икки қат ошди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Айниқас, кейинги пайтларда иш чалкашиб, ўн қат оғирлашиб кетди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нега, кўнглим, бўлдинг бетоқат? Тинчман, дедим сенга неча қат. Миртемир.

ҚАТ II шв. сўр. олм. Қаер?, қайси ер?, қайси жой? [Шербек:] Узоқлиги қатга борарди? Кўпи билан тўрт-беш кунлик йўл. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТ III эск. Устига қамиш қалам учини қўйиб туриб, пичоқ билан кесиш учун суякдан ясалган тахтача.

ҚАТ IV [a. قطع — кесиш, қирқиш; узиш, узилиш]: қат этмоқ с. т. айн. қать этмоқ қ. қат(ъ).

ҚАТАЛОҚ шв. Ўқалоқ. Қоя ёнбағрига ёйилиб кетадиган эчкиларни қария ит азобида қайтариб тушар, қаталоқ пайтида эса ҳаллосланганча, тили бўғзига тикилиб, адоий тамом бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Ундан кейин тонг отгунча тилла камарли.. беклар қоровул бўлиб, қаталоқ бўлган ҳўкиздай чопиб ётар эди. «Юсуф ва Аҳмад».

Қаталоғи тутмоқ Ўқалоғи тутмоқ; ўқалоқламоқ. Қаталоғи тутган мол борки, қишлоқ кўришиб турган сойлик томон ўзини урар ва подачиларнинг ирғай таёғига дучор бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚАТАҒОН I эск. Тақиқ, ман. Жума кунлари кечгача кўчада юришга рухсат этилар, бошқа вақтларда кўчага чиқиш «қатағон ясоқ» эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Қадимги халқлар орасида кенг тарқалган табу — қатағон одати бадиий адабиётда ҳам ўз аксини топган. «Фан ва турмуш».

Қатағон қилмоқ (ёки этмоқ) 1) бекор қилмоқ, йўқ қилмоқ. Вақтли ҳукумат илгариги оз-моз берилган эркинликни ҳам қатағон қилди. К. Яшин, Ҳамза; 2) кувғун қилмоқ. Анварнинг ватандан қатағон этилиши! Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 тар. қ. репрессия. 30-йиллардаги қатағон қурбонлари хотирасини абадийлаштириш, уларни ёд этиш билан боғлиқ маънавий-маърифий тадбирлар.

ҚАТИМ I Иш тикишда: тикиш асбоби — игна, сўзан ва ш.к. га бир марта ўтказилдиган ёки ўтказилган ўлчамдаги (ип, ипак ва ш.к. ҳақида). Қудажон, бемалол бўлса, ўша ҳаворанг ипакдан бир қатим беринг. А. Қаҳҳор, Янги ер. ..чўнтагига солиб олган ипакларни чиқариб, калта-кулата қатимлардан бошқасини қайтариб олди. Ойдин, Ҳикоялар. Ип қатимини узиб, игнани кўкрак чўнтаги қопқоғига тўғнади. С. Аҳмад, Сайланма.

2 Тикишда: игна ёки сўзандаги ип ёки ипакни ҳар бир ўтказиш. Маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ ипни ҳар бир қатимда бармоқлари билан «қир-қир» тортиб кўяди. Ойбек, Танланган асарлар. Мунча ҳам бежирим қўл ҳунарингиз.. Ҳар

қатим, ҳар чокда катта маҳорат. Файра-тий.

Қатим тортмоқ Қатимламоқ (қ. қатим 2). Онахон бўлса жинчироқда туни билан ўтириб дўпни тикар, энди олти ёшга кирган Башоратни зўр бериб қатим тортишга ўргатар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. У шартта-шартта қатим тортиб.. маҳси тикиб ўтирарди. Ойбек, Болалик.

3 Тикиш асбобига ўтказиладиган ип, ипак. Кўпол ип узилади, майин ип чўзилади. Нозик қатим игнадан силлиқ ўтади, оғайни. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҚАТИМЛАМОҚ 1 Ип, ипак ва ш.к. ни қатим-қатим қилмоқ. Онам хурсанд бўлиб гапирди.. ипакни қатимлаб. Ойбек, Болалик.

2 Қатим тортмоқ.

ҚАТИРМА 1 Оширилмаган хамирдан қозонда ёғсиз пиширилган юпқа нон. Ота-сига деб, хурмачага солинган ошнинг устига битта қатирмани ёпиб, рўмолчага тугди-да, чиқиб кетди. Ойдин, Гулсанам.

2 Кийим ёқаси, елкаси, кўкраги текис турсин учун авра билан астар орасига қўйиладиган крахмалланган мато. Кўкрагига қатирма қўйиб тикилган костюм.

3 кўчма с. т. Қалин кир, қасмоқ. Умрида ҳаммом ва совун кўрмагандан бўлса керак, икки юзи қатирма бўлиб кетган, қўй кўзли бола келиб, рўпарамда тўхтади. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ҚАТИРМАЛАНМОҚ Қатирма кир бўлмоқ, қасмоқ босмоқ, қасмоқланмоқ. Мўйсафид сартарош уни бақувват шалоқ курсига ўтқазиб, кирдан қатирмаланиб ятираган лунгини бўйнига илиб, бошини ишқалай бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТИРМОЧ шв. 1 Кир, ифлос. Кўйла-гининг ёқаси қатирмоч бўлиб кетибди.

2 Товада пишган нон; қатирма.

ҚАТИҚ Сутдан томизги солиб ивитиб тайёрланган парҳез маҳсулот. Янги ивити-лан қатиқ. Қатиқ тўқилса, юқи қолар, ай-рон тўқилса, неси қолар. Мақол. Сутдан оғ-зи куйган қатиқни ҳам пуфлаб ичади. Мақол. ■ Овқат пишиди. Қозоннинг занги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизол-мади. А. Қаҳҳор, Анор.

Миянинг қатиғи с. т. Мия. Шер яна Шер-зоднинг устига ташланишга ўзини чоғлаб кўрди, лекин миясининг қатиғи чиқиб ҳол-сизлангани учун мажоли келмади. «Эртақ-

лар». **Мошхўрдага қатиқ бўлмоқ** Орага тушмоқ; аралашмоқ, суқилмоқ. Мошхўрдага қатиқ бўлиб, Очилни аранг суяб қолдим-у, совхознинг бир бўлимига агроном қилиб қўйдим.. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. **Офтобда (ёки офтобшувоқда) қатиқ ичишган (ёки ялашган)** Доим бирга бўлган; ҳамтовоқ, улфат. Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. **Офтобда шерикчиликка қа-тиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак.** Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. **Директор Салимов билан офтобшувоқда қатиқ ялашганмиз. Наҳотки, игна ўз тешигини тикса.** «Муштум».

ҚАТИҚЛАМОҚ 1 Қатиқ қўшмоқ, қатиқ аралаштирмоқ. Жаҳон биби ярим-ярим қи-либ уч коса мастава келтирди. Уни қатиқ-лаб, кашничу райҳон сепган эди. К. Яшин, Ҳамза.

2 Қатиқ суртмоқ, қатиқ билан ҳўлламоқ. [Кумуш] Сочини қатиқлаб, совунлаб ювач.. иккита қилиб ўрдирди. А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.

ҚАТИҚЛИ Қатиқ қўшилган; қатиқ со-линган, қатиғи бор. Қатиқли хурмача. ■ [Меҳмонлар] Олдларига қўйилган бир коса-дан қатиқли гўжани ёғоч қошиқ билан ича бошладилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТИҚСИЗ Қатиқ қўшилмаган, со-линмаган, қатиғи йўқ, беқатиқ. Қуюқ ёки суюқ, ёғли ёки ёвғон, қатиқли ёки қатиқ-сиз, ишқилиб, ҳар қайси оила ўз топган-тутганини дастурхонга қўйиб баҳам кў-радиган муқаддас пайт. С. Анорбоев, Оқ-сой.

ҚАТИҚФУРУШ айн. қатиқчи.

ҚАТИҚЧИ Қатиқ билан савдо қилувчи, қатиқ сотувчи. Ёдгор кўзларини ярим юм-ганча.. узоқ ётди. Йўлакдан қатиқчи бола-нинг овози келди: Иссиқ нон.. ёғли қатиқ.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАТЛ [a. قتل — ўлдириш, қатл қилиш; қотиллик] кт. Буйруқ билан расмий тарзда ўлдириш, ўлдирилиш. Бечора ўғлининг қат-лидан кейин девона бўлиб қолибди. Мир-муҳсин, Меъмор. Райимбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тирағи эди. Унинг қатлидан сўнг сипоҳлардан руҳ тушиди. А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.

Қатл қилмоқ (ёки этмоқ) Шундай ўлди-ришни (ўлимни) бажармоқ, амалга ошир-моқ. Ўғлимни қатл қилишдан олиб қолишни

сўраган эдим. Мирмуҳсин, Меъмор. Мўмин мирзосини қатл этди жаллод, Тўлиқ мақсадга Маждиддин етиб шод. Ҳабибий. Қатли бедод Омонсиз ўлдириш. Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг аҳволима, Қатли бедоднингдин энди қилуқол айлаб кетай. Ҳамза, Паранжи сирлари. Қатли нафс Ўз-ўзини ўлдириш. Қатли ом Ёппасига ўлдириш, қириш; қирғин. Улугбек мирзо тузган сиёсату салтанат вайрон бўлади, содиқ кишилар, уламоқ фузало қатли ом этилар экан-да! Мирмуҳсин, Меъмор. Қатли ом дегани етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган барча одамларнинг қиличдан ўтказилишидир. «Шарқ юлдузи».

ҚАТЛИА кам қўлл. Марта, карра. Дутов Оренбургни иккинчи қатла босиб олиб, Туркистонни Россия билан боғловчи темир йўли яна кесди. А. Ҳақимов, Илон изидан. [Роҳила:] Шукур, худога минг қатла шукур, кўзим очиклигида қизгинамнинг тўйини кўрадиган бўлдим. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚАТЛАМ 1 Маълум қалинликдаги ёки қат-қат ёйиқ нарсалар қавати; қат. Шағал қатлами. Атмосферанинг юқори қатлами. Тупроқнинг устки қатлами. ■ Даранинг икки ёни жуда тик; неча терак бўйи баланд тош қатлами девордай юксалиб, худди зангори кўлдай жимирлаган осмонни кўтариб турганга ўхшарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Таркиби асосан бир хил бўлган жинсларнинг ёйиқ қавати. Оҳақ қатлами. Тошкўмир қатлами. ■ Марғимушни биласиз, учувчи унсур, у олтинли қатламлар тепасида нурдай таралиб, ҳовурдай жимирлаб ётади. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Қалин қор қатлами ҳамма нарсани, шу жумладан, полиция фаолиятини ҳам тўхта-тиб қўйди. Газетадан.

3 кўчма Кишиларнинг айрим белгилар билан бирлашган гуруҳи; табақа.

4 кўчма Ҳар қандай нарсанинг айрим белгиларига кўра бирлашган гуруҳи. Тилнинг луғавий қатламлари.

5 кам қўлл. айн. қават. Бир неча қатлам қилиб ўралган чит рўмолни бўйнига ташлаб олан эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚАТЛАМА Оддий хамирдан юпқа ёйиб, ёғда пишириладиган таом (бошқа шу каби пишириқлардан қатламчилиги билан ажралиб туради). Патнисларда, тоғораларда,

саватларда кулча, қовурма чучвара, варақи, қатлама ва бошқа ҳар нав мева-чевалар. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТЛАМЛАМОҚ 1 Қатлам-қатлам қилиб тахламоқ, термоқ. Олма яшикка қатламлаб жойланди.

2 Алоҳида қатламга ёки айрим қатламларга айирмоқ.

ҚАТЛАМЛИ Бир ёки бир неча қатламдан иборат бўлган; қатлам-қатлам. Қатламли булутлар.

ҚАТЛАМОҚ Юпқа нарсаларни буклаб ёки устма-уст қилиб қаватламоқ, букламоқ, тахламоқ. Қоғозни иккига қатламоқ. Кўрпачани тўрт қатлаб солмоқ. Фанерларни қатламоқ.

ҚАТЛАМ-ҚАТЛАМ 1 Бир неча қатламдан иборат бўлган; устма-уст ёки ёнма-ён жойлашган, терилган. Қатлам-қатлам тоғ жинслари. Қатлам-қатлам булутлар. ■ Пастда кичкина тоғ ирмоғи қатлам-қатлам бўлиб ётган зинасимон тошларда сакраб ўйнайди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 Ажин босиб бурушган, бурушиқ [Қудратиллаҳўжа] Қотма, серсуяк бўлса ҳам, қатлам-қатлам пешонаси ва, айниқса, бурни жуда гўштдор. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАТЛАНМОҚ 1 Қатламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қат-қатгина қатламалар Қатланади, ёр-ёр. Қизни олиб янгалари Отланади, ёр-ёр. «Кўшиқлар».

2 Тиришмоқ, бурушмоқ. Уфққача борар дашт, Баъзиларнинг кўнгли ғаш, Тушди қўлтиқдан тарвуз, Қатланди гунчадек юз. Ё. Мирзо.

ҚАТЛГОҲ [a. + ф. قتلگاه — қатл (қилиш) жойи, майдони] Қатл этиладиган жой. Ҳамма қалъа тагига бораверди, бозордагилар, кўча-кўйдагилар ҳам қатлоҳга равона бўлдилар. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАТМА-ҚАТ 1 Қават-қават, қат-қат ёки бирин-кетин жойлашган. Душманнинг қатма-қат мудофаа линияларига бўлган умидлари пучга чиқди. А. Раҳмат, Элик бир баҳодир.

2 кўчма Тахланиб, йиғилиб ётган, жуда кўп. Бугун бутун олам шундай кўҳликки, Қарайман, юракда севинч қатма-қат. Ж. Жабборов. Сидиқжон.. бу жойларни ҳазин бир кўшиқни хиргойи қилиб кезар экан, назарида, кўп замондан бери кўкрагида қатма-қат бўлиб ётган дард-ҳасрати шу кўшиқ билан

чиқиб кетаётгандай бўлар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТНАМОҚ 1 Мунтазам равишда, белгили пайтларда бориб келмоқ, юриб турмоқ. *Фарғонага самолёт ҳар куни уч марта қатнайди. Автобуслар кечгача қатнайди.*

2 Умуман, бирор жойга кўп ёки маълум марта бориб келмоқ. *Шаҳарга ёзи билан қатнадим. Қатнаб оёқдан қолдим. ■ Полвон ҳам қумларни яхши билади, саратоннинг жазирама иссиғида қанча-қанча марта ўтинга қатнаган эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Шахсий уй-жой қурувчилар йиллар давомида район ижроия комитетларига қатнайвериб, оёқларида оёқ қолмади. «Муштум».*

3 Ўқиш, машғулот ва ш.к. га мунтазам бориб-келиб турмоқ. *Ўқишга қатнамоқ. Тўгаракка қатнамоқ. Боғчага қатнамоқ. Қатнаб ўқимоқ. ■ Кечagina мактабга қатнаб юрган бола бугун онанинг кўзига шер йигит бўлиб кўринди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Келин докторга қатнапти. Эсон-омон кутулсин. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ҚАТНАШМОҚ 1 Қатнамоқ фл. бирг. н. *Улар йил бўйи шаҳарга қатнашади.*

2 Бирор иш-ҳаракатда иштирок этмоқ, фаолият кўрсатмоқ. *Мажлисида қатнашмоқ. Пахта теримида қатнашмоқ. Сайловларда қатнашмоқ. Спектаклда қатнашмоқ. ■ Мана шу «Ажаб қишлоқ»нинг ўзидан урушга бир юз ўттиздан ортиқ оталаримиз, акаларимиз қатнашган. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

3 Аралашмоқ, қотишмоқ. *Мулла Абдусалом ва унинг ошдошлари.. мулла Туробнинг кавуш жанжалига қатнашмаган эдилар. С. Айний, Эсдалиқлар.*

ҚАТНАШУВЧИ 1 Қатнашмоқ фл. сфдш. *Танловда қатнашувчи талабалар.*

2 айн. қатнашчи. *Мажлис қизиб кетди. Қатнашувчиларнинг кўпчилиги озми-кўпми, яхшими-ёмонми, ишқилиб гапирди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ҚАТНАШЧИ Иштирок этувчи шахс; иштирокчи. *Кенгаш қатнашчиси. Уруш қатнашчиси. Конференция қатнашчилари. ■ Декада қатнашчилари қаторида, ҳурматли меҳмонлар сифатида, Юсуфжон ака ҳам бор эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

ҚАТНОВ 1 Қатнамоқ фл. ҳар. н. *Шундан бошлаб Ойсулувнинг ҳар куни кунботарда Кўзёшибулоқ томонга қатнови бошланди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Транспорт воситаларининг мунтазам бориб-келиб туриши, юриши; умуман, транспорт ва йўловчилар ҳаракати, кўча ҳаракати. *Автомобиллар қатнови. Қатнов йўли. ■ Шаҳарда қатнов тўхтади, дўконлар ёпилди. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Боку осмони тинч. Каспий денгизида пароходлар қатнови баҳорга нисбатан кўпайди. Шухрат, Шинелли йиллар. Аста тонг ёришиб келар, ҳали кўчаларда қатнов бошланмаган. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

ҚАТОР [a. قطار – туя қарвони; поезд] **1** Нарса ёки кишиларнинг бир йўл (чизик)да жойлашган ҳолати; шундай жойлашган тизими. *Қатор уйлар. Қатор тераклар. ■ Нонвойлик растасига келсалар, қатор дўконларнинг ҳаммаси ёпиқ. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Андижон деан катта юрт, Тевараги қатор тут. «Кўшиқлар». Тутларнинг қатор ораларига ишлов берилмоқда. Газетадан. Саодатхон олдинги қаторда ўтирган Лолахонага қаради. С. Зуннунова, Янги директор.*

2 айн. саф **1**. *Қаторда катта-катта одимлар отиб бораётган Элмурод шикоятланди. П. Турсун, Ўқитувчи. Душман қайта-қайта атакага ўтиб, қаторларимизни ёриб ўтишга ҳаракат қилмоқда. Т. Рустамов, Мангу ҳасорат. Рота бир қатор бўлиб, сўқмоқдан.. кетмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

3 Бирор ижтимоий гуруҳ, ташкилот ва ш.к. га мансуб кишилар мажмуи; саф. *Илғорлар қатори кенгаймоқда. Қатордан қолгунча хатардан қол. Мақол. ■ Бу йигитни Чилимахрам тоғи этагида аскарый машқ ўтказётган навқарлар қаторига кўшинг. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Шериклари қаторига кўшиб, уни ўқитамиз. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

4 Бир қанча, бир талай, анча кўп. *Аҳоли орасида жисмоний тарбияни ривожлантириш соҳасида қатор ишлар амалга оширилди. Газетадан. Романдаги қатор образларнинг замирида конкрет тарихий шахслар ётади. Газетадан.*

5 мат. Маълум тартибда жойлашган катталиклар сираси. *Бутун сонлар қатори. Фурье қаторлари. Қаторлар назарияси.*

6 ким. Ўзаро маълум муносабатда боғланган кимёвий бирикмалар гуруҳи.

7 (3-ш. эгалик шаклида — қатори) кўм. вzf. Ўхшатиш, қиёс муносабатини («каби», «тенги» каби маъноларни) билдиради. *Мана энди, у одамлар қатори эрталаб ишга бориб, кечки пайт, эл-юрт қатори, уйга қайтади.* Т. Ашуров, Оқ от. *..кечаю кундуз ўшанинг жувозида, яйловида ишлашади. Биз ҳам шулар қаторимиз-ку!?! Нимамиз ортиқ?!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман. Шулар қатори мен ҳам гуноҳқорман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 (3-ш. эгалик ва ў.-н. к. шаклида — қаторида) айн. қатор **7**. Агар менга ҳурмат лозим бўлса, муболаға билан эмас, яна такрор айтаман, бир қариндошингиз қаторида такаллуфсиз муомала қилиш билан бўлсин!. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шу қаторида бадиий адабиёт ва санъат ҳам бир қадар эътибор топади. «Фан ва турмуш». Юсуфбек ҳожи бекнинг уйланишини ҳам оддий гаплар қаторида эшитиб ўтқарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТОРАСИГА рвш. **1** Бирин-кетин, бир-варакайга, бир-ўйла, бир ҳаракат билан. *Уч самоварга қаторасига сув солиб, кўмир ташлаб қўйди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Қамчи, охирги марта қаторасига ўқ отилган жойни тахминан мўлжалга олган бўлса ҳам, тўқайга кирганда, мўлжалдан адашди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Бир қатор қилиб, ёнма-ён, қатор. *Ҳовлининг уч томони бир уй, бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор боғча.* Ойбек, Танланган асарлар. *Деҳқонлар дарё бўйидаги қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳалла, ҳаммаси Капсанчилар қишлоғи деб аталар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТОРЛАМОҚ Қатор қилмоқ, қатор қилиб тизмоқ, жойлаштирмақ, термоқ. *Стуларни қаторлаб қўймоқ. Қаторлаб экмоқ. Қаторлаб экадиган сеялка.*

ҚАТОРЛАШМОҚ **1** Қатор бўлмоқ, қатор бўлиб тизилмоқ, жойлашмоқ. *Симда қалдирғочлар қаторлашиб ўтирибди. Машиналар қаторлашиб ўтмоқда.* ■ Фермада

сут тўла бидонлар қаторлашиб турибди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Қаторлашиб ётган кексалар ва гўдақларнинг юзида неча кунлик азоб ва уқубат.. ғамнинг доғи кўриниб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кўп бўлмоқ, кўплигидан тикилиб, қалашиб ётмоқ. *Нуротанинг тарвузи қаторлашиб, зумраддай ўйждувон узумлари, серсув тукли шафтолилари тахланиб ётардилар.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚАТОРЛАШТИРМОҚ Қаторлашмоқ фл. орт. н. Саволарни қаторлаштириб ташламоқ. ■ *У болаларни орқама-орқа тўрт сирадан қаторлаштириб, ҳар хил машқлар қилдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТОРМА-ҚАТОР рвш. **1** Қатор қилиб, қаторлаштириб. *Қаторма-қатор қилиб солинган бинолар.*

2 Қаторлар бўйлаб, қатордан қаторга ўтиб. *Чинталарни қаторма-қатор текширмоқ.*

ҚАТОР-ҚАТОР Бир неча қатордан иборат бўлган; ёнма-ён, кетма-кет қаторлар. *Қатор-қатор турналар. Қатор-қатор машиналар. Қатор-қатор стуллар.* ■ *Элмурод.. худди чўғдай ёниб турган қатор-қатор сўзларни ўқиди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қатор-қатор ўтқазилган ёш ва нимжон ниҳоллар эндигина япроқ чиқарган эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚАТРА [a. قطره — томчи, зарра; томизги (дори)] **1** Суюқликнинг зарралари тортишуви натижасида шарча шаклини олган алоҳида кичик бўлага; томчи. *Бир қатра сув. Қатра қолдирмай ичмоқ. Оз-оздан ўрганиб, доно бўлур, Қатрадан кўпайиб, дарё бўлур.* Мақол. ■ *У оху кўзлар.. Анбар ҳидли қатралар тўқди, Юзда қолиб биллури излар, Чаманларга олмослар чўқди.* М. Шайхзода. *Хирург стакандан чой хўплар, унинг пешонасида майда тер қатралари йилтирар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 кўчма **Оз** миқдор, озгина, жиндай. *Қатра ҳам уни йўқ экан, олдимга ярим стакан қатиқ қўйди.* О. Ҳусанов, Чўлда. *Эй дунёйи бевафо!.. Қаҳриндан ҳамманинг бағри қон, кўнгли паришон. Шу йигитдан бир қатра бахтни олдингми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Унда нуқул салобат билан қаҳрамонлик қайнайди-ю, назокатдан қатра йўқ.* Шухрат, Шинелли йиллар.

КАТРОН I [a. قطران — суюқ смола; қорамой, чирк; гудрон]: **қатрон қилмоқ** 1) обдан ювиб, қиздириб ёки куйдириб тозаламоқ. *Қозонни қатрон қилмоқ.* ■ *Түй ҳам тугади. Олти овсин уч кун идиш-товоқларни қатрон қилишди.* С. Аҳмад, Келинлар кўзғолони; 2) обдан тозаламоқ. *Нозимахон каталакдек хужрада яшаганда ҳам, ҳамма ёқни қатрон қилиб ётарди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Биз соч оладиган бўлсак, устара билан теп-текис қатрон қилиб оламиз.* Т. Мурод, Кўшиқ; 3) дезинфекция қилмоқ. *Шунинг учун Тождор инни тозалаб бўлиб, шамоллатди. Остига газандаўт тўшаб қатрон қилгач, уларни ҳам чиқариб ташлади.* С. Нуров, Нарвон.

КАТРОН II Ёғоч, торф, тошқўмир ва ш.к. дан ҳавосиз қиздириб олинадиган қора қуюқ модда. *Тошқўмир қатрони.* ■ *Завод битгандан кейин мамлакатингиз бензин, керосин, эфир, қорамой, қатрон.. — ҳаммаси бўлиб 250 хил қимматбаҳо маҳсулотга эга бўлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

КАТРОНЛАМОҚ Қатрон қилмоқ, обдан ювиб, қиздириб ёки куйдириб тозаламоқ. *Қозонни қатронламоқ.*

КАТТИҚ I физ. Одатдаги шароитда ўз шакли ва ҳажмини сақлайдиган. *Қаттиқ жисм. Қаттиқ модда. Қаттиқ ва суюқ ёқилгилар.*

2 Умуман, шакл ўзгаришларига, ташқи таъсирга яхши қаршилиқ кўрсатадиган; синдириш, ушатиш, кесиш қийин бўлган. *Қаттиқ ёғоч.* ■ *Бу ёқнинг тоши у ерники сингари қаттиқ, яхлит эмас, жуда бўш, ғураша эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Шу тош қурутни талашасизлар. Мана, кўрдингларми, қаттиқ — тишларингни ушатади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энг нозик ниҳоллар ҳам тошдай қаттиқ ерни, қоялардаги ёриқларни ёриб, ўсиб чиқади.* Газетадан.

3 Баданга, қўлга ботадиган; салга эзилмайдиган, босилмайдиган. *Қаттиқ ўрин. Қаттиқ хамир.* ■ *У [Тўлаган ака] тикандай қаттиқ соқолини Сидиқжоннинг юзига ишқаб.. пичирлади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Маҳкам, мустаҳкам, пишиқ. *Белбоғни қаттиқ боғламоқ.* ■ *Холиқов ўрnidан туриб, унга пешвоз чиқди ва қаттиқ қўл қисиб кўришиб, креслога таклиф қилди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Энди гап шу: оёқни*

қаттиқ тиранг.. насияни тезроқ ундиринг. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Белги даражаси юқори (ортиқ) бўлган; кучли, зўр, жуда. *Қаттиқ товуш. Қаттиқ оғриқ. Қаттиқ изтироб. Қаттиқ шамол. Қаттиқ совуқ. Қаттиқ зарба. Қаттиқ ҳурматламоқ. Қаттиқ азоб чекмоқ. Қаттиқ чарчамоқ.* ■ *Гулнор Йўлчини қаттиқ севади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Неъмат Ҳайдарович, хотиним қаттиқ касал..* Н. Қобил, Беморлар. *Касалнинг қаттиқ илтимоси ва талабига кўра, кабинетдаги телефонни каравот ёнига ўрнатдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўзбек ойим ўлининг бунчалик қатъий кетишини кутмаган эди ва бу йўсин қаттиқ муомалани-да Отабекдан биринчи мартаба кўрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу овозни ким эшитарди, қаттиқроқ чақирсанг-чи!* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Кечки пайт ёға бошлаган ёмғир ярим кечага борганда чақмоқ, момақалдироқ аралаш қаттиқ қуйди.* С. Зуннунова, Гулхан.

6 Қийинчилик, машаққат билан бўладиган, куч, меҳнат, машаққат талаб этадиган; оғир, қийин, машаққатли. *Қаттиқ меҳнат.* ■ *Бу уйдаги хотинлар Унсинни қаттиқ юмушларга сола бошладилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қаттиқ кундан бизларни халос этган отамдир, Мен шу мусофир отамдан хабар оламан.* «Зулфизор билан Авазхон».

7 с.т. Сарф-харажат, умуман, чиқимга тоби йўқ, унга чидамайдиган. *Ундан бирон нарса сўраш керак эмас, ўлгундай қаттиқ одам.*

Бети (ёки юзи) қаттиқ қ. бет. Қаттиқ ботмоқ (ёки тегмоқ) Хафа қиларли, ранжитадиган даражада таъсир қилмоқ. *Бу гап Тўхта холага қаттиқ ботди. Кампир Бозоровнинг юзига ғазабли кўзларини тикди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Даминжоннинг «Машинамнинг ақли бултурдан бери сизникига қараганда кўпроқ кирганга ўхшайди», дегани Шермат акага жуда қаттиқ теккан эди.* А. Ҳайитметов, Шонли авлод. **Қаттиқ гап айн. оғир гап қ. оғир.** *Менинг шунчалар қаттиқ гапларимга қандай чидадинг? К. Яшин, Ҳамза. Қаттиқ олмоқ* Қаттиқ ботадиган даражада қабул қилмоқ. *-Қанақа хато экан? — кўнлига қаттиқ олгандек секретарга қаради раис.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Қаттиқ турмоқ** Гап-сўзидан, азм-

қароридан қайтмаган ҳолда ўзини тутмоқ. *Мен ўнинчи синфни тамомлаганимча эрга тегмайман, деб қаттиқ туриб олдим.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. **Қаттиқ тутмоқ** 1) қаттиқ риоя қилмоқ, амал қилмоқ. *Урф-одатларни қаттиқ тутмоқ;* 2) ўз измида (ҳукмида) сақламоқ, измида бўлишга мажбур қилмоқ. *Шариат хотинни қаттиқ тутуши керак дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қоласиз.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚАТТИҚЛАМОҚ с. т. 1 Қаттиқ қилмоқ, қотирмоқ.

2 Маҳкамламоқ, маҳкам қилмоқ, маҳкам қилиб боғламоқ ёки тортмоқ.

ҚАТТИҚЛАШМОҚ 1 Қаттиқ бўлмоқ, қотмоқ. *Бола ўсган сари, суяклари анча қаттиқлашади.* ■ *Кафтда сиқила-сиқила қаттиқлашган, тухумдай қор «ёвга» тегмай, адашиб, Йўлчининг бошини ялаб, дўписини қийшайтириб ўтади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кучаймоқ, зўраймоқ. *Шамол қаттиқлашиди.* ■ *Назирбой, уруш қаттиқлашди-ку.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 с. т. Оғирлашмоқ қийинлашмоқ. *Иш қаттиқлашиб кетди. Тирикчилик қаттиқлашди.*

4 Шафқатсиз, аёвсиз бўла бормоқ; қатъийлашмоқ, жиддийлашмоқ. *Муртазонинг нигоҳи сўнги пайтларда анча дағаллашиб, қаттиқлашиб қолди.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

5 Қаттиқ, зикна бўлиб бормоқ.

ҚАТТИҚЛИК 1 Қаттиқ эканлик. *Тошнинг қаттиқлиги. Ишнинг қаттиқлиги. Ироданинг қаттиқлиги. Интизомнинг қаттиқлиги. Оғриқнинг қаттиқлиги.* ■ *Эртага қиёмат деса, ишонини мумкин эди-ю, лекин ўлғудай қаттиқлиги, хасислиги билан донг чиқарган Болта кўпаснинг ўғлидан бундай сахийлик келишига ишонини мумкин эмасди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ирода, матонат, қатъият. *Қийинчиликларни енгиш учун қаттиқлик ва чидам зарур.*

3 Қийинчилик оғирлик; қаттиқчилик. *-Мен ўзимни камбағал деёлмайман, — деди бой, — лекин замонанинг қаттиқлиги мени ҳам камбағалларга яқинлаштирган.* С. Айний, Куллар.

4 Қаттиққўллик, талабчанлик. *Қаттиқлик билан қўл остида сақламоқ.*

5 Металлургияда: бирор жисм (мас., металлнинг) қаттиқ жисмнинг ботишига кўрсатадиган қаршилиги; жисмнинг механик хоссаларидан бири.

ҚАТТИҚЧИЛИК Азоб-уқубатли, оғир аҳвол, машаққатли ҳолат; оғирчилик, қийинчилик. *Қаттиқчиликка чидамоқ.* ■ *Сен ўзимизнинг болалардан. Етим ўсиб, қаттиқчиликни кўргансан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Беш-ўн кун қаттиқчиликни устимизга олиб, шу оз улов билан кўкламни енгиб олсак, кўп одамларнинг кўзи очилиб кетади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

ҚАТТИҚ-ҚУРУМ айн. қаттиқ-қуруқ.

ҚАТТИҚ-ҚУРУҚ 1 Қуриб, қотиб қолган, қотган-қутган. [Гулжон:] *Кир-чирларингизни ювиб бераман, қаттиқ-қуруқ нонларингиз бўлса беринг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 кўчма Кишига қаттиқ тегадиган; оғир, қаттиқ. *Қаттиқ-қуруқ гап.* ■ *Мадумар Фуломжоннинг далилларини қунт билан эшитди, қаттиқ-қуруқ гапирмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ойша билан Раҳима ҳеч вақт бир-бирининг кўзига тик қарашмаган, қаттиқ-қуруқ гапирмаган.* Х. Нуъмон, Меҳр.

ҚАТТИҚҚҮЛ 1 Тартиб-интизомни яхши ушлайдиган; қаттиқ, талабчан. *Қаттиққўл раҳбар.* ■ [Комилжоннинг] *Илми ва билими бор, қаттиққўл.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Шафқатсиз, бераҳм. *Ҳожи унга нисбатан жуда қаттиққўл, кўп сўқади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТТИҚҚҮЛЛИК Қаттиққўл бўлиш, қаттиққўлга хос иш тутуш. *Иброҳим Султоннинг қаттиққўллиги подшоҳга ёқарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кўчқоровнинг жиноятчига нисбатан олийжаноблик қилишини қувватлаб бўлмайди.. битта қонхўрнинг баҳридан ўтиш керак.. Баъзан қаттиққўллик ҳам керак, ўртоқлар!* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТТОЛ [а. قَتْل — қотил, ўлдирувчи] 1 Одам ўлдирувчи, хунхўр, қотил. *У тошдек оғир гавдасини куч билан Мардонбек томон ташлаган замоноқ, қаттол бирин-кетин икки ўқ узди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Ана, камоннинг қаттол ўқи дов ўмровга санчилади!* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

2 кўчма Ашадий, ёвуз. *Қаттол душман.* ■ *Қалбимда ғазабнинг ўти тутақиб, Энг қаттол ёвларни қаттиқ қоралаб..* Ф. Фулом.

3 кўчма Жуда ҳам қаттиқ, кескин. *Вазир жаноблари хазина сарф-харажатларини қаттол назорат остига олмоқни таклиф этадир.* С. Сиёев, Аваз.

ҚАТ(Ъ) [а. قطع — кесиш, қирқиш, узиш, узилиш; муайян масофани босиб ўтиш]: **қат(ъ) этмоқ** эск. кт. 1) босиб ўтмоқ. *Бир масофани қатъ этиш учун, аввало, унинг ярмини, ярмини қатъ этиш учун унинг тўртдан бири, саккиздан бири ва ҳоказодан бирини қатъ этиш керак.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) кўчма кескин узмоқ. *Алоқани қатъ этмоқ.* -дан **қатъи назар қ. назар.** *Сен ихтиёр қиласанми, қилмайсанми, бундан қатъи назар, мен сени бахтиёр қилмасдан туролмайман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТЪАН [а. قطعاً — асло, қатъиян] эск. айн. **қатъиян.** *Хукумат ишчиси бўла туриб, ҳукуматнинг обрўсини бир пул қилмоқлари қатъан жоиз эмас.* «Муштум».

ҚАТЪИЙ [а. قطعى — узил-кесил, энг охирги; тўла, тўлиқ] 1 Узил-кесил белгилаб қўйилган, ўзгармайдиган; мустаҳкам, барқарор. *Қатъий баҳолар. Қатъий режа. Қатъий муддат.* ■ *У ерда батальон командири билан бирга қатъий жадвал асосида машғулот ўтказадилар.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Бинокорлик ишларини шундай йўлга қўямизки, ғўза парваришига сира халал бермайди. Фақат қатъий тартиб ўрнатишимиз керак.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Қайта кўриш, ўзгартириш, шарт, писанда, эътироз ва ш.к. га йўл қўймайдиган; узил-кесил. *Қатъий жавоб. Қатъий фикр. Қатъий қарор.* ■ *Қуръони шариф майни макруҳ деб қатъий тақиқлаган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сув исрофгарчилиги, суғоришни сифатсиз ўтказишга қатъий барҳам бериш керак.* Газетадан.

3 Мустаҳкам, шак-шубҳасиз, қаттиқ. *Қатъий ваъда. Қатъий риоя қилмоқ. Қатъий ишонч.* ■ *Мен сени ғолиблар қўлида кўриб, Озод келажакка қатъий ишондим.* Уйғун. *Ҳайдар ўз фикрида қатъий туриб олди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

4 Астойдил, жиддий, қаттиқ. У. *қатъий товуш билан интизом ҳақида гапирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қутидорнинг бу сўзи жуда ҳам қатъий эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *..сувсиз ётган ер борки, ҳаммасини ўзлаштиришга қатъий бел боғлаганмиз.* «Ўз-

бекистон кўриқлари». *Хўжаев раис кабинетдан ранги ўчган ҳолда чиқди.* Аммо ҳақиқатдан кўз юма олмаслигини қатъий туриб айтди. «Муштум».

ҚАТЪИЙЛАШМОҚ 1 Қатъий тус, ҳолат касб этмоқ; барқарорлашмоқ. *Бўтабойнинг хаёллари борган сари қатъийлашди.* С. Аҳмад, Хукм. *Маҳмудов жим қолди, нималарнидир ўйлаб кетди, излаган нарсасини топгандай, фикри энди қатъийлашди, кўзлари чарақлаб ёнди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. *Гап пишиб, қарор қатъийлашганда, Шодмонбек Хуснияларникига одам юбормоқчи бўлган эди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ҚАТЪИЙЛИК 1 Қатъий ҳолат, қатъий ҳолатга эгалик, қатъий эканлик. *Фикрнинг қатъийлиги. Ишончинг қатъийлиги. Мақсаднинг қатъийлиги.* ■ *Тартибнинг эркинлиги нисбий бўлганлиги каби, тартибнинг қатъийлиги ҳам нисбийдир.* Газетадан. *Ҳафиза ўз ниятида қатъийлиги, маъсум, беғубор севгиси билан гўзалдир.* О. Тоғаев, «Умид» романи ҳақида.

2 айн. **қатъият 1.** -Ҳамма иш муҳим, - деди Адолат қатъийлик билан, - аммо сув муҳимроқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг бутун вужудида ўзига ишонч, қатъийлик сезилиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ҚАТЪИЯН [а. قطيباً — қатъий равишда, узил-кесил, батамом] рвш. 1 Қатъий равишда, бутунлай. *Қатъиян рад қилмоқ. Қатъиян ман қилмоқ.* ■ *Шу минутдан бошлаб [Элмурод] ўз қароридан қатъиян кечмоқчи ва ҳаммасини бирийўла кўнглидан чиқариб ташламоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бундай эътиборсизликка қатъиян барҳам бериш керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Сира ҳам, ҳеч, мутлақо. *Уларнинг ҳаракатларидан, юзларидан бениҳоят чарчаганликлари сезилиб турса ҳам, лекин доводираш, ҳовлиқиш, паришонлик қатъиян кўринмасди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 кам қўлл. айн. **қатъий 4.** *Отинойи бу сафар ўз қоидасини бузиб, қатъиян тайинлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТЪИЯТ [а. قطعت — қатъийлик, узил-кесиллик; дадиллик, матонат, сабот] кт. 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қаттиқ туриш; қатъийлик. *Қатъият кўрсатмоқ.* ■ *Тўлқинжон анқатиб қолди.* У *Ҳуридан бундай қатъиятни ва иродани сира кутмаган эди.* Ф. Мусажон, Ҳури. *Унинг чеҳрасида, юпқа*

лабларида аллақандай бир қатъият бор, ҳаракатлари кескин, шиддатли эди. О. Ёқубов, Излайман.

2 Сабр-тоқат, матонат, ирода. *Ҳарбий хизмат ўз характериға кўра йигитлардан қатъиятни талаб қилади.* «Саодат».

ҚАТЪИЯТЛИ 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қатъият билан турадиган; азмкор. *Қатъиятли ходим.* ■ *Аввалиға Ҳошим Латифжонга анча қатъиятли, ростғўй ўртоқ сифатида танилган эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Меҳрибон устоз Муҳсин Қодиров ўта талабчан, изланувчан ва қатъиятли мураббий.* Газетадан.

2 Матонатли, иродали.

ҚАТЪИЯТСИЗ 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қатъият билан туролмайдиган; беқарор.

2 Ноаниқ, бетайин. *Бу тўғрида қатъиятсиз, мужмал жавоблар беришдан.. тўйинган Раъно Анвардан кўз олмай турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАТЪИЯТСИЗЛИК Қатъиятга зид иш, хатти-ҳаракат. *Жуда кўп ҳолларда.. йўл қўйиб бўлмайдиган даражада қатъиятсизлик, журватсизлик қилди.* Газетадан.

ҚАТҚАЛОҚ 1 Кучли ёғинлар ва суғоришдан сўнг нам тупроқ бетида ҳосил бўладиган қаттиқ қатлам. *Уруғ экилгандан сўнг устига кучли ёмғир ёғса, тупроқ бети қотиб қолади, биз шуни қатқалоқ деймиз.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бугун звено аъзолари далага чиқиб, қатқалоқ ерларни юмшатиб, ғўза ниҳолларининг тагини бўшатиш билан банд.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Ер, қор ва ш.к. нинг музлаб, қотиб қолган устки қатлами. *Кўча музлаб, қатқалоқ ва тойғоқ ҳосил бўлибди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бектемир қатқалоқларга қоқиниб-суқиниб, штабга келди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

Қатқалоқ совуқ Ҳамма нарсани музлатиб, қотириб қўядиган қаттиқ совуқ. *Одамлар «чийиллаган чилла» деб таърифлаган кунларда шундай қатқалоқ совуқ роса бир ҳафта давом этди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТҚАЛОҚЛАНМОҚ 1 Қатқалоққа айланмоқ; қатқалоқ билан қопланмоқ.

2 Яхлаб қотмоқ. *Эрув вақтида ярим белидан лой кечишга тўғри келадиган кўча-*

ларнинг лойи қатқалоқланган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТ-ҚАТ 1 Бир неча қават ёки қатламдан иборат бўлган; қават-қават, қатлам-қатлам. *Қат-қат кўрналар.* ■ *Қат-қат булутни беҳол ёриб чиққан қуёш ўз аксини сувға туширган эди.* Й. Шамшаров, Ойдин кўллар. *Токчалар қадимча — ганчдан ишланган қат-қат каттакчалардан иборат.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаватлари букланиб очиладиган ёки шундай йўсинда тахланган. *Оёғида шпорли яхши хром этик, унинг кўнжини манглай ажинидай қат-қат қилиб, бири устига бирини қалаштирган.* Шухрат, Шинелли йиллар.

3 кўчма Қаторлашиб тахланиб ётган; жуда кўп, чексиз. *Сен ўқийсан, мен ишда, Дилда умидлар қат-қат.* Зулфия. *Дўстим билан қувнаб, кулишиб, Биз қайтамиз, севинчлар қат-қат.* Х. Салоҳ.

4 кўчма кам қўлл. Такрор-такрор, қайта-қайта. *Мени бутун дунё тингласин, Чевар қиз, деб мақтасин қат-қат.* Уйғун. *Умр тилаб мард ўғли учун, Она қат-қат қарар юлдузга.* Ҳ. Фулом.

ҚАТҚОРИН анат. Кавш қайтарувчи ҳайвонлар ошқозонининг қат-қат қисми.

ҚАФАС [а. *قفص* — катак, каталак; сават, кажава; кўкрак қафаси] **1** Қуш ёки ҳайвонларни сақлаш учун махсус ясаладиган хонача. *Темир қафас. Қафасда савва боқмоқ. Қафасдаги шер.* ■ *Қафас яшириб қўйилган арча тагида бир каклик патиллаб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Каттагина бир қафасдаги чиябўри, чет одам келганидан, норози иржайиб қўйди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

Кўкрак қафаси анат. Гавданинг қовурғалар билан ўралган, юрак жойлашган қисми. *Юрагимни эзиб, кўкрак қафасимни ёриб юборғудай бўлаётган алам ва фарёдга чидай олмай, секин боққа чиқдим.* О. Ёқубов, Излайман.

2 кўчма Қафасга нисбатли нарса, ҳолатни билдиради. *Мана икки йилдирки, у Содикжон бойваччанинг олтин қафасида қон йиғлаб, кундошлик жафосини тартади.* К. Яшин, Ҳамза. *Етти ўғлон қутқарганда ёрни жинлар қафасидан..* М. Шайхзода.

3 кўчма Саноқ сон билан қўлланиб, айрим қушларни уриштиришда ўтадиган маълум вақт доирасини (бирлигини) бил-

диради. *Тешабой бўқоқ Раҳимберди калнинг туллаги билан жўжасини уриштирган эди, икки қафасдаёқ Раҳимбердининг беданаси.. икки муштум». ..икки муллани бир қафас уриштириб, томоша қилмоқчи бўлибдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚАЧОН сўр. олм. 1 Қай(си) вақтда? Қачон келасиз? *Мажлис қачон бошланади? ■ Қачон керак бўлсам, айт, югуриб келаман.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

2 *бркт. боғл. вэф. Қачонки. Қачон унинг паранжисини кўрса, қачон овозини тўсатдан эшитса, йўғит қалтирайди, ранги оқаради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЧОНГИ 1 сўр. олм. Қайси вақтга таллуқди?; қайси вақтда бўлган? *Бу қачонги воқеа?*

2 *сфм. Узоқ ўтмишга оид, анча вақт илгари, қачонлардир юз берган; эски. Хў, бу қачонги одам. Қачонги ишларни суриштириб юрибди.*

ҚАЧОНДИР 1 Тарихи аниқ бўлмаган узоқ ўтмишда, ўтган замонда. *Бу ерлар қачондир тўқайзор бўлган. ■ У [Абдулла] асли хўжандлик тожик бўлиб, Қамишқапага қачондир кўчиб келган, сартарошлиги учун ҳамма уни «уста» дер эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Келажак кунларнинг бирида, қачон бўлмасин бир кун, бир кун эмас бир кун. *Унинг [Тўлаанинг] бу гаплари керакли, ҳозир бўлмаса, қачондир айтилиши керак гаплар бўлгани учун Бўтабой ҳам қўйиб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

ҚАЧОНКИ *бркт. боғл.* Бирор воқеа-ҳодисанинг содир бўлиш пайтини ёки шартини ифодалайди; «агар», «башарти» маъноларида қўлланади.

ҚАЧОНЛАР *рви.* Бундан анча вақт аввал; аллақачон. *Халқлар ичида кўндан овоза — донғи кетган, Дунёнинг ҳаммасига қачонлар бориб етган.* Қ. Муҳаммадий.

ҚАШИМОҚ Бирор жойнинг қичишини енгиллаштириш ёки босиш учун нарса ёки тирноқ ва ш. к. билан тирнамоқ, қичимоқ. *У [Қудрат] кўзини қисиб, рўчканинг думи билан пешонасини қашиб, узоқ ўйлади.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Баққол.. харидор кутиб, оппоқ соқолни қашиб ўтиради, кўзлари ўтган-кетганда.* «Шарқ юлдузи». -Қийин.. Оғайни, қийин, — деди ияги-

ни қашиб ошпаз солдат. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Улар [чумчуқлар] бир-бирларини қувишиб ўйнашар.. патларини, қанот тағларини қашиб-қашиб қўяр эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бош қашишга (ёки қашигани) вақт йўқ ёки бош қашигани қўл тегмайди Жуда банд, озгина ҳам бўш вақт йўқ. *Мартенчиларнинг бош қашигани вақтлари йўқ: улар кўндан кутилган машиналарни монтаж қилишлари, уларни тездан ишга солишлари керак.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Майли, экканлар экиб, тикканлар тикаверсин, бошимизни қашишга қўл тегмайди-ю..* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бошини қашимоқ** Хижолатли, ноқулай шароитга тушганда ёки бирор хаёлга борганда, ўй сурганда, қўлни бошга юбориб, қашишга ўхшаш ҳаракатлантириш ҳолатини билдиради. *Машраб хижолат чекиб, бошини қашиди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Гап шу ерга келганда, Берди Аминовичнинг нафаслари ичларига тушиб, кўрсаткич бармоқлари билан бошларини қашиб қолдилар.* «Муштум». *Бошин қашиб бир нафас, Ботди оғир хаёлга.* Файратий.

ҚАШЛАМОҚ 1 *айн. қашимоқ.* Ҳамроқул бекка қараб ва қўлини тўни ичига олиб, қорнини қиртиллатиб қашлай бошлади. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси. *Зиёнонов Тўлаганга қараб, тақир бошини қашлади.* А. Мухтор, Чиноҳ.

2 Қашлағич билан тозаламоқ. *Қашлағич олдим-да, қора қашқани у ёқ-бу ёғини қашлаб чиқдим.* А. Қодирий, Улоқда.

3 *кўчма кам қўлл.* Алда-сулдаб, силабийпаб, бирор ишга кўндирмоқ. *[Мастура:] Ахир сиз қизиқсиз! Беш кун сабр қилинг, куёв-пυёвга чиқсин, бир ой-ярим ой ўтсин, ундан кейин аста-аста қашлаб, ишга солайлик-да.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Мен сенга ёмонликни кўзласам, орқангни қашлаб гапирар эдим.* И. Раҳим, Ихлос.

4 *кўчма* Шилиб, юлиб-юлқиб олмоқ. *Яхши билан ўртоқ бўлсанг, яхши йўлга бошлайди, Ёмон билан ўртоқ бўлсанг, бор-йўғингни қашлайди.* Мақол.

ҚАШЛАҒИЧ Отни қашлаб тозалаш учун ишлатиладиган, қатор тишли темир асбоб. *Тўра от устини бир сидра ювиб, сўнг қашлағич билан бўйниларини, ўмровини қашлай бошлади.* Н. Фозилов, Дийдор.

ҚАШОВ *шв.* Қашлағич. *Тилла қашов, гулдан жўроб [сунурги] қўлида, Торта берди ўйрқўкнинг баданига.* «Хушкелди».

ҚАШШАНГ *шв.* 1 Уяти йўқ, сурбет, суллоқ. *Қашшанг одам.* ■ *Қуёш, бошлиқ бевақт ишга қўзгаган қашшанг каби, тажжангларча нур сочмоқда.* «Шарқ юлдузи».

2 Бўй бермайдиган, асов. *Қашшанг от.*

ҚАШШОҚ Ўта камбағал, фақир; фақирона. *Қизиқ экансан.. бу ердагилар ҳаммаси гаёйдан нон тилайдиган қашшоқлар.. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзининг баландпаст лой томлари шаҳардаги қашшоқ ҳаётнинг гувоҳидек мунғайиб турибди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Рўзиматнинг отаси жуда қашшоқ яшар, мешкобчилик билан кун кўриб, оиласини боқолмас эди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ҚАШШОҚЛАНМОҚ *айн.* қашшоқлашмоқ.

ҚАШШОҚЛАШМОҚ Қашшоқ ҳолатга тушмоқ, камбағаллашмоқ. *Кейинги пайтларда деҳқонлар қашшоқлашган, ерсизлик балоси жонларига тегиб кетган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАШШОҚЛИК Қашшоқ ҳолат, қашшоқ турмуш. *Очлик, қашшоқлик — уруш дарахтининг аччиқ мевалари.* Т. Малик, Ажаб дунё.

ҚАШҚА 1 От ёки мол пешонасидаги оқ жой, оқ нишона; шундай нишонали от, мол. *Ола бузоқ, қашқаси ҳам бор, Усти қора, бағри оппоқ қор.* Ф. Гулом. *От келар яшнаб борлиқ, Қашқаси гўё ёрлиқ.* Т. Тўла. *Ўртароқда анчадан бери бир-бирига ўқрайганча елкалашиб келаётган қашқа буқача билан тарғил буқача тўсатдан сузишиб қочиб, поданинг тўс-тўполонини чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Бетнинг кўринадиган ерида урилишдан қолган нишона, мас., яра, чақа. *Сапчиб ўрнимдан турсам.. пешоналари қашқа, кийимлари тупроқ.. дадам кириб келяптилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Мавлон] *Ҳозир афти-башарасини қашқа қилиб мушлашишдан, бировларнинг таъбини хира қилишдан бошқа иш қилмайди.* Ш. Шухратов, Бездорилар.

Отнинг қашқаси салб. Ҳамма биладиган, танийдиган. *Луқмонбек маҳаллада отнинг қашқаси.* С. Аҳмад, Сайланма.

ҚАШҚАЛДОҚ Сувмошаклар туркумининг қамишзор қўлларда яшайдиган, бошида қашқаси бор бир тури; ўрдақдан кичикроқ ёввойи ов қуши. *Тўнғизларнинг бесаранжом хур-хури, ўрдақ ва қашқалдоқларнинг гақ-ғуқи оламни тутган.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚАШҚАЛИ Пешонасида қашқаси бор. *Майна яна бир карра извош ва отларни кўздан кечирди.. Отнинг бири қизил, четдагиси оқ қашқали тўрик.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚАШҚАРБЕДА Дуккаклилар оиласига мансуб, оқ ёки сариқ гулли, ўқилдизли икки йиллик бегона ўт.

ҚАШҚАРБОЛДОҚ Исирғанинг 18-асрда Фарғона водийсига қашқарликлар келтирган, ҳалқа шаклидаги тури. *Қашқарболдоқнинг маҳаллий анъаналарга яқинлиги унинг тез тарқалишини таъминлаган.* «ЎЗМЭ».

ҚАШҚАРГУЛ *айн.* қўқонгул.

ҚАШҚАРИ Қашқарда бўладиган; Қашқарда ясалган. *Ҳаётхон ўрnidан турди, онам умид билан унга тиктириб қўйган.. қашқари қундуз телпакни кийгизди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАШҚАРЧА 1 сфт. Қашқарга ва қашқарликларга оид; уйғурча. *Қашқарча уйин.* *Қашқарча овқатлар.*

2 *от* Олди ромлар билан ўралган айвон. *У «тиқ» этган овоз келса, кўзларини беихтиёр кўча эшикка тикиб, қашқарчада ўтирибди.* А. Ёқубов ва Ш. Шодиев, Топилган қиз.

3 *от* эск. Уйғур тили. *Қашқарча(ни) биласизми? Қашқарча сўзлашмоқ.*

4 *от* Келиб чиқиши уйғур мусиқаси билан боғлиқ куй ёки ашула номи. *Одамларнинг кўзлари гулхан ёруғида ўртада «қашқарча»га муқом қилувчи, беқасам тўн устидан белбоғ боғлаган қора қош йигитда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАШҚИР *айн.* бўри 1. *Қашқир ўзининг уяси олдидаги қўйларга тегмай, узоқдаги бошқа қўйларга боради.* О. Кўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. *Мен кетган сўнг ўзинг ёлғиз қолмагин, Қашқир-қобонларга емиш бўлмагин.* «Ширин билан Шакар».

ҚАЪДА [а. قعدة — ўтириш, вазият, ҳолат] *этно.* Киши вафотидан кейин унинг кейинги маросимларидан бирини, мас., «йигирма»си ёки «қирқ»ини бирор яқин

қариндошиникида ўтказиш одати, таомили. *Қагда қилмоқ.*

Қаъда қаримас Қилиниши лозим, аммо шошилич бўлмаган иш ҳақида. *Халқимизда «Олтин чиримас, қаъда қаримас» мақоли бежиз дунёга келмаган. «Фан ва турмуш».*

ҚАЪР [а. قعر — чуқурлик, чуқур жой; таг, туб] Бирор нарсанинг сиртидан анча чуқур ери, ости, ичи. *Ернинг қаъри. Дарёнинг қаъри. ■ Бир ярим соат ичида денгиз даҳшати юкни бутунлай қаърига ютиб юборди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Негадир шундай баҳайбат тоғлар ҳам кўринмас, улар ҳам худди тун қаърига сингиб кетгандай эди. К. Яшин, Ҳамза.*

ҚАҚАЖОН шв. Қақилдоқ. *Қандолатхон Барнони яхши билар эди: ёлғиз ўсган қақажон қиз. И. Раҳим, Барно. Бирам қақажон, кўҳлик, Бирам бийрон ва айёр. Миртемир.*

ҚАҚАНОҚ Кўй ёки эчкининг оғиз сутидан пиширилган овқат. [Жонгул] *Йигитга ҳар гал яйловдан қайтганида, албатта, ёғоч косада қатиқ, кўй сутидан ясалган қақаноқ ёки ивтилган қурут олиб чиқар эди. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи. Онаси эчкининг янги сутидан қақаноқ қилиб берарди. Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.*

ҚАҚАС шв. Кишилардан ёки кишилар яшайдиган жойдан узок, чекка ер; овлоқ. *Қақас жойда учрашмоқ. ■ Лўлилар колхозга аъзо бўлиб киришга қарор берганларида, биринчи шарт қилиб, қишлоқдан қақасроқ ерни талаб қилган эдилар. Н. Сафаров, Лўлилар.*

ҚАҚА(Қ)ЛАМОҚ «Қақ-қақ» овоз чиқармоқ; қақилламоқ (товуқлар ҳақида). *Чипор товуқ ҳам зўр ташвиш билан қаққақлаб, таралиб юрган жўжаларини қаноти остига чақирарди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ калбли қиз.*

ҚАҚИЛДОҚ Ўзини билагон санаб, ҳадеб гапираврадиган; гапдон, маҳмадона (кўпинча қизлар ҳақида). *-О, мунча қақилдоқ экан бу қиз, — олифта хоним юзини тескари бурди, — ташвиқот қияпти бизни. Ойбек, Нур қидириб. Бошқа бирор кўзлагани бордир қақилдоқнинг. Н. Аминов, Муяссар.*

ҚАҚИЛЛАМОҚ I айн. қақа(қ)ламоқ. *Чипор товуқ шу кунларда етилган.. қақиллаб юрибди. С. Айний, Куллар.*

2 кўчма Ҳалеб гапиравермоқ, маҳмадоналик қилмоқ. *Хўп, хўп. Бунча қақиллай-*

сан? Ў. Умарбеков, Юлдузлар. Эшонни ҳам, қорини ҳам оғзига қаратиб, анчагача қақиллади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАҚИР Сувсиз, қақраб ётган қоқ ер, қақроқ жой. *Бўз ерларга сув чиқади, қишлоқ атрофи, қақир бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ташналаб ётган қақир чўлларни ҳосилдор этиб, Боғу бўстону экинзор этгали имкон сув. Ҳабибий.*

ҚАҚИРЛАМОҚ айн. қақилламоқ. *Қақирлаб кулмоқ. Қақирлаб сайрамоқ. ■ Қори Маҳмуд қақирлаб кулгандан кейин, жиддий бир вазият олиб: -Менимча, — деди, — ҳар бир киши ва ҳар бир нарса учун бир ном керак. С. Айний, Эсдалиқлар.*

ҚАҚИР-ҚУҚУР Ҳар хил майда-чуйда нарсалар; ашқол-дашқол, лаш-луш. *Бу машина, араваларга тирбанд қилиб.. аллақандай қақир-қуқурлар ортилган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ёрматнинг қақир-қуқури оз бўлгани учун, араванинг олдинги қисмида Гулнор ва онаси бемалол жойлашган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАҚОЛАМОҚ айн. қақа(қ)ламоқ. *Тухум кўймаган товуқ кўп қақолайди. Мақол.*

ҚАҚРАМОҚ Нами қочиб ёки сувсизликдан, ташналикдан қуриб қолмоқ; қуруқшамоқ. *Қақраган чўл. Томоғим қақраб кетяпти. Беморнинг лаблари қақради. ■ Кимсасиз чўл. Қуёшнинг жазирама иссиғидан ҳамма ёқ қақраб кетган. Газетадан.*

ҚАҚРОҚ Қақраган, қақир. *Қақроқ чўллар. Қақроқ лаблар. ■ Сув — анқога шафе. Ҳамма ёқ қум, қизиб, ёниб ётган қақроқ қум. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бобоқул ота томоғининг қақроғини босиш учун ҳовуздан оқиб чиқаётган ариқдаги зилол сувдан ҳовучини тўлдириб ичиб олди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ҚАҚШАМОҚ I Оғриқли зирқироқ тумоқ, сирқирамоқ. *Аъзойи баданим қақша-япти. ■ Лўқ-лўқ қақшаётган чаккаларидаги оғриқ босилди.. С. Нуров, Нарвон. Оёқлари зир қақшар, бир қадам босишга ҳам мадори келмас эди. М. Мансуров, Ёмби.*

2 кўчма Азоб-уқубатли, машаққатли ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатни кечирмоқ. *У бечора, ёшлиги минг хил азоблар билан қақшаган, хўрланган, бечора халқнинг бу қадар ишонч ва эҳтиромини ҳеч вақт хаёлига келтирганмикин? А. Мухтор, Қорақалпоқ*

қиссаси. Эзилган, қақшаган, очу яланғоч, Ҳамиша бир ғарибпарварга муҳтож. Ҳабибий.

3 Зир-зир титрамоқ, қалтироқ тутмоқ; қалтирамоқ. *..лаби лабиға тегмай титрар, авзойи бадани безгак тутгандай қақшарди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

4 Қуриб, қақраб қолмоқ, қуриб қоқ бўлмоқ. *Бочка қуриб, қақшаб кетибди.* ■ *Қоракўл дарёси қуриб, қақшаб ётибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

5 кўчма Ачиниб, ёлвориб ёки хафа бўлиб, кўп гапирмоқ. *Қақшаб гапирмоқ. Кўп қақшадим, сўзимга кирмади.* ■ *Хадича буви ичкарига кирди-ю.. ўша ерда қақшаб, қарғаб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Ачинарли, зор ҳолатга тушмоқ. *Қон қора қақшамоқ.* ■ *Карима опа қақшаб йиғлаётган ўғлини ётоғига олиб кириб ётқизди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Жуда хунук иш бўлди-да. [Қизнинг] Онаси зор қақшаб, қидириб юргандир.* С. Аҳмад, Лочин. *Бечора увол кетибди. Ота-онаси қақшаб қолибди-да, аттанг, аттанг! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

ҚАҚШАТМОҚ Қақшамоқ фл. орт. н. Осмонни қоплаб олган чодирдек булут қулоқ-бурунни кўкартириб, суюқни қақшатувчи аччиқ изирич қор бошлаб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Беғуноҳ онани қон қақшатиб, эрини тортиб олаётган эканман-ку.* А. Муҳиддин, Куёв қочди.

ҚАҚШАТҚИЧ Қақшатувчи, ўнгланиши қийин ахволга солувчи, яқсон қилувчи, йўқ қилиб юборадиган. *Қақшатқич зарба. Қақшатқич жанг. Қақшатқич танқид.* ■ *Нусратилла рўпарасида чўяндай қорайиб ўтирган душманинг ҳақоратларига қарши қақшатқич бир гап тополмай, ҳамон ёнади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *..тўрт-беш баравар кўп кучга эга бўлган душман атакаси қақшатқич ўқ довули билан рад этилиши керак.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚАҚШОҚ Қуруқ ва қаттиқ; қотган. *Она қақшоқ қўлларини қизининг юрагига қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАҚҚАЙМОҚ Тикка қотиб турмоқ, тик ҳолатда бўлмоқ. *Мочалов билан бирга унинг каби погонли, яроғ-аслаҳали икки тўра зинада қаққайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бавъан қизғиш-қўнғир бир илон ўт орасидан ўрмалаб келиб, атрофни томоша қилаётгандек қаққайиб қолган юмронқозиққа ташланади.* М. Осим, Тўмарис. *Қиш оппоқ кўр-*

насин тўшаган ерда Қаққайиб турибди бир туп оқ қайин. Х. Салоҳ.

ҚАҚ-ҚАҚ тақл. с. Товуқларнинг ўзига хос овозини билдиради. *Товуқлар қақ-қақ қилиб қочишди.*

ҚАҒ тақл. с. Қарға, зағча, қузғун ва ш.к.нинг товушини билдиради. *Қарға қағ этади, ўз вақтини чоғ этади.* Мақол.

ҚАҒАНОҚ айн. қақанок.

ҚАҒИЛЛАМОҚ «Қар-қағ» овоз чиқармоқ; қағқағламоқ. *Қиру сой, дарахтлар қорға ботибди, Қарғалар қағиллар бўлиб миннатдор.* Шухрат. *..баланд теракнинг айри шохида қағиллаб турган олаҳаккага анграйиб қолган эди.* Н. Аминов, Суварак.

ҚАҲАТ [а. قحط — ёмғирсизлик, қурғоқчилик; очарчилик] **1** Топилмайдиган, йўқ ҳолат. *Бир қафт дон-дун экишга ҳам қурбим етмади.. Ер ориқ, гўнг ҳам қаҳат.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Наҳот шунча қаттиқ табиат қаҳри, Наҳотки илож йўқ, бир чора қаҳат.* С. Зуннунов. *Бу ерда ҳатто пайпоқ, носки ҳам қаҳат экан.* Газетадан.

Ўғрига мол қаҳатми? Уддабуррога ҳамма нарса топилади, деган маъноли ибора. *Ўғрига мол қаҳатми, ҳасса йўқолса, сен учун топилмайдиган матоҳмас-ку, — дедим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 айн. қаҳатчилик. *Ким бизга қайрилади, Очлик, қаҳат тўрт томон.* Миртемир.

ҚАҲАТЛИК Топилмаслик, етишмаслик; йўқлик.

ҚАҲАТЧИЛИК 1 Уруш ёки бирор табиий офат натижасида ёки экин-тикин битмай қолганлиги сабабли кундалик эҳтиёжларга зарур нарсаларнинг топилмаслиги, топилиши жуда қийинлиги юз берган ҳолат. *Нарх-наво кўтарилиб кетди. Қимматчилик ҳадемай пулга нон топилмайдиган қаҳатчиликка айланади.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. *..ғалла камайиб, пахта майдонлари қисқариб, чорва турли офатларга учраб, юртда очарчилик ва қаҳатчилик бошланди..* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҲВА [а. قهوة — кофе дарахти ва меваси; кофе; кафе] айн. кофе **1-3.** *Қаҳва майдонлари. Бир стакан қаҳва. Қаҳва ичмоқ.* ■ *Хизматчи қаҳва келтирди, Анвар Мурод дастурхонга меҳмонларни ундади.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚАҲВАХОНА [қаҳва + хона] Чой, қаҳва, енгил таом ва ш.к. сотиладиган кичик

ресторан. *Бинологнинг пастки қавати хилма-хил дўконлар, ошхоналар, қаҳвахоналар ва турли муассасалар билан банд.* Х. Қодирий, Қоҳира лавҳалари.

ҚАХВАЧИ 1 Қаҳва билан савдо қилувчи, қаҳва сотувчи. *Қаҳвачи чол қайтиб кирганида, Озод бошини хонтахтага қўйиб, донг қотиб ухларди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Қаҳвахонанинг хўжайини, эгаси.

ҚАҲР [а. قهر – бўйсундириш, мажбурлаш, зўрлаш; хафалик, алам, қайғу] **1** Қаттиқ аччиқланиш, жаҳл туйғуси; ғазаб. *Замиранинг қаҳрдан ёнаётган кўзлари, аччиқланганда ҳам нафосатини йўқотмайдиган юзи жазманига янада чиройли кўринди шекилли, йигит ширин илжайди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Кўзғолончи халқнинг.. қаҳри ҳар лаҳзада кучайди, ҳайқирғи кўкни тутди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг сўзлашув оҳанги мулоим бўлса-да, ammo узиб олгудек қаҳр ва аччиқ киноя сезилиб турарди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 кўчма Баъзи табиий ҳодисаларнинг «аламли» кучи, таъсирига нисбатан қўлланади. *Қиш қаҳридан қарсиллайди қайрағочлар.* А. Мухтор. *Аччиқ аёз кўрсатар кучин, Ўткирлашар совуқнинг қаҳри.* Д. Файзий.

Қаҳри келмоқ айн. қаҳрланмоқ. *Олимжоннинг қаҳри келди, кўмир чўғидай кўзларидан ўт чақнади.* «Муштум». *Қаҳри келганда, ҳеч кимни аяб ўтирмайди.* Т. Ашуров, Оқ от. **Қаҳри қаттиқ** Мехр-шафқати йўқ. *Ҳа, ана шундай бемехр, қаҳри қаттиқ кимсалар ҳам бор.* Газетадан. **Қаҳрига олмоқ** Қаҳрини ўтказмоқ; жабрламоқ. *Эй худованди карим, мен бечорани нега бунча қаҳринга олдинг.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҲРАМОН [ф. قهرمان – ботир, жасур; чемпион] **1** Шижоати, довораклиги, ботирлиги билан шуҳрат қозонган, жонбозлик, мардлик қилиб, ўзини кўрсатган шахс. *Улимдан кўрққан киши қаҳрамон бўлолмайди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Кўшиғимга илҳом берган қиз Олам-олам ҳайдаб қўйди ер. Ким кўрса ҳам уни, шубҳасиз, Пахтазорнинг қаҳрамони дер.* Т. Тўла.

Ўзбекистон Қаҳрамони Ўзбекистон Республикасида алоҳида хизматлари учун бериладиган олий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

2 ад. Бадиий асарнинг бош иштирокчиси. *Роман қаҳрамони. Фильм қаҳрамонлари* ■ **Ҳамма, биринчи навбатда, ҳикоямизнинг қаҳрамони Ёдгорни табриклар эди.** С. Айний Дохунда.

3 Умуман, бирор воқеа-ҳодиса ва ш.книнг содир бўлишига сабаб бўлган ёки унда асосий роль ўйнаган шахс. *Юқорида Отабек томонидан олинган мактубнинг ҳақиқати мана шу йўсин хиёнатнинг натижаси эдики, биз энди хиёнат қаҳрамонлари билан ўқувчини таништирамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Қаҳрамон (эркаклар исми).

ҚАҲРАМОНЛИК 1 Мардлик, ботирлик довораклик. *Жангчининг қаҳрамонлиги. Қаҳрамонлик кўрсатмоқ.* ■ *Иш «номардларча» милтиқ урушидан, эски қаҳрамонлик дostonларидагидек, «мардларча» қилич билан чопиш.. ханжар ва найза билан суқишига ўтди.* С. Айний, Қуллар.

2 Қаҳрамонларга хос иш, ҳаракат, мардлик, жасорат намуналари. *Газета хабарлари, каналдаги бўлган қаҳрамонликлар, мардликлар Жумақул отанинг диққатини жалб қилди.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ҚАҲРАМОНОНА [ф. قهرمانانه – қаҳрамонларча, ботирона, мардонавор] Қаҳрамонларга хос равишда; қаҳрамонлик билан қаҳрамонларча. *Қаҳрамонона жанг қилмоқ Қаҳрамонона кураш.*

ҚАҲРАТОН Жуда қаттиқ, жуда ҳам шиддатли, ортиқ даражада совуқ. *Қаҳратон қиш Қаҳратон совуқ.* ■ *Қиш фаслида қаҳратон изғирин, бўрон, Қора булут, қора туман тонги йўқ тунлар.* Ҳабибий. *Мукаррама Самадова ёзнинг жазирамасида ҳам, қишининг қаҳратонларида ҳам пахтакорлар, чорвадорлар.. орасида бўлди.* Газетадан.

ҚАҲРЛАНМОҚ Ортиқ даражада аччиқланмоқ, қаҳри келмоқ; ғазабланмоқ. *Ҳокимича қаҳрланиб турди, кейин қўлини силтаб ясовулни қайтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қаҳрлансам, армон билан ўласан.. «Муродхон».* Булутларки кўкартирар ерларни *Қаҳрланса, чақмоқ-яшин сочади.* М. Шайхзода.

ҚАҲРЛИ 1 Қаҳру ғазабга тўлган, қаҳрғазаб ифодаловчи; ғазабли. *Асқар полвон саргайган, кир, лекин қаҳрли юзидан терини артди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Мударриснинг қаҳрли важоҳати суратни йиртиб таш*

лашдан ҳам тоймаслигини кўрсатар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Жуда ҳам қаттиқ, шиддатли, аёвсиз. Қаҳрли киши. Қаҳрли совуқ. ■ Шу содда ийгитнинг юрагини заҳарлаган қаҳрли, мўдҳиш ҳаётни қарғади. Ойбек, Навоий. Ҳақиқатан ҳам куз этагийёқ киши қаҳрли келишидан дарак бера бошлади. Д. Нурий, Осмон устунни.

ҚАҲ-ҚАҲ: қаҳ-қаҳ урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ) Қаҳқаҳламоқ. Шунақа қаҳ-қаҳ солиб, беғубор кулишардики, дарахтларда тунаган қушлар чўчиб қанот қоқади. Шўҳрат, Шинелли йиллар. Қайрилиб қаҳ-қаҳ урадир бир киши. «Оқ олма, қизил олма». Шудгорларда бригадалар қатор-қатор, Ялангликда лаблари шўх қаҳ-қаҳ отар. Ф. Фулом.

ҚАҲҚАҲА [а. قهقهه — хахолаб кулиш; қаттиқ кулги] **1** Қаттиқ хушчақчақ кулги. Шербекнинг қаҳқаҳаси Сувонжонга тепасида бехосдан чақмоқ чаққандек бўлиб туюлди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қаҳқаҳа урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ), **қаҳқаҳа уриб** (ёки отиб, солиб) кулмоқ айн. **қаҳ-қаҳ урмоқ** (ёки отмоқ, солмоқ) қ. **қаҳ-қаҳ**. [Нигора] Бирдан қаҳқаҳа уриб куларкан, булоққа қўлини тиқиб, чалпитиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Хуш, хотин, хафа кўринасан. Болаларнинг бахтига ўйнаб-кулиб, келинчақлардай қаҳқаҳа отиб юрмайсанми? Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

2 кўчма Давомли қиқирниш, қағиллаш ва шу сингари товушларни билдиради. Бойқушнинг шум қаҳқаҳаси. ■ Қаердадир, қум ичида, урғочи оқчорлоқнинг хунук қаҳқаҳаси эшитилар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАМОҚ «Қаҳ-қаҳ»га ўхшаш товуш чиқармоқ; хахоламоқ. [Холиқов] Гоҳо баралла қаҳқаҳлайди, баъзан: «Мен ундай қилдим, мен бундай қилдим, қотирдим, дундирдим», деб осмондан келади. А. Муҳиддин, Тўғри савол. Ҳа, ийгитлар ютқизиб кўймасалар яхши эди [деди кимдир]. Ҳамма қаҳқаҳлаб кулди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАШМОҚ **1** Қаҳқаҳ(а)ламоқ фл. бирг. н. Солдатлар қаҳқаҳлашиб юборишди. Айниқса, қора қошили, юзлари қуёшда нишан ийгит силласи қуриб куларди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Хушчақчақ суҳбат қуриб, биргаликда вақт ўтказмоқ, чақчақлашмоқ.

ҚИБЛА [а. قبله — рўпарада турган нарса; намоз пайтида юз қаратиладиган томон (Макка томони); меҳроб; жануб] **1** дин. Муслмонлар намоз ўқийтган пайтда юзни қаратиб, ўгириб турадиган томон, Макка шаҳри жойлашган томон. Қиблага қараб фотиҳа ўқимоқ. ■ [Отамнинг] Кўп вақтлари тасбеҳ ўгириш.. кечалари қиблага қараб, тиз букиб ўтириб, худога ийглаш билан ўтар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Меъмор дасторини бошига қўндириб, қиблага юзини тўғрилади.. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 эск. Фарб, кунботиш томон. Қибладан эсган шамол.

Тўрт томонинг қибла! Қайёққа кетсанг кета бер, ихтиёринг ўзингда. -Иккисидан бирини танланг, — деди Ойқиз қатъият билан, — ё кетмон, ё тўрт томонингиз қибла, бошингиз қайёққа оғса, ўша томонга жўнанг. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИБЛАГОҲ [а. + ф. قبله گاه — қибла сингари жой] **1** дин. Қибла томон, қибла.

2 кўчма маж. Ўта ҳурматга лойиқ киши (мас., ота, она) ҳақида; унга мурожаат шакли. Минг мартаба шукр бўлсин парвардигорга, Мендан рози кетган экан қиблагоҳларим. А. Орипов, Жаннатга йўл. Қиблагоҳим, валламати, қулоқ сол. Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман. «Равшан».

ҚИБЛАНАМО [а. + قبله نما — қиблани кўрсатувчи] эск. айн. **компас**. Командирниқига ўхшаб қибланамонг борми? Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳорунбек қуёшга қарар, ундан сўнг пешмат ёнидаги қибланамони олиб, кафтига қўяди. Мирмуҳсин, Меъмор. Энди менадан кетди ихтиёр! Юрагимни қўйиб кафтимга, Шивирлайман бесабр, такрор: Қибланамом, йўл кўрсат менга. У. Азим.

ҚИДИРИШ **1** Қидирмоқ фл. ҳар. н. Йўқолган нарсани қидириш. ■ Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чехрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. қидирув. Геологик қидиришлар. Жиноят-қидириш ишлари.

3 кам қўлл. айн. **изланиш**. Менинг барча ижодий қидиришларим, уринишларим, мушкулотларимни бу шоир ҳал этди. Ойбек, Нур қидириб.

ҚИДИРИШМОҚ Қидирмоқ фл. бирг. н. Туғилган кунимда дадам билан бувим ном қидиришиб, ахир Адолат қўйишибди. Ғ. Расул, Адолат. Улар бир-бирларининг кўзидан маъно қидиришди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИДИРМОҚ 1 Топиш учун уринмоқ, топишга ҳаракат қилмоқ; ахтармоқ, изламоқ. *Йўқолган китобни қидирмоқ. Дўстини қидирмоқ.* ■ *Ҳаёт шохларга тикилиб қаради. У овоз эгасини таниган, таниганини қидира бошлаган эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Қутбиддин тўхтаб, шу атрофда тунаб қолишга ярайдиган жой қидира бошлади.* С. Кароматов, Олтин кум. *Ҳури.. гапни чўзиш учун ҳовлиқиб, мавзу қидира бошлади.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Қидириш, излаш ишлари олиб бормоқ, тадқиқ этмоқ. *Янги конлар қидирмоқ. Космосни забт этиш йўлларини қидирмоқ.*

3 Топиш, эришиш ўй-хаёлида, иштиёқида, йўлида бўлмоқ. *Бахт қидирибсанми, уни фақат меҳнатдан топасан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳалиги мен айтган ўртоғимнинг ота-оналари.. орзу-ҳавас қидириб, бечора қизларини қаритиб қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 шв. Сайр-саёҳат қилмоқ. *Сайр этиб қидириб, дунёни кезиб, Сўз айтиб, Москвада юрган Жамбулдир.* Фозил Йўлдош ўғли.

Из қидирмоқ айн. изига тушмоқ 2, 3. қ. из. *Кампир из қидириб, боғма-боғ бориб, баланд девор олдида тўхтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тирноқ остидан кир қидирмоқ қ. тирноқ.**

ҚИДИРУВ 1 Қидирмоқ фл. ҳар. н.

2 Қидириш иши. *Археологик қидирув. Геологик қидирув.* ■ *..қидирув отряди қийинчиликларга дуч келар, биронта жасадни топишолмасди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қидирув давомида мўмийи асла тоғда яшовчи ҳайвонлар, қушлар ва ҳаттоки айрим ҳашаротлар ҳам уч бўлиши аниқланди.* А. Шокиров, З. Ҳақимов, Мўмийи асл.

3 ҳуж. Судгача дастлабки тергов: жиноятга доир қўшимча далиллар тўплаш. *Жиноят-қидирув бўлими.*

ҚИЁ 1 айн. қия. *..қоронғи тушишига яқинлашганликдан, қиё ёпилиб турган дарбозани кимдир ичкаридан зичлаб ёпди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 айн. қиялик, қия. *Тоғ оралаб юрар эмиш Ўтиб қиру қиёдан.* Т. Тўла. *Қиё тепасида бир*

йигит турар — Кенг водий устида ўйчан боқиши. Миртемир.

Қиё боқмоқ (ёки қарамоқ) айн. қия қарамоқ (ёки боқмоқ) қ. қия.

ҚИЁЛАМОҚ кт. айн. қияламоқ. *Тонг чоғи сарвинозим аста қиёлаб ўтди.* Чархий.

ҚИЁМ 1 [a. قيام — тик туриш, қойим туриш; жўнаб кетиш; мавжудлик] **1** Қуёш тикка кўтарилган пайт, туш пайти; пешин. *Қиёмда чопиқчилар дам олгани чиқишди. Кун қиёмдан оғди.* ■ *Қиём вақтида бир қанча болалар «тўй келди, тўй келди», деб бақириб-чақириб югуришди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кун қиёмга келиб, пешин намози ўқилгандан кейин кўшкнинг ич-таши жимжит бўлиб қолди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Меъёр, маром. *Шавла қиёмга этиб пишган эди. Алижон иштаҳа билан ҳузур қилиб еди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Фикр баҳсда қиёмга етади.* Шукрулло, Жавохирлар сандиғи. *Кетмон деганини бир қиёмда чопади киши..* А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.

3 Охирги нуқта, тамом бўлиш пайти, охири. *Соч олдириш қиёмга етай деганди, сарроқлик — эгар-жабдуқ растаси томондан қийғос тўполон овоз кўтарилиб қолди.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Тўйлари ғариброқ бошланди-ю, қиёмда қизиб кетди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Канал қурилиши қиёмга ета бошлагач, Андижонга қайтдим.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚИЁМ 2 1 Шакарни сувда қайнатиб тайёрланган қуюқ шарбат. *Кампир.. унғ қўлига дастурхондан бир бурда жиззали нонни олди-да, ниёладаги қиёмга ботирди.* Ибохон, Феруза кўзли исирға.

2 айн. мураббо. *Олча қиёми. Олма қиёми. Анжир қиёми.*

ҚИЁМАТ [a. قيامت — диний эътиқодга кўра, инсонларнинг қайта тирилиш кун; тик туриш; кўзғолон, ғавғо, тўполон] **1** Диний эътиқодларга кўра, тўё бу дунё тугагач, у дунёда ҳамма тирилиб, сўроққа тўпланадиган кун; охират, маъшар. *Афандим, ким қурбонликка қўй сўйса, қиёмат кун қил кўприкдан уша қўйни миниб ўтар эмиш, шу ростми?* «Латифалар». *Азарда ҳаққингизни олмасангиз, мен бир кекса одамни қиёматгача қийнаган бўласиз, олинг, иним..* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Қий-чув, тўполон, ур-йиқит; жанжал. *Эрталаб кўча қўққисдан қий-чув,*

қиёмат бўлиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Айланай, сизларнинг қораларингизни кўриши билан: «Раисга Жалил ўлгур етказган. Бўл-маса, нега келяпти?» деб қилди қиёматти, қилди қиёматти. С. Анорбоев, Оқсой. Мана энди нима бўлди. Ҳали эшикдан киришим билан келин қиёмат кўтаради. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

3 Кўчма с.т. Жуда ажойиб, киши қойил қоладиган. Қиёмат этик. ■ Ўзбекистон оқсоқоли Йўлдош ота билан Усмон Юсупов ҳам шу ерда [бош тўғонда] эдилар. Кўп участкалардан одам йиғилган, қиёмат базм бўлди. Ф. Фулом, Ҳамидни эслаб.

Қиёмати қарз қ. қарз 2. Қиёматда Ҳеч қачон; охирадта, ўлганда. Қарзингни ундан қиёматда ҳам ололмайсан. Қирқида кўлига соз олган, қиёматда қулогини бурар. Мақол. Қиёматдан қийин Ниҳоятда қийин, жуда ҳам қийин. Уни кўндириш қиёматдан қийин. ■ Айниқса, Тўлқиннинг ухлаши қиёматдан қийин, кўзи уйқуда бўлса ҳам, тили тинмайди. Ҳ. Фулом, Машъал.

ҚИЁМАТГАЧА с.т. 1 Ўла-ўлгунча, бир умр; абадий. Энди сендан қиёматгача ажралмайман.

2 Ҳеч қачон. Ўт шу бўлса, ошинг қиёматгача ҳам пишмайди.

ҚИЁМАТЛИ Ажралмас, абадий. Қиёматли дўст. Қиёматли қўшилар. ■ Мен сизнинг қиёматли синглингиз бўлай. П. Турсун, Ўқитувчи. Сен ҳам бўлгин қиёматли фарзандим. «Равшан».

ҚИЁМАТ-ҚОЙИМ Қиёмат кунни, рўзи қиёмат, маҳшар. Қиёмат-қойим бўлади, яқинда ҳаммани ер ютади. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИЁС [а. قياس — солиштириш, ўхшатиш; андоза, ўлчов] 1 Ўзаро чоғиштириш, солиштириш, таққослаш; муқояса, таққос. Таржима сифатини аниқлашнинг асосий воситаси қиёсдир. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. У нотқиқлик санъатини эринмай ўрганиши, оддий қиёслардан катта хулосалар чиқариш кўникмасини ҳосил қилмоғи лозим. Газетадан.

2 Ўхшаш, тенг, мисл. Онамиз кўкрагин йўқдир қиёси, Шундан оқиб чиқар меҳр дарёси. Ё. Мирзо. Юртим, сенга шеър битдим бу кун, Қиёсинени топмадим асло. А. Орипов, Руҳим.

Ўзингдан (ўзимдан) қиёс Бунга ўзинг (ўзим) мисол бўласан (бўламан), ўзингга (менга) қараб хулоса қилавер, мазмунидаги

ибора. Мана, ўзимдан қиёс. Кечагина ҳаммангга кулги бўлиб юрган бир солдат эдим. Мана энди, худога шукур, жир битиб, одам бўлиб қолдик.. О. Ёқубов, Излайман.

ҚИЁСАН [а. قياساً — қиёсланган ҳолда, таққослаш асосида] Қиёсий равишда, қиёс билан қараганда; қиёсланганда, нисбатан. Қиёсан ўрганиш. Қиёсан олганда. ■ Урданинг теварак масофасини чамалаб кўрган эдик, шунинг учун ўрданинг қай даража кен бўлиши ҳам бизга қиёсан маълум. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚИЁСИЙ [а. قياسى — қиёслашга асосланган, қиёсан] Ўзаро таққослашга, қиёслашга асосланган. Қиёсий метод. Қиёсий грамматика. Сифатнинг қиёсий даражаси (тлш.). ■ Уларнинг [ёшларнинг] билганлари тахминий ва қиёсий бўлиб, кўпинча тарихий ҳақиқатга тўғри келмайди. С. Айний, Эсдаликлар.

ҚИЁСЛАМОҚ Нисбат бермоқ, ўхшатмоқ; ўзаро таққосламоқ. Ёшликни баҳор фаслига қиёслайдилар.. Газетадан. Равон йўлдан борарканмиз, бу бепоеън даштни беихтиёр шахмат тахтасига қиёслаймиз. Газетадан. Бухгалтер корхонанинг ўтмиши ва ҳозирги турмуши, хўжалигини қиёслаб, чўтга сола кетди. Газетадан.

ҚИЁССИЗ айн. беқиёс. Қиёсиз жисмоний куч. ■ Чорвачиликда тенгсиз Форш ва узумчиликда қиёсиз Боғшамол боғларигача қулоч отган Жиззах вилоятида бугун катта шодиёна. Газетадан.

ҚИЁТ тар. этн. Ўғузлар таркибига кирган қадимий қабилалардан бирининг номи. Мен тилаб ҳусн, вале шоҳ тилаб асло насаб, Менга лўли била ҳинду, анга кўнғироту қиёт. Алишер Навоӣй.

ҚИЁФА [а. قیافه — ташқи кўриниш, юз, афт; қадди-қомат; ўзини тутиш] 1 Ташқи кўриниш, тус. Шаҳримизнинг қиёфаси кундан-кунга ўзгармоқда. ■ Гуё улғу бир ҳодиса содир бўлиши кутилаётгандек еру кўк тантанали оёғида олди. С. Анорбоев, Оқсой. Замоннинг оёғида Қудрат берган эски чорик, қўлида ёш боланинг калласидай гурзи.. юзида гайрат ўти — у шу қиёфада Фарҳодни эсга солади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ўша Элгелдимисан, томир? Соб бўлибсан-ку! Байбай-бай.. Одамни ҳам шундай аянчи қиёфага солса бўлар экан-да. А. Муҳтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Юз ифодаси. Унинг қиёфасидан хурсанд эканлиги кўринади. ■ Негадир, ҳамманинг қиёфаси бирдан жиддий тус олган. Анварнинг кўзларида ҳатто кўрқув. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Қиёфада ранж аломати бўлди шекилли, ҳамхонам дарҳол гапни бошқа томонга буриб юборди. Н. Аминов, Қалтис хато.

3 кўчма Кишининг маънавий, руҳий ва ахлоқий хусусиятлари, онги, дунёқараши, билим-савияси ва ш.к. мажмуи. Кишининг маънавий қиёфаси. ■ Ёшларнинг қилаётган ишлари уларнинг қиёфасини белгилаб беради. Газетадан.

ҚИЁФАЛИ Бирон қиёфада бўлган; кўринишдаги. ..деҳқонларча камтар, содда қиёфали рус йигити кичик сержант эди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИЁФАТ [a. قیافت — ташқи кўриниш, юз, афт; қадди-қомат; ўзини тутиш] *кт. кам қўлл. айн. қиёфа.* ..қорадорининг хуморгарчилиги қиёфатимга анча тағйир [ўзгартириш, бошқача тус олиш] бериб, хуснимга путур етказган эди. Файратий, Довдираш. Уй эгаси Отабекнинг қиёфат ва уст-бошидан савдогарга ўхшатган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЁФАТЛИ *кт. кам қўлл. айн. қиёфали.* Биз бепоён Ватанимизга тумшуқ суқмоқ орзусини қилган, одам қиёфатли бир махлуққа ўз кучимизни кўрсатмоқчи бўлдик. А. Умар, Мухтор.

ҚИЁҚ 1 Ингичка, узун-узун кескир баргли кўп йиллик ўт. Кекса подачи ботқоққа ҳам, юзига урилган кескир қиёқ баргларига ҳам эътибор қилмай, олға интилар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Кўк-орол пахтазори ғумай, қиёқ, печак каби ўтлардан тозаланиб бўлаёзди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Баъзи ўт-ўсимликларнинг қиёқ баргига ўхшаш, кескир барги. Майсалар қиёқ чўзиб қолди. Қамишининг қиёғи қўлни кесиб кетди. ■ Ўқ товуши тинганда, савағичнинг қуриган қиёқлари тўзғиб кетганини кўрди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚИЁҚЗОР Қиёқ босган ер. Чўл.. қаёққа қараманг, жинғил, ўт-ўлан, қамишу қиёқзор. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚИЗ 1 Балоғат ёшига етмаган аёл. Қиз бола. Ёш қиз. Ўқувчи қиз.

2 Хотин жинсига мансуб фарзанд (ўз ота-онасига нисбатан). Унинг уч ўғил, икки қизи

бор. Қиз чиқармоқ. Қиз узатмоқ. Қизи борнинг нози бор. Мақол. ■ Фарзанд ўғилми, қизми — бари бир, ота-онасининг юраги бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Балоғатга етган, аммо ҳали эрга тегмаган аёл; маъсума, бокира. -Қизми, жувонми, Гулнорми — бари бир, ман дадамнинг ёш хотин олишини хоҳламайман, — деди Салим. Ойбек, Танланган асарлар.

Қари қиз қ. қари 1.

4 Қизларга ёки ёш жувонларга нисбатан мурожаатда ишлатилиб, ҳурмат, эр-калаш, ўзини яқин олиш сингари маъноларни ифодалайди. Отга жуда энчил экансан-ку, қизим! Баракалла-е. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ёзиб беринг, айланай пошиша қиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЗАЛОҚ Қиз бола, ёш қиз. Уйимизда яна битта қизалоқ туғилди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси. ..йўлакда югуриб кетётган бир қизалоқнинг қўлида гунафша кўриб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЗАМИҚ Асосан болаларда айрим аъзоларнинг яллиғланиши, баданга қизил тошма тошиши ва иситма билан кечадиган юқумли касаллик. Онанинг назарида, қизининг юзига қизамиқ тошиб, шабадада сувланиб кетганга ўхшарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Уруш давридаги қизамиқ Асқар отанинг бирийўла уч қизини тутдай тўкиб кетди. Д. Нурий, Осмон устун.

ҚИЗАРИНМОҚ Қизармоқ фл. ўзл. н. Ҳалима она қизариниб қулди. О. Ёқубов, Бир фелъетон қиссаси. ..қизлар гуруҳида ўтирган Нафиса ўрнидан турди, қизариниб, Элчибекка қаради. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЗАРИНҚИРАМОҚ Бир оз қизармоқ, қизаринмоқ. Адолат.. ўз ҳаракатидан ўзи ўнғайсизланиб кетдимиз, бир оз қизаринқиради-ю, бирдан қулиб юборди. С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИЗАРИШМОҚ 1 Қизармоқ фл. бирг. н.

2 Сану манга бормоқ; айтишмоқ, аччиқлашмоқ. Исломхўжа Шерназарбой билан қизаришиб олди. Ж. Шарипов, Хоразм. Йўқчилик улсин, икковининг ҳам тори таранг, сал нарсага қизаришиб қолади. «Муштум».

ҚИЗАРМОҚ 1 Қизил ёки шунга яқин тус олмақ, қизил тусга кирмоқ. Осмон қизарди. Қулупнай қизара бошлади. Бети совуқдан қизариб кетди. Нон қизариб пийди. ■

Жуда чиройли бизнинг боғчамиз, Қизариб қолди гилос, олчамиз. Қ. Ҳикмат. Шарқ уфқи қон пуркалгандек қизарди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Ножўя, номақбул хатти-ҳаракати, қилмиши, айби, камчилиги ва ш.к. учун кимса олдида хижолат тортмоқ, изза ҳолатга тушмоқ. *Модомики мендан гуноҳ содир бўлмади, текширсалар, ҳақиқат олдида ўзлари қизариб қоладилар, шундай эмасми?* Ойбек, Нур қидириб. *Текин томоқ бизларга ёт; Меҳнат билан ширин ҳаёт. Ё эл билан бўлмоқ керак, Ё қизариб ўлмоқ керак.* С. Акбарий.

ҚИЗАРТ(ИР)МОҚ Қизармоқ фл. орт. н. Тovuқни қизартириб пиширмоқ. *Ўзлаш-тирмовчи ўқувчини ўз ўртоқлари олдида қизартирмоқ.* ■ *Ботаётган қуёшнинг ҳорнин нури рўпарадаги қорни, тоғ чўққисини.. булутни бир лаҳза қизартирди-да, сўнди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Салимни қизартиши яшии эмас.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗДИРГИЧ *тех.* Иситиш, қиздириш учун ишлатиладиган асбоб, мослама, аппарат ва ш.к. *Лампали қиздиргич.*

ҚИЗДИРИЛМОҚ Қиздирмоқ фл. мажҳ. н. Қиздирилган дазмол. Қиздирилган думба ёғи. ■ *Қий-чув, чағир-чуғур қулоқни кар қилади. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгралади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗДИРМОҚ I Қаттиқ иситмоқ, иситиб қайноқ, куядиган ёки куйдирадиган ҳолга келтирмоқ; қизитмоқ. *Дазмолни қиздирмоқ. Тандирни қиздирмоқ. Ёз қуёши ер юзини қиздирмоқда.* ■ *Ўтнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаётган тутун эса нафасини бўғар эди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон.

2 Доғ қилмоқ (ёғни, мойни). *Пахта ёғини қиздирмоқ.*

3 Ҳароратини, иситмасини оширмоқ; иситма чиқармоқ. *Безак авзойи баданни қақшатиб қиздирмоқда эди.*

4 Қонни юриштирмоқ, қонни юриштириб ортиқ иситмоқ, қизитиб юбормоқ. *Асал кўп ейилса, баданни қиздиради. Одамни пўстин эмас, иш қиздиради.* Мақол.

ҚИЗ-ЖУВОНЛАР Ёш аёллар. *Йигит-қизлар, қиз-жувонлар чорвоқларнинг деворларидан сакраб ўтиб, ариқлардан ҳатлаб, югуриб борардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЗИЛ I Қон рангидаги; қирмизи, алвон. *Қизил муқовали китоб. Қизил кўйлак.*

Қизил қалам. Қизил олма. ■ *Патнисда тўртта кулча, икки бош қизил чиллаки ва бир бош қуш чўқиган қандайдир оқ узум бор эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Қизил ари айн. қовоғари. **Қизил гул 1)** қизил рангда очиладиган ҳар қандай гул; **2)** атиргулнинг қизил очиладиган алоҳида бир тури. *Ёз гулшани қизил гул, Халқим қилур намойиш.* С. Абдулла; **3)** шундай гуллар очилган пайтда ўтказиладиган халқ сайли. **Қизил китоб** Йўқолиб бораётган ёки йўқолиш хавфида бўлган ноёб ўсимлик ва ҳайвон турларини қайд қилувчи давлат ҳужжати. *Халқаро қизил китоб. Ўзбекистон қизил китоби. Қизил лавлагин айн. қизилча I.*

2 *от* Юзнинг, баданнинг шу тусга мойил ранги; қизиллик. *Унинг юзидаги қизилга яна қизил кўшилди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Ширинзабононинг юзига қизил югурди.* «Муштум».

3 *кўчма с.т.* Вино. *Сиз ҳар вақт Жамолбой акам билан чўқиштирасиз, бизга жўра бўлинг, қизил ичинг!* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *кўчма эск.* Октябрь инқилоби, шўро тузуми, армиясига оидликни билдирадиган сўз сифатида қўлланган. *Қизил армия. Қизил шарқ. Қизил аскар. Қизил тўй. Қизил матбуот. Қизил чойхона. Қизил қарвон. Қизил гвардия.*

ҚИЗИЛБОШ I *бот.* Ўрдаклар кенжа оиласининг шўнғувчилар уруғига мансуб ёввойи ўрдак.

ҚИЗИЛБОШ II *тар. I* Сафавийлар даврида Озарбайжон ва Шимолий Эрондаги туркий қабиалардан эрон қўшинида хизмат қилган аскар.

2 Ана шу даврда суннийларга қарши диний жангларда қатнашган шиа жангчиларига уларнинг бош кийимларига қараб турклар томонидан берилган ном.

ҚИЗИЛИШТОН Оёғи калта, тумшуғи бақувват ва узун, ўрмонда яшовчи қуш.

ҚИЗИЛЛИК Қизил ранг, тус. *Қоннинг қизиллиги. Шафақнинг қизиллиги.* ■ *Гулсумнинг юзидан қизиллик қочиб бўзарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гап ким устида кетаётганини билиб, Гулшоднинг юзига қизиллик югурди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҚИЗИЛМАҒИЗ Юзи тўладан келган ва қизил рангли. *Саман отини йўрғалатиб, қизилмағиз, басавлат бир чол ўтиб кетди.* С.

Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Омонқул амаки ай-ниқса менга маъқул бўлди: қизилмағиз, бар-васта, юрт кўрган одамлиги кўриниб туриб-ди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚИЗИЛМИЯ *айн. ширинмия.* Моҳандарон *водийсида юлғун.. қизилмия, ажриқ ўсади.* П. Ғуломов, Зарафшон этакларида.

ҚИЗИЛОЁҚ Сув бўйларида яшайдиган узун оёқли балчиқчи қуш.

ҚИЗИЛУРУҒ Қовунинг эти ва уруғи қизил бўладиган ўртапишар тури. *..думига пичоқ қўйиш билан тарсиллаб, неча бўлакка ажралиб кетадиган қизилуруғ, шакарпалакларни уйиб ташлаганлар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚИЗИЛЧА I бот. I шв. Эти ва барг савағи қизил, овқатга солинадиган лавлағи; қизил лавлағи.

2 Чўлларда ва қуруқ тошлоқли тоғ ёнбағирларида ўсадиган буталар туркуми (тиббиётда қўлланади).

ҚИЗИЛЧА II Баданга қизил тошиши ва иситма билан кечадиган, кўпинча болаларда бўладиган, қизамиққа ўхшаш ўткир юкумли касаллик.

ҚИЗИЛЎНГАЧ Одам ва ҳайвонларда овқат ҳазм қилиш йўлининг ҳалқум билан меъда ўртасидаги бир қисми (истеъмол қилинган овқат массаси у орқали меъдага йўналади).

ҚИЗИЛҚУЙРУҚ *бот.* Ўзбекистонда манзарали ўсимлик сифатида ҳамда силосбоп кўкпояси учун ўстириладиган бир йиллик ўтсимон ўсимлик.

ҚИЗИМОҚ I Ҳарорати кўтарилмоқ, баланд бўлмоқ; исимоқ (асосан ҳаво ҳарорати ҳақида). *Ҳаво ниҳоятда қизиган, отлар ҳаллослаб терлар.. Мирмуҳсин, Меъмор. Эрталабданоқ кун қизий бошлайди-да, чошгоҳга борганда қуёйдан олов ёмғири ёғилди.* Ҳ. Ғулом, Бинафша атри.

2 Бирор нарса (олов ва б.) таъсирида тана ҳарорати ошмоқ, кўтарилмоқ (жисм, тана ҳақида). *Бадани қизиди. Тандир қизиди. Темир қизиди. ■ Отабекнинг манлайида турган қўли қизиб кетиб, иккинчи қўлини алмаштиришга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамма ёқ қум, қизиб, ёниб ётган қум..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 айн. қизишмоқ. [Содиқ:] *Қизиб кетган эканман, қаранг, мингбошини ҳам чўзилтирмоқчи эдим-у, бироқ орқадан келиб, қў-*

лимни боғлаганларини билиб қолдим. Н. Сафаров, Уйғониш.

4 кўчма Қизғин тус олмоқ. *Суҳбат қизиди. Мунозара қизиди. ■ У саҳна чеккасига суриб қўйилган парда олдига борганида, концерт қизиб кетган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Бу кун чоршанба бўлганидан бозор айниқса қизиган.* Ойбек, Улуғ йўл. *Иш қизиб кетган пайтда қишлоқ томондан кўчани чангитиб келаётган машина кўринди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ҳозир овнинг авжи қизиган пайти, кўлда ўрдак, қашқалдоқ кўп.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Боши қизиди 1) боши қон тепгандек оғирлашиди. *Қоратой бир оз ўйланиб, боши қизиган каби, дўпписини курсига олиб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) кайфдан, мастликдан боши оғирлашган ҳолга тушиди. *Қодирнинг саломатлигига.. бир неча марта қадаҳ кўтарилди. Қодирнинг боши қизиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Ичи қизимоқ айн. ичи пишмоқ қ. ич.** *Сентябрь келишини кутиб, ичи қизиб кетяпти Тошбибининг.* Газетадан. **Қулоғи қизимоқ с.т.** *Гўё қулоқнинг бир оз қизиши кимса ҳақида бирор гап бўлаётганидан (бўлганидан) белги, хабар беришини қайд этувчи ибора. Сен ҳақингда ҳам кўп гаплар бўлди, роса қулоғинг қизигандир. ■ Узи йўқларнинг ҳам қулоғи қизиб турармиш.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҚИЗИТАЛОҚ Баччаталоқ, лаънати (енгил сўкиш сўзи). *Қизиталоқнинг боласи, аҳволи мушул демайсан, нуқул қизига тикиласан?! Н. Фозилов, Дийдор.*

ҚИЗИТМОҚ Қизимоқ I, 2, 4 фл. орт. н. айн. қиздирмоқ. *Тандирни қизитмоқ. Қуёш тошу қумларни қизитиб юборди. Чилдирмани қизитмоқ. Суҳбатни қизитмоқ.*

ҚИЗИШМОҚ I *Қизимоқ* фл. бирг. н. **2** Ҳарорати бир оз кўтарилмоқ; қизимоқ. *Алимжоннинг юраги тез-тез уриб, бадани қизишди.* К. Раҳим, Шонли авлод. *Меҳмонларга шўрва билан ароқ тортилади. Йигитлар «қизишиб» олишгач, келин хонадонига йўл олинди.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

3 Жуда қизиқиб, астойдил берилмоқ. *Даврадагилар қизишиб кетиб, бир-бирларига гап маъқуллашар.. икки гапириб, бир кулишар эди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Кетмонни бир меъёрда чопади киши. Ундан кейин, чарчагунингча чопма, аини қизишган*

вақтингда.. дам ол! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Қизиққонликка берилмоқ; тутақмоқ. *Авзамжон ўжар, сал гапдан қизишиб кетадиганлардан эди. С. Аҳмад, Уфқ. Қачон, нима масалада гап кетмасин, Бурҳонов раис билан қизишиб ўтирмайди, ётиғи билан тушунтиради. М. Ҳазратқулов, Журьят. -Ўзи нима гап? — чол яна қизишиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЗИҚ I 1 Кишини ҳайрон қолдирадиган, ажаблантирадиган. *Табиат жуда қизиқ, ўз саховатини заминнинг барча ерига бирдек инъом этаверади. Газетадан. Хайл.. қизиқ нарса, у ўзининг тутқич бермас қанотларида баъзан кишини узоқ-узоқларга олиб учади. С. Зуннунова, Янги директор.*

2 Қизиқиш уйғотадиган, диққатни тортадиган; қизиқарли. *Қизиқ ҳикоя. Қизиқ эртақ. Қизиқ томоша. ■ Бунда ҳолдан тойгунча ишлашиб, участканинг умумий геологик схемасини тузишди, баъзи бир қизиқ жойларнинг суратини олишди. С. Кароматов, Олтин қум. Етти-саккиз ёшдаги болалар учун чиллак ўйинидан қизиғи борми? Р. Файзий, Сен етим эмассан.*

3 Завқ, кулги кўзгатадиган. *Улар бирига гап бермай, аллақандай воқеани гапиришиб келишяпти. Жуда қизиқ жойига келишган бўлса керак, ҳаммалари бирдан хаҳолаб кулиб юборишди. С. Анорбоев, Оқсой.*

4 Кўнгил очадиган, мароқли, қизиқарли. *Базм жуда қизиқ, жуда кўнгилли эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Салимбойвачча] Ўтириш қизиқ, жуда хушчақчақ, базм жуда қийқириқли бўлишини билиб.. саман йўргани эгарлатиб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 уайриоддий, ажаблантирарли, ғалати. *Уни бекордан-бекорга қамаб қўйиши қизиқ-ку! Мирмуҳсин, Меъмор. Ўзимам қизиқманда.. Шу ёмғирдан кўрқиб, мактабдан қолиб ўтирсам. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бу ўғрилар қизиқ: «Ойда, йилда бир келган меҳмонидан айрилмасин», деб ашула айтади.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 Таажжуб, ҳайронликни билдиради. *Қизиқ, бирдан ойим, бояги гаплар эсига тушдим, қовоғини солиб олди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -Қизиқ, нима қилиб юрибди ярим кечада? Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

Қизиқ, кечагина денгиз эди тинч, Қаърига олмоқда бугун зилзила. Г. Жўраева, Иқбол.

7 айн. **қизиқчи.** *Юсуф(жон) қизиқ. Охун қизиқ. ■ Улуғбек ўтказган катта бир тўйда қизиқлар, чолғучилар, аскиячилардан ташқари, бир аёл ашула айтиб.. ҳаммани масту шайдо қилган экан. К. Яшин, Ҳамза. Бирдан хон ва раият кулиб юбордилар, бу киши Худоёрнинг энг яхши қизиғи Зокир гов эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚИЗИҚ II 1 Жуда иссиқ пайт, ҳолат; қизиб турган, қизиган. *Кўёш янгигина ботгани учун куннинг қизиғи ҳали қайтмаган эди. С. Зуннунова, Гулхан. Тандир каби чўл қизиғида Қизарибсан мисоли ширмон.. Р. Бобожон.*

2 Қизғин тус олган, авжига чиққан, қизгин. *Мажлис анча қизиқ бўлди.*

Темирни қизиғида бос қ. темир. Қизиқ устида Қизишиб турган пайтда. *Аҳмад баҳслашишини яхши кўрарди ва гоҳида қизиқ устида, ўзи сезмаган ҳолда, қалтис гапирарарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. ..болангиз бор экан.. Ҳозир қизиқ устида билинмаску, кейин чидолмайсиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қизиғида 1) авжга чиққан, қизиб кетган пайтида. Ишнинг айна қизиғида ёмғир қўйиб қолди. ■ [Ҳожи хола:] Отам, ўйин қизиғида ютқазишга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешонасини ёрди, йиғлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) қулай пайтни қўлдан бермай, иссиғида.*

ҚИЗИҚАРЛИ I Диққат-эътиборни жалб қилиб, қизиқиш уйғотадиган. *Шу куни футбол майдонларида ҳам қизиқарли беллашувлар ўтказилади. Газетадан. Сўхбатларни жонли, қизиқарли, турмушдаги фактларга суяниб ўтказиш керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

2 Манфаат жиҳатидан ўзига жалб қиладиган. *Боғ чакки эмас, унчалик қизиқарли ҳам эмас, шундайми, Салим ака? Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЗИҚИШ I Қизиқмоқ фл. ҳар. н. *Ҳатто нима депти закунчи Оқилжон? — қизиқиш билан сўради Тантубойвачча. Ойбек, Танланган асарлар. Эртакнамо бу ҳангома қайси мамлакатда, қайси замонда бўлганига хурматли журналхонлар қизиқишлари табиий. «Муштум».*

2 Билиш, ўрганиш ва ш.к. га интилиш, ҳавас майли; шахснинг ўзи учун қимматли

ва ёқимли бўлган муайян нарса ва ҳодисага муносабати. *Бердиевнинг ёшликдаги интилиши, қизиқиши уни ўзи орзу қилган билим чўққиларига етаклади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Ота ўглининг техникага қизиқишини ёшлигиданоқ сезганди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚИЗИҚМОҚ 1 Қизиқш билан эътибор бермоқ, астойдил берилмоқ, берилиб муносабатда бўлмоқ, ҳаракат қилмоқ. -*Овозингни чиқариб ўқи, нима дебди? — Мирзакаримбой ҳам қизиқди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У шунча қизиқиб кетган эдики, елкасига аста қўйилган қўлни ҳам сезмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Улар ҳар гап сайин, «қалай, сизга маъқулми?» дегандек Элмуродга текилиб олар, у эса, чой хўплаган ҳолда, бу содда мунозарани қизиқиб тинглар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Билиш, ўрганиш, ишлашга майл қўймоқ, ҳавасманд бўлмоқ. *Мен мусиқага қизиқаман.* ■ *Унинг ўзи ёшликданоқ физикага қизиқар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Мароқли дарсларнинг кучими, кўпчилик ёшлар математика билан адабиётга қизиқарди.* Газетадан. *Мен энди, дунёдан ўтаётган бир киши, эндики мансабларга унча қизиқа олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳавас қилиб эргашмоқ, ҳавас қўймоқ; берилмоқ. *Қўқон кетаётган ўртоқларига қизиқиб, борма, деганга кўнмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гандон, хушчақчақ меҳмонларга қизиқиб, у ҳам майни қониқиб ичган эди, чала ечиниб, тош қотиб ухлади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Ҳавас-да.. Болалигимдан овга қизиқаман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЗИҚСИНМОҚ Маълум даражада қизиқмоқ, қизиққандек бўлмоқ. -*Шоирман денг! — қоровул қизиқсиниб, унга қайта бошдан кўз югуртди.* Н. Фозилова, Ҳаёт ўргатди. *Хадичабегим Астрободда рўй берган воқеалар билан қизиқсинди.* Ойбек, Навоий. *Жангчилар комиссарнинг ҳикояларини қизиқсиниб тингламоқда эдилар.* М. Муҳамедов, Машқ.

ҚИЗИҚТИРМОҚ Қизиқмоқ фл. орт. н. Бу ҳикоя ҳаммани қизиқтириб қўйди. *Мусиқага қизиқтирмоқ.* ■ *Уни ҳозир ўрдак отишдан кўра Жумагулнинг жамоли қизиқтирар.. эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚИЗИҚУВЧАН Ҳар нарсани билишга интиладиган, қизиқадиган; қизиқиш, ҳавас майли кучли. *Инсон табиатан сирли, сеҳрли нарса, ҳодисаларга қизиқувчан бўлади.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ҚИЗИҚУВЧАНЛИК Қизиқиш, ҳавас майлига эғалик, эга бўлиш. *Йигитли тиришқоқ, ҳамма нарсага қизиқувчанлиги билан тендошлари орасида ажралиб туради.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚИЗИҚЧИ 1 Қизиқ ҳаракатлари ва сўзлари билан кишиларни кулдирувчи одам. *Дадаси жуда қизиқчи киши.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Илгари овчилик қилган бир қизиқчи йигит мудирликни қабул қилганди.* С. Аҳмад, Музей.

2 Халқ сайилларида, йиғилишларида томошабинларни кулдирадиган ўйинлар кўрсатувчи артист; масхарабоз. *Қизиқчилар ўйини. Қизиқчилар кийими. Қизиқчи артист.* ■ *Қишлоқ болалари бу масхарабоз, қизиқчи бола — Кимсаннинг сўзига қотиб кулишдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан. *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚИЗИҚЧИЛИК 1 Қизиқчи иши, касби.

2 Қизиқчилар кўрсатадиган ўйин-томоша; ўзбек анъанавий театри тури. *Қизиқчилик кечаси.* ■ *Унинг асл исми — Наби.* *Ўзининг ашуласи, чолғуси ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «гул» — «Набигул» деб атаганлар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Ҳазил ва шўхликда, ҳар хил ўйинлар ва қизиқчиликда ҳаммани ўзига қаратарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

Қизиқчиликка ёки қизиқчилик учун Кишиларни кулдириш ёки эрмак учун, ҳазил тариқасида. *Бу ишни қизиқчилик учун қилдим.* ■ *Келин дарҳақиқат ёш, лекин худди қизиқчиликка семиргандай юм-юмалоқ.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ҚИЗИҚҚОН 1 Салга жаҳли чиқиб, тутақиб кетадиган, аччиғи тез. *Қизиққон одам.* ■ *Феъл-атвори жиҳатидан жуда қизиққон, сал нарсага лов этиб.. ингичка овозини баралла қўйиб чийиллайди.* С. Кароматов, Олтин кум.

2 кам қўлл. Юрагида ўти бор; серғайрат. *Ўринбой — шижоатли, қизиққон йигит.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚИЗИҚҚОНЛИ кам қўлл. айн. қизиққон. Иним, бизнинг тарафнинг фуқароси андақ қизиққонли бўлади. Ойбек, Навоий.

ҚИЗИҚҚОНЛИК Қизиққон шахсга хос хислат, хатти-ҳаракат. Қизиққонлик мардга эмас муносиб. Ж. Жабборов. Бу гўзаллик кибр ёки совуқликни эмас, балки ғайрат ва қизиққонликни тақозо қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИЗИҒАР сўк. Енгил койишни ифода-лайди. Қизиғарларнинг кўзини очиш керак, батракларнинг ҳам одам эканлигини билиб қўйсинлар. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚИЗКЎРАР этн. Унашиш олдидан совчиларнинг қизни кўриш маросими.

ҚИЗЛИ Қизи бор, қизи бўлган. Қизли уй. ■ Бу тўй ўғиллининг ўғлидан, қизлининг қизидан қайтади, сенинг нимангдан қайтади? «Алпомиш».

ҚИЗЛИК Қиз фарзандлик. У сизга қизлик қилмайди.

2 Аёлларнинг ёшлик чоғи ва шу чоқдаги ҳолати. У қизлигида жуда чиройли эди. ■ Фазлиддин Нури қизлик чоғида ўз хаёлида чизган.. йигитларга сира ўхшамас эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ифбат, маъсумалик, бокиралик. Қизлигини йўқотмоқ. ■ Офтоб оймнинг: -Нега қирқ кокил қилмайсан? — деб сўрашига: -Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди, — деб кулди [Қумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бокира қизларга хос. Бу унинг бояги айтган гапига қизлик иффати билан қайтарилган жавоб эканини тушунди. С. Аҳмад, Уфқ. Ой нури қизнинг сочларида, юзида жим-жим ўйнар, қизлик латофатига сирли ва сеҳрли бир нима бағишлар эди. «Шарқ юлдузи».

ҚИЗОШИ этн. Никоҳ тўйдан бир кун олдин қизнинг уйида дугоналари учун бериладиган зиёфат.

ҚИЗТАЛОҚ айн. қизиталоқ. Оббо қизталоқ, шайтоннинг домласи экан-а! Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗУВЧАН 1 Тез қизийдиган. Мис қизувчан металлдан биридир.

2 кўчма кам қўлл. Салга аччиғи келадиган; жаҳли тез, қизиққон.

ҚИЗЧА 1 Қиз 1, 2 с. кичр.-эркл.

2 Ёш қизларга мурожаат шакли.

ҚИЗЧИҚАРАР этн. Никоҳ тўйи, қизни турмушга узатиш. Эсласам, шунда ҳам қизчиқарар тўйга борувдик. Газетадан.

ҚИЗҚУШ Балчиқчилар туркумига мансуб, жиғали ботқоқ қуши; қизғиш.

ҚИЗҒАЛДОҚ айн. лолақизғалдоқ. Алвон қизғалдоқлар билан қопланган тепалик шафақдай қизарган, аллақерда тўрғай фарёд соларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЗҒАНМОҚ 1 Бирор нарсани сарфлашга ёки бировга беришга оғринмоқ, эсиз деб билмоқ, ҳайф кўрмоқ, аямоқ. Айрон сўраб келгандан челагингни ҳам қизғанма. Мақол. ■ Эшонни қандайдир пул қизиқтираётганини, қори эса сир бой бермагани ҳолда, ўша пулни қизғанаетганини Элмурод сезиб турарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ачинмоқ, раҳми келмоқ. Қизған, она, ўксизни, Ўша қутқазди бизни. Ҳ. Олимжон. Йигит кўзларидаги алам ва фироқни кўрган Искандаро уни қаттиқ қизғанди. Ойбек, Нур қидириб.

3 Бекор кетмаслик ҳаракатини қилмоқ, ҳайф бўлмасликни ўйламоқ. Бугун ҳеч қаерга бормадим — ишимни қизғандим. ■ Муҳиддин бирон жойга кириб, тамадди қилиб олишни ўйласа, поездга кеч қолаётган киши сингари вақтни қизғанарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

4 с.т. Рашк қилмоқ, -Абдуваҳобнинг турқини худо кўтарсин, ундан хотин қизғанадиган ўрни йўқ. Уни номаҳрам деб бўлмайди, одам эмас — қул, — дейишарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Умар Гулсуни Элмуроддан қизғаниб, ичи ўртаниб келган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Ўзига тегишли нарсага (мас., боласига) тегиниш, дахл этишга йўл қўймаслик ҳолатида бўлмоқ, шундай хусусият (одат)га эга бўлмоқ (асосан қизни, жониворлар ҳақида). Совлиқ боласини қизғаниб, уларга ёвқараш қиларди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ҚИЗҒАНЧ кам қўлл. Қизғаниш ҳис-туйғуси; рашк, ҳасад. Ҳамдамформа қизғанч-ҳасад билан тўлиб-тоша бошлаган кўнглини юпата бошлади.. С. Айний, Қуллар. Бу сўз Элмуроднинг кўнглидаги қизғанч чўғини босган кулни учириб юборди.. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИЗҒАНЧИҚ 1 Нарсасини бировдан аяйдиган; бахил. Қизғанчиқ бола. ■ Новада керак десам, ўзимизга керак, помидор бой-

лаймиз, дейди. Қизғанчиқ! Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ҳали айтганимдай, отам қанчалик сахий бўлса, онам шунчалик қизғанчиқ. «Муштум».

2 Рашкчи; ҳасадчи.

ҚИЗҒАНЧИҚЛИК Қизғаниш иши, одаги. Қизғанчиқлик бахшнинг иши. ■ Озиқ-овқат тахчил бўлишига қарамай, табиатимда қизғанчиқлик йўқ эди. С. Исҳоқов, Олам гўзал.

ҚИЗҒАНЧОҚ шв. Қизғанчиқ.

ҚИЗҒАР с.т. Қизғар.

ҚИЗҒИМТИР айн. қизғиш 1.

ҚИЗҒИН 1 Қизиб турган, қизиган; ҳароратли, иссиқ; қайноқ. Саратоннинг қизғин кўёши. ■ Қизғин қум.. остидан янгигина келтирилган тўрт дона кўмач иштаҳаларни ўзига тортар эди. С. Айний, Қуллар. Собир юзини унинг ўтдай қизғин юзига сал тегизиб, шивирлади. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 Жўш ўрган, жўшга келган; авжига чиққан; жонли, жўшқин. Қизғин иш. Қизғин кураш. Қизғин суҳбат. Қизғин мунозара. Ғўза парваришининг қизғин палласи. Урмийғим қизғин давом этмоқда. ■ Ҳозир пахта учун кураш янада қизғин тус олди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 Чинакамига ва кучли тарзда, чин дилдан. Қизғин салом. Қизғин табриқлар. ■ Биз кексаларнинг орзу-истакларини қизғин қувватлаймиз. Н. Сафаров, Оловли излар. Эр-хотин бир-бирларини ҳеч қачон ўша кундагидай қизғин суймаган бўлсалар керак. Э. Аъзамов, Жавоб.

ҚИЗҒИНЛАШМОҚ Қизғин тус олмоқ. Иш қизғинлашди. Мунозара қизғинлашмоқда. Кураш қизғинлашди. ■ Ер ислоҳоти тўғрисида сўз қизғинлашган сайин унинг боши ёстиққа яқинлаша берди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЗҒИНЛИК Қизғин ҳолат. Ишнинг қизғинлиги. Тортишувларнинг қизғинлиги. ■ -Ҳақиқат, синалган ҳақиқат! — деди Ўктам қизғинлик билан. Ойбек, О.в. шабадалар. Хоразмнинг саноат корхоналарида меҳнат қизғинлиги даладан қолишмайди. «Саодат».

ҚИЗҒИШ I Қизилга мойил, қизилга яқин рангдаги; қизғимтир. Қизғиш тош. Қизғиш япроқлар. ■ Уфқ қизғиш тусга кириб, тонг ёришарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Куз ўрмоннинг ювилган, тоза сарғиш-

қизғиш олтинини ёлқинлатди. Ойбек, Кўёш қораймас.

ҚИЗҒИШ II айн. қизқуш.

ҚИЙ I Қўй, эчки ёки туя қумалоғидан иборат гўнг қатлами. Бир жойда хазина кўрганман.. Уч-тўрт йиллик қўй қийи босилиб ётибди. С. Нуров, Нарвон.

ҚИЙ II тақл. с. Баъзи қушлар чиқарадиган товушни билдиради. Қашқа томондан инидан безовта қилинган сақоқушнинг «қий-қий»и эшитилди. С. Нуров, Нарвон.

ҚИЙИЛЛАМОҚ Ингичка қичқирик овоз чиқармоқ, чийилламоқ. Мирзачўлга кеккайиб келиб, қийиллаб қочган бунақа жўжахўрозларни кўп кўрганман. А. Қаҳҳор, Янги ер.

ҚИЙИЛМОҚ I Қиймоқ 1, 3-6 фл. мажҳ. н. Ой юзлар, қаламдай қийилган қошлар, Шерсифат, мардона, шўх барно қизлар. С. Жўра.

2 Қиймоқ 2, 6 фл. ўзл. н. Қўлим қийилиб кетди.

Қирчинингдан қийилгур қ. қирчин.

ҚИЙИН I Қийинчилик билан амалга ошадиган, кўп куч, меҳнат ва ш.к. талаб қиладиган; сермашаққат, машаққатли; зид. осон. Қийин иш. Қийин масала. Қийин вазифа. ■ Санъат турларининг ичида энг қийини — рассомчилик. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Мулла Фазлиддин ёш подшоҳнинг амри билан Буратоғнинг чиқиш қийин бўлган хушманзара бир қоятоши устига кичкина хужра қурган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Оғирчилик, қийинчилик билан боғлиқ бўлган; оғир, мушкул. Қийин шароит. Қийин аҳвол. ■ Қараб ўтирсак — уят бўлади, халқ.. қийин кунимда асқатмади, дейди. М. Исмоиллий, Фарғона т. о. Мусофирчилик қийин, бола-чақани соғинади киши. Ойбек, Танланган асарлар. -Бола фақирга қийин бўлди, — деди Жонизоқ оқсоқол Ойсулув сузиб келган овқатни еяётиб. С. Анорбоев, Оқсой.

3 Кесим вэф. Маҳол, амримаҳол. Қоронғида ким эканини билиш қийин. Касалнинг келиши осон, кетиши қийин. Мақол. ■ У замонда, ўғлим, бизга ўхшаган одамларнинг тўрт танга орттириши қийин эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бунинг устига, суяги меҳнатда қотган аёлнинг нозик қомат, хипча бел бўлиши қийин албатта. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Дудуқ одамнинг гапириши қийин, аммо унинг гапини тушуниш ундан ҳам қийин. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 кам қўлл. айн. **қийинчилик**. Қизники қийин билан битар, Уғилники ўйин билан битар. Мақол.

ҚИЙИНДИ Газмол, чарм, тунука ва ш.к. нарсани қийиб ишлашда ҳосил бўлган чиқинди, қийқим, қийқинди.

ҚИЙИНЛАШМОҚ Қийин ҳолга келмоқ, қийин бўлмоқ; оғирлашмоқ. *Чўққиға чиқиш тобора қийинлашмоқда. Иш қийинлашди.* ■ Далаларни бир меъёрда сув билан таъминлаш йилдан-йилга қийинлашиб борапти. Газетадан. *Қанча ичкари кириб борган сари юриш қийинлашарди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ҚИЙИНЛИК 1 Қийин ҳолат, қийин эканлик. *Ишинг қийинлиги. Масаланинг қийинлиги.* ■ *Қийинлиги билан неча пуллик ишим бор.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. [Нор:] *Сизнинг муддаонгиз бошқа нарсада. Бўлмаса, сизга бунинг ҳеч қийинлик жойи йўқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 айн. **қийинчилик**. *Бектемир йўлда учраган қийинликларни унутди.* Ойбек, Куёш қораймас. [Тожибой:] *Сизларнинг уйларингиз печатъ бўлиб, кўп қийинликлар тортишди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚИЙИНЧИЛИК 1 Умуман, қийналиш, қийноқ келтирадиган (туғдирадиган) ҳолат; қийинлик. *Яраланган Қодир қийинчилик билан ўрнидан турди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Дастлаб, отанга бор, онанга бор, қабилидаги бирмунча қийинчиликлар содир бўлган эса-да, кейинчалик ишлар юришиб кетди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. [Йўлчи] *Қоратойга йўлиқди, қийинчилик билан бир аравани байлашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ишга халал берадиган, уни қийинлаштирадиган нарса ёки ҳолат; монелик, тўсиқ, гов, қийинлик. *Унгуур.. ичкарилашган сари қийинчиликлар туғдириб борди. Уч қулоч илгарилаш билан унгуур ичи анча қоронғилашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Улар ўзларининг кучли иродалари, курашлари билан ўз йўлларида тўғоноқ бўлган қийинчиликларни енгиб ўта оладиган кишилардир.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Машаққат; азоб-уқубат. *У отасидан йигирма ёшда қолиб, укаларини қийинчилик билан боққан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қанчадан-қанча қийинчиликлар билан уни ўқитиб, олий маълумот олишига имкон берган*

ота-онасидан умр бўйи миннатдор бўлиб яшади. «Саодат».

4 Оғир моддий аҳвол, қаттиқчилик, оғирчилик. *Қийинчилик билан ўсган бола.* ■ *Ҳаммаларининг гаплари, айланиб келиб, тобора авж олаётган қимматчилик ва қийинчилик устида тўхталар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЙИНЧИЛИКСИЗ 1 Қийинчилиги йўқ. *Қийинчиликсиз иш борми.*

2 Қийналмай, қийинчилик кўрмай. *Мунисхон доим ғолиб келадиган отига ҳеч қийинчиликсиз миниб олган эди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Автобус, троллейбус, трамвайлар мунтазам ишлаб турган вақтдагина йўловчи ишхонасига қийинчиликсиз, кайфияти чоғ ҳолда етиб келади.* Газетадан.

ҚИЙИН-ҚИСТОВ Ҳаддан зиёд қисташ, шошилтириш, ҳоли-жонига қўймай ундаш ёки талаб қилиш. *Бир йил ўтгандан кейин у, Собирнинг қийин-қистови билан, Адҳамни судга чақиртирди.* Ҳ. Зиёхонова, Унутилмас хатолар. *Бунчалик қийин-қистовга олиб ишлашларидан янги пахта териш машинаси битиб қолай деганга ўхшайди.* Газетадан.

ҚИЙИН-ҚИСТОҚ айн. **қийин-қистов**. *Салимжон, болани баҳона қилиб, ҳар куни «ишингдан бўша», деб хотинини қийин-қистоққа олаверди.* А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси.

ҚИЙИШМОҚ 1 Қиймоқ фл. бирг. н.

2 Нархни ўз фойдасига ошириш ёки камайтириш учун талашмоқ, тортишмоқ, савдолашмоқ. *Мутавалли қийиша-қийиша, Алёнкани ҳам ўттиз тиллага сотиб олди.* М. Осим, Элчилар. *У, Зумраднинг таърифни эшитган ҳамон, шоҳи ва ипаklarни кўтариб келди ва эзмаланиб, узоқ қийишиб, бир жуфт қозиқ лунги билан бир гулкўрпа буюриб кетди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҚИЙИҚ 1 1 Маго, қоғоз ва ш.к. дан одатда учбурчак шаклда қийиб олинган парча ёки ортиб қолган қийинди, қийқим. *Қоғоз қийиқлари.* ■ *Дераза ойналарига турли шаклда қийиқ қоғозлар ёпиштирилган.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, қийғоч, қийшиқ. *Йиғилган пулларни яктагининг қийиқ чўнтагига солиб, хайрлашиб жўнади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. [Кумуш] *Айвон устунига суянганч, қора қийиқ*

қошларини чимириб, кўча йўлак томонга қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қисик ёки сузук; қисилган ёки сузилган, қийғоч (кўз ҳақида). *Чорбоғнинг қоқ ўртасига қурилган баланд шийпон зиналаридан ўрта ёшли, миқтидан келган, қийиқ кўзли бир киши тушиб келаётган эди.* М. Осим, Ўтрор.

4 кўчма Гапга кўнмайдиган, тутган ерини кесадиган; ўжар, қайсар. *Қийиқ бола.* ■ *Мулла Икром қийиқ одам бўлганиданми ёки касби шуни лозим кўрганиданми, мурасага унамади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қийиғимни боғламади — қийиқ экан, Боқсам — кўзи шўху қоши қуюқ экан.* Т. Тўла.

5 кўчма Камчилик, нуқсон, хато. *Агаповнинг сени менсмай пичинг қилиб, гапингдан қийиқ топиб ўтириши бежиз бўлмаса керак.* И. Раҳим, Ихлос. *Унинг ҳар бир ишидан қийиқ топишга уринар эди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

Қийиқ гап Бўлмағур, тескари, қинғир гап. *Гарчи кўнглига қийиқ гап келмаган бўлса ҳамки, шундай ёш жувонда ўқиш ўзи учун ғайритабиийдек кўринар эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Қилдан қийиқ ахтармоқ** (ёки топмоқ) Тўғри гапдан, ишдан хатолик изламоқ; йўқ жойдан камчилик топишга ҳаракат қилмоқ ёки топмоқ. *Ҳар қайсимиз битта одамча ўлиб-тирилаётган бўлса-у, қилдан қийиқ ахтариб, звеномизни тошбақа қилиб, газетага чиқаришса.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ҚИЙИҚ II Одатда белга боғлаш учун атрофига гул тикилган тўртбурчак мато; белбоғ, қийиқча. *Лас қийиқ. Шоҳи қийиқ.* ■ [Ғози] *Қишда беқасам тўн устидан шоҳи қийиқ боғлар, ёзда эса пилта ёқали оқ ятакни белбоғсиз киярди.* И. Раҳим, Ихлос. *Хадича хола, бундан яқин олти ой бурун келганида, бир қийиқ беҳи олиб келди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИЙИҚЛИК I Қийиқ кишига хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Қийиқлигингни ташла.*

ҚИЙИҚЛИҚ II Қийиқ учун ярайдиган; қийиқбоп. *Қийиқлик шоҳи.*

ҚИЙИҚЧА айн. қийиқ II. *Шоҳи қийиқча. Қийиқча боғламоқ.* ■ *Тикиб қўйган қийиқчаю гулдор халтачаларингиз қани?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тўламот мўйлов юпқа лас чопони устидан.. боғланган қийиқчаларга ўнг қўлини тиради.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЙМА Чопқи билан чопиб ёки гўшт-қиймалагичдан ўтказиб майдаланган гўшт. *Ёғли қийма. Гўштни қийма қилмоқ. Овқатга қийма солмоқ. Қийма шўрва.* ■ *Баковул ичига қийма тиқилган какликларни олиб ўтяпти..* М. Осим, Ўтрор. *Ошпазлар эса, гўштини қийма қилиб, суягини бошқа қилиб қўйган эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҚИЙМАЛАМОҚ I Қийма ҳолига келтирмоқ, қийма қилмоқ. *Ошхонада келин гўшт қиймалапти.* С. Нуров, Мушук чикди.

2 кўчма Майда-майда, бурда-бурда қилмоқ. *Қоғозни қиймалаб ташлабди.* ■ *Гаффорбой қишлоқни қон қақшатапти.* Ҳалим акамни қўлга тушириб қиймалади. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

3 кўчма Пора-пора қилмоқ, эзмоқ, жараҳатламоқ. *Зумраднинг ҳазин овози юракни қиймаларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

4 Қийма солмоқ, қийма кўшмоқ. *Тузук.. овқат сўровди, қиймалаб, қатиқлаб, хўрда қилиб бердим.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚИЙМАЛИ Қийма солинган. *Қиймали мастава. Қиймали сомса.*

ҚИЙМАТ [а. قیمت — бойлик, қиммат-баҳо нарса; қадрият; нарх, баҳо; қиймат] I *икт.* Товар нархи.

2 Пулнинг харид қобилияти; муайян бозор нархлари даражасида пул бирлиги ҳисобига сотиб олиш мумкин бўлган товарлар ва хизматлар миқдори. *Бинокорлик ишларининг қиймати анча камайтирилди.*

3 икт. Товар ишлаб чиқарувчиларнинг товарда гавдаланган ва унда моддийлашган ижтимоий меҳнати.

4 Савдо-сотикда: нарх, баҳо. *Молларнинг қиймати.*

5 кўчма Киши ёки нарсанинг турмушда тутган ўрни, аҳамияти, қадри. *Отабекнинг.. ёзган хатини ўқиб эшитиш Кумуш учун катта қийматга молик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 мат. Ўзгарувчан миқдорнинг маълум шароитдаги катталиги. *Икснинг қиймати.*

7 Ўлчов асбоблари шкаласининг ҳар бир бўлими ифодалаган катталиқ.

8 с.т. Қиммат. *Бу киши: -Қиймат беҳикмат эмас, арзон беиллат эмас, бунинг тагида бир иллат бордир, сабр қилайлик, — деб ланжлик қилдилар.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИЙМАТАХТА Гўштни чопиб қийма қилиш учун мосланган тахта ёки кунда. *Ариқ бўйида чўққайиб, қийматахта юваётган Холнисо холанинг юраги орзиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИЙМАТБАҲО с.т. Қимматбаҳо. *..куёв томон.. қийматбаҳо буюмлар билан безатилган хоналарга таклиф этилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЙМАТЛИ 1 *икт.* Бирор қийматга эга бўлган (*қ. қиймат* 1).

2 с.т. *айн.* қимматли 1, 2. *Марҳамат, марҳамат, қийматли меҳмон, жуда яхши келдиғиз.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚИЙМАТШУНОС [а. + ф. قیمت شناس — қийматини, баҳосини, қадрини билувчи] кам қўлл. Мол ёки нарсанинг қадр-қимматини яхши биладиган, баҳолай оладиган киши; товаршунос. *Ҳар қадамда бир тўхтаб, қийматшунос сингари, матоларнинг ранги.. ва ҳоказолар ҳақида баҳо бериб турди.* Ойбек, Навоий.

ҚИЙМА-ҚИЙМА: қийма-қийма қилмоқ Майда-майда, бурда-бурда қилмоқ, қий-малаб ташламоқ. *-Қотиллар! — деди Нормат ғазабланиб. — Ушлаб олиб, қийма-қийма қилгим келяпти уларни!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИЙМОҚ 1 Қайчи билан бўлмоқ, қисмларга ажратмоқ, кесмоқ, қирқмоқ. *Бахмални қиймоқ. Қоғозни қиймоқ. Тунукани қиймоқ.* ■ *Қайчи олиб, уч, энидан қиясан..* О. Кўчқорбеков.

2 Зич, таранг тортилиш, боғланиш ва ш.к. туфайли тана ёки аъзо ичига ботиб жароҳатламоқ; ўйиб кирмоқ (ип, сим ва ш.к. ҳақида). *Қўлимни сим қийиб юборди.* ■ *Пақирлар қўлимни қийиб юборай деди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 *шв.* Тандан жудо қилмоқ, олмоқ, кесмоқ, чопмоқ, узиб ташламоқ. *Қарчиғайман, душман бошин қияман.* «Алпомиш».

4 с.т. Айланма йўлни қўйиб, тиккасига юрмоқ. *Бурилишларда йўлни қийиб ўтмоқ.* ■ *Неча тоғнинг тумшугин Қийиб ўтиб боради.* «Равшан».

5 *кўчма с.т.* Усталик билан бажармоқ, моҳирлик билан адо қилмоқ, қойил қилмоқ, ўринлатмоқ, дўндирмоқ, бопламоқ. [Машрабжон] *Хушовоз йигит-а. Ашулани роса қияди-да.* Ш. Саъдулла, Икки биллағ-узук. *Роса овози бор экан-да, йўлини ҳам*

қияр экан. Ойбек, Танланган асарлар. *Оббо Журавой-е, аммо-лекин гапни қиясиз. Ёлғонни ҳам ростдай қилиб гапирасиз.* Уйғун, Хуррият.

6 *кўчма кам қўлл.* Камайтирмоқ, қисман нобуд қилмоқ, йўқ қилмоқ. *Бировнинг ризқини қиймоқ.* ■ *Саидий бунга ишонмаса ҳам, Мунисхоннинг шу ҳаракати унинг умридан катта қийди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Кўзи қиймайди (т.к., ж.к. билан) 1) ажралишга, ташлаб, қолдириб кетишга кўнгли, розилиги бўлмайди. *Сизни кўзим қиймайди, сиздан узоқлашгим келмайди, Гулнор!* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бировга беришга, воз кечишга, баҳридан ўтишга кўнгли, розилиги бўлмайди. *Яккаҳўжаликларнинг кўпи бисотида бор жониворлардан кўзи қийганини сўйиб, кўзи қиймаганини шаҳарга ҳайдай бошлади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 3) ачинди, юраги ачишди, раҳми келди, аяди. *Бечора Нодира оғир ҳолда Анварни кишига шогирд бериб, ўқишини зое қилишга кўзи қиймади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Сўзини қиймоқ** Сўзини ерда қолдирмоқ, қайтармоқ. *Менга иш буюринг. Камол аканинг сўзини қиймай, бир соатга вақт топиб келдим.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. **Қиймади** Рағбати бўлмади, аяди. *Ширвоннинг барча катталари, подшога яқинлари — бариси Равшанбекни дорга осмоққа қиймадилар.* «Равшан». *Кетар эдим сен билан Айланайин, ёр-ёр. Уйда қолган онамни Қиймадим, ёр-ёр.* «Кўшиқлар».

ҚИЙНАЛИШ 1 **Қийналмоқ** фл. ҳар. н.

2 Қийинчилик, муҳтожлик. *Моддий жиҳатдан қийналиш. Қийналиш нима эканини билмаслик.*

3 *айн.* **қийноқ** 1. *Оҳудек эркин югуриб юрган қиз биринчи бор ҳуқуқсизлик ва қийналиш исканжасида қолган..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚИЙНАЛМОҚ 1 **Қийнамоқ** фл. ўзл. н. *Оғриқдан қийналмоқ. Ташналикдан қийналмоқ. Тепаликка чиқишда кўп қийналдик. Масалани ечишда қийналмоқ.* ■ *Қиз тўғри ўша ерга келиб чўккалади. У ҳансирар, қийналиб нафас олаётгани биланиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с.т. Бирор жиҳатдан сиқилмоқ, муҳтожлик, қийинчилик сезмоқ. *Сувдан қий-*

налдик. Пулдан қийналмоқ. ■ [Йўлчи] Тутулиб қолмас-а, калласи жойида; те-гирмонга тушса, бутун чиқадиганлардан у. Лекин овқатдан қийналади-да, мендан баттар чақасиз эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЙНАМОҚ 1 Жисман ёки руҳан озор бермоқ, азият етказмоқ, азоб-уқубатга, қийин аҳволга солмоқ. *Тиш оғриғи мени қийнаяпти. Уни ташналик қийнаяпти. ■ Анвар қийнамай, озор бермай, захасиз капалак тутиб келганларга сабоғини ўқитиб қўйиш билан мукофот берар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Комила оқсаб қолди, уни баланд пошнали, қошиқдай ихчам туфлисиди қийнар эди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нимага индамайсиз, Ҳаётхон? Гапиринг, ё мени қийнагани чиққанмидингиз? М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кудам икковимиз басма-басига орзу-ҳавас деб, болаларни қийнаб қўйибмиз. «Муштум».*

2 с.т. Бирор жиҳатдан чекламоқ, қисмоқ, муҳтож қилмоқ, зориқтирмоқ. *Овқатдан қийнамоқ. Пулдан қийнамоқ.*

3 Махсус усуллар билан азоб бермоқ, азобламоқ, қийноққа солмоқ. *Қийнаб сўроқ қилмоқ. ■ Босқинчилар унга сира тиним бермай урмоқда ва қийнамоқда эдилар. Газетадан. Фашистлар Ҳасановдан ўзлари учун керак бўлган маълумотларни сўраб, қийнай бошладилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ҚИЙНАШ 1 Қийнамоқ фл. ҳар. н. *Қўн савол бериб қийнаш.*

2 айн. қийноқ 2. *..Гаффор отага юборилган хатни шунча қийнашлар билан ҳам бермадинг. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ҚИЙНОВ 1 кам қўлл. **Қийнамоқ** фл. ҳар. н.

2 айн. қийноқ 2. *Маҳбуслар қийновдангина эмас, очликдан ҳам ҳалок бўлардилар. Газетадан.*

ҚИЙНОҚ 1 Жисмоний ёки руҳий азоб, азият, озор. *Атрофда гув-гув пашша; оёқларга ёпишади, бурун катакларига суқилади, қулоқни узади.. бир зум тинчлик йўқ. Йўлчи соч олдириб бўлгунча, қийноқ ичида тоқатсизланди. Ойбек, Танланган асарлар. Руҳий азоб ва мушкул фикрлар қийноғида тунинг қандай ўтганини сезмай қолдим. М. Жабборов, Севинч ёшлари.*

2 Қийнаш, азоблашнинг йўл-усуллари ва уларни қўллаш. *Териси шилиниб, минг азоб билан қийноқда ўлдирилган улуг шоир.. Насимий хаёлидан ўтди. Мирмуҳсин, Меймор. Айниқса.. ваҳшийларча қийноққа солинганини кўрганда, дод деб, бўш стаканни экранга отди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҚИЙНОҚЛИ Қийноққа соладиган; қийнайиган, азобли. *Ўзи қалбдан азобланар, унинг учун бу гаплар оғир, нақадар қийноқли эди. Ҳ. Шамс, Оқпадар.*

ҚИЙНОҚХОНА Асир, маҳбус ва ш.к. ни қийнаш, қийноққа солиш учун мосланган махсус хона.

ҚИЙНОҚ-ҚИСТОҚ айн. қийин-қистов. *Фарида индамай ишга отлана бошлади. Онаси қийноқ-қистоққа олаверишдан истиҳола қилди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.*

ҚИЙПАНГЛАМОҚ айн. қийшангламоқ. *Чол қийпанглабгина унинг олдига борди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.*

ҚИЙПИЧОҚ айн. қирпичоқ. [Зуннунов] *Раислар билан ҳам қийпичоқ. Унга фақат.. раис Умар ака ёқади. И. Раҳим, Ихлос. Энди мен билан ҳам қийпичоқ бўлмоқчимисиз, уртоқ Муҳамедов? П. Қодиров, Уч илди.*

ҚИЙРАТМОҚ 1 Бир текис йўқ қилмоқ; қирмоқ. *Яйловдаги кўзичоқларни қийратиб юрган бир оч бўрининг қоқ биқинидан уриб қулатган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Бомбалар қузатишган мўлжалга — газандалар тўпланган жойга тушар.. ёвни қийратар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. [Янги раис] Ишни тиклашдан эмас, йиқитишдан бошляпти. Дарахтларни қийратиб юборди. И. Раҳим, Ихлос.*

2 Шилмоқ, шипшийдам қилмоқ, йўқ қилмоқ. *-Бу уруш ўлгур ҳамма ёқни қийратяпти, — деди Рисолат опа Низомжонга. С. Аҳмад, Уфқ.*

ҚИЙРИХОН шв. Қийшиқ, қия, эгри. *Яктазини қийрихон ёпинмоқ. Қийрихон қарамоқ. ■ Офатижон бир санам, бошини қийрихон бурган кўйи, дилбар, дилўртар табассум қилиб турарди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.*

ҚИЙТИМ айн. қийиқ 1 1. *Лутфинисо.. нимчасининг чўнтагидан бир қийтим йўл-йўл шоҳи олди ва Тожибойга узатди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

ҚИЙТИҚ 1 Қийқим, қийинди, қийтиқ. *Латта, кимхоб тўн бичдим, Қийтиғи менга тегмади. М. Алавия.*

2 Пайкал, тахта, пол четида қолган бўл-так, туморча (ер ҳақида). *Бу ерда, бир гектарча келадиган шу қийтиқ тепада, гўза қийғос гуллабди.* Й. Шамшаров, Енгиш.

3 *кўчма с.т.* Чала ёки қинғир иш, камчилик, нуқсон. *Тўғри сўздан нуқсон, қийтиқ топшишни касб қилиб олган бу Содиқов ҳеч бир тап тортмай, жамоатчилик юзига оёқ тираб келяпти.* Газетадан.

КИЙ-ЧУВ 1 Тартибсиз қаттиқ овозлар, бақирик-чақириклар; чуввос. *Қий-чув, чағир-чуғур қулоқни кар қилади. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгратади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Онахон қий-чув қилиб, сув сачратиб ўйнаётган болаларга яна қаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қарсак устига қарсак бўлди, қий-чув кўтарилди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тартибсиз йиғи-сиғи овозлари; уввос. *Аёлларнинг аза тутгандаги қий-чуви, бола туққандаги фиғонлари эшитилиб турадиган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Атрофни қий-чув, ғала-ғовур босди.* С. Сиёев, Аваз.

КИЙЧУВЛАШМОҚ Тартибсиз қийқиришмоқ, қичқиришмоқ, шовқин-сурон кўтармоқ, чуввос солмоқ.

КИЙШАЙМОҚ 1 Бирор томонга оғмоқ. *Девор қийшайиб қолибди.* ■ *Жангчилардан бири йўл бўйида қийшайиб ётан симёғочга тахта қоқиб, кўмир билан ёзиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Сўлғин, сариқ ўт билан қопланган далада қоп-қора иккита танкни кўрди — бири қийшайган, иккинчиси эса тумшугини ерга қадаган.* Ойбек, Куёш қораймас. *Ноғорачилар ва чирмандакашлар терлаб-пишиб.. гоҳ қийшайиб, гоҳ кескин силкиниб чаладилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бурилмоқ, ўгирилмоқ. *Сафар бўзчи остона ёнида маҳдумга қийшайиб қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Эгриланмоқ, эгилмоқ, эгри-бугри бўлмоқ; тоб ташламоқ. *Тахта қийшайиб қолибди.*

4 *кўчма с.т.* Нотўғри томонга оғмоқ. *Сизнинг Ёқубжонингиз ҳам, звено бошлиғи бу ёқда қолиб, агрономга қараб қийшайиб кетди-ку.* Б. Раҳмонов, Ҳасад ва муҳаббат. *Шундай пайтда бир-биримизга тиргов бўлмасак, ҳар ким ҳар ёққа қийшайиб, иш ора йўлда қолиб кетади.* С. Маҳкамов, Катта рудла.

5 Асабийликдан табиий ҳолати, шакли ўзгармоқ, бурушмоқ. *Аламдан кўзлари қийшаймоқ.* ■ *Саидий иш столи ёнига келиб ўлтирганида, юзининг томири тортишиб, башараси қийшайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эликбошининг лаблари аллақандай ёмон қийшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Араз қилмоқ, тиртаймоқ. *Шу аҳволда пахта ундириб бўладими? Бугун биттаси қийшайса, эртага иккинчиси ноз қилса.* Ойдин, Юрагида ўти бор.

КИЙШАНГЛАМОҚ 1 Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қилмоқ, қийпангламоқ, жилпангламоқ. *Сорахон.. Саидийга қараб.. бир қийшанглаш билан қўл узатди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *с.т.* Безангламоқ, чўчи кетмоқ. *Терим машинаси деса, қийшанглайдиган бўлиб қолибсан, бу қилиқ қаёқдан чиқди?* С. Аҳмад, Ҳодивой.

3 *кам қўлл.* Сал қийшайиб юрмоқ, оқсоқланмоқ.

КИЙШАНҒИ салб. Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қиладиган; танноз, серқилиқ. *Қийшанғи аёл.*

КИЙШИҚ 1 Тепага йўналиши тўғри эмас, бирор томонга оғган; қийшайган. *Қийшиқ столба. Қийшиқ девор. Қийшиқ чинор.* ■ *Ўртаси бужчайиб кетган стул устидаги қийшиқ шамдонда шам ёниб турарди.* «Саодат». *-Ху анови қийшиқ ўсган юлғунни кўряписизми? — шивирлади у. — Ушандан сал юқорида.* С. Анорбоев, Оқсой. *Паранжини қийшиқ ёпишиб, кампир кириб келди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Паст, баланд ва қийшиқ уйлар орасида режа билан солинган чиройли оқ иморатлар учрар эди.* А. Қаҳҳор, Картина.

2 Йўналиши бирор томонга ёки ҳар икки томонга бурилган; эгри, қинғир. *Тор, қийшиқ кўчалар адашиб қолиб, Илондек ўрмалар паришон тунда.* Х. Даврон, Тунги боғлар. *Янги моделнинг сифати бузилди: бирининг чоки қийшиқ, иккинчисининг дастаги паст.* «Муштум». *..қўлга қийшиқ калтак ушлаган қаландар.. охират кунидан ваъз айтарди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Жойлашиш, туриш ҳолати тўғри, меъерий эмас. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама.* Мақол. *Оғзи қийшиқ бўлса ҳам, бойнинг ўғли гапирсин.* Мақол. ■ *Серсоқол, тўла юзли, бир кўзи қийшиқ киши мулоим товуш билан деди..* Ойбек, Куёш қораймас.

Сен бирон кўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб кўйсанг.. жавобгар бўламиз.. А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 *кучма кам кўлл. Ҳақиқатга тўғри келмайдиган; нотўғри, хато. Мурзин Элмуроднинг адолатли огоҳлантиришидан қийшиқ хулоса чиқара бошлади. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ҚИЙШИҚ-ТУЙШИҚ *шв. Қинғир-қийшиқ. Санам кўрсаткич бармоғи билан дерзанинг настки ойнасига қийшиқ-туйшиқ чиқиқлар тортди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.*

ҚИЙҚ *тақл. с. Айрим паррандаларнинг «қийқ»қа ўхшаш овозини билдиради.*

ҚИЙҚАНГЛАМОҚ *шв. Қийшангламоқ, қийпангламоқ. Кўплар интиқ қилиб бизни, Қийқанлаган шоҳнинг қизи.. «Муродхон».*

ҚИЙҚИЛЛАМОҚ *«Қийқ-қийқ» товуш чиқармоқ, қийқирмоқ. Хўроз қийқиллаб қочди.*

ҚИЙҚИМ 1 *Қийиб ишланган нарсалар чиқиндиси, қийинди. Қоғоз қийқимлари. ■ Бу аёлнинг ташаббуси билан электр тикув машиналарига «кўчиб юрувчи линейка» ўрнатилди. Бу – қийқимни камайтиришда муҳим омил бўлди. Газетадан.*

2 *Газмолнинг бичиқдан ёки савдодан ортган бўлаги; лахтақ.*

3 *Бир парча, қийтиқ жой. Қийқим ер. ■ Гектарларнинг тўла бўлишига, карта четларида қийқим ва туморчалар қолдирмасликка қатта эътибор берилди. Газетадан.*

ҚИЙҚИНДИ *айн. қийқим 1, 2. Газмол қийқиндилари. ■ Менинг уйимда ҳар хил қийқиндилар бор, ўшани олиб келаман-да, костюмчалар тикамиз. Н. Назаров, Замон. Ёнида турган оқ халтадаги ҳар хил қийқиндилар орасидан рўмолчадек лахтакни олиб, қизига берди. Р. Файзий, Сен етим эмассан.*

ҚИЙҚИРИШ 1 *Қийқирмоқ фл. ҳар. н.*

2 *айн. қийқирқиқ. Ҳазабланган кучуқларнинг вовуллаши, томошабинларнинг қийқиритиши кўкни қоплайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЙҚИРИШМОҚ *Қийқирмоқ фл. бирг. н. Болалар қийқиритишиб, қувлашиб ўйнардилар. ■ Фуломжон ҳар гурзи урганда, тоғ палахса-палахса бўлиб ағдарилар, одамлар қийқиритишиб, югуриши татишар эмиш. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚИЙҚИРИҚ 1 *Кучли тарздаги, бетартиб қичқирқиқ, шовқин, қий-чув. Фақат ич-*

каридан мастларнинг қийқирқиқлари, аллакимнинг буғиқ алёри эшитилади.. Ҳ. Фулом, Машғал. «Арава пойга»нинг гумбури, аравакашларнинг қийқирқиғи.. билан тўй карвони бораркан.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 *Кўллаб-қувватловчи, олқишловчи ялпи овоз; ҳайқирқиқ, қичқирқиқ. Шодлик қийқирқиқлари. Тўйчиларнинг қийқирқиқлари. ■ Залда олқишлар бўрони кўтарилиб, «Яшасин Юсуфжон қизик!», «Яшасин ўзбек санъати!» деган қийқирқиқлар эшитилди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Пуч қийқирқиққа учмаслик, шов-шувга сабаб бўладиган ғаройиботлар кетидан қувмаслик керак. Газетадан.*

3 *Баъзи парранда, қушларнинг «қий» деганга ўхшаш кучли товуши. Қайси бир унғурдан йиртқиқ қушнинг қийқирқиғи эшитилиб, акс садо беради. Ж. Абдуллахонов, Орият. Турналарнинг уйчан қийқирқиғида мудраган ойдин кечалар бошланди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ҚИЙҚИРМОҚ 1 *Томоқдан қаттиқ, баланд овоз чиқармоқ, ҳайқирмоқ, қичқирмоқ. Халқ кўлади, олқишлайди, қийқиради. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Заргаров қийқириб кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрндан туриб, ўйинга тушди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Ийдан қайтган чоғимда Қийқиради ўғилчам. Ё. Мирзо.*

2 *айн. қийқилламоқ.*

ҚИЙҚИРОҚ *Бўлар-бўлмасга қийқираверадиган, ҳайқираверадиган; бақироқ. Қийқироқ одам.*

ҚИЙҚИРТИРМОҚ *Қийқирмоқ фл. орт. н. Хўрозни қийқиртириб сўймоқ. ■ Кимдир йўлакда кўринган қизлар ва жувонларни қийқиртириб қувади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚИЙҒИЛЛАМОҚ *айн. қийқилламоқ. Бургут чаппар уриб, қийғиллаганча айланиб келди. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.*

ҚИЙҒИР *Тумшуғи қалта ва қайрилган, асосан унча йирик бўлмаган қуш, паррандаларга овга солинадиган соҳибчангал йиртқиқ қуш; қирғий. Ойсулув қийғирнинг чангалидан қутулган каптардай, Сувонжоннинг қучоғидан отилиб чиқди. С. Анорбоев, Оқсой.*

Қийғир бурун, қийғирбурун *Қийғир тумшуғига ўхшаш, пастга томон қайрилган бурун. Салтанатнинг илгити келишига, қийғир бурни чехрасига алақандай жасорат бағишлаган. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.*

Қийғир қараш қилмоқ Ўқрайиб қарамоқ. *Йўлда кета туриб, Болта акамиз бир қийғир қараш қилиб қўйдилар.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҚИЙҒОС 1 Ҳаммаси бараварига, ёппасига, шиға. *Чигит қийғос ундириб олинди. Ғўза қийғос шоналади.* ■ *Нариги қирғоқдаги мевазорларда ўрик, олча, олма, шафтолилар қийғос гуллаб ётибди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *..Тангри қачонлардир тилинга эккан Сўзлар гуллаёттир қийғос ва қийғос.* Э. Шукур, Ҳамал айвони.

2 Айни, авжи. *Мана, қийғос пишиқчилик, лекин ошхоналарда сабзавотдан таомлар тайёрланмайди.* Газетадан.

3 шв. Жиддий равишда, қаттиқ. *Ҳа, айтгандай, бир куни Ҳайдар ҳожи билан қийғос уришди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 кам қўлл. Шовқин-сурон, чуввос. *Уйда ҳеч вақт кўрилмаган, ваҳимали бир қийғос кўтарилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўчадан қийғос ва ғовур-ғувур товуш эшитилиб, эр-хотиннинг сўхбатини тўхтатди.* С. Айний, Қуллар.

ҚИЙҒОЧ 1 Қисиқ ёки сузук (кўз ҳақида). *Бели бурма камзулининг ичида баланд кўкси бетоқат тўлқинланиб, қийғоч кўзларида олов ёнарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Кўзини қийғоч қилмоқ Кўзини қисиб ёки сузиб қарамоқ. *-Вой, менга қара, — деди Шодимат, кўзларини қийғоч қилиб, қошини чиририб.* А. Муҳиддин, Ошналар. **Қийғоч қарамоқ** (ёки **боқмоқ**) **айн. қия қарамоқ** (ёки **боқмоқ**) қ. **қия**. *Муздек сойга тўш уриб, Узоқ учар қалдирғоч. Гоҳ қилиб баланд парвоз, Пастга боқади қийғоч.* Файратий.

2 Нафис қия тушган (қош ҳақида). [Фотограф] *Объективни.. хушрўй, қийғоч қош қизга қаратди.* Газетадан.

3 айн. **қия, қияма.** [Ҳасанали] *Даричани нариги уйдан қараганда киши кўринмаслик қилиб қийғоч очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Онахон] *Икки қўлини пальтосининг қийғоч чўнтагига солиб.. ерга тикилди.* А. Мухтор, Опа-сингилар. *Қоп-қора чайир юздан, иягидан қийғоч кетган пичоқ узидан, айёр кўзларидан ёш боши билан кўпни кўрганлиги билиниб турарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЛ 1 От ва баъзи бошқа ҳайвонлар думи ёки ёлининг ҳар бир толаси; умуман, жун, соч, мўй ва ш.к. нинг толаси. *От думи-*

нинг қили. Қил элак. Қил тузоқ. Арғамчиға қил қувват. Мақол. ■ *Очининг от қилидай қайсар, қўнғиртоб сочлари дўппи четидан қайрилиб чиқиб турар.. эди.* П. Қодиров, Уч илди.

2 с.т. эск. Мусиқа асбобларининг тебранганда овоз чиқарадиган ипи; тор. [Гуландомнинг] *Бармоқлари дутор қилларида моҳир ўйнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ораларидан қил (ҳам) ўтмайди Ўта сирдош, жуда яқин дўст. *Иккалалари ораларидан қил ўтмайдиган дўст эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Хамирдан қил суғургандай қ. хамир.** **Юрагига (ёки кўнглига) қил сиймайди** Кўнгли ғаш, хафа, диққат. [Холисхон:] *Қичқирма, юрагимга қил ҳам сиймай қолди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Қил (нинг) устида** Жиддий хавф остида; жар, ҳалокат ёқасида. *Операция оғир бўлди. Беморнинг ҳаёти қил устида.* Ж. Саримсоқов, Шифокор. **Қилдан қийиқ ахтармоқ қ. қийиқ 1** 5. **Қилни қирқ ёрмоқ (ёки айирмоқ) 1)** синчковлик билан текширмоқ; йўлини, талбирини, сабаби ва ш.к. ни топмоқ. *Бу ишга бутун шаҳар ҳайрон. Қилни қирққа ёрадиган донолар ҳам бир нарса тўқий олмайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) турлича ёки ўзи хоҳлаганича талқин қила олмақ (шариат ҳақида). *Шариат қилни қирққа айиради, деган сўз тўғрига ўхшайди, дўстим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЛВИР Алдам-қалдам, қалб, нопок иш қиладиган; алдамчи, фирибгар, қаллоб. *Бойнинг қилвир тарозибони ҳам минг хил найранглар билан ҳар бир қанор пахтадан бир неча қадоғини уриб қолар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Биласизми, уша эски, қирпи, қилвир Боймат бунинг ҳам чорасини аллақачон топиб қўйган.* К. Яшин, Ўлим босқинчиларга.

ҚИЛВИРЛИК 1 Қилвир эканлик. *Унинг қилвирлиги ҳаммага маълум.*

2 Алдам-қалдам, қалб иш, хатти-ҳаракат; қаллоблик. *Агар улар [Тешабойлар] бу сирларни ўлиб-тирилиб яшираётган бўлсалар, балки бунда бир қилвирлик бордир?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Упайтлари гўшт комбинатида турфа қилвирликлар билан мўмай даромад топиш одатий ҳол эди.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидagi қатл.

ҚИЛДАЙ 1 Қилга ўхшаш, қилга тенг келадиган.

2 кўча Озгина, кичкина, заррача, қилча. Буни қаранг: қилдай жони қолибди-ю бу бечоранинг! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЛДИРМОҚ Қилмоқ фл. орт. н. *Иш қилдирмоқ. Овқат қилдирмоқ. Томоша қилдирмоқ.* ■ Гулнор бу ерга келса, Нури ҳар гал бирон юмуш қилдирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЛИЧ 1 Бир тигли, ғилоф (қин) билан ёнга осиладиган, чопиш, санчиш билан ёвга шикаст етказиладиган қурол. *Уткир қилич. Учи қайрилган қилич. Қилич яланғочламоқ. Қилични қиндан суғурмоқ. Қилич солмоқ. Қилич билан урмоқ.* ■ Мудофелар қўлларидаги милтиқ, шашвар, ойболта, қилич ва найзалари билан тизилишиб олдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қилич ўйнатмоқ (ёки кўтармоқ) Қилич билан таҳдид қилмоқ. *От устида қилич ўйнатган Тўхтасин ўз йигитлари билан босиб киради.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. **Қиличдан ўтказмоқ** (ёки кечирмоқ) Қилич солиб ўлдирмоқ, қирмоқ. *Паризодни, хонни ҳам, Икки номард жонни ҳам Қиличдан ўтказмоққа.. Ҳозир эди шул замон.* Ҳ. Олимжон. *Ушбу фармонимизни олган он, дарҳол ўн беш ёшдан то етмиш ёшгача бўлган қипчоқ эр зотини қиличдан кечиргайлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қиличидан қон томадиган айн. қамчисидан қон томадиган қ. қамчи.** *Бу ерда Шўрога қарши исён чиқариш у ёқда турсин, қиличидан қон томадиган беш-ўнта маслакдош ҳам топилмади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Қилич (эркаклар исми).

ҚИЛИЧБОЗ Қилич ишлатишни, қилич билан жанг қилишни яхши билладиган киши. [*Навоий:*] *Бу қайси Турдубой? Ҳалиги донғи кетган жангчими? [Жалолиддин:] Ҳа, бутун насли жанг майдонида ўтган донгдор қиличбоз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ҚИЛИЧБОЗЛИК 1 Қилич ишлатиш маҳорати, санъати. *Қиличбозликни ўрганмоқ. Қиличбозлик маиқи. Қиличбозлик санъати.*

2 Қилич ишлатиб қилинадиган жанг. *Ён томондан бостириб келган бир тўда мўғул аскарари Темур Маликка уларнинг саркардаси билан қиличбозлик қилишга халал берди.* М. Осим, Темур Малик.

3 *спрт.* Муайян қоида асосида тигли спорт қуроллари воситасида яккама-якка ўтказиладиган мусобақа. 1937 йилдан қи-

личбозлик бўйича жаҳон чемпиони ўтказиб келинади. «ЎЗМЭ».

ҚИЛИЧБОФ Қилични осиб юриш учун мосланган тасма.

ҚИЛИЧДАЙ, -дек 1 Қиличга ўхшаган, қилич сингари ярқироқ, ўткир, кескир. У [*Элмурод*] *беихтиёр осмонга қаради ва денгиздай қорайган осмонда қиличдай ўйнаган прожектор ёғдусини кўриб, кўнгли яйраб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Арра ҳам қиличдеккина экан.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 кўча Қадди-қомати келишган; тик, тетик. *Иккала қизимни чиқарганман, бунга [Хожарга] қиличдай бир йигит топиб, ичкуёв қиламан.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Бир ойнинг ичида Алижон илгариги ортиқча гўштарини йўқотиб, қиличдек бўлди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИЛИШ-ҚИЛМИШ кам қўлл. айн. қилмиш.

ҚИЛИҚ 1 Кишининг юриш-туришидаги, бошқалар билан муомаласидаги ўзига хос ҳаракатлари, хулқ-атвори. *Қилиғи иссиқ одам. Қилиғи совуқ йигит.* ■ *Унинг қилиқлари ўзига жуда мос тушар, ҳатто қўли қаттиқлиги ҳам фазиладек туюларди.* Ф. Мусажонов, Пушаймон. -*Кечирасиз!* — деди ўз қилиғига уялиб, шолғомдай қизариб кетган Мастонов. Ғайратий, Йўқлов.

2 ўйритабийий ёки ноҳўя иш, ҳаракат, одат ва ш.к. *Келишмаган қилиқлар.* ■ *Зебиҳон шунақаям қилиқлар қилдики, Турсунбой анграйиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бунақа қилиқ Нишопурий жанобларидан чиқади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Фуқароларнинг кечаги қилиғи Султонали ҳожини телба қилиб қўяй деди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Умуман, кишининг одати, расми. -*Ҳали ҳам эски қилиғини қўймайди. Уйга чақириб, олдида дастурхон ёзмагунча, сув бермайди, — деди [Давлатёр].* П. Турсун, Ўқитувчи. *Келди қонли қиличин Кўтариб Туғлиқ. Бу ҳам чиқарди яна Кўп найранг, қилиқ.* Ғайратий.

ҚИЛКЎПРИК 1 қ. пулсирот, сирот. *Хўш, тақсир, ана энди, борингки, оқ кўчқорга миниб, эсон-омон қилкўприкдан ҳам ўтиб олдик. Хўш, ундан у ёғи жаннатми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўча Жиддий хавф, ҳалокат. *Шу тобда қилкўприкнинг устида қилтиллаб турибмиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИЛМИШ 1 Қилинган иш, ҳаракат, фаолият. *Ҳар ким ўз қилмишига қараб топади.* Мақол. ■ *Терговчи ўз қилмиши билан фахрлангандай, ҳаммага бир-бир қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Унинг хафа бўлганини авзойидан, қилмишидан билиб бўлмайди..* Газетадан.

2 Ножўя иш, ҳаракат, қилғилик. *Ўз қилмишига иқрор бўлмоқ.* ■ *Тоғамнинг қилмишидан номусларга ўлади киши.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Адолатли ҳукм чиқариш, гуноҳкорларни қилмишига яраша тўғри жазолаш.. осон иш эмас.* Газетадан.

Қилмиш-қидирмиш Ҳар ким ўз қилмишига яраша жазоланади, ёмонлик қилган ёмонлик кўради, маъносидаги ибора.

ҚИЛМОҚ 1 Бажо келтирмоқ, бажармоқ, ижро этмоқ, амалга оширмоқ. *Иш қилмоқ.* Қиламиз десак иш кўп. *Айтганингизнинг ҳаммасини қилдим.* Билганингни қил. *Қуш уясида кўрганини қилади.* Мақол. ■ *Қиз томон, гарчанд тўйни бир йил кейин қилиш шарти билан бўлса ҳам, розилик берибди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Баъзи отлар билан бирикиб, шу от англатган нарсани тайёрлаш, ҳозирлаш, пишириш маъносини билдиради. *Ҳамир қилмоқ.* *Гувала қилмоқ.* *Эшик қилмоқ.* *Пичоқ қилмоқ.* *Ром қиладиган уста.* *Ўтин қилмоқ.* *Нон қилмоқ.* *Шўрва қилмоқ.*

3 Бирор-бир ишга, лавозимга қўймоқ, белгиламоқ, тайинламоқ, лозим кўрмоқ, танлаб олмақ. *Вакил қилмоқ.* *Директор қилмоқ.* *Бўлим бошлиғи қилмоқ.* ■ *Қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз, лекин ҳосилот кенгашига раис қилсаларинг, куймайсизлар.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Биз Ҳомидбойни ўзимизга куёв ўғил қилишдан ҳеч бир монелик кўрмаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *ёрд. фл. өзф.* Сўз ясаш учун хизмат қилади – от, сифат ва б. туркумга оид сўзлардан турли маъноли феъллар ясайди. *Томоша қилмоқ.* *Таклиф қилмоқ.* *Рашк қилмоқ.* *Эълон қилмоқ.* *Орзу қилмоқ.* *Зўрлик қилмоқ.* *Душманлик қилмоқ.* *Обод қилмоқ.* *Шод қилмоқ.* *Безовта қилмоқ.* *Саришта қилмоқ.* *Оҳ-воҳ қилмоқ.* *Лип-лип қилмоқ.* *Тақир-туқур қилмоқ.* ■ *Ўғрилиқ қилгани учун қўл кесиладир ва ё дорга осиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Яна бир марта опалик қилсангиз, деб маслаҳатга келган эдим.* Б. Раҳ-

монов, Юрак сирлари. *Бўтабойга, колхоз мустаҳкам бўлади, деган гапнинг ўзи кифоя қилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор, чироқлари. *Йўғон киши, худди ғозга ўхшаб, «ғат-ғат-ғат» қилиб кулди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Боғлама вазифасида қўлланади. *Ўқитувчилик қилмоқ.* *Ўғлини муҳандис қилмоқ.* ■ *Сидиқжон ҳали бузилмаган тўқайнинг нариги томонида аравакашиқ қилар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнар.. қора кепкасини қошигача бостириб, дарвозабонлик қилар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҚИЛПАНГЛАМОҚ 1 *айн. қийшангламоқ 1, 2.* [Мунаввар] *Бир вақтлар Йўлдош олиб келган шоҳи-атласларни кийиб, тилла болдоқ, ёқут кўзли узукларни тақиб, ўзини кўзуга солиб, хўп қилпанлаган.* С. Анорбоев, Меҳр.

2 *айн. қилпилламоқ 2.* *Олахўжа махсум камбағалдан кўтарилган бир киши олдида «қариндошим», деб қилпанглашга мажбур эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Пошиа хола гавдасига ярашмаган қилиқ билан қилпанглади.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҚИЛПАНҒИ *айн. қийшанғи.*

ҚИЛПИЛЛАМОҚ 1 Ноз-ишвали ёки ажиб ҳаракатлар қилмоқ, ликилламоқ, жилпангламоқ. [Қори:] *Унинг ўрнида сиз бўлсангиз-у, кўз олдингизда боши очиқ бир жувон қилтиллаб юрса.. Э, содда экансиз, ука!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кўчма Лаганбардорлик қилмоқ, атрофида парвона бўлмоқ.

ҚИЛТ: **қилт этмоқ 1)** билинар-билинас қимирламоқ, кўзгалмоқ, қимир этмоқ. *Ҳаво дим.. япроқлар қилт этмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Сахро йўли, сахро табиати, сахро жазирамаси бошланди.* *На дов-дарахт, на сув, на қилт этган шабада.* Ҳ. Назир, Газқайнар достони; **2)** эшитилар-эшитилмас, кучсиз овоз чиқармоқ, секин шитирламоқ, тиқирламоқ. *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан узун йўлакнинг ярмигача қинғир чироқ ёруғи тушиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. *Баширжон чойдан хўплади, оғзини чайгандек қилт этиб ютинди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚИЛТАБ *ив. Ғилай.*

ҚИЛТАНГЛАМОҚ У ён-бу ёнга ташланиб ҳаракатланмоқ, юрмоқ. *Ҳолиқбой ҳас-*

сасига тираниб, қилтанглаганича кичкина кўк дарвозага кириб кетди. С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИЛТАНОҚ 1 Балиқнинг игнасимон ингичка, узун суяги. -Бечоранинг томоғига балиқнинг қилтаноғи тиқилиб қолибди. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

2 Арпа, шоли ва ш.к. экинлар дон қо-биғи учигадаги игнасимон узун қилча; қилтирик, қилтиқ.

3 шв. айн. **қилтирик 2.** Қизимнинг ишқи, киши қуриб кетгандек, шу қилтаноққа тушгани мени ич-ичимдан еб қўйяпти. И. Ўктамов, Ҳикоялар.

ҚИЛТИЛЛАМОҚ 1 Аранг қимирламоқ, жонсиз тебраниб турмоқ. У фоз бўйнидаи ингичка бўйнида қилтиллаб турган бошини дадил ва бақувват туттишга тиришарди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳожия хола қилтиллаб келиб, Муҳаббатни бағрига босди. В. Гофуров, Вафодор.

2 кўчма Аранг жон сақлаб турмоқ. Шу тобда қилкўприкнинг устида қилтиллаб турибмиз! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қимирламоқ, қалтирамоқ. Элгелди турган жойида қилтиллаб кетди, худди ўғридай, ён-берига аланглаб олди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚИЛТИРИҚ 1 от шв. Қилтаноқ. Унинг кўзлари.. бугдой бошогининг қилтириғи каби узун китриқлар орасидан ўзига тикилган чиройли қора кўзлар билан тўқнашди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 сфт. Жуда ориқ. Қилтириқ бола. ■ Ашир мастликдан юмила ёзган кўзини йилтиратиб, ҳингир-ҳингир кула бошлади. У кулган сари қилтириқдай бўйнига калласи оғирлик қилиб, дам олдига, дам орқасига оғиб кетарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЛТИҚ айн. қилтаноқ 1, 2. Ботир милтиқсиз бўлмас, Балиқ — қилтиқсиз. Мақол. ■ Бугдойлар ҳали пишмаган, бошоқларнинг қилтиғи энди-энди сарғая бошлабди. С. Нуров, Тоғдаги дарё.

ҚИЛТОМОҚ с.т. 1 Қизилўнғачнинг яра ёки бошқа сабаб билан торайиб, овқат ўтмай қолишидан иборат касалликларнинг умумий номи; рақнинг бир тури. Эр-хотиннинг кўз ўнгига қўшилиари Жўрабек аканинг қилтомоқдан қийналиб ўлгани келиб, ваҳима тушди. Мирмуҳсин, Умид.

2 Шундай касаликка дучор бўлган киши.

3 кўчма Кам овқат ейдиган, чимхўр одам. Ҳаёт.. бояғидай қилтомоқ бўлиб ўтираверди, тўғриси, бу ноёб бахт унинг иштаҳасини бўғиб қўйган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эмлашдан кейин, егани баданига юқмайдиغان қилтомоқ биродарлари бирдан.. иштаҳага кирган эди. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ҚИЛУҚОЛ, қийлуқол [a. قیلوقال — гап-сўз, миш-миш, овозалар] Гап-сўз, гапириш; шовқин-сурон, жанжал-тўполон. Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг аҳволима, Қатли бедодиндан энди қилуқол айлаб кетмай. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚИЛЧА 1 Қил с. кичр.

2 Озгина, кичкина, зарра(ча), қилдай. Унда қилча айб йўқ. Бу ишда қилча адашмоқ ҳам хавфли. ■ Руҳим пича енгил тортсин, қилча дармоним йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Салимбойвачча, қилча шубҳаланманг. Ойбек, Танланган асарлар. Кўнглининг нозиклиги қилча бўлурми, ҳай-ҳай. С. Зуннунова.

ҚИЛЧАЛИК с.т. Қилча, озгина.

ҚИЛЧИЛВИР Қилдан эшиб тайёрланган ингичка арқон, чилвир. Кейин эшагимнинг нўхтасига боғланган қилчилвирни оёғим остига босиб, тошга ўтирдим. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚИЛҚАЛАМ 1 айн. мўйқалам.

2 Хушхат одам, хаттот. Муҳаммад Юсуф-жон қилқалам баъзи зарур мактублар, қасидалар, лавҳалар, қимматли кўлғезмаларнинг қалам ҳаққисини Муқимийнинг ўзига бериб, уни бу ишга қизиқтирмоқчи бўлди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚИЛҚИЛЛАМОҚ кам қўлл. Лиқ-лиқ қилмоқ, лиққилламоқ. Унинг помидордек оч қизил бағбақаси қилқиллаб турар, кўзлари кулгидан юмилиб кетган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Ёш бўлса ҳам, шўх, ўйинчи қиз эканда, ўйнаса, бутун вужуди симобдек қилқиллайди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚИЛҒИЛИК Қилинган, содир этилган ножўя иш, ҳаракат. Қилғиликни қилиб қўйиб, тағин нега тилингни бир қарич қиласан. Ҳ. Назир, Бир туп гўза. Қилғиликни қилганлар жавобини ҳам берсинлар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИМИЗ Бия сутидан махсус идишларда бижғитиш йўли билан тайёрланадиган, енгил кайф берувчи, шифобахш ичимлик. Да-

ла ҳавоси, қимиз, кўкаламзор — дардимга нақ даво. Ойбек, Танланган асарлар. Корсондаги қимиз тугаб, шўрва ҳам ичилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИМИЗАК айн. нордон. Қимизак олма.

ҚИМИЗХҲР Қимизни кўп ичадиган, қимизни яхши кўрадиган. Қимизхўр одам. ■ Чипта соябонли извош тагида бош остига тўқим қўйиб ётган йилқичилар оқ уйдаги қимизхўр бўз болаларнинг шовқинига ух-лашолмайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қис-саси.

ҚИМИЗХҲРЛИК Мириқиб, тўйиб қи-миз ичиш. Тунов кунни тоққа қимизхўрлик-ка чиқдим. Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. Ўтовларда қимизхўрлик қилганимизда, Тўх-тағул қўшиқларини жон қулоғим билан тинг-лаганман. Ҳ. Нурий, Улуғ оқин.

ҚИМИР: қимир этмоқ Билинар-билин-мас, озгина қимирламоқ, қўзғалмоқ, ҳара-кат қилмоқ. Утап ҳар қанча жон куйдириб гапирса ҳам, кўчани қоплаган оломон қимир этмади. Ҳ. Фулом, Машғал. Раҳим миқ эт-май қармоққа кўз тиккан, қармоқ эса қимир этмасди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. От, тўрт оёғи ерга михлангандай, қимир этмас-ди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИМИРЛАМОҚ 1 Секин-аста ёки ги-мир-ғимир ҳаракат қилмоқ, у ён-бу ён бориб-келиб, силкиниб турмоқ; тебранмоқ. Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимир-ламайди. Мақол. ■ Қурбон ота чўкка туш-ган, икки қўли тиззасида, ҳудди сурат ол-дираётгандай ҳеч қимирламайди. А. Қаҳҳор, Тўй. Шу вақт тахмонга осилган кирпўш ўз-ўзидан қимирлагандай бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Умурзоқ ота ана шу хаёллар билан экан, икки қармоқ бирин-кетин қи-мирлаб қолди. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Жойидан қўзғалмоқ, жилмоқ, силжи-моқ, нари кетмоқ. Шу жойдан қимирлама. Бемор олдидан қимирламай ўтирмоқ. ■ «Ғир» этган шамол йўқ, от-арава кўтарган чанг, ҳавода узоқ вақт қимирламай туриб қолар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Иш, ҳаракатда бўлмоқ, чалиш-моқ; юрмоқ. Тезроқ қимирланг, кеч қоляпмиз. Қимирлаган қир ошар. Мақол. ■ Йигирма учта машинамиз бўлса-ю, шундан бор-йўғи тўрттаси қимирласа-я! «Муштум».

4 Бирор иш-машғулот билан банд бўл-моқ, шу туфайли кун кечирмоқ, тирик-

чилик қилмоқ. Раҳматлик бувам ўлганлари-дан кейин самовар ўзимга қолди. Ёш бўлсам ҳам, чойхонада қимирлаб турибман. Б. Раҳ-монов, Мардлар қиссаси. Мен ҳам, албат-та, тек ўтирмай, кучим етганча қимирлаб турибман. Қурт тутамиз. А. Қаҳҳор, Қўш-чинор чироқлари. Жони бор одам қимирлаб туриши керак — унинг фалсафаси шу. Ҳ. Фулом, Машғал. Бе-е, менда пўлат нима қилади, тақсир. Эски тақалар, темир-тер-саклар билан зўрға қимирлаб турибмиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қимирлаб қолди 1) қимирлаш ҳолати юз берди (қ. қимирламоқ 1). Одамларга жон киргандай, бир-бирларига жилмайиб, қимир-лаб қолишди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) ҳаракатга тушмоқ, қўзғалмоқ; иш-фао-лиятида жонланиш юз бермоқ. Нарх-наво қимирлаб қолди. ■ Муз кўчди, ўртоқ Са-фаров, ўрта деҳқон қимирлаб қолди. А. Қаҳ-ҳор, Қўшчинор чироқлари. Қимирлаган жон Тан-жони соғ, жони бор ҳар бир одам, инсон зоти. Қимирлаган жон йўқ эмиш. Беҳишдайд бир олам эмиш. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Кечки куз бободехқонни жуда ташвишлантириб қўйди, қимирлаган жонда яхши ташвиш. Газетадан. Айниқса, йиғим-терим пайтлари қимирлаган жон борки, далада кўрмаса, кўнгли юпанч топ-мас эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ҚИМИРЛАТМОҚ Қимирламоқ фл. орт. н. Столни жойидан қимирлатманг. Бош қимирлатиб саломлашмоқ. ■ Тўнғак ёна бошлабди. Шу вақт тўнғак ичидан бир илон бошини чиқариб қимирлата бошлади. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҚИМИР-ҚИМИР: қимир-қимир қилмоқ айн. ғимир-ғимир қилмоқ қ. ғимир-ғимир.

ҚИММАТ [а. قیمت — бойлик, қиммат-баҳо нарса, қадрият; баҳо; қиймат] 1 Нис-батан ёки меъёр, мўлжалдагидан катта пул турадиган, нархи баланд. Қиммат мол. Қиммат буюм. ■ Қиммат бўлса ҳам, ношлож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади. Ойбек, Танланган асарлар. Шунақа қимма-тидан олмасдан, газмол олиб келсангиз-ку, бир хил қилиб тикиб берардим.. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Этигингиз қиммат, уста. Биз талабаларнинг қудратимиз етмайди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Бир пулга (ёки пақирга) қиммат Ҳеч нарсага арзимайди. Бир пулга қиммат мато.

■ Бир пақирга қиммат, ўткинчи икир-чикирлар учун жон кўйдиради-ю, энг бебаҳо хазинасидан — саломатлигидан жудо бўлаётганини ўйлаб ўтирмайди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. **Қиммат бермоқ** кам қўлл. Баҳо бермоқ; баҳоламоқ. *Дарҳақиқат, ўзаро битмас низоларнинг асли маъносини у яхши англаб таҳлил қилар ва дуруст қиммат берар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қимматга тушиди** 1) мўлжалланганидан юқори нархга олинди. *Антибиотиклар микроорганизмлардан ҳосил қилиниши сабабли қимматга тушади.* «Фан ва турмуш»; 2) кўчма катта сарф-харажат, меҳнат ва ш.к. эвазига амалга ошди, қўлга кирди; зарар келтирди. *Бу жанг бизга қимматга тушиди, анча ўт очини нуқталаримиз қурооллар ва солдатларимиз билан бирга яқсон этилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Масъул лавозимдаги ходим етти ўлчаб, бир кесмаса, унинг хатоси қимматга тушиши турган гап.* Газетадан.

2 айн. **қимматбаҳо** 1. *Олган совғам олтин узук, қиммат тош эмас.* Файратий. - *Сенга ҳам даркор, — деб дурур жавоҳир, қиммат тошлардан берди.* «Нурали».

3 кўчма Пулга, ҳеч нарсага сотиб олиб бўлмайдиган; баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. *Билим давлатдан қиммат.* Мақол. ■ *Гар дилингда ўйлаган орзуга етмоқ иста-санг, Қиммат умринг қилмагил беҳудага бекор, ўқи!* Ҳамза. *Унсин, ҳаммаси ортиқча нарса. Буларнинг ҳаммасидан менга бир эски дўппи қиммат.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Мавқе, аҳамият даражаси. *Камида бир йилга сўз бериб кўйдим. Сўз олтиндан қиммат-ку, ахир!* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Жиддий фикр, чинакам ҳиссиёт, самимият, юксак маҳорат — ана шулар шоирнинг бундан кейинги қимматини белгилаб беради.* «ЎТА».

5 Қиммат (хотин-қизлар исми).

ҚИММАТБАҲО [а. + ф. قیمت بها — баҳоси, нархи юқори, қиммат] 1 Катта пул турадиган, қиммат баҳога эга, қимматли. *Қимматбаҳо совға. Қимматбаҳо буюм. Қимматбаҳо тошлар.* ■ *Ҳоким супада ёнбошлаб ётган ерида тўрт бармоғи қимматбаҳо олтин узуклар билан безатилган чўзинчоқ панжасини узатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Самарқанд подшоҳига олтин-кумуш совғалар.. қимматбаҳо саруполар инъом қилдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қимматбаҳо металлларга платина, палладий, осмий*

ва уларнинг бир-бирлари ва бошқа оддий металллар билан ҳосил қилган қотишмалари киради. «Фан ва турмуш».

Қимматбаҳо (ёки қимматли) қоғозлар Ўз эгасига мулкка эгалик ҳуқуқини ва даромад кўринишида муайян пул суммасини олиш ҳуқуқини берадиган пул ёки товар хужжатлари — акция, облигация, аккредитив, вексель, чек ва ш.к. *Ушбу Низом қимматбаҳо қоғозлар бланкаларини ишлаб чиқаришни лицензиялаш тартибини белгилади.* Газетадан.

2 кўчма Баҳоси йўқ, бебаҳо. *Қимматбаҳо, гавҳарга тенг сўзларингиз ярамаг малҳам, дардимга даво бўлди.* «Шарқ юлдузи».

ҚИММАТЛАНМОҚ Нархи, баҳоси ошиб қиммат бўлмоқ. *Домлани бунчалик шоширган нарса.. бинокорлик материаллари кундан-кунга қимматланармикан, деб ўйлаши эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИММАТЛАШМОҚ Тобора қиммат бўлмоқ, нархи, баҳоси ошиб, қиммат бўлиб бормоқ. *Гарб мамлакатларида санъат асарларининг нархи ҳаддан ташқари қимматлашиб борапти.* Газетадан.

ҚИММАТЛИ 1 Қиммат турадиган, қимматбаҳо. *Қимматли буюм.* ■ *Гунг остидан сандиқ-сандиқ қимматли моллар, той-той газламалар ва бошқа қимматли нарсалар чиқа бошлаган.* С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. *Ошладаги осойишталик — ҳар қандай бойликдан қимматлидир.* Газетадан. *Гулнорнинг бир табассуми унинг учун ҳамма нарсадан маънодор, турмушнинг ҳамма завқларидан улуғ ва қимматли эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кўп фойдали, жуда керакли. *Қимматли маслаҳат. Қимматли фикр. Қимматли маълумотлар.*

ҚИММАТСИЗ Ҳеч нарсага арзимайдиган; қадр-қиммати йўқ, қадрсиз. *Киши.. маданиятнинг ҳамма соҳаларида қимматсиз нарсалар билан қаноатланишга одатланиш билан ўзини ўзи қашшоқлантиради.* Газетадан.

ҚИММАТСИЗЛАНМОҚ кам қўлл. 1 Нархи, баҳоси пасайиб, арзон бўлиб қолмоқ, арзонлашмоқ.

2 кўчма Қадр-қимматини йўқотмоқ, қадрсизланмоқ.

ҚИММАТСИРАМОҚ Нархини, баҳосини баланд деб билмоқ, қиммат деб ҳисобламоқ. *У пальтони қимматсираб олмади.*

ҚИММАТФУРУШ [a. + ф. قیمت فروش — қиммат сотувчи] Бошқаларга қараганда баландроқ нарх билан сотувчи савдогар. *Қимматфурушлар гўшт нархини 4000 сўмга, хатто 3800 сўмга туширишди.* Газетадан.

ҚИММАТЧИЛИК Нарх-наволар жуда ошиб кетган пайт ёки ҳолат. *Оқподшоҳ ҳаммани қирадиганга ўхшайди. Уруши қурсин! Очлик, қимматчилик.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИМОР [a. قمار — гардкам, таваккал ўйин] Пул ёки буюм тикиб ўйналадиган ҳар қандай ўйин. [*Болтахўжа*] *Кўп баттол йигит эди, баччағар. Тавба! Қиладиган иши бедана уриштириш-у, қимор ўйнаш эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эшон «гардкам», деб ошiq отадиларми-а? Булар қартада ўйнайди. Бари бир қимор-да, қайтага, бу ёмонроқ.* Ойбек, Танланган асарлар. — *Мени отам сингари дов тикмагани, қиморда ютқазмагани учун миннатдор эдим, — деди Ҳожжи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИМОРБОЗ [a. + ф. قمارباز — қимор ўйновчи] Доим қимор ўйновчи, қиморга берилган одам. *Латиф гардкам қилган қиморбоздай, «шап» этиб кўкрагига урди.* О. Ёқубов, Ларза. *Миришлар, қоровуллар бостириб келиб.. дўқ қилиб, қиморбозлардан бир неча сўмлаб чўтал ўмариб кетмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМОРБОЗЛИК 1 Қиморбоз эканлик. Унинг қиморбозлигини кўпчилик билди.

2 Қимор ўйини. *Беданабозлик эски вақтда жуда кўп тарқалган қиморбозликнинг бир тури эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМОРХОНА [қимор + хона] Қимор ўйналадиган жой, хона. *Уларнинг бирдан-бир машғулотлари қиморбозлик бўлиб, қиморхоналари ҳам ўз тураржойларида.* С. Айний, Эсдаликлар. *Америкалик мультимиллионер Дональд Трамп қурувчи оиласидан чиққан, эндиликда — учта қиморхона ва кўплаб меҳмонхоналар эгаси.* Газетадан.

ҚИМРОН Туя сутидан тайёрланадиган шифобахш ичимлик; қимизнинг бир тури. *Ҳар бир қозоқнинг ўтовиди қимизи, қимрони ёки айрони доим осигиқ туради.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМТАМОҚ шв. Ниқтамоқ. *Қурбон яна қишлоққа қаради-ю, хаёлида бу макон билан*

боғлиқ хотиралар ниш ёриб, отни қимтади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҚИМТИ: қимти лаб Юмуқ, жуфтлашган лаб. *Мана, новвотим, сен ухлаб ётибсан: қимти лабларингда ингичка кулги.. Қуёш нурларига фарқ ботибсан.* Ф. Фулом.

ҚИМТИЛМОҚ 1 Қимтимоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Зебихон опа, Гулнорни кўрдингизми? Зебихоннинг лаблари қимтилди. Жавоб бермади.* С. Зуннунова, Гулхан. *Акамнинг тутаиш қошлари чимирилиб, лаблари қимтилди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Қанот силкитиб ёки ҳужумга тайёрланиб ҳаракатга келмоқ, талпинмоқ. *Қарчиғайдай қимтилиб, Итолғидай интилиб.* «Хушкелди».

3 айн. **ҚИМТИНМОҚ** 2. *Ойтўти онасининг уялиб, қимтилишига қарамай, Каримнинг олдига бошлаб келди-да, таништирди.* Ойдин, Фонарь тагида.

ҚИМТИМОҚ 1 Лабларни бир-бири ёки тиши орасига олиб қисмоқ, йиғиштирмоқ. *Мунисхон тиниқ қизил лабларини қимтиб, кулиб юбормасликнинг эҳтиётини қилади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Олахўжа лабини қимтиб, муштини мош-гуруч соқолли иягига тираб, бир нафас хаёл сурди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ойна опа зинадан тушиб, уч одимча босди-да, пастки лабини қимтиб, тўхтади.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

2 Лаблари билан қисмоқ, чимтимоқ. *Бурхон ота.. мўйловини лаблари билан қимтиб сукут қилар, гўё хатнинг давомини кутар эди.* О. Ёқубов, Ота изидан. [*Қуён*] *Жилғага келиб, сув ичди ва кўм-кўк майсаларни қимтий бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Қисмоқ, силкитмоқ, қимирлатмоқ. *Шокир ака ўрnidан бир кўзғалиб, тиззасини қимтиб, чопонининг барини қистириб олди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. — *Отасининг оти нима эди? — дея Ойимхон Гулсумга бурилган эди, у эса кифтини қимтиб: -Сиз билмасангиз, мен қаёқдан билай? — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЗИНИ ҚИМТИМОҚ Қимтинмоқ, тортиниб турмоқ, ийманмоқ. *Келганингиздан бери ўзингизни қимтиб, ёзилиброқ гапиришмайсиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИМТИНМОҚ 1 Қимтимоқ фл. ўзл. н. *Чокарнинг.. ҳамиша ҳазил-мутойиба илашиб турадиган юпқа лаблари асабий қимтинган эди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга бо-тинолмай, истиҳола қилиб, тортиниб тур-моқ; ийманмоқ, тортинмоқ. *Ҳамида қимти-нибегина деди: -Тоҳир тўғрисида маслаҳат-лашмоқчи эдим. Ҳ. Назир, Онажонимиз. Ҳаёт.. қимтиниб, тортиниб, онда-сонда бир кесим қовун олади-да, бир тишлаб, яна.. қай-тариб кўяди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Силкинмоқ, қимирламоқ, тебранмоқ. *Аҳмедов ўтирган жойида бир қимтиниб ол-ди-да, сўз бошлади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Бақоев.. Мирҳайдаровга тикилди, нимадир демокчи бўлиб, оғиз жуфтлади, қимтинди, қизарди ва бошини кўйи эгди. С. Абдуқаҳҳор. Олдин ўзингга боқ, сўнг ноғора қоқ.*

ҚИМЧИМОҚ шв. Сиқмоқ. *Қайишқоқ ўтин болтани қимчиб қолибди. Иш билан пишмаган ношуд арзанданинг калласи ши-шибди. Ё. Шуқуров, Она меҳри. Бош, кўр-саткич бармоқлари билан иягини маҳкам қимчиб сидирди-да, қиз юзига тараддулла-ниб қаради. М. Исмоилий, Барҳаёт қиз.*

ҚИН I Пичоқ, қилич каби қуроллар солиб кўйиладиган ғилоф. *Пичоқ қини. Бир қинга икки қилич сиғмас. Мақол. Яхши гап билан илон инидан чиқар, Ёмон гап билан пичоқ қинидан чиқар. Мақол. ■ Диловаршоҳ қиличини қинидан суғуриб, қизга ҳужум қил-моқчи бўлди. С. Айний, Дохунда. Ҳар бир маҳбус, қинда ётган даҳшатли тўппончадан ўз пешонасига ўқ узилаётгандек, ваҳимага тушиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Тугунакни ўраб турувчи баргсимон қобиқ, куртак, ғилоф. *Довучча қинидан чи-қибди. ■ Баҳор эди.. Уриқлар гулини тўккан, гўралар қинидан чиқиб, киши еса маза топа-диган бўлиб қолган. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.*

Кўзи қинидан чиқмоқ Кўзи олайиб кет-моқ, кўзи ола-кула бўлмоқ. *Даҳшатли ха-барни эшитган Махдумнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ҚИН II Қизлик пардасидан бошланиб, бачадон бўйни ёпишадиган жойда тугай-диган найсимон, мускулли эластик аъзо.

ҚИНҒАЙМОҚ I Бирор томонга оғиб турмоқ, қийшаймоқ, энкаймоқ, оғмоқ. *Нарвон қинғайиб турибди.*

2 Кўзни ғилай қилиб қарамоқ, ғилай-ланмоқ. *Кўзи қинғайиб кетди.*

Қинғайиб қарамоқ 1) кўз қири билан қарамоқ; 2) кўчма қинғир қарамоқ, кўз олайтирмоқ.

3 кўчма Тўғри йўлдан озмоқ, чекинмоқ, оғмоқ.

ҚИНҒИР I Тўғри чизиқ бўйлаб йўнал-маган; эгри, қийшиқ. *Қинғир ёғоч. Қинғир девор. Хатни қинғир ёзмоқ. ■ Фуқаро уйла-ри чўзилган қинғир кўчанинг бошида арава сиғадиган катта, бўёқли дарвозага кириш-ди. Ойбек, Навоий.*

2 кўчма Қаллобликка, хиёнатга асос-ланган; қалб. *Қинғир мақсад. Қинғир қадам. Қинғир ҳаракат. Қинғир юрак одам. Қин-ғир ишнинг қирқ йилдан кейин ҳам қийғи чиқади. Мақол. Дили қинғирнинг тили қин-ғир. Мақол. ■ Болага нисбатан.. бепарқ қараш хунук оқибатларга олиб келди: Ма-лик қинғир йўлга кириб кетди.. Газетадан.*

Қинғир қарамоқ Ёмон кўз билан қара-моқ; нотўғри муносабатда бўлмоқ, ён-дашмоқ. **Қинғир кўл** ёки **кўли қинғир айн.** **кўли эгри қ.** **эгри.** *Олмоқ бўлиб магазиндан шоколад пича Кўли қинғир сотувчига дуч келдик кеча. Т. Ражабий, Нархи папкада. Қинғирига олмоқ айн. қинғирликка олмоқ қ. қинғирлик. Мусанинг гапи тўғамасдан Тўл-бош қинғирига олди-кетди. Н. Фозилов, Оқим.*

ҚИНҒИРЛИК I Қинғир ҳолат. *Йулнинг қинғирлиги.*

2 Қинғир иш, хатти-ҳаракат. *Афсуски, қинғирликнинг қийғи очилгандан кейин бу оила остига сув кетгандай бўлди. «Муш-тум». Не-не қинғирликларни қилиб, устига-устак, бунчалик иззат-нафсимга теккани жуда алам қилди. М. Жўра, Изтироб.*

Қинғирликка олмоқ айн. эгриликка олмоқ қ. эгрилик.

ҚИНҒИР-ҚИЙШИҚ I Ҳамма ери қин-ғир, эгри-бугри. *Қинғир-қийшиқ девор. Қин-ғир-қийшиқ йўл. Қинғир-қийшиқ ёзмоқ. ■ Ҳар қадамда қинғир-қийшиқ муюлишлар дуч келаверди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 кўчма Нотўғри, қинғир. *Шаҳарни бе-дарвоза, деб эгри юрибди, қинғир-қийшиқ ишлари кўп. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ҚИПИҚ I Ёғоч, темир каби нарсалар-ни арралаганда ёки эговлаганда ҳосил бў-ладиган майда заррачалар. *Ёғоч қипиғи. Те-мир қипиғи. ■ Чиптанинг устидан қипиқ солса, ҳам юмшоқ, ҳам иссиқ бўлади. С. Анорбоев, Директорнинг даъвоси.*

2 Шоли, бугдой, жўхори каби донларни тозалаганда, туйганда, уларнинг қобиғидан

ҳосил бўладиган тўпон. *Мен крахмал ўрнига гуручдан чиқадиған қипиқни ишлатмоқчиман.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ҚИПЧОҚ 1 Кўчманчи туркий халқнинг номи (қ. **қипчоқлар**).

2 Шу халқ, миллатга мансуб. *Қипчоқ тиллари.*

ҚИПЧОҚЛАР 1 11–15-асрларда Урал-бўйи ва Волгабўйи даштларида ва ҳозирги Қозоғистоннинг марказий ва ғарбий қисмларида яшаган, кейинчалик бошқа ҳудудларга ҳам тарқалган кўчманчи туркий халқ.

2 Ўзбек халқи этник таркибидаги асосий уруг-қабилалардан бири.

ҚИП-ЯЛАНҒОЧ 1 Ҳеч қандай кийим киймаган, мутлақо яланғоч, яп-яланғоч. *Қип-яланғоч бола.* ■ *Қизлардан уч-тўрт таси.. шарт-шурт бир-бирининг яланғоч этига уришиб, шартмақ олишдилар.* *Қип-яланғоч қизлар орасида кулги бошланди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳеч нарса ўсмаган, дов-дарахтсиз, иморатсиз. *Қип-яланғоч қақирда қизларнинг ўзи қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Биронта ҳам барги йўқ, барги батамом тўкилган. *Қип-яланғоч дарахт.*

4 кўчма с.т. Ҳеч нарсаи йўқ; шипшийдам, қашшоқ. *Қип-яланғоч уй.*

ҚИП-ҚИЗИЛ 1 Жуда қизил, чўғдай қизил. *Қип-қизил қон.* *Қип-қизил олма.* *Қип-қизил гилам.* ■ *Жарнинг ҳар иккала ён-бошини қип-қизил лолалар гиламдек қоплаган.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Эшикни икки юзи қип-қизил.. бир жувон очди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 кўчма с.т. Бутунлай, мутлақо, фирт. *Қип-қизил саводсиз.* *Қип-қизил тухмат.* ■ *Деҳқон қип-қизил яланғоч, аҳволи танг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қип-қизил жинни, овсар экансан!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бу гапни юрт эшитса, сизни қип-қизил ўғри дейди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Деҳқон карамни шошиб пуллади-да, машинага чопди.* *Келса, Фозил қип-қизил маст ўтирибди.* С. Зуннунова, Одамлар орасида.

ҚИР 1 геогр. Атрофидаги ерлардан бир оз кўтарилиб турган, ясси ёки салгина гумбазсимон баландлик, тепалик. *Қимирлаган қир ошар.* Мақол. ■ *Рўпарада Чатқол тоғлари, ундан берида эса, гўё тоққа чиқиш учун атайлаб ясалгандай, бирин-кетин баландлашиб кетган гумбаз-гумбаз қирлар.*

П. Турсун, Ўқитувчи. *Тоғларда турли конлар, қирларда галла беҳад.* Ҳабибий.

ҚИР II Қирра, зих. *Деворнинг қири.* *Шишанинг қири.* ■ *Уша шум хабар келган куни остонанинг қирига тегиб синиб тушган эди.* Й. Муқимов, Ғалати одамлар.

Кўз қири билан Кўзнинг учи, бурчи билан, яъни юзни ўғирмай, кўз қорачигини кўзнинг бурчига келтириб. *Кўз қири-ла севганига қарайди.* М. Алавия. *Қароллардан бири менга кўзининг қири билан Рўзимат чолни кўрсатди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Кўз қирини ташламоқ** Кўз учи билан қарамоқ, назар солмоқ. *У [Ҳазратқул] эҳтиётлик билан кўз қирини ташлаб қўйди-ю, сўзида давом этди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИР III [а. قير – смола, қатрон] Қурилишда ишлатиладиган, бириктирувчи, ёпиштирувчи ашё, материал. *Султон Санжар Мурғоб дарёсига ғиштин тўғон қурдирганда, қир ишлатган.* *Қир ғоятда мустаҳкам ашё.* *Янги мадраса пойдеворига қир солганман.* *Метин бўлиб кетган.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚИР IV қ. қир(р).

ҚИРИЛИШМОҚ 1 Қирилмоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бири ёки биров билан қаттиқ уришмоқ, жанжаллашмоқ. *Овсинлар роса қирилишди.*

ҚИРИЛМОҚ Қирмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Унинг қир-дала ерларида тобланган қораманғиз ва доимо қирилган тоза юзи кўз олдидан лип этиб ўтди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Зиёдилла томоғи қирилиб, қуруқ йўталди, кўкрагини столга босиб, уйга толди.* Ҳ. Фулом, Машғал. -*Илғари фақат селдан эмас, қурғоқчилик офатидан ҳам одамлар қирларди, экинлар нобуд бўларди.. – деди Бобоқул ота.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИРИНДИ 1 Йўниш, рандалаш натижасида ҳосил бўладиган юпқа лента ёки қипиқ шаклидаги чиқит. *Ёғоч қириндиси.* ■ *Коля гапга аралашмай, жинсала-жинсала қириндилар сачратиб, тахтача устидан ранда юритарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Михайлов рандалаётган темирдан чиққан қиринди пайраҳага ўхшаб буралиб.. ерга тушар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Тери, ичак ва ш.к. ни қириб тозалаш натижасида ҳосил бўладиган чиқит.

Ичидан қиринди ўтмоқ 1) қаттиқ таш-вишланмоқ, талвасага тушмоқ. *Ичларидан қиринди ўтиб кетган.. бойларнинг.. мақтанишлари деҳқонларга қаттиқ дард қилди.* «Муштум»; 2) қаттиқ алам қилмоқ. *Почтачининг [мўйсафидларга] шалди роқ червонларни санаб бериб кетаётганини кўрган Бўрихўжанинг ичидан қиринди ўтмай қолмади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИРИШТИРМОҚ 1 Обдан қириб, қиртишлаб тозаламоқ ёки тўпламоқ. *[Жўраҳон] Енгини шимарди, белкуракни олиб, ажриқни қириштира бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қани энди, ўша кунларни мутлақо унутиб, хотирадан ўчириб, қириштириб ташлашинг иложи бўлса!* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 *кўча с.т.* Борини йиғмоқ, тўпламоқ. *Қириштириб ўн сўм амалладик.* ■ *[Мулладўст:] Мендақа мўмин-мусулмон бу дунё-у дунёни қириштирса чиқмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚИРЛИК Қир жой, қир (қ. қир 1).

ҚИРМА: қирма чопиқ қ.х. Ёввойи ўтларни йўқотиш мақсадида ер бетини сидириб ёки юпқа олиб чопиш усули ва шундай чопиқнинг ўзи. *Ғўзалар қирма чопиқ қилинди.*

ҚИРМАЧИ Қирма чопиқ қилувчи, чопиқчи. *Ишининг ҳаммасини трактор қияпти. Фақат сувчи, баъзан қирмачиларгина кетмон билан ишлайди.* И. Раҳим, Ҳилола.

ҚИРМИЗАК [ф. قرمزاك — қизил рангли нарса] Қимизак, нордон. *Қирмизак олма.* ■ *Мана шу Наманганнинг олмасини, қирмизакни, балхи тутни.. борингки, барча-барчасини ҳам менга ўхшаган боғбонлар пайвандлаб яратган.* Газетадан.

ҚИРМИЗ(И) [ф. قرمزي / قرمز — қизил; қизил ранг; қизиллик] Қизил рангли; қизил, ол. *Қирмиз лаблар. Қирмизи олма.* ■ *Оқ юзига қирмиз қонлар қуйилди, Ҳар тарафга қора сочи ёйилди.* «Рустамхон». *Сурма тортиб кўзига, қирмизи кўйлакни кийиб, Ўйнатиб ханжарини, қилгани қурбон келадир.* Ҳамза.

ҚИРМИСКА [р. крымский — Қримга оид; Қримда бўладиган, ўсадиган] Дони йирик, серсув қишки узум нави.

ҚИРМОЧ Пиширилаётган овқатнинг қозон тагига ёпишиб қолган ёки куйган қолдиғи. *Ош қирмоч олибди. Ошни қирмоч олдиrhoқ.* ■ *У [Муҳаббат] қозоннинг қотиб*

қолган қирмочларини қириб емоқда эди. С. Айний, Қуллар.

ҚИРМОҚ 1 Нарсанинг бети(сирти)ни пичоқ, капгир ва ш.к. нарса билан сидирмоқ, тарашламоқ. *Ўзинг ҳам қириб қўйган сабзидай бўлибсан.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..капгир билан қозонни қирир экан, жеркиб: -Ҳадеб йиғи туғрисида гапирманг, — деди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *..шундоққина кўринадиган жойига кимдир миҳ билан қириб, «Эркин», деб ёзиб қўйибди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Сигирингизнинг қаншарига темиратки чиқибди, намакоб суркадим, нос суркадим — бўлмади, пичоқ билан қириб, керосин суркаш керакмиш.* А. Қаҳҳор, Янги ер.

2 Мўй-туқларни ўткир асбоб билан тарашлаб, тагидан кесиб олмоқ; шу усулда тозаламоқ. *Соч(ни) қирмоқ.* ■ *Маҳкам ака Сарсенбойнинг сочини устарада қира бошлади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 Қирғич, қошиқ ва ш.к. асбоблар билан сидириб майдаламоқ. *Турп қирмоқ.* ■ *Ёшлар кабоб чайнашяпти, мен бўлса, қовунни қирғичда қириб едим.* И. Раҳим, Ихлос.

4 Қўплаб ёки ёппасига ўлдирмоқ, қиргин қилмоқ. *Душманни қирмоқ. Зараркундаларни қириб ташламоқ.* ■ *Бу қон кам десанг, яна тўкаман. Ҳаммасини қираман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Балиқчи қушлар кемирувчиларни кўпроқ қиради.. «Фан ва турмуш».*

5 *с.т.* Қўплаб, кўп миқдорда йиғмоқ, тўпламоқ, қўлга киритмоқ, ўлжа қилмоқ. *Болалар олчани роса қирибди.* ■ *Гапларига қараганда, у бир неча мактабда ҳисобдан дарс берар ва.. «мулни қирир эди».* П. Турсун, Ўқитувчи.

Томоғини (ёки ҳалқумини) қирмоқ Йўталиб ёки томоқни хириллатиб, кескин овоз чиқармоқ. *У томоғини қириб, гап бошлади.* ■ *Саидғози ўтирганларнинг диққатини тортиш учун томоқ қириб йўталди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРОАТ [а. قراات — ўқиш, баланд овоз билан ўқиш] Ислом анъаналарида Қуръон оятларини тажвид қоидаларига риоя қилган ҳолда, ўзига хос оҳангга ўқиш. *Хўп, тақсир, ҳозирча диний дарсдан бериб турасиз, болаларга қуръондан қироат ўргатасиз, кейин яна кўраимиз.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Гулнйез оҳиста одимлаб бориб, мақбаранинг ёнгинасида тиз чўкди, қи-*

роат билан тиловат қилди. С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Соҳибқори қироат билан: -Бисмиллоҳу раҳмону раҳим.. — деди-да, извошга оёқ кўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Қироат қилмоқ 1) Қуръон ёки Қуръон сураларидан бирини ўқимоқ, тиловат қилмоқ; 2) оҳанг билан ўқимоқ ёки сўзламоқ. *Луппи юзли, чиройли йигит конвертни очиб, хатни чироқ шугласига тутди, ширалигина овози билан қироат қилиб ўқий бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚИРОАТХОН [a. + ф. قرائت خان — қироат билан ўқувчи] **1** дин. Қуръонни қироат билан, асли талаффузига риоя қилиб ўқийдиган киши; қори.

2 кўча Маъносини чуқур тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай ёд олиб, юзаки билган киши. *Догматикларни, қироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаганлигини ва улоқтириб ташлаётганлигини кўриб турибмиз.* Газетадан.

ҚИРОАТХОНА [қироат + хона] **1** тар. Қуръонни ёдлаш ва қироат билан ўқишни ўргатадиган эски мактаб; қорихона.

2 Газета, журнал ва китоблар ўқиш, мутолаа қилиш учун ажратилган хона, ўқув зали. *Қизил чизиқлар қишлоқ кўчалари бўлиб, булар туташган доирада боққа қаратиб иморатлар солинар экан: мактаб, кинотеатр, клуб.. радиоузел, коммутатор, қироатхона, кутубхона.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИРОАТХОНЛИК **1** дин. Қироат билан Қуръон ўқиш, қуръонхонлик.

2 кўча Маъносини яхши тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай юзаки ёдлаш, юзаки ўрганиш. *Бу мактабларнинг программаси эски мактабга нисбатан бир оз мазмундор бўлиб, ўқитиш методи ҳам онгсиз қироатхонликка эмас, балки масалани тушунтириб беришга асосланган эди.* «ЎТА».

ҚИРОАТЧИЛИК айн. қироатхонлик. *Бунда ҳали китоб тилининг таъсири, қироатчилик кучлидир.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚИРОВ **1** Аёзли, ҳаво очиқ, сокин (шамолсиз) тунларда тупроқ, ўт ва ердаги нарсалар устида ҳосил бўладиган муз кристаллари. *Буён кечаси қиров тушибди.* ■ *Тўла ойнинг ёруғида ўсимликлар баргида пайдо бўлган қиров янги ёққан қор каби ярқираб кўринарди.* С. Айний, Эсдаликлар.

Ўша куни совуқ қаттиқ эди.. Соқолларда, мўйловларда, киприкларда қиров. Ойбек, Танланган асарлар. ..куз келди. Куёш тафти пасайиб, эрталабки шудринг ўрнини қиров эгаллай бошлади. «Ёшлик».

Оқ қиров Кузги қиров тушадиган пайт; қалин қировли кунлар. *Полилардаги оқ қировга асралган қирқма қовунлар ҳам узилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Сочига** (ёки **соқолига**) **қиров тушибди** (ёки **кирибди**) Сочи, соқоли оқара бошлабди; сочига, соқолига оқ тушибди. *Успириннинг ёнида чекка сочига қиров тушган ўттиз беш ёшлардаги қорача йигит блокнотига ниманидир ёзаётган эди.* Ҳ. Назир, Одамнинг кадри.

ҚИРОВ **II** Янги чархланган пичоқ, ханжар ва ш.к. асбобларнинг дамида ёки янги ясалган металл буюмнинг бетида қолган зарралар. *Пичоқнинг қировини тўкмоқ.* ■ *Дўкундан чиқарилган бу жуфт-жуфт қора узангилар.. катта эговлар билан эговланиб, қирови тўкилди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Қирови тўкилган **1)** қирови йўқ қилинган. *Пичоқнинг қирови тўкилган;* **2)** иш-фаолиятга шай; «ўткир». *Энди у [Муқимий] дунёга бошқача назар ташлай бошлаган, чархланиб, қирови тўкилган, ўзини фикрий курашларга чоғлаб, ҳаётнинг нозик томонларида разм сола бошлаган шоир эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. **Қирови тўкилмаган** **1)** қирови йўқ қилинмаган; **2)** ҳали ишлатилмаган, янги. *Сизга ўзингизга ўхшаган қирови тўкилмаган одамлардан иккитасини кўшиб бераман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИРОВ **III** вет. Молларнинг тилида кипиксимон бўртиқлар пайдо қиладиган касаллик. *Тили қиров боғлабди, қандай овқат есин жонивор..* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ҚИРОВЛАМОҚ кам қўлл. Қиров бўлмоқ. *Кипригида шабнам қировлаб, Қароғида бурқсийди офтоб.* Р. Бекниёз.

ҚИРОВЛИ **I** Қиров босган; қирови эриб кетмаган. *Қировли том. Қировли дарахт. Қишли-қировли кунлар.*

ҚИРОВЛИ **II** Қирови тўкилмаган, ишлатилмаган, тутилмаган; янги. *Улуғ отам, букун сиздан тилайман Шу қировли ўткир нўлат найзани.* «Зулфизар билан Авазхон».

ҚИРОЛ [р. король ва турк. kral — подшоҳ < лат. Carl — Буюк Карл номидан] Монархия давлати, қироллик бошлиғи.

ҚИРОЛИЧА Хотин қирол; қиролнинг хотини; малика.

ҚИРОЛЛИК 1 Қирол лавозими, вазифаси. *Қироллик қилмоқ.*

2 Ҳокимият бошида қирол турадиган давлат, мамлакат.

ҚИРОН 1 Кўплаб ўлдириш, қиргин. *Ёвга қирон келди. ■ Ёвга солиб даҳшат, қирон, Қоя каби турдилар. О. Ҳакимов. Хўш, колхоз молини қирон қилган Сувоннинг ишини муҳокама қилишимиз майда гап эканми? С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Кўплаб ўлиш, ўлим, йўқ бўлиш. *Қор қалин ёғиб, совуқ Ҳаддидан ошиб кетди. Дон топиб еёлмасдан, Қушларга қирон етди. Уйғун.*

Қирон келмоқ Қирилмоқ, йўқ бўлмоқ. *Урушга қирон келсин. Кўплаб норасидаларни ота-оналаридан бевақт жудо қилди. Р. Файзий, Эл меҳри. Шу йил ўлат касали ёйилиб, қўйларга қирон келди. «Чалпак ёққан кун».*

ҚИРОН II [а. قران — бирикиш, бириктириш; бирикма; никоҳ, тўй] с.т. Давлат, мамлакат. [Мирзакаримбой:] *Қайси қирон қайси қирон билан урушди? Ойбек, Танланган асарлар.*

Етти қиронда Бутун оламда. -*Шуни айтинг, — деди Вали ака, — Қорабулоқнинг суви билан ери етти қиронда ҳам йўқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚИРОН(ГАР)ЧИЛИК Қиргин, хунрезлик, қиргинчилик.

ҚИРОНҚАРҒА айн. қиронқора.

ҚИРОНҚОРА Йиртқич қушлар туркумининг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, бургутдан кичикроқ ўлимтикхўр йиртқич қуш.

ҚИРПИ шв. 1 Хирпа, сийқаланган. *Қирпи ошиқ.*

2 кўчма Кўпни кўрган, тажрибали. [Шодмонов:] *Душман қирпи, доғули. Осонликча жон бермайди. К. Яшин, Ўлим босқинчиларга.*

ҚИРПИЧОҚ 1 айн. пичоқбозлик.

2 кўчма Қаттиқ уруш, жанжал. *Ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ, икки ёзувчи ё икки санъаткор бир-бирига чап, бир-бири билан қирпичоқ бўлиб қолишади. Уйғун, Замон талаби. Агроном билан тракторчи қирпичоқ бўлишди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Дўстми сен-*

га Ҳози ё душман? Анорхон билан орангга совуқлик солмоқчими ёки сени Комилжон билан қирпичоқ қилмоқчими? И. Раҳим, Ихлос.

ҚИР(Р) тақл.с. Нотекис ёки ёпишқоқ нарсаларнинг бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Савағич қаламни «қирр» этиб юргизмоқ. Мумланган ипни «қирр» этиб тортмоқ.*

ҚИРРА 1 Нарсаларнинг энсиз ёки ўткир қирроғи; чет, зиҳ, қир. *Китобнинг қирраси. Тахтанинг қирраси. Кафтнинг қирраси. ■ Болалар ҳали тоғнинг ажойиботларини кўриб тўймаган, чарчоқ унутилган. Баъзиларининг қирра тошлар тилган оёқларидаги оғриқ билинмай қолган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 кўчма Нарсаларнинг моҳиятини белгилувчи хусусият, томон. *Сен муҳаббат боғлаган эркак сенга ўзининг ялтироқ қирраларини кўрсатади. А. Қаҳҳор, Сароб. Худди шу ўринда масаланинг яна бир муҳим қиррасини изоҳлаш керакка ўхшайди. Газетадан. Кечагина оддий кўринган нарсалар бугун негадир бошқа фазилати, бошқача бир қирраси билан намоён бўлар эди. Н. Фозилов, Дийдор.*

3 мат. Геометрик жисми ўровчи икки текисликнинг кесишув чизиғи; қовурға. *Пирамиданинг қирраси. ■ Агар призманинг ён қирралари унинг асосларидан бирига перпендикуляр бўлса, бундай призма тўғри призма деб аталади. «Чизмачилик».*

Қирра бурун 1) ўткир қиррали бурун. *Улар қаторида норғил, қирра бурун, қорамағиз йиғит — Ҳафиз ҳам бор. Мирмуҳсин, Пўлат қувовчилар; 2) бурни шундай йиғит.*

ҚИРРАБУРУН (тўғриси қирра бурун) қ. қирра.

ҚИРРАДОР Қирралари кўп бўлган; қиррали. *Қиррадор тош. Қиррадор қоялар.*

ҚИРРАЛАМОҚ Йўниб, тарашлаб ёки чархлаб, қирра ҳосил қилмоқ, қирра чиқармоқ. *Тошни қирраламоқ.*

ҚИРРАЛИ 1 Қирраси бўлган; қирраси бор. *Саккиз қиррали устун. ■ Тўрт қиррали кўмир қалам, Қордай қоғоз кўлимда. Т. Тўла. Оппон қиррали стакан лабига тухум уриб чақди-да, яхшилаб арчиб, лунжиги солди. С. Аҳмад, Сайланма.*

2 Учи бўлган, учли. *Беш қиррали юлдузча.*

Кўп қиррали 1) қирралари ёки учлари кўп; серқирра; 2) кўчма ҳар тарафлама кенг маълумотли, билимли. *Кўп қиррали ижодкор*; 3) кўчма ҳар тарафлама мазмунли, мазмундор. *Кўп қиррали ижод*. ■ *Портретчи рассомларимиз фаолияти ана шундай жўшқин ва кўп қирралидир*. Газетадан.

ҚИРРИҚ 1 Юнги (туки) калта (асосан хайвонлар ҳақида). *Қирриқ ит*.

2 *кўчма* Ўтакетган туллак, устомон, хирпа. *Қирриқ одам*. ■ *Четдан келган гўл, гўсхўр, пулдор бойваччаларнинг кўпини шилиб юрган қирриқ қиморбозлар унинг юпун кийимига разм солишгач, эътибор бермай, уйинни давом эттиришди*. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Сотқинбой эски қирриқ эмасми, у кейинги пайтда кимларнингдир пинжиги кириб, ғоят усталик билан корхона директори бўлиб олди*. «Муштум».

ҚИРС тақл. с. Баъзи нарсаларнинг синиши, очилиб-ёпилиши ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. [*Ўлмас опа*] *Ёнбошидаги жийда бутоқчасини қирс этиб синдириб олди*. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Хон соат қопқоғини қирс этиб ёпиб, занжирларини чувалаштириб, қўйнига солди*. Мирмуҳсин, Чўри. *..сумкачасини қирс этиб очди-да, ўн сўмлик чиқариб берди*. Ю. Шомансур, Қора марварид. *У кимса учун бу вазифа чўнтагидаги бодомни қирс этиб қақиб егандай жўн гап*. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚИРСИЛЛАМОҚ «Қирс» этган товуш чиқармоқ. *У оёғи остида қирсиллаган хазонларни босиб-янчиб бораркан.. ойнаванд тахта қаршисига бир зум тўхтаб қолди*. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Эй, сендан нима кетди — тўшингга тортмайсанми, беллари қирсиллаб кетмайдими!* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИРСИЛЛАТМОҚ Қирсилламоқ фл. орт. н. Бармоқларни қирсиллатмоқ. ■ *Отлар бошоқларни қирсиллатиб узиб емоқда*. С. Айний, Қуллар. *–Ҳа, нима қилди? — деди у оғзидаги сақичини қирсиллатиб*. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИРС-ҚИРС Қирс с. тақр. *Тун совуғи билан қотган лой оёқ остида, синиқ шиша парчаси каби, қирс-қирс ушалади*. Ойбек, Танланган асарлар. *Секин-секин олдинга энаётган қўйлар гоҳо қуруқ шувоқларни қирс-қирс чайнайди*лар. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТ тақл. с. Нарсаларнинг бир-бирига ишқаланиши, қирилиши, узилиши ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Ип қирт этиб узилди*. ■ *Турсуной тугмагулли икки бармоқ орасига олиб, қирт этиб узди*. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТИЛЛАМОҚ «Қирт-қирт» товуш чиқармоқ. *Қамиш қаламнинг қиртиллагани ғашни келтиради. Пол остида нимадир қиртилляпти*.

ҚИРТИЛЛАТМОҚ Қиртилламоқ фл. орт. н. *Қамиш қаламни қиртиллатмоқ*. ■ *Мирза чизди қиртиллатиб қаламин*. Ф. Фулом. *Сартарош Абрам унинг кеч куз қировидан оппоқ мўйловини йилтироқ қайчиси билан қиртиллатиб текисларкан, оғзи тинмай алланималарни гапирар.. эди*. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҚИРТИШЛАМОҚ 1 Яхшилаб, топ-тоза қилиб қирмоқ. *Қозонни қиртишламоқ*. ■ *Уйни, айвонни, ҳовлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради*. Ойбек, Улуғ йўл. *Биринчи маошини олган куни чолкампирнинг мозорига оқлик кўтариб борди*. *Мозорни қиртишлаб тозалади*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Батамом тозаламоқ, сира қолдирмай, таг-туғи билан йўқ қилмоқ. [*Қўйлар*] *Шувоғу янтоқни.. томиригача қиртишлаб кўяди*. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРТ-ҚИРТ Қирт с. тақр. *Қирт-қирт хат ёзмоқ*. ■ *У бошини қирт-қирт қашиганча эслашга уринди*. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. *Зухра силиқ картонни қирт-қирт қирқар.. эди*. Ибохон, Улуғ йўл.

ҚИРУВЧИ 1 Қирмоқ фл. сфдш.

2 Қирғин қиладиган, қирғин келтирадиган, қирадиган одам, қурол. *Қирувчи самолёт*. ■ *Бу шишалар батальон қирувчилари мажақлаган душман машиналарининг бензини билан тўлдирилди*. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИРЧАНҒИ Қўтир ва ориқ; дирдов (кўпинча от ҳақида). *Ҳар йил, қоида каби, қишдан бир отни қирчанғи қилиб чиқаради ёки ўлдириб кўяди*. А. Қодирий, Обид кетмон. *..болохонанинг қинғир-қийшиқ синчлари, гуваласи тушиб, қирчанғи отнинг қовурғасидай яланғочланиб, саналиб қолган*. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРЧИЛЛАМА 1 Куч-қувватга тўлган, етилган. *Қирчиллама йигит*. ■ *Ҳу ана, ол*

динроқда ёши эликдан ошганига қармай, ҳалиям қирчиллама йигитдай дароз бўйини тик тутиб, Тўламот мўйлов кетяпти. С. Анорбоев, Оқсой. *..қирчиллама ёшининг беш-ўн йили шунга сарф бўлди.* М. Қўшжонов, Дийдор.

2 кўчма Авжига чиққан, кучайган, қаҳрига олган, қаттиқ (совуқ ёки қиш ҳақида). *Шундай қирчиллама совуқда чўлга келиш зарурмиди?* Й. Муқимов, Матонатли кишилар. *Қирчиллама қиш палласи уни қишлоққа олиб бориш ҳам қийин эди.* О. Хусанов, Чўлда. *..қиш бўлганда ҳам, қирчиллама кунда.. туғилган.* Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚИРЧИЛМОҚ 1 Куч-қувватга тўлмоқ, етилмоқ. *-Сизми? — деди Кумуш. — Сиз энди қирчиллабсиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Расий [Россия] деган мамлакат жудаям олис эмиш, сарт, қозоқнинг ўспиринлари — авжи қирчиллаган йигитлар.. совуқда очяланғоч қирлиб кетмасин яна, кулфатга қолдик!* Ойбек, Болалик.

2 кўчма Авжига чиқмоқ, зўраймоқ, қаҳрига олмоқ (совуқ ёки қиш ҳақида). *Қиш тобора қирчилламоқда.*

ҚИРЧИМОҚ шв. 1 Қайчи, тиш ёки тирноқ билан қирмоқ, узмоқ. *У қошидаги гулнора япроғидан биттасини узиб олиб, лаблари орасида қирчий бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Чилпимоқ, чеканка қилмоқ. *Гулни қирчимоқ. Ғўзанинг учини қирчимоқ.*

3 кўчма Кемирмоқ, ғажимоқ, эзмоқ. *Тешабой.. қайнатасининг юрагини кечадан бери қирчиб келаятган ташвиш қуртини сезиб қолгандек: -Мингбошиликни ёнга қолдирган ош ҳаром бўлармишми, тақсир, — деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИРЧИН кам қўлл. Ёш ниҳол; навқирон. *Эсиз, қирчин кетдинг, қиздай гул дийдор, Ўлимнинг ногаҳон босқини ёмон!* Миртемир.

Қирчинингдан қийилгур! Жувон ўлгур!, йигит ўлгур!, жувонмарг бўлгур! *Қирчинингдан қийилгур, Чиноқ, уйнашгани ўз тенгинг топилмадими?* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИРҚ 1 1 снқ. сон 40 рақами ва шу рақам билан ифодаланадиган сон, миқдор. *Қирқ киши. Қирқ метр газмол. Қирқ сўм пул. Қирқ тонна юк. Қирқдан учни айирмоқ. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом (бер).* Мақол. *Қирққа чидаган, қирқ бирга*

ҳам чида. Мақол. *Ўттизида эр атанган қирқда шер атанар.* Мақол.

ҚИРҚ КОКИЛ Майда ўрилган соч. *Бир оз сабр қилсанг, қирқ кокил қилиб қўярдимки, орқанда толбаргакдай ҳилпирарди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 этн. Киши вафотидан сўнг ўттиз еттинчи ёки ўттиз тўққизинчи кунни ўтказиладиган маросим. *Йўлдош мотамсаро. Онасининг жанозаси, йигирмаси, қирқи, хатми қуръон деб анча чиқимдор бўлганга ўхшайди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ҚИРҚ II Ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири.

ҚИРҚБЎҒИН, **қирқбўғим** Майда барглари бирлашиб, найчасимон бўғинлар ҳосил қилиб ўсадиган кўп йиллик спорали ўсимлик (ер устки қисми тиббиётда ишлатилади). *Қазғоқни йўқотиш учун бир ош қошиқ майдаланган қирқбўғин, шунча миқдорда арника [кўп йиллик ўт] гулини икки стакан доғ сувга аралаштириб, қайнатиш зарур.* «Саодат».

ҚИРҚИЛМОҚ **Қирқмоқ** фл. мажҳ. н. Дарахтнинг шохлари қирқилди. *Қирқилган беда.* ■ [Йигитнинг] *Бўйи баланд, қомати келишган, қора соқоли иягида текис қилиб қирқилган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қадами қирқилди Қадам босмайдиган, келмайдиган бўлди. **Тили қирқилди** Гапира олмайдиган бўлиб қолди. *Хотини келиши билан тили қирқилган раис гунг ўтирар.. эди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҚИРҚИМ 1 Чорва молларининг жунини қирқиш; шундай иш жараёни. *Чорвадорлар кузги жун қирқимни пухта тайёргарлик ва зўр уюшқоқлик билан бошлаб юбордилар.* Газетадан.

2 махс. Чизмачиликда нарсаларнинг текислик билан кесилгандаги кўриниши.

ҚИР-ҚИР қ. **қир(р)**. [Унсин] *Маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ инни ҳар қатимда бармоқлари билан қир-қир тортиб кўяди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИРҚИҚ Қирқилган, қирқиб, кесиб ташланган. *Қулоғи қирқиқ ит. Думи қирқиқ от. Сочи қирқиқ хотин.* ■ *Чироқда олтинланган сочлари қирқиқ.. бир қиз у билан овора бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Чопар томонидан суёри.. соқоли қирқиқ киши қоғозни.. юзида шодлик аломати пайдо бўлгани ҳолда ўқий бошлади.* С. Айний, Қуллар.

ҚИРҚКОКИЛ (*тўғриси қирқ кокил*) қ. қирқ 1.

ҚИРҚМА 1 Қирқилган ёки қирқиладиган.

Қирқма пиёз Кўки-барги олиниб, туби ерда иккинчи йилга қолдириладиган пиёз.

2 Қишга сақланадиган кечпишар, пўсти қалин, эти оч яшил қовун нави. *Полизлардаги оқ қировга асралган қирқма қовунлар ҳам узилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Қирқма милтиқ Стволи қирқиб қисқартирилган милтиқ. *Қора қоплон иккита қирқма бешотар милтиқ.. ўқдонларини бирма-бир кўздан кечириб, отишга шай қилиб қўйди-да.. хуржунларга жойлади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚИРҚМОҚ 1 Кесувчи асбоб билан бўлакламоқ, кесмоқ. *Қоғоз қирқмоқ. Беда(ни) қирқмоқ. Дарахт шохини қирқмоқ.* ■ *Йўлчи йўғон қамиш топиб.. бир қаричдан мўлроқ қирқиб олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Саодатхон бу гулдаста тувакдаги гуллардан қирқиб ясалганини дарров билди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Калта қилиб кесмоқ, олмоқ ёки олдиarmoқ (соч, соқол ва ш.к. ни). *Сочини қирққан хотин.*

3 кўчма Камайтирмоқ, қисқартмоқ. *Иш ҳақидан қирқмоқ.* ■ *«Нормасини бажармади», деб ҳар беш кунда меҳнатимни қирқади, деворий газетага уради, мажлисда гапирди.* И. Раҳим, Ихлос. *Қорасувнинг сувини ичиб, қўшиғини шаҳарда айтадиган меҳмонлар керак эмас. Уларнинг ерини қирқиш керак.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

4 Кучини, даражасини камайтирмоқ, қайтармоқ; кесмоқ. *Дашт шамоли ҳароратнинг дамнини қирқиб турибди.* Ҳ. Назир, Васият. *..кўча ён-бегидаги дарахтлар шамолнинг кучини қирққандай бўлди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

5 кўчма Бирор ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. ни тўхтамоқ; тўсмоқ. *Дехқонбой Сариков бир тўда гитлерчиларнинг чекиниш йўлини пулемёт ўти билан қирқиб, душманга катта талафот етказди.* Н. Сафаров, Дон. *Қирқиб чиқди Ойчинор лашкарларнинг олдидан.* «Ойсулув». - *Мен туфайли сиз ҳам азият чекибсиз, — деб гап бошлади Кимсан. Лекин қиз гапни қирқди.* А. Мухтор, Туғилиш.

6 кўчма Орасидан (бўлиб) йўналмоқ, ўтмоқ, кесиб чиқмоқ, кесмоқ. *Канал қиш-*

лоқни қирқиб ўтади. Йўлни қирқиб ўтмоқ.

■ *Улар айтди: -Янгида дарёни қирқиб ўтиб, Янгиқўрғон қараб кетди.* «Фольклор».

Пайини қирқмоқ қ. пай 1.

ҚИРҚОЁҚ шв. Мингоёқ.

ҚИРҚОҒАЙНИ Атиргулнинг баланд бўлиб ўсадиган, майда сергул тури. *Қизлар.. сочлари ва чеккаларига садарайхон, қирқоғайни гулидан маржон қилиб тақиб олишган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИРҚҚУЛОҚ Барги йирик, спорали ўсимлик; папоротник (илдизпоясидан тайёрланган экстракти гижжаларни ҳайдашда ишлатилади). *Масалан, қирққулоқ — папоротник гули хоҳ ошлада, хоҳ идорада бўлсин, жанжалларни бартараф этар экан.* Газетадан.

ҚИРҒИ шв. Ранда. *Усталар ишлатар теша, қирғини.* «Равшан».

ҚИРҒИЗ 1 Қирғизистоннинг туб аҳолисини ташкил этувчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қирғиз халқи. Қирғиз миллати.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли, оид. *Қирғиз тили.*

ҚИРҒИЗЛАР Қирғизистоннинг туб аҳолисини ташкил этган, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қирғиз халқи.

ҚИРҒИЗЧА 1 Қирғизларга, қирғиз халқига, унинг тили, адабиёти ва маданиятга оид. *Қирғизча куй.*

2 Қирғиз тили. *Сиз қирғизча(ни) биласизми? Қирғизча гапирмоқ.*

ҚИРҒИЙ айн. қийғир. *Дониш эндигина пати чиқа бошлаган палапонни олиб тушганда, тепада она қирғий чуввос солди.* А. Дилмуродов, Осмоннинг бир парчаси. *Бир тўп чумчуқни бир қирғий қувиб юргандай, тўп-тўпини қувалаб юрибди.* «Холдорхон».

ҚИРҒИН 1 Кишилар кўплаб, ёппасига қириладиган, кўп қон тўкиладиган уруш, жанг, босқин; хунрезлик. *Қирғин уруш. Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади.* Мақол.

■ *Йигитларимизга оқон қаздирадими ё милтиқ ушлатиб, қирғинга ҳайдайдими — бу нарса оқподшонинг ихтиёрида.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энди аввалгидан баттар қирғин бўлишини сезган бек ва навкарлар Андижон қўрғонига кириб бекина бошладилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кўплаб ўлиш, қирилиш; ўлат. *Молларга қирғин келди.*

3 кўчма с.т. Каттиқ жанжал; уруш.

Қирғин солмоқ (ёки қилмоқ) 1) кўплаб ўлдирмоқ, қирмоқ. *Ҳамма қизғин кутлайди Кулиб турган жангчини; Душманларнинг бошига Қирғин солган танкчини.* 3. Диёр; 2) кўчма қаттиқ жанжал қилмоқ, жанжал кўтармоқ.

ҚИРҒИНБАРОТ 1 Қонли қаттиқ жанг, қирғинчилик, хунрезлик. *Бу қирғинбарот, ўз навбатида, гирдобига бу бой, бу камбағал деб ўтирмай, ҳаммасини тортиб, катта таҳлика тугдиргач, Содиқбойвачча ҳам шаҳардаги.. ҳовлисига кўчиб кетган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 кўчма с.т. Каттиқ жанжал, уриш, зўр можаро. *Икки маҳалла ўртасидаги муштлашиш, қирғинбарот авжга чиқиб турганда, қандайдир бир ўтқир овоз дарҳол одамлар диққатини ўзига тортди.* Мирмуҳсин, Тарихий қисса.

ҚИРҒИН-СУРОН Қаттиқ қирғин, қирғинбарот, уруш-тўполон. *Бек.. қирғин-суронни кутиб ётганда, отишмалар нечундир эшитилмади.* Х. Фулом, Машғал.

ҚИРҒИНЧИ Қирғин қилувчи, солувчи; қирғин қатнашчиси, хунрез. *..қирғинчилар ўқ узмасдан, ҳужум қилмасдан туриб, сизлар ўт очмайсиз.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚИРҒИНЧИЛИК Қаттиқ қирғин, хунрезлик. *..тўхтовсиз давом қилган ўзаро қирғинчилик урушлари тугатилди.* Газетадан.

ҚИРҒИЧ 1 Мева ва сабзавот этини қиршиш учун ишлатиладиган тишли рўзгор буюми. *Қирғич билан қовоқ қирмоқ.* ■ *Ёшлар кабоб чайнашпти, мен бўлса, қовунни қирғичда қириб едим.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Қириб, тарашлаб тозалаш учун ишлатиладиган тигли асбоб. *Мана бу жойни аввал пўлат қирғич билан тозаламасиз-да.* А. Мухтор, Давр Мунинг тақдиримда.

ҚИРҒИЯК Кунз фаслининг бошланиш пайти. *Қирғияк ёмғири шивирлаб ўтди, Чўпон кўчқорларга ташлайди назар.* Ф. Фулом.

ҚИРҒОВУЛ айн. *тустовуқ.* *Ботирали шу хаёл билан кетаётганда, бир қирғовул парр.. этиб учди-да, ундан сал нарироққа бориб тушди.* Х. Фулом, Машғал.

ҚИРҒОҚ 1 Сув ҳавзалари ва оқар сувлар билан қуруқлик туташган камбар ер; лаб, бўй, ёқа; соҳил. *Дарё қирғоғи. Қўл қирғоғи. Денгиз қирғоғи.* ■ *Аму оқар қирғоқни ювиб, Қунлар ўтар қунларни қувиб.* Файратий. *Фари-*

да қурбақа сузиш қилиб, қирғоққа қараб борар экан, сув пурқаб кулди. П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Ёйиқ нарсаларнинг, йўл ёки майдоннинг чети; зиҳ, қир. *Рўмолнинг қирғоғи. Пахтазорнинг қирғоғи.* ■ *Адолат.. конвертнинг олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғоғини қийди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Мурод*] *Мушт билан стол қирғоғини урган эди, стаканлар жиринглаб сакраб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 Чуқур нарсаларнинг юқори чегараси, чети, ёқаси. *Жарнинг қирғоғи. Челақнинг қирғоғи.* ■ *Ҳайтовур, жаҳаннамнинг қирғоғига чиқиб олди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИРҒОҚЛАБ кам қўлл. Қирғоқ бўйлаб. *Фирқираб роҳатбадан шаббода қирғоқлаб эсиб, Шарқираб ўйнаб-тўлиб, тўлқин уриб кулгу келур.* Ҳабибий.

ҚИСАКЎЗ кам қўлл. Қисик кўзли, кўзлари қисик. *Самбит қомат, от юзли, қисакўз буфетчи Розиквой рухсат сўраб, кабинет эшигини очди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ҚИСАТМОҚ шв. 1 Қисамоқ; шоширмоқ, қичамоқ.

2 Тез юришига ундамоқ, ҳайдаб тезлаштирмоқ. *Биясин етаклаб, йўлбарсдай бўлиб, Қисатиб чиқди занглаб ётган чўлига.* «Гўрўғли».

ҚИСИБ-ҚИМТИБ рвш. Режаси билан, иқтисод қилиб, тежаб-тергаб. *Қисиб-қимтиб, борини етказмоқ.* ■ *Бир хасис киши умр бўйи қисиб-қимтиб, емай-ичмай, пул тўплай-верибди.* Газетадан. *Ўз нафсларидан қисиб-қимтиб юборишаётган бўлса-чи?* «Муштум».

ҚИСИЛМОҚ Қисмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Этаги эшик орасига қисилиб қолди. Мушти қисилди. Деворга қисилди. Бурчакка қисилди. Пулдан қисилди. Юраги қисилди. Кўзлари қисилди.* ■ *Комил аввалгидек уй-рўзгорни тебратиб турар, оила емоқ-ичмоқдан қисилмас эди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 кўчма Руҳан танглик сезмоқ, диққат бўлмоқ; сиқилмоқ; тортинмоқ, қисмоқ. *Аввалги оиласини эслаб қисилади, ишдан чарчайди, ичади-да..* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Биласизми, шу кунларда шундай қисилган эдимки, қалбим ўт бўлиб ёнди.* Х. Тўхтабоев, Шонли авлод. *Энди оғзига келганини қисилмасдан гапиришига бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСИМ айн. **СИҚИМ.** *Қисимига сиққанча. Бир қисим ун.* ■ [*Авазхон*] *Турсун деган*

мешкопнинг қўлига бир қисим тилла узатди. «Зулфизар билан Авазхон». Ҳа, қурумсоқ, тўртта кулча билан бир қисим жийда кимни ўлдирибди. Т. Алимов, Совға.

ҚИСИМЛАМОҚ айн. **сиқимламоқ**. Муаззам йўл четида осилиб турган тол новдасидан кўм-кўк барглари қисимлаб сидириб олди-да, маънос гапира бошлади. С. Аҳмад, Раҳмат, азизларим. Бобоқул ота ҳасасини маҳкамроқ қисимлайди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИСИНМОҚ 1 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ботинолмай, истиҳола қилиб тортинмоқ, ийманмоқ, қимтинмоқ. Қисинмасдан, ёзилиброқ ўтиринг. ■ Носир ака қисиниб-қимтиниб ичкари кирди. Газетадан.

2 кам қўлл. кўчма Моддий қийинчиликда яшамок, бирор нарсадан муҳтожлик сезмоқ, сиқилмоқ.

ҚИСИНҚИ шв. **1** Сиқиқ, танг, қисиқ. Қисинқи кўзлар.

2 кўчма Тортинчоқ, уятчан. Қисинқи бола.

ҚИСИНҚИЛИК 1 Сиқиқлик, торлик; тортинчоқлик.

2 кўчма шв. Моддий қийинчилик, муҳтожлик.

ҚИСИР 1 1 Бўғоз бўлмайд қолган, қочмаган ёки қочиб бўғоз бўлмаган. Қисир сигир. Қисир қўй. Қисир сигир кўп маърайди. Мақол. ■ Астағфирулло денг, тўрам! Куни кеча ўзлари қисир ғунажинни бўғоз деб сотдилар. Х. Тўхтабоев, Фелбетондан сўнг.

2 бот. Чангланмаган, уруғланмаган; ҳосил бермайдиган. Қисир гул.

ҚИСИР 11 тақл. с. Ёғоч ва б. баъзи нарсаларнинг синишидан, қисмларининг қимирлаб, бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. У ўтирган стул қисир этди.

ҚИСИРЛАМОҚ «Қисир», «қисир-қисир» этган товуш чиқармоқ. Қимирласам, стул қисирлайди. Қовурғаларим қисирлаб кетди. ■ Аммо ўзи [қоғоз пул] банкдан янги чиққанидан экан! Қисирлашини эшитясанми, аяси! О. Ёқубов, Икки муҳаббат. Баширжоннинг сўзи оғзида қолди, ҳамма ёқ қисирлаб, ер силкина бошлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚИСИРЛАТМОҚ Қисирламоқ фл. орг. н. Шамол дарахтларни қисирлатди. ■ Алиохун.. керишди, бармоқларини қисирлатди. Ойбек, Танланган асарлар. Бектемир тиш-

ларини қисирлатиб, бўғилиб ётди. Ойбек, Куёш қораймас.

ҚИСИР-ҚИСИР Қисир с. тақр. Ер қимирлаганда, синчлар қисир-қисир қилиб турди. ■ Ўғит ташиётган араваларнинг қисир-қисир эшитилди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ҚИСИҚ 1 Қисилган, сиқилган. Қисиқ мушт.

2 Кичик, тор ёки юмилинкараган, юмилган; юмуқ. Унинг [Холмуроднинг] қисиқ кўзлари кулгидан баттар қисилиб.. кетгандай эди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Сиқиқ, танг. Қисиқ аҳвол.

4 шв. Танги, тор дара. Норин дарёси тоғ қисиқларидан водий кенгликларига отилиб чиқади. М. Эгамбердиев, Сариқ аждар ҳамласи.

Бўйни қисиқ 1) бўйни сиқилган ёки калта; **2)** кўчма бўйни эгилган; тобе. У [Элмурод] бўйни қисиқ етим эмас. П. Турсун, Ўқитувчи. **Тили қисиқ қ. тил.**

ҚИСМ [а. قسم – бўлак; улуш, ҳисса, бўлим, бўлинма] **1** Бутуннинг таркиби, узвий бўлаги ёки ҳиссаси, улуши. Даромаднинг учдан бир қисми. Меҳмонларнинг бир қисми. ■ Хуллас, Туямўйинга келиб, излаб юрган нарсаларимнинг бир қисмини топгандай эдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Йўлнинг қолган қисмига эшак иш берди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Анвар ўзини супанинг қоронғи қисмига олди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бир иш, мажлис, асар ва ш.к. нинг маълум даражада мустақилликка эга бўлган алоҳида бўлаги; бўлим. Уч қисмдан иборат роман. ■ Институтдаги кечада ҳисобот доклади тугади. Сўнгра бадиий қисм бошланди. Файратий, Узоқдаги ёр. Моҳидил етиб келганда, тантанали қисм бошланиб қолганди.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, хайрли тилақларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Машина, механизм, иншоот ва ш.к. ни ташкил қилган бўлақлардан ҳар бири; деталь. Тракторнинг эҳтиёт қисмлари. ■ Эмин уни [пулемётни] шошилиб қўлига олди-да, бир зумда қисмларини ажратиб, газетага териб қўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 ҳарб. Қуролли кучлар таркибидаги алоҳида бўлим, бўлинма ёки бирикма. Ми-

номётчилар қисми. Полкнинг санитария қисми. Қисм командири. ■ Шу чоқ артиллерия қисмлари оғир тўплари билан ўта бошлади. Ойбек, Куёш қораймас. Жароҳатларим битиб кетиши билан яна қисмимга қайтиб бордим. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ҚИСМА Қисиб қўйиладиган, қисиб турадиган. *Бошлиқ оппоқ чўққи соқолли, ориқ, учи тўмтоқ бурнига қисма кўзойнак кўндирган мўйсафид эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИСМАН [а. قسماً – бирор бўлак, қисм жиҳатдан; бир оз, бир қадар] Маълум бир қисми бўйича, бир жиҳатдан; тўла ҳолда эмас; маълум даражада. *Фикрингизга қисман қўшиламан. Гапингиз қисман тўғри. Куёшнинг қисман тугилиши. Маблағларни қисман сафарбар қилмоқ. ■ Мен яна такрор айтман, қисман хотинингиз айбли бўлса, асосан бунинг бош айбдори ўзингиз. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. Равшан воқеадан қисман хабардор бўлганидан Ҳодикул аканинг келиш сабабини пайқади.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚИСМАТ [а. قسمت – тақдир, қазо; улуш; бўлиш] 1 Гўё олдиндан белгилаб қўйилган, пешонага ёзилган кўргилик; ёзмиш, тақдир. *Қадим замонларда одамлар дунёдаги ҳамма нарса қисматга боғлиқ, деб ўйлаганлар. Газетадан. Қисмат экан, бу ерларда юрибсиз, уста Журжоний. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳали севишмоқдан шумидир маъно? Фақат азоб бордир қисматда наҳот? Ҳ. Олимжон. Ўзгалардек уни ҳам қисмат Олиб келди охир қабрга. Э. Воҳидов.*

2 Умуман, бошга тушган кўргилик, кечмиш ҳаёт; аҳвол. *Ўша замонда барча илғор фикр ва ақл эгаларининг қисмати бир хил эди.* Газетадан. *Нажмиддин Бухорий, акаси Бойбўрининг зулмидан бошқа юртларга кўчиб кетган Бойсарни қисматида ўз қисматини кўриб, кўзларидан ёш чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳақиқатан ҳам Сўлимбекдай қишлоқнинг бошига тушган қисмат кўпларни қаттиқ ранжитган эди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 Ҳаёт-мамот масаласи, тақдир; белги-ланган умр, насиба. *Бутун ёшлигимиз жангдодир букун, Жангда ечилмоқда севги қисмати.* Ҳ. Олимжон. *Ҳазрат.. кетиб юборишни ҳам ўйлади-ю, ҳали Жабборбек қисмати ҳал бўлмагани.. Иброҳимбек кетиб қолгани-*

ни эслаб, Фузайл махсумга маъноли тикилди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Ҳасан овчининг қисмати битди, деб тахмин қилган эллиқбоши уни тезроқ қалъага дикиллатиб олиб боришга ошиқарди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

4 *эск. кт.* Қисм, ҳисса, улуш. *Қалин қисматини жуда кўп беринг, Не сўраса, берайин, қабул қилинг.* Пўлкан шоир.

ҚИСМОҚ 1 Орасига олмоқ, орасига олган ҳолда тутмоқ, сиқиб ушламоқ; сиқмоқ. *Валиевнинг бир ўзи столга тирсагини таяб, икки кафти билан чеккасини қисиб ўтирибди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Тешабой олдидаги қовун косадан шошилмасдан бир тилим олди-ю, оғзига келтирмай, икки бармоғи орасида қисиб туриб: -Тақсир, — деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен билан жимлайиб кўришди-да, қўлидаги газетасини буклаб, қўлтиғига қисди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Темир қип-қизил бўлгач, омбурда қисиб олади-да, кундага қўяди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *кўчма* Сиқув, исканжага олмоқ; эзмоқ, сиқмоқ. *Бегона ўтлар гўзани қисиб қўйибди.* ■ *..иккинчи марта экилган чигитни шўр қисиб, ер бетиغا чиқармай қўйди.* «Муштум». *Кампир, резинкаси оёғини қисиб юборган шекилли, капрон пайпоғини ҳимариб, тўпиғига тушириб олибди.* С. Аҳмад, Сайланма.

3 *кўчма* Бўғмоқ, нафасини қайтармоқ. *Унинг ҳалқумини дард қисиб келди.*

4 *кўчма (ч.к. билан)* Бирор нарсадан танг ҳолатга солмоқ; сиқмоқ, толиқтирмақ, зориктирмақ. *Пулдан қисмоқ. ■ Мана бўлмасам, деб уни ҳам овқатдан қисиб қўйдим.* С. Аҳмад, Автобиография. *Худойим.. хотинларни уй учун яратган. Эркакларни олиб келишдан қисмасин.* Ҳ. Раҳимов, Чин ҳаёт. *..ҳусн деган нарсадан худо мени қисган.* Мирмуҳсин, Меъмор.

5 Бирлаштирмақ, юммоқ. *Лабларини қисмоқ. ■ Валихон муштини қисиб таъкидлади: -Сипоҳ керак.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Ранги қўм ўчган, изтиробдан қалтираган одамлар, ўз харобаларни олдида тишларини қисиб, жим ўйланардилар.* Ойбек, Куёш қораймас.

Бошини (ёки калласини) қисмоқ кам қўлл. *айн. бўйинни қисмоқ.* У калласини қисиб, кўкарган кўзини қўли билан тўсиб турган *Жамол писмиққа мурожаат қилди.* М. Ис-

моилий, Фарғона т. о. **Бўйнини** (ёки бўйин) **қисмоқ** 1) бўйнини ичига тортмоқ (одатда бирор маъно ифодалаш учун, мас., билмаслик, хабарсизлик маъносини билдириш учун шундай қилинади). *Рисолат хола бўйнини қисиб, ўзи ҳам бу сирнинг боисидан беҳабарлигини билдирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши; 2) шахснинг қисинган, тушкун ҳолатини билдиради; бўйин эгмоқ. *Бир кун эримнинг узоқ сайилга кетганини эшитиб, уйимга етим боладек бўйнини қисиб кириб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қаршисида ёлворгандай бўйин қисиб турган йиғитга раҳми келди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Думини қисмоқ** 1) думини оёқлари орасига олмоқ (ит ҳақида – одатда кўрққан ҳолатларда шундай қилади). *Ит жуда кўрқоқ экан. Думини қисиб, бир менга, бир Асетга қараб, бостирманинг тагига кириб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор; 2) кўрқиб, ҳайқиб жим бўлмоқ. *...қаттироқ ғасириб, ҳужуматни эсга солсанг, думини қисади бу чайқовчилар.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. **Елкасини қисмоқ** 1) бўйнини ичига олиб, икки елкаси бир оз кўтарилган ҳолатда бўлмоқ. *Мутриб одатича ерга қараб, елкасини қисиб, бир-бир одим ташлаб кетарди.* С. Сиёев, Аваз; 2) айн. **бўйнини қисмоқ** 1. –Сомон олганмисиз? Агроном.. елка қисди: –Билмадим.. болалар кеча-печа олиб келган бўлмаса. С. Сиёев, Отлиқ аёл; 3) айн. **бўйнини қисмоқ** 2. *Жуман, мен елкамни қисиб келдим, болаларга айт, мени қайта тарбиялашсин..* А. Мухтор, Туғилиш. **Кўз(ини) қисмоқ** 1) бирор сабаб ёки таъсир билан кўз милқларини бир-бирига яқинлаштирмоқ, кўзни юмиш даражасигача торайтирмоқ. *..у сел-сел терлаганига ҳам парво қилмай, кўзларини қисиб, йўлга қаради.* «Ёшлик». *Чарақлаган офтобга қарагандай, кўзларини қисиб, Темурга ўғирилди.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) бирор маъно ифодалаш, белги бериш учун кўз (одатда бир кўз) милқларини жуфтламоқ. *Раиснинг қарашидан бу насихатнинг маъносига тушунган мудир.. кўлини кўксига қўйиб, чап кўзини қисиб деди..* «Муштум». *Дарҳол кўзимни қисдим. Бир майизни икки бўлиб ейдиган Мўмин дўстим фикримни пайқади.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. **Тилини қисмоқ** Гапирмай (гапиртирмай) қўймоқ; гапиришдан тийилмоқ. *Уликми-тирикми, билармиз. Ман ҳам қараб турмайман.*

Аммо сўз тарқалмасин, айт, хотининг тилини қиссин. Ойбек, Танланган асарлар. **Юрагини қисмоқ** Хафақон, диққат қилмоқ; руҳан эзмоқ. *Сахродаги бир хил манзара киши юрагини қисиб, уни диққинафас қилиб юборади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚИССА [a. قسه – тарих; ҳикоя, ривоят, воқеа] 1 *ад.* Асар асосида ётган қамровнинг романга нисбатан торлиги, ҳикояга нисбатан кенглиги, шунга мувофиқ ҳолда, сюжет ва композициянинг ҳам романга нисбатан соддалиги, ҳикояга нисбатан мураккаблиги билан характерланувчи бадиий асар. *Автобиографик қисса. Тарихий қисса. Фантастик қисса.* ■ *Ёшлар яратаётган роман, қиссалар, очерк, ҳикоялар.. аксариятида этик истеъдоднинг ёрқин ифодаси бор.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 *ад.* Ўзбек мумтоз адабиётида воқеий ҳодиса ёки афсоналар баён қилинган эпик асар; ҳикоя, ривоят. *Қисса Сайфулмулк. Дурбекнинг «Юсуф ва Зулайҳа» қиссаси.*

3 *с.т.* Бирор нарса, кимса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. ҳақида оғиздан оғизга кўчиб юрадиган ҳикоя, нақл. *Раҳимахоннинг қиссаси жуда узоқ. Унинг мураккаб ва машаққатли йўли ҳақида катта китоб ёзса арзийди.* Н. Сафаров, Раиса. *Қудрат.. мароқли бўлган шарқ эртаклари, қиссалар ва латиқалар айтиб, солдатларни тоза кулдирди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

Қиссадан ҳисса Айтилганлардан, нақлдан келиб чиқадиган мақсад ёки хулоса. *Қиссадан ҳисса мана: Ҳар ишда керак бардош, Меҳнат, чидам бирикса, Олдида мум бўлур тош.* Қ. Муҳаммадий.

ҚИССАГҲҲ [a. + ф. قسه‌گوي – қисса айтувчи] 1 Қисса ўқувчи, айтувчи.

2 Қисса ёзувчи, қиссанавис. *Қиссагўйлар, тарихнавислар ана шу ерлар [чўллар] фожиаси ҳақида, афсуски, ёдгорликлар ва китоблар қолдириб кетмаганлар.* Миртемир, А. Пўлат, Сирларё сепи.

ҚИССАГҲҲЛИК Қисса айтиш, ўқиш. *Қиссагўйлик шу ерда тугади. Камолитдин тирсақларини столга тираб, икки қўли билан бошини ушлаб қолди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ҚИССАНАВИС [a. + ф. قسه‌نويس – қисса ёзувчи] Қиссалар, ҳикоялар ёзувчи адиб.

ҚИССАНАВИСЛИК Қисса ёзиш. *Бутун умримни ҳар йўл билан миллат хизматида*

сарф қилмоқдаман. Шу йўллардан бири қилиб, эндиликда, қиссанависликка киришдим. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ҚИССАХОН [а. + ф. قىسسه خوان — қисса ўқувчи] Афсона, ривоят ва дostonларни ифодали қилиб айтиш ёки бадиий ўқиш маҳоратига эга бўлган профессионал иж-рочи. Кўкнорихона аҳлининг ўзларидан қис-сахонлари ҳам бор. Фитрат, Қиёмат.

ҚИССАХОНЛИК Йиғилишиб, кўпчи-лик бўлиб қиссалар, ҳикоялар ўқиш, айтиш ва эшитиш анъанаси. Ҳар кун кўкнор ичил-гандан кейин қиссахонлик бошланади. Фитрат, Қиёмат. *Деҳдор жуда таъсирли овоз билан ашула айтади. Қиссахонлик бошлангандан ҳамманинг оғзи очилади. Ойбек, Навоий.*

ҚИССАЧИ с.т. Қиссахон, қиссагўй. За-мон кўп гапни ёқтирмайди, аммо жойини топиб, одамни учратиб қолса, ундан уста қиссачи йўқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИССАЧИЛИК Қиссанавислик, қисса-лар яратиш. Воқеликнинг бадиий манзараси-ни яратиш истиқлол даври қиссачилигининг асосий муаммоларидан саналади. Газетадан.

ҚИСТАЛАНГ Кечиктириб бўлмайдиган, шошилиңч. ошиғич, қистовли. *Йиғим-те-римнинг қисталанг кунлари. ■ Қачон қара-санг, раиснинг вақти шунақа қисталанг, бемалол гаплашиб бўлмайди. Ҳ. Назир, Кўк-терак шабадаси. Тўйнинг бунақа қисталанг бўлишига сабаб — қизнинг отаси бир неча оидан бери бетоб. А. Қаҳҳор, Муҳайё.*

Қисталанг қилмоқ Тез бўлишга қистамоқ; шоширмоқ. *Янги участка бошлиғи мажлис тайёрлашни жуда қисталанг қилгани учун Поччаев.. ўзи югуриб-елиб, бюро авзоларини тўплади. А. Мухтор, Туғилиш. Қисталанг қилманг, Манноп ака, ҳозир ҳемирим йўқ..Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҚИСТАЛАНГЛИК Қисталанг ҳолат. Қоп-лонбек ўзининг Саидақбар ҳожи томонидан дўконида совуқ кутиб олинганини иши кўп-лиги ва қисталанглигига йўйиб юрган эди. Шухрат, Шинелли йиллар. *Ишнинг қандай қисталанглигини биласизларми ўзи?! Ш. Фу-ломов, Чўл белида.*

ҚИСТАЛОҚ айн қизиталоқ. *Қани, чиқ, қизиталоқ! Бир тангани бер!* «Олтин олма».

ҚИСТАМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қи-лишга зўр бериб ундамоқ ёки зўрламоқ, ҳол-жонига қўймай илтимос қилмоқ. *Қаландар йигит бир тилик ҳандалакни ийманиб еди..*

Авазнинг қисташига қарамай, қайтиб ҳан-далакка қўл урмади. С. Сиёев, Ёруғлик. Унинг [Шарофатнинг] мўлжалига кўра, Сидиқжон яна қасам ичиши, юр, деб қисташи, ҳол-жонига қўймаслиги керак эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Зўр бериб шоширмоқ, қистовга ол-моқ, ошиқтирмоқ. *[Ўзбек ойим] Тўйни тез бошлаш учун ўғлини Марғилон кетмакка қистай бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анвар унинг сидқидилдан гапираётганини тушунди шекилли, яна қистади: -Кеч бўлиб кетяпти, тур.. Ў. Хошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

3 Қайтиб беришни (қайтаришни) талаб қилмоқ. *Тўйда тўйнингиз қистама. Мақол. Нокасан қарз бўлма — ҳам йўлда қистар, ҳам гўрда. Мақол. ■ Бир кунни мусаллас суздим, сузмасам бўлмас эди, Чунки амаким хумини қистади. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.*

4 Тез юришга ундамоқ, тезламоқ. *Ҳўкиз калласини эгиб, омочни тортишга уринар, қўшчи ҳадеб қистар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ул икки йигит саҳар вақти от қўйганича Чамбил йўлида қистаб йўл босди. «Бўтакўз».*

5 (шах қўшимчали сўзлар билан) Ўзидан олдин келган сўз билан ифодаланган иш-ҳаракатни бажаришга кучли хоҳиш ёки қайтариб бўлмайдиган талаб пайдо бўлган-лигини билдиради. *Кулгим қистади. Билгиси қистади. Сўзлагиси қистади. Йуталгиси қис-таяпти. Ғайратсизнинг ғайрати иш битган-да қистайди. Мақол. ■ Жаҳлим қистаб, тишларим ғижирлаб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Биласизми, кўнглинг кўмсаганини кўр-гинг қистаганда кўролмасанг.. жуда оғир. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Қаюмнинг] Бу ҳа-ракатидан аччиғим қистади. А. Қодирий, Ўт-ган кунлар.*

ҚИСТАНГЛАМОҚ шв. Қистамоқ, қис-товга олмоқ. *-Бизни ҳадеб қистанглайсиз-у, келин аямга индамайсиз-а, Муса ака, — аёл-лардан бири гап қотди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ҚИСТАТМОҚ Қистамоқ фл. орт.н. Қарз-ни қистатмай қайтармоқ. *Унинг кўриниши кишининг кулгисини қистатади. ■ Хоним-биби қизларга қистатиб ўтирмай, ўрнидан сакраб турди-да, уйнаб ҳам кетди. А. Қоди-рий, Ўтган кунлар.*

ҚИСТИ-БАСТИ: қисти-бастига олмоқ Қийнов-қистовга олмоқ. *«Буни қаердан ол-*

динг?» деб танга келтирган мерганни қисти-бастига олибдилар. «Олтин олма». Қани, айтчи, хатчани сенга ким олиб келиб берди, айт? – деб қисти-бастига оларди.. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚИСТИРИҚЛИК Қистирилган, қистириб, тиқиб, суқиб қўйилган. Замоннинг.. эғнида барлари белбоғига қистириқлик қора чопон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Кампир] Негадир шошиб, қўйлаги енгига қистириқлик рўмолчани олиб, қўлларини артарди. Ў. Умарбеков, Она.

ҚИСТИРМА 1 Нарсаларнинг ўртасига, орасига қистириб, тиқиб, суқиб қўйилган нарса. Содиқжон бойвачча.. ҳамёнига қистирма пуллар дарёдай оқиб кела бошлагандай ҳис қилиб ўтирарди. К. Яшин, Ҳамза. Бу каби қистирма ҳикоялар бадиий фош этиш имкониятларини кенгайтиради, чуқурлаштиради. «ЎТА».

2 тех. Машина, механизм, иншоот қисмларининг бирикиш юзасини зичлаш учун орасига қўйиладиган юпқа эластик деталь. Резина қистирма. Мис қистирма.

ҚИСТИРМОҚ 1 Қисмоқ фл. орт. н. Қўлтиғига китоб қистирмоқ. Лабига папирос қистирмоқ. Этагини липпасига қистирмоқ. Чаккасига гул қистирмоқ. ■ Тешабой ота белбоғига қистирган каттагина дастрўмолни олиб, терлаган юз-бетларини артди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ўғлим, ана у беҳининг каллагига газета қистириб қўйган эдим, шуни олиб кел. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 с.т. Қўлига тутқазмоқ, ушлашиб қўймоқ, бермоқ. Домла орқага ўтиб.. Саидийнинг қўлига қоғоз қистирди. А. Қаҳҳор, Сароб. –Йўқ, тоғажон, оласиз, – деди Баширжон пулни унинг кафтига қистиришга уриниб. Н. Аминов, Суварак.

3 этн. Тўй-ҳашамларда ўйинчи, ҳофиз ва ш.к. ни рабатлантириш учун чаккасига ёки қўлига пул суқиб қўймоқ. Уйинчига кўплар пул қистирди. ■ –Шунча пул қистиришса ҳам хафасан-а? –Пул алмаштирилгандан кейин, тангани қандай қистиришаркин, деб ўйлаб қолдим. «Муштум».

4 кўчма Бирор нарсанинг баёни, ҳикояси давомида ниманидир қўшиб кетмоқ, тилга олмоқ. Экиш мавсуми давомида еттита ҳайдов тракторининг бирор кун ҳам ишламаганини докладининг ўртароғига қис-

тириб ўтарсан. «Муштум». Тўланбой мўйлов.. икки гапнинг бирига ё байт, ё бўлмаса ибратли бир ҳикоят қистириб ўтмаса, кўнгли жойига тушмайди. С. Аҳмад, Уфқ. [Зокир ота:] Камчиликларни танқид қилганимда, мактаб масаласини ҳам қистириб ўтсам бўлар эди, лекин бу масала алоҳида қўйилганлиги учун қистирмадим. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Гап (ёки сўз) қистирмоқ Гап қўшмоқ, луқма ташламоқ. –Ўз-ўзини мақташлик.. – писанда аралаш гап қистирди Иззат Мардонович.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. –Хурсанд! – деб сўз қистириб қўйди Муса. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 с.т. дағл. Иш, ўқиш ва ш.к. га киргизиб қўймоқ, жойламоқ. [Заргаров:] Ие, тагин нима қилдим дейди-я! Хотининг ўқийман деса, битта-яримта мактабга қистириб қўймайсанми-ю, яна битта туққанидан кейин ўзи ташлаб кетмайдими? А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

ҚИСТИР-ҚИСТИР с.т. Кўпчилик томонидан кетма-кет, давоми тарзда пул қистириш. Ашулалардан ўн тўда. Уларга қистир-қистиридан ташқари икки юз сўм пулни туғиб, хотинига бериб қўйди. «Муштум». Қистир-қистир бўлган жойда Шарм-ҳаё деган қайда? Т. Йўлдош, Отарчилар.

ҚИСТИРҒИЧ айн. қисқич **2**.

ҚИСТОВ 1 Қистамоқ фл. ҳар. н. Иш шошилинч эмас, қистовнинг кераги йўқ..

2 Каттиқ қисташ, қисталанг қилиш; қисташлик, қистоқ. Тўй қистови билан тўн биттар. Мақол. ■ Элмурод ҳамманинг бараварига қистовига қарамай, тўрға чиқмади. П. Турсун, Ўқитувчи. Раис.. Қодиржоннинг қистови билан фикрини очиқ айтишга мажбур бўлди. М. Назаров, Жилвон жилғалари.

Қистов қилмоқ кам қўлл. айн. қистовга олмоқ. Танҳо ёлғизликда кам-кам ёзиб юрардим, сўнги пайтларда хўжайинлар қистов қилишди, босиб ўтиришга тўғри келди.. А. Ҳакимов, Илон изидан. **Қистовга олмоқ** Каттиқ қистамоқ, қисталанг қилмоқ, шоширмоқ. Унинг пирпираб турувчи узун киприклариди чиройли жилмайган кўзларидан «мунча одамни қистовга оласиз?» деган гинани уқдим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. –Айт, у ким? Нега очиғини айтмайсан? – деб қистовга олди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

3 айн. қистовли. Директор энг олдин ана шу шошинич, қистов ишларни адо этарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У яна.. гап бошлармикан, деб кўрқиб турган эдим, йўқ, иши қистов экан, боғига кетди. С. Аҳмад, Лочин.

ҚИСТОВЛИ Сира кечиктириб бўлмайдиган; зуд, зарур, ошиғич. Қистовли иш.

ҚИСТОҚ айн. қистов 2. Алижон Лолахоннинг қистоғи билан.. бир марта бориб келди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Қистоққа олмоқ айн. қистовга олмоқ қ. қистов 2. Фаришталар кўплашиб, холани қистоққа олдилар. Гайратий, Довдириш.

ҚИСТОҚЛАМОҚ кам қўлл. Қаттиқ қистамоқ, қистовга олмоқ. Аламли сўздан.. Қистоклаб бари, тинглашиди қўймай. Ф. Фулом.

ҚИСУВ айн. сиқув, қистов. -Ҳе, Тухта-син, сенда тутуриқ борми ўзи? — деб қисувга олди. «Муштум».

ҚИСҚА 1 Бўйлама ўлчами, узунлиги унча катта бўлмаган; калта. Қисқа ёғоч. Қисқа юбка. Қисқа йўл. Қисқа сочли аёл. Бўйи қисқа одам. Бўйни қисқа от. Қисқа метражли фильм. Ёғочни узун, темирни қисқа кес. Мақол. ■ Икки йўловчининг қисқа соялари катта-кичик тош, турли дашт ўсимликлари устидан эгилиб борар эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Салимбойвачча эса, катта йўлга қараганда анча қисқа, ёлғизоёқ йўлдан ўз боғига кетди. Ойбек, Танланган асарлар. ..хушбичим бурун тагида буровга келмаган қундуз мийиқ, иякни жуда ҳам чироили ўраб олган қора қисқа соқол. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Давомлилиги кичик, узун эмас; ихчам. Қисқа жумла. Қисқа ахборот. ■ Умар Ҳайёмнинг қисқа, лекин сермазмун байтларига сингдирилган ҳаёт фалсафаси буюк, ҳаёт ва дунёдаин бепоён. Газетадан. Ўқитувчи қисқа ифодада кўп фикр айта билиш маҳоратига эга бўлмоғи лозим. Р. Усмонов, Одобнома. Ёнимда хаёл суриб ўтирган бек: -Борганда биласиз, домла, — деб қисқагина жавоб қилиб қўя қолди. Ҳ..Фулом, Машғал.

Қисқа қилмоқ Чўзмаслик (гап, сўз ҳақида). -Қиёмхонингиз қачон келаман, деди? — деб сўради мол дўхтири қисқа қилиб. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Давомийлиги узун бўлмаган (вақт ҳақида); зид. узун. Қисқа мuddат. ■ Ёз кечаси қисқа. Йўлчи бир чимдим ухлаб.. кўзини очаркан, тонг отган эди. Ойбек, Танлан-

ган асарлар. Эндиги муҳим вазифа — ўрмийғимни гоаят қисқа фурсатда уюшқоқлик билан ўтказишдан иборат. Газетадан.

Ақли қисқа Меъёрида фикр-мулоҳаза қила олмайдиган. Тили узуннинг ақли қисқа. Мақол. ■ -Сочи узун, ақли қисқа, — деб хотинини яна жеркигандан кейин Содиқ давом этди.. С. Айний, Қуллар. **Гапнинг қисқаси** Гапнинг лўндаси, лўнда қилиб айтганда. Гапнинг қисқасини айтинг. П. Турсун, Ўқитувчи. Гапнинг қисқаси.. анча сарсон бўлдиқ. М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Тили қисқа айн. тили қисқ қ. тил. Қисқа ўйламоқ** Етарли даражада фикр-мулоҳаза қилмаслик, юзаки фикр қилмоқ. Ёшиқдан, қисқа ўйлаганликдан у бечораларни анча ташвишга солдингиз. Ойбек, Танланган асарлар. Қисқароқ ўйлайсиз, Отабек! А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўли қисқа қ. қўл 10.**

ҚИСҚАЙМОҚ с.т. Қисқармоқ.

ҚИСҚАЛИК Қисқа ҳолат, қисқа эканлик. Вақтнинг қисқалиги. Гапнинг қисқалиги.

ҚИСҚАРМОҚ 1 Бирор жиҳатдан (бўйи, узунлиги, ҳажми, миқдори ва б.) ўлчами қисқа ҳолга келмоқ. Йўл қисқарди. Иш соати қисқарди. Харажатлар икки ҳисса қисқарди. ■ Сентябрьнинг охирилари. Кунлар қисқариб, тунлар эса узая бошлади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Ўртадаги масофа тобора қисқариб бормоқда. Т. Рустамов, Мангу жасорат. ..ғалла камайиб, пахта майдонлари қисқариб, чорва турли офатларга учраб, юртда очарчилик ва қаҳатчилик бошланди. К. Яшин, Ҳамза.

2 мат. Бирор сонга касрсиз бўлинмоқ; шундай сонга бўлингандан кейин кичик сонларда ифодаланмоқ. Бешга қисқармайдиган сонлар. Бу каср учга қисқаради.

ҚИСҚАРТИРМОҚ Қисқармоқ фл. орт. н. Кўйлакни қисқартирмоқ. Чекиш умрни қисқартиради. Таъмир харажатларини икки марта қисқартирдиқ. Касрни тўртга қисқартирмоқ. ■ Нега [худо] мен учун ернинг танобини тортиб, йўлни қисқартирмайди! Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСҚАРТМА 1 Қисқартirilган, мухтасар матн. Диссертациянинг қисқартмаси. Романнинг қисқартма варианты.

2 Сўзнинг маълум шаклда қисқартиб берилган ифодаси — шартли қисқартмалар. Мас., ва б. (ва бошқалар) ва ш.к. (ва шу кабилар), А.О. (Абдулла Орипов).

Қисқартма отлар Бирикма номлар компонентларининг маълум қисмларини қисқартириб, қўшиб ҳосил қилинган отлар. Мас., **ДАН** (Давлат автомобил назорати), **ЎЗАС** (Ўзбекистон адабиёти ва санъати), **ТошДШИ** (Тошкент давлат шарқшунослик институти).

3 Матннинг қисқартирилган ери, қисми; қисқартиш. *Муҳим қисқартмалар.*

ҚИСҚАРТМОҚ айн. қисқартирмоқ. *Мақолани қисқартмоқ. Штатни қисқартмоқ. ■ ..сочини қисқартган бу қизча катта ёшли эркаклардан ҳам донороқ бўлган. С. Айний, Қуллар.*

ҚИСҚАСИ 1 Қисқа с. 3-ш. шакли. *Арқоннинг узун, гапнинг қисқаси яхши. С. Аҳмад, Юлдуз.*

2 *крш. с. Қисқа, лўнда қилиб айтганда, гапнинг лўндаси; хулласи калом. [Оқила:] Ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон, қисқаси, баҳоси йўқ хотин. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

ҚИСҚАЧА Қисқа шаклдаги; мухтасар. *Қисқача луғат. Қисқача ахборот. Қисқача таржимаи ҳол. Қисқача сўзламоқ. Фикрини қисқача (қилиб) баён этмоқ. Менинг сўзим қисқача. ■ Мен бунга қисқача жавоб ёзиб, «Янги йил сиз эсон-омон келган кунни кирад», дедим. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб, воқеани қисқача айтиб берди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИСҚИЧ 1 Нарсаларни қисиб ушлаш учун ишлатиладиган асбобларнинг умумий номи. *[Кудрат] Чап қўлидаги узун темир қисқичда қисилган ва устини кул босган бир юмалоқ темир чўғни сандонда болғаламоқда. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Қоғоз ва ш.к. ни бир-бирига ёки бирор нарсага бириктириб, қистириб қўйиш учун ишлатиладиган мослама; скрепка. *Насриiddинов яна столига қўл чўзди, темир қисқич билан қистирилган икки варақ қоғоз олди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

ҚИСҚИЧБАҚА Бўғимоеқдиларча ман-суб, чучук сув ҳавзаларида яшайдиган, танаси қаттиқ қобиқ билан қопланган, калласи ёнида панжалари бўлган жонивор.

ҚИТДАЙ, -дек 1 Жуда оз, озгина, жиндай. *Қитдай мизғиб олмоқ. Оёқларида қитдай мадори йўқ. ■ Гулсумбиби уйда қитдай утин, қитдай кўмир йўқлигини сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 с.т. (*асосан, такрор ҳолда — қитдай-қитдай*). Спиртли ичимликни билдиради. *Бир сафар Ҳошимжон «қитдай»ни отиб келди-да, яна йўлини тўсди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

Қитдай (қитдай-қитдай) қилмоқ Спиртли ичимлик ичмоқ. *Эрталаб турсам.. бошим бировниқига ўхшайди. Қитдай қилдим-у, сенинг олдинга жўнадим. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Зиёфат бошланди, қуюқ-суюқ тортилди, енг ичида қитдай-қитдай ҳам қилди. «Муштум».*

ҚИТИЛЛАМОҚ айн. қитирламоқ.

ҚИТИР тақл. с. Куруқ нарсаларни тирнаганда, бир-бирига ишқаганда, кемирганда ҳосил бўладиган товушни билдиради.

ҚИТИРЛАМОҚ «Қитир-қитир» овоз чиқармоқ. *Қалами енгил қитирлаб, чиройли ҳарфлар туширмоқда. Ойбек, Навоий. «Наҳотки улар шунчалик маккор!» деб кўнглидан ўтказди хотин ва ётоқ эшигидан қитирлаган овоз эшитиб, бетинчланди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

ҚИТИР-ҚИТИР Қитир с. тақр. *Хонага жимлик чўкади. Перонинг қитир-қитири эшитилади. «Саодат». Маҳмуд ака.. приёмникни бурар, приёмник қаттиқ хуштак чалар ва қитир-қитир қиларди. П. Қодиров, Уч илди.*

ҚИТИҚ Терига, баданга бирор нарсанинг тегиши, қитиқлаши туфайли юзага келадиган асабий сезги. *Қитиғи тез одам. Қитиғи йўқ одам. ■ Беғимхоннинг қитиғи зўрлигидан ўзини тутолмай «вой!» деб ёнига ташланди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бувасининг бир тутамгина соқоли юзига тегиб, [боланинг] қитиғини келтириб кулдирарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

Қитиқ парига (ёки патига) тегмоқ айн. **қитиғига тегмоқ.** *У [Аҳмаджон] Аъзамнинг тегажоқлигини қораларди: «Қитиқ паримга тегиб нима қилардинг!» Ф. Насриiddинов, Кўнгил. Қитиқ парини (ёки патини) юлмоқ айн. қитиғини ўлдирмоқ. Мен буларнинг қитиқ патини юлиб, ром қилиб олмоқчиман. А. Қодирий, Обид кетмон. Қитиғига тегмоқ* Фашини, аччиғини келтирмоқ, фашига тегмоқ. *Совуқ жавоб Содиқ аминнинг қитиғига тегди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қитиғини ўлдирмоқ 1) фаши, аччиғи келмайдиган, чўчимайдиган қилиб қўймоқ; 2) кўчма гапга қирадиган, ювш қилиб қўймоқ. Бу қўл эриш кўринмаслиги, хур-*

китмаслиги учун ҳозирдан унинг кўзига ис-
сиқ кўриниш, қитиғини ўлдириш керак. А.
Қаҳҳор, Сароб.

ҚИТИҚЛАГИЧ физиол. Қитиқ ва умуман
ҳис уйғотадиган, асабларни ҳаракатга кел-
тирадиган нарса, омил. *Кимёвий қитиқла-
гичлар.*

ҚИТИҚЛАМОҚ 1 Терига, баданга тегиб
ёки тегизиб, кулги қистатмоқ. *Бир-бирини
қитиқлаб, ҳиринглашган қизлар Нозикнинг
сўзига қулоқ солмадилар. А. Қодирий, Мех-
робдан чаён.*

2 физиол. Қўзғатмоқ, уйғотмоқ, таъсир
қилмоқ (асабни, организмни, айрим аъзо-
ни). *Нерв учаларини қитиқламоқ. ■ Улар
[озик моддалар] етарли бўлса, тўқлик мар-
кази қитиқланиб, иштаҳа бўғилади, кама-
ийб кетганида эса очлик маркази қитиқла-
ниб, иштаҳа очилади. «Фан ва турмуш».*

3 кўчма Безовта қилмоқ, қўзғатмоқ, ку-
чайтирмоқ. *Қовурилаётган кабоб ҳиди димоғ-
ни қитиқлайди. Й. Муқимов, Қутлуғ қадам.
Бу гаплар кишиларнинг мудраган руҳларини
қитиқлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Хушбўй ел-
лар билан диллар завқини Қитиқлар.. ором-
бахш, севиқли баҳор. Х. Расул.*

Юракни (ёки дилни, қалбни) қитиқламоқ
Кишига ёқиб, ширин ҳис-туйғулар уйғот-
моқ, роҳат бахш этмоқ, завқ-шавқ бағиш-
ламоқ. *Машинанинг дарчасидан кираётган
ўйноқи шабада дилларни қитиқлади. Т. Ра-
сулов, Марҳамат.*

4 кўчма ўашини ёки аччиғини келтир-
моқ, зардасини қайнатмоқ. *Салимхоннинг
келишмаган товуши уни қитиқлади ва у ҳам
қўшила бошлади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚИТИҚЛИ Салга қитиғи келадиган,
қитиқдан чўчийдиган, қитиғи зўр. *Қитиқли
одам. Қитиқли от.*

ҚИТИҚЛОВЧИ 1 Қитиқламоқ фл. сфдш.
Ҳавони қовурилган гўшт билан кўкпиезнинг
иштаҳани қитиқловчи ўтқир бўйи тутди. О.
Ёқубов, Тилла узук.

2 кўчма Қўзғатадиган, безовта қиладиган.

Юракни (ёки дилни, қалбни) қитиқловчи
Жуда ёқимли; кишига завқ-шавқ бағиш-
лайдиган, ширин ҳис-туйғулар қўзғатади-
ган. *Юракни қитиқловчи куй.*

3 айн. қитиқлагич.

ҚИТМИР [а. قَطْمِير — пўст, қобик; ар-
зимаган, аҳамиятсиз гап, нарса, воқеа;
Қуръонда: итнинг номи] Асабга, гашга те-

гадиган қилиқ, хатти-ҳаракатлар қилувчи,
қилдан қийиқ ахтариб, қовлаштириш би-
лан шуғулланиб юрувчи. *Ким буни бедазор-
га қўйиб юборяпти, деб юрсам, сен экан-
сан-да, тирранча! Мушдай ҳолингдан
отанга ўхшаб мунча қитмир бўлмасанг?!
«Ёшлик». Бу сафар у ҳар нарсадан бир ил-
лат қидирадиган айрим қитмир одамлар
тимсолини яратди. М. Яҳёев, Ҳам кулди-
риб, ҳам ўйнатиб.*

ҚИТМИРЛИК 1 Қитмир эканлик. [Шо-
кирвойнинг] *Оддий муомаласи ҳам дағал-
лик, минг хил кесатиқ. Бунинг устига қит-
мирлигини айтинг. А. Муҳиддин, Зебонинг
севгиси.*

2 Қитмир одамларга хос иш, хатти-
ҳаракат, қилиқ. *У қовлаштириш, бошқа-
ларнинг муваффақиятидан ранжиш баро-
бариди, қитмирлик, фитналик қиларди.
Мирмуҳсин, Умид. Бўриев Самандаровнинг
қитмирлик қилиб, ресурслар ҳақида маълумот
бермасликка уринганини пайқади. А. Мухтор,
Туғилиш.*

ҚИТТАЙ айн. қитдай. *Қиттай сув.
Қиттай туз. Қиттай ичмоқ. Қиттай миз-
ғиб олмоқ. ■ Осмон тиниқ, кўм-кўк ши-
шадай, Қиттай булут йўқ. Ҳ. Олимжон.*

ҚИТТАК с.т. Қиттай, озгина.

ҚИТЪА [а. قِطْعَة — парча, бўлак, қисм;
таркибий қисм; ҳарбий қисм; шеърий пар-
ча; ер бўлаги, муайян ҳудуд] **1** Ер юзидаги
қуруқликларнинг атрофидаги ороллар билан
бирга шартли равишда ажратилган қисм-
ларидан ҳар бири. *Африка қитъаси. Америка
қитъаси.*

2 кам қўлл. Алоҳида маъмурий ҳудуд,
мамлакат. *Дунёнинг кўп машҳур қитъаси эди
Талай можародан ўтиб Туркистон. М.
Шайхзода.*

3 эск. айн. бўлтақ. *Рафиқовнинг фикри
билан колхоз етти қитъага бўлинади: булар-
ни «бўлтақ» деб аташга қарор қилинади. А.
Қодирий, Обид кетмон. Пахта экилган бир
қитъа ер устида тўпланган бир неча кол-
хозчилар ўртасида қизгин баҳслашув бормоқ-
да эди. С. Айний, Қуллар.*

4 ад. Шарқ халқлари мумтоз шеъриятида
кенг тарқалган, икки ёки ундан ортиқ жуфт
мисралари ўзаро қофияланган байтлардан
иборат, мавзу доираси кенг, вазн имкони-
ятлари чегараланмаган жанр.

ҚИХ I тақл. с. Томоқни қирганда ёки томоқ қириб кулганда чиқадиған товушни билдиради. -Қих.. — деди Мели полвон, — Ҳамманинг терисига сомон тиқар эмиш.. қиқ. П. Турсун, Ўқитувчи. Кампир унда-бунда қолган.. тишларини очиб, қих-қих кулди ва хўжайиннинг буйруғини кутди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИХ II айн. қиха.

ҚИХА бол. Кир, ифлос. Бу қиха, ема.

ҚИХҚИХЛАМОҚ «Қих-қих» деган овоз чиқармоқ ёки кулмоқ. Жамолбой ҳаммага бир-бир қараб, қих-қихлаб кулиб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЧАМОҚ шв. I Бирор иш-ҳаракатни тезроқ бажаришга тиришмоқ, шошилмоқ, ошиқмоқ. Парларидан терлар оқиб боради, У ҳавода қичаб парвоз қилади. «Алпомиш». Кечга қолмайлик, деб қичаб жўнади. «Ширин билан Шакар».

2 Шоширмоқ, шошилтирмоқ, тезлатмоқ. Отни қичамоқ. ■ Қамчи бериб, чу деди. Қаттиқроқ уни қичади. «Равшан».

3 айн. қистамоқ. Равшанхон ўғлонга бир сўз деб, пулини қичаб турибди. «Равшан».

ҚИЧИМА Қаттиқ қичишиш ва тугунчали тошмалар тошиши билан кечадиган тери касалликлари. Энди Чимён сувидан фақат қичима ва бодга учраганларгина эмас, бўғин оғриқ, юрак касалликларига мубтало бўлганлар ҳам шифо кураётирлар. М. Мансуров, Чимён суви. ..тиқилинч ва ифлос жойларда.. яшовчи кишилар турли терлама, қўтир, қичима ва бошқа юқумли касалликларга дучор бўладилар. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ҚИЧИМОҚ I Қичиғи қўзғамоқ (қ. қичиқ I). Унинг аъзойи бадани қичияпти. Яраси қичияпти. Кўзим қичияпти. ■ Икковимиз ҳам бир тунаб кетгани келамиз. Орқанг қичиса, кимга қашлатишни билмасанг.. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 Қашимоқ; қичинмоқ. Оёқларини қичиб қонатиб юборибди.

Тили (ёки оғзи) қичимоқ қ. тил. Томоғи қичимоқ Бирор нарса ейиш ёки ичиш истаги, талаби қўзғамоқ (одатда ўзга ҳисобиға). Монтёр Жўраевнинг томоғи қичиган кунни бирор кишининг симиини шартта узиб, уйига кириб кетади. «Муштум». Аризалар кўплигидан фойдаланган Иноғомнинг томоғи қичиб, ер ўлчаб беришга таранг қиладиган

бўлди. «Муштум». Қўли қичимоқ Бирор иш қилгиси ёки муштлашгиси келмоқ. Хотин кишини номард уради, қўлинг қичиса, ўзинга ўхшаган қўли қичиганни топиб муштлаш.. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Қиличбоз йигитларнинг юраклари тошиб, қўллари қичиб, жангни кўмсар, бўронли кунларни кутиб сабрсизланардилар. Ойбек, Навоий.

ҚИЧИНМОҚ Қичиган жойни тинчлантириш, қичигини босиш учун ишқаламоқ, бирор нарсага суркамоқ ёки қашимоқ; қичимоқ, тирнамоқ. Қичиниб, ҳамма ёғини юлиб юборибди.

ҚИЧИТМОҚ Қичимоқ фл. орт. н. Қичитқи ўт баданимни қичитиб юборди. Тутун томоғимни қичитаяпти. ■ Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Йигит] Бу гапни ҳам унинг тилини қичитиш учун айтган бўлса керак. А. Қаҳҳор, Қўшчинонроқ чироқлари.

ҚИЧИТҚИ: қичитқи ўт (ёки тикан) Поя ва барглари баданга тегса қичитиб, ачиштирадиган тукчалар билан қопланган ўсимлик.

ҚИЧИШ, қичишиш Тери ёки шиллиқ қаватнинг маълум бир қисмидаги қичишишга ундайдиган, оғриққа ўхшаш сезги.

ҚИЧИШМОҚ I Қичимоқ фл. бирг. н.

2 айн. қичимоқ I. У кўздан йўқолгандан сўнг, дўпписини кўтариб, қичишимаса ҳам, бошининг орқасини қашлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЧИҚ I Қичинишга мажбур қиладиган ҳис-туйғу. Аъзойи баданимга қичиқ турди. Яранинг қичиғи босилди. ■ Бу ҳодиса каптимнинг қичиғини илгари босиб қўйди.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 кўчма Енгиб бўлмайдиган кучли хоҳиш, истақ. Қичиғини бос(тир)моқ.

3 кўчма Кишини ўзига тортиш, ҳиссиётини уйғотиш учун қилинадиган шўҳ ҳаракат, қилиқ; ноз-ишва, қарашма, ғамза. -Қизиқ, — кўзларини қичиқ сузиб, хотин гапира бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

Қичиқ атлас Атласнинг шўхчан гулли бир тури. Шу вақт эшик очилиб, жувон кириб келди. Устида ўша қичиқ атлас кўйлаги, фақат энгини шимариб қўйибди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЧИҚЛИК Қичиқ эканлик; ишвакорлик, нозли қилиқлар қилиш (қ. қичиқ 3). Қичиқлик қилмоқ.

ҚИЧОВ *шв.* Қистов, қистоқ. Қичов қилмоқ. ■ Бу қичовга бу отларинг бўлмайди, Тулпор эмас, мунинг бари ёбидир. «Равшан». Кеч қолмайин қичов билан борарсан, Насиб бўлса, сен ёрингни оларсан. «Мурудхон».

ҚИЧҚИРИҚ 1 Жуда кучли, жарангли овоз; бақирӣқ. Болаларнинг қичқирӣғи. ■ Шу пайт қайдандир қичқирӣқ эшитилиб, атрофни қий-чув босди. Т. Обидов, Юсуф-жон қизӣқ. Бирдан настдан, тоғ қазувчилар манзилдан шодиёна қичқирӣқлар кўтарилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Хўрознинг қичқирӣши. Охири шу қарорга келдик. Мен қочадиган бўлдим ва биринчи хўроз қичқирӣғида Янгибозорга қочиб кетдим. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЧҚИРМОҚ 1 Жуда кучли, жарангли овоз чиқармоқ; бақирмоқ. -Ёлғон! — Ғулмжон даҳшатли.. қичқирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Поезд қичқирганини эшитиб, юрагим бир орзиқиб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Каттиқ овоз билан чақирмоқ. Поездининг очиқ деразасидан кимдир «Абдурахмо-он», деб қичқирди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Чақирмоқ (хўрознинг товуши ҳақида). Кундоқдаги хўроз чўзиб-чўзиб қичқирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингага кулоқ сол.

4 кўчма Ҳаммага овоза қилмоқ, жар солмоқ. Масбул ишчиларнинг шу қишлари тўғрисида газеталар бир неча ҳафталаргача қичқирди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Хўроз ҳамма жойда бир хил қичқиради Ҳамма жойда аҳвол бирдай, деган маъноли ибора. Ҳамма жойда хўроз бир хил қичқиради, деганлари рост экан. Бизда ҳам шундай. «Муштум».

ҚИШ Йил фаслларида бири (Ўрта Осиёда декабрь, январь ва февраль ойларини ўз ичига олади). Совуқ қиш. Қахратон қиш. Қишга чидамли навлар (бот.). ■ Ўзимизнинг уйимиз. Ҳатто қишда ҳам тувакларда анқиб турадиган райҳонлар эсимга тушади. С. Сиёев, Ёруғлик. Эрта қишининг совуқ нафаси унинг димоғига гуп этиб урди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИШИН-ЁЗИН Қишда ҳам, ёзда ҳам; йил бўйи. Қурилиш қишин-ёзин тўхтамади. ■ Кумларда қишин-ёзин ҳаво очиқ бўлиб, кўпинча булут кўринмас, юлдузлар чарогон бўлар эди Ж. Шарипов, Хоразм. Чўққиларини қишин-ёзин оппоқ қор қоплаб

ётадиган Ойқор ортига соғинч ва интиқлик билан тикилардим. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚИШКИ 1 Қишга оид; қишга хос бўлган. Қишки кунлар. Қишки совуқлар. ■ Дарахтлардаги сариқ барелар тўкилиб тулаган, ер юзи ўзининг қишки сариқ кийимини кийган эди. А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.

2 Қишда бўладиган, бўлган. Қишки мусобақа. Қишки имтиҳон. ■ Қишлоқ халқи.. сувнинг қишки тошқинидан жуда-жуда тўйган эди. «Ўзбекистон қўриқлари». «Чимён» туристик комплекси ҳам қишки дам олиш мавсумини қизғин бошлади. Газетадан.

ҚИШЛАМОҚ Бирор жойда қишни ўтказмоқ, қишда бирор жойда туриб яшаб қолмоқ. Тоғда қишламоқ. Бу йил боғда қишладик. ■ Қишлаган ва учиб келган гала-гала қушлар бўлиниб кетади, уя қўйиш учун ҳозирлик кўради. «Фан ва турмуш».

ҚИШЛИК 1 Қишга мосланган, қиш учун белгиланган, қишда ишлатиладиган ёки ишлайдиган; қишки. Қишлик кийим. Қишлик спорт саройи. ■ Хўжаликка керакли бинолар, ҳаммом, қишлик боғча, қишлик чойхона мuddатидан анча бурун битди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Кўча-кўйда яккам-дуккам учраб қоладиган одамлар ҳам қишлик либосда. С. Кароматов, Олтин кум.

2 Қиш давомида ейиш-ичиш, ишлатиш учун етарли нарсa. Қишлигини ёзда ғамлаб қўймоқ. ■ Мулла Обид ўн уч кун деганда, беш таноб ерни чопиб, ерни қип-қизил шудгорга айлантиради, бир четга хирмон каби ғумай ва ажриқларни йиғиб, бир қишлик ўтинни ҳам олади. А. Қодирӣй, Обид кетмон. [Ёрмат:] Яхшилаб чопасан. Ярмига сабзи, ярмига картошка экасан. Шу билан қишлигимиз бемалол чиқади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИШЛОВ 1 Қишламоқ фл. ҳар. н. Одатда илон қишловдан сўнг пўст ташлайди. «Фан ва турмуш».

2 Чорва молларининг қишлаб қолган еридаги боқуви, боқув жараёни. Чўпонлар чорва қишловининг.. намунали ўтишига эришаётирлар. Газетадан. Илгари ана шу адирларда етун бир қишловга етиб, ортиб қоладиган бум-хашакбоп сунбул, сўзан, тўқмоқ, рўян.. сингари юз хил тўйимли гиёҳлар тиззага уриб ётарди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 Кишилар ёки чорва моллари қишлайдиган, қишда яшайдиган жой. *Қишловларга ем-хашак етказиб бериш.* ■ У.. *сахройи халқнинг қишловларига от қўйиб, минглаб қўйларни ўлжа ҳайдашни севади.* Ойбек, Навоий. *Қалдирғоч уяси янглиғ кўринур Тоғнинг камарида қалин қишловлар.* Миртемир.

ҚИШЛОҚ Аҳолиси асосан қишлоқ хўжалик ишлари билан шуғулланувчи жой, маскан, ҳудуд. *Кўпинча молларни қишлоқдан чиқаверишда, қирлар атрофида бир-икки айлантираман-у, намозгардаёқ қишлоққа қараб ҳайдайман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Рустам қоронги тушиб қолган қишлоқ кўчасидан.. юриб бораркан, ҳадеб шу саволни такрорларди: «Нега олади?»* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИШЛОҚИ 1 с.т. эск. Қишлоқда туғилиб ўсган, қишлоқча ҳаёт кечирадиган, шаҳарга хос муомала ва б. ни билмайдиган. *Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқчи муллавачча эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. У [Мирзакаримбой] *ҳозиргина ёдига олган қишлоқчи Хушрўйибини ҳам, кутилмаган вақтда йўқлаб келган бу арслондай қишлоқчи жиянчани ҳам унутган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гапининг кўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқчилар уни Соли совуқ деб атардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кам қўлл. айн. **қишлоқлик.**

ҚИШЛОҚЛИК Қишлоқда туғилиб ўсган, қишлоқда яшайдиган. *Отақул? Бизнинг қишлоқлик Отақул эмасми?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу ерда битган тармеванинг таърифи бутун дунёдан ҳам кўра, айниқса, шу қишлоқлик катта бой — Миржалол қуруққа маълум экан.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҚИШЛОҚЧА I Қишлоқ с. нинг кичр. Тоғ этагидаги қишлоқчада яшаймиз.

ҚИШЛОҚЧА II Қишлоқча, қишлоқ кишиларига ҳос бўлган. *Шаҳарлик катта бир одамнинг олдига йиртиқ ва кирланган қишлоқча кийим билан қандай бориб кира олардим?* С. Айний. *Эсдаликлар. [Йўлчининг] Сўзларидаги қишлоқча соддалик ва тўғрилиқ.. унга [бойга] жуда ёқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИШЛОҚЧИЛИК Бирор нарсанинг сабаби қишлоқ шароити ва унга хос одатлар эканини билдиради. *Элмурод нонга қўл узатди. Олаҳўжа унинг очлигини сезгандай, нон*

кавшаб туриб гапирди: -Қишлоқчилик.. Бу ерда ошхона деган гап йўқ. П. Турсун, Ўқитувчи. *Қишлоқчилик, бировга дабдурустандан бир нарса дейиш одобдан эмас.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ҚИШ-ҚИРОВЛИ с.т. Совуқ, қор-ёмғир билан кечадиган. *Бойчечак чиққанлиги қиш-қировли кунлар ортда қолиб, кўклам яқинлашганлигини аңлатган.* Газетадан.

ҚИЯ 1 от Бир томони баланд, бир томони паст ер, қиялик; тоғ ёки тепалик ёнбағри. *Карвонни ҳоритар йўлнинг қияси. «Алпомиш».* *Қийғир деган қуш ўлтирар қияда.* *Бундай сулув йўқдир ушбу дунёда.* «Ёдгор».

2 от Қийғоч очилган нарсаларнинг оралиғи, тирқиши. *Эшикнинг қиясидан қарамоқ.* ■ *Чодир пардаси қиясидан амирнинг кўзи биринчи марта қўлида бургут қўндирган Ҳайдар мерганга тушиди.* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

3 сф. айн. **қиялама.** *Қия ер. Қия йўл* ■ *Аксари қия жойлардан доvon ошиб бориладиган Қайнар йўли ҳозир от-арава учун ёпиқ.* С. Анорбоев, Оқсой. У.. *қия арқон устига оёқ қўйиб, юқорига кўтарила бошлади.* Мирмуҳсин, Дорбозлар.

4 сф. Қийғоч очилган, сал очилган, сал очик. *Сандиқ қопқоғини қия қилиб кўтармоқ.* ■ *Хотин тўхтади ва йигитга қараб, бетидога чашмбандини қия очди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Қиз қия қолган эшикни секин зичлади-да, ўйланиб, йигитнинг кетидан қараб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 сф. Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. *Қия хат. Қия ёмғир.* *Ариза тепасига қия қилиб ёзилган хат.* *Рўмонли қия ўрамоқ.* ■ *Қия тушаётган қуёш нуридан унинг текис таралган сочи ҳам.. товланиб туради.* П. Қодиров, Уч илди.

6 Орқасини ўгирган, ёнга қараган, буррилган, ўгирилган ҳолат(да). *Қия ўтирган Ҳаётнинг.. бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўжиб, гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эрта-индиноқ Холтожихон тракторга қия миниб, Ҳаётхонга баланддан қарайди.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

Қия бўлмоқ (ёки бўлиб кетмоқ) Қилмишига яраша жавобгарликка тортилмоқ. *Акт Ҳаким акамларнинг қўлларидан нарига ўтмасин. Сал нарига ўтса борми, қия бўл-*

ганимиз ўша деяверинг, хўжайин. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *Порадан гапирманг. Пора берган ҳам, олган ҳам қия бўлиб кетяпти.* С. Аҳмад, Чўл бургути. **Қия қарамоқ** (ёки **боқмоқ**) 1) кўз кири билан қарамоқ, қайрилиб қарамоқ. *Шербек билан сипо кўришиди-да, бош ҳисобчи Саидғозига ер остидан қия боқди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) бир назар ташламоқ, илтифот қилмоқ, назар-писанд қилмоқ. *Тушимда энам.. йўл ўртасида қия боқмай кетяпти.* Ойбек, Қуёш қораймас; 3) кўчма ишончсизлик билан қарамоқ, ишонмаслик. *Янгиликка қия қаровчи кишилар ҳам йўқ эмас.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИЯЛАМА 1 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, нишаб. *Қиялама йўл. Қиялама адир.* ■ *Баъзилар чўчиб кетиб, қиялама ердан оғиб тушай деди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. *Қуёшнинг қиялама нури. Қиялама ёмғир.*

ҚИЯЛАМОҚ (асосан -(и)б қўшимчали рвди. шаклида қўлланади — **қиялаб**) 1 Қия ҳолда йўналмоқ. *Кўчадан қиялаб ўтмоқ. Қиялаб кесмоқ. Ёмғир қиялаб ёғмоқда.* ■ *Уфқни қиялаб борувчи куз қуёши тикка кўтарилмай, тоғлар орқасидан ўтаркан, кун жуда тез кеч бўлиб қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бир томони қиялаб тушиб, катта тош йўлга туташган.. қовун бозори одамлар билан гавжум.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Қия қилмоқ, қия ҳолатга олмақ. *Унинг диққатини шу чоқ эшикни қиялаб мўра-лаётган болалар тортди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Майна шошиб, рўмолини қиялади ва секин эшик томонга кўз ташлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Қиялаб ўтмоқ Четлаб, чап бериб ўтмоқ. *..қонун ҳамиша бўлган ва бундан кейин ҳам бўлади. Ҳеч нарса қилмайди. Гап қонунни қиялаб ўтишда.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

ҚИЯЛАНМОҚ **Қияламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Эшик қияланганича қолди.* ■ *Унг тарафдаги сўқмоқ яйлов томон қияланиб кетган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИЯЛИК 1 Қия ҳолат, қия эканлик. *Йўлнинг қиялиги. Эшикнинг қиялиги.*

2 Бир томони баланд, бир томони паст ер; қиялама ер, ёнбағир. *Тик қиялик. Қия-*

ликдан юриб, юқорига чиқмоқ. ■ *Туман ичида қияликдан Почтаев тушиб келаётган эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *..қиялик тугаб, текисроқ ерга етганларида.. қаршидаги буталар орқасидан бир кўппак отилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЯМА Қия ер, қиялик. *Қиямада сирпанчиқ отмоқ.* ■ *Чигит ердан энди униб чиққанда, мурғак ғўзани сел савалаб кетди.* *Қиямаларни сув ялади.* Газетадан.

ҚИЯМАЛИК *шв. айн. қиялик* 2. Бўздаланинг икки томони қиямалик. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ҚИЯЧИЛ *шв.* Қияликларда, адир, тоғларда чаққон юрадиган, абжир. *Илон сутин бердим ман, Илон турли келсин деб. Алқор сутин бердим ман, Кўп қиячил бўлсин деб.* «Хушкелди».

ҚИҚАНГЛАМОҚ *айн. қийшангламоқ.* *У сурбетларча Умид рашикни келтирмоқ учун бошқа йигитлар билан қиқанглаб.. атрофида айланашавергач.. бу ердан чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚИҚИЛАМОҚ *с.т.* Қиқирламоқ. *Эшон қиқиллаб кулди.* И. Раҳим, Тақдир.

ҚИҚИР *тақл. с.* Паст товуш билан томоқдан кулганда чиқадиган товушни билдиради. *Тўртта бола кўчада қиқир.. қиқир.. -Санларга нима жин урди? — дедим.* «Ёшлик».

ҚИҚИРЛАМОҚ Паст товуш билан томоқдан кулмоқ, «қиқир-қиқир» қилмоқ; шундай товуш билан кулмоқ. *Обиджон, худди биров қитиқлаётгандай, қиқирлаб: -Сатторқул акамни боладилар, — деди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ўтирганлардан кимдир қиқирлаб кулиб қўйди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИҚИР-ҚИҚИР **Қиқир** с. тақр. *Қиқир-қиқир кулди.* ■ *Теримчилар ўзаро нималарнидир пичирлаб, қиқир-қиқир кулишди.* Ҳ. Нуъмон, Фаслар.

ҚИФИЛЛАМОҚ «Қиғ-қиғ» овоз чиқармоқ, «қиғ-қиғ» сайрамоқ. *Яқин ердан чуғурчиқлар қиғиллаши эшитилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИҒ-ҚИҒ *тақл. с.* Чуғурчиқ, қаркуноқ каби қушларнинг овозини билдиради.

ҚОБИЛ [а. قبال — қабул қилувчи, ҳар нарсага кўнувчи, қобилиятли; келгуси] 1 Ҳар қандай ишга қобиляти, лаёқати бўлган; қобилиятли, лаёқатли. *Боришса қайтарма,*

болам. Кўп қобил, ўзингга ўхшаган хунарманд ўғлонлар-да булар. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Худойқул одамнинг қўлидан келадиған ҳар қандай ишга қобил эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мурзин ўтирган ўрнида ўзини ҳар нарсага қобилдек тасаввур этди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Сўзга кирадиған; ювош, мўмин. *Қобил бола.* ■ Кўринишда қобил, чертиб-чертиб сўзлайдиған Собир Сайдаров сўнги вақтларда ичкиликка муккасидан кетди. Газетадан.

3 кам қўл. Муносиб, мос, кўнгилдагидек. *Меҳнаткаш элга қойил, Ерларни қилди қобил, Ундирди катта ҳосил.* Ҳабибий. *Деҳқон халқи кузнинг қобил, сахий келишини орзу қилади, чорвадорлар эса — баҳорнинг.* «Саодат».

4 Қобил (эркаклар исми).

ҚОБИЛИЯТ [ا. قابليّة — майл, қизиқиш; мойиллик; содиқлик, тарафдорлик; лаёқат, қобиллик, қодирлик] 1 Билим, кўникма, малакалардан фарқли ўлароқ, шахснинг муайян фаолият юзасидан лаёқати ва унинг иш удалай олишидаги субъектив шарт-шароитларни ифодаловчи индивидуал руҳий ва жисмоний хусусиятлари. *Самандар.. ўзини идора этиш қобилиятидан тамоман маҳрум бўлган эди.* С. Кароматов, Қалбингда қуёш.

2 Истеъдод, талант. *Фафур Фуломнинг бу қадар ҳозиржавоблиги, қобилиятининг сирини мада эди?* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Араббой ёмон ўқигани билан яхши ташкилотчи, катта мансабларга лойиқ қобилияти бор.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Умуман, лаёқат, қодирлик, қудрат. *Бошқариш қобилияти. Мудофаа қобилияти.* ■ *Водород бизга маълум бўлган табиий ёқилгилар орасида рекорд иссиқлик бериш қобилиятига эга.* Газетадан.

ҚОБИЛИЯТЛИ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлган, бирор иш қўлидан келадиган; лаёқатли. *Ишга қобилиятли қариялар.* ■ *Бош муҳаррир, Раҳим аканинг қобилиятли ходим эканлигини назарда тутиб, баъзи эркаликларини кўтарарди.* Ф. Муса-жонов, Ҳиммат.

2 Истеъдодли, талантли. *Қобилиятли шогирд.* ■ *Қобилиятли боланинг овозаси кун сайин кенгроқ ёйила бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚОБИЛИЯТСИЗ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлмаган, бирор иш қўлидан келмайдиган; лаёқатсиз. *Зеби қаршилиқ қилишга қобилиятсиз эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 Қобилияти, таланти йўқ; истеъдодсиз.

ҚОБИЛЛАШМОҚ 1 Бирор ишга қобилият, лаёқат касб этмоқ.

2 Сўзга кирадиған, ювош, мўмин бўлиб қолмоқ (болалар ҳақида).

ҚОБИЛЛИК 1 Қобилиятга эгалик, қобилияти борлик. *Ўсимликнинг шўр ерда ҳам ўсишга қобиллиги.*

2 Ювошлик. *Боланинг қобиллиги. Жоҳилликдан жон чиқар, қобилликдан донг чиқар.* Мақол.

3 Бирор ишни амалга ошириш учун етарли даражада куч-қувватга, лаёқатга эгалик, қодирлик, қудрат. *Банк қарз олувчининг.. кредитга қобиллигини доимий равишда мониторинг қилиб туради.* Газетадан.

ҚОБИРҒА айн. **қовурға.** *Қанча марта бели, қобирғаси синган, оёқлари мажақланган..* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОБИҚ 1 Пўст, пўстлоқ; пўчоқ. *Дарахт қобиғи. Чигит қобиғи.*

2 Нарсаларнинг устини қоплаб, ўраб олган қаттиқ устки қатлами ёки пўст. *Ер қобиғи. Дирижабль қобиғи.*

3 кўчма Ўраб, пардалаб турувчи, чеклаб қўювчи нарса. *Улфат билан сўхбатлашсангиз, унинг ўз мутахассислиги қобиғига ўралиб қолмай, билим доирасини кенгайтириб боришга интилаётганлигини кўриб тан бера-сиз.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Ҳанифа орзу-ҳаваси, ўй-хаёли фақат оила қобиғи билангина чегараланган уй хотини бўлиб ўтириб қолган.* С. Анорбоев, Меҳр. *..у ўз нутқини субъектив қобиққа ўрайди.* Газетадан.

(Ўз) **қобиғига ўралмоқ** Бошқалардан, ташқи дунёдан ажралиб, ўзича, ўз ҳолича иш кўрмоқ, яшамоқ, ривожланмоқ.

ҚОБОН 1 Ёввойи чўчқа, тўнғиз. *Тўқайда қирғовул, кўлда ўрдак, ғоз, Қобонлар кезади мисли говмишлар.* Миртемир.

2 Эркак чўчқа.

ҚОВ Алангасиз куйдирилган пахта, сўхта (халқ таботатида кесилган ярага қўйиш учун ишлатилади). *Ёш ҳақим кечгача қилич ярасига қов қўйиб, малҳам суртиш, баданга санчилган ўқни олиб, боғлаб қўйиш билан овора бўлди.* М. Осим. Китобга ихлос.

Қов қўймоқ с. т. дағл. Ишни бузмоқ, расво қилмоқ.

ҚОВЖИРАМОҚ I Сувсираб ёки иссиқнинг зўридан, гармселдан сўлимоқ, қуриб бужмаймоқ, қуруқшамоқ. *Қовжираган барг. Қовжираган ўт. ■ Адолат.. чанқаб, қовжираб турган ҳар бир ғўзага қараб ачинар ва тунги сувни шимириб тирилайётган ҳар бир ғўзани кўриб қувонарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Сувсизлик ва иссиқ таъсирида қақрамоқ, порсилламоқ, ёрилмоқ. *Қовжираган ерлар. Ҳароратдан лаблари қовжиради. ■ Гулханчиларнинг дала шамоли билан қовжираган юзларига тиниқ қизиллик югуриб оловланди. Ойбек. Танланган асарлар. Кейин бошини шарт буриб, сувсизликдан қовжираб ётган тарновга қараб юрди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

3 кўчма Дард, алам ва ш.к. дан куйиб адо бўлмоқ, ўртанмоқ. *Шундан буён қиз айрилиқ дардида қовжирайди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ҚОВЖИРАТМОҚ Қовжирамоқ фл. орт. н. Саратон кўёши чўл ўтларини қовжирати. ■ Уруш айна йигитлик йилларимизни қовжиратиб кетди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Кўксини ёндириб турган ўт хаёлларини ҳам, хотираларини ҳам қовжиратиб ташлагандек бўлди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОВЖИРОҚ Қовжираган, қуруқшаган ҳолатли. *Йўл кимсасиз, ҳатто эзма чигирткалар ҳам иссиқдан тинкаса қуриб, қовжироқ ўтлар соясида мудраб қолганга ўхшайди. Н. Ёқубов, Бўсағада. У қовжироқ лабларини ялаб, ҳансираб, олдинга чопди. Ойбек, Кўёш қораймас. Экинсиз, жонсиз ётган қовжироқ ерлари, япроқлари сарғайган дарахтлари ҳайратга солади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қовжироқ кўкатлару дарахтларнинг турфа ҳиди атрофга анқиб кетди. Ш. Холмирзаев, Сайланма.*

ҚОВЗАНМОҚ шв. Озгина емоқ, тотинмоқ, бир оз овқатланиб, қоринни алдамоқ; тамадди қилиб олмоқ. *У [Умарқул] доимо белига нон тугиб юрар, қачон қорни очса, йўлда ўзини қовзантириб олар эди. О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи. Керак-керак дегунча, овқатни кўпроқ қилса бўлмасмикан, қорин қовзанмади-ку! И. Шомуродов, Мағлубият.*

ҚОВЗОҚ I Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; кўзоқ. *Мош қовзоғи. Ловия қовзоғи.*

2 Маккажўхори сўтасининг пўстлоғи.

ҚОВОЧАК Пахтаси суғуриб олинган чанок, кўсак пўчоқлари. *Кўсак чувиш машинасидан чиқарилган қовочак орасида узунқисқа толалар милтилаб турибди. Газетадан.*

ҚОВОҚ I 1 Палак отиб ўсадиган, шاپалоқ баргли, карнайсимон йирик сариқ гулли, бир ёки кўп йиллик полиз ўсимлиги ва унинг турли шаклларда бўладиган йирик ҳосили. *Қовоқ уруғи халқ табобатида.. гижжани йўқотишда қадимдан қўлланиб келган. «Фан ва турмуш».*

Дастмол қовоқ Ҳосили қозонсочиқ ёки мочалка ўрнида ишлатиладиган қовоқсимон ўсимлик. **Ойим қовоқ** қ. **ойимқовоқ.** **Томоша қовоқ** қ. **томошақовоқ.**

2 Шу ўсимликнинг ҳосили қобиғидан ясалган идиш. *Гулнор.. сув қовоқни олиб, булоқ томонга югуриб кетди. С. Айний, Дохунда. Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек ғунғиллади. С. Аҳмад, Ҳукм. Йигит унинг ёнига қовоқ косада совуқ сув қўйди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

Нос қовоқ 1) қовоқнинг носкимон майда нави; **2) қ. носқовоқ.** ..носқовоғини қоқа-қоқа, бир отимини тилининг тагига ташлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бува қовоқ с.т. Масҳарабозларнинг юзга тутадиган ниқоби. **Қовоқ калла (ёки бош)** Мияси йўқ, ақлсиз, аҳмоқ. *Шуни ҳам тушунмай сўраб ўтирасанми, қовоқ бош. С. Айний, Жаллодлар. Билмасанг, нега, урди деб қўл қўясан.. қовоқ калла! О. Ёқубов, Ларза.*

ҚОВОҚ II Кўз косасини қопловчи, очилиб-ёпилиб турадиган тери. *Қовоғи шишибди. Қовоғини ағдариб кўрмоқ. ■ Тожибой оқсоқол қўл кўтарганларни қовоқ тагида норози милтилаган кўзи билан текшириб турди. П. Турсун, Ўқитувчи. Миршабнинг осилиб турган қовоғини, юзидан томиб турган заҳарини кўриб, Матқовул аллақандай бўлиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Бодом қовоқ қ. **бодомқовоқ.** **Қовоқ солмоқ (ёки уймоқ)** ёки **қовоқни осилтирмоқ** Норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. *[Саодат] Бировга кулиб қараса, бировга қовоқ солади. И. Раҳим, Ихлос. Қовоғи солиқ 1) нимадандир норози, хафа,*

кайфи бузуқ. *Кумуш жавоб бермади, қовоғи солиқ эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар; 2) *кўчма ёғса-ёғудай, авзойи бузуқ, айниган.* Ҳавонинг қовоғи солиқ. ■ *Қовоғи солиқ осмоннинг чеҳраси аста очила бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой. **Қовоғидан қор ёғди** 1) жуда хафа, аччиғи чиққан, авзойи бузуқ. *Оқсоқолнинг қовоғидан қор ёғар, жуда жаҳли чиққан эди.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) баджаҳл, хўрайган. **Қовоғини очмоқ** 1) кўзини очмоқ, қарамоқ; 2) *кўчма* чеҳрасини очиб қарамоқ, кулиб боқмоқ. *Ўзи ҳам, онаси ҳам бир оғиз гапирмаса, бир мартагина қовоғини очиб қарамаса-я!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚОВОҚ III айн. қовоқхона. *Шариф Сулаймон ҳозир бирон қовоқда, эҳтимол, мажлис ўтказаятгандир.* Ойбек, Нур қидриб.

ҚОВОҚ-ДИМОҒ Кайфият, авзо. *Хотинининг қовоқ-димоғини кўриб, тўйга атаб боқиб қўйган биттаю битта кўйимни шартта сўйдим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

Қовоқ-димоғига қарамоқ Бировнинг хоҳиши билан ҳисоблашмоқ; бировнинг кайфиятига, кўнглига қараб иш тутмоқ. *Икки хотиннинг қовоқ-димоғига қараб, жанжалларига қози бўлиб, бошим қотади, деб кўрққан эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОВОҚДОШЛАР бот. Қовоқ, қовун, тарвуз, мочалка каби палак отиб ўсадиган ўсимликлар оиласи.

ҚОВОҚ-ТУМШУҚ: қовоқ-тумшукни осилтирмақ айн. қовоқ солмоқ қ. қовоқ II.

ҚОВОҚХОНА с. т. эск. Спиртли ичимликлар ичиладиган майхона. *Масжиднинг ёнгинасида вино сотадиган қовоқхоналар бор.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *..бир қовоқхона кўриб, икки кружкагина пиво ичадиган бўлдик.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҚХОНАЧИ с. т. эск. Қовоқхона эгаси ёки сотувчиси. *Қовоқхоначининг юз ифодаси шундай тез ўзгариб турардики, бирини пайқаб олгунингча иккинчисига кўз улгурмай қоларди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҒАРИ Арининг заҳарли йирик тури. *-От йиқитди, - деди қовоғари каби гўнғиллаб.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОВРИЛМОҚ қ. қовурилмоқ. *..ҳоким тўранинг келишига ҳам беш-олти қовун*

пишиғи бор, Фуломжонни эса ошнинг гўшт-ёғи қоврилгунча саришта қилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мирҳайдар шундай ўйларга берилиб, ўз ёғида ўзи қоврилиб юрaverади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОВУЗ I Доннинг пўсти. *Тариқ қовузи.*

2 Ичига кўпинча тариқ пўсти солинган бешик тўшағи. *Орқасига қаттиқ қовуз ботган гўдак чинқириб-чинқириб йиғлайди.* Ф. Расул, Тўнғич ўғил.

ҚОВУЗЛОҚ айн. қовуз 2.

ҚОВУЗ(Ғ)ОҚ айн. қовуз 2. *Карима бешик асбобларини, қовузоқдан то сумаккача.. кўздан кечириб қоқди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

ҚОВУЛ [қабул с. нинг бузилган шакли]: **сафар қовул** Сафардан эсон-омон қайтиб келган кишига айтиладиган ибора. *Сафар қовул! Қачон келдингиз?* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚОВУН Қовоқдошлар оиласига мансуб, ҳосили йирик ва ширин бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ҳосили. *Ширин қовун. Қовун пайкали. Қовун сайили. Қовун уруғи. Бир тилик қовун.* ■ *Бу йил, нима бўлиб, қовун, бир четига ҳандалак экилган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Қовунга қаранг. Ҳар бири туянинг калласидар.* Жуда сараланган. Ойбек, Танланган асарлар.

Қовун туширмақ қ. туширмақ. *Ўз вақтида танбех бермаса, мезбон икки-уч марта қовун тушириб қўйишини яхши биларди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОВУНКАПА Қовун полизи ёнига қурилган қапа, чайла. *Иқбол кун бўйи қизлар билан пиёзни ўтаб, кеч пайт қовункапага қайтди-да, апил-тапил ювиниб овқатлангач, шоти билан томга чиқди.* С. Абдулла, Иқбол.

ҚОВУНХЎР Қовунни яхши кўрадиган, қовунни кўп ейдиган. *Қовунхўр одам.* ■ *Бозорга кираверишда қовунхўрлар ҳўл мева расталарида қовун сўйиб ейишмоқда.* Газетадан.

ҚОВУНХЎРЛИК I Қовунхўр эканлик. *Унинг қовунхўрлигини ҳаммамиз биламиз.*

2 Тўйиб, мириқиб қовун ейиш. *-Оқтепадан келяписизми? -Ҳа, - деди у [шофёр] Аминжон узатган чойдан ҳўплаб. -Қовунхўрликданми? Мирмуҳсин, Чиниқиш. Уч-тўрт кун шу ерда қолиб, қовунхўрлик, паловхўрлик қилмасак, жуда чарчаб кетдим.* Х. Шамс, Характеристика.

КОВУНЧИ Қовун етиштириш, қовун селекцияси билан шуғулланувчи киши. *Турткўллик қовунчи олим катта мақсадлар билан яшайпти.* Газетадан.

КОВУНЧИЛИК I Қовун етиштириш билан шуғулланиш; қовунчилик касби.

2 Қишлоқ хўжалигининг қовун ўстириш, қовун селекцияси билан боғлиқ соҳаси. *Бир неча йиллардан бери эътибор камайгани боис қовунчилигимиздаги энг яхши анъаналар унутилди.* Газетадан.

КОВУНҚОҚИ Пишиб етилган қовунни тилиб-тилиб, қуритиб тайёрланган қоқи. *-Чой ичмасдан қаёққа кетасизлар? - деди кампир шафадан нон, қовунқоқи олиб.* Ҳ. Назир, Тошоша.

КОВУРДОҚ Баъзи масаллиқлардан қовуриб тайёрланган таом. *У кунги кўзиқорин қовурдоғи гўшт қовурдоғидан ҳам таъмироқ туйилди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Кўй сўйилиб, меҳмонларга яхши қовурдоқ билан тушлик берилгандан кейин, Хатиб домла мулла Обиднинг экинларини оралашга орзу билдиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

КОВУРИЛМОҚ Қовурмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Балиқ яхши қовурилди. Қовурилган картошка.* ■ *Шу кун қозонда гўшт-ёғ қовурилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Низомжон муҳаббат билан номус ўтида қовурилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ўз ёғига (ёки ёғида) ўзи қовурилмоқ Ўз дард-алами билан ўзи азоб чекмоқ, ўртанмоқ. *Саодат ўз ёғига ўзи қовурилиб, дардини ичига ютиб юраркан, шундан-да ўзига таскин топди.* «Ёшлик». *Дардини айтмай деса - тили, айтмай деса, дили куйиб, ўз ёғида ўзи қовурилиб келгандир?!* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

КОВУРМА I сфт. Қовуриладиган, ёғда қовуриб пишириладиган; қовурилган. *Қовурма чучвара.* ■ *Момга беринглар қовурма гўштни.* «Ширин билан Шакар».

Қовурма палов қ. палов. Қовурма шўрва Ҳамма масаллиқни олдин қовуриб олиб, сўнгра сув қуйиб тайёрланадиган шўрва. *Ғози.. аччиқ қовурма шўрвани ичиб, бир оз ўраниб ётгач, терлади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *от* Гўшт ҳамда картошка, пиёз ва б. сабзавотлардан қовуриб, озроқ сув қуйиб, димлаб пишириладиган қуюқ таом; қовурдоқ. *Икки катта товоқда қовурма олиб чиқилди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Қовурма жуда антиқа бўлган экан, гапнинг очигини айтсам, бунақа ширин гўштни умримда емаган эдим. С. Аҳмад, Шер.

КОВУРМОҚ I Қизиган ёққа солиб пиширмоқ. *Балиқ қовурмоқ. Картошка қовурмоқ.* ■ *У бир қошиқ ёғни қозонга солиб, пиёз қовурди.* Ойдин, Гулсанам. *Зумрад ошнинг зирвагини қовуриб, гуручни ивйтиб қўйиб, қараб ўтирди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 *кўчма* Исканжага олиб қаттиқ сиқмоқ, койимоқ, таъзирини бермоқ; жазоламоқ. *Авзойидан ҳозир ячейка котибини чақириб, тоза қовурадиган кўринар эди.* А. Каҳҳор, Сароб.

3 *кўчма* Ўтдай куйдирмоқ, ўртантирмоқ, ўртамоқ. *Яна ўша қалбни бир умр асир этиб алдаб, доғига қовурган гўзал бир сиймо, соҳира қиз [Аҳмаджоннинг] кўз олдига келди.* Ф. Насриддинов, Кўнгил. *Жигарим қовурди кўзингдаги ўт!* Ё. Мирзо.

КОВУРТИРМОҚ Қовурмоқ I фл. орт. н. *Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртириш, толқон туйдириш, тўқоч ёптириш билан машғул бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КОВУРҒА I анат. Умуртқадан чиқиб, кўкрак суягига эгилиб келадиган, кўкрак қафасини ташкил қиладиган ёйсимон энсиз суяк. *Мана, уринг, синдиринг қовурғамни!* *Кўрқмай қўя қолинг, арз қилмайман.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Етим қовурға Кўкрак суягига келиб ёпишмаган қиска қовурға. *Инсоннинг етти жуфт чин қовурғаси, беш жуфт етим қовурғаси бўлади.* **Қовурғаси кўриниб (ёки саналиб) қолмоқ** Жуда озиб кетмоқ. *Жўранинг кўзлари чўкиб, қовурғалари саналиб қолди, ҳар кун қамчи, ҳар кун азоб.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 *кўчма* махс. Бино, иншоот ва ш.к. нинг мустаҳкам тутиб туриш учун хизмат қиладиган қисми, ёнма-ён бириктирилган узун-узун қисми. *Панжаранинг қовурғалари.* ■ *Кўёш қиздираётган аллеялар бўш, скамейкаларнинг оқ қовурғаси офтобда ялтирайди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

Қовурғаси букилмаган (ёки синмаган) Япянги, ҳали тутилмаган, эзилмаган (қоғоз пул ҳақида). *Ҳаким акамларнинг чўнтақларига қовурғаси синмаган червонларни.. туширдим.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *..чўнтақлари қовурғаси букилмаган юзталикларга тўла.* «Таниш башаралар». **Қовурғаси қайишмоқ қ. қайишмоқ 4.**

ҚОВУШИМЛИ Қовушиб, киришиб кета қоладиган. *Ишга қовушимлигина эмас. Үтдаги чўни бўтга олиб қўйгиси келмайди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ҚОВУШИМСИЗ Қовушмайдиган, яхши келишмайдиган. *Йигитнинг ҳаракатлари қовушимсиз, кабобни китоб муқоваси билан эринибгина елгийди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ҚОВУШИҚЛИ Бир иккинчисининг устига қўйилган, қовуштирилган (икки қўл ҳақида). *Қўллари дўппайган қорни устида қовушиқли эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОВУШМА махс. Бир қанча зарраларнинг, бўлақларнинг ўзаро қовушувидан ҳосил бўлган нарса. *Тупроқ қовушмалари. Қум қовушмалари. Тупроқнинг жуда зич, ғовак ва сочилма қовушмалари кўп учрайди.*

ҚОВУШМОҚ 1 Бир-бирига ёпишиб, бириқиб, уланиб, бир бутунликни ташкил қилмоқ; қўшилмоқ, туташмоқ, ёпишмоқ. *Чуваланган бўйра устида нахтаси аранг қовушиб турган кўрпача.* Р. Азизхўжаев, Тўлғоқ «емаган» жувон, бахтиёр кампир. *Қўша қаримокқа муҳр бўлади Ҳаётда икки лаб қовушган бир зум.* Ғ. Фулом.

2 Қўшилмоқ, жуфтлашмоқ. *Боягидан бирмунча кучая тушган шамол гулни гулга қовуштириб, ғўё бу икки ёшга: Сиз ҳам мана шу гуллар каби қовушинг, дегандек кўринар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Иттифоқ, ҳамжиҳат бўлмоқ; бир-бирига монанд иш тутмоқ. *Улар бош-бошига қовушмайди ■ Қовушмагандан кейин, албатта, қўлимиздан ҳеч иш келмайди-да.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Бир-бирига монанд, мувофиқ келмоқ, мос тушмоқ, уйғунлашмоқ, ёпишмоқ. *Сўхбат қовушмасди. ■ У [Саодат] қоғоз олиб, пленумда гапирадиган сўзларини ёзмаққа киришди. Аммо сўз сўзга, гап гапга қовушмади.* И. Раҳим, Ихлос.

5 Бирор доирада, муҳитда ёки ҳолатда ўзини эркин ҳис этмоқ, эркин тутмоқ. *Танчада қовушиб ўтиролмайди ■ Бугун сизнинг олдингизда, худди бегонадай, қовушмай турганимга хафаман, Фотима!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Болалар яна интизор бўлишиб кутишди, қовушмай, кечагидай жимгина ўтириб овқатланишди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар.

6 Бирор ишни бажаришда тўғри ва чаққан ҳаракат қилмоқ. *Ишлаб юрган одам ҳар қандай ишга дарров қовушади. У ҳеч ишга қовушмайди.*

Қўли қовушмайди Ўрганмаганликдан ёки совуқдан, қарахтликдан қўли ишга яхши келмайди, қўли келишмайди.

ҚОВУШОҚ Юқори қовушқоқлик хосасига эга бўлган; қовушқоқ, ёпишқоқ. *Қовушқоқ мой.*

ҚОВУШОҚЛИҚ Суюқликнинг ўз зарраларининг бир-бирига нисбатан силжишига, оқишига қаршилик кўрсатиш қобилияти. *Мойнинг қовушқоқлиги.*

ҚОВУШТИРМОҚ Қовушмоқ 1-4 фл. орт. н. *Тарих қовуштирди бизнинг элларни. Шайхзода. Бу ишга ҳам.. Бузрукхўжанинг ўзи бош бўлиб, деҳқонни аҳил оилага қовуштирди.* Газетадан.

Бошини қовуштирмоқ 1) ҳамжиҳат қилиб бирлаштирмоқ, уюштирмоқ. *Комилжонга итоат қилишга Умаралининг бўйни ёр бермаётган бўлса керак.. Комилжонга оғир. Уларнинг бошини қовуштириш керак.* И. Раҳим, Ихлос; 2) бир-бирига уйлантириб қўймоқ. *Қўшиллар биргаликда тўй қилиб, икки ёшнинг бошини қовуштириб қўйишди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Қўл(ини) қовуштирмоқ 1)** қўлни, беш панжани бирин-устин кесиштирган ҳолда тутмоқ. *Миршаб одамларидан бири аввал хатирчилик бандининг қўлини олдига қовуштириб боғлаб, пешибанд қилмоқда эди.* С. Айний, Қуллар. *Тожибой.. узун энглари ичидаги қўлларини қорни устига қовуштириб, букилиб ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бировларга ҳурмат, эҳтиром юзасидан шу вазиятда турмоқ, қуллуқ қилмоқ. *У дарвозадан кириб, супага ўн-ўн беш қадам қолганда, қўл қовуштириб, таъзим билан: -Ассалому алайкум, — деди.* Ойбек, Танланган асарлар; 3) кўчма иш қилмасдан кеккайиб, қаққайиб қараб турмоқ. *Очил, бригадирман, деб қўл қовуштириб ўтирмайди.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит.

ҚОВУШҚОҚ Қовушқоқ, ёпишқоқ.

ҚОВУҚ I анат. Одам ва аксарият ҳайвонларнинг сийдик тўпланадиган, ичи бўш, халтасимон аъзоси; сийдик пуфаги. *Қовуқ яллиғланиши. ■ Мингбоши Матқовулнинг қовуғига бир тепди, у ағдарилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КОВУҚ II Чақмоқ суртиб, унинг уч-кунидан ўт ёқиш учун қилинадиган махсус пилик, пилта. *Киши Отабекни ўтқизгач, токчадан сопол лаган билан қовуқни олиб, чақмоқ суртди. Шам ёқилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

КОВФА I *шв.* Ёғоч пақир. *..икки меш сув сиғарли қовға. С. Айний, Қуллар.*

КОВФА II Ичи говак ва юмшоқ, бардига ўхшаш узун бўлиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик; кўга (одатда бўйинча яшаш, қовун осиб сақлаш учун ишлатилади). *Қовун пўчоғи ерга тушганига алламаҳал бўлди. Ҳадемай Хоразм қовунлари қовғага осилади. «Гулистон».*

КОДИР [а. *قادر* – кучли, қудратли, қудрати етадиган; лаёқатли; оллоҳнинг сифатларидан бири] I Бирор ишга кучи, қудрати етадиган; қудратли. *Озод халқ, бахтиёр халқ, ҳар бир ишга қодир халқ. Э. Раҳим. Уруш ҳар қанча даҳшатли бўлса ҳам, ҳаётни тўхтатиб қолишга қодир эмас. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

2 Имконияти бор (моддий ва б. жиҳатдан). *Кўп оталар шу жузвий ёрдамга ҳар ҳафта уч тийин, беш тийин беришга қодир эмаслар. Ойбек, Танланган асарлар. Қурол ушлагга қодир ярадорлар ҳам оқонга! И. Раҳим, Мангулик кўшиғи. Ҳозирча ўн жуфт маҳси беришга қодир эканини сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Қодир (эркаklar исми).

КОДИРЛИК I Қодир эканлик. *Команда ҳолатини, унинг нималарга қодирлигини катта тренерчалик ҳеч ким билмайди. Газетадан.*

2 Етарли куч-қудратга эгалик; қудратлилик. *Бултурги мураккаб об-ҳаво шароитида ҳам.. меҳнат аҳли нималарга қодирлигини кўрсатди. «Муштум».*

ҚОЗИ [а. *قاضى* – ижрочи, амалга оширувчи; ҳукм чиқарувчи] *тар.* Мусулмон давлатларида ҳукмдор томонидан тайинланиб, шариат асосида суд вазифасини бажарувчи, судья, шаръий маҳкама раиси. [Тўраҳон:] *Индаб қаерга бораман? Қозига арз қиламанми? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Зайнабнинг жунуни қозилар ва табиблар тарафидан ҳам тасдиқ этилгач, унинг устидаги жазо кўтарилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мулла Шарофиддиннинг муҳри бор*

бу васиқаларда.. Муллажон қозининг муҳри бор! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚОЗИБОЗ [а. + ф. *قاضىباز* – қозилашишни, судлашишни яхши кўрадиган] *эск.* Қозибозликни яхши кўрадиган, бўлар-бўлмасга қозига мурожаат қилаверадиган одам.

ҚОЗИБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга қозига мурожаат қилиб, ҳақ-ҳуқуқ талашиш, довлашиш. *Қозибозлик қилмоқ. ■ Қозибозлик бошланди – порохўрлик. Ф. Расул, Адолат.*

ҚОЗИВАЧЧА [а. + ф. *قاضىبچه* – қозининг боласи, фарзанди] *с.т.* Қозизода. *Мулк ерларининг кўпи.. қозиваччалар ва мутаваллилар деган икки хонадоннинг қўлида тўпланган эди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

ҚОЗИЗОДА [а. + ф. *قاضىزاده* – қозининг фарзанди, авлоди] Қозининг фарзанди; қозилардан тарқалган, қозиларга мансуб киши.

ҚОЗИКАЛОН [а. + ф. *قاضىكلان* – катта қози, бош қози] Бош қози, энг юқори даражадаги қози.

ҚОЗИЛАШМОҚ *эск.* Қозига арз қилиб, ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, довлашмоқ. *Қозилашган қариндош бўлмас. Мақол. ■ Боболаримиздан бой билан қозилашма, зўр билан олишма, деган гап қолган. И. Шомуродов, Мағлубият.*

ҚОЗИЛИК I Қозига хос иш, вазифа, лавозим. *Қурбонниёз тоғам, қози Абдулвҳид қозилигини ташлаб кетгандан кейин, мулозимликни тарк қилиб, пахтакашиқка киришган. С. Айний, Эсдалиқлар.*

2 *с.т.* Орага тушиб, кимсалар ўртасидаги жанжални бартараф қилиш; ҳакамлик. *Студентлар онгли одамлар бўлгани учун, деҳқонлар уларга ишонар.. жанжалли масалалар чиқиб қолганида, қозиликка чақиришар эди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.*

ҚОЗИЛИК ҚИЛМОҚ *с.т.* Қозиликка хос иш-вазифани адо этмоқ. *Афанди қозилик қилиб турганда, ундан биров: -Афанди, сизнинг қанча дўстингиз бор? – деб сўрабди. «Шарқ юлдузи».*

ҚОЗИХОНА [қози + хона] *тар.* Қози томонидан судлов ишлари амалга ошириладиган маҳкама. *Маҳкамани билмасам, қозихонани билмасам, [арз учун] қаерга бораман? Ойбек, Танланган асарлар.*

Ота гўри қозихонами? қ. гўр.

КОЗИҚ 1 Ерга қоқиш учун мўлжалланган ёки қоқилган, учи ўткир ёғоч ёки темир. *Ёғоч қозиқ. Темир қозиқ. Чегара қозиғи. Ерга қозиқ қоқмоқ. Қоққан қозиқдай қаққайиб турмоқ. Отни қозиққа боғламоқ. Яхши сўз — жон озиғи, ёмон сўз — бош қозиғи.* Мақол. ■ *Қирғоққа яқин ерда тўрт қозиқ устида каттакон бир қайиқ турар эди.* А. Қахҳор, Хотинлар.

2 Кийим, сочиқ ва ш.к. нарса илинади-ган мослама. *Пальтони қозиққа илмоқ.* ■ *..қозиқдан Маккатуллонинг акси туширилган ипак жойнамозни олиб, қиблага қаратиб ерга солди.* К. Яшин, Ҳамза. *Оҳори тўкилмаган оқ халатлар сепараторхона қозиғида осилди.* С. Нуров, Нарвон.

Олтин қозиқ айн. **Кутб юлдузи қ. кутб 1.** **Қозиқ лунги** Зийнат учун қозиққа осиб қўйиладиган гулли безак буюм. **Қозиқ рўмол шв. айн.** **қозиқ лунги.** **Қоққанда қозиқ,** осганда хурмача (ёки чўмич) қолмади ёки **қоққани қозиқ,** осгани хурмача қолмади Ҳеч нарса(си) йўқ, қип-яланғоч, шипшийдам. *Уйимизда қоққани қозиқ, осгани хурмача ҳам қолмади.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қисаси.

ҚОЗИҚҚУЛОҚ Энсиз узун баргли бир йиллик бегона ўт.

ҚОЗОН 1 Турли таомлар пишириш, тайёрлаш ёки сув иситиш учун чўяндан қуйиб тайёрланган рўзгор буюми. *Маҳалла қозон. Қозонда бўлса, чўмичеа чиқади.* Мақол. *Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар, Ёмонга яқин юрсанг, балоси юқар.* Мақол.

Ёпиқли қозон — ёпиқли Сир сақланиши, бости-бости қилиниши лозим бўлган бирор воқеа-ҳодиса ҳақида айтиладиган ибора. **Қозон осмоқ** 1) қозонни ўчоққа ўрнатмоқ. *Ҳадича хола.. қозон осилган ўчоқнинг олдиға қумғон қўйди.* А. Қахҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) иссиқ овқат пиширмоқ. *-Онаси! — деди Матқовул ўзида йўқ қувониб. — Пича ун топиб келсам, қозон оссак, қалай бўлар экан-а?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қозон қайнатмоқ** 1) айн. **қозон осмоқ** 2. *Қозон қайнатишга сувдан бошқа нарсалар керак бўладими? Ё ошқовоқдан мой чиқарсакми-кан!* Ойбек, Танланган асарлар; 2) рўзгор тебратмоқ. **Қозонни сувга ташламоқ (ёки ташлаб қўймоқ)** Иссиқ овқат қилмай, иссиқ овқатсиз кунни ўтказмоқ. *[Уста Фарфи:]*

Қозонни сувга ташлаган кунимиз жанжал. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 тех. Буг ҳосил қилиш учун хизмат қиладиган махсус ёпиқ қурилма. *Буг қозон. Юқори босимли қозон.*

ҚОЗОНАКИ Қозонда пиширилган. *Боланинг олдиға икки бурда қозонаки патири қўйди.* Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.

ҚОЗОНКАБОБ Ўз сели билан қозонда димлаб пиширилган гўшт. *Меҳмонлар жуда усталик билан пиширилган қозонкабобни иштаҳа билан еб, устидан бир косадан «қобили шўрва»ни ичиб, оғир нафас олишар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОЗОНМОҚ Қўлга киритмоқ, эришмоқ; сазовор бўлмоқ. *Ғалаба қозонмоқ. Муваффақият қозонмоқ. Обрў қозонмоқ. Бировнинг ишончини қозонмоқ.* ■ *Зорқишлоққа келиб қолган Низомиддинов қишлоқликларнинг ҳурмати қозонган эди.* С. Аҳмад, Хукм.

ҚОЗОН-ТОВОҚ 1 Овқат пишириш ва ейиш учун ишлатиладиган идиш-оёқ. *Тракторлар қирга энди кўтарилса бошлаганда, орқадан қозон-товоқ ортилган «ЗИС» [юк машинаси] етиб келди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

2 кўчма Уй-рўзгор ишлари. *Агроном ерини ҳайдаб, пахтасини теравермайдими? Қозон-товоққа аралашиб нима қилади!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Бизда ўз оиласига, бола-чақасига, қозон-товоғига ёпишиб олан хотинлар бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚОЗОНХОНА тех. Қозон ўрнатилган хона ёки алоҳида бино (қ. **қозон 2**). *Фабрика учун зарур бўлган қозонхона ишламайди.. «Муштум». Ушбу қарорга асосан, қозонхоналар ва иссиқлик тармоқларини таъмирлаш учун.. 215 миллион сўм маблағ ажратилди.* Газетадан.

ҚОЗОНЧА 1 Кичик қозон, декча.

2 Овқат ейиш, ўрни билан овқат пишириш учун ҳар бир солдат ўзи олиб юрадиган пақирчасимон идиш. *-Қўявер, қозончанг балога қалқон бўлибди, — деди Бектемир илжайиб.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚОЗОНЧИ 1 эск. Қозон қуювчи; дегрез. *Қозончининг эрки бор, қайдан қулоқ чиқарса.* Мақол.

2 Қозонга қаровчи, қозонхонада ишловчи ишчи, мутахассис.

ҚОЗОҚ 1 Қозоғистон Республикаси туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қозоқ халқи.*

2 Шу халқ, миллатга тегишли, мансуб. *Қозоқ тили.*

ҚОЗОҚИ Қозоқларда бўладиган, қозоқларга хос бўлган; қозоқча. *Қозоқи кигиз. Қозоқи чақмон. Қозоқи қорамол зоти.* ■ *Орқада бошига қозоқи тумоқ кийган подачи бола ҳадеб шовқин солар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚОЗОҚЛАР Қозоғистон Республикасининг туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қозоқ халқи.

ҚОЗОҚЧА 1 Қозоқларга, қозоқ тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Қозоқча куй. Қозоқча кийим. Қозоқча сўз.*

2 Қозоқ тили. *Сиз қозоқча(ни) тушунасизми? Қозоқча гапирмоқ.*

ҚОИДА [а. قاعدہ – база, асос; пойдевор; туб; қонун-қоида, низом] 1 Турли ҳодисалар ўртасидаги боғланиш ва муносабатларни ифодаловчи, маълум система, амал ва ш.к.нинг асосини ташкил этувчи тартиб; қонун. *Сўз ясаш қоидалари. Илдиз чиқариш қоидаси (мат).*

2 Бирор иш-ҳаракат, амалнинг қандай бажарилиши ҳақидаги расмий кўрсатма, йўл-йўриқ ёки умум томонидан қабул қилинган тартибот. *Агротехника қоидалари. Йўл қоидалари. Гигиена қоидалари. Кўча ҳаракати қоидалари.* ■ *Командир ротани бутун қоидага мувофиқ тартиб билан йўлга солди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Машҳур артист катта банкетларда кўп бўлган, меҳмондорчилик қоидаларини яхши биларди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Расм, одат. *Қадимдан қолган қоида.* ■ *Қамишканапалликлар одамларни бирор хусусиятлари билан таърифлашни афзал кўрадилар. Шу қоидага мувофиқ, кулранг-кўкиш кўзли эшонни ҳамма катта-кичик «Зағчақўз домла» деб атарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мулла Обид, бошқа ўзбек деҳқонларимиз қоидаси бўйича, меҳмонларга ўз қўллари билан пишиб етиштирган нарсалардан узиб олиш таклифида бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚОИДАБУЗАРЛИК Қонун-қоидаларга риоя қилмаслик, тартибни бузиш. *Жиддий тўқнашув содир этилмаган, йўл қўйилган қоидабузарлик ҳам айтарли хавфли бўлма-*

са-да, йигитнинг бу ҳолати ички ишлар ходимларини шубҳалантирди. Газетадан.

ҚОИДАЛАШМОҚ Қоида ҳолига келмоқ, қоидага айланмоқ, қоида бўлиб қолмоқ. *Қоидалашиб қолган тартиб-интизом.*

ҚОИДАЛАШТИРМОҚ Қоидалашмоқ фл. орт. н. *Кўшма сўзлар имлосини қоидалаштирмоқ.*

ҚОИМ [а. قائم – турувчи, тик турувчи, тик; бор, мавжуд] кт. 1 Тик, тикка. *Елкамда сочиқ, қўлимда супурги.. хизматда қоим турганимда, намоз тамом бўлди.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 *Кўчма Барқарор, муқим; мустаҳкам. Бу меники, менинг саройим. Кўринг: бунда мен ўзим қоим.* М. Шайхзода. *Бу дунёда азият чекинг, зулм қилса, шикастлик билан қоим туринг.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚОИММАҚОМ [а. قائم مقام – бирор мақом, ўринда турувчи, ўринбосар] Ўрнига турувчи, ўрнини босувчи; ўринбосар.

ҚОЙИЛ [а. قائل – айтувчи, сўзловчи, гапирувчи; ҳикоя, нақл қилувчи] 1 Завқланиб ёки тан бериб, офарин ўқишга, тасанно айтишга арзирли. *Қойил иш. Қойил одам.* ■ *Белим қисиб, қовурғамни шиширдиг, Дўстим, сенинг зўрлигингга қойилман.* «Алпомиш».

Қойил қилмоқ 1) ишни ўрнига қўйиб, завқ бағишламоқ, маҳлиё қилмоқ, ҳайратга солмоқ, тан беришга мажбур қилмоқ. *Зағчақўз.. бир мисол билан ҳаммани қойил қилмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) маҳорат билан бажармоқ, ўрнига қўймоқ; ўринлатмоқ, бопламоқ. [Марасул:] *Ҳолам русчани ҳам қойил қиладилар.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қойил қолдиarmoқ айн. қойил қилмоқ** 1. **Қойил қолмоқ** (ёки бўлмоқ) Завқ олиб ёки тан бериб, офарин ўқимоқ, тасанно айтмоқ. *Бу ишга барча қойил қолмоқда.* ■ *Қовун сўйилди. Смирнов худди асалнинг рангига ва таъмига ўхшаш бир карчни оғзига солди-ю, мазасига қойил бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 унд.с. Офарин, тасанно. *Қойил! Қойил! Оббо сиз-э! Зўр экансиз-ку, жигар.* «Гулдаста».

ҚОЙИЛЛАТМОҚ айн. қойил қилмоқ қ. қойил. Уни қаерга юборманг, ишни қойиллатади. О. Ҳусанов, Зарафшон заршунослари. *Раҳим, ҳар қадамда Аҳмаддан туртки еб турса ҳам, тишини тишига қўйиб, ўз вазифасини қойиллатиш ҳаракатида эди.* Ҳ.

Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Хайрулла, табриклайман, бугун уч нормани қойиллатибсан!* С. Қодиров, Нурак нурхонаси.

ҚОЙИЛМАҚОМ [а. قائلماقام] с.т. Қойил қолса арзирли, кишини қойил қолдирадиган; ажойиб. *Қойилмақом иш. Қойилмақом рақс. Қойилмақом кийим.*

Қойилмақом қилмоқ айн. қойил қилмоқ
2. қ. қойил. *Кирои бригадир бўлса, Комилжондақа бўлсин. Тўртинчи чопиқни ҳам муддатидан олдин қойилмақом қилворди, дейишаётибди. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Суратда сиз кўриб турган болакай Оғабекнинг кўшиқларини ёддан қойилмақом қилиб ижро этади.* Газетадан.

ҚОЙИМ [а. قائم – тик турувчи, турувчи] айн. **қоим 1.**

ҚОЛГАН-ҚУТГАН Ортиб ёки чиқитга чиқиб қолган; қолдиқ. *Қолган-қутган нарса. Қолган-қутган овқат. Қолган-қутганини ийгиштирмоқ.*

ҚОЛДИРИЛМОҚ Қолдирмоқ фл. мажҳ. н. *Мажлис қолдирилди. ■ Онаси бир чеккада қолдирилса, эҳтимол, пухта иш қилмаган бўлармиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОЛДИРМОҚ Қолмоқ фл. орт. н. *Китобни мактабда қолдирмоқ. Болаларни уйда қолдирмоқ. Сут учун пул қолдирмоқ. Концерт ҳаммада яхши таассурот қолдирди. Ўқийдан қолдирмоқ. Бировни қийинчиликда қолдирмоқ. Ҳайрон қолдирмоқ. Шахматда ҳаммани қолдирмоқ. Бугунги ишни эртага қолдирма. Мақол. ■ [Абдишукур] Таҳсилни чала қолдириб, мадрасадан чиқди. Ойбек, Танланган асарлар. *Олгин-уз, ҳеч олдирма, Ёвга омон қолдирма. Т. Тўла. Биз булар билан танишишни шу ерда қолдириб, айвоннинг чап тарафидаги дарича орқали уйга кирамиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.**

ҚОЛДИҚ 1 Нарсаларнинг ортиб ёки сақланиб қолган қисми. *Бузилган шаҳар қолдиқлари. Папирос қолдиғи. ■ Душман қолдиқлари қаршилиқ кўрсатишни давом эттира бердилар. Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев.*

2 Чиқит, чиқинди. *Нефть қолдиқлари. Қолдиқлардан тикилган кўйлакча. ■ Чувалчанг, асосан, ўсимлик қолдиқлари билан озиқланади. «Фан ва турмуш».*

3 Йўқолиб кетган ёки ўтган, ўлиб бо- раётган воқеа-ҳодиса ва ш.к. дан қолган нишона, асорат. *Бўғма илонда тери остида*

салгина бўртиб турадиган орқа оёқ қолдиқлари бўлади. «Зоология».

4 кўчма Эскидан қолган дунёқараш, расм-русм, урф-одат ва ш.к.; сарқит. *Феодализм қолдиқлари. ■ Йиллар давомида у [Юсуфжон] бугунги авлоднинг яшашига тўсқинлик қилаётган ўтмиш қолдиқларини кулги билан фой этади. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.*

5 мат. Бўлув амалида ортиб қолган сон, миқдор. *5 га қолдиқсиз бўлинадиган сон.*

6 Бухгалтерия ҳисобида муайян давр учун пул тушумлари ва харажатлар ўртасидаги айирма. *Корхона кассасидаги нақд пуллар қолдиғи.*

ҚОЛИП [а. قالب – андаза; қолип; қуйма шакл] **1** Тикиладиган пойабзалнинг ичига қўйиладиган ва унинг катта-кичиклигини, шаклини белгилайдиган мослама. *Ёғоч қолип. Қирқинчи қолип. Этикни қолипга тортмоқ. ■ Унинг.. катта бошида худди қолипга тортилган маҳсидай таранг турган чуст дўпписи ҳам бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Амалий санъатда: безак нақшни қўйиб (тортиб), босиб яшаш учун ишлатиладиган махсус шаклдаги мослама; андаза.

3 махс. Қуйма деталь ёки маҳсулотга шакл берадиган мослама. *Фишт қолипи. Совун қолипи. Қозон қолипи. Қолипга деталь қуймоқ. ■ Айвонда соювгарнинг қолипидай қотиб қолган ўртоқ Меҳмононов бу сўзларни эшитар экан, қўлини паҳса қилиб, хотинига ўкура кетди. С. Абдулла, Обруйим тўкилади.*

4 кўчма Андаза, шаблон. *Бир қолипдаги гап. Бир қолипда қурилган иморатлар. ■ Очиғини айтсам, уларни бир қолипда иш-лашдан чекинишга мажбур қилишгача бориб етдик. Газетадан.*

5 кўчма Ҳад, чегара, меъёр. *Синфда бордир бир хил Эркатои, ҳаддан ошган, Шўхлиги суюқлашиб, Қолипдан ошиб-тошган. Ҳ. Назир. Одам тақдирини ҳал қилиш учун сизнинг қолипдан чиққан саволингиз торлик қилади. А. Мухтор, Туғилиш.*

Фишт қолип(и)дан кўчди қ. фишт.

ҚОЛИПАКИ [а. + ф. قالبى, قالبى – қолипли, қолипланган] Заргарликда: буюмлар ва уларнинг безакларини қолип ёрдамида ишлаш; шу усулда яратилган буюм.

ҚОЛИПЛАМОҚ 1 Қолипга тортмоқ, ичига қолип солмоқ. *Этикни қолипламоқ. Туфлини қолипламоқ.*

2 Қолипга солиб, қуйиб шакл бермоқ, қолипга солиб, қуйиб маҳсулот тайёрламоқ. *Фишт(ни) қолипламоқ. Торфни қолиплаш саноати.*

3 *тех.* Деталь қуйиш учун қолип тайёрламоқ. *Двигатель блокларини қолипламоқ.*

4 *кўчма* Маълум бир қолипга солмоқ, маълум шаклга келтирмоқ, шакллантирмоқ. *Гўё фикрни қолиплаб қуйиб олгандай сиқик гапирмоқ.*

ҚОЛИПЛОВЧИ Қуймачилик цехида машина қисмларини қуйиш учун қолип тайёрловчи ишчи. *Қуюв цехининг қолипловчилари.*

ҚОЛИПЧИ 1 Қолип ясовчи уста.

2 *айн.* қолипловчи.

ҚОЛИШМОҚ 1 Қолмоқ фл. бирг. н. *Болалар уйда қолишди. Улар жим қолишди. ■ Чойхонадаги одамлар ханг-манг бўлиб қолишди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.*

2 (ч. к. билан, фақат бўлишсиз шаклда) Қиёсан паст келмаслик, бўш келмаслик, ёмон эмаслик. *Улар билим жиҳатидан бир-биридан қолишмайди. ■ Болта кўпас Миркомилдан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бир тўп ярадор жангчилар.. соғлардан қолишмаслик учун бор кучлари билан югуришга тиришардилар. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҚОЛМОҚ 1 Бошқа жойга кетмай, бормай, жилмай, кўзгалмай, ўз жойида бўлмоқ; жойини тарк этмаслик. *Уйида қолмоқ. Кутубхонада қолди. Биз бу йил ҳам қишлоқда қолдик. ■ Отамлар бу ерда қолмоқчилар, сардоба қуришни ўйлапдилар.. Мирмуҳсин, Меъмор. Мажлис бўлган жойда ўша гапирган одаму яна бир неча киши қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.*

2 Бор, мавжуд ҳолатда бўлмоқ; бор (инкор шаклида йўқ ҳолатни, йўқ эканликни билдиради). *Ёнимда юз сўм қолди. Уйда кўк чой қолмабди. От ағанаган ерда жун қолар. Мақол. ■ Келгуси асрга икки қадамгина йўл қолди. С. Аҳмад, Юлдуз. Қўқондан бошимни олиб чиқиб кетишдан бошқа чорам қолмаган менинг, ака! К. Яшин, Ҳамза.*

3 Бирор ҳолат, вазият, макон (жой) ва ш.к. да мавжуд бўлмоқ. *Ёлғиз қолмоқ. Жим қолмоқ. Виждон азобиди қолмоқ. Оч қолмоқ. Иш чала қолди. Қуришовада қолмоқ. ■ Фашистларнинг ўқ, ханжари-ла Талай ёшлар қолди бепадар. Файратий. Содиқ жияним,*

башарангми, дўлда қолган таппими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. дан холи бўлиб сақланмоқ, ортмоқ; шу тарика кейингилар ихтиёрига ўтмоқ, мерос бўлмоқ. *Бу иморат отангиздан қолган бўлса керак? А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари. Бир нарча ер ҳаммадан қолади, ўғлим. Ҳеч ким қабрига орқалаб кетмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Ота-боболардан қолган удум бу, қизим. К. Яшин, Ҳамза.*

5 Дахл этолмаслик, етишолмаслик, эришолмаслик. *Ўзимам қизиқман-да, шу ёмғирдан қўрқиб, мактабдан қолиб ўтирсам. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Элдан қолгунча эрдан қолган яхшироқ, деб шуни айтса керак-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари. Иссиқ, юшиқ пахта қоплар, араванинг бешик сингари тебраниши.. кеча уйқудан қолган Фуломжонни элитди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

6 Барҳам топмоқ, йўқ бўлмоқ. *Шўхликлар қолди. Аввалги йўталишлари қолди. Ишонч қолмади. Сабр-тоқат қолмади. Юришга мадори қолмади. ■ Сурмаҳон, палла-партишлигингиз сира ҳам қолмади, қолмади-да! Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.*

7 Масофа, вақт нуқтаи назарида бўлмоқ, бор бўлмоқ. *Шаҳарга яна ўттиз километр (йўл) қолди. Поезд жўнашига бир соат қолди.*

8 Сақланмоқ, омон қутулмоқ. *Юз ўлимдан қолганман. ■ Ўғрилардан биттаси тутилди.. қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

9 Иш-фаолият, фойдаланиш имкониятидан маҳрум бўлмоқ. *Мариямнинг бахтига қарши, амаки сил касаллигига учраб, ишдан қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Қулоқдан ҳам қолганмисиз? Илҳом акамнинг ҳам дараклари йўқ, деяман! Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Илгари катта найчи бўлган, кейин кўздан қолиб, уйга қамалган.. ҳамқишлоғидан ҳам бир оз таълим олган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

10 Дучор бўлмоқ, гирифтор бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Балога қолмоқ. Маломатга қолмоқ. Тухматга қолмоқ. Ташвишга қолмоқ. ■ У ҳам кишилар олдида бу бахтсиз қизининг таънасига қолмасин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Энди сенларнинг касофатларингга мен қоламанми? М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

[Сурмахон:] *Шу кунга қолишимга сиз сабабчи бўлдингиз, ойи.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

11 Бирор нарсадан бенасиб, бебахра қолмоқ. *Тўйдан қолмоқ. Фойдадан қолмоқ.* ■ *Бир якшанба куни Аҳмаджон оишхонага дежур бўлиб, уйқудан қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 (ў.-н. к. билан) Бирор ҳодисанинг бевосита таъсирида бўлмоқ. *Ёмғирда қолмоқ. Офтобда қолмоқ. Совуқда қолмоқ.*

13 Белгиланган вақтдан кейинга сурилмоқ, кечиктирилмоқ, бошқа муҳлатга кўчирилмоқ. *Мажлис қолди. Тўй келаси ойга қолди. Қолган ишга қор ёғар.* Мақол. ■ *Дамба масаласи кейинга қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Юсуфбек ҳожи:] *Ўттиз икки тангадан солиқ йиғ, эмиш.. Бир ҳафтадан кейинга қолмасин, эмиш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

14 с.т. Ютқизмоқ, мағлубиятта учрамоқ (ўйинда). *У мендан беш марта қолди.*

15 Боғли бўлмоқ, қараб турмоқ (бирор иш, масала ва ш.к. ҳақида). *Ҳамма иш менда қолди. Иш пулга қараб қолди.* ■ [Ҳожи хола:] *Ҳамма гап ўзингизда қолган.* М. Исмоилов, Фарғона т. о.

16 Ҳаракат номига кўшилиб, шу ишни бажариш лозимлигини, шундай вазифа, мажбурият борлигини билдиради. *Ош пишди, фақат уни сузиш қолди.* ■ *Энди.. фармонни халққа тушунтириш, унинг кераклигини, фойдасини уқтириш қолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

-га қолганда Иш, гап ва ш.к. га бориб тақалганда. *Нега ҳар нарсага етган ақлинг шунга қолганда оқсайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўнгли қолмоқ қ. кўнгли.** **Лаънат тагида қолмоқ** Кимсанинг нафратига, лаънатига, қарғишига дучор бўлмоқ. **Менга (ёки сенга, унга ва ш. к.) қолса** Ихтиёр ва ш.к. менда бўлса; мендан сўралса. *Сенга қолса, худони ҳам йўқ дейсан.* А. Қаҳҳор, Янги ер. **Оппоқ ойингга қолса, Кумуш опангни ҳам бирга олиб кетмоқчи.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Орамизда (ёки ўртағамизда) қолсин** Сир сақлансин, ҳеч кимга билдирилмасин. *Яхши ҳамки бу гап ўз ўрталарингизда қолиб кетди.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Орқада қолмоқ** 1) бошқалардан кейинда юрмоқ, судралмоқ. *Булар гап билан бўлиб, хийла орқада қолиб кетишди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) босиб ўтилмоқ, ўтиб кетилмоқ. *Шундай*

қилиб, бўрон билан келган қийинчиликлар орқада қолиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) *кўчма бирор жиҳатдан бошқаларга нисбатан кейинда бўлмоқ, бошқалар ёки замон даражасига етолмаслик.* *У мендан уч синф орқада қолди. Орқада қолган мамлакат;* 4) *кечикмоқ, секин юрмоқ (соат ҳақида). Соатим уч минут орқада қолибди;* 5) *бирор кишининг вафотидан кейин умр кўрмоқ, яшамоқ. Болаларим, илоё орқамда қолинглар. Пулнинг (ёки фойданинг) тагида қолмоқ* Кўп пул (фойда) топмоқ; пулга (фойдага) кўмилмоқ. **Қола берса** Ундан кейин, шунингдек. *Аввали худо, қола берса, мен уни уйлантириб қўйдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Куруқ қолмоқ қ. куруқ** 8.

ҚОЛОҚ 1 Тараққиёт поғонасининг куйи босқичида бўлган, тараққиёт жиҳатидан орқада қолган, унчалик тараққий қилмаган. *Қолоқ мамлакат.*

2 Дунёқараши, онг-тушунчаси паст бўлган; етук эмас. *Узларини дин ва шариат муҳлиси деб атаб, айрим қолоқ кишиларни алдаб, шилиб юрган бетавфиқлардан.. нима кутуш мумкин?! «Муштум». Афғонистоннинг қолоқ одамларини ўта содда, кўчманчиларни эса ярим бадавий дейдиганлар хато қилади.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

3 Ҳозирги замон талабига жавоб беролмайдиган, истеъмолдан чиққан; эски. *Қолоқ усул. Қолоқ технология.*

4 Ишда, ишлаб чиқариш режаларини бажаришда, моддий-техника базасининг ривожланиши ва ш.к. да бошқалардан орқада бўлган. *Қолоқ хўжалик. Қолоқдан қолоқ яхши.* Мақол. ■ *Бизда мусобақа қолоқларга кўмаклашиш йўли билан умумий юксалишга эришишга асослангандир.* Газетадан.

5 Дарсларни ўзлаштира олмай, бошқалардан орқада қолган, ёмон ўқийдиган, улгурмовчи. *Қолоқ ўқувчи.*

ҚОЛОҚЛИК Қолоқ ҳолат. *Иқтисодий қолоқлик. Қолоқликка барҳам бериш. Қолоқликдан чиқиш.* ■ *Қолоқлик, ҳавоий гап, келишувчилик.. «қўлдан кетгунча» тарзида иш қилишга заррача шафқат йўқ.* «Муштум».

ҚОМАТ [а. قامت — бўй, қад, гавда; туриш, намознинг бошланиши] Кишининг, киши танасининг ташқи бичими; қад, бўйбаст. *Қомати келишган йигит.* ■ *Гулнорнинг нозик ва нафис қомати даҳлизда кўришиб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Алиф**

қомат қ, алиф **І**. Сарви **қомат қ**. сарвқомат. **Қоматини** ростламоқ *айн.* қаддини ростламоқ **қ**. **ростламоқ** **З**. *Қоматини ростлади, велосипедни етаклаб, кўчанинг у юзига — майхона томонга ўтди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қулоқни қоматга келтирмоқ** *айн.* **қулоқни батанг қилмоқ қ**. батанг. *Унинг қулоқни қоматга келтирувчи хурраги орасида кечаси билан хотинининг пиқ-пиқ йиғи товуши эшитилиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қўлни қоматга кўтармоқ дин.** Намоз ўқишда икки қўлнинг бош бармоғини икки қулоққа етказмоқ. *Кавушини ечиб, тўнини ёзди ва унинг устида туриб, қўлини қоматга кўтарди.* М. Жўрабобоев, М.Б. мартабаси.

ҚОМАТДОР [а. + ф. قامتدار — бўйи, қомати бор] *айн.* **қоматли.** *Қоматдор, дов йиғит.*

ҚОМАТЛИ Қомати, гавдаси келишган ва йирик; гавдали, жуссали. *Баланд сарвдек ул чол қоматли..* М. Шайхзода.

КОМУС [а. قاموس — океан; луғат; сўз бойлиги] **І** Мукаммал, тўлиқ луғат. *Шамсиддин Сомийнинг «Қомуси туркий» луғати.*

2 айн. Энциклопедия; энциклопедик луғат.

3 кўчма Ҳаётнинг ёки билимнинг бирор соҳасига оид тўлиқ асар; мажмуа. *Оғзаки халқ ижодининг қомуси. ■ Эй, узоқ ўлкадан келган пахтакор, Сўзларинг хазина, пахта қомуси.* Ф. Фулом.

ҚОМУСЧИ 1 с. т. Қомус, энциклопедия, луғат тузган ёки тузувчи киши; энциклопедиячи.

2 кўчма Ҳар томонлама маълумотга эга бўлган, ўқимишли киши; энциклопедист олим.

ҚОН 1 Организмнинг юрак ва қон томирлардан иборат ёпиқ система ичида тўхтовсиз ҳаракатланиб турадиган суюқ тўқимаси (аъзо ва ҳужайраларни озиқлантирадиган, модда алмашинишини таъминлайдиган қизил суюқлик). *Артерия қони. Вена қони. Қон айланиши. Қон босими. Қон кетиши (оқиши). Қон томирлари. ■ Яра кўкракда, юракка яқин: ундан қуюқ қон ҳали ҳам силжиб турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Қон айланиши Қоннинг қон томирлари системасида ҳаракатланиши: одам организми билан ташқи муҳит ўртасида модда алмашинувни таъминлайди; бу туфайли

ҳужайраларга кислород ва озиқ моддалар етказиб берилади, моддалар алмашинувида ҳосил бўлган чиқинди моддалар олиб кетилади. **Қон босими** Томирларда оқаётган қоннинг шу томирлар деворига кўрсатадиган таъйиқи: юрак иши ва томир деворининг қаршилиги туфайли юзага келади. **Қон ивиши** Қоннинг суюқ ҳолатдан лахтага айланиши — организмнинг қон йўқотишга тўсқинлик қиладиган физиологик ҳимоя реакцияси. **Қон чиқариш 1)** даво мақсадида қон томирларидан (кўпинча венадан) тешиб ёки тилиб қон оқишиш; **2)** жонлиқ сўйиб, эҳсон, худойи қилмоқ.

2 кўчма Туғишганлик, қариндош-авлодлик рамзи сифатида. *Ота-бобоси санъаткор ўтган-да, қонида бор.* «Ёшлик» Улар «Ўзимнинг қоним, қўйнидан тўкилса қўн-жигга, бегона бўлмасин» қабилида иш тутадилар. Газетадан.

3 кўчма Нарсаларнинг яшаш, ҳаракатланиш рамзи сифатида; «жони», «юраги»; қон томири. *Нефть моторларнинг қонидир, Нефть мамлакатнинг шонидир.* Ё. Мирзо. *Нутқ инсоний маданиятнинг қон томири, асоси ва ўзагидир.* «Саодат».

4 кўчма Шахсга хос ҳиссиёт, ҳис-туйғу. *Қандайдир бир паривашнинг оловли жозибаси, ҳусн-малоҳати унинг эркаклик қонига чўғ ташлаб юборган эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Жайроннинг шамолдек енгил иргишлаб қочиши беихтиёр кўзни уйнатиб, одамда овчилик қонини кўпиртиради.* М. Мансуров, Ёмби.

Бир қошиқ қондан кечмоқ (ёки ўтмоқ) Гуноҳини кечириб, ўлимдан қолдирмоқ, афв этмоқ. ■ -*Бир қошиқ қонимдан кечсангиз, айтурман.* -*Кечдим, айтингиз..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Кечиринг, хоқоним, ўлдан озган бандамиз, бир қошиқ қонимдан ўтинг.* У. Исмоилов, Сайланма. **Бағри (ёки дили, жигари, юраги) қон** Қаттиқ ғам-қайғули, ғам-қайғу билан эзилган. *Эй дунёйи бевафо!.. Қаҳрингдан ҳаммининг бағри қон, кўнгли паришон..* Ойбек, Танланган асарлар. *Фуломжон ҳам сувга ташна жон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Киндик қони тўкилган ер (ёки жой, тупроқ қ, киндик 1 2.** **Кўзига қон тўлмоқ** Қаттиқ жаҳли, ғазаби кўзгамоқ; шундай ҳолатда бўлмоқ. *Яна, жазо отрядининг кўзига қон тўлиб турган пайтда бир кор-қол бўлмасин дейман.* К. Яшин, Ҳамза. *Додхоҳ-*

нинг.. мўйловлари учди, қовоқлари бадтар тушди, кўзларига қон тўлди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Рангида** (ёки юзида) қони йўқ Ранг-туси ўчган. Унинг рангида қон йўқ эди. Т. Ашуруп, Оқ от. Кампир унинг бошини кўтарди. Чолинг юзида қон йўқ эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Юзидан қон** томади Соғлом, юзлари қип-қизил кишиларга нисбатан айтиладиган ибора. **Қон бўлмоқ** Жуда диққати ошмоқ. *Ётавериб, жуда қон бўлиб кетдим, кечки ҳавода бирпас айланай, деган эдим.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қон йиғламоқ** Қаттиқ, эзилиб-куйиб йиғламоқ, қаттиқ азобли ҳолатда йиғламоқ. *..унинг кўзларига кўзи тушиши билан, холагини оғир юрак яраси янгиланар, қон йиғлаган қайғули куни ёдига тушар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Қон тўкмоқ** Қурбон бериладиган уруш, жанг қилмоқ; шу йўл билан киши(лар)ни қурбон қилмоқ. *Отабек ва йўлдошларининг қонлари тўкилмасин, деб бу гапларни ичимга ютиб юрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ватан учун қон тўкамиз, қон тўкамиз, қон.** Ҳ. Олимжон. **Қон чиқармоқ дин.** этн. Жонлиқ сўйиб, худойи қилмоқ. **Қон ютмоқ** Қаттиқ қайғу-азобда қолмоқ; бағри қон бўлмоқ. *Кечакундуз бунда фиғон этаман, Шоҳ қизи, деб бунда қонлар ютаман.* «Баҳром ва Гуландом». **Қон** (ёки қон-қора) қақшамоқ Зор-зор йиғламоқ, қақшаб йиғламоқ; жуда қақшамоқ. *Кимлар учун ўз ёр-биродарларингни қон қақишасизлар?* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бозор қўйларни тополаслиғига ишонгандан кейин .. бошига тупроқлар сочар ва қон-қора қақшаб йиғларди,* С. Айний, Дохунда. **Қон қилмоқ** Жуда диққатни оширмоқ; хуноб қилмоқ. *Бир бало десангиз-чи! Қон қилиб юбордингиз-ку!* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Ойимни Фарида қон қилаётгандир, қорним оч деб.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Қони қайнамоқ** Ғазабни кўзгамоқ, жаҳли чиқмоқ. *Унинг беҳаё қарашидан ништи ёмон эканини билди-ю, Ёдгорнинг қони қайнаб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Қони қочмоқ** Ранги ўчмоқ; қизиллиги йўқолмоқ. *Боя қони қочиб, кўкиш бўлиб қолган қорача юзи энди қонга тўлиб, бирдан жигарранг тус олди.* П. Қодиров, Уч илди. **Қони қўшилмоқ** (бўлиш-сиз шаклда) Эл бўлмоқ, элакишиб, қўшилиб кетмоқ. *Эргашни бошқа бўлинмага ўтказиш керак.. Ҳеч бизга қони қўшилмади-қўшилмади-да.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Қонига**

(ёки қон-қонига) сингмоқ Жуда ҳам хос бўлган хусусиятга, одатга айланмоқ. *Темур сарбозларидек қилич чопиш.. енгил, катта ўлжалар билан қайтиш Хуросону Мовароуннахрлик сарбозларнинг қон-қонига сингиб кетган.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Қонига ташна қилмоқ** (ёки этмоқ) Жуда ҳам безор қилмоқ, жондан тўйдирмоқ. *Холохунбой бу ҳолдан олади нашға, Этиб меҳнат аҳлини қонига ташна.* Ғайратий. **Қонини сўрмоқ** Мажбурлаб, эзиб, кучидан фойдаланмоқ. *Менинг бу ерга келишдан мақсадим меҳнаткашларнинг қонини сўриб келган муштумзўрларни таг-томири билан тугатишда сиз оғаниларимга ёрдам беришдир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚОНАМОҚ Кесилиш, тилиниш, ситилиш. ёрилиш натижасида қони чиқмоқ, қони оқмоқ. *Тикан кириб, қўли қонади.* ■ *Ўз ёнида ғумай юлаётган Адолатнинг қўли қийилиб қонаганини кўрган Бегимхон хахолаб кулиб юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Бурни қонамоқ 1) бурнидан қон келмоқ. *Уни офтоб уриб, бурни қонади;* 2) кўчма жабр кўрмоқ, шикаст емоқ; азият чекмоқ. *Жангнинг тез тугаллангани.. Фарғонада қатли ом у ёқда турсин, бирон кишининг ҳам бурни қонамагани меъмор Нажмиддин Бухорийни.. хурсанд қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚОНДИРМОҚ Қонмоқ фл. орт. н. *Нафсини қондирмоқ. Экинларни сувга қондирмоқ. Ғўзаларни қондириб суғормоқ. Талабни қондирмоқ.* ■ *Қайин отамга ёзганим қисқа бўлгани учун, сиз унга мендан эшитганларингизни сўзлаб қондирарсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Африка арслони ўз она кўкси – Нилдан қондиради ташналигини.* Ф. Фулом.

2 айн. қониқтирмоқ 2. *Қамишқанинг тенг ярми бўлган аёллар талаб қилса-ю, уларнинг талабини қондириш, биринчи галда, унинг вазифаси эмасми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОНДОШ 1 Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб; қони бир; қариндош, қон-қардош. *Менга қондош, жондош бўлган эл Гадо эди, қашшоқ эди, хор.* Ҳ. Олимжон. *Азал-азалдан бир-бирига қондош-қариндош, дўст-биродар бўлиб келган халқларимиз, ота-боболаримизнинг тарихий традицион биродарлик қарвонлари изидан юрмак навбати бизникидир.* Ф. Фулом, Тарихий муносабатлар.

2 *кўчма* Қони бир каби ўзаро боғлиқ бўлган, бирликка эга бўлган. *Нева буйларида юраман бу кун, Шимол шаббодаси юзга урилар.. Ботир халқ жонини бергудай тункун, У менга қадрдон, қондош кўринар.* Р. Бобожон. *Гузалик фақат лутф билан эмас, умуман, шеърят билан қондош ва жондошдир.* «ЎТА».

ҚОНИҚАРЛИ Қаноат ҳосил қила оладиган, қаноатланарли деб бўладиган. *Қониқарли жавоб. Қониқарли баҳо. Ҳисобот давридаги иши қониқарли топилди. Қониқарли ишламоқ. Қониқарли ўқимоқ.*

ҚОНИҚАРСИЗ Қаноатлантирарли деб бўлмайдиган, қаноатланарсиз. *Қониқарсиз жавоб. Иш қониқарсиз олиб борилмоқда.*

ҚОНИҚИШ 1 **Қониқмоқ** фл. ҳар. н. *Гўзаларнинг қониқишига ҳали бор.*

2 Қаноат ҳисси; мамнунлик. *Зўр (чуқур) қониқиши билан таъкидламоқ. ■ Деҳқонлар чехрасида қониқиш.. миннатдорчилик белгиси чақнаб турарди. Ҳ. Нуъмон, Янги уфқлар.*

ҚОНИҚМОҚ 1 айн. **қонмоқ.** *Уйқуга қониқдингизми, Жўра ака? Ойбек, Танланган асарлар. Фазлиддин.. ачкиқ чойни босиб ичиб қониққач, извошни кўшди. Ойбек, Танланган асарлар. У ўзида яқинларини кўрмоққа, сўзлашмоққа эҳтиёж сезар, сўзлашиб, негадир қониқмаганини ҳис этар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Қаноат ҳосил қилмоқ, қаноатланмоқ. *Тўла жавоб бердингиз, қониқдик, ука. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Шинам квартирасида ўз ишларидан қониққандай масрур ётган Умид ўқийётган китобини ёнди-да, кўчага чиқди. Мирмуҳсин, Умид.*

ҚОНИҚТИРМОҚ 1 **Қониқмоқ** фл. орт. н. *Тўйнинг қий-чуви, меҳмонларни чой билан қониқтириш учун шошилиш.. каби юмушлар Гулнорни Йўлчи олдига аста-секин яқинлашувга мажбур қилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Амалга оширмоқ, бажо келтирмоқ, бажармоқ. *Бировнинг талабини қониқтирмоқ. ■ Дадангизнинг орзусини қониқтириш — сизга фарз. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚОНИҚҚУВЛИК кам қўлл. айн. **қониқарли.** *Шу кечаю кундузда ишимиз қониққувлик эмас-ку. Ҳ. Назир, Олмос.*

ҚОНЛАМОҚ этн. Жонлиқ сўйиб, унинг қонини беморнинг баданига суркамоқ. *Сотиболдининг хотини оғриб қолди. Бахши*

ўқиди. Аллақандай бир хотин келиб, толнинг хипчини билан савалади, товуқ сўйиб, қонлади. А. Қаҳҳор, Бемор.

ҚОНЛИ 1 Қони бўлган, қони бор. *Иссиқ қонли ҳайвонлар. ■ Унсин.. акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ёта берди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Қон юкли, қон теккан, тўкилган. *Қонли қилич. ■ Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди. Ойбек, Танланган асарлар. Муҳаррам жуда шошиб қолган эди. Унинг кўз олдида қонли майдону эрининг чўзилиб ётгани келди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

3 Қон тўкиш, хунрезлик билан содир бўладиган. *Қонли урушлар. Қонли жанг. ■ Кўп сирларнинг, қонли кунларнинг Гувохисан, улуғ Днепр. Файратий. Уни жонига теккан бир ёки бир неча қарздори ўлдирган, ё бўлмаса, бирор ўзидай ахлоқсиз рақиби ундан қонли ўч олган. С. Айний, Эсдалиқлар.*

Тўла қонли, тўлақонли Ҳар жиҳатдан мукамал. *..замондошларининг тўла қонли образларини роман, повесть, шеърларда ўқишни, сахна ва экранларда кўришни истайдилар. Газетадан.*

ҚОНЛИК шв. Жонлиқ.

ҚОНМОҚ 1 Талаб даражасида еб, ичиб тўймоқ, нафси ором олар даражада емоқ, ичмоқ ва ш.к. *Уйқуга қонмоқ. Чойга қонмоқ. ■ Салқин булоқлардан қонар йўловчи. Миртемир. Севган қизи билан ҳеч бўлмаса бир томошага бориб, бир қониб гаплашиш истади гўё унинг қоронғи кўнглига ёғду сочгандай бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ота-онаси, ўртоқларини меҳри қониб-қониб кўрса, дийдорларига тўйса. Ф. Расул, Адолат.*

2 Кўнгли тўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ, қаноат қилмоқ. *Озга ҳам қонмоқ. ■ Яхши қолинг, севган юрту диёрим! Хизмат қилиб қонмай, қонга бўялдим. Ҳамза.*

3 кам қўлл. Қаноат, ишонч ҳосил қилмоқ ишонмоқ. [*Содиқ:*] *Муталбой сизни обдан яхши биладур, Ҳомид ака! Сизнинг қандай хизматингиз борлигига ҳам қонган.. Аммо унинг сиздан бир илтимоси бор экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОНСИЗ 1 Қони йўқ, қони бўлмаган,

2 Қони оз; қони қочган, ранги ўчган, ранги оқарган, рангсиз. *Унинг қонсиз юзларидан яқинда госпиталдан чиққани сезилиб турарди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.*

ҚОНСИЗЛАНМОҚ 1 Кўп қон йўқотмоқ; қони камаймоқ.

2 Қони, ранги қочмоқ, ранги ўчмоқ, оқармоқ. *Сафар бўзчининг бу сўздан имомнинг қонсиз ранги яна қонсизланган, оламунчоқ кўзи алланечук ҳолатга кирган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚОНСИЗЛИК 1 Қони йўқлик.

2 тиб. Камқонлик. *Бари бир ўласан, очликданми, қонсизликданми, қийналиб, хор бўлиб ўласан. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚОНСИРАМОҚ 1 Кўп қон йўқотиб, қонсизланиб заифлашмоқ. *Унинг кўз ўнгидан бутун олам йўқолиб, фақат икки нарса қолди: қонсираб оқаришган.. дудоқ, дока билан боғланган томоқ. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

2 Қон тўкишни қўсамоқ, қонга ташна бўлмоқ. *Қонсираган ханжарини белига осиб, ойболтасини кўтарган жаллод қушбегининг ҳукмига мунтазир эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Азим қонсираб ётган йиртқич кўзларини пилпиллатди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ҚОНТАЛАБ 1 Кўп қон йўқотган, қонсизланган, қонсираган.

2 Қон тўкишни қўсаб қолган, қонсираган, қонга ташна. *Кўзлари хонасидан чиқай деяётган, қонталаб жаллод Жуманиёз пучуқ «айбдор»нинг кетидан ханжарини яланғочлаб эргашди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

3 Интиқом, ўч, қасос олиш пайида бўлган, қонга қон талаб қилувчи. *Қонталаб рақиб.*

ҚОНТАЛАШ 1 Шикастланишлар ва баъзи касалликлар таъсирида юмшоқ тўқималарга қон қуйилиши; қон қуйилган ҳолат, кўриниш. *Қонталаш доғлар. ■ Банди қонталаш лабларини аранг қимирлатар, бироқ гапиролмасди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Мулла Тўраҳон.. хавф-хатардан қутулганига ишонгач, қўш қўллаб эшикни очди ва қонталаш пешонасини кўрсатди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

2 кўчма Қон тепиб турган, серқон, қипқизил олмадек. *Зайнобиддиннинг гўштдор, қонталаш юзларида ҳамиша жилмайиш. Мирмуҳсин, Тирик товон.*

3 кўчма Қизил тусга кирган; қизарган, қизил. *Қонталаш уфқ. ■ Қонталаш осмон хиралашиб, адирлар орқасидан этагини судраб оқшом кела бошлади. Ў. Ҳошимов, Чўл ҳавоси.*

ҚОНТАЛАШМОҚ 1 Зарбдан ёки касаллик натижасида қизармоқ, кўкармоқ; моталоқ бўлмоқ. *Тош теккан жойи қонталашиб кетибди. ■ Унинг юзлари шилиниб, қонталашиб ётарди. Мирмуҳсин, Чўри.*

2 кўчма Серқонликдан қип-қизил бўлиб турмоқ. [*Директорнинг*] *Семизликдан кўзлари қисилиб кетаёзган, қонталашган юзлари тирсиллаб, ёрилиб кетгудай. А. Муҳиддин, Юзига чарм қоплаган киши.*

3 кўчма Қизил тусга кирмоқ, қизармоқ. *Уфқда қора тутун, қонталашган осмон. Ғ. Фулом. Зиндонбон, ҳозир ўлжасига ташланаётган йўлбарсдек, қонталашган кўзларида хирс.. секин-секин унга яқинлашиб келарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚОНУН 1 [a. قانون — тартиб, қоида, кўрсатма; ҳуқуқ; кодекс; усул, расм] 1 флс. Объектив борлиқда турли ҳодисалар ўртасида киши онгидан ва ихтиёридан ташқари ҳамиша мавжуд бўлган муҳим, зарурий, барқарор боғланиш, муносабат. *Ижтимоий тараққиёт қонунлари. Табиат қонунлари. Диалектика қонунлари. Тафаккур қонунлари. Зиддиятларнинг бирлиги ва кураши ҳақидаги қонун. Энергиянинг сақланиш қонуни. ■ Ҳа, баракалла, таъсир ва акс таъсир қонуни, тўғри, худди шунинг ўзи. С. Кароматов, Олтин қум. ..метатеза қонуни тил тараққиётининг яқин даврлар ичида пайдо бўлган фонетик ҳодисаси бўлмай, балки жуда қадимги ҳодисадир. «ЎТА».*

2 ҳуқ. Давлат ҳокимияти томонидан қабул қилинган, ҳамма учун мажбурий бўлган ижтимоий-ҳуқуқий меъёр ва муносабатларни белгиловчи расмий қоида; ана шундай муносабатларни мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва тартибга солиш воситаси. *Жиноят қонунлари. Қонунлар тўплами. Қонун чиқармоқ. Қонун чиқарувчи орган. ■ -Адвокатим қонунни сув қилиб ичиб юборган қонунишунос, — деди Авазбой. Н. Сафаров, Оловли излар. Мамлакатнинг ичкарисида бирон қонунни бузсанг, жазосини ўзинг якка тортасан, бу ерда [фронгда] қонунни бузсанг, жазосига бошқаларни ҳам шерик қиласан. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ушбу қонун қабул қилингандан буён.. ноҳукумат ташкилотлар тўғрисидаги қонунчилик жадал суръатлар билан ривожланди. Газетадан.*

3 Бажарилиши шарт, мажбурий бўлган, одат, қоида тусига кирган иш-амал, талаб,

топшириқ ва ш. к. *Отасининг сўзи* — унинг учун қонун. ■ *Аҳмад бу ерда меҳмон ҳисобланарди. Меҳмоннинг раёи эса мезбон учун қонун* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унинг ҳар бир гапи қонун. *Тур деса, Сомбой туради, ўтир деса, ўтиради.* «Муштум». *Жамоа аъзолари учун барча иш жараёнларини сидқидилдан бажариш қонун бўлиб қолган.* Газетадан.

4 Бир динда қабул қилинган ахлоқ ва расм-русум қоидалари тизими. *Шариат қонуни.*

ҚОНУН II [a. قانون — бир турли мусиқа асбоби] Ўрта ва Яқин Шарқ халқлари орасида кенг тарқалган, чангга ўхшаш, қадимий торли-тирнама чолғу асбоби. *Хўжа Абдулло.. ажойиб қонун чаларди, шеър айтарди.* Ойбек, Навоий.

ҚОНУНАН [a. قانۇن — қонун бўйича, қонунга асосан; қонуний] Қонунга мувофиқ, қонуний равишда, қонун бўйича, қонун йўли билан. *Унинг ҳар бир раёига Нормухаммад қўшибеги қонунан мажбур бўлма-са-да, маънан бир мажбурият ҳис этар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНУНБУЗАР Қонунга риоя қилмайдиган, унга хилоф ҳаракат қилган ёки қиладиган, қонунни бузувчи. *Бора-бора Петров мен деган қонунбузарга айланди-қолди.* И. Сулаймонов, Кўланкаси майдон.

ҚОНУНБУЗАРЛИК Муайян қонунқоидаларга риоя қилмаслик, уларни тўғри ёки умуман бажармаслик. *Агар истеъмолчининг ҳуқуқлари бузилса, сотувчи йўл қўйилган қонунбузарлик ҳолатини ихтиёрий равишда тузатишдан бош тортса, у қаерга мурожат этиши керак?* Газетадан.

ҚОНУНИЙ [a. قانونى — қонун ва қонунчиликка оид; ҳуқуқий; ошкора] 1 Қонун билан белгиланган, қонунда кўрсатилган; қонун билан тасдиқланган. *Қонуний ҳуқуқ.* ■ *Завод Фиёсиддин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳаққи йўқ эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Шундай бўлиши шарт бўлган, талаб этиладиган. *Қаюмхон, гўё шундай бўлиши қонунийдек, сира тортинмай, тўрга чиқди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Ўз-ўзидан келиб чиқадиган, содир бўлиши муқаррар бўлган; табиий. *Қонуний савол. Қонуний эътироз.*

ҚОНУНИЙЛИК I Қонунга мослик. *Талабнинг қонунийлиги. Ҳодисаларнинг қонунийлиги.* ■ *Қонунийлик, очиқлик, ошкоралик ва тенг ҳуқуқчилик сиёсий партияларни молиялаштиришининг асосий принципларидир.* Газетадан.

2 айн. **қонуният 2.**

ҚОНУНИЯТ [a. قانونیت — қонунийлик; масаланинг ҳуқуқий томони] 1 Объектив ҳодисалар ўртасидаги боғланишлар ва уларнинг қонунлари. *Объектив қонуниятлар. Жамиятнинг ривожланиш қонуниятлари.* ■ *Зилзила ҳосил бўлишининг сейсмотоник қонуниятларини билишда янги, аниқ маълумотлар олинди.* «Фан ва турмуш».

2 Иш, ҳодиса ва ш.к. нинг юз беришини қайд этувчи шарт-шароит, асос; қонунийлик. *Тил системасида юз берган ўзгаришларнинг қонуниятлари.*

ҚОНУНЛАШМОҚ I Қонун билан тасдиқланмоқ; қонун тусига, кучига кирмоқ. *Табиий таълашиш, табиатдаги ҳамма нарсаларнинг бир-бирига боғлиқлиги миллионларча йиллар давомида такомиллашган, мослашган, қонунлашгандир.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Қонуний деб тан олинмоқ; легаллашмоқ. *Қонунлашган ташкилот.*

ҚОНУНЛАШТИРМОҚ **Қонунлашмоқ** фл. орт. н. *ЎзР Олий Мажлиси янги имло қоидаларини қонунлаштирди.*

ҚОНУНЛИ кам қўлл. 1 Муайян қонунлари бўлган ва уларга амал қиладиган. *Қонунли давлат.*

2 Қонунга асосланган; қонуний. *Қонунли иш.*

ҚОНУНСИЗ I кам қўлл. Муайян қонунлари бўлмаган, ҳар ким ўз бошига, ўз хоҳишига кўра иш қиладиган.

2 Қонунга тўғри келмайдиган, қонунга хилоф, гайриқонуний. *Қонунсиз иш. Ўзгаларнинг ерларини қонунсиз босиб олиш.* ■ *Албатта, Аҳмадҗон ном чиқариш учун қонунсиз йўллар билан иш битиряпти, деганлар ҳам бўлди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ҚОНУНСИЗЛИК Қонунга риоя қилмай, унга хилоф равишда иш тутиш, гайриқонуний хатти-ҳаракат; бошбошдоқлик, бедодлик. *Ўзбекистонга юборилган, «десантчилар» деб аталган гуруҳ томонидан содир этилган қонунсизлик ва зўравонликни кўпчилик яхши эслайди.* Газетадан.

ҚОНУНЧИЛИК 1 Ижтимоий ҳаёт ва фаолиятнинг қонунлар билан таъминланиши (таъминланган) ҳолати. *Қонунчиликни мустаҳкамлаш. Қонунчилик палатаси.* ■ *Қонунчилигимиз туғилиш, ўлим, никоҳ тузиш, никоҳдан ўтказиш.. каби фуқаролик ҳолати далолатномаларини расмийлаштиради.* Газетадан.

2 Бирор мамлакатга ёки соҳага оид қонунлар, ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуи. *Жинойатга оид қонунчилик. Меҳнатга оид қонунчилик.*

ҚОНУНШУНОС [а. + ф. قانونشناس – қонунни ўрганувчи, билувчи] Қонуншунослик, ҳуқуқшунослик мутахассиси; юрист. *Адвокатим қонунни сув қилиб ичиб юборган қонуншунос.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚОНУНШУНОСЛИК Қонунлар ҳақидаги ўқув предмети.

ҚОНХҲҲР 1 Ўлдириш, қон тўкиш ишлари билан шуғулланувчи. *Қонхўр жаллод.* ■ *Қўшинларимиз қонхўр газандаларни тезроқ ҳайдаб чиқаришга.. ҳозирлик кўрар эдилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Уша қонхўрлар мени ўлдириб кетиша қолса бўлмас эканми?!* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 кўчма Кишиларни шафқатсиз эзувчи, эксплуатация қилувчи, зolim. *От, ўлдир! Бола бермаймиз қонхўр подшога.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОНХҲҲРЛИК Қонхўрга хос иш, хатти-ҳаракат; қонхўр эканлик. *Аслида.. на подшоҳни ва на амирзодаларни хуш кўрарди – баъзида уларни қонхўрликда айблаб, номларига носоз сўзлар айтиб юборарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ваҳший халқларда қонхўрликка тамойил зўр бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОН-ҚАРДОШ Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан); қариндош, қондош.

ҚОН-ҚАРДОШЛИК Қариндошлик, қондошлик; ўзаро яқинлик. *Сирбой халқларимизнинг улуг дўстлиги, қон-қардошлиги бошланган кун билан тенгдош экан.* Миртемир, Қуйла, жигарим.

ҚОН-ҚАРИНДОШ айн. қон-қардош.

ҚОП Сочилувчан нарсалар солиб қўйиладиган, мата, чипта ва ш.к. дан тикилган, халтадан катта, қанордан кичик рўзгор буюми. *Қанор қоп. Чипта қоп. Қоғоз қоп.*

Қанор қоп. Бўш қоп тик турмас. Мақол. ■ *-Мен сизларга.. мана бу совғаларни олиб келувдим, – деди қопни кўрсатиб..* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *..қопнинг оғзини очиб, элакка ҳовучлаб ун солди, қопнинг оғзини яна бураб қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Бир қоп ёнғоқ қ. ёнғоқ.

ҚОПАҒОН Қопиб, тишлаб оладиган, қопонғич. *Қопағон ит.*

ҚОПИ шв. Эшик. *Ҳой ука, секинроқ гапир, қопининг орқасида одам бор.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚОПИНМОҚ шв. Куймоқ, ўртанмоқ, ёнмоқ. *Ич куйган сўнг юрак ўтдай қопинар.* «Равшан».

ҚОПЛАМ 1 Бирор нарсани сиртдан ўраб, қоплаб турган нарса. *Қор қоплами.* ■ *Ҳайвонларнинг ранги деганда, жун қоламининг ранги тушунилади.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

2 Бир қоплашли, бир қоплашга етадиган. *Бир қоплам пахта. Тўйга яна олти қоплам пахта керак.*

ҚОПЛАМА 1 Бирор нарсанинг сиртига, бетига, устига қопланган, ўралган, сирилган ташқи қатлам ёки филоф. *Деворнинг мрамар қоламаси. Мебель қоламаси. Йўлнинг асфальт қоламаси. Тиш қоламалари. Қолама материаллар.* ■ *Чумчуқ тумшуғи билан симнинг қоламасини кетма-кет чўқиб кўрди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 айн. қолам 1.

Қолама кўрпа Авра-астари устидан янги авра-астар кийдирилган, лекин қавилмаган кўрпа.

ҚОПЛАМОҚ 1 1 Устини ёки ҳамма ёғини қамрамоқ, буркамоқ, босмоқ. *Кўк юзини булут қолади. Хонани тутун қолади. Бутун борлиқни қоронғилик қолади.*

2 Сатҳини, юзасини, бетини эгалламоқ; банд қилмоқ. *Сув бетини муз қолади. Қирларни ям-яшил майсалар қолади. Далаларни қор қолади.* ■ *Устини қовжироқ ўтлар, сарғиш қамишлар қолаган кўҳна қабрлараро кезди.* С. Сиёев, Аваз.

3 кўчма Қамраб, эгаллаб олмоқ (мавхум нарсалар ҳақида). *Унинг бошини турли фикрлар, режалар қолади.* Ойбек, Навоий. *Муроднинг қалбини хижолат аралаш севишч қолади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Эъзохоннинг кўнглини аллақандай шубҳалар, совуқ ваҳималар*

қоплаб, ўзини беҳол сезди. Ҳ. Фулом, Машғал. Қиз бутун вужудини тўсатдан қоплаган оғриқ билан онасини хотирлайди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бирор нарса сиртини, бетини, устини бошқа нарса билан ўрамоқ, сиртига, бетига, устига бошқа нарса сирмоқ, ёпиштирмоқ, тўшамоқ, ётқизмоқ. *Деворга мрамар плитала қопладиқ. Диванга духоба қопламоқ. Йўлни асфальт билан қопламоқ.*

Кўрпа қопламоқ 1) кўрпа тикмоқ, кўрпа тайёрламоқ. *Тўй учун янги кўрпалар қопламоқчи бўладилар, партўшақлар олмоқчи бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; **2)** кўрпанинг авра-астари орасига пахта солмоқ. *Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қоплаб, қавикдан чиқарди.* А. Ҳайитметов, Унсин хола.

5 Тўсмоқ, беркитмоқ; эгалламоқ. *Қўли билан оғзи-бурнини қопламоқ. ■ Сафаров супадаги кигизни тортиб, аланганинг устини қоплади-да, юзуриб, ташқарига чиқди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Эшик очилиб, барзангидай йигит чиқди, гавдаси билан эшикни қоплади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мўйсафид домла бутун деворни қоплаган қатта доскага темаларни ёзишга киришди.* О. Ёқубов, Муқаддас.

6 Талаб, эҳтиёжга етарли бўлмоқ. *Уларнинг топган пуллари рўзғор эҳтиёжини зўрға қопларди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Яшиннинг даромади эҳтиёжимизни қопламасди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

7 кўчма Йўқотилган ёки етишмайдиган нарса ўрнига ўрин бўлмоқ, ўрнини тўлдирмоқ, босмоқ. *Зарарни қопламоқ. Қарзни қопламоқ. ■ Дехқоннинг минг машаққат билан экиб олган ҳосили харажатни қоплай олмасди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Шунинг учун бутун чиқимини қоплайдиган давлат тўпламас бўлмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Юзига (ёки бетига) чарм қопламоқ қ. чарм.

ҚОПЛАМОҚ II Қопга солмоқ, қопга жойламоқ. *Бугдой қопламоқ. ■ Бу кишилар сабзи ковлаб, қопламоқда эдилар.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚОПЛАНМОҚ I Қопламоқ I фл. мажҳ. н. *Хона тутун билан қопланди. Осмон булут билан қопланди. Харажат тез қопланди. Ажин билан қопланган пешона. ■ Самовар-*

чи тоғорага қайноқ сув қуйиб, жўмрагига жез қопланган чойнақларни.. юваётган эди. С. Аҳмад, Уфқ. *Бутун борлиғи руҳий азоб билан қопланган Саодатхон буйнини эггани ҳолда.. уйга кириб кетди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚОПЛАНМОҚ II Қопламоқ II фл. мажҳ. н. *Галла ҳосили ўриб-йиғиб олинди ва қопланди. Қопланган ун.*

ҚОПЛОВЧИ I I Қопламоқ I фл. сфдш. *Бутун хонани қопловчи палакни аёллар бошлари узра баланд кўтардилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қоплаш, сириш каби ишлар билан шуғулланувчи ишчи, мутахассис. *Мебель қопловчилар. Кўрпа қопловчи аёл.*

ҚОПЛОВЧИ II Қопларга юк жойлаш билан шуғулланувчи киши. *Пахта қопловчилар. Ўғит қопловчи ишчи.*

ҚОПЛОН I Мушуксимонлар оиласига мансуб, мўйнаси қалин сарғиш тусли, қора ҳалқа доғлари (холлари) бор йирик сут-эмизувчи йиртқич ҳайвон.

2 кўчма Жасур, мард одам ҳақида. *Попоқ кийган қаҳрамон, Гавдали қоплон. Темир панжанг билан тўк Душманингдан қон! Ҳамза.*

ҚОПМОҚ I Тишлаб олмоқ, тишламоқ (ит, туя ҳақида). *Итни қопмас деб бўлмас. Мақол. Ит қутурса, эгасини қопади.* Мақол. ■ -Э, юраверинг, қопмайди! — деди орқада келаётган Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 шв. Тишламоқ. *Не бедовлар жазосини топади, Бир нечаси ағнаб, қумни қопади.* «Алпомиш».

3 кўчма Жеркиб, уришиб гапирмоқ, дағал гап қилиб, дилни оғритмоқ. *Яхши топиб гапирар, ёмон қопиб (гапирар).* Мақол. ■ -Давлатбахт қани? Нега у келмади? — қопиб гапирди Оллоёр. Ойбек, Навоий.

ҚОПОНҒИЧ айн. қопағон. *Қопонғич ит.*

ҚОПТИРМОҚ Қопмоқ фл. орт. н.

Итга қоптирмай, туяга тептирмай Меҳрибонлик билан, аяб-авайлаб, ардоқлаб каби маъноларда ишлатиладиган ибора.

ҚОПУ шв. Эшик, эшик табақаси. *Ит дарвоза қопусини тишлаб кемира бошлади.* Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚОПЧА айн. қопчиқ.

ҚОПЧИҚ I Кичкина қоп, халта, халтача. *Нормат қопчигини очиб, бугунги норма нони, шакарини ўртага қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сувонжон эртасига ваъдалашган*

вақтда етиб келди. Унинг орқасида қопчиқ, қўлида пўстин, елкасида милтиқ бор эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Пул соладиган халтача, ҳамён.

3 анат. Пуфак, пуфакча. Кўз ёши қопчиғи.

ҚОПҚА эск. Дарвоза. Шаҳар қопқаси. ■ Ўзингни камситма, Тошкентнинг ўн икки қопқасига борилса, кимнинг ери — Қурбон-ҳожининг ери-ку! Ойбек, Танланган асарлар. Кўкнинг қопқаси қоққан соатда, Қуёш кўз уқалаб уйғонар эди. Ф. Фулом.

ҚОПҚОН I Ов қилинадиган ёки зарарли ҳайвонларни овлаш, илтигриш, тутиш учун қўйиладиган мослама, қурилма. Учица катта оқ каламуш қамалган қопқонни ерга қўйди, эшикчасини очди. Ойбек, Танланган асарлар. [Сувонжон] Етиб келганда, нақ тумшугидан илинган тулки қопқон билан олишаётган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Дом, тузоқ. Бектемир уларга қарамасдан, секин деди: -Қопқонга тушибмиз — бу қалай? Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳаммасини айтиб бергандан кейин, Темир қопқондан қутулиб бўпти. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚОП-ҚОП Бир қанча қоп, жуда кўп қоп; нарсанинг ҳаддан ташқари кўплигини, мўллигини билдиради. Гап десанг, қоп-қоп, иш десанг, Самарқанддан топ. ■ Қоп-қоп олтин, кумуш тўкиб олса арзийдиган қизсан. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ерга қоп-қоп арпа, бугдой ва араваларда беда келиб турарди. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚОП-ҚОРОНҒИ Қоронғи с. куч. У [мингбоши] аватха эшигига келиб, тирқишидан қаради. У ер қоп-қоронғи эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қоп-қоронғи узун йўлакдан ўтиб, ташқари ҳовлига чиқилади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОПҚОҚ Идиш, сандиқ, яшик ва ш.к. нарсалар оғзининг очилиб-ёпилиб турадиган, бекитувчи қисми; ёпқич. Чойнакнинг қопқоғи. Қозоннинг қопқоғи. Соатнинг қопқоғи. Сандиқнинг қопқоғи. Чўнтакнинг қопқоғи. ■ Олимов қуён тушган яшикнинг қопқоғини маҳкамлаб, Аҳмадга узатди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ҚОПҚОҚЛАМОҚ Қопқоқ билан бекитмоқ, қопқоғини ёпмоқ, маҳкамламоқ. Консерва банкаларини қопқоқламоқ. Яшикни қопқоқламоқ. Қудуқни қопқоқламоқ. Қопқоқлаш автомати. ■ [Ҳамробиби] Дастур-

хон ёзди, бақирлаб қайнаётган самоварни келтириб, қопқоқлаб қўйди. Р. Файзий, Эл меҳри.

ҚОПҚОҚЛИ I Қопқоғи бўлган, қопқоғи бор. Қопқоқли чойнак. ■ Унинг.. устида чўнтаклари қопқоқли, қайтарма ёқали узун оқ жузжун камзул. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қопқоқ билан бекитилган, қопқоғи маҳкамланган, қопқоқланган. Олимов.. бояги қопдан оғзи қопқоқли, бир ёғига сим тўр қопланган иккита яшикни чиқариб олиб келди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ҚОР Сув зарраларининг совуқдан бирикиши натижасида юзга келадиган оқ кристаллчалар шаклидаги ёғин; шундай ёғин қатлами, тўплами. Биринчи қор. Майда қор. Лайлак қор. Паға-паға қор ёғмоқда. Қор курамоқ. Қорда чана учмоқ. Қолган ишга қор ёғар. Мақол. ■ Кўча ва томлар қордан оқара бошлаган. Ойбек, Танланган асарлар. У қорда йиқилиб ётар.. нарироқда, қор орасида шапкаси қорайиб кўрунар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Қовоғидан қор ёғади қ. қовоқ II.

ҚОРА I Ранг-туси мавjud ранглarning барчасидан тўқ; қозонқуя, кўмир тусидаги; зид. оқ. Қора қозон. Қора соч. Қора кўз. Қора сиёҳ. ■ Мўттихон.. бугдойранг, қора қош аёл эди. С. Зуннунова, Олов. Чайла қамишлари аллақачон ёниб битиб, ёғочларигина қора кўмир бўлиб, чарс-чарс қилиб тутаб ётарди. Н. Фозилов, Дийдор.

2 Шу тусга мойил тўқ рангли; қорамтир. Қора нон. Қора гилос. Қора тунроқ. Қора булут. ■ Нимқоронғида рухсоридagi нўхатдек қора холини аниқ кўрди. С. Кароматов, Олтин қум. Қорани қора деманглар, Қоранинг ори келади. Қора майиз еганда, Қанддай ширин келади. «Кўшиқлар». Мулла Обид бўлса, афтига қора балчиқ сачратиб, ўзининг машҳур кетмони билан иш кўради. А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Ис, қурум босган, қорайган ёки оқланмаган, пардозланмаган. Қора уй. ■ Долоннинг ўнг тарафидаги кичик қора ҳужрада Полвоннинг ота-онаси ва боболари умр кечирган. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Қоронғи; нурсиз, зиёсиз; зид. ёруғ. Бу кунги кеч Отабек билан Ҳомиднинг ҳаёт ва мамот масалаларини ўзининг қора кучоғига олган қоронғи бир тун эди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Демак, юзмининг бир томони

кундек ёруғ-у, бир томони тундек қора экан. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Уч қадрдон, уч она-сингил Зулмат қучган қора ўрмонда. Х. Даврон, Қақнус.

5 Шахмат, шашка каби ўйинларда оққа зид доналар ва шу доналар билан ўйновчи томон. Қора билан ўйнамоқ. Қоралар ютди.

6 от Қора ёки қорага мойил нарса (кийим, мато ва ш.к.). Байроқларга қора тутмоқ (тақмоқ), Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар.. Мақол. ■ Кенг қишлоқни партизанинг Мотами қоплаб олди: Қора тақди ҳар билак. А. Умарий.

7 от Бирор нарсанинг узоқдан ёки қоронғидан кўзга ташланувчи акси, ифодаси; шарпа. Оппоқ қорда одамларнинг қораси елиб-юғурди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Машина ёруғидан ҳам талвасага тушиб, олдинда чоғиб бораётган жайран қорасига кўзи тушиб, юраги ҳаприқиб кетди. М. Мансуров, Ёмби. Кўп ўтмай ҳаво бурчида азамат ҳаво лайнерининг қораси кўринди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

8 от Мўлжалга олинган ёки олинадиган нарса, нишон; мўлжал. Қорага олмоқ. ■ Биринчи отган ёй қорадан бир қулоч юқори кетди. «Латифалар». Мерган бўлсанг, ўшал оғочни қорага олиб отғил. М. Осим, Ўтрор.

9 кўчма Умуман, салбий белгини, салбий белгига эгаликни билдиради; ёмон. Қора ният. Қора кучлар. ■ Кечирасиз, мен ширингина базминизни қора хабар билан музлатиб кўйдим. Ойбек, О. в. шабадалар. Паранжи курсин, мени шундай қора кунларга солди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Калладан қора хаёлларни қувиш керак, тушкунлик — энг ёмон душман. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. Шу гап билан бошқалар Қолди ер чизиб. Қора, шум тилаклари Ҳар ённи кезиб. Файратий.

10 от кўчма Нотўғри, ёмон, ярамас нарса, иш. Ароқнинг ўзи оқ, қилмиши — қора. «Қанотли сўзлар». Гулнор энди тап тортмади. Соф номусига отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Акангизга қора оқтирмаслик учун Ўқтамни ҳам оқлаяпсизми энди? С. Зуннунова, Кўзлар.

11 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, улар англатган нарсага хос белги-ҳолатнинг кучли даражасини билдиради. Қора совуқ. Қора қон йиғлатмоқ. ■ Қора қишда тўй қилмай, Баттар бўлгур нокас гов.. А. Ори-

пов, Ёиллар армони. Нима қилади ўзини қора қийноққа солиб?! А. Мухтор, Туғилиш. Шундан кейин.. терлаб-пишиб, қора терга тушиб кетди. М. Мансуров, Ёмби.

12 кўчма эск. Маълум миқдордаги яхлит сумма. Бир қора чўзсак, кифоя деб ўйлайман, озми, минг сўлкавой. Ойбек, Улуғ йўл.

Ичи (ёки дили, кўнгли, юраги) қора Ўзганинг муваффақиятини кўролмайдиган; яхшилик, муваффақият тиламайдиган. Дили қоранинг қилмиши — қийқлик. Мақол. ■ Э-э-э, бу ҳам бойлар сингари ўз нафсини ўйлайдиган, ичи қора одам экан-да! Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Юзи** (ёки бети) қора қ. юз **1**. **Қора ер бўлмоқ** салб. Ўлмоқ, ерга кирмоқ. Кимсаной у ёқда, куёв бўлмай қора ер бўлгур на ўлигини кўрсатади, на тиригини. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қора киймоқ** Аза, мотам либосини киймоқ (қора, кўк каби қора ва қорага мойил кийим ҳақида). Юсуфбек ҳожи хатми қуръон қилиб, юртга ош берди. Ўзбек ойим қора кийиб, тазвия оиди. А. Қодирй, Ўтган кунлар. **Қора курси** (ёки стул) қ. курси. Қора курсига ўтираётган жиноятчига ўхшаб қолганидан, юзлари ловуллаб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Унда [суратда] қора стулда ҳукм қилинган гуноҳкорлар ўтирарди. Газетадан. **Қора меҳнат** (ёки иш) Маҳорат, малака талаб этмайдиган, оддий, ҳатто маълум даражада ифлослиги бўлган меҳнат, иш. Манлайимизга битилгани шу қора меҳнат экан, нетамиз. С. Сиёев, Ёруғлик. ..ўқув ҳақи жамғарши учун ҳар қандай оғир, қора меҳнатдан ҳазар қилмадим. Ойбек, Нур қидириб. -Тортинма, Комилжон, — деди у жиддий, — қора ишга ҳам тайёрман. И. Раҳим, Ихлос. **Қора тортмоқ** 1) ёрдам, ҳимоя умидида бўлмоқ; ўзиники (яқин) билмоқ; орқа қилмоқ. Мен сизни қора торттиб келдим, Урмонжон ака. Сиздан бошқа ҳеч кимга гапирма олмайман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кейин бобомизни қора торттиб, бу ерга келдик, хотинлиям бўлдик. «Ёшлик»; 2) бир объектни мўлжал қилиб олмоқ, иш-ҳаракатнинг боиси деб билмоқ. Файрати ичига сиғмаган жон борки, бари қишлоқ биқинидаги тепаликни қора тортган. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. **Қора халқ** (ёки одам) Маданият, маърифат, билим кабиларга эга эмас; оми, тушунмаган. **Қора халқда тобелик, икром, андиша қолурми..**

С. Сиёев, Аваз. *Қора халқ уни қарсақлар билан олқишлади.* К. Яшин, Ҳамза. *Оғайни, мен қора одамман. Заргар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Қора чақам йўқ айн. сариқ чақам йўқ қ. чақа** I. *Аммо ёнида қора чақаси йўқ одамга бу [саккиз юз сўм] — жаҳаннамнинг қилкўпригидай мудҳиш нарса.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қора қилмоқ** 1) *айн. қора тортмоқ.* Қариндошларини қора қилиб, бу ерларга келиб қолган; 2) *айн. қораламоқ* 4. *Улар от изини қора қилиб, бўри учраган тепаликка боришди.* С. Нуров, Нарвон. *Улар эрталаб ўтган кўй сурувларининг изини қора қилиб.. тепаликлар оша юришди.* А. Ҳасанов, Чироқлар. **Қораси ўчмоқ** Кўринмай кетмоқ, йўқ бўлмоқ. *Поезднинг қораси ўчгунча мўлтираб қараб турдим, кейин йиғлаб-йиғлаб, изимга қайтдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Қорасини кўрсатмоқ** Кўриниш бермоқ. *Полвон болам-ку, қорасини кўрсатмай, сувга тушгандек ғойиб бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Қорасини олмоқ** Қорасини илғамоқ, кўрмоқ. *Куннинг ўзи пешин вақти бўлганда, Пойгачилар қорасини олади.* «Алпомиш».

13 Қора (эркаклар исми).

ҚОРААНДИЗ Мураккабгуллилар оиласига мансуб, тоғ-адирларда ўсадиган, кўп йиллик ўтсимон доривор ўсимлик.

ҚОРААРЧА Сарвлар оиласига мансуб игнабаргли дарахт ёки бута, арчанинг бир тури.

ҚОРАБАЙИР Отнинг Ўзбекистонда етиштирилган, салт миниладиган ёки аравага қўшиладиган, танаси қисқароқ, бели текис ва кенг бўлган зоти. *Атайин Самарқанддан иккита қорабайир олдириб келганлар.* С. Аҳмад, Уфқ. *Унинг учинчи бойлиги — қорабайир оти эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҚОРАБАЛИҚ Чучук сувларда яшайдиган, қорни тирқишли балиқ.

ҚОРАБАРАК Кўпинча шўрхок ерларда ўсадиган, кузда ва қишда туя ейдиган бута ўсимлик.

ҚОРАБОВУР Чўл ва даштларда яшайдиган, кўкраги қора тусли, каптарсимон овқуши, булдуриқ.

ҚОРАБОШ Қорамтир тўпгулли, йўғон пояли қиёқ.

ҚОРАБУЗОВ Куракоёқли қушлар туркумига мансуб йирик сув қуши.

ҚОРАБУРА Тўғон, дамба, соҳилбўйи тўсиқларга, сув урган ерларга босиш учун ичига тош солиб, сим билан боғлаб тайёрланган шох-шабба боғлари.

ҚОРАБУҒДОЙ Бугдойнинг дони майда, паст нави.

ҚОРАВОЙ 1 Куракоёқли қушлар туркумига мансуб балиқхўр, сувда яшовчи қуш тури.

2 Қоравой (эркаклар исми).

ҚОРАГУЛ 1 Қора гулхайри.

2 Шу ўсимлик гулидан тайёрланган бўёқ. *Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр маҳсиларни [Шоқир ота] силлқ ёғоч билан кучи борича ишқалаб, сўнг қорагул суркаб, уларга пардоз беради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРАДОРИ Кўкнорининг думбул бошоғи ширасидан қуритиб тайёрланадиган, қаттиқ маст қиладиган гиёҳванд модда; тарёк, афюн. *Ҳожихон қорадори есалар, бирга еди. Ҳеч нарсадан ҳазар қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қорадорига ружу кўйиб, уни сушистеъмол қиладиган гиёҳванд б—7 кун уни истеъмол қилмай қолса, тирик мурдадек тиришиб қолади ва, ниҳоят, ҳалок бўлади.* Газетадан. *Анави қорадорингдан мошдек бериб кет-да, бир ҳаз этай.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚОРАЖАНЖАЛ Халқ селекциясида чиқарилган, ўрта кечпишар маҳаллий хўраки ва майизбоп узум нави.

ҚОРАЖИГАР 1 *анат. қ. талоқ.*

2 Гўшти ейиладиган ҳайвонларнинг шу аъзоси (масаллиқ, овқат сифатида). *Ҳасинга қоражигар солмоқ.*

ҚОРАЙИШ Одам терисининг қуёш нури ёки сунъий манбалар таъсирида қорамтир тус олиши; баданнинг тобланиши.

ҚОРАЙМОҚ 1 Қора тусга кирмоқ; қора ранг олмоқ (қ. қора 1). *Оқ кишмиш, қора кишмиш, Кишмиш қорайиб пишмиш.* «Кўшиқлар». *Тутаб ётган тутундан горга кираверишидаги тошлар қорайиб кетган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Шох-шаббалари учган, ёнғиндан қорайган ўрмонлар туман орасида ваҳим бир сукут сақларди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қорага мойил, тўқ ранг олмоқ (қ. қора 2). *Йўлчи қуёш ва дала шамоли билан бир оз қорайган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Холматжон сувсизликдан қорайиб кетган бир*

туп ниҳолни суғуриб олмоқчи эди, илдизи билан чиқмай, бўғзидан узилди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Ифлослантирадиган нарсалар қоплаб, ўз тиниқлиги, тоза рангини йўқотмоқ; хира, кир тусга кирмоқ. *Жўравой аввалига пинагини бузмайди, қорайиб кетган дўпписини бошидан олиб, кафтига бир уради-да, қайта кияди.* Газетадан. *Овқат пилди. Қозоннинг ранги чиқиб қорайган гўжгага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаҳҳор, Анор. *Яхшиямки осмон бор — ердан кўтарилган қанча-қанча губорларни ютгани билан қорайиб кетмайди.* Мирмуҳсин, Топилган ҳусн.

4 Қоронғилик билан қопланмоқ; қоронғилашмоқ. *Куйиш бота бошлар.. гавжум қирларга Қорая-қорая тўшалар оқшом.* А. Орипов, Юртим шамоли. *Эртаси атроф қораяркан, Жондор вагончини ўз пинжигга олиб, «сухбат»га жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Бошқа нарсалардан ажралиб ёки ғирашира кўринмоқ, шарпаси кўринмоқ. *Чодир ёнида соядек қорайиб турган киши олдида тўхтаб, энгашиб, унинг бетига қаради.* С. Аҳмад, Уфқ. *..икки томондаги тоғ чўққилари осмон сатҳида элас-элас қорайиб кўринар эди.* О. Ёкубов, Излайман.

ҚОРАЙТИРМОҚ Қораймоқ фл. орт. н. *Қошни қорайтирмоқ. Офтобда баданни қорайтирмоқ. Ойналари қорайтирилган машина.* ■ *Бегона эркакнинг қўли оқ сочи қорайтирар эмиш. Тавба қилдим.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚОРАКАЛТАК с.т. Тўғри келган нарса билан қуролланиб уриш, уришиш; оломон. *Ҳирот томонидан ҳукумат қўшини ё қоракалтак оломони келиб қолса.. ишга халал етиши мумкин эди.* С. Айний, Қуллар.

ҚОРАКАШ I Олдинга ундалса, орқага тисарилаверадиган, юрмайдиган; асов (от ҳақида).

2 кўчма с. т. *Ўжар, қайсар. Сим қоқилган жойга ҳозирман.. ўжар, қоракаш хотинлар бўлса ҳам, бир минутда ўзимга ром қилиб.. сездирмай ишлайман.* «Муштум».

ҚОРАКЕСАК Гўштнинг ёғсиз юмшоқ жойи.

ҚОРАКОСОВ 1 айн. қоракуя 2.

2 кўчма Қорайиб кетган; қоп-қора (қўл ҳақида). *Офтобдан ва чўл шамолидан қорайган қотма, ҳорғин юзи, ўқрайган кўзлари,*

қоракосов қўллари оғзидан чиққан сўзларни тасдиқлаб турарди. М. Осим, Элчилар.

ҚОРАКУЯ I Ёқилғининг ёнишидан ҳосил бўладиган ва қозон остига, тутун йўлларига ўтириб қоладиган қуя; қурум. *Трубларни қоракуядан тозалармоқ.* ■ *Унинг чаккаси тилиниб ёрилган, қон сизиб оқиб тушарди. Ўзи бўлса, устма-уст қоракуя босарди.* М. Мансуров, Ёмби.

Юзига қоракуя суртмоқ Бадном қилмоқ, юзи қора қилмоқ. *Жуманни суд ҳам қилармиз, юзига қоракуя ҳам суртармиз, бир умрга майиб ҳам қилармиз, майли.. лекин қурилишга бундан нима фойда?* А. Мухтор, Туғилиш.

ҚОРАКУЯ II Замбуруғлар кўзгатадиган, илдиз бўғзи ва поя асоси қорайиши билан кечадиган ўсимликлар касаллиги: ғалла экинларининг донига тушадиган ва уни зарарлантирадиган ун. *Аччиқ бегона ўтлар ва қоракуя касаллиги тарқалган майдонлардан дон экинларини ажратиб ўриш зарур.* Газетадан.

ҚОРАКЎЗА Суғориладиган ерларда ўсадиган, бир йиллик сербарг ёввойи (бегона) ўт. *Қоракўзага қарши курашишда қарбин дориси жуда яхши натижа беради.* Газетадан.

ҚОРАКЎЛ I Асосан, Ўзбекистоннинг Қоракул туманида етиштирилган, ҳозирги вақтда иқлим шароитлари ўхшаш бошқа ҳудудларда ҳам тарқалган, кўзисидан жингалак юнгли мўйна олинадиган зотли қўй нави. *Қара.. қандай дилбар манзара: кунгай қияликлар, қоракўл қўйлари.. юз дардга даво мусаффо ҳаво..* К. Яшин, Ҳамза.

2 Шундай қўй кўзисининг юқори навли жингалак териси, мўйнаси. *Қоракўл тайёрлаш. Қоракўл тери. Қоракўл қулоқчин. Қоракўл ёқа..* ■ *Пахта, ипак, қоракўл — Бойликларинг мунча мўл.* Ё. Мирзо.

ҚОРАКЎЛЧИ Қоракўл қўиларини боқиш ва қоракўл териси етиштириш билан шуғулланувчи чорвадор. *Жуда саз-да, мен қоракўлчилар кенгашига келганман.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОРАКЎЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қоракўл қўиларини боқиш, кўпайтириш ва қоракўл тери етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *У шунча йил қоракўлчилик соҳасида ишлаб, бундақа териларни деярли кўрмаган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ҚОРАЛАМА Хомаки тарздаги, ишлов бериб якунланмаган матн. *Саҳар туриб, у йўл тадоригини кўрди. Қоралама шеърларини олди.. С. Сиёев, Аваз. Қораламалар чоп этилиши жараёнида бу саҳифалар силлиқланди. Газетадан.*

ҚОРАЛАМОҚ 1 Қора тус бермоқ, қора тусга киритмоқ, қора ранг билан бўямоқ, қора қилмоқ. *Матони қораламоқ. Ойнани қоралаб, қуёш тутилишини кузатмоқ. ■ Мотоцикл ерга ағанаганча, бензини тўкилиб, қор юзини қоралади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

Қаламни қораламоқ эск. Савағич қаламни сиёҳга ботирмоқ, унга сиёҳ олмоқ. *Анвар ҳам мулойимгина кулумсираб олгач.. яна қаламини қоралаб, қоғоз устига бир-икки калима ёзди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қоғозни қораламоқ* Қоғозга ёзмоқ, қоғозга ёзувлар туширмоқ. *Хат ёздадинг, дея койима мени, Қоғоз қоралашга тегмайди қўлим. Уйғун. Ундан анча кичик укаси ҳам, унга тақлид қилиб, қоғоз қораларди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

2 Қоралама матни, нусхасини тайёрламоқ, қоғозга туширмоқ. *Бурноғи йили бир роман қораловдим, ука. Қоралама чанг босиб ётувди. М. М. Дўст, Лолазор. Ишининг бошида, расмларнинг чизгиларини қоралаб, ора-сира чалғиш учун шамдонларни дўқиллатиб ясаб юрган кезларида устахонасига Абдумалик кириб келди. «Ёшлик».*

3 кўчма Айблаб, ёмонлаб гапирмоқ ёки ёзмоқ. *Бу билан мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзини оқламоқчи эмасман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Аҳмедов ўз сўзида янги директорнинг ўқитувчиларни «ёмон» ва «яхши»га ажратиб олганлигини қоралади. С. Зуннунова, Олов.*

4 Кўздан қочирмай, қорасига қараб, қорасини олиб юрмоқ, қорама-қора бормоқ. *[Зикир] Аёлга узоқдан салом ишорасини билдиргач, толлар орқасидан юриб, уни қоралаб келаверди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Эргаш ака изни қоралаб, уч-тўрт қадам босдилар-у, тўхтаб қолдилар. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

5 Сон-миқдор билдирувчи сўз билан қўлланиб, шу сўз англаган ёшга яқинлашишни билдиради. *Саксонни қоралаган чол. ■ Низомов олтишини қоралаган бақалоқ киши эди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

ҚОРАЛИК Қора эканлик, «қора» сўзининг маъноларига алоқадор маъхум от. *Бахти қоралик. Ичи қоралик. ■ [Кумушнинг] Камон қошлари ортиқ мавж уриб ўзини кўрсатган, бир оз бота турган шахло кўзлари тағин ҳам тим қоралик, тағин ҳам нурлилик касб этган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОРАЛОВЧИ 1 Қораламоқ фл. сфдш. *Аҳмад Ҳусайн.. муҳаррир билан учрашувнинг оқибатини.. қораловчи ифодаларда баён қилди. Ойбек, Нур қидириб.*

2 ҳуқ. Суд олдида судланувчининг айбдор эканлигини қувватловчи; айбловчи. *Давлат қораловчиси. Жамоат қораловчиси. ■ Қораловчи гапириб, оқловчи гапириб.. Олиянинг ўзи охириги сўздан воз кечиб, суд хайъати.. қамоқ мuddатини эълон қилди. М. М. Дўст, Лолазор.*

ҚОРАМАЛДОҚ Бошмалдоқ билан ўрта бармоқ ўртасидаги иккинчи бармоқ; кўрсаткич бармоқ. *Одатда навқирон ишчилар ўнг қўлининг қорамалдоғи ва ўрта бармоғидан маҳрум бўлиб туришади. Газетадан.*

ҚОРАМАШОҚ 1 Бир турли ўтсимон ўсимлик. *Қўйлар қорамашоқ, қўнғирбош.. ўтларини севиб ейди. Газетадан.*

2 шв. айн. қарға **2.**

ҚОРАМА-ҚОРА Кўздан қочирмай, қораси билан кетма-кет. *Бошқалар эса қорама-қора бориб, кўча оғзида тўхтаб қолишди. С. Зуннунова, Олов. Азизхон икки қўлни орқасига қилиб, шошилмай борар экан, нотаниш йўловчи унга эргашиб, қорама-қора келарди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ҚОРАМАҒИЗ Қорачадан келган; қоратўр(и), қорача. *Қорамағиз йигит. ■ Ҳали узоқ бўлса ҳам, унинг офтобда пишган қорамағиз юзини кўриб турибман. Ш. Отамуродов, Кўнгил. Бўйнига катта бир илонни чирмаштириб олган.. қорамағиз йигит растага кириб келди. Мирмуҳсин, Она.*

ҚОРАМИҚ Қир-адирларда, ғаллазорларда ўсадиган, дони заҳарли бир йиллик бегона ўт. *Қорамик донаси бўлгунча, бугдойнинг сомони бўл. Мақол. ■ Бугдойзорлардаги ҳосилни ўришдан олдин бегона ўтларни, айниқса.. қорамик каби заҳарли ўтларни албатта ўриб олиш керак. Газетадан.*

ҚОРАМОЙ Нефтдан бензин, керосин ва газолин ажратиб олингандан кейин қол-

ган қуюқ қора суюқлик; мазут. *Низомжон каттакон печда қорамой аралаштирилган кўмир кукунининг ловуллаб ёнишига қараб, жимгина ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОРАМОЛ Шохли, йирик чорва ҳайвони (хўкиз, буқа, сигир). *Чорва учун очилган бу йўлдан қўю кўзилар, эчкилар, қорамоллар ўтади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Йил бошида гўшт планини бажариш учун бозордан йигирмата қорамол сотиб олинди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ҚОРАМОЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қорамол боқиш, уларни кўпайтириш ҳамда улардан гўшт, сут маҳсулотлари етиштириш, саноатга тери ва б. хомашё етказиб бериш билан шуғулланидиган соҳаси. *Қорамолчилик фермаси.*

ҚОРАМТИР Қорага мойил, оч қора, сал қора. *Қорамтир булут. Қорамтир тун.* ■ *Чуқур жар тубида қорамтир анҳор пишқириб, бўғиқ садо таратиб оқаетибди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ариқчалар бўйида ўткир ҳидли, қорамтир ялпизлар, сершоҳ жамбиллар ўсган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳиндуларнинг туслари қорамтир, кўз-қошлари қоп-қора бўлади.* С. Айний, Қуллар. *Абдишукур манглайи тиришган, кўзойнакли, этсиз қорамтир юзи ичига ботган.. ориққина киши.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРАМУҒ қ. **қорамик.** *Қорамуғнинг донасидай Кўзидан айланай шуни.* «Бойчечак».

ҚОРАПАТАК Кўй-эчкиларнинг тунаши учун гўнг қатламидан иборат тўшама.

ҚОРАПЎЧОҚ Ўзбекистонда яратилган, туси тўқ яшил, эти оқ, юмшоқ, ширин кечпишар қовун нави.

ҚОРАСОВУҚ Ҳавонинг ўртача суткалик ҳарорати мусбат бўлгани ҳолда, ўсимлик қоплами ва тупроқ усти қатламининг 0° ва ундан ҳам пасайиши (бу ҳодиса юз берганда, барглар совуқ таъсирида қораяди).

ҚОРАСОН 1 *айн. гангрена.* *Яна хат келди.. «чап оёғим қорасон бўлибди».* С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 Чорва моллари ва ипак қуртларига қиргин келтирадиган юкумли касаллик.

ҚОРАСУВОҚ Дастлабки, пардозсиз сувоқ. *Деразаларнинг кўпи қорасувоқда, аксар деразаларга энди ойна солинаётир.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚОРАСУЛИ *айн. қоракўза.*

ҚОРАТОЛ Тол дарахтининг новдаси жигарранг-қизғиш, чайир бўладиган нави. *Қоратоллар хомуш бош эгиб турган қорамтир ҳовуз сатҳида бир тўп хазон қалқиб юрибди.* Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚОРАТОМОҚ *шв. айн. жиблажибон 1.*

ҚОРАТЎР(И) Қорачадан келган; қорамғиз, қорача. *Қизлардан қоратўригина келгани ўрнидан туриб, орқа этагини қоққан бўлди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Бошини рўмол билан танғиган, тахта зинадан тушиб келаётган қоратўри қиз Моҳидилдан кўз узмасди.* С. Зуннунова, Гўдак хиди.

ҚОРАЧА 1 Қорага мойил; қоратўр(и), қорамғиз. *Ўзи қорача бўлгани учунми, бу хол тезда кўзга ташлана қолмасди.* С. Зуннунова, Олов. *..сепкилли, қорача юзи салпал пардозланган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 *тар.* Ўрта асрларда аҳолининг зодагон бўлмаган табақаси.

3 *этно.* Айрим туркий халқларда уруғ номи (мас., ўзбекларнинг қатағон, лақай, қирқ, сарой қабилалари таркибида қорача уруғи бўлган).

4 *шв.* Қора, авом халққа мансуб киши. *Ушу ёшга келиб, наинки худога, ҳатто буни — қорача, севгилисини — хўжа деб, бир-бирларининг қовушишларига.. йўл бермай келган урф-одатларга ҳам тил тегизмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОРАЧАКАК Атиргуллилар оиласига мансуб, ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги. *Қорачакак ёввойи ҳолда ўсади.. Бойсун тоғида кўп учрайди.* Газетадан.

ҚОРАЧИРИК *тар.* 1 Кўнгиллилардан ташкил топган, дуч келган нарса билан қуролланган номунтазам қўшин.

2 Шундай қўшин сафидаги жангчи.

ҚОРАЧИРОҚ Ичига мазут ёки зиғир ёғи солиб ёқиладиган, пиликли, чўяндан қуйилган чироқ; лампа. *Қорачироқнинг пилиги тугаб қолди шекилли, у ҳам ўчиб қолди.* Ҳ. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ҚОРАЧИҚ Кўз рангдор пардасининг марказидаги қора рангли тешик (ундан кўзга ёруғлик нури ўтади; ёруғда торайиб, қоронғида кенгаяди). *..унинг ўлганига ишонмай, қовоғини кўтариб, қорачиғига қаради.* В. Гофуров, Вафодор. *Давроннинг қовоғига ўқ парчаси тегиб шилиб кетган, кўз қорачиғини ҳам зарарлаган эди.* Т. Рустамов, Мангу жа-

сорат. *Узоқларга боқар сузук кўзингиз, Нуқтадай тор қорачиқдан оқар нур.* Ф. Фулом.

ҚОРАЧОЙЛАР Россия Федерациясининг Қорачой-Черкасия Республикаси ва Ставрополь ўлкасида яшовчи, қорачой-болкор (туркий) тилида сўзлашувчи халқ.

ҚОРАШАҚШАҚ Чумчүксимонлар туркумининг шақшақлар оиласига мансуб сайроқи куш. *..йўл четидаги тут томондан қорашақшақ шақиллаб учиб кўнди.* М. Мансуров, Ёмби.

ҚОРАШҶРА Шўр ерларда ўсадиган ёввойи ўт. *Қорашўра ўсган жойлар ям-яшил далани эслатса-да, лекин у чорва учун бутунлай яроқсиз.* «Фан ва турмуш».

ҚОРАЯЛОҚ Чумчүксимонлар туркумига мансуб, гала-гала бўлиб учадиган қора куш. *Чугурчуқ, загизгон, қораялоқ каби кушлар.. қора гилос шохларидан нари кетмас, боғча тўрини доим чуғур-чуғур овозлар босиб ётарди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ҚОРАҚАЙИН Тоғли худудларда ўсадиган, пўсти оч кулранг, ёғочи оғир ва қаттиқ йирик дарахт; шамшоднинг бир тури.

ҚОРАҚАЛПОҚ Қорақалпоғистон туб аҳолисини ташкил этувчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қорақалпоқ халқи.*

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Қорақалпоқ тили.*

ҚОРАҚАЛПОҚЛАР Қорақалпоғистон туб аҳолисини ташкил этган, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қорақалпоқ халқи.

ҚОРАҚАНД I Сирти сал тилим-тилим, туси жигарранг тўқ яшил, пўсти қаттиқ, эти қалин кечпишар қовун нави.

ҚОРАҚАНД II Тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги ва унинг овқатга солинадиган қорамтир майда сершира, нордон меваси; зирк. *У [зирк] майиз катталигида, ранги тўқ сансар, қовжираб қуригани эса қорамтир тусда бўлади. Буни халқимиз «қорақанд» деб ҳам аташади.* Газетадан.

ҚОРАҚАРАҒАЙ Шох-шаббаси учли конус шаклида бўладиган, доимо яшил, игнабаргли дарахт ёки бута.

ҚОРАҚАРҒА қ. қарға.

ҚОРАҚАТ, қорағат Баъзи турлари зийнат учун, баъзи турлари эса меваси учун ўстириладиган хушбўй бута ўсимлик *ва

унинг сершира, ширин ёки нордон-ширин, кўпинча қизил ёки қорамтир меваси; қора смородина. *Қизил қорағат. Қора қорағат.*

■ *Ғир-ғир шамол эсади, қорақат, чияларнинг ёқимли иси анқийди.* С. Муродбеков, Ёвшан иси. *Шишларни йўқотиш учун.. тарвуз, узум, қора қарағат ҳамда четан мевасини истеъмол қилиш керак.* «Фан ва турмуш».

ҚОРАҚИЁҚ Бошоқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўтсимон ўсимлик; ажриқбош; ем-хашак экини.

ҚОРАҚОВУҚ Тоғли ерларда ўсадиган кўп йиллик, пиёзли доривор ўсимлик. *Янги дори тоғ ёнбағирларида ўсадиган қорақовуқ ўтидан олинади.* Газетадан.

ҚОРАҚОШ I бот. Мураккабгулдошларга мансуб, хушманзара ўтсимон ўсимлик. *Бойчечаклар кетидан қорақошлар очилди.. Қизлар қорақошлар терди, қулоқларига тақди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҚОРАҚОШ II бот. шв. 1 Қора тусли, бўртиб чиққан йўли бор, кам этли ширин кузги қовун нави.

2 Сирти қалин тўрланган, туси оч яшил, эти ширин ва хушбўй ҳандалак тури.

ҚОРАҚУЙРУҚ айн. жайран.

ҚОРАҚУЛОҚ Мушуклар оиласига мансуб, тумшуғи узун, қулоғининг учи қора сутэмизувчи ҳайвон.

ҚОРАҚУРТ Бўғимоеқдилар типининг ўргимчаксимонлар уруғи вакили: усти баҳмалга ўхшаш, қора тусли; фақат урғочиси заҳарли бўлади. *Қорақурт чақаётганда, одам сезмай ҳам қолади. У, худди қандалага ўхшаб, чақиб қочади.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ҚОРАҚУШ Қарғасимонлар оиласига мансуб парранда; қора пагли чўл бургут.

ҚОРАҚҶТИР Яра битаётганида, унинг устида ҳосил бўладиган қаттиқ пўст.

ҚОРБҶРОН I Шамол аралаш кучли қор ёғиши; қор бўрони. *Эрталаб бошланган қорбўрон тобора кучаймоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сурувнинг орқасида Бобоқул ота келарди. Қаршидан ҳамла қилаётган қорбўрон гўё унинг баланд қоматини букканди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бир-бирига қор юмалоқлаб отиш ўйини. *Қорбўрон ўйнаган қиз ҳам қўрқадими? Юраверинг. Мен кафил.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚОРГИЧ Қориш, қориштириш учун ишлатиладиган асбоб.

ҚОРЁҒДИ этн. Мархумнинг вафотидан кейин биринчи қор ёққанда ўтказиладиган мотам маросими.

ҚОРИ [а. قارئ — ўқувчи, Куръонни қироат билан ёддан ўқувчи киши] 1 Куръоннинг барча сураларини ёд олган ва уларни қироат билан ўқувчи шахс. *Куръонни бошдан-оёқ ёд олган «қорилар».. рўза ойида пул ишлаб қоладилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Қози ёнидаги Асад қорига юзланди: -Имом домла, ўқинг-чи, нима битибди буёнга.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Фотиҳа тортилгандан сўнг, қутидор ва Офтоб ойим қорига пул бердилар.* А. Қодирй, Ўтган кунлар.

2 Кўзи ожиз, кўр киши (хурмат юзасидан уларни шундай атайдилар). *Таёқ йўл кўрсатар аъмо қорига, Ул ҳам кўнган қисматида бориға.* «Эрали ва Шерали».

ҚОРИЛИК Қори иши, вазифаси. *У, мадрасани тамом қилгач, «қори» деб ном олган бўлса ҳам, унга бирор жойда қорилик ёки имомлик қилиш насиб бўлмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОРИЛМОҚ Қормоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Терт яхши қорилди. Сутга қорилган хамир.* ■ [Ҳакимбойвачча] *Қаймоққа қорилган нонлар билан тўла дастурхон ёзиб, аччиқ чойни қуя бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг тупроққа қорилган гавдаси юқоридан юмалаб тушиб, шу ерда тўхтаганига гувоҳ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОРИН 1 анат. Тананинг қорин девори билан қорин бўшлиғидан иборат пастки, овқат ҳазм қилиш аъзолари, яна баъзи бошқа аъзолар жойлашган қисми. *Нормат анча ергача қорни билан судралиб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қорни солинган биялар елинларини тирсиллатади.* А. Қодирй, Кичик асарлар. *У ўтирган ерида қоринини ушлаб, қотиб-қотиб кулади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 с.т. айн. **қорин бўшлиғи.**

Қорин бўшлиғи Тананинг юқоридан, яъни кўкрак қафасидан диафрагма билан ажралиб турадиган, пастдан катта чаноқ бўшлиғи, орқадан умуртқа поғонаси, ёнбош ва олдиндан сербар мускуллар билан чегараланган қисми.

3 с.т. айн. **меъда, ошқозон.** *Оч қоринга тушган ўтқир май виз эттириб қайнатди-да, томоқ остини ловулатмоққа олди.* А. Қодирй, Ўтган кунлар. *Ҳозир.. қўй-қўзилар куни билан қоринларига йиққан овқатларини, бамайлихотир ётиб, кавиш қайтараётгандир.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қорни оч Қорни (меъдаси)да ҳеч нарса йўқ, овқат (емиш) талаб. **Қорни очмоқ** Емиш талаб бўлмоқ, овқат тусамоқ. -*Рост, қорним очди, — деди Турғунбой пешонасидан терларни сидираркан.* Т. Ашуров, Оқ от. *Қорним очса.. темир товоғимга озгина-озгина сут соғиб оламн..* С. Сиёев, Ёруғлик. **Қорни тўймоқ қ. тўймоқ 1.** *Қорним нонга тўймапти, бирор иш топиб бер.* Т. Ашуров, Оқ от.

Қорни тўқ қ. тўқ 1 1. *Қорни оч билан қорни тўқнинг нима иши бор?*

4 Ҳайвонларнинг масаллиқ сифатида ёки идиш сифатида ишлатиладиган шу аъзоси. *Ичак, қорин гўшт бўлмас, Душман асло дўст бўлмас.* Мақол. *Бир қорин мойни бир қумалоқ чиритар.* Мақол. ■ *Тошхол буғланиб турган ўпка, жисар, буйрак, қоринларни пичоқ билан нон устига олиб қўйгач, бармоқларига пуфпуфлаб тўғрай бошлади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Хуржуннинг икки кўзини тўлғазиб, қоринда мой келтирадиган қишлоқи мурид Тиллабой келиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 *кўчма* Тирикчилик, ейиш-ичиш; қурсок, жигилдон, нафс. *У фақат қоринини ўйлайди.* ■ *Матқовул ака, мен нон топармиканман, деб қорин ғамида мактаб очганим йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳадеб қоринни ўйлаш керак эмас.* С. Сиёев, Ёруғлик.

6 *кўчма* Қумғон, чойдиш, оптова, хум, кўза каби идишларнинг нарса солинадиган, ташқарига қаппайиб чиққан кенг, йўғон қисми. *Бутилканинг қорни. Кўзанинг қорни. Самоварнинг қорни. Чойнакнинг қорни.* ■ *Ҳамиша Қодировнинг столида қорни катта графин сув билан тўла турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 Баъзи чолғу асбобларининг ўйиб ёки бошқа йўл билан ишланадиган ичи бўш қисми (асбобнинг дастага уланадиган, овоз берадиган қисми). *У аянчли бир вазиятда қоракуя бўлиб куйиб, қорнининг юз тахтаси ўйилиб тушган дуторни қўлига олди ва бошини аста кўтарди.* Н. Фозилов, Дийдор. *..одам қанча оч бўлса, шунча яхши ишлайди,*

дурнинг ҳам қорнини тешишмаса, жангларамасди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

8 с.т. Ич, бачадон. Менам қўзиларни онасининг қорнидан тушиши билан ажратганим йўқ. С. Анорбоев, Оқсой. Уйимизнинг тўри сеники. Тор қорнимга сиққан, кенг уйимга сигмайсанми? Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бир қориндан талашиб тушган Бир онадан туғилган. **Онасининг қорнида** 1) ҳали туғилгани йўқ. У келганда, сен чақалоқмидинг ё онанг қорнидамидинг.. Ойбек, Танланган асарлар; 2) кўчма мутлақо йўқ, ер юзиде топилмайди. Менинг устимдан ариза ёздиғанлар онасининг қорнида, афандим. П. Турсун, Ўқитувчи. **Онасининг қорнида ётгандай** Жуда тинч, беташвиш. Хотиржам бўл, кийикчанг худди онасининг қорнида ётгандай роҳат қиялти. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. **Қорин пиёз (нинг) пўсти бўлди** Қорин ниҳоятда очди. Менинг қорним пиёзнинг пўсти бўлиб кетди. В. Ғофуров, Вафодор. **Қорин солимоқ (ёки қўймоқ, ташламоқ)** Қорни меъерий ҳолатдагидан катталашмоқ, қориндор бўлмоқ. ..тезда қорин қўйиб, кўзойнақ тақди. Мирмуҳсин, Умид. Машинадан ўрта ёшлардаги, сал қорин ташлаган.. бир киши тушди. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҚОРИНБОЙ с.т. 1 Қорин қўйган, қорни катта. Анави қаққайиб турган қоринбой одамни қара.

2 Амалдор, мансабдор шахсларга нисбатан қўлланади. Хиёлнинг қоринбой бўлиб кетганини билмас эканмиз-да.. И. Раҳим, Тақдир.

ҚОРИНБОҒ От ёки эшакнинг қорнидан тортиб, эгарга маҳкамланадиган ёки қорнидан ўтказиб, арава шотисига боғланадиган энли тасма; қоринбоғич. Қамбар тойчанинг қоринбоғини бўшатиб, қозиққа боғлади. Ойбек, Танланган асарлар. **Қобилбой аравага қўшиғлиқ отнинг бошини силаб эркалади, анжомларини кўздан кечирди, қоринбоғини қаттиқ тортиб боғлади.** Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚОРИНБОҒИЧ 1 Яктақ, тўн ва ш.к. кийимларнинг тугма ўрнида ишлатиладиган боғичи.

2 айн. қоринбоғ.

ҚОРИНДОР Қорни катта, қорни дўппайиб чиққан (қ. қорин 1, 6). Тожиддин Қо-

сим бўйи шипга етгудай, қориндор, ола кўз, ботиқ пешона, кўсанамо, қирқ беш ёшлардаги киши. Ойбек, Нур қидириб. Салимжон плитка устидаги кўк, қориндор чойнақдан бир қултум сув ичди. Н. Аминов, Тилло табассумлар.

ҚОРИНЛИ 1 Аниқловчи сўз билан қўлланиб, шу сўз англатган ҳолатдаги қоринга эгаликни билдиради (қ. қорин 1, 6). Қишлоқнинг кажаве қоринли, юм-юмалоқ оқсоқоли иссиқдан ҳарсиллаб-гурсиллаб етиб келди. Ойбек, Навоий. ..бир ҳовуч тамаки олиб, уни гулхан олдида турган кенг қоринли.. хива чилимининг сархонасига босди. С. Айний, Қуллар.

2 айн. қориндор. 63 ёшда, серсоқол, гавдали.. шўхтабиат, қоринли бир киши бўлиб, юртнинг қозикалонидир. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚОРИНЧА Қорин с. кичр.

Мия қоринчаси анат. Мия бўшлиғи.

Юрак қоринчаси анат. Юракнинг қон томирларида қон ҳаракатини бошқарувчи қисми.

ҚОРИХОНА [қори + хона] 1 тар. Муслмонларнинг қорилар тайёрланган диний ўқув юрти. [Султонбек:] Бир ўғлим қорихонада ўқийди. Бир ўғлимни Хадрадаги ўрис мактабига бердим. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Масжиднинг қуръон тиловат қилиш учун ажратилган бўлмаси; кироатхона. [Қори] Секин-секин қорихонадан чиқиб келди ва нарида ўтириб, қуръон ўқиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРИШИҚ Аралашиб, қоришиб кетган, аралаш-қуралаш. Қозимнинг димоғига ўт-ўланларнинг бир-бирига қоришиқ исми урилди. Э. Усмонов, Ёлқин. Алам ҳам, армон ҳам қоришиқ эди бу хўрсинишда. М. Мансуров, Ёмби.

Қоришиқ ундош тли. Портловчи ва сирғалувчи товущдан таркиб топган мураккаб ундош, мас., ц (т+с), ч (т+ш) каби.

ҚОРИШМА 1 Суюқ ёки майда заррали сочилувчан нарсаларнинг ўзаро аралашуvidан, қоришувидан ҳосил бўлган модда; қоришиқ масса; аралашма. Асал билан сариёғ қоришмаси. ■ Пахта майдонлари минерал ва органик ўғитлар қоришмаси билан ўғитланиб, сифатли шудгорланди. Газетадан.

2 айн. бўза II. Цемент қоришмаси. Оҳақ қоришмаси. Қоришма билан ғишт термоқ. ■ Қадимги Римда боғловчи модда сифатида оҳақ қоришмасига майдаланган вулкан жинслари ишлатилган. «Фан ва турмуш».

ҚОРИШМОҚ I Қормоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бирига аралаш, қўшилган, бирлашган ҳолга келмоқ. У қор, тупроқ қоришиб, аталаси чиққан майдонда чўзилиб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

3 кўчма Аралашиб, кўшилиб, бир бўлиб кетмоқ; аралаш-қуралаш бўлиб, фарқини йўқотмоқ. Гап қоришиб кетди. Фикр қоришиб кетди. ■ Унинг миясида ола-қуроқ мулоҳазалар қоришиб кетди. «Шарқ юлдузи».

4 (ж. к. билиш) Беланмоқ, бўялмоқ, ботмоқ. Лой ва тупроққа қоришган жангчиларни танимоқ кийин эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Таниш зангори дурра тупроққа қоришиб ётибди. Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. Ўлим билан олишганларнинг, Жангда қонга қоришганларнинг Ҳайкалидир! Э. Раҳим.

5 кўчма Овора, банд бўлмоқ; куйманмоқ (бирор иш-юмуш билан). Кумушибди.. ошхона юмуши билан қоришиб ётган онасининг олди-га борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Турғун:] Оббо, Муҳаббат-эй.. Роса меҳнатга қоришиб қолибсиз-да, а? Мунча ўзингизни уринтирмасангиз? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Рўзғор ишларига қоришиб кетиши ҳам унча сезилмас, аксинча, овуtgандай бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

6 кўчма Бош суқмоқ; суқилмоқ, аралашмоқ, қотишмоқ. Жанжал бўлса, қоришмам. Ҳамза. Сен бу ишга иккинчи марта қоришма. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРИШТИРМОҚ I Қоришмоқ фл. орт. н. Тупроққа қориштирмоқ. Бетон қориштирмоқ. ■ Бадбахтни [Ҳомидни] икки киши билан тупроққа қориштириб кетувчи Отабек экан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бир хил деб қарамоқ; фарқламаслик. Фикрларни қориштирмоқ. ■ Синекдоха билан метонимия асосан қуйидаги ҳолатларда қориштириб юборилади .. «ЎТА».

ҚОРИҚ Табибчиликда қон олиш учун ишлатиладиган, сигирнинг шохидан махсус ясалган асбоб; қортиқ. Қориқ солмоқ. ■ Ўтар бобо унинг билагини ушлаб, томир уришини текширди.. сўнг ётқизиб, яғрига қориқ қўйди. С. Сиёев, Аваз.

ҚОРИҚЧИ Қориқ солуви табиб.

ҚОРЛИ I Қори бор, қор билан қопланган. Қорли тоғлар чўққисидан боқади қуёш. Файратий.

2 Қор ёғиб турган; қор ёғаётган. Қорли тун.

ҚОРЛИК Қор қоплаган, қор босган жой. Шовулади тун бўйи шамол, Қорликларда ўчди изимиз. А. Орипов, Йиллар армони.

ҚОРМОҚ I Суyoқ ёки майда заррали сочилувчан нарсаларни бир-бирига аралаштирмоқ, қориштирмоқ. Толқонни шакар билан қормоқ. Қатиққа шакар қориб ичмоқ. ■ Қўй сути, қўй мойига Унадек унни қориб.. Қ. Муҳаммадий.

2 Обдан аралаштириб етилтирмоқ, ийламоқ, пишитмоқ (шу йўл билан ўзи боғланиб келган сўз англаган нарсани тайёрлашни билдиради). Лой қормоқ. Бетон қормоқ. ■ Кун чиқмасдан ун эладим, хамир қордим.. Ойбек, Танланган асарлар. Ёрмат хўжайиннинг сигир-бузоқларига терт қориш билан банд бўлган хотинининг олдида тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Булғамоқ, беламоқ, қориштирмоқ. Лойга қормоқ. ■ Сел ғўзаларимизни.. меҳнатимизни ҳам тупроққа қориб олди-кетди-ю, аммо юрак кўрчимизни, виждонимизни оқизиб кетгани йўқ. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари. Ўзингни балчиққа қориб, йиғлаб-ёлвориб, деҳқоннинг оғзидасини, косибнинг бўғзидагини умид этишга ор қилмайсанми, Матпано? С. Сиёев, Аваз.

4 кўчма Ботирмоқ, кўймоқ; гирифтор қилмоқ. Чўпонни севоладим, Ҳеч кўнгила кўёлмадим. Фурбатга қорганимнинг, Девга юборганимнинг Сабаби шунда эди. Ҳ. Олимжон.

ҚОРОВУЛ I Бирор объектни қўриқловчи қуролли шахс, шахслар гуруҳи; посбон, соқчи. Ўрда қоровули. ■ Подшонинг Бухорога келиши муносабати билан кўчалар тозаланган, қоровулу ясовуллар йўллари тинмай сув сепишарди. Мирмуҳсин, Меъмор. Арк қоровуллари кийимларини ечиб, кўрпаларига чўзилдилар. С. Айний, Дохунда.

2 Бирор объектга зиён-заҳмат етказмаслик, унда тартиб-интизом ва ш.к. ни сақлаш учун, қўриқлаш учун қўйиладиган шахс; қўриқчи. Ўрмон қоровули. Боғ қоровули. Кўча қоровули. ■ ТошМИ дарвозаси олдида қоровул уларни тўхтатди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Мозорни қиртишлаб то-

залади. *Гуристон қоровулига пул бериб, қуръон тиловат қилдирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 Кузатиб, огоҳ бўлиб турувчи. *Умрзоқ кўприкнинг нариги четида қоровул бўлиб туриш учун кетди.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Лекин элликбоши Йўлчининг изига қоровул туширганлигидан хабардор бўлган.. Қоратой Йўлчининг тадбирларини маъқул кўрмади. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 ҳарб. Бирор объектни сақлаш, муҳофаза қилиш вазифаси юклатилган ҳарбий бўлинма. *Гарнизон қоровули. ■ Қоқ ярим кечада қоровуллар тревога кўтаришиди. Ойбек, Куёш қораймас.*

5 Нишонга олиш учун милтиқ, пистолет каби қуроолларнинг стволы учига ўрнатилган бўртиқча; мушак. *Аҳмадjon шошмасдан милтигини унглади. Узоқдан думсиз калтакесакка ўхшаб кўринган фашистни қоровулга кўндириб, тепкини босди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ҚОРОВУЛБЕГИ тар. Ўрта Осиё хонликларида: қоровуллик хизматини бажарувчи ҳарбий қисмларнинг бошлиғи.

ҚОРОВУЛЛАМОҚ Қоровул туриб сақламоқ, кўриқламоқ. *Омборни қоровулламоқ. Полизни қоровулламоқ. Чорвани қоровулламоқ. ■ Саъди чол поданинг олдига ўтди, Холмурод пайкал томонни қоровуллаб қолди. «Ёшлик».*

ҚОРОВУЛЛИК I Қоровул иши, вазифаси; қоровул туриш. *Қоровуллик қилмоқ. ■ Оз ерли ва ерсизлар чоракорлик, қоровуллик ёки бошқа бирор касб билан машғул эдилар. С. Айний, Эсдалиқлар. Қоровуллик ишатиға киритиб қўяман. Т. Ашуров, Оқ от.*

Қоровуллик қилмоқ 1) қоровул вазифасида ишламоқ. *Шаҳарда қоровуллик қиламанми, қовун тилиб сотаманми, менинг ишим. «Муштум»;* 2) кўриқламоқ, назорат қилмоқ, кўз-қулоқ бўлиб турмоқ. *Йўлда қудуқ ёнида тунаб, овқатланиб ухлашди. Зулфиқор билан Заврак.. ухламай, галма-гал қоровуллик қилишди. Мирмуҳсин, Меъмор. Раҳим ўтоқчиларга чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда, кийимлар ва асбобларга қоровуллик қилиши керак эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 Ҳарбий қоровул хизмати.

ҚОРОВУЛХОНА Ўз вазифасини бажарётган қоровул турадиган ёки дам олади-

ган хона, жой. *Ҳаммани гуноҳкор қилиб, қоровулхонага олиб бориб қамаб қўйдилар. «Гўрўгли». Шербек қоровулхонадан чиққач, тўғри Қизилжарга жўнади. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҚОРОВУЛЧИЛИК айн. қоровуллик 1. *Бадиа.. -Мен қоровулчилик қиламан, — деди. Бу — ҳам илтифот, ҳам фармон эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚОРОНҒИ I сфм. Қоронғилик босган, қоронғиликка чўмган, зиёдан, нурдан маҳрум бўлган; зид. **ёруғ.** *Қоронғи кеча. Қоронғи уй. ■ Узун, қоронғи йўлакдан чиққач, Унсин тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар. Дарча очилиши билан қоронғи ҳужрага совуқ ёпирилиб кирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уйнинг ичи қоронғи. Ҳамма ширин уйқуда. «Ёшлик».*

2 от Ёруғлик, зиё бўлмаган пайт, ҳолат; қоронғилик, зимистон. *Тун қоронғиси. Тонг қоронғиси. Қоронғи тушиди. ■ Ой ҳали чиқмаган, фақат унинг заиф нури қоронғидан кўрққандек.. йилт-йилт этиб кетади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ёрмат қоронғида йиқилиб-сурилиб, элликбошининг уйига келди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 кўчма Аниқ эмас; ноаниқ, номаълум. *Сухбат ким ҳақида ва нима ҳақида борганлиги қоронғи. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Лекин бизга комиссия нималарга асосланиб шу фикрга келганлиги қоронғи бўлиб қолди. С. Зуннунова, Олов.*

4 кўчма Ноаниқ ва ёқимсиз, бўлмағур. *Кечқурун Гулнор ўз уйига қайтаркан, йўл-йўлакай ҳасратда ёниб, қоронғи хаёлларга чулғанди.. Ойбек, Танланган асарлар. -Иним, — деди Абдукарим ака Ботиралининг қўлини кўйиб юбормасдан, — бўлисимизнинг қоронғи ишлари кўп. Ҳ. Фулом, Машғал.*

5 кўчма Рўшнолик, яхшилиқдан холи; зид. **ёруғ.** *Дунё шундай ясалган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи. Ойбек, Танланган асарлар. Қаҳрамонлар бир-бирига этишишни, «қоронғи юртимизни илм чироғи билан ёритиши» йўлида бирга ишлашни орзу қиладилар. Газетадан.*

Боши қоронғи қ. бош. *Дунё (ёки жаҳон) кўзига қоронғи У қаттиқ хафа, унга ҳеч нарса татимайди, унинг кўзига ҳеч нарса кўринмайди. Мунаввар уч кунлик келинлигида бир гап зитди-ю, бу дунёси кўзига қоронғи бўлиб кетди. С. Анорбоев, Меҳр.*

Машаққатли юришлардан зериккан хотини гингшийвериб, доим унинг жонига тегар, кўзига дунёни қоронғи қиларди. М. Осим, Искандар ва Спитамен.

ҚОРОНҒИЗОР Қоронғилик, зулмат босган жой. [Отабек] Шу қоронғизор билан қўшилишиб кетгандек ва қоронғиликнинг қучоғига кира боргандек, мевазорнинг ичка-рисига юра борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРОНҒИЛАМОҚ кам қўлл. Қоронғилик тушмоқ, қоронғи бўла бошламоқ; қоронғилашмоқ. Энди кеч бўлди, кун қоронғилаб қолди.

ҚОРОНҒИЛАТМОҚ 1 Қоронғиламоқ фл. орт. н. Дераза ва эшикларга парда тутиб, хонани қоронғилатди.

2 кўчма Ноаниқ қилиб қўймоқ, хиралаштирмоқ (маъно, тушунча ва ш.к. ни). Оҳангни келиштираман, деб маънони қоронғилатиб қўйибди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚОРОНҒИЛАШМОҚ 1 Қоронғилик чўкмоқ, тушмоқ; қоронғи ҳолат юзага келмоқ. Оқшом тушиб, ташқари қоронғилашиб қолган, гуниллаштиб йирик-йирик қор ёғарди. Газетадан. Уч қулоч илгарилаш билан унғур ичи анча қоронғилашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кўкда саёҳат қилиб юрган ой булутлар ортида қолди. Бутун ўрмон ва кенг далалар қоронғилашди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Ноаниқлашмоқ, хиралашмоқ; читаллашмоқ (маъно, тушунча ва ш. к. ҳақида). Масала ойдинлашмади, балки янада қоронғилашди. ■ Баҳорнинг фикри қоронғилашди-ю, кўз олдини туман чулғади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Кўз олди қоронғилашди қ. кўз. Чол охири ҳолдан тойиб, кўз олди қоронғилашди-да, сув аралаш лойга йиқилди. Ж. Шарипов, Хоразм. Кўзига дунё (ёки олам, жаҳон) қоронғилашди Қаттиқ хафа бўлди, кўзига ҳеч нарса кўринмай қолди. Зиёдилла қамоққа олингандан кейин, олам кўзига буткул қоронғилашди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚОРОНҒИЛИК Қоронғи ҳолат (тўғри ва кўчма маъноларда). Туннинг қоронғилиги. Ўрнинг қоронғилиги. Масаланинг қоронғилиги. Қоронғиликда тўқнашмоқ. ■ Кўзи қоронғиликка кўниккандан кейин, охур ёнидаги сизирни, ола бузоқни кўрди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Кеч кириб, қоронғилик тушганда, Ҳуройим кўзини очиб қаради. «Рус-

тамхон». Ҳасан овчининг кўнглини қоронғилик қоплади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Халқ яна қоронғиликда қолаверади. Бизни яна юз йил орқага тортишмоқчи. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ҚОРОТҚИ айн. қаратқи. Ҳосили йиғиб олинган бўстонликларда унда-бунда қоротқи — қўғирчоқлар қаппаяди. Ойбек, Навоий.

ҚОРТИҚ айн. қорик.

ҚОРУВ кам қўлл. Эп, удда. -Кўп қийнаманлар, маъқул сўзга қорув йўқ, — деб ёлвориб, эланиб қолди. «Эрали ва Шерали».

ҚОРУВЛИ кам қўлл. 1 Удли-шудли; уддали. Ногоратепалик Сафар бободан саккизта ўғил туғилди. Уларнинг ичида Холмуҳсин қорувли ва серғайрат чиқди. Газетадан.

2 Гавдали, норғул; қоматдор. Минбарга қорачадан келган, ўрта бўйли, қорувли йигит кўтарилди. «Самарқанд машғаллари». Чавандозларни айтмайсизми. Ҳар келбатли, ҳар қорувли. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой. Шу пайт даврага Тўйчига қараганда анча ёшроқ, қорувлигина йигит чиқиб келди. «Ёшлик».

ҚОРХАТ этн. Биринчи қор ёққан куни зиёфат беришни таклиф қилиб, таниш кишиларга олиб бориб бериладиган мактуб (қорхат олган киши хат олиб келган кишини ушлаб олса, зиёфат қорхат ёзган киши томонидан берилди). Тансиқ қорни ғанимат билиб, катталар ўз дўстларига қорхат ёзиб, ўзига хос нашъа-завқ бағишловчи қишқи зиёфатларга юра бошлаганлар. Ойбек, Навоий. Биринчи қорнинг ўзига яраша гашти бўлади. Даламиздаги қўшнилари билан қорхат ёзишганларимиз ёдимга тушди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ҚОСИД [а. قاصد — жўнаб кетаётган; интилувчи, қасд қилувчи; хабарчи, элчи, чопар] эск. кт. 1 айн. хабарчи. Борсанг кўйиға, қосидо, айғил Муқимийдин дуо. Муқимий.

2 Қасд қилувчи, интилувчи.

ҚОСИР [а. قاصر — чек (чегара)ланувчи; камчиликли, қисқа, калта; кучсиз, ожиз] кт. Қусурли, қисқа, калта. Ақли қосир.

ҚОТИЛ [а. قاتل — ўлдирувчи, қатл этувчи; ҳалокатли] Одам ўлдирувчи ёки ўлдирган киши. Ёмон шифокорнинг қотилдан фарқи йўқ. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Демак, Бойсунқур мэрзо бизнинг изимизга қўйилган қотилни пайқаб, муҳофаза сифатида «овчи йигитлар»ини йўллаган. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг.. қонини даъво

қиладиган кишиси бўлмаганидан, ҳукумат унинг қотилини топши учун ортиқча ҳаракат қилмади. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚОТИЛЛИК Қотил бўлиш, қотил эканлик. Қотиллигини бўйнига олмоқ. ■ Заҳар бермоқ учун сайланди Мансур, Нечук инсонки, қотилликка мағрур. Ҳабибий.

2 Одам ўлдириш. Қотилликда айбланмоқ. ■ ..жосуслик, диверсия.. қотиллик каби жиноятлар учун ўлим жазоси бўлиши мумкин. Газетадан.

ҚОТИЛМОҚ кам қўл. 1 Қотмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Йўлга чиққанларидан бери орада бир оғиз сўз қотилгани йўқ. А. Мухтор, Чинор. Пастда ётган ит, гап ўзига қотилгандай, аста дум силқийди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Аралашмоқ, қўшилмоқ. Бўз тупроққа қирмизи қон Қотилди майдон ичинда. «Ширин билан Шакар». Кумуш тунга кетгил қотилиб, Юлдузларни айлагин ҳавас. У. Қўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

ҚОТИНМОҚ Қўшилмоқ, аралашмоқ; яқинлашмоқ. Тўғри, унга қотиниб бўлмайди, лекин кўз билан кўриши, ширин лутфларидан баҳра олиши мумкин эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Қиз бошдаёқ: -Бизга қотинсаларинг, ўзимга ўт қўяман, — деб огоҳлантиргани боис, йигитлар сукутда турардилар. «Шарқ юлдузи».

ҚОТИРМА Қаттиқ қилиб, қотириб тайёрланган. Кампир бир неча қотирма кулчани зўрлаб Бектемирга тутқизди.. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚОТИРМОҚ 1 Қотмоқ. фл. орт. н. Нон қотирмоқ. Совуққа қотирмоқ. ■ Гўштни, пиширмай, қотирмай, учаламиз еб бўлдик. «Эртақлар». Гоҳо тоғ томондан қуруқ ва ачиқ изгирин эсар ва.. қуёшда шилта бўла бошлаган қишлоқ кўчаларини даранглатиб қотириб ташлар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ёмғир ерни қотириб, захлатиб қўйди. «Ўзбекистон кўриқлари».

2 кўчма с. т. Ўрнига келтириб ижро этмоқ, жуда яхши бажармоқ, қойил қилмоқ; ўринлатмоқ, дўндирмоқ, бопламоқ. Ишни қотирмоқ. Гапни қотирмоқ. ■ Фельетонингизни ўқидим. Жуда.. қотирибсиз! О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. Уч жойга қотириб уй-жой қурдим.. «Муштум». «Мен ундай қилдим, мен бундай қилдим, қотир-

дим, дўндирдим», деб осмондан келади. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

Бош қотирмоқ қ. бош 2. Ҳозир Аширмат бу ҳодисанинг маъносини, сабабини топмоқ учун анча бош қотирди. Ойбек, О.в. шабадалар. Унда математик формулалар билан бош қотирмай, маза қилиб юраверади. Қойил! О. Мўминов, Хиебондаги уч учрашув.

ҚОТИШМА тех. Турли металл ва металлмас моддаларнинг эриган ҳолда ўзаро қўшиливи ёки аралашувидан ҳосил бўлган модда. Мис билан никелнинг қотишмаси. Мис билан қалай қотишмаси. ■ Қотишма тайёрлаш узелида қишга яхши тайёргарлик кўрилмаган. «Муштум».

ҚОТИШМОҚ 1 Қотмоқ фл. бирг. н. Улар хандон уриб қотишди. Совуқда қотишди. ■ Қизик бир вазиятда бир зумгина қотишарди. Ойбек, Навоий.

2 тех. Қотишма ҳосил қилмоқ.

3 Ўзаро муносабатга кирмоқ; аралашмоқ, суқилмоқ, қўшилмоқ. Тиниб-тинчимайди. Ўзи иши етмагандай, бошқаларнинг ишига ҳам қотишиб юради. Ҳ. Назир, Узр, отахон.

ҚОТМА 1 Бадани камгўшт, аммо пишиқ. У [вакил] қоп-қора, қотма, вужуди пай бир йигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Тош супагада.. қотмадан келган новча бир киши хаёлга чўмиб ўтирар эди. Туйғун, Найчининг қалби.

2 Териси суягига ёпишган; озгин, ориқ. Салтонбу ғаму ғуссадан, мухтожлик ва доимий очликдан сўлишиб кетган қотма юзини чўзғиловчи кулгидан ўзини тутолмай кулар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..беқасам тўннинг олди очилиб.. қотма кўкраги кўришиб турар эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОТМОҚ 1 Нами, суви қочиб, қаттиқ ҳолга келмоқ, қаттиқ бўлмоқ; зид. **ЮМШАМОҚ.** Алебастр тез қотади. Елим қуриб, қотиб қолибди. Қотган нон. Хамир тошдек қотибди. ■ Улар ўз қадамларининг тарашадай қотган ер билан уришиб тарақлашидан бўлак шарпа эшитмасдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. -Хизмат ҳақини аллақачон олганмиз, — деди куракчасидаги қотиб қолган лойни тозаларкан. Н. Аминов, Суварак.

2 Қимирлаш, ҳаракатланиш хусусиятини йўқотмоқ (тана аъзолари ҳақида). Гардани қотмоқ. ■ Эрталабки гимнастика шалпайиш ва қотиб қолганликни йўқотади, қон

айланишини тезлаштиради.. Газетадан. *Келакелгунча машинада утиравериб, бели қотиб кетган Ҳожимурод у ёқ-бу ёққа юриб, чигилини ёзмоқчи бўлди. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

3 *кўчма* Кўрқув, ҳайрат ва б. сабаб билан ҳаракатини тўхтатиб, қимир этмаган ҳолда бўлмоқ. *Уна юришини, на юрмасини билмай, жойида тек қотди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Саратонда муаллақ қотган ҳаво ғубори шабнам билан яна уз онаси — тупроқ оғушига оҳиста чўкди. «Саодат». Оҳунд билан қори бошлари ерга теккудек бўлиб, таъзимда қотган эдилар. С. Сиёев, Аваз.*

4 *кўчма* Ҳаракатсиз, ривожланишсиз ҳолда бўлмоқ. *Адабиёт қотиб қолган нарса эмас. ■ У эски, сунъий йўлдан юрган, шеърда қотиб қолган, ҳозирги ҳаёт маъносини тушунмайдиган.. қалбаки шоирларга қамчин сола бошлади. Ойбек, Нур қидириб. Бу домла [Салимхон Обидий] қотиб қолган одам.. профессор унвонини ўша вақтда олиб қолди-ю, йигирма йилдан буён ҳеч нима қилгани йўқ. Мирмуҳсин, Умид.*

5 Қаттиқ совқотмоқ, тўнгмоқ, музламоқ. *Совуқдан боланинг оёқ-қўли қотиб кетибди. ■ Қотиб ўласанми, ҳароми, исинмасанг нима қилади? Ойдин, Ҳазил эмиш.*

6 Пишиқмоқ, чиниқмоқ. *Унинг тани қуёшда қорайди, мускуллари қотди.*

7 *кўчма* Тўхтовсиз, қаттиқ кулмоқ ёки йиғламоқ. *Унинг гапира роса қотдик. Бола қотиб-қотиб йиғлар эди. ■ Алексей ва Элмурод унинг ҳикоясини ҳузур қилиб тинглаб, кула-кула қотдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Бобом кулгидан қотиб қолади. Ойбек, Болалик.*

8 Қаттиқ уйқуга кетмоқ; донг қотмоқ. *..бизнинг қисм командири меҳмондорчиликдан саҳар пайтида келиб, қотиб қолган экан. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

9 *шв.* Аралаштирмоқ, қориштирмоқ, қормоқ. *Бориб кирсам майдонга, Аччиғим тарқатсам, деб. Душманларнинг қонини Бўз тупроққа қотсам, деб. «Равшан».*

10 Жуда озмоқ, ориқламоқ. *Болам бечорани тинч кўясанми, йўқми? Еган-ичгани татимай, кундан-кунга турнадек қотиб кетяпти ўзи. О. Ҳусанов, Най.*

Бети қотмоқ қ. бет. *Сўкаверсанг, бети қотар, Ураверсанг, эти қотар.* Мақол. **Боши** (ёки мияси) **қотмоқ** қ. бош. Гап (ёки сўз)

қотмоқ қ. гап. *Дийдаси қотмоқ қ. дийда. Бу хил аламзадаларни куравериб, дийдаси қотиб кетган собиқ милиционер Сайрамов: -Энди кўп ҳам ўйламанг, Баширжон ука, — деди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Донг қотмоқ қ. донг П.*

Суяги қотмоқ (ёки қотган) 1) суяги пишиқ (қаттиқ) ҳолга келмоқ; ўзини тута оладиган бўлмоқ. *Суяги қотмаган бола; 2) шахснинг шу сўз боғланиб келган сўз англатган иш, касб ва ш.к. билан пишиб етишганлигини, катта малакага эғалигини билдиради. Суяги пахтачиликда қотган. ■ Толиб ака суяги журналда қотган тажрибали ходим. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Суяги савдогарчиликда қотган бой, олтмишлардан ошганига қарамай, йигитларга ўхшаб кетадиган қиёфаси бор эди. «Ёшлик». Тери қотмоқ Терлашдан тўхтамоқ ва мавжуд терлари қуримоқ. *Зулфиқор баданидаги терлар қотиши билан яна тўнкани юмалата бошлади.. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг пешонасидаги реза-реза терлар ҳали қотганича йўқ. Газетадан. Тили қотган* Тили гапга келмайдиган, айланмайдиган бўлиб қолган. *«Одамнинг ёши ўтиб, тили қотиб қолгандан кейин ўқий олмади», деган гапга ишониб юрар эдик.. П. Турсун, Ўқитувчи. Тун қотмоқ* Тун бўйи ухламаслик, ухламай тонг оттирмоқ. *Гапи адо бўлмайдиган балогоа йўлиқдик, ўзимиз тун қотиб, йўл юриб келиб эдик. «Алпомиш». Энсаси қотмоқ* қ. энса. *Ҳаром қотмоқ айн. ҳаром ўлмоқ қ. ҳаром.**

ҚОТРАНҒИ Тоғли ерларда ўсадиган, ёғочи оғир, қаттиқ, меваси ейишли дарахт ёки бута; тош дарахт.

ҚОТҚОҚ Қатқалоқ ёки музлаган қаттиқ ер. *Эшак юрар қотқоқда, маълум бўлар ботқоқда.* Мақол.

ҚОФ [a. قاف — араб алифбосидаги «ق» ҳарфининг номи; ер юзини ўраб олган деб ҳаёл қилинувчи афсонавий тоғ номи]: **Кўҳи Қоф** ёки **Қоф тоғи** Гўё ер юзини ўраб олган деб фараз қилинган афсонавий тоғ. *У девнинг таърифини эшитганмиз, у «Кўҳи Қоф» мамлакатида соф усталарни тўплаб, паланг от қилдирган. «Муродхон». Ҳаёти сарсарликда кечган одамлар учун уч йиллик азобу уқубатни бошдан кечириши Қоф тоғини елкага ортмоқлаб юриш билан баробар. К. Алиев, Мараз.*

ҚОФИЛА [a. قافله — қарвон; кишилар, йўловчилар сафи, қатори, гуруҳи] *эск. кт.*

Сафардаги кишилар тўдаси; карвон. *Фосиҳ афандининг извоши орқасидан йўлга чиққан қофила от бозори гузарига келиб тўхтади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қофила бошининг эсига келади, Бойсарининг арзасини олади. «Алпомиш». Кудалар қофиласи шаҳарга жўнаркан.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

ҚОФИЯ [а. قافيه — шеърда бир неча байт ёки мисралар охиридаги сўзларнинг ўзаро оҳангдош, мос бўлиши; сўз ўйини] 1 Шеърини мисраларнинг муайян ўрнида оҳангдош сўз ёки сўз бирикмаларининг изчил такрорланиб келиши. *Шеърни қофияга солмоқ. Сўзларни ўзаро қофия қилмоқ. ■ Тўла оҳангдош бўлган сўзлар ёки ҳижола-рининг қофияланиши «тўқ қофия» ёки «тўла қофия» деб аталади. «Адабиёт назарияси».*

2 Шеърдаги қофиядош сўзларнинг охириги ҳарфи.

3 эск. Шеър ёзиш ҳақидаги таълимот.

Қофияси келганда с. т. Гап келганда, ўрни, пайти келганда, тўғри келиб қолганда. *Қофияси келганда, отангни аяма. Мақол. ■ [Аширмат:] Қофияси келганда айта қол, мен остонанга қулчиликка келдим. Ойбек, О. в. шабадалар. Қофияси билан с. т.* Каттиқ тегмайдиغان қилиб, ётиги билан. *[Нетайхон:] Нусрат аканг иунчалик қилгандан кейин сен ҳам гапни қофияси билан гапирсанг бўлар эди. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.*

ҚОФИЯБОЗ [а. + ф. قافيه باز — қофияни, қофиялашни яхши кўрадиган] Қофияга берилиб, шеър маъносига, мазмунига эътибор бермайдиган нўноқ шоир. *У ҳозирги замонда форсча ёзадиган шоирларнинг ўндан тўққизи қофиябозлар бўлиб кетганини жуда осон исбот қилди. Ойбек, Навоий.*

ҚОФИЯБОЗЛИК Куруқ қофиянинг ўзига берилиб кетиш. *Уларда оҳангдошликни юзага келтирувчи қофиябозлик ибтидоий сўз ўйини тусини олган. «ЎТА».*

ҚОФИЯДОШ Ўзаро қофияланувчи, таллаффузи ўхшаш, оҳангдош. *Қофиядош сўзлар. Қофиядош бўлмоқ. ■ -Ҳа, бола учрамаганда, балога учрардик, — деди Фарҳод қофиядош сўз топганлигидан кулиб. А. Ҳакимов, Илон изидан. Қофиядош иборалар Рабғузий асару тилининг Ясавий ҳикматлари тилига жуда яқин эканини кўрсатиб турибди. П. Қодиров, Тил ва эл. Отингизни қо-*

фиядош қилиб «Эшполвон» ўрнига «Мешполвон» кўя қолинг. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОФИЯДОШЛИК Қофиядош ҳолат, қофияга эгалик. *Сўзларнинг қофиядошлиги.*

ҚОФИЯЛАМОҚ Қофия қилмоқ; қофияли қилмоқ, қофияга солмоқ. *Шеърнинг иккинчи мисраларини қофияламоқ.*

ҚОФИЯЛАНМОҚ 1 Ўзаро қофия, қофиядош бўлмоқ, бир-бирига қофия бўлиб келмоқ. *Қофияланмайдиган сўзлар.*

2 Қофия билан таъминланмоқ, қофияли бўлмоқ. *Рубоийда одатда биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисралар қофияланади.*

ҚОФИЯЛИ 1 Ўзаро қофияланувчи, қофиядош. *Қофияли сўзлар.*

2 Қофия билан таъминланган, қофияси бор. *Ҳазалда мисралар ўзаро қофияли бўлади.*

ҚОЧИЛМОҚ Қочмоқ 1 фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Расми, ёмон хотиндан қочилади, замона шум бўлса, яхши хотиндан ҳам қочар экан киши. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Олиб қочилган Гулнорни қутқариб, уни [Салимни] шарманда қилаёзган номаълум йигит Йўлчи экан. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚОЧИРИМ 1 Бирор кимса, нарса, воқеа ва ш.к. га ишора қилиб айтилган рамзли гап, шама; қочириқ. *У. нариги сўридаги машшоқлар билан ўтирган чўтир Абдурахим ошпазни қочирим билан аския қила бошлади. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. [Зайнобиддин] Баъзида андаккина қочиримга ҳам оғзи қулогиди хирр-хирр кулади. Мирмуҳсин, Тирик товон. Башорат имо-ишора қочиримларни ё тушунмайди, ё тушунмасликка олади. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.*

2 Истеҳзо, киноя, пичинг, кесатиқ, қочириқ. *Муборак шу гапга ҳам хандон уриб кулди. Турсуной Дилбарнинг бу гапи қочирими ё мақташми — тушунмас эди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.*

3 мус. Ўзбек анъанавий мусиқасида оддий ва мураккаб мусиқа безакларининг умумий ифодаси: куйга жило берувчи қисқа товуш (оҳанг)лардан ташкил топади. *Ўзбек миллий куйлари нозик қочиримлари билан нотага олинди. Газетадан.*

ҚОЧИРИШ Урғочи чорва молларини урчитиш усули; табиий ёки сунъий уруғлантириш. *Қорамолчилик, қўйчилик, эчкичиликда қочирининг энг самарали усули сунъий қочирини ҳисобланади. «ЎЗМЭ».*

ҚОЧИРИҚ айн. қочирим 1, 2. Шербекнинг нимага қочириқ қилаётганини пайқаб қолган Жалил қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. *Гоҳида йигитлар ҳам келиб қўшилиб, аския, қочирриқлар бошланарди. Ф. Мусажонов, Ҳури. [Бу] Қочирриқ гап Бўронбойнинг суяк-суякларигача зирқиратиб юборди. М. Назаров, Олтин бошоқ ишқида.*

ҚОЧИРМА кам қўлл. Қочирриқ, қочирим. *Шоир Туробий дўстларини суюниб қарши олди. Бир неча қочирма гаплардан кейин болохонага таклиф этди. Ойбек, Навоий. Қўзининг қочирма гаплари қулоғининг тагидан кетмади. Ё. Шукуров, Уч савол.*

Марказдан қочирма тех. Марказдан радиус бўйлаб ташқарига йўналган. *Марказдан қочирма куч. Марказдан қочирма насос.*

ҚОЧИРМОҚ I I Қочмоқ I фл. орт. н. *Ернинг захини қочирмоқ. Кайфини қочирмоқ. Мазасини қочирмоқ. Кўздан қочирмоқ. ■ Ҳоким учта маҳбусни шаҳар турмасига жўнатганда, ўшаларни Кудрат акам қочириб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Пазандаликда сени бир чўқишда қочирадику! Ҳ. Назир, Олтин қадаҳ.*

2 Четга тортмоқ, узоқлаштирмоқ; орасини очиқ-очиқ қилиб қўймоқ. *[Отабек] Содиқдан кўкрагини қочириб, ханжарли қўлини бўшатди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳаёт эса худди йиқилиб кетишдан кўрққандек, бир қўли билан танчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб турарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бобоқул ота.. учта чиллакни танлади-ю, ўрик тупининг уч ёғига ораларини сал-сал қочириб суқди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

3 Йўқотмоқ, қўлдан чиқармоқ, бой бермоқ, ўтказиб юбормоқ. *Оқизмагин кўздан қонли ёшимни, Қочирибман ақлим билан ҳушимни. «Гўрўғли». Мансур бу гапни бекорга айтмади. Зухра чиндан мени таниган. Фурсатни қочирмасдан чорасини кўриш керак. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.*

4 кўчма Орасини бузиб, бир-биридан айирмоқ, жудо қилмоқ. *Нега шундай қилдинг, онажон, нега Адолатни мендан қочирдинг? И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

5 Кўнглига, дидига ёқмай ёки бошқа бирор сабаб билан ўзидан узоқлаштирмоқ. *Ҳозир унинг кўзига жувон бирон совуқлиги билан эркакни ўзидан қочирадиган қари қиз*

эмас, кўп йигитларни ўзига шайдо қилган.. бир нозанин бўлиб кўринди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

6 Яширин олиб кетмоқ, ўғирламоқ. *Йигирмалаб ҳар юртдан қиз қочирдим. Ҳамза, Паранжи сирлари. Уйимга қиз қочириб келишга кимнинг ҳадди бор? Ойбек, Танланган асарлар.*

Гап қочирмоқ Ҳазил-мутойиба, киноя ёки шама қилиб гапирмоқ. *Афанди либосларни кўтариб, терлаб борар экан, подшо гап қочирди. «Латифалар». Кўздан қочирмоқ қ. кўз 2.*

ҚОЧИРМОҚ II Қочмоқ II фл. орт. н. *Султон сигирни қочириб келгандан кейин, томғал қамиш босиши керак. Ҳ. Фулом, Машғал. Шербек эгар қошидан сумкасини олди-да, сунъий қочирриш пунктига қараб юрди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҚОЧИҚ I кам қўлл. айн. қочоқ. *Ҳайдар ота уста Мўминнинг дўконига чиқса, бир бегона киши дам босиб ўтирибди, суриштирса, «ултармалик қочиқ», дейишади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

2 Уришиб қочган, енгилган (асосан паррандалар ҳақида). *Бедананинг ҳаммаси қочиқ чиқди. Ойбек, Болалик.*

3 Бир-биридан қочган, узоқлашган; ораси очиқ. *Пол(нинг) тахталари анча қочич. ■ [ЗАГС мудираси] Каттиқ бош чайқади, энлик, қочич қошларини чимирди. С. Анорбоев, Меҳр.*

ҚОЧМОҚ I I Таъқиб, хавф-хатар ва ш. к. дан қутулиш учун (одатда, чопиб-югуриб) мавжуд жойини ташлаб жўнамоқ. *Бўрилар ўрмонга қараб қочди. От бўшалиб қочиб кетибди. Кўнчиликдан қуён қочиб қутулмас. Мақол. ■ Мажлис ўтказсак, болалар қочиб кетмасин, деб эшик олдига қоровул қўйгудек бўламиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кўчада югур-югур, шовқин, итлар вангиллаган, товуқлар қийқиллаб қочган. А. Қаҳҳор, Башорат. Фашистлар дастлаб саросимага тушиди-да, сўнг бирдан тирақайлаб қочди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Яшириниш, хавф-хатардан холи бўлиш мақсадида ўз (турган) жойи, маконини яширинча тарк этмоқ, бошқа ерлардан жой-макон қилмоқ, бошқа ерларга кетмоқ, ўзга ерларда бўлмоқ, юрмоқ. *Асрорқул ўшандан бери қишлоқма-қишлоқ қочиб юрар экан, А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Ҳеч бўлмаса,*

жонни сақла энди сан, Бир йўл топиб қочмоқ керак бу элдан. Ҳ. Олимжон. Нега уйдан қочдинг? «Ёшлик».

3 Бирор нуқтадан (жойдан) нари йўналмоқ, силжимоқ. *Марказдан қочувчи нервлар.* ■ *Боши гир-гир айланар, деворлар ундан қочаётгандек эди.* «Ёшлик».

4 Оралиқ жой пайдо бўлмоқ ёки очик оралиғи узаймоқ (ёнма-ён, қатор жойлашган нарсалар ҳақида). *Пол тахталари бир-биридан қочибди. Тишлари бир-биридан қочибди.*

5 Ўзини четга олмоқ, даҳл қилмаслик; четланмоқ; ажралмоқ; сақланмоқ. *Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар.* Мақол. ■ *Қаранг, бу ерда ҳам ишдан қочганлар топилбди.* Ҳ. Тўхтабоев, Сирли қалпоқча. *Ўз қўли билан тупроққа қўйишдан қочган ярамас!* С. Аҳмад, Уфқ. [Отабек] *Бундай бўлмағур таклифни эшитмас(лик) учун ўзини четга олиб, отаси, айниқса, онасига йўлиқишдан қочиб юришга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Сидиқжон:] *Яхши хотиндан одам қочадими?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *У фалокатдан билиб қочган экансиз-да, болага, ўз боласига меҳри шу бўлса, ундан нима умид қилади киши?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 кўчма Тийилмоқ, сақланмоқ. *Умуман, адабиёт фани ўқитилганда, сийқаликдан қочиш керак.* Газетадан. *Юракни чарчатадиган ва заифлаштирадиган ҳолларнинг ҳаммасидан ҳам қочиш керак.* «Анатомия».

7 Уришиш, олишишда енгилмоқ (асосан, ҳайвон, паррандалар ҳақида). *Кўчқор уриштирдик. Меники қочди.* ■ *Нега қочган беданадай, писиб чирқиллайсан?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 этн. Бегона эркақдан юзини беркитмоқ, яширинмоқ (хотин-қизлар ҳақида). *Тўғриси, Сорахон кишидан қочади.* А. Қаҳҳор, Сароб. [Эъзохон] *Утап билан қиёматли ака-сингил тутиниб, ундан қочмай қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Назирқул.. туз берган эшонга астойдил хизмат қилди. Эшон ая ундан қочмайдиган бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

9 Йўқолмоқ, йўқ бўлмоқ, кетмоқ. *Ернинг нами қочибди. Суви қочган нон. Унинг ранги қочди.* ■ *Ҳасрат, алам, кудурат бутунлай қочган.* Файратий. *Хондан файз қочиб, бирдан харобага айланди.* Ф. Мусажо-

нов, Ҳиммат. *Элмурод шундай ўйлар селида фарқ бўлиб, уйқуси қочди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

10 Учи ичкари тортилиб йўқолмоқ (липпадан, парда, қоп оғзи ва ш. к. нинг тешигидан ўтказилган ип, боғ ва ш. к. ҳақида). *Боғи (ипи) қочиб кетган халта оғзини бўғиб ушламоқ.*

11 (кел. зам. шаклида — қочмас ёки қочмайди) Ўзи боғланиб келган сўз ёки сўз бирикмаси англаган нарсанинг ўрни (вақти) билан амалга ошишини, йўқ бўлмаслигини билдиради. *Зиёфат қочмас (қочмайди), аввал ишларни бир ёқлик қилиб олайлик.* ■ *Чой қочмас.. Хайр, эсингдан чиқмасин..* С. Сиёев, Ёруғлик. *Пахтани териб олайлик, дам олиш бўлса қочмас.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Зухра ҳали ёш, эрга тегиш қочмайди.* С. Зуннунова, Янги директор.

Аравани қуруқ олиб қочмоқ қ. арава. **Гўшти қочган Ориқ,** ориқлаган. *Ҳожия хола гўшти қочган кафти билан..* **Светлананинг пешонасини силади.** В. Ғофуров, Вафодор. **Кайфи қочмоқ айн. кайфи учмоқ қ. кайф.** **Кўздан қочмоқ** Ўзтибордан четда қолмоқ. [Зокир ота:] *Мен сизга айтсам, катта кўрмаганни кичик кўради, кичик кўрмаганни катта кўради, иккаласи бирлашиб қараса, ҳеч нарса кўздан қочмайди, дейди халқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Мазаси қочмоқ 1) айн. тоби қочмоқ қ. тоб.** *Менинг сал мазам қочиб турибди.* Файратий, Унутилмас кунлар; 2) ёмон, салбий томонга ўзгармоқ. *Даромаднинг мазаси қочди.* ■ **Далада ишнинг мазаси қочди.** С. Аҳмад, Ҳукм. **Олиб қочмоқ с.т.** Ортиқ муболаға қилмоқ, оғзини кўпиртириб, ошириб гапирмоқ, сафсата сотмоқ. **Орада гап қочмоқ айн. (орада) гап ўтмоқ қ. гап.** **Оғзининг таноби қочмоқ қ. оғиз.** **Сафар қочди қ. сафар II. Тоби қочмоқ қ. тоб.** **Хаёл (ёки ўй) олиб қочди** Хаёл (ўй) ҳар томонга олиб кетди. *Қиммат холани хаёли олиб қочди: -Ўзим ўйлаганим келиб чиқди.. Саодат шундай данғиллама уйда бир ўзи турармишим?* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Бир ўй олиб қочмасин, занжир ҳалқаларидек бир-бирига уланиб, чиқиб келаверади.* Т. Ашуров, Оқ от. **Ўзини олиб қочмоқ айн. ўзини четга олмоқ қ. чет.** *Кулиб туриб, қизларга ярашиб тушган бир уятчанлик билан ўзини олиб қочмоқчи бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қочиб кетмаган ёки**

қочиб кетибдими Ораси яқин, узоқ эмас. *Оҳангарон қочиб кетмаган бўлса ҳам, боришга имконият тона олмапти.* С. Кароматов, Олтин кум. *Қўшариқ қочиб кетибдими, қош қорайгунча этиб оламан..* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚОЧМОҚ II Бўғоз, ҳомиладор бўлмоқ (хайвонлар ҳақида).

ҚОЧОҚ I (одатда кўпл. шаклида — **қочоқлар**) Бирор фалокат, сабаб туфайли ўз жойи, ватанини ташлаб қочиб, ўзга жой, юртда кезувчи, бўлувчи шахс(лар). *Афғонистонга қайтиб келаётган қочоқларга ёрдам бераётгани тўғрисида ҳар куни хабарлар келмоқда.* Газетадан.

2 Бурчини адо этишдан ўзини четга олган, бўйин товлаган, қочган (шахс). *Қочоққа садоқат йўқ, кўрқоққа — ҳурмат.* Мақол. ■ *Энди кўрасан мендан! Қочоқ! Сотқин!* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

3 айн. **қочқин I**. *Қочоқларни қувиб бораётиб: «Майли, қочиб борар экан.. охири ҳолдан тоядилар-ку!» деярд экан Эргашев.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 кам кўлл. айн. **қочқоқ 2, 3**. *-Ҳа, қочоқ! — деди [Элмурод] унинг кўлини қисиб ва эшикка қараб қўйиб деди: -Қайлигинг қани? П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚОЧҚИН I Жазодан ёки жазо ўрнидан, тутқунликдан қочган киши. *Отлиқлар миршаб билан бирга қочқинларни кўлга тушириш учун чўл томонга от суриб кетдилар.* С. Айний, Куллар.

2 айн. **қочоқ I**. *Қаёқдандир душман самолётлари пайдо бўлиб, қишлоқ устида ва чодир тикиб ётган қочқинлар тепасида айлана бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 айн. **қочоқ 2**. *Унинг яккаю ягона ўғли қочқин — хоин бўлиб чиқади. Бу ҳол Икромжон қалбига зўр изтироб солади.* У. Норматов, Мусибат ва матонат.

ҚОЧҚИНЛИК I Қочиб юриш.

2 Қочиб юрган ердаги, шароитдаги ҳаёт.

ҚОЧҚИНЧИ с.т. Қочқин, қочоқ. *Қанчаси ярадор-майиб бўлади, Қочқинчиси шоҳ қошига боради.* «Ширин билан Шакар».

ҚОЧҚИР Тутқич бермай қочадиган, чопагон, чопқир. *Қочқир от. Қочқир қуён.*

ҚОЧ-ҚОЧ Ҳар томонга тўс-тўс бўлиб қочиш ва шу ҳолат, кўринишнинг ўзи. [Одамларнинг] *Юзида неча кунлик азоб ва*

уқубат, «қоч-қоч», ғамнинг доғи кўриниб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОЧҚОҚ I Қатъиятсизлик билан ўзини четга оладиган, қочиб қоладиган; кўрқоқ.

2 Билдирмай қочиб кетган ёки кетадиган. [Ҳасанали:] *Қани, ойи, кўрманани берингчи, мен сизнинг қочқоқ келингизини тугиб келдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Санобар:] *Қаёққа ғойиб бўлдиларинг? Қочқоқлар! Қани, ўтиринглар.* Н. Ёқубов, Бўсағада.

3 *кўчма* Ваъдани бузиб, ундан бош тортиб қочган киши.

ҚОШ I Қовоқ тепасидаги ёйсимон тукли қатлам. *Қуюқ қош. Пайваста қош. Қош(ни) бўямоқ. Қош(ни) термоқ. Қош(ни) чимирмоқ. Қош(ни) қоқмоқ.* ■ *Самандаров бир қоши наст ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қолган махоркасини чироқдан тутатиб олди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *-Ҳой-ҳой, — котиб туташ қошларини учуриб қўйиб, Акбарга кўз қисди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

Қош қўяман деб кўз чиқармоқ Яхши, фойдали иш қилиш учун уриниб, ёмон, хато иш қилиб қўймоқ, тузатаман деб бузмоқ. *У Назокатнинг олдига кириш учун шунча хезланарди-ю, бироқ қизишиб турган бир пайтда яна қош қўяман деб кўз чиқариб қўйишдан ҳайиқарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

2 Баъзи нарсаларнинг олд қисми, туртиб чиққан жойи. *Айвоннинг қоши.* ■ *Хизматкорлар қўлтиғимдан кўтариб, отга мингаштирмоқчи бўлганларида, оёғим узангидан тотиб, бурним эгарнинг қошига тегиб кетди.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

3 Узук, исирға каби буюмларга ўйиб солинган ёйсимон гул — безак. *Канизларнинг қўлларида қошлари бриллиант олтин билагузуклар, бўйинларида зебигардонлар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 (3-ш. эгалик ва макон келишиклари шаклида — **қошига, қошида, қошидан**) кўм. өзф. Макон муносабатларини билдиради. *Ҳеч ким раҳм айламас қонли ёшимга, Шакар ака, келгин менинг қошимга.* «Ширин билан Шакар». *Қошимдан ноз-истиғно билан кетдинг, ёмон бўлди, Қошимга ноз-истиғно билан келсанг, ёмон бўлмас.* Ж. Камол. *Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда, Бахту давлат келди етмиш ёшимда.* Ҳабибий.

Қош қорайди Кеч кирди, оқшом қоронғиси туша бошлади. *Қош қорайиб, одам одам-*

ни танитайдиган бўлиб қолди. Ойдин, Чақалоққа чакмонча. *Ҳирот аҳолиси қош қорайиши билан кўча эшикларини ичидан занжирлаб олар эдилар.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

ҚОШИДАГИ Олдидаги, ёнидаги, ҳузурдаги; таркибидаги. *Ўрозали қушбегининг қошидаги амалдорларидан бошқа яна олти юз оломон одами бор эди. «Ёдгор». Институтни битирганимдан кейин мени шу институт қошидаги касалхонанинг хирургия клиникасида ишга қолдирдилар.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

ҚОШИҚ I Овқат ейиш ёки ичиш учун ишлатиладиган рўзгор буюми. *Ёғоч қошиқ. Кумуш қошиқ. Чой қошиқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртар.* Мақол. ■ *Сулаймонов қаймоқдан бир қошиқ олиб ичди-да, бирдан афти бурушиди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти – бир бутун.

Ёмондан ёрти қошиқ Охиригача еб-ичиб қўймай, озгина қолдирилган ҳолатга нисбатан айтиладиган ибора.

ҚОШИҚ II Ўзбек, рус ва б. халқларда, асосан, рақслар жўрлигида усул берувчи урма мусиқа чолғуси.

ҚОШИҚДОН Қошиқ солиб қўйиладиган идиш. *Чол. [йигитнинг] қўлига қошиқдон саватни бериб, мева-чевага юборди.* А. Қаҳҳор, Картина.

ҚОШИҚЛАМОҚ Қошиқ билан олмоқ; қошиқ билан ўлчamoқ. *Ошни қошиқ билан емоқ. Шакарни қошиқлаб солмоқ.*

ҚОШИҚЧИ I Қошиқ ясайдиган уста.

2 Қошиқ сотувчи одам, қошиқфуруш.

ҚОШИҚЧИЛИК I Қошиқчи иши, касби.

2 *тар.* Қошиқчилар растаси ёки маҳалласи.

ҚОШ-ҚОВОҚ I Қош ва қовоқ; қош ва қовоқлар.

Қош-қовоғи солинмоқ (ёки осилмоқ) Норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. *Тешабойнинг авзойи бузилди. Қош-қовоғи тамоман солинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма айн.* **қовоқ-димоғ.** *Кимнингдир қош-қовоғига қарашга.. ёмон кўринишга тўғри келади.* Газетадан.

ҚОЯ I Қаттиқ, туб жинслардан иборат тик кўтарилган чўққи, жарлик, тепа (асосан, нураш натижасида қаттиқ тоғ жинсларининг очилиб, ер юзига чиқиб қолиши-

дан ҳосил бўлади). *Бу – Кўҳисиёҳ, унинг остида яланғоч қўнғир қоялар силсиласи.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Жилғанинг бошида катта бир қоя бор. Қоянинг паст-баланд тошлари, ўрганмаган кўзга узоқдан одам ва ҳайвон шаклларида кўринади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Болалар, тоғ қоялари ва тошлардаги дарзлар ҳам мана шу йўсинда ҳосил бўлганини кўз олдиларига келтирар эканлар, сув билан совуқнинг бу қилиқларига ҳайрон қолишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ботаётган қуёш қояларнинг учларини аловон ранларга бўяди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Баланд тик тош; қоятош. *Госпиталь биноси денгиз тўлқинида омон қолган қоядай атрофдаги харобаларга ачиниб қараётганга ўхшарди..* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 *кўчма* Суянч, таянч, ҳомий бўлувчи шахс. *Айрим ҳолларда иложсизлик қилди, суянадиган қояси бўлмаганиданми, эзилиб турибди.* «Ёшлик».

ҚОЯГИРЛИК кам. қўлл. айн. альпинизм. *Анна бир муддат қоягирлик машғулотларига ҳам қизиқиб кўрди.* «Жаҳон адабиёти».

ҚОЯТОШ айн. қоя 2. *Акбар баланд қоятош устида турарди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Баланд қоятошлар билан текис воҳалар бири-бирига ғалати тарзда киришиб кетган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚОҚ I I Жуда ҳам қуруқ, қуриган, сира ҳам нами қолмаган. *Қоқ нон. Қоқ қуруқ утин.* ■ *Амма.. қоқ гўшт олиб тушиб, ўчоққа ўт ёқди.* С. Анорбоев, Мехр. *Қоқ чўкирталарнинг керосин сепгандай читир-читир этиб ёниши қизиқ туюлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ўртадаги деворни бузиб, қоқ кесагини тоқларнинг тагига солишибди.* С. Аҳмад, Туйнук.

2 Жуда ориқ, этсиз, териси суягига ёпишган. *Элгелди унинг қора таёқни маҳкам чангаллаган қоқ қўлларига тикилиб, орқага тисарилмоқчи эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Унинг ёнида ўрта бўйли, қоқ гавдали – ориқ, туси қорамтил.. иккинчи одам бор эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

Қоқ суяк 1) гўшти йўқ, фақат суякнинг ўзи; 2) жуда ориқ, эти суягига ёпишган. *Қоқ суяк қўллар.* ■ *Ажабо, 56 центнер картошкани еган сигирлар ҳам шунақа қоқ суяк бўладими?* «Муштум».

3 *кўчма* Ҳеч нарсаи йўқ; қуруқ. [Йўлчи:] Мен чиққанымда, уй қоқ эди: на бир сиқим ун, на бир қошиқ мой. Ойбек, Танланган асарлар. Чўнтаги қоқ бўлган Абдулла ака ўзича, «эҳ диёнатсиз, ақалли тийинини ҳам қолдирмабди-я», деб уни эшиккача кузатиб қўйди. С. Искандаров, Товламачи.

4 Нақ ўртасидан; тенг. Агар мурувват қилсанглар, жилла бўлмаса, бу йилча меваларни қоқ бўласизлар-да. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзи топган «капсан» ва «чўтал»ларнинг қоқ ярмини бошлиқларга беради. «Муштум».

5 шв. Қуришиб олинган; қуритилган (баъзи мева, полиз маҳсулотлари ҳақида). Сутли гўжа ичиб, қоқ ўрик билан жийда-пийда еб, қишни чиқардик. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚОҚ II юкл. Худди, нақ, аниқ, айни. Қоқ пешин. Шаҳарнинг қоқ ўртасида. Қоқ ярим кечада. ■ Бутун жонзотга ҳаёт берувчи қуёш эрта билан кўтарилади-ю, қоқ тушга келиб, тик туриб олади. «Олтин бешик». Қиз уйғонди қоқ сахар пайти. Ё. Мирзо. Қуёнқочди трассанинг қоқ киндиги ҳисобланар, эллик километр узунликдаги масофани эгалаган бўлиб.. участка авзолари шу масофани қўлдан чиқариб беришлари мумкин. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚОҚВОШ [тўғриси қоқ бош] с.т. I Миясида, калласида ҳеч нарса йўқ; миясиз, ақлсиз. [Жамила:] Оббо, қоқвош-эй, сен белини боғлаунингча, Шокирвой пахтасини ундириб, териб ҳам олади. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглар. Бу қоқвош «шу ишингиз нотўғри», дейиш билан-ку Ҳожининг қорнига қозик қоққандек бўлган эди, яна «хўмрайманг», дегани нимаси. А. Қаҳҳор, Йиллар.

2 Ўтакетган хасис, зикна. Эсизгина, гулдай умрингиз кулбаи вайронада ўтиб кетяпти, сизни хўп авраб ишлатяпти бу қоқвош чол. Ойбек, Улуғ йўл.

ҚОҚИ I Қуриган, қуритилган мева, гўшт ва ш. к (уларни узоқ муддат сақлаш усулларида бири). Олма қоқи. Шафтоли қоқи. Қоқи солмоқ. Қоқи қилмоқ. ■ [Табиб] Нон қоқиси еб, қуюқ фамил чой ичиш лозимлигини айтди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Улар туғунларини ечишди, қовун қоқи ва гўшт қоқиларни ўртага қўйишди. Ф. Фулом, Шум бола.

Қоқи баҳоси Жуда арзон: сув текин; икки пул. Қоқи баҳосида сотиб олмоқ. ■ Боши-

га манманлик кибр-ҳавосидан бошқа нарса сиғмайдиган.. раисни ҳозир колхозчилар қоқи баҳосига ҳам олмай қўйишган. «Муштум».

ҚОҚИ II, **қоқигул**, **қоқиўт** Сарик тўпгулли, сут. ширали, қуригач, уруғли тўзғоғи шамолда учиб кетадиган кўп йиллик ўт; момақаймоқ. Норалининг қўлидаги қизгалдоқ, қоқи, чучмомаларни кўрди-ю, қўзи-чоқдай сакраб, унинг олдига келиб тўхтаб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. Бойваччалар уйининг даричаси тубида Сопол тувакчаларда ўсган қоқигул бўлур. Ф. Фулом.

ҚОҚИЛМОҚ I **Қоқмоқ** фл. мажҳ. н. Деворга қоқилган мих. Томига тунука қоқилган уй. ■ Хонада ўнтача эски, чанг босган парта, кираверишдаги деворга каттақон қора тахта қоқилган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳасан ота айтгандек, ўртага қозик қоқилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр бачкана маҳсилар. Ойбек, Танланган асарлар.

Қоқилиб ўтирмақ Қимирламай ўтирмақ (ўтириб қолмоқ). ..ҳамма иш билан банд, жамоа раиси Салимов худди қоровулдай қоқилиб ўтирибди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚОҚИЛМОҚ II I Юраётиб, оёғи учини бирор нарсага уриб олмоқ ва шунинг натижасида мункимоқ. Қоқилсанг, тошдан ўпкалама! Мақол. ■ Ўйлаб кетаётиб, тошга қоқилиб кетдим.. бош бармоғимнинг тирноғи кўчиб, четидан қон сизиб чиқди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Сирож протуардан туртиб чиққан фиштни кўрсатиб, қизни огоҳлантирди: -Эҳтиёт бўлинг, қоқилиб кетиш мумкин. Ф. Мусаёнов, Ҳури.

2 *кўчма* Янглишмоқ, хато қилмоқ; шу тарзда панд емоқ, ночор ҳолатга тушмоқ. Бу Викторнинг иккинчи марта қоқилиши.. Олдинги сафар танбехларсизоқ бир оз эсини йиққан эди. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди. Ҳозирча у қоқилмай, обрўсига путур етмай келяпти. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

3 *кўчма* Бирор нарсдан, жиҳатдан қийинчилик, муҳтожлик сезмоқ. Пулдан қоқилмоқ. ■ Гапнинг сираси шуки, қизнинг молини тўлатаман, деб отангиз бир оз қоқилиб қолдилар. «Муштум».

ҚОҚИМ этн. Афсун ўқиб ва беморнинг аъзойи баданини, қўл, оёқ, бел, бўйин, кулоқларини уқалаш йўли билан «даволаш» усули.

ҚОҚИМЧИ Қоқим қилиб «даволовчи» табиб. *Бир мен ўзим қоқимчи, Ҳам эмчман, аласчи, Бер, бер, бер, бер, бер!* Ҳамза. *Бор экан, йўқ экан, қарға қоқимчи, чумчуқ чақимчи экан.* «Эртақлар».

ҚОҚИНДИҚ 1 этн. Қоқим қилиб «даволаш»да беморнинг баданига уриб, бошидан айлантириб садақа қилинадиган ёки қоқимчи олиб кетадиган нарса, садақа.

2 х.-қ. Жоним тасаддуқ, садақанг бўлай. *Ахир, биз ҳам отанг билан кўзимиз ёруғлигида сенинг орзу-ҳавасингни кўрсак деймизда, онанг қоқиндиқ.* Ҳ. Зиёхонова, Кўнгиш. *Бўйингиздан опангиз қоқиндиқ, агар шунчалик айтмасангиз, бир бечора қиз оёғости бўларкан.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *-Вой, онагинанг айлангур, бўйгинангга қоқиндиқ бўлай, — деб Шарофатбиби узоқ вақт бағридан Комилани кўймади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Бор, дўмбоқинам, бор, қоқиндиқ, бор, ўйинингни ўйна..* А. Мухтор, Чинор.

ҚОҚИНМОҚ 1 Қоқмоқ фл. ўзл. н. Тўрқовоқ ичида эски туллак ҳам Қоқинди, чўқинди, сайраб бир нафас. Ф. Фулом. *От бутун гавдасини силкиб қоқиндида, чуқур нафас олиб ихради.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 айн. **қоқилмоқ 2.** Кўкка қараган қоқинар. Мақол. *Отнинг тўрт оёғи бўлсада, қоқинади.* Мақол. ■ *Содиқ мингбоши дехқоннинг тарвузига қоқиниб кетди.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

3 кўчма айн. **қоқилмоқ II 2.** Билимсиз киши қоронғида адашиб юрган одамга ўхшайди. *Бундай одам тез қоқинади.* М. Жўра, Кўёшдан нур эмганлар. *Алиқул узоқ умрида бир эмас, бир неча қоқиниб, бир неча йиқилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚОҚИРИМ Қатиқ ва қалампир солинган қуруқ суюқ овқат (одатда тумовни, шамоллашни даволаш учун истеъмол қилинади). *Унча-мунча бетобликни қоқирим ёки гиёҳларнинг гули ва томири билан енгиб келган.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚОҚИШМОҚ Қоқмоқ фл. бирг. н. Улар туриб, этакларини қоқишди. Шухрат, Шинелли йиллар. *Йигитлар катта кўрғоннинг текис майдончасида терларини артиб, чанларини қоқишиб, ўзларини тартибга солиб олдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОҚИШТИРМОҚ Ҳеч қолдирмай, бор-йўғини йиғиштирмоқ, тўпламоқ, қириштирмоқ. *Бундан уч йилча олдин, Қирмизхонни*

кўрқитиб, отпуска пулини қоқиштириб олгани эсига тушдида, ўз-ўзидан қизариб кетди.. Эр бўлиб, бир тийин бериш у ёқда турсин, кўлидагини ҳам қоқиштириб олади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ҳайдар.. муюлишга етмай, стипендиясидан қолган бор-йўқ пулини қоқиштириб, шофёрга бердида, ўзи ётоққа қараб пиёда кетди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚОҚЛАМОҚ 1 Қоқ қуритмоқ, қуритиб қоқ, сур қилмоқ. *Гўшт қоқламоқ.* ■ *-Бизни шўлонга қамаб, балиқдай қоқлагани учун худонинг ўзи қаҳрига олибди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 кўчма Сира ҳам қолдирмай, таг-туғи билан йўқ қилмоқ, бор-йўғини қуритмоқ. *..сизнинг омборларингизни ҳам йигитларга талатиб, қоқиб.. чиқиб кетишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Унинг маъракаларини ўтказиш учун уйимизни қоқладик, қарзга ботдик.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қоқи қилмоқ. *Онама айтинглар, қовун қоқласин, Қовуннинг қоқи(си)ни уч ой сақласин.* «Кўшиқлар».

ҚОҚМОҚ 1 Зарб билан киритмоқ (қозик, миҳ кабилар ҳақида). *Ерга қозиқ қоқмоқ. Ёғочга миҳ қоқмоқ.* ■ *Унгур чуқурлашган сари қозиқлар шу зайлда қоқиб борилса, йўлдан адашмаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Унсин] *Ичари уйда ўтириб, маҳсиларга шон қоқади, шондан туширади, пардозлайди, қорагул, лок суркайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Михлаб ёпиштирмоқ, маҳкамламоқ. *Пол қоқмоқ. Отга тақа қоқмоқ. Томга тунука қоқмоқ.* ■ *Нима учун деворларга гилам қоқмадинглар?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нима бўлди-ю, ҳеч ким билан кенгашмай.. правлениенинг эшигига шундай бир эълонома қоқиб кўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Уриб овоз чиқармоқ, тақиллатмоқ, дукиллатмоқ. *Ҳамма ухлаганда, у муллаваччанинг ҳужрасини қаттиқроқ қоқсангиз, ҳаммасини кўрасиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Самандаров.. қаламнинг орқаси билан столни қоқиб, ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Шарофат] *Уйнинг нариги деворини қоқиб, кўшинини чақириш учун ўрнидан аранг турди.* Ҳ. Зиёхонова, Арзанда.

4 Елкага ёки орқага кафт билан секингина урмоқ, шаппатиламоқ. *Керишаётган жангчининг елкасига панжаси билан қоқиб: -Кетдикми, Деҳқонбой! — деди ўзбек тилида бир жангчи.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Бобом мени қаттиқ кучиб, қўли билан орқамни бир-икки қоқади, тагин ишга тутинади.* Ойбек, Болалик.

5 Уриб, чертиб, силкитиб ва б. йўл билан ичидаги, устидаги нарсани туширмоқ, шу йўл билан тозаламоқ. *Гиламнинг чангини қоқмоқ. Илиқ қоқмоқ. Бурнини қоқмоқ. Дастурхонни қоқмоқ. Кийимларни қоқмоқ. Телпакнинг қорини қоқмоқ.* ■ *У этакка илашиб қолган пахталарни қоқаётганда, бошидаги чопон бирдан сирғалиб, тушиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Имом, тўполонда бошидан тушиб, тупроққа қоришган салласини қоқиб-қоқиб, қайтадан ўраркан, ўз қавмига ваъз-насиҳат қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сиз келгунингизча, мен кўрпачаларингизни қоқиб, супуриб қўяман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Уриб ёки силкиб, меваларни туширмоқ. *Жийда қоқмоқ. Олма қоқмоқ. Шафтоли қоқмоқ.* ■ *Саломатнинг онаси эликбошининг боғидаги азим туп ёнғоғини қоқаётганда, йиқилиб ётиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Мен сизга айтсам, баҳорда гул териб, кузда ўрик қоқиб бериб, кўнглини олиб юрдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Бирор аъзони силкитмоқ, қимирлатмоқ. *Қошини қоқмоқ. Қанот қоқмоқ.* ■ *Шаккар буви белини ушлаб, кифтини қоққанча бобиллади.* Ҳ. Назир, Томоша. *Раис дарров ўрнидан турди, бир қўлини орқасига қўйиб, иккинчи қўлини боши узра камалак қилиб, икки-уч елка қоқди-да, шундай йўғон гавдали бўлишига қарамасдан, беданадай йўрғалади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 *Кўчма* Ҳолдан тойдирмоқ, толиқтирмоқ. *-Юр бизникига, — таклиф этди раис, — андак дам ол, бирга овқатланайлик, машина кишини қоқиб қўяди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Йул қоқиб, ўзи адоий тамом бўлган-у, кетидаги Зулхумрдан номус қилганидан ҳам йўлдан қолмай чидаб боради.* М. Мансуров, Ёмби. *Кеча мени от қоққан экан, ўрнимга киришим билан қотиб ухлабман.* А. Қодирий, Улоқда.

9 *этно.* Қоқим қилмоқ, қоқим қилиб «даволамоқ». *Ҳакка келиб чўқисин, Мулла*

келиб ўқисин, Қоқимчи келиб қоқсин, Кўзинг сув бўлиб оқсин. «Фольклор».

Жонимни қоқай Айланай, ўргилай, тасаддугинг бўлай. *Утиринг, айланай, ўтира қолинг, жонимни қоқай.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Жонини қоқмоқ** Жонини, ўзини фидо қилмоқ. *Табассум-ла икки ёш ерга боқиб, Она хизмат қиларди жонин қоқиб.* М. Алавия. **Им қоқмоқ** Бош иргатиб, им (имо) билан ишора қилмоқ. *Сеитов секретарга «чақиринг», дегандай им қоқди.* «Муштум». Қизлар «бу нима экан», деб бир-бирларига им қоқишди. Ҳ. Назир, Бир туп гўза. **Киприк қоқмоқ** 1) киприкларни пирпиратиб, кўзни очиб юммоқ. *Секретарь киз кўзларини сузиб, бир-икки киприк қоқди.* С. Аҳмад, Бош оғриғи; 2) бўлишсиз шаклда — ухламаслик, кўз юммаслик. *Тонг отганда киприк қоқмасдан, Тагин қир бағрида ҳозир бўламан.* Миртемир. **Мижжа қоқмаслик айн. киприк қоқмоқ** 2. *Бўрон бўлиб, кучли ёмғир қўйди, бригадир мижжа қоқмай дала айланди.* «Ўзбекистон кўриқлари». **Мияни (ёки кулоқ-мияни) қоқиб қўлга бермоқ** Кўп гап гапириб, жавраб, жонига тегмоқ. *Тошкентдан яп-янги машина олиб келиши ҳақида мақтанавериб, миямизни қоқиб қўлимизга берди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Биродарлар, Рихсиев кулоқ-мияни қоқиб қўлимга берди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. **Оғзига қоқмоқ (ёки урмоқ)** Гапини бўлмоқ, гапиртирмаслик. *Дарсига тушунмай савол берсанг, дарров оғзингга уради.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Сим (ёки телефон) қоқмоқ с.т.** Телефон орқали сўзлашмоқ; телефон қилмоқ. *Исфандиёрга сичқоннинг уяси минг тилла бўлди. У кетма-кет Тошкентга сим қоқар эди.* С. Сиёев, Аваз. *Муродова Қосимовга, Қосимов эса бошқармага телефон қоқа бошлади.* И. Раҳим, Ихлос. **Танда қоқмоқ кам қўл. айн. танда қўймоқ** 2. қ. **танда.** *Тикувчилик артелига танда қоқавериб, ишдан қоладиган бўлди.* Ғайратий, Довдираш. **Четга қоқмоқ** Назарписанд қилмаслик, настра урмоқ. *Кейин Гулнора худо береди, у эрка-арзанда хотин бўлиб.. кўнглига нима келса, шуни қилади, бизни ҳар нарсадан четга қоқади, балки бошимизда ёнғоқ чақади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Этак қоқмоқ** Баҳридан ўтмоқ; кечмоқ. *-Тортавер аравангни ўзларинг! — дедим-да, этак қоқиб чиқиб кетдим.* М. Абдукаримов, Чигал ёзилди. *Кўнса, кўнди,*

кўнмаса, этагимни қоқиб чиқаман-кетаман. С. Аҳмад, Уфқ. **Эшик қоқмоқ** 1) эшик тақиллатмоқ. *Машинадан тушиб, ўймакорли жигарранг бир эшикни қоқдим.* У. Назаров, Одамлар; 2) кўчма яқинлашиб қолмоқ, яқинлашганидан (келганидан) хабар бермоқ. *Илғорлар учун буйруқ кuzда берилган эди.. баҳор эшик қоқяпти, «қанисиз, опа?» дейди.* Н. Сафаров, Хадича Ахророва. **Қанот қоқмоқ қ. қанот** 1. *Ўй-хаёлим Ватан бўйлаб қоқади қанот!* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. **Қулоқ қоқмоқ** 1) қулоқ солмоқ. *Ёшларингга арз этармишсан: «Қачон тугар ёримнинг жанги?» Ёш демшики: «Ғарбга қулоқ сол, Келаётир зафар оҳанги».* Т. Тўла; 2) қулоғига етказмоқ; айтмоқ. *Дона халқимиз ҳам бу ҳақда ҳаммиша қулоғимизга қоқиб туради: «Гўзаллик юзда эмас, ақлда!»* М. Исмоилий, Инсонда ҳамма нарса гўзал бўлиши керак; 3) эътироз билдирмоқ, қаршилик қилмоқ. *Ҳожи она менинг онам бўлади! Кимки онамнинг сўзига қулоқ қоқса, хафа қилса, ундай хотин менга – талоқ.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Жон-келди, ўлиб турган экан, қулоқ қоқмай, хўп деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОҚТИРМОҚ Қоқмоқ фл. орт. н. *Уйга пол қоқтирмоқ. Отга тақа қоқтирмоқ.* ■ *Хол-мирза ака отга жабдуқлар олиш, аравага темир қоқтириш учун шаҳарга тушиб кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Энг четдаги қозиқдан унинг ёнидаги иккинчи қозиқ орқали қараб, учинчисини қазиладиган унгуру оғзига қоқтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. - *Уч марта товуқни кучоқлаб қоқтиргин, чиллаёсин қилдиргин.. — деб қўярда-қўймадилар.* Ойдин, Чақалоққа чакмонча.

ҚОҚШОЛ I Ориқликдан қоқ қуриб қолган, қоқ қуруқ, қуруқ суяк. *Она яна қоқшол қўллари билан ўғлининг елкасини силади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У тиззаларини қоқшол қўллари билан кучоқлаб, исқирт кўрпача устида бамайлихотир ўтирар.. эди.* М. Осим, Элчилар. *Қоқшол киши қўлини кўтариб, уни тўхтатди.* Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.

ҚОҚШОЛ II тиб. Одам ва ҳайвонларда организмга терининг жароҳатланган еридан кириб, ўзидан заҳар ажратиб, бутун организмни заҳарловчи таёқча шаклидаги алоҳида микроб кўзгатадиган ўткир юкумли касаллик (бемор камалакдек эгилиб қолади ва ҳар қандай ташқи таъсирдан тиришиб

қолаверади). *Султоннинг оёғи шишиб кетди.. Мадали ака: -Ҳозир дарров укол қилмаса, қоқиол бўлиб қолади, — деди-да, дори сумкасини тита бошлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОҒОЗ [ф. کاغذ — қоғоз; хат; ҳужжат, гувоҳнома] I Асосан ёзиш, расм солиш, китоб, журнал, газета ва ш.к. босиш ҳамда бошқа мақсадларда ишлатиладиган, ёғоч, эски-туски ва ш. к. дан тайёрланадиган юпқа материал. *Газета қоғози. Ёзув қоғози. Уров қоғози.* ■ *Республикамизда қоғоз ишлаб чиқариш узоқ тарихга эга. «Фан ва турмуш». Ҳозир қоғоз, босмахона.. харажатлари учун пул етишмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баъзда тап-тайёр мисраларни қоғозга туширишга шунчалик шошасанки, охирида ўз дастхатингни ўзинг ўқийёлмасдан қийналасан.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *..бурчакдаги китоблар билан тўлиқ шкаф устида урғолиқ чертёж қоғозлари ётар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Нажмиддин Бухорий ҳам қоғозларни ёзиб, лойиҳани, мадрасанинг баъзи бўлак тасвирларини кўздан кечирарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Маълум бир нарса, иш, воқеа-ҳодиса ва ш.к. ни қайд этувчи матн битилган ва қонуний кучга эга бўлган қоғоз; расмий ҳужжат. *Салимбойвачча қоғозни қўлда маҳкам сиқиб, гурур билан давом этди: -Бу нарса қўлимдами, ҳар бир ишни қиламан, ҳеч ким бирон айбни бўйнимга қўя олмайди. Бу хат жиноятни савобга айлантиради. Ҳар ерда, ҳар ким олдида мени оқлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бироқ кўрилган чоралар ҳақида «юқори»га қоғоз керак эди.* Газетадан. *Мана бу қоғозга мадраса муллабаччалари, домлалар, мударрис, бойлар, юрт улуглари имзо чекканлар.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Қоғоздан ишланган пул, қоғоз пул. *Кармонидан беш сўмлик қоғоз олиб, сандалга қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Ҳа, айланай, оҳори синмаган қоғозлар ҳамманиям хушини қочиради. Қачон олиб келибди? -Ҳозир беҳабар 175 сўм олиб келган экан.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

Сув қоғоз қ. сувқоғоз. Хитой қоғоз қ. хитой 2.

4 (ў-п. к. шаклида — қоғозда) Фақат қоғоз, расмий ҳужжатлардагина қайд этилиб, амалда ижроси йўқ иш-фаолиятларга нисбатан қўлланади; шундай ҳолат, аҳвол-

ни қайд этади. *Кўп бўлимлар ҳозиргача вазибалари нимадан иборатлигини билмайди, тарқоқ, кўп ҳолларда қоғозда фаолият кўрсатади.* Газетадан.

5 с. т. Варақ, бет. Мақола икки қоғоздан ошмасин. ■ Сўнги вақтларда мухбирлар, юборган хабарларининг биринчи қоғози устига «гонорарли», деб ёза бошладилар. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚОҒОЗБОЗ [ф. کاغذبان — бўлар-бўлма-га хат ёзишни яхши кўрадиган] Амалий иш ўрнига кераксиз ёзишмалар олиб бориш, қарорлар чиқариш билан овора бўладиган, шу таразда ишлашни яхши кўрадиган шахс; расмиятчи. *Иш бўлмайди, кимки бўлса қоғозбоз, Қоғозбозлик билан ўтгай қишу ёз. Ҳабибий.*

ҚОҒОЗБОЗЛИК 1 Амалда эмас, қоғоздагина иш битириш, қоғозбоз каби иш тутиш. *Ҳурматли Тўқлиев ва Қораев ўртоқлар! Қоғозбозлик билан план сира юз бўлмайди. «Муштум». Бу министрликларнинг айрим шохобчаларида асосий ишдан кўра бепарволик, қоғозбозлик, уюшқоқсизлик авж олиб кетган. «Муштум».*

2 Ёзиш-чизиш, қоғоз-ҳужжат ва ш.к. билан боғлиқ ишлар. *У киши қайтгунча қоғозбозлик ишларини ўзинг тўғрилаб турасан. О. Ёқубов, Излайман. [Мирзажон] Кабинетда ўтириб, қоғозбозлик билан шуғулланишга ўрганмаган. К. Раҳимов, Биринчи одим. -Йўқ, йўқ, кўзғалма. Бугун қоғозбозликка сира тоқатим йўқ! — деди Амина опа Ҳалимага. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.*

3 Ёз-ёз иши (кимса ҳақида туҳмат, гийбат ва ш.к. ни ёзиш). *Шу Қори ҳозир газета ходимининг ҳам пайига тушиб, қоғозбозлик қилиб юрибди. Мирмуҳсин, Мусича одам.*

ҚОҒОЗЖИЛД [қоғоз + жилд] кам қўлл. айн. конверт. *Қиз хатни буклаб, қоғозжилдга жойлади. Н. Ёқубов, Жон.*

ҚОҒОНОҚ Она қорнида, бачадонда болани ўраб турадиган парда.

ҚУББА [а. قبة — гумбаз; чодир] архит. Яримшар шаклидаги гумбаз. *Мезаналарнинг қуббалари. Бутхонанинг қуббалари. ■ Тунука томли уйлар, ёғоч панжаралар, гилос, олма ва шафтоли; қават-қават иморатлар, баланд қад кўтарган минора ва қуббалар унинг кўз олдидан бирма-бир ўта-*

верди. П. Турсун, Ўқитувчи. Салқин тушди. Минораларнинг қуббаларида ўйнардди кўёш. Э. Раҳим.

2 Умуман, яримшар (қубба) га ўхшатиб ишланган, шундай шаклга келтирилган нарса. *Каравот қуббалари чироқдай ёнади. Шухрат, Шинелли йиллар. Бир шиша коньяк.. ва чиройли вазага қубба шаклида терилган апельсин келди. Ойбек, Танланган асарлар. Аёлниг сақичдай қора сочи икки қубба қилиб бошига турналган. А. Мухтор, Қаноти синган орзу. Агар бир гап чиқса, шу чўққига тошдан қубба қилиб, белбоғимни байроқ қилиб тикаман. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 бол. Тўртта ёнғоқни пирамида шаклида тикиб, узоқдан соққа билан уриб йиқитиш ўйини. *Қубба ўйнамоқ.*

ҚУББАЛИ 1 Қуббаси бўлган, қуббалари бор. *Абдуллахон солдирган қуббали тимнинг ичи ари унидек гувуллар эди. М. Осим, Элчилар.*

2 Қуббалар билан безатилган. *Қуббали эшиклари кенг.. кўркам — ҳайбатли икки меҳмонхонанинг бирида Мирзакаримбой ўтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Сувоқлари нураган, қуббали устунлари хийла қийшайган оғбор эшигини бир одам қулфлаётганда, ойимни кўриб, орқасига ўгирилди. Ў. Ҳакимали, Навбахор.*

ҚУББАЧА 1 Қубба с. кичр.

2 айн. қубба 2. Эңли камарида олтин қуббачалар, йирик гавҳарлар.. оловлар эди. Ойбек, Навоий. [Алишер] Олтин қуббачалар, ўймакор гуллар билан безалган эшикни очиб, кичикроқ, лекин серҳашам бир хонага кирди. Ойбек, Навоий.

ҚУБУР [а. قبور — «қабр» с. нинг кўпл.] эск. кт. Қабрлар; гўристон.

Аҳли кубур Қабрларда ётган марҳумлар. *Ассалом алайкум, аҳли кубурлар, Бир кеча манзил жой сиздан сўрайман. «Алпомиш».*

ҚУВ 1 1 Макр-ҳийлага уста; ичидан пишган; муғамбир, айёр. *Олимхон бекор юриб тирикчилик қилишининг ҳам яхши яшашнинг йўлини топган одамлардан. У жуда қув, мўлтонни одам. Ойбек, Танланган асарлар. ..уста, мен сизни содда деб юрардим, анча қув экансиз-а, тавба.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

2 Қувлик ифодаловчи; айёрлик ифодали; айёрона. *Алимардоннинг юзида яна ўша қув*

табассум қалқди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. У ўттиз етти ёшларда.. чуқур қув кўзларидан заҳар томган.. киши эди. Ойбек, Нур қидириб.

ҚУВ II айн. оққуш. Оқ қув. Қора қув. Қув қув билан учади, ғоз ғоз билан кўчади. Мақол.

ҚУВ III: ранги қув ўчоқ (ёки оқармоқ) Ранги оқариб, бўзариб кетмоқ. Раҳимнинг ранги қув ўчиб, ғиқ этмай қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. У орқасига тисарилди, тошойнада.. ранги қув ўчиб, кўкариб кетган ўзининг башарасини кўрди-ю, бу хаёл эканини тушунди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Валихон қоғозга қўл чўзди. Майнанинг ранги қув оқариб кетди, кўллари титрай бошлади. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҚУВ IV унд. с. Қушлар галасини ҳайдашни билдиради. [Иқбол:] Чумчуқлар ўлсин, уйлари куйсин. Ҳай, гала-гала қув. Н. Сафаров, Уйғониш.

ҚУВ V шв. Чақмоқ учқунидан ўт олиб ёнадиган махсус пилик, пилта. Меҳтарага сув солиб, Чақмоғига қув олиб, Йўлга тушиди Ҳасан мард. «Равшан».

ҚУВАЛАМОҚ кам қўл. 1 айн. қувламоқ. Бузуқ ерда олқорларни қувалаб Мерганлардан Навфал илгари ўтди. «Баҳром ва Гуландом».

2 Бир-бирини қувмоқ, қувлашмоқ. Кўзингиз экранда, кадрлар бир-бирини қувалаб ўтиб турибди. К. Ёрматов, Кино санъати ҳақида. Шу зайлда йиллар ўтди қувалаб. Толе кўки бахт юлдузин кўрсатмай. Ф. Фулом.

ҚУВАЛАШМОҚ Қуваламоқ фл. бирг. н. Отга солсанг, беда сол: Қасир-қусур чайнасин. Қизинг бўлса, ёшга бер: Қувалашиб ўйнасин. «Кўшиқлар».

ҚУВБОШ с.т. Айёр, қув. Чамбилдадир асли душманнинг эли. Гўрўғли қувбошнинг тутинган ўғли. «Зулфизар билан Авазхон».

ҚУВВА [а. قوه — куч, қувват; энергия] эск. кт. айн. куч, қувват, қудрат. Янги усул соғлиқни сақлаш қоидаларига тўла жавоб бериш устига, болаларнинг зеҳнларига, ўзлаштириш қувваларига яхши таъсир беради. «Маориф ва ўқитувчи».

Қувваи жозиба 1) ўзига тортиш, жалб қилиш қуввати; жалб қилувчи, тортувчи куч. Бир қувваи жозиба зиёратхонага қараб оёғимни тортаверди. «Муштум»; 2) физ. тортиш кучи. **Қувваи нутқ** Нотиклик маҳорати. Султонмурод.. ўжар олимнинг итифотини

қозониш учун қувваи нутқини ишга солди. Ойбек, Навоий. **Қувваи ҳофиза (ёки муҳофиза)** Эса сақлаш қобилияти, хотира қуввати. Менинг ўзим ҳам Устанинг бой ижодидага, юксак талантига, қувваи ҳофизаси, сўзга бойлиги ва чечанлигига ҳайрон қолардим. «Театр». Фақирнинг қувваи муҳофизам озроқ, шунинг учун бу ерда фақат эсимда қолган хабарларнигина нақл қилурман. А. Қодирий, Кичик асарлар. ..автобиографик асар яратиш учун бахшлардаги кучли қувваи ҳофизанинг ва беқиёс бадиҳагўйликнинг ўзигина етарли эмас. «ЎТА».

ҚУВВАТ [а. قوت — куч, қувват; энергия] 1 Ҳаракат-фаолиятга олиб келувчи қобилият; ҳаракатланиш, ҳаракатлантириш қобилияти; куч. ..қирқ минг элат ичида бу қизга қуввати баробар келадиган эр йигит йўқ. «Бўтакўз». Қаридим, иш қилишга қолмади қувват. Ғайратий. Поезд борар.. қувватга тўлиб. Ҳ. Пўлат.

Қувватга кирмоқ Соғаймоқ, куч тўпламоқ. У [Ҳаким-доктор] томиримни ушлаб, андак мулоҳаза қилди-да: -Сизники — косиб касал, далага чиқинг, баҳридилингиз очилса, қувватга кириб кетасиз, — деди. Ойбек, Танланган асарлар. **Қувватдан кетмоқ (ёки қолмоқ)** Ҳолсизланмоқ, заифлашмоқ, куч-қуввати кетмоқ.

2 айн. энергия. **Электр қуввати.** ■ Шу сувнинг қувватидан уйимиз ёруғлиги. Қ. Муҳаммадий. Улуғ кишилик ақли атомдаги қувватни Покиза умид билан қила ололди ижод. Ф. Фулом.

3 физ. Бир вақт бирлиги ичида бажарилган ёки бажариладиган иш миқдори. 500 мегаватт қувватга эга бўлган гидростанция. Қувват бир секундда бажарилган ишдир.

4 Корхоналарнинг ишлаб чиқариш имкониятлари мажмуи. Мавжуд корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватини ошириш билан янги объектлар ҳам барпо этилди. «Фан ва турмуш».

5 Куч, чидамлилиқ. Чириган ёғочнинг қуввати бўлмайди.

6 кўчма Моддий, маънавий имконият; қодирлик, қурб; қобилият, лаёқат, билим. «Ўч»да қаҳрамонларнинг ҳар иккаласи ҳам характер сифатида ўзларининг жозибадорлиги, маълум бир хислатларининг бўртириб тасвирланиши билан китобхонни ўзига тортиб олиш қувватига эга. М. Қўш-

жонов, Поэмадан романга. Элмурод кимда қандай ўқиш асбоби борлигини текшириб чиққандан кейин, ўқувчиларнинг қувватини синашга киришди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Қуввати етмоқ (ёки келмоқ) 1) кучи етмоқ. *Ўйла, болам, кимга келар қувватинг? «Рустамхон»;* 2) имконияти етмоқ, қурби келмоқ. *-Битта хотин олиб беришга қувватим етади, — деди Ботиржонга дадаси. Қ. Мақсумов, Саодатли чаманда. [Нури] Пул ва бойликнинг қувватига ишонгани учун, бу йўлни қулай деб топди. Ойбек, Танланган асарлар.*

7 қ. **калория.** *Бир пиёла чойдаги қувват бир бурда нонга тенг эканлиги ҳисоблаб чиқилган. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.*

8 кўчма Далда, мадад. *Арғамчиға қил қувват. Мақол. ■ Майин товуш эшитилди: -Келинглр.. раҳмат! Одамга одам қувват бўлади, минг раҳмат! А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Индамаса ҳам, шу ерда туриши, Фуломжондан ниманидир кутиши йигит юрагига қувват берди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ҚУВВАТЛАМОҚ Маъқулловчи, ёнини, тарафини олувчи ёки тасдиқловчи фикр билдирмоқ, ёқламоқ, қўлламоқ, ҳимоя қилмоқ. *Бировнинг сўзини, фикрини қувватламоқ. Ташаббусни қувватламоқ. Қарорни қувватламоқ. ■ -Ана у қизга ҳақ гапни айтдим, — деб Эргашойни қувватлади Шарофат хола. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. Гулистон кексалари, гўё кечаси билан маслаҳатлашиб чиққандек, бир-бирини қувватлаб гапира бошладилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚУВВАТЛАНМОҚ 1 **Қувватламоқ** фл. мажҳ. н. *Бу фикр кўпчилик томонидан қувватланди.*

2 **Қувватга кирмоқ, қувват олмоқ.** *..майли, бувинизни ман айтиб, олдириб келай бўлмаса, шояд кўриб, бир оз қувватлансангиз. Ҳамза, Танланган асарлар.*

ҚУВВАТЛИ 1 Аниқловчи сўз билан қўлланиб, шу сўз аниқлаган маънодаги (даражадаги) қувватга эгаликни билдиради. *Юқори қувватли электр симларини тортиш каби оғир юмушларни бажаришда қурувчиларнинг бирдан-бир ёрдамчиси ана шу вертолётлардир. «Фан ва турмуш».*

2 **Қуввати меъёрдагига нисбатан ортиқ;** кучли, бақувват. *«Эли қувватлининг бели ҳам*

бақувват бўлади», деб қўйди кўнглида. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҚУВВАТСИЗ Кучсиз, куч-қуввати, дармони йўқ; куч-қуввати меъёрдагидан (нисбатан) кам; камқувват.

ҚУВВАТСИЗЛАНМОҚ Кучсизланмоқ, дармонсизланмоқ, куч-қувватдан қолмоқ. *Касалдан анча қувватсизланиб қолибди.*

ҚУВВАТСИЗЛИК Қувватсиз ҳолат; кам куч-қувватга эгалик. *Қувватсизликдан шикоят қилмоқ.*

ҚУВИЛМОҚ **Қувмоқ** фл. мажҳ. н. *Булмағур хаёллар миядан қувилди. ■ Созандалар уйдан қувилибди, кетларидан мусиқа асбоблари бирин-кетин улоқтирилибди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

ҚУВИШМОҚ **Қувмоқ** фл. бирг. н. *Турли миллат ўғлонлари бир тан, бир жон бўлишиб, ёвни юртимиздан қувишди. ■ Улар бир-бирларини қувишиб ўйнашар.. яйрашар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ҚУВИШТИРМОҚ 1 **Қувишмоқ** фл. орт. н. 2 **Орқасидан қувмоқ, эргашиб юрмоқ.** *Бола онасидан бир қарич ҳам жилмай, уни қувиштириб юради.*

3 **кўчма** Суриштирмоқ, пайига тушмоқ.

ҚУВЛАМОҚ **Қувмоқ** ёки қувлаб етмоқ. *Қўрққанни ажал қувар. Мақол. ■ [Фоти-ма:] Анави Тўлаганнинг эркатойи! Минаман деб, ғозларни қувлагани-қувлаган. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Уйинг куйғур тасқара миршаблар изинга тушиб қувладими? Ойбек, Танланган асарлар. Сиз қувламасангиз, мен Марғилонга бормаيمان! [деди Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Йўғ-ей! — Бобоқул утирган ўрнида қўл силтади. Гўё бу билан бошидаги шубҳаларини қувламоқчи эди. С. Анорбоев, Оқсой. [Умурзоқова] Қўшимча шуҳрат орқасидан қувлайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҚУВЛАНМОҚ **Қувламоқ** фл. мажҳ. н. *Уста Олим.. Отабекнинг қутидор томонидан қувланганидан тортиб, шу кунгача Марғилонга етти-саккиз мартаба келиб кетганини.. сўзлаб чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУВЛАШМАЧОҚ *бол. 1* Етиб ёки тутиб олиш учун бир-бирини қувлаш ўйини. *Қишда болалар қорбўрон, қувлаш-мачоқ, хоккей ўйнашади, ернинг нами селгиши билан футбол бошланади. Ф. Муса-жонов, Текин томоша.*

2 Югуришда ким ўзиш мусобақаси.

ҚУВЛАШМОҚ Қувламоқ фл. бирг. н. Уни уйдан қувлашибди. ■ Болалар қийириб, уни қувлаша кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Кунлар орқасидан ойлар.. йиллар қувлашиб ўтди. Ҳ. Зиёнонова, Арзанда. Булутлар ҳам денгиздаги муз сингари бир-бирини қувлашарди. Ҳ. Шамс, Оқпадар.

ҚУВЛИК 1 Қув эканлик. Унинг қувлигини ҳамма билади. ■ Лекин қувлиги учун айблаб булмайди.. шундай катта хўжаликни эплаш учун озгина айёр бўлиш ҳам керак. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Қув одамларга хос иш, хатти-ҳаракат. Жанларда ботирликдан кўра қувлик, моҳирлик, эпчиллик иш беради. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Ўзи ўлғудай тўғрисўз, фирромлик, қувликни билмасди. Мирмуҳсин, Умид. Хафа бўлмагин-у, укам, мен сендан бунақа қувлик чиқади, деб ҳеч ўйламагандим. Ҳ. Назир, Кўктерақ шабадаси.

3 Қув шахсга хос ҳис-туйғу, хислат ва унинг ифодаси. Муса аканинг қувлиги тутди. «Шарқ юлдузи». Қанча қувлик, шўхлик бор эди Раҳим аканинг кўзларида. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҚУВМОҚ 1 Етиб ёки тутиб олиш учун орқасидан югурмоқ, қувламоқ. Кийик қувган қуёни пайқамас. Мақол. Илон қувса, йўлга қоч, туя қувса, ўрга қоч! Мақол. ■ Қувган душманнинг қўлга туширдим. «Маликаи айёр». Олмазорга етганида, кимдир ортидан қувиб етди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Бирор жой-макондан мажбурлаб кетказмоқ (жўнатмоқ); ҳайдамоқ. Момо қўлига калтак олиб, болаларни қувибди. «Эртаклар». [Жуман:] Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, тахтада нима гуноҳ? Ёқма! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шиддатли штурм натижасида душман мудофаа марраларидан қувиб чиқарилди. Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 кўчма Мансаб, лавозим ва ш.к. дан четлатмоқ, бўшатмоқ, ҳайдамоқ. Бироқ сал фурсат ўтмай, ҳоким тўра тилмочни ишдан қувди. С. Аҳмад, Ҳукм.

4 кўчма Йўқ қилмоқ; ҳайдамоқ. Ташвиш қиз боланинг хуснини оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан. С. Аҳмад, Уфқ. Кўзга ажиб равшанлик баҳиш этувчи яшил кўкатлар таровати.. кечадан бери ғамнок дилини эркалаб, кўксидидаги

ранжу аламни қувгандек бўларди. С. Сиёев, Аваз.

5 кўчма Ҳаёти, иш-фаолиятида бирор йўл-йўриқ, усул ва ш.к. га қаттиқ амал қилмоқ; бирор иш-амални қаттиқ тутмоқ, унга берилмоқ. Халилжон ҳам акаларининг йўлини қувди: мактабда ўқиб туриб.. авиа-клубга қатнади. С. Акбаров, Отанинг хаёллари. -У фақат охиратни деб яшаган, умр бўйи савоб қувган, — деди чол. А. Муқимов, Қопқон. Жонингда қасдинг борми, мунча ароқни қувмасанг. «Муштум».

6 кўчма с.т. Юриб-елмоқ (пиёда ёки улов билан). Телтагини елвиратиб, Ўзбекларни далвиратиб, Урганч элга қувиб етдик. «Юсуф ва Аҳмад». Кўп ерларни мен ахтардим от қувиб, Ҳеч кўрмадим Асад Шодмон қорасин. «Маликаи айёр».

Из қувмоқ Изидан таъқиб қилмоқ. Қўрбошилар ичидан қочиб, менинг орқамдан из қувиб келгансан.. Ғайратий, Унутилмас кунлар. Болта муаллим бошлиқ етти-саккиз чоғли йигит изларидан қувиб келар.. Н. Норқобилов, Тўқнашув. **Кетидан (ёки орқасидан) қувмоқ айн. қувмоқ 5.** Мол-дунё орқасидан қувмоқ. Фойда кетидан қувмоқ. ■ Сохта шухрат кетидан қувиб, алдамчилик билан шуғулланган шахслар қилмишларига яраша қаттиқ жазоланиши лозим. Газетадан.

ҚУВНАМОҚ Хурсанд, шод кайфиятда бўлмоқ. Кенг ҳовлида қувнар беш ўртоқ. Ойбек, Қизлар. ■ Атайин уйнагани, қувнагани келган.. бу қуёв-келинга шитифот билдирмаслик гуноҳдек туюлди. С. Анорбоев, Оқсой. Хуш келибсиз, қадрдонлар, меҳмонлар, Қувнаб ўйнанг, кулинг, қизлар, жувонлар. Хабибий.

ҚУВНОҚ 1 Доим, табиатан хуш кайфиятли; хушчақчақ. ..бу оиладагиларнинг ҳаммаси ҳам самимий, қувноқ ва оқкўнгиш эканлигига ишонган сайин, бу ўнғайсизлик ўртадан кўтарилиб борарди. С. Зуннунова, Олов. Маҳди табиатан қувноқ, куйди-пишди эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Шод, хурсанд кайфиятли; қувончга тўла. Ҳаммалари қувноқ, эгинлари башанг. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. У бугун жуда қувноқ. Т. Ашуров, Оқ от. Бари ўтиб кетди бир туш мисоли, Эслайман гоҳ маҳзун, гоҳида қувноқ. А. Орипов, Йиллар армони.

3 Шод-хуррамлик акс эттирувчи, ифодаловчи. *Мен саҳналаштирган қувноқ комедия ҳам шу ҳақда.* Газетадан. *Тошкент ўзбекнинг санъати, товуши, Қувноқ музикаси, куйи, обрўси.* Ф. Фулом. *Ўша қувноқ кулги, ҳазил энди қандайдир жиддият, уй ва ғазаб билан аралашиб кетган эди.* С. Зуннунова, Олов.

ҚУВНОҚЛИК 1 Қувноқ эканлик. Унинг қувноқлиги ҳаммага ёқади.

2 Қувноқ кайфият, шод-хурсанд ҳолат. Унинг бояги қувноқлиги ўрнини аллақандай босиқлик эгаллаган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Хурининг ўзи ҳам кўринишидан оғир бўлсада, қувноқликни яхши кўрарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ҚУВОНМОҚ Хурсанд бўлмоқ; севинмоқ. *Дадаси шаънига айтилган мақтовлардан бола қувониб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Адолат.. тунги сувни шимириб тирилаётган ҳар бир ғўзани кўриб қувонарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Салимхон билан Умид ота-боладек бирга овқатланишди. Уларни кузатиб ўтирган Сунбулхон ая ич-ичидан қувонарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚУВОНЧ Қувониш ҳис-туйғуси; хурсандлик. *Болтабой отанинг қувончидан Ширмонхон ҳам беҳад шод эди.* С. Зуннунова, Олов. *Тўй. Бу сўз.. камбағалнинг уйини шодликка, қувончга тўлдиради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *..адабиётга яшнаб кирган ёшларни кўриб қувониб кетаман ва бу қувончимни ўша ёшнинг ўзига миннатдорчилик изҳор қилиб айтаман.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

Қувончи ичига (ёки дилига) сиғмайди Жуда ҳам хурсанд, ғоят шод. *Ичкарида хотинлар мажлиси: ..биров ёр-ёр ўқиб, тагин биттасининг қувончи ичига сиғмай хахолаб, дунёни бузади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУВОНЧИҚ шв. Кишига қувонч, шодлик бағишлайдиган, кўнглини кўтарадиган, хурсанд қиладиган энг азиз кимса, нарса. *Тоҳиржон менинг овуноғим, отасининг қувончиги бўлиб қолди, уни ардоқлаб ўстира бошладик.* М. Жўра, Изтироб.

ҚУВОНЧЛИ 1 Қувончни ифодаловчи, шодлик ва хурсандликни акс эттирган; шодлик ва хурсандлик билан тўлган, севинган, шод, қувноқ. *Қувончли таббасум. Қувончли юз.* ■ *Элмурод ва унинг дўстлари.. қувончли, порлоқ кунларининг қандай ўта-*

ётганини сезмасдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. *Баҳмал қирғоқларни тўлдириб оқди Бахтиёр элимнинг қувончли саси.* Файратий.

2 Кишига қувонч бағишлайдиган, қувонса, хурсанд бўлса, севинса арзийдиган. *Қувончли натижа. Қувончли хабар.* ■ *Шу вақт Юрвев батальонининг жангчилари учун яна бир қувончли ҳодиса юз берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ана шундай қувончли кунларнинг бирида тўсатдан бошимга фалокат тушса бўладими!* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ҚУВРАЙ, оққуврай Чўл-даштларда ўсадиган, майда тиканли бир йиллик ёввойи ўт. *Бобо йўл четидаги оққуврайнинг гулини узиб, чеккасига қистирди-да, жойига чиқиб ўтирди.* А. Мухтор, Чинор.

ҚУВРАМОҚ кам қўлл. Қуримоқ, қурушмоқ, қовжирамоқ. *Ҳазалчи ўғилнинг томоғи қуврадими, товуши хириллаб қолди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Унда-бунда учрашиб турган бедазорлар сувсиз қолиб қуверган.* Ш. Холмирзаев, Сайланма. *Тоғнинг ўти бари қувраб кетибди.* «Гулнорпари». *Одамларнинг экинлари кўкармай қувади.* Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚУВРОҚ кам қўлл. Қувраган, қуриган. *Шабада келтирган қувроқ пичан ҳидидан.. боши айланиб, тўлғаниб турибди.* А. Мухтор, Чинор. *Тонг шамоли қувроқ ўтни йиқади.. «Тоҳир ва Зуҳра».*

ҚУВУР 1 Катта, йўғон сопол труба. *Обраҳага қувур қўймоқ.*

2 Сув, буғ, газ ва ш.к. нинг оқиши учун темир, бетон ва б. дан ишланган узун, ичи бўш махсус қурилма. *Газ қувури. Нефть қувури. Сув қувури.* ■ *Козим темир қувурлардан шарқираб сув отилаётган ҳовузчага дуч келди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Сўнгра ундан боғ томонга қаратиб диаметри 80 миллиметр бўлган полиэтилен қувурлар тортилди.* «Фан ва турмуш».

3 с. т. Айрим асбоб, қуrol каби нарсаларнинг қувурсимон қисми; ствол. *Тепаликларнинг этагида оғир тўплар, узун қувурлари осмонга кўтарилган зениткалар туради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Кейин [самоварга] пистакўмир солиб, қувурига маҳси кийдириб, дам берди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Иброҳимбек тўппонча қувурини ўзига қаратиб, ичига пуфлади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҚУВГУН 1 Ўз жойи, ватанидан ҳайдаш, қувиш, сургун қилиш, қилиниш хатти-

ҳаракати, ҳолати; шундай ҳолатдаги ҳаёт. *Қўқон атрофларида, Сўх ва Хушёр деган жойларда Бобур икки йил қувғунда юрган. «Ёшлик». Улар зиндонларда, турмаларда, қувғунларда эди. Ойбек, Нур қидириб. Аваз, бир тарафдан, қувғунга учраб, мана шу дала-тузга келиб қолганига хурсанд эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Қувғун қилмоқ Ўз жойи, ватанидан ҳайдамоқ, қувмоқ; қувғун ҳолатга олмақ, ташламоқ. *Отамнинг бошини еганлар, мени қувғун қилганлар учун қон тўкиб, эсимни еганим йўқ!* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 Ўз жойи, ватанидан қувилган, шундай ҳолат, шароитда яшовчи шахс. *Қувғунларни юртга қайтариб, гуноҳга ботдимиз? Т. Малик, Қалдирғоч.*

ҚУВҒУНДИ айн. **қувғун 2.** Кун чиқиб.. *қувғундиларнинг елкаларига офтоб тегиб, оломонга сал жон кирди. А. Мухтор, Чинор.*

ҚУДА Куёв ва келиннинг ота-оналари (бир-бирларига нисбатан). *Хотин қуда. Эркак қуда. ■ Қудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва муроса йўли билан ҳал қилинади. Ойбек, Танланган асарлар. Қудаларингни нима билан кутишни бўлса ўзинг биласан: туя сўйиб чорлаганинда ҳам келмайдирган кишилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қарши (ёки қайчи) қуда қ. қарши. Қуда бува Эркак қуда ёки қуданинг отаси. **Қуда буви** ёки **қуда хола** Аёл қуда ёки қуданинг онаси. **Қуда бўлмоқ** Ўғил уйлантириб ёки қиз чиқариб, ўзаро қудалик муносабатларини ўрнатмоқ. *..вазир бошқа бир вазир билан қуда бўлажани билган устоз Қавом.. биз ҳам Нажмиддин Бухорийга қуда бўламиз, деди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚУДА-АНДА Қудалардан бирининг барча узоқ-яқин қариндошлари (иккинчи қудаларга нисбатан). *Қуда-андалар билан борди-келди қилмоқ. ■ Қуда-андани ўйлаган ойм, сенга бутунгина маҳси ҳам кийгизиб юбормабди. Маҳсингни қара, оёққа шиб бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚУДА-АНДАЛИ Қуда-андаси кўп; бир неча ўғил уйлантириб, қиз чиқариб, кўп оилалар билан қуда-андалик муносабатлари ўрнатган. *Қуда-андали киши. Қуда-андали бўлмоқ.*

ҚУДА-АНДА(ЧИ)ЛИК Қуда-андаларнинг ўзаро қариндошлик муносабатлари. *Воҳалар тарихан бир-бирдан йироқ, аввалдан борди-келди қилмаган, қуда-андачиликлар йўқ. М. М. Дўст, Лолазор.*

ҚУДАЛАШМОҚ Ўғил уйлантириб ёки қиз чиқариб, келин ёки куёв томон билан ўзаро қуда бўлмоқ. *Бир неча вақт шу йўсин Хушрўйнинг раъйига қараб, эру хотин зерикдилар-да, ўзларича бир жойга қудалашмоқчи бўладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУДАЛИК 1 Қуда эканлик. *Шу киши билан қудалигингизни биламан.*

2 Қудага хос муносабат, мавқе. *[Қози:] Додхонинг, минг қилса, сизга қудалик хурмати бор. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ҚУДАЧА Ёш хотин қуда. *Қудамиз Мирзакарим қутидорга ва қудачамиз хонимга етиб маълум бўлгайким, бизлар бунда соғсаломатдирмиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУДАЧИЛИК Йигит ва қизни унаштириш маросимидан кейин ҳар иккала оила аъзоларининг қариндошлик ҳолати, ўзаро қариндошлик муносабати. *Шерикчилик — бир йиллик, қудачилик — минг йиллик. Мақол. ■ Турғун ака Ҳамидани чақалоқлигида бир дўстининг ўғлига «бешиккертми» қилиб қўйган экан. Ўн саккиз йил қудачилик қилишибди. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ҚУДА-ҚУДАҒАЙ Эркак ва хотин қуда; эркак ва хотин қудалар; қуда-андалар. *Ой-жамол эртасига Барчиннинг қошига борди. Қуда-қудағай бўлиб, бир-бирини жуда иззат қилиб қолди. «Ёдгор».*

ҚУДАҒАЙ Хотин қуда. *Қиз билан йигитни кўрган қудағайлар гап-сўз чувалмаслиги учун тез орада унашиб қўйишга эрларини қистай бошладилар. Х. Нуъмон ва А. Шоҳраҳмедов, Ота.*

ҚУДРАТ [a. قدرت — куч, қувват; қобилият, лаёқат] **1** Юқори даражадаги куч-қувват; шундай куч-қувватли имконият; қодирлик. *Инсон қудрати ҳамма нарсадан устун чиқди, чўлда сунъий денгиз барпо этди. «Ўзбекистон қўриқлари». Шамолнинг қудрати ҳазилакам эмас. У саҳрони остин-устун қилиб, қумтепаларни учуриб олиб юради. «Фан ва турмуш». Суярақул Мамаюсуфнинг олдида қилтириқ кўринса ҳам, ўнта Мамайни па-чоқлагудек қудрат сезарди ҳозир ўзида. А. Қўчимов, Ҳалқа.*

2 Умуман, бирор нарсани амалга ошириш имконияти; куч-қувват, қурб. *Қани эди, қудрати етса-ю, шу тошқин дарёдан ҳовучлаб сув элтса, ташна гиёҳлар илдизига нам, чўлларга ҳаёт берса.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Битта чопон тиктиришга қудратим етмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қодирлик, куч манбаи. *Оламга арзигулик қудрат шу чаноқдадир.* Газетадан. *Қандайдир бир қудрат уни силкиб, ўзига келтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

4 Аллоҳга хос куч-имконият; илоҳий қодирлик. *Фалончининг келини тўрт оёқли туғибди.. ё қудратингдан ўргилди!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар ҳолда, фиғон-нола яхши эмас, ҳар банда қудрат қалами билан ёзилганини кўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Қудрат (эркаклар исми).

ҚУДРАТБАХШ {а. + ф. قدرتبخش – куч, қувват бағишловчи} Қудрат, куч-қувват бағишловчи, кучга куч қўшадиған. *Дўстлик – ана шундай қудратбахш куч.* Ҳ. Муродов, Жон кўшиғи.

ҚУДРАТЛИ Катта ишларга қодир; куч-қудратга эга. *Қудратли давлат. Қудратли иншоот.* ■ *..қудратли насос станциялари Сирдарё сувини ўнгу чапга кўтариб бермоқда.* «Ўзбекистон кўриқлари». *..ер текислаётган қудратли техниканинг бир меёбдаги гуруллаши жимликни бузарди.* Газетадан.

ҚУДУҚ 1 Сув олиш мақсадида вертикал тарзда қазилган тор ва теран чуқурлик; гидротехника иншооти. *Қудуқдан сув тортмоқ. Сув ичадиган қудуқингга тупурма.* Мақол. ■ *Пақирни олиб.. қудуқдан сув келтириб, айвонга, дўкон ичига қалин қилиб сепди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Ер остидан газ, нефть олиш ёки ертупроқни текшириш учун пармалаш машиналари воситасида қазилган жуда чуқур тор ўра; скважина. *Бурғиланган қудуқ. Газ қудуғи. Иссиқ минерал сув қудуғи. Нефть қудуғи.* ■ *Олиб чиқди тоғнинг бошига, Санолмадим нефть минорасин. Кўрдим қудуқ пармалаётган Йигитларнинг полвон – сарасин.* Ё. Мирзо.

3 махс. Ўрача шаклидаги деталь. *Карбюраторнинг компенсация қудуғи.*

ҚУЁН 1 Товушқонлар оиласига мансуб, қулоқлари ва орқа оёқлари узун сутэми-

зувчи ҳайвон. *Ёввойи қуён. Хонаки қуён. Қуён териси.* ■ *Тўнғак орқасидан қулоқлари диккайган қуён пайдо бўлди-да, коптокдек сакраб, буталар орасига яширинди.* Ойбек. *Қуёш қораймас. Овчилар.. ҳар қайсиси бир нечадан қуён, ўрдак олиб бормоқда эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Ўзбекистон хўжаликларидида қуён, асосан, гўшт ва мўйна учун боқилади.* «Фан ва турмуш».

2 кўчма Юраксиз, журъатсиз, қўрқоқ (одам ҳақида). *Майна.. Нарзи ота билан гурунлашишни.. истамасди. Бу қари қуён бирор ваҳимани жавраб, гашишни келтиради, деб индамади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Қуён бўлмоқ с.т. Қочиб қолмоқ, жуфтакни ростламоқ. *[Мунаввархон] Ишхонасига бир кўриниш беради-ю, қуён бўлади.* М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат.

3 Мучал йил ҳисобида тўртинчи йил номи.

Қуён йили Мучал йил ҳисобида тўртинчи йил (қ. мучал); харгўш йили.

ҚУЁНХОНА Қуён боқиб кўпайтириш учун мосланган махсус хона ёки катак.

ҚУЁНЧИЛИК Чорвачиликнинг хонаки қуён боқиш, урчитиш ва улардан маҳсулот етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Қуёнчилик фермалари.*

ҚУЁНЧИҚ 1 Сон орқали тиззага қараб йўналган пай, томир (қассоблар термини).

2 Тутқаноқ, эпилепсия. *Алтомиш айтди: -Нима қилди, дўстим? -Болалик кунда тутадиган қуёнчиқ касалим бор эди, шу вақт тугиб қолди, – деди Қоражон.* «Алпомиш».

ҚУЁШ 1 (астрономияга оид термин сифатида бош ҳарф билан) Қуёш системасига оид марказий жисм – ўзидаги термоядровий реакциялар ҳисобига ёруғлик ва иссиқлик тарқатувчи (чиқарувчи) улкан газсимон шар шаклидаги ёритқич. *Ер Қуёш атрофида айланади. Қуёшнинг тутилиши.* ■ *Ракеталар туфайли биз Қуёш системасини ўзлаштириш имкониятига эга бўлдик.* «Фан ва турмуш».

2 Шу жисмдан таралувчи нур, иссиқлик. *Қуёш ваннаси. Ёз қуёшида қораймоқ. Қуёшга тутмоқ.* ■ *Мурод қуёш ёйилганда турди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Уй, қуёшга тескари солинганлигидан бўлса керак, бир оз қоронғироқ эди.* С. Зуннунова, Олов. *Солдатлар қаҳқаҳлашиб юборишди. Айниқса, қора қошли, юзлари қуёшда пишган йигит силла-*

си қуриб қуларди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 кўча Ниманингдир ҳаёт, яшаш манбаи, асоси ҳисобланадиган, шундай деб қараладиган нарса ҳақида. *Бахту иқболим қуёши чиқди, кўрсатди жамол, Ўзбекистонда қазилди зўр канал, оқди зилол. Ҳабибий.*

Қуёш батареяси Яримўтказгичли фото-элементларга асосланган, қуёш радиацияси энергиясини бевосита электр энергиясига айлантириб берадиган ток манбаи. *2005 йил бизга грант асосида ЮНЕСКО томонидан қуёш батареяси.. берилди. Газетадан.*

4 Қуёш (эркаклар исми).

ҚУЁШЛАМА *шв.* Қуёш, кун томон; қуёш тушиб турган жой. *Тушликда ҳовлига чиқиб, қуёшламага орқа қилиб ўтир. С. Сиев, Аваз. Қуёшламага ўтириб ийиб кетган кампир: -Ҳой қиз, кел, сочимни ўриб қуй, — дебди. «Эртақлар». Бува уни [отни] бўшатиб, қуёшламага олиб чиқди. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

ҚУЁШЛИ Қуёш нур сочиб турадиган; офтобли, серқуёш. *Қишда қуёшли, ёзда салқин, дам оладиган ажойиб икки хона. «Гулдаста». Сен қуёшли ўлка боласи, Истиқболнинг нури ва порлоқ. Ғайратий.*

ҚУЗҒУН 1 *зоол.* Қарғасимонлар оиласига мансуб, ҳар қандай нарсани ҳам еяверадиган, ўлимтихўр ўтроқ қуш. *Богда бургут, лочин, қарчиғай, қузғундан тортиб то тўтиқушгача томоша қилинди. Н. Назаров, Замон. Сон-саноқсиз қузғунлар ва сиртлонлар ўликлар устида базм қурмоқда. В. Муродов, Шерлар билан юзма-юз.*

2 кўча (*одатда, кўпл. шаклида — қузғунлар*) Шу қушга нисбат берилиб, ҳар қандай разиллик, ифлосликдан қайтмайдиган ярамас, жирканч шахсларга нисбатан қўлланади. *Мана энди қиз атрофида Олахўжанинг қузғунлари айланишиб қолибди.. П. Турсун, Ҳўқитувчи.*

ҚУЙИ 1 *от* Паст томон; бирор нарсадан пастда бўлган жой; пастлик. *Насиба турган жойида пиқ-пиқ йиғлар.. боши қуйи солинганича тақдирини қарғар эди. С. Аҳмад, Уфқ. Йигит чирик оғочлар тирқишидан пастга қаради. Қуйида сув симобдай милтирайди. С. Сиев, Аваз.*

2 сфт. Паст томонида бўлган, жойлашган; пастки. *Баширжон қуйи лабини тиш-*

лаганча, уйнинг шифтига қараб қолди. Н. Аминов, Суварак.

3 Бирор сатҳнинг ёки сатҳдаги йўналишнинг пастда бўлган томони; этак. *Сирдарёнинг қуйи оқими. ■ Сувлар оқар қуйи томонга. М. Шайхзода. Бу уй — хизматкорхона, бойнинг ташқари ҳовлисининг қуйи томонида.. шунинг учун кўзга чалинмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 *от* Уй, хона ва ш.к. нинг тўрига нисбатан паст томони; тўрга қарама-қарши томон. *Уйнинг тўрига чирик қора наमत ташланган, қуйи томони яланғоч ер. Ойбек, Танланган асарлар. Ташбобонинг таклифидан сўнг дастурхоннинг қуйи томонида солинган кўрпачага чўккалади. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Бир оздан кейин тортинчоқликни билмайдиган Ҳусайн катталардек зишкдан салом бериб келиб, қуйироққа тиз чўкди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

5 *кам қўлл. Паст; зид. баланд. ..қабр ёнига тизлаган Отабек ва юқори, қуйи дўмбаёган қабрлар бу тиловатга сомеъ каби эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 *кўча* Мавқе, даражаси ва ш.к. жиҳатдан бошқасига нисбатан кичик, паст бўлган. *Қуйи ташкилотлар. Қуйи лавозим. ■ Биринчи дарвозанинг икки биқинида турувчи қоровул йигитлар ўрданинг улў даражали бекларини кузатар, мансаби қуйироқ ясовуллар билан мутўйиба қилишиб қолар эдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ҚУЙИДА 1 *Қуйи* с. ў.-п. к. шакли; пастда, тубанда. *Ялпиз титраб қуйида, Сойдан хушбўй анқийди. А. Шер.*

2 Нарса, иш-ҳаракат ва ш.к. лар қаторида, кетма-кетлигида навбатдагиси, охиргиси, эндигисига ишора қилади. *Қуйида шулар ҳақида фикр юритамиз. ■ Айниқса, қуйида зикр қиладиган ҳолимиз бу икки опа-сингилнинг характеридаги фарқларини очиб кўрсатиш учун етадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУЙИДАГИ 1 *Қуйи*, паст томондаги; пастдаги. *Қуйидаги кўлага ҳануз бўғот остида сўррайиб турар эди. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

2 Баён қилинадиган, қайд этиладиган нарса(лар)га ишорани билдиради. *Мажлисда қуйидаги масала кўрилади: Қвартал режасининг бажарилиши ва навбатдаги вазифалар. ■ Азизбекнинг бу сўздан кейин оломон*

тағин қизишиб, қуйидаги сўзлари билан кўк-ни кўтарди: -Икки қайта алданиш йўқ! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЙИЛИШ 1 Қуйилмоқ фл. ҳар. н. Мияга қон қуйилиши. ■ Азизхон каналга сув қуйилиши кунини сабрсизлик билан кута бошлади.. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Дарёнинг денгиз, қўл ва ш.к. сувли объектга бориб қуйиладиган жойи. Дарёнинг кўлга, денгизга, океанга ёки бошқа дарёга бориб қуйиладиган жойи дарёнинг қуйилиш жойи деб аталади. «Табиий география».

ҚУЙИЛМА Қуйиб ясалган нарса, деталь. Чўян қуйилмалар. ■ Ишдаги жасорати, қуйилмаларни тез ва аъло сифатли тайёрлашдаги жонбозлиги заводдагиларни қойил қолдирди. Газетадан. Қуйилма юмшатилиши учун қиздирилади, кейин парчаланади, кесилади ёки эритилади. Газетадан.

ҚУЙИЛМОҚ 1 Қуймоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. Кўк чой жонон пиёлаларга қуйилди. Бир кунда икки минг дона фишт қуйилди. Бронзадан ҳайкал қуйилди. ■ Тоғ-тошлардан оқиб тушган сувлар кўпириб оқиб, Зарафшонга келиб қуйилади. Ж. Шарипов, Саодат. Жаҳоннинг қаерида ўт чақнапти, қаерида офат-ўлат одам боласини қийратяпти, қаерида замбарақларга ўқ қуйиляпти — ҳеч кимнинг хаёлига келмасди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Жуда кўп, кучли тарзда (оқим тарзида) келмоқ; ёғилмоқ. Кўзларига жиққа ёш қуйилиб келди. М. М. Дўст, Лолазор. Бўғздан қуйилиб чиқаётган хўрсиниқ кампирнинг елкаларига иссиқ тегарди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Шамси Тўраевич яқинлашаркан, Баширжоннинг юрагига ҳаяжон қуйилди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. У жуда иштиёқ билан ёзарди, фикрлар ҳам қуйилиб келарди. Мирмуҳсин, Умид.

3 Қуюқ ҳолга келмоқ, қуюқ тортмоқ. Тикилган қозон қайнамас, Қайнаса ҳам қуйилмас. Мақол. ■ Қуйилиб ётар Қозондаги кичирининг очилмай моши.. Ф. Фулом.

4 Ақл-ҳушини йиғиб, бўлар-бўлмас, енгилтак хатти-ҳаракатларга барҳам бермоқ. Бир кун эси кириб, қуйилиб қолар ахир! С. Аҳмад, Уфқ. Қариб қуйилмаган бир шилқим ёшигина қизга муҳаббат изҳор қилибди.. «Ёшлик».

ҚУЙИШ 1 Қуймоқ фл. ҳар. н. Пиёлага чой қуйиш.

2 тех. Қуйма буюм, қуйилма тайёрлаш иши; қуймачилик. Қуйиш цехи. Чўян қуйиш заводи. Қуйиш технологияси.

ҚУЙМА 1 Қуйиш йўли билан тайёрланган, қуйилган. Қуйма олтин. ■ Археологлар Қора денгизнинг шимолий қирғоғидан балиқ шаклидаги қуйма «чақа»ларни топишган. «Фан ва турмуш».

2 айн. **қуйилма**. Чўян қуйма. ■ [Денгизчилар] Кўл ичида ёғочга ҳам, металлга ҳам, гилга ҳам ўхшамайдиган ялтироқ тиниқ рангли қуйма ётганини кўришган. М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши. Металл қуйилмалар ва пайванд чокларида учрайдиган нуқсонларни аниқловчи гамма-дефектология усули нуқсонларни осонлик билан топишга имкон беради. «Фан ва турмуш».

3 кўчма кам қўл. Қуйиб ишлангандек, мушаклари бўртган, миқти (киши гавдаси ҳақида). Шербек эгилиб қараб, юмалоқ, қуйма қирғиз йигитга кўзи тушиди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 кўчма. Кўп такрорланадиган, бир қолипдаги (гап, сўз, ибора ҳақида). Қуйма гаплар. ■ Бундан ҳам натижа чиқмади — ҳамон ўша, сира ўзгармайдиган қуйма жавоб. А. Қаҳҳор, Сароб.

5 кўчма Аниқ-равшан, чертиб-чертиб айтилган; бурро. У сўзлар, замонларга бергандай ойдин жавоб, Ҳамма жим, у сўзларди — қуйма эди ва содда.. Миртемир.

ҚУЙМОҚ 1 1 Суюқликни бир идишдан бошқа идишга туширмоқ, солмоқ. Графиндан стаканга сув қуймоқ. Косаларга сут қуймоқ. ■ [Хотин] Дастурхонни ёзиб, устига нонни қўйди-да, пиёлага иссиқ чой қуйиб, эрига тутди. С. Зуннунова, Гулхан. Қурбон ота иккинчи самоварга хумдан сув олиб қуймоқда эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Маълум мақсадда (мас., ювиниш ва ш.к. учун) йўналтирмоқ, оқизмоқ (сув ҳақида). Экинларга сув қуймоқ. Қўлга сув қуймоқ. ■ Гулнор бир обдастага сув тўлдириб, дадасига тутди. -Қуй ўзинг, — деди Ёрмат, ҳам айвоннинг лабига утириб, этик ювишга бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

Тагига сув қуймоқ Йўқотишга қаратилган иш қилмоқ; йўқотмоқ. Жўраевнинг бу иши ҳаромхўрларга ёқмаган бўлса керак, унинг тагига сув қуйиш учун тирноғи орасидан кир қидира бошлади. «Муштум».

3 Қаттиқ, шиддат билан ёғмоқ (ёмғир, сел, жала ҳақида). *Эрта куз жаласи тоғлик жойларга хос ҳафсала билан қуяр, ёмғир суви темир йўлнинг икки томонидан дарё бўлиб оқар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бу вилоятнинг самоси галвирдай сув тутмас бўлганидан, ёмғир ёз бўйи роса қуйди. Ойбек, Қуёш қораймас.

4 Жуда кўп миқдорда, мўл-қўл оқизмоқ, тўкмоқ. -*Нимага йиғламай, кошки кўзим оқиб тушса, ҳеч нимани кўрмасам..* — *кўз ёшларини қуйиб сузлади Гулсунбиби.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 кўчма Ёғдирмоқ, тўкмоқ, сочмоқ. *Офтоб осмондан олов қуйяпти.* С. Аҳмад, Таъзим. *Мусаффо осмонда тўлин ой ялтирар, жамолдан бутун ер юзига зиё қуйгандек.* Н. Сафаров, Оловли излар.

6 Тайёр қолипга эриган, суюқ, юмшоқ нарса солиб, буюм тайёрламоқ. *Шам қуймоқ. Қозон қуймоқ. Фишт қуймоқ.* ■ *Завод қайтадан қурилиб, ускуналаниб, миномётлар учун снарядлар қуя бошладик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Қуйиб қўйгандек 1) жуда келишган, хушбичим. *Низомжон Зебихонга тикилиб туриб, унинг қоп-қора қошларига, қуйиб қўйгандек келишимли қоматига махлиё бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) ўзига жуда ярашган, ёпишиб тушган. *Адл қад, хипча белга қуйиб қўйгандек ёпишиб турган гимнастёркаси бир ам ўзига ярашган.* 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз; 3) нақ ўзи, худди ўзи, сира ажратиб бўлмас даражада ўхшаш. *Узиям шундай Раҳимагининг ўзи-да, қуйиб қўйгандек.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ҚУЙМОҚ II Тухумга ун чалиб, ёғда қовуриб тайёрланган овқат. *Қуймоқ пиширмоқ.* ■ *Жаннат хола шошиб ун чалиб, қуймоқ солди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кичик-кичик товачаларда жизиллаб турган қуймоқ тортилди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ҚУЙМУЧ 1 *анат. айн. думғаза 2.* Бақа гавдасининг умуртқа поғонаси қисқа бўлади ва узун қуймуч суяги билан тамомланади. «Зоология».

2 Гавданнинг бел билан думғаза ўртасидаги орқа қисми. *Хуррам хотинининг қуймучига тепиб юборганини сезмай қолди.* «Ёшлик». У икки қўлини қуймучига қўйиб, унинг ўртасида андак ўйланиб турди-да, сўнгра диванга ўлтирди. А. Қаҳҳор, Сароб. *Шер-*

бек Нигорага ер остидан қаради. Унинг йўғон икки ўрим сочи баланд қуймучида тўлганиб ётарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУЙРУҚ 1 *айн. дум 1.* Қуйруғи узун ит. ■ *Бедовга ярашган қуйруқ ҳам ёлдир.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Қушни осмонда тугтиб турадиган — қанот билан қуйруғи.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Доим бировга эргашиб юрадиган, унинг хизматига тайёр турадиган шахс ҳақида; дум. *Соли совуқ ўз қуйруғига буюрди: -Жуманбой, пастдан палос олиб боринг, чопинг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 айн. думба 1. Боқилган қўйларнинг қуйруғи кучоққа сиғмас эди. *Узоқдага қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши.* Мақол. ■ *Тажрибали чопқинчилар Ҳирот томонига бораётганда, ҳар икки-уч соатлик йўлда маълум бир ерга қуйруқ ёғи бўлақларини кўмиб қўйган эдилар.* С. Айний, Қуллар.

4 Самолёт, кема ва ш.к. нинг орқа қисми. *Самолётнинг қуйруғи. Кеманинг қуйруғи.*

ҚУЙРУҚЧИ эск. Кеманинг кетинги рулини бошқарувчи киши.

ҚУЙҚА 1 Суюқлик ва баъзи зарралардан йиғилган чўкинди; лойқа, қуйқум; бўтқасимон қуюқ қоришма. *Бўёқ қуйқаси. Мусаллас қуйқаси. Тиндирилган сув қуйқаси.* ■ *Гил сувда эрмаганлигидан қуйқа ҳолда бўлади.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. *Амударё бир йил ичида теварақдаги текисликларда 20 сантиметргача қалинликда қуйқа ҳосил қилади.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

2 кўчма Салбий шахслар, нарса-ҳодисаларнинг қолдиғи. *..ана шу [Омон Асировдай] қуйқаларни, инсоний қиёфасини йўқотган кишиларни фош қилиш ҳаммамизнинг бурчимиздир.* Газетадан.

ҚУЙҚИНДИ *айн. қуйқа 1.* Ёнилғининг ҳарорат таъсирида парчаланиб кетиши — қуйқиндилар ҳосил бўлишига ҳамда филтрларнинг ифлосланиб қолишига олиб келади. «Фан ва турмуш».

ҚУЙҚУМ *айн. қуйқа 1.* Тиндирилган сув қуйқуми. *Бочкани тагига чўккан қуйқумдан тозаламоқ.*

ҚУЛ 1 *тар.* Эксплуататорлик жамиятининг илк даврларида хусусий мулк, мол қатори олиб-сотилган, бутунлай хўжайинга қарам бўлган, ҳеч қандай ҳақ-ҳуқуқ ва молу мулкка эга бўлмаган хизматкор. -*Ойжамол,*

мана бу ер кул бозори бўлган, — Шерниёз сандиқсозлик дўкони қаршисидаги майдончани кўрсатди. Ж. Шарипов, Хоразм. Хафа бўлманг, биз ҳақ олмасдан ҳам ишлаймиз. Ахир биз қўлмиз-ку, ҳақ талаб қилишга ҳаддимиз борми?! Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Умуман, синфий жамиятда эксплуатация ҳамда сиёсий-иқтисодий қарамлик асоратида ҳар қандай ҳуқуқдан маҳрум бўлган, эзилувчи киши. Қизлар бунда чўри, тул эди, Йицитлар хўр, гадо, қул эди. Э. Раҳим.

3 Кўчма салб. Кимсага кўр-кўрона хизмат қилувчи, бўйсунувчи; итоатгўй, малай, хизматкор. -Майли, — деди Фазлиддин, — лекин шундай яхши қўлни улар бизга беришмас, дейман. Ойбек, Танланган асарлар. -Бизнинг Қамишқапада кўпчилик аёллар ҳали ҳам «тўрт девор» ичида эрларига қул бўлиб келмоқдалар, — деди Гулсум. П. Турсун, Уқитувчи.

4 Кўчма Бирор кимсага, нарсага қаттиқ берилган, дарди, хаёли ўшанда бўлган киши, унинг фидойиси. Яхши гапнинг қўлиман. Ўз қарашларининг қўли. ■ Сен ҳам от қулига ўхшайсан. Ойбек, Танланган асарлар. ..орамизда Мирҳайдар деган кеча-кундуз фақат овқатни ўйлайдиган, қорнининг қўли бўлиб қолган.. бир йигит бор эди. О. Ёқубов, Излайман. Мангуга қолай, дея шўрат қўли Искандар Юксак тоққа ўзининг суратини солибди. А. Орипов, Юртим шамол.

5 Банда. Худо хабар олсин жами қулидан.. «Ҳасанхон». Ё худо, бу гуноҳкор ўғилга ўзинг тавфиқ бер ва мен қулингни кечир. Ойбек, Нур қидириб.

(Худо) ол қулим деб (ёки деса) Худо қўллаб-қувватласа. Оллонинг даргоҳи кенг. Ол қулим, деб зора ҳазрат олийларининг кўнглига мурувват солса, рухсат бўлғай. С. Сиёев, Ёруғлик. Қулинг ўргилсин Жуда яхши, жуда соз, ажойиб, қойилмақом. Қулинг ўргилсин жой. Қулинг ўргилсин жонон. ■ Бунақа қулинг ўргилсин шўрвани уйда келинингиз ҳам қилиб берган эмас, холажон! О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ҚУЛА шв. Сайхон, кенг, чексиз. Кийикнинг юраги қула чўлмиди? «Гўрўғли».

ҚУЛАЙ 1 Бирор ишни бажариш, бирор мақсадни амалга ошириш учун энг мос, энг мувофиқ, қўл келадиган. Қулай фурсат. Қулай шароит. Кўчат ўтқазиш учун қулай

давр. ■ Мана шу ерда ошиб ўтишга қулай жой бор.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Айниқса, томчилатиб суғориш боғдорчилик учун қулай ҳисобланади. «Фан ва турмуш». Чўмилишга қулай бўлгани учун бу ерга қўшни қишлоқ болалари ҳам ёпирилиб келишар эди. «Ёшлик».

Қулай йўл 1) ўнг келадиган, қатнов, бориш-келиш учун ўнг йўл; 2) мақсадга тез, осонроқ етиштирадиган йўл, усул.

2 Амалга оширилиши осон, унча кўп куч ва малака талаб қилмайдиган. Кесиб кетмон билан тошларни лойдек, Кўрингай қаттиқ ишлар ҳам қулайдек. Ҳабибий. [Нури] Ўз режасининг бундай қулай амалга оширидан ҳадсиз севинди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛАЙЛАШМОҚ Қулай ҳолга келмоқ. Йўллар қулайлашмоқда. ■ Шундай қилиб, чолнинг иши анча қулайлашди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛАЙЛИК 1 Қулай эканлик. Фурсатнинг қулайлиги. Асбобнинг қулайлиги. Пул жамғариш учун омонат кассанинг қулайлиги.

2 Қулай шароит, имконият, ҳолат. Қулайлик бермоқ. Қулайлик туғдирмоқ. ■ ..тураржойларда аҳолига қулайлик яратиш учун мактабгача тарбия муассасаларини кўпайтириш керак. Газетадан.

ҚУЛАЙСИЗ кам қўлл. Ноқулай, ўнғайсиз.

ҚУЛАЙСИЗЛИК Яшаш, ишлаш ёки бирор ҳаракат қилиш ва ш.к. га ҳалал берадиган ҳолат, шароит; ўнғайсизлик, ноқулайлик. Қулайсизликни бартараф этмоқ.

ҚУЛАМОҚ 1 Зарб билан йиқилмоқ; ағдарилмоқ. Зилзилада кўпгина эски уйлар, деворлар қулади. Чириган дарахт қулаб тушди. ■ Мана шу тоғ чўққисиди бир чўпон, оёғи тагидаги тош кўчиб, настга қулаб кетади. С. Аҳмад, Жимжитлик. Тоғнинг кунботар томонига уруш йиллари самолёт қулаган. А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

2 Кўчма Йўқ, маҳв бўлмоқ, йўқ, маҳв этилмоқ, ағдарилмоқ; тушмоқ. Қуламасин Чамбил юрти. «Гулнорпари». Устунлари тезлик билан яқсон қилинган бўлса ҳам, эски жамият осонликча қуламади. «ЎТА». Подшоҳ тахти қулайдиган кунлар келар. «Бойчечак».

3 Кўчма с.т. Оламдан ўтмоқ; ўлмоқ. Чол қуламай турибди. Қулаган кун уларнинг ёқасини бўғаман, меросимни даъво қиламан!

Ойбек, Танланган асарлар. *Икки ўғлим: бири ўн саккизда, бошқаси ийгирмада* — немис ўқидан қулади. С. Кароматов, Олтин кум.

ҚУЛАТМОҚ *Куламоқ* фл. орт. н. *Дарахт қулатмоқ. Деворни қулатмоқ. Подшоликни қулатмоқ. Кўпчилик бирикса, тоғни қулатар.* Мақол. ■ *Жаҳдан бир мушт уриб, танча устида турган катта лампани қулатай деди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шахталарда шахтёр шиддаткор.. Кўмирларни қулатар яхлит.* Ё. Мирзо.

ҚУЛА-ТУЗ Кенг дала, дала-туз, дашт. *Йўл юргандир кўп қула-туз, Ё кеча тинмайди кундуз.* «Алпомиш».

ҚУЛВАЧЧА 1 Кулдан тарқалган киши, кул авлоди, кулнинг боласи, фарзанди. [*Мансур:*] *Бало ошпаз, бало, Ўлгунча айёр, Ўзи қулвачча-ю, идроки юксак. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Уларнинг ёнига тегилишиб, юзларча қулваччалар бормоқда.* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

2 *кўчма* Паст табақадан, кул қатори бўлган шахс ҳақида, унга нисбатан қўлланади. *Ризаев ундан баттар, бировнинг фотиҳа қилинган қизини ўзига хотинликка олмоқчи, қулвачча.. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҚУЛДОР *тар.* Кул эгаси. *Кулларнинг ризқи қулдорлар томонидан уларнинг меҳнатларида қараб белгиланадиган «ўлмаслик тадорики» дегандек, ўлчаб бериладиган «ҳақ» бўлар эди, холос.* «ЎТА».

ҚУЛДОРЛИК 1 Кулга эгалик, кул сақлаш ва унинг кучидан фойдаланиш. *Боғи-афзал қишлоқларида, қадимги замонларда, бир неча катта бойлар бўлиб, улар орасида қулдорлик жуда ривож топган экан.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Куллар кучидан фойдаланишга асосланган. *Қулдорлик жамияти.*

ҚУЛДУРАМОҚ «Кулдура-кулдура» товуш чиқармоқ. *У.. бир нарса дегандай бўлди — гапирдимми, ичи қулдурадими — билиб бўлмади.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Қалин лаблари билан чилимни тортди. Чилимнинг суви қулдуради.* К. Яшин, Ҳамза.

Қорни қулдурамоқ Қорни овқат (емиш) талаб бўлмоқ. *Қорни қанчалик қулдураб турганига қарамай, бош эгиб, қўшиқни эшитаверди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Баширжон қовун расталари оралаб кетаркан, янги чиққан бодрингга кўзи тушиб, қорни қулдуради.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚУЛДУР-ҚУЛДУР *тақл. с.* Узук-узук бўғиқ товушни билдиради. *Ичи қулдура-кулдура қиялти.*

ҚУЛЖАЛЛОБ *айн. кулфуруш. Карвон-бошининг ўзи — қулжаллоб ва молининг бариси кул ва чўрилар бўлгани сабабли, кул бозори бўлган Пойиостона гузаридаги саройлардан бирига тушиши лозим эди.* С. Айний, Куллар.

ҚУЛЛАРЧА *рвш.* Кулларга хос бўлган, куллар каби. *Кулларча итоаткорлик. ■ Хизматкорлардан кулларча мутеликни, ҳар қандай оғир ҳақоратга «лом-мим» демасликни талаб қилган бойвачча, бунга чидай олмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛЛИК 1 Кулга хос ҳолат, ҳаёт. *Жаҳонгирлар инсониятга жисмоний ва маънавий қуллик келтирса, шеърлар руҳий эркинлик.. бахш этади.* «ЎТА». *Уламолар хотинқизларни қулликда сақлаш учун, уларнинг озодликка қиқши ҳаракатида қаттиқ қаршилик кўрсатдилар.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

Қуллик қилмоқ Кул бўлиб ёки кул каби ишламоқ. *Мен бундан буён сизга қуллик қилмайман.. Лекин ўттиз йил хизмат қилиб, ёшлик кучини барбод бериб, олтимишга кириб, бир уйдан қувилган чол қаердан хизмат топа олади? С. Айний, Куллар.*

2 Эксплуатациянинг тарихан дастлабки ва энг кўпол шакли, унда кул ишлаб чиқариш қуроллари қаторида, ўз хўжайини — қулдорнинг мулки ҳисобланган. *Абдураҳимбойнинг гумаштаси экан. Онамнинг айтишига кўра, қуллик замонида бизнинг ота, оналаримиз унинг қўл остида бойда ишлар эканлар.* С. Айний, Куллар.

ҚУЛЛОБ 1 [*а. قلاب — қайтарма (ёқа); чангак, қисқич; юрак касаллиги*] *эск. кт.* Қармоқ, қисқич, чангак; тузоқ. *Ит ҳамон бўкириб, қопуни ғажир, унинг қуллоби.. чегасидан чиқиб бормоқда эди.* Э. Самандар, Тангри кудуғи.

ҚУЛЛОБ 2 Тананинг касал жойини тартиб боғлаб қўядиган белбоғ ёки халта. *Қуллоб тутмоқ.*

ҚУЛЛУҚ *с.т. 1* Миннатдорлик ифодаловчи сўз; раҳмат, миннатдорман. *Ёрдамингиз учун минг марта қуллуқ. ■ -Қўрқманг, ҳожми!.. Қўқонга боргач, биринчи ишим ўғлингизни қутқариш бўлсин. -Қуллуқ, қушбеги.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Куллуқ қилмоқ Кўлини кўксига кўйиб, миннатдорчилик изҳор қилмоқ, таъзим қилмоқ. *Ҳасан овчи дарвозагача қуллуқ қилиб, орқаси билан юриб борди ва посбонлар қаршисида ўзини ростлади. Ш. Тошматов, Эрк куши. Дехқон шодлик.. билан тўла, қуллуқ қила-қила чиқди. Ойбек, Навоий.*

2 шв. Муборак, қутлуғ. *Нафиса, ўғил қуллуқ бўлсин.. жонгинам. А. Мухтор, Туғилиш. Элнинг катта-кичиклари «қуллуқ бўлсин»га кела берди. «Алпомиш». [Ҳожил:] Орзиқул уйида бўлса, қуллуқ бўлсин қилиб чиқай. А. Қаҳдор, Йиллар.*

ҚУЛМОҚ бот. Тутдошлар оиласига мансуб, манзарали ўсимлик сифатида ўстириладиган, чирмашиб ўсадиган кўп йиллик ва бир йиллик ўсимлик (пивопазликда ачитқи, тиббиётда дори воситаси сифатида ишлатилади).

ҚУЛОН Отдан кичикроқ, эшакдан каттароқ, отдан кўра кўпроқ эшакка ўхшаб кетадиган ёввойи ҳайвон. *Тоғига қараб қулони, Сувиға қараб илони. Мақол. ■ Қулон, карклар сўвсиз қўлда ётади. «Ҳасанхон».*

ҚУЛОН-ТУЗ Чексиз текислик; шундай ер. *От чопасан баринг қулон-тузларга.. «Гулнорпари». От чопишиб бораётир, Ҳисоби йўқ қулон-туз. «Гулшанбоғ».*

ҚУЛОЧ 1 Елка баландлигида керилган ҳар икки қўлнинг ўрта бармоқ учлари орасидаги масофа (узунлик ўлчови бирлиги сифатида). *Бир қулоч арқон. Уч қулоч ёғоч. ■ Ҳасан сўфи бу аҳволни кўриб: -Эҳ-ҳа, бу ёқ бир қулоч наст, у ёқ бир ярим қулоч чамаси баланд бўлса, тоза бўлган экан ишларимиз! - деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Тили бир қулоч Ҳеч ким, ҳеч нарсадан тап тортмай, андиша қилмай, оғзига келганини гапирaveraдиган; тили узун. *-Ҳм, оғзаки ботирлар, сўлласинлар! - хоннинг масҳаромуз товухи эшитилди. - Тилларинг бир қулоч.. С. Сиёев, Аваз. Қулоч ёзмоқ (ёки ёймoқ) 1) икки ёки бир қўлини елка баландлигида очмоқ. Алвасти қиёфасига кирган бир аёл.. қулочларини ёзган ҳолда кўчанинг чап томонига қараб юзура кетди. Ф. Расул, Тўнғич ўғил. Пирнафас ака қулочини ёзиб, кучи борича санчқини отди. Ж. Шарипов, Хоразм. Полвон азамат қулочларини ёйиб, оғир керийди. Ж. Шарипов, Хоразм; 2) кўчма кенг тарқалмоқ, ёйилмоқ, авж олмақ, ривожланмоқ. Уй-жой қурилиши кенг қулоч*

ёйди. ■ ..проза ҳали кенг қулоч ёзмаган даврларда унинг родини поэзия бажариб келган. «ЎТА». Дарё, анҳор оқсин чўл сари, Қулоч ёзсин дунё боғлари. Қ. Муҳаммадий. ..халқ депутатларининг ташаббуси ҳам кенг қулоч ёйди. Газетадан; 3) асосан рвди. шаклида - қулоч ёзиб айн. **кучoқ очмоқ қ. кучoқ. Колхоз «областандан келган кекса, тажрибали ўқитувчи»ни қулоч ёзиб қарши олди. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари. Қулоч отмоқ 1) қўлларини галма-гал сувдан чиқариб ва ботириб, олдинга ҳаракатланмоқ (сузишда). Мансур.. оқимга қарши қулоч отиб сузарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) кўчма айн. **қулоч ёзмоқ 2. Қиз темир қозик билан занг урди, овқатга чорловчи садо узoқларга қулоч отди. Т. Расулов, Сарбон. Қулоч тортмоқ махс. Маҳси, этик кабиларнинг чокини тикишда икки сўзанга тақилган ипни икки томонга қулочлаб тортмоқ. [Унсин] Тағига кичкина курси кўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб, эпчил қулоч тортарди. Ойбек, Танланган асарлар. Қулоч урмоқ кам қўлл. айн. **қулоч отмоқ 1. Анҳор тўла қон. Аваз лопиллаб оқиб кетяпти. Қулоч уриб, соҳилга интилади. С. Сиёев, Аваз.******

2 Қулочнинг икки қўл учи бирлашган ҳолати; кучoқ. *Ерга чўпни тиқиб кўйсанг, кўкариб, қулочга сизмас дарахт пайдо бўлади. Ойбек, Танланган асарлар. ..уюм-уюм тўплаб, кенг қулочига сиққанча кўтариб.. ташишмоққа бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 кам қўлл. Ўлчами кенг, катта. *У кенг яғринли, қулоч кўкракли, бутун дов жусасидан қувват барқ урарди. Ойбек, Навоий. Степан булғор этикнинг қулоч қадамларига зўрга ётиб юрарди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

ҚУЛОЧКАШ 1: қулочкаш қилиб Қулочини ёзиб, қулочкашлаб. *Хушмўйлов йигит қулочкаш қилиб офицернинг калласига солмоқчи эди, Аҳмаджон қўлини тутди. А. Қаҳдор, Олтин юлдуз.*

2 кўчма Жуда узун, узундан-узун; жуда кенг. *Мажлисда нутқ қулочкаш, Сайрар томоқни қоқлаб, Машинадан бўлиб ғаш, Қўлда теришни ёқлаб. С. Абдулла. Ҳар бир қулочкаш шеър аруз бўлавермагандай, ҳар бир шеър ҳам қўшиқ бўлавермайди. Т. Тўла, Қалбдан куйлайман.*

3 кўчма Кучоққа сифмайдиган, йўғон; қалин. Ёв қўрғонини қамал қилиб, унинг қулочкаш билан деворлари ёнига чодир ташлаган қўшин каби, одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЛОЧКАШЛАБ рви. Қўлларини, қулочини куч, шиддат билан ёзиб, шиддат билан қулоч отиб. Қулочкашлаб урмоқ. Қулочкашлаб сузмоқ. ■ [Комил Рустамов] Қаршида ўрмалагувчи фашист танкига қулочкашлаб ераната ирғитди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. ..кейин яна хаёл, яна қулочкашлаб ип тортиш. Баъзан минғирлаб ашула ҳам айтарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚУЛОЧЛАБ рви. 1 Қулоч билан, қулоч ёзиб, қулоч-қулоч қилиб. Қулочлаб ўлчамоқ. ■ Канални устаганча пухта ишлаб, Битирдик ҳам қулочлаб, ҳам қаричлаб. Ҳабибий.

2 айн. қулочкашлаб. Хон кетар ёрини йўқлаб, Урди отини қулочлаб. «Муродхон».

ҚУЛОЧЛАМОҚ 1 Қулоч билан ўлчамоқ. Арқонни қулочласам, йигирма қулоч чиқди.

2 Қулоч ёзиб ушламоқ; кучоқламоқ.

ҚУЛОҚ 1 Одам ҳамда умуртқали ҳайвонларнинг эшитиш ҳамда мувозанат аъзоси ва унинг ташқи қисми. Одамнинг қулоғи. Отнинг қулоғи. Қулоқ пардаси. Қулоқ супраси. Қулоқ касалликлари. Қулоққа болдоқ тақмоқ. Қулоғини (қулоғидан) чўзмоқ. ■ Қий-чув, чағир-чуғур қулоқни кар қилади. Ойбек, Танланган асарлар. ..кўчқор қўнғироқли қулоқларини эркаланиб силкиди. Газетадан.

Жон қулоғи билан ёки жон қулоғини тутиб Бутун диққат-эътибор билан; эшитишга бутунлай берилиб. Мажлис аҳли унинг нутқини жон қулоғи билан тинглади. Н. Сафаров, Оловли излар. Миллатнинг буюк ўғлонлари, оқила ва зарифалари сўзлаганда, уларни жон қулоғимиз билан эшитамиз. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. ..унинг гапларига жон қулоғини тутиб турган Нуқранинг секин нафас олиши — нафис кўксининг секин бориб келиши ҳам сезилиб турарди. Мирмуҳсин, Нуқра. **Икки қулоғи** Ўрин келишигидаги сўз билан қўлланиб, бутун эшитиш, диққат-эътибор шу сўз билдирган шахс ёки нарсага қаратилганликни билдиради. Тун ярмидан оғиб, ат-

роф жимиши билан икки қулоғим деразада бўлади. Дераза тагига нўхатдек нарса туши-са сезаман.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Оғзи қулоғида** Ниҳоятда хурсанд. ..жа хурсанд, оғзи қулоғида, йўрғалаганча кетяпти. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Тўранинг оғзи қулоғида, кўнгли нимадандир таскин топган эди. Н. Фозилов, Дийдор. **Қулоқ бермоқ айн. қулоқ солмоқ** 1. Муҳаррир.. бир ярим соат бекорга ўтган вақтга ачиниб, бизга қулоқ берди. А. Қаҳқор, Сароб. **Қулоқ-мияни емоқ (ёки қоқмоқ) қ. қулоқ-мия.** Илгари.. «Эркак деган рўзгорри бут қилиб қўяди-да!» деб шанғиллаб, қулоқ-мияни ерди.. «Ёшлик». Бувниса хола эрининг қулоқ-миясини қоқиб, шу йил Содиқжон каникулга келганида, албатта уйлантириб қўяжасини айтди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Қулоқ осмоқ айн. қулоқ солмоқ** 1. Агар суриштириб, ҳақиқатни ўрнига қўяман деса, унинг ва у сингариларнинг сўзини ҳамма ерда тинглашади. Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас. **Қулоқ солмоқ** 1) эшитиб эътиборини қаратмоқ; қулоқ тутмоқ. Ҳамма жим туриб қулоқ солди. Ҳеч қандай овоз йўқ эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) қулоқ тутиб эшитмоқ; тингламоқ. Раъно ҳам Анварнинг сўзига диққат билан қулоқ солар ва кўпинча ҳисобсиз саволлари билан уни кўмиб ташларди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 3) диққат билан тингламоқ ва уни ҳисобга олмоқ, унга амал қилмоқ. Хусайн Бойқаро Навоийни қаттиқ хурмат қилади, унинг оқилона гапларига қулоқ солади. «ЎТА». **Қулоқ тишлаш этн.** Болаликдан унашиб қўйиш (қулоқ тишлатиб). Тўтихон билан Набижоннинг юлдузи бир-бирига тўғри келмади. Ёшликдаги қулоқ тишлашлар ҳам чиппака чиқди. «Муштум». **Қулоқ тутмоқ айн. қулоқ солмоқ** 1, 2. Эшик ёпилгач, бошлиқ зипиллаганча юриб, остонага яқинлашди-да, эгилиб, қабулхонага қулоқ тутди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Фотима бундоқ қулоқ тутса, маърузачиларнинг гаплари юз фоиз тўғри. Т. Ашуров, Оқ от. **Қулоқ эшитмаган** Ҳеч ким эшитмаган, ҳеч кимга маълум бўлмаган. Замин қандайдир кучли қувватдан титраб кетди ва шу лаҳзада қулоқ эшитмаган портлаш рўй берди. Газетадан. **Қулоқ қоқмай** Ҳеч қандай эътирозсиз, гап-сўз қилмай. Бунинг ғайриқонуний эканлигини тушуниб турган йигит «жиндаккина» деб аталган 600 сўмни қулоқ қоқмай эплатириб олиб

келди. «Муштум». **Кулоққа олмоқ** Эшитиб, унга эътибор қаратмоқ, амал қилмоқ. [Отабек] *Гўё мажбурият остида ота насиҳатини кулоққа оладигандек бўйин эгиб ўтирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кулоғи битмоқ** Эшитмайдиган бўлиб қолмоқ (асосан вақтинча эшитмай қолмоқ). *Муттасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг кулоғи битган, бирон жойга снаряд ёки бомба тушганини тупроқ кўтарилиб тушганидангина билар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Кулоғи динг қ. динг. Кулоғи динг бўлмоқ (ёки тиккаймоқ)** Бирор нарса таъсирида хушёр тортиб, эшитишга шайланмоқ. *Ҳасаналининг кулоғлари тиккайиб, ўрнидан турди, кўзи оламанган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кулоғи йўқ** Гап уқмайдиган; кулоқсиз. *Кулоғи йўқ бола бўляпсан.* **Кулоғи остида (ёки тағида) қолмоқ** Ўлмоқ. *Қушхонага кириб, не кўз билан кўрай, миққийнинг кулоғи остида қолган, яъни ўлган эди.* Ф. Фулом, Шум бола. *Шундай қилинмаганда, ҳар икки томондан бир неча кишининг кулоғи остида қолиши турган гап эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Кулоғига айтадиган гап** Ҳеч кимга эшиттирмай, фақат ўзига айтиладиган гап. *...иккита хат ёзди. Биринчи хатку бошдан-оёқ «рахмат»дан иборат эди, кейингисидан «кулоғингизга айтадиган гапим бор» деган мазмунда шама қилди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт. **Кулоғига айтмоқ** Ҳеч кимга эшиттирмай, фақат ўзига айтмоқ. **Кулоғига етмоқ** Эшитмоқ (эшитилмоқ). *Бир кун Сирожиддиннинг: «Фармоновга ўхшаган амалдорлар нўноқ дорбозни эслатади», дегани Фармоновнинг кулоғига етибди.* Мирмуҳсин, Созанда. **Кулоғига (гап) кирмайди** 1) эшитмайди, тингламайди. *Олимжон, мани кўзим сандан бўлак болаларни кўрмайди. Сандан бошқанинг сўзи кулоғимга кирмайди.* Ҳамза, Танланган асарлар; 2) гап-сўзга эътибор қаратмайди; гапга парво қилмайди. *Бу боланинг кулоғига гап кирмайди.* ■ **Унинг гаплари Меъморнинг кулоғига кирмади.** Мирмуҳсин, Меъмор. **Кулоғига кирмоқ** Эшитмоқ, эшитилмоқ. *Ногоҳ от дукури кириб кулоққа, Чучиб уйғонади кекса чол мудроқ.* А. Орипов, Юртим шамоли. **Кулоғига қуймоқ** Эсдан чиқмайдиган қилиб тушунтирмоқ, уқтирмоқ. *Элида айб йўқ. У ўз ҳукмдорининг кулоғига қуйиб қўйган гапларини гапирди.* М. Осим, Тўмарис. **Кулоғидан кун**

кўринади Жуда ориқ. *Қаранг, ҳаммасининг юзидан қони қочган. Кулоғидан кун кўринади.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Кулоғим сенда** Гапиравер, эшитаман (эшитяпман). *Хўп, қани, кулоғим сизда.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Кулоғини бурамоқ** 1) жазо, танбех тарзидаги бирор иш қилмоқ. *Бу бола кулоқсиз бўлиб кетяпти, бир кулоғини бураб қўйиш керак;* 2) маълум гап-сўзлар айтиб, хушёр қилиб қўймоқ, кулоғини пишитиб қўймоқ. *Ҳозир улар комиссияни кутяпти, ўқитувчиларнинг ҳам хўп кулоғини бурагандир, бир оз эсларидан чиқсин, кейин борамиз, деганди.* С. Зуннунова, Олов. **Кулоғини пишитмоқ (ёки пишиктирмоқ)** айн. **кулоғига қуймоқ.** *Жўрахонни ҳам сўроққа чақириб қолишлари мумкинлигини ўйламаган эди. Қизнинг кулоғини пишиктириб қўймаганига мана энди афсус еб қолди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Кулоғини ушлаб кетмоқ** Йўқ бўлмоқ. *Токи Яхшибоев кулоғини ушлаб кетмагунча чидашлари керак.* М. М. Дўст, Лолазор.

2 Баъзи нарсаларнинг ушлаш, илиб қўйиш ёки маҳкамлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Челакнинг кулоғи. Ёғоч қаравотнинг кулоғи. Чиғириқнинг кулоғи. Қозончининг эрки бор, қайдан кулоқ чиқарса.* Мақол.

3 Бош кийимларнинг кулоқларни ва иякни ёпиб, иссиқ тутиб туриш учун тушириб қўйиладиган узун қисми. *Телпакнинг кулоғи.*

4 Баъзи механизм ва мусиқа асбобларининг бураб ишга тушириш ёки созлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Дуторнинг кулоғи.* ■ *Машшоқлар ўз асбобларининг кулоқларини бураб, созини тўғрилашди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шу машинанинг кулоғини бурасанг, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутор-тамбур вангилайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ота радионинг кулоғини буради.* Н. Мақсудий, Юксалиш. *Манов боғични — парда, Манов ипни тор дейди. Манов — кулоқ, бу — харрак, Яъни эшак боладир.* Э. Воҳидов, Куй авжида узилмасин тор.

5 с. т. Автомобиль, трактор ва ш. к. машиналарни бошқариш учун хизмат қиладиган қурилмаси; руль. *Хушёрлик билан машина кулоғини бураб кетаётган ёш шофёр Козим, ўзининг ҳарбий ҳолатда эканини*

сезиб, ниҳоятда ғайратланган. М. Муҳамедов, Машқ.

6 с. т. Ўсимликнинг барг ёки ниҳол ёзадиган ери; дастлабки ниҳолча, баргча. *Уч юз гектарча ернинг ғўзаси учинчи марта экиди. Аммо биз ҳам бўш келмадик: ғўза қулоқ кўрсатди дегунча парваришлаб, яганалайвердик.* Й. Шамшаров, Енгиш. *Баҳор жалалари полларни сувга тўлдириб, шולי қиёғининг қулоғидан тортиб чиқарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ариқ бўйидаги икки қулоқ бўлган ялпизнинг ҳиди бирам димоққа ёқади.* Газетадан.

ҚУЛОҚ II 1 Сувнинг анҳор, канал, ўқариқ ва ш.к. дан кичик сув йўлига, ариқларга тармоқланиб ўтадиган жойи; даҳана. *Отанг мироб бўлса ҳам, қулоқнинг бошида бўл! Мақол.* ■ *Тилим шўх яллада, доим хаёлимда баланд ҳосил, Фирқ текис суғормоқ бўлса, зеҳним сув қулоғида.* С. Абдулла.

2 Шундай жойдан ўтадиган сув миқдори. [Ақбар аканинг кўзига] *Шу қадимий дарёдан экинига бир қулоқ сув чиқариб ололмай армонда ўтган, бахт излаб элма-эл кезган ғурумсаройликлар кўринди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҚУЛОҚ III [р. кулак — мушт, муштум] тар. Қароллар, камбағаллар, умуман деҳқонларнинг ёлланма меҳнатидан фойдаланувчи катта ер эгаси, қишлоқ бойи; бой ёки ўртаҳол деҳқон (мустабид шўро тузуми 1929—33 йилларда бундай кишиларни «қулоқ — муштумзўр» номи остида синф сифатида тугатиш сиёсатини олиб борган). *Иш текширилди, Бозор ота.. аллақердан қочиб келган қулоқ бўлиб чиқди.* А. Раҳмат, Варракчи чол. *Бултурги йил қулоққа чиқарилиб, Украинага жўнатилган Абдужалил тегирмончининг кичкина меҳмонхонаси «Четан» колхозининг идораси эканлигини биз юқорида ўқиб билганмиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛОҚДОШ Бошқалар билан биргаликда қулоқ солувчи, бирга эшитувчи. [Султонбек Мадазимга:] *Қулоқдош бўлиб тур. Турғунга айт, тайёр турсин!* К. Яшин, Пьесалар.

ҚУЛОҚЛАШМОҚ I Бир-бирининг қулоғига шивирлашмоқ, бошқаларга эшитирмасдан маслаҳатлашмоқ. *Қорасочдан ҳирсли кўзларини узмаган бек, бой билан қулоқлашди.* К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

ҚУЛОҚЛАШМОҚ II тар. Қулоқ деб ҳисобланмоқ, қулоқ табақасига ўтмоқ. *Ўрта деҳқоннинг қулоқлашуви.*

ҚУЛОҚЛИ I Қулоғи бўлган, қулоғи бор. *Уч қулоқли қозон. Ғўза икки-уч қулоқли бўлгандаёқ культивация қилинади.* ■ *Шу вақтда кампир икки қулоқли ёғоч от ясади. «Эртақлар». Булардан бири — нимча пўстин, қулоқли телпак кийган новча, жуда ҳам йўғон бир киши олдинда, Сафаров билан ёнмаён келар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Гапга, сўзга кирадиган, қобил. *Қулоқли бола.*

ҚУЛОҚЛИК Бош кийимга қулоқ қилишга ярайдиган, етарли материал: кундуз, қоракўл териси ва ш.к.

ҚУЛОҚМА-ҚУЛОҚ рвш. Қулоқдан қулоққа эшитилиб, бир-биридан эшитиб. *Лектор галстугининг тугунини тез-тез ушлаб қўйишга ўрганиб қолган экан, орқада ўтирган бир қиз шу ҳақда бир нима деб, дугонасини кулдирди, бу гап қулоқма-қулоқ кетди.* А. Қаҳҳор, Куюшқон.

ҚУЛОҚ-МИЯ: қулоқ-мияни емоқ ёки қулоқ-мияни қоқиб қўлига бермоқ Гапиравериб, жавраб, шовқинлаб, жондан безор қилмоқ, мияни ачитмоқ. *Ит англайвериб, қулоқ-мияни еди.* ■ *-Шаҳарга холамизникига мени ҳам олиб боринг, — деб қулоқ-миясини едим.* Ойдин, Фонарь тагида. [Ҳайтжон:] *Бошинг айланиб кириб қолсанг, қулоқ-миянни қоқиб қўлингга беради.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚУЛОҚСИЗ I Қулоғи бўлмаган, қулоғи йўқ. *Қулоқсиз қозон.*

2 Қулоғи кесик; чиноқ. *Қулоқсиз ит.*

3 Қулоғи эшитмайдиган; қулоғи оғир, қар. *Бу нарса қулоқсизлар учун ишланган асбоб, буни ҳар қандай қулоқсиз киши таққанда ҳам, энг аста товушларни эшита олади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 кўчма Гапга, сўзга кирмайдиган, қулоққа олмайдиган. *Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан.* Мақол. ■ *Вой қулоқсизлар-ей.. Шошмай туринглар, дадаларинг келсин ҳали.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ҚУЛОҚЧИН Тушириб қўйиладиган қулоқлари бор иссиқ телпак. *Эҳсон Эртөөе нальтосига ўралиб, қулоқчинини туширган-*

ча, қишлоқдан чиқиб кетди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Эғнида пўстин, бошида қулоқчин, оёғида пўстинли этик, бўйнида санитар сумкаси. Ойдин, Суҳбати жонон.

ҚУЛОҚЧЎЗМА 1 этн. Бола туғилгандан кейин бир ҳафта ўтгач бериладиган зиёфат ва бу зиёфат вақтида кўзи ёриган хотин тишлаб турган иккита нонни олиб қочиш (нонни биринчи бўлиб узиб олган бола қочади, бошқалари уни қувлайди, қочган бола ушланса, «қулоқчўзма», деб унинг қулоғини чўзадилар).

2 этн. Бекинмачоққа ўхшаш болалар ўйини (бу ўйинда бир бола марра пойлайди, қолганлари унга тутқизмасдан маррага етиб келишга ҳаракат қилади, пойлоқчи қайси болани қувиб етиб, ушлаб олса, маррагача унинг қулоғидан чўзиб келади). Болалар тўда-тўда бўлиб, ошиқ.. қулоқчўзма ўйнашади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

3 Уришиб, бир-бири билан сўзлашмай юрган болаларни қулоқларидан чўзиб, бир-бирининг номини айттириб яраштириш.

Қулоқчўзма қилмоқ Қулоғидан чўзмоқ, танбеҳ бермоқ, жазоламоқ ёки яраштирмоқ. [Алимов:] *Ўринбосар бўлгандан кейин баъзан кўни-қўшни, эру хотин ўртасида бўладиган жанжалларга аралашиб, қулоқчўзма қилмасак ҳам, ҳар қалай, икки тарафнинг ўртасига тушган совуқчиликни кўтариб, уларни яраштириб қўямиз. «Муштум».*

4 Ёмон иш қилган боланинг қулоғини чўзиб танбеҳ бериш. *Қайнона кўлидан ёғлиқ чўзма егандан, Она кўлидан қулоқчўзма еган яхши. Мақол.*

ҚУЛП: қулп урмоқ 1) гуркираб, авж олиб кўкармоқ; яшнамоқ, гулламоқ. *Гулзорда ўсма, хина, райҳон ва жамбиллар қулп уриб ётибди. ■ Эрта кўклам қулп уради тоғ лоласи. «Кўшиқлар». Менинг назаримда, ҳозир кўклам қулп уриб турганга ўхшайди. П. Қодиров, Уч илдиз; 2) кўчма барқ уриб ривожланмоқ, тараққий этмоқ, гуллаб-яшнамоқ. Қулп урасан савлат тўқиб кенг Осиёга, Машъал бўлиб нур сочасан шарқий самога. Т. Тўла.*

ҚУЛТ 1 тақл. с. Суюқликни ютганда ёки оғзи тор идишдан қуйганда эшитиладиган товушни билдиради (асосан, этмоқ ёрдамчи феъли билан ёки такрор ҳолда қўлланади). *Қулт этиб пиёладаги сувдан ичди. ■*

Мирёқубнинг қовоғи солинди, у анча вақт-гача гапирмай, қулт-қулт чой ичди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар. Шишани бурнига яқинлаштириб, қизиқсиниб тикилди-ю, даст кўтариб, қулт-қулт ича бошлади. А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 Умуман, томоғидаги бир нарсани ютмоқ; ютинмоқ. *Алишер алланимани қулт этиб ютиб, ақлининг сўзига киришга жазм қилди. М. Осим, Карвон йўлларида. ..юзини четга буриб, чуқур уф тортиди, «қулт» этиб ютинди. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

3 шв. айн. қултум. -*Мен ўйлайманки, — деди Эргаш, яна бир қулт сув ичгандан кейин.. С. Айний, Қуллар.*

ҚУЛТИЛЛАМОҚ «Қулт-қулт» товуш чиқармоқ, қулт-қулт қилмоқ. *Шишадан қултиллаб тушаётган сув.*

ҚУЛТИЛЛАТМОҚ **Қултилламоқ** фл. орт. н. -*Сал хотинчалиш кўринади, — деди ароқни қултиллаб ютгандан кейин Асқар полвон. Ойбек, Қуёш қораймас. Қимизфурушлар.. одамларнинг ташиналигини қондиришдан хурсанд бўлгандек, тўрсиқнинг бўғзидан ушлаб, қултиллаб қимиз қуйганлари қуйган эди. М. Осим, Элчилар.*

ҚУЛТУМ 1 Бир ютишли суюқлик миқдори; бир ютум. *Бир қултум сув. ■ [Умарали ота] Пиёладаги сўнги қултум чойни хўплаб, ўрнидан турди. А. Ҳамдам, Қишлоқ оқшоми. Пиёлани кўлига олиб, икки-уч қултум ютиб, бирдан ўхчиб юборди. Мирмуҳсин, Умид.*

2 кўчма Озгина, бир қатра (суюқлик ёки суюқ овқат ҳақида). [Жамила:] *Кетамиз! Бир парча куюк қулча, бир қултум шулон шўрвани ҳар жойдан ҳам топиб ичамиз! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ҚУЛТ-ҚУЛТ **Қулт 1 с.** такр. *Чолнинг томоғига бир нима тиқилгандек бўлди, қулт-қулт тупук ютинди ва гапира олмай турди. А. Муҳиддин, Ёдгорликнинг тўйи. [Шафтолининг] Секин пўстини арчисанг, оғзингга солиб, тилинг билан танглайингга боссанг-у, сувини қулт-қулт ютсанг. А. Қаҳҳор, Кўк конверт.*

ҚУЛУН 1 Отнинг бир ёшгача бўлган боласи. *Тойчоқлар қулоқларини чимириб, кишнашиб, ўйноқлашиб, гала-гала бўлиб, қудуққа ташланишди. Биялар қулулари орқасидан навбат кутиб турибди. И. Раҳим, Ихлос. Кунгай тарафларда ердан тафт кела бош-*

лаганда, қулун билан бияни етаклаб олиб чиқаман. С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 (1-ш. эгалик шаклида) Ўғил болаларни эркалатиш ёки эркалатиб муурожаат қилиш шакли. *Ҳой, отгинанг нима эди, қулуним, шўрванг совиб қолди!* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида. *Бош устингда туриб куйлай ўзим, Кир, қулуним, чойшаб кўйнига.* Миртемир.

ҚУЛУНЛАМОҚ Қулун туғмоқ. *Қора бия қулунлади, тойча қуйиб қўйгандек чавқарнинг ўзи эди.* «Ёшлик». Буни қарангки, жонивор беона уярда қулунлабди. Газетадан.

ҚУЛУНЛИ Қулунли бор, қулунлаган. *Қулунли бия овулга сиғмас.* Мақол. ■ *Мулла Обид билан Усмон полвон қулунли бияни миниб юришга қарши.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛУНТОЙ Қулунчоқ, тойчоқ. *Алла, болам, алла-ё, Алла эркам, қулунтой.* «Бойчечак».

ҚУЛУНЧОҚ 1 Қулун с. кичр.-эркл. *Ухлар қирда бўталоқ, Олтин ёлли қулунчоқ.* Ғ. Фулом.

2 айн. қулун 2. *Алла, болам, алла-ё, қўзичоғим, алла-ё, Эркин юртда туғилган, қулунчоғим, алла-ё.* «Кўшиқлар».

ҚУЛУПНАЙ [р. клубника < клубок – кесак, бўлак; юмалоқ нарса; ертут] **1** Раъногулдошлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик, резавор экин. *Қулупнай машҳур ва кенг тарқалган ўсимликдир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Унинг пушти-қизил рангли ширин, хушбўй меваси. *Қулупнай мураббоси.* ■ *Қулупнай еб, кетидан хом сут ичиб касал бўлганларида, кунларига сен ярадингми, мен ярадимми?! С. Аҳмад, Юлдуз.*

ҚУЛФ [а. قفل – осма қулф; зулфин, тамба] **1** Эшик, сандиқ, жавон ва ш. к. ни калит билан беркитиш ва очиш учун ишланган махсус буюм ёки мослама. *Найча қулф. Осма қулф. Ич қулф. Дарвоза қулфи. Эшикка қулф солмоқ. Қулфни очмоқ.* ■ *Кутубхона эшигидаги қулфни кўриб, ҳайрон бўлди.* «Ёшлик». *Санобархон дарвозани устидан кичкина босма қулф билан шарқ этиб беркитди-да, Адолатга эргашди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Турли нарсаларнинг, буюмларнинг беркитиладиган қисми. *Соат занжирининг қулфи.* ■ *Ҳаммага маълум икки қулф, икки*

белбоғли сариқ портфелини кўтариб, мактабга жўнади. Мирмуҳсин, Умид.

3 кесим өзф. *Қулфлаб қўйилган, берк. Дарвоза қулф. Магазин қулф. Бордик – эшик қулф эди.* ■ *Ишхонангга бордим, аллақаяёққа кетган, дейишди. Уйларингда ҳеч ким йўқ, қулф. С. Зуннунова, Олов.*

Оғзига қулф солмоқ (ёки урмоқ) **1)** гапиртирмай қўймоқ, оғзига урмоқ. *Унинг жавоби барчанинг оғзига қулф солди.* Шўхрат, Шинелли йиллар; **2)** ҳеч нарса дея олмайдиган қилиб қўймоқ. *Алдамчи, риёкор, галамис сўзин Фоиш этиб, оғзига қулф урган сенсан.* Шўхрат. **Қулф солмоқ** (ёки урмоқ, осмоқ) *Қулф қўйиб беркитмоқ; қулфламоқ. Дарвозага қулф солиб қўйибди.* ■ *Ота эшикка қулф уриб, болани опичлаганича, идора тарафга кета бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ. **Қулфи дил** Ички сир, юракдаги, айтилмаган, аён бўлмаган мақсад, орзу-истак ва ш. к. *Унинг [қизининг] қулфи дилини билмаслик – бу чиндан ҳам қулғили бир нарса эди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. **Қулфи дили очилди** **1)** сирини, юракдаги борини айта бошлади, ёрилиб гапирди. *Қизнинг ҳам қулфи дили очилиб кетди. Бошидан ўтганларининг ҳаммасини сўзлаб бергиси келиб қолди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар; **2)** кайфи чоғ бўлди, хурсанд бўлди, баҳридилни очилди. *Кенг пахтазорни қоплаган яшил кўрпанинг сермавж тўлқини далаларга чунонам файз киритдики, кўрган кишининг кўзи қувониб, қулфи дили очилади.* Ҳ. Назир, Индамас.

ҚУЛФ-КАЛИТ: **қулф-калит қилмоқ** **1)** қулфланадиган, калит билан очиладиган қилмоқ; **2)** кўчма руҳсатсиз бирор жойга бормайдиган, бирор иш қилмайдиган қилмоқ, қаттиқ таъбиқ ёки назорат остига олмоқ. *Эртақлардаги ялмоғи сингари, катта бувиси уни қулф-калит қилиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЛФЛАМОҚ Қулфни калит солиб бураб, очилмайдиган қилмоқ (қ. **қулф 1, 2**). *Пайғомов дарвозани қулфлаб келган шофёрнинг қўлидан калитни олди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *..чопиб бориб, ўз хонасига кирди. Эшикни қарсиллатиб ёниб, қулфлаб олди-да, ўзини диванга ташлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Элмурод.. квартирасини қулфлаш олдидан хром эти-*

гини, янги бўлишига қарамай, мойлади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚУЛФЛИ Кулфи бор, кулф солинган. *Олтин қулфли дарвозадан Ҳаммани ўтказамиз. «Бойчечак».*

ҚУЛФЛОҚ Кулфлаб беркитилган, кулф солинган; кулф. *Эшик қулфлоқ экан. ■ Келгунча анча вақт ўтади. Келса — дарвоза қулфлоқ! Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

ҚУЛФЛОҚЛИК айн. **кулфлоқ**. *Кулфлоқлик магазиндаги ун, ёғ, чой, ширинлик каби буюмлар димиқиб, расвоси чиқмадимикин? «Муштум».*

ҚУЛФСИЗ Кулфи йўқ, кулф солинмаган. *..ичкаридан ҳеч ким чиқмагач, тоб ташлаб қолган қулфсиз, тамбасиз ёғоч эшикни итарди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ҚУЛФУРУШ тар. Кул олиб-сотиш билан шуғулланувчи одам, кулжаллоб.

ҚУЛФЧИ Кулф ясайдиган ёки кулф тузатадиган уста.

ҚУЛЧА I 1 Кул с. кичр.

2 Кул бола. *Ўрмонбек камончага ўқ қўйиб отар, ўқлар кўкка кўтарилиб, турли масофага бориб тушар, қулчалар отилган ўқларни териб келиб, Ўрмонбекка берар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚУЛЧА II рвш. I айн. **қулларча**. *Қулча бош эғиб тағзим қилиш.*

2 Кулга тенг келадиган даражада, кул даражасида. *Кал эшонга отдилар, уч пулча қадрим йўқмиди? Бир қулча қадрим йўқмиди? «Фольклор».*

ҚУЛЧИЛИК I Кулликдаги ҳақ-хуқуқсиз ҳаёт, ҳолат; куллик. [Йўлчи:] *Кулчиликдан чиқмоқчи бўлсак, курашга бел боғлашимиз керак. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 айн. **қулдорлик** 2. *Кулчилик жамияти.*

Кулчиликка келмоқ с. т. Совчи бўлиб келмоқ. [Аширмат:] *Қофияси келганда айта қолай, мен остонанга қулчиликка келдим. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ҚУЛҚУЛ с. т. Курка; курка товук.

ҚУЛ-ҚУЛ тақл. с. Оғзи тор идишдан суюқлик тушаётганда чиқадиган товушни билдиради. *Қул-қул қилмоқ (этмоқ).*

ҚУЛҚУЛЛАМОҚ «Кул-қул» товуш чиқармоқ. *Графиндаги сув қулқуллаб қуйилар эди. ■ Дарё-адирлар манзараси, қулқуллаб оқаятган каналдан эсган ёқимли шабада ҳар*

қандай одамни ҳам маҳлиё қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУЛҚУЛУМ: **ҳавзи қулқулум** 1) афсонавий тагсиз чуқур ҳовуз, қудуқ; 2) *кўчма* кўп овқат ейдиган, унча-мунчага тўймайдиган киши ёки ҳайвон; мечкай.

ҚУЛҚ-ҚУЛҚ айн. **қул-қул**. *Сой унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тез оқар, «қулқ-қулқ» этган товушлар сув остида катта-катта тошлар юмалаётганини билдириб турар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ҚУЛГУНА Мохов касаллигининг оқадиган оғир тури. *Эҳтиёт бўлинг, бизнинг орамизда иффатлар ўғриси.. — Омон Асилов қулгунадай писиб юрибди. Ғ. Ғулом, Халқ хукмига ҳавола.*

ҚУМ I 1 Бир-бири билан бирлашмайдиган, майда заррачалардан ташкил топган чўкинди тоғ жинси (асосан қурилишда ва қурилиш материаллари ишлаб чиқаришда хомашё сифатида фойдаланилади). *Қумдан қўрғон бўлмас. Мақол. ■ ..дарвоза олдиға тўкилган қумда ўйнаб ўтирган болакайларға бирпас завқ билан қараб ўтирди. Н. Аминов, Суварак. Қурилиш материаллари оёқ остида тўкилиб, оҳақ қумға, қум тупроққа қоришиб кетади. «Муштум».*

Қум соат Муайян миқдордаги қумнинг бир ёпиқ идишдан иккинчисига тор тешик орқали тушишига қараб вақтни ўлчовчи соат. *Ўрта асрларда бандли қум соатлар урф эди. «Фан ва турмуш».*

2 айн. **қумлик**. *Карвонлар қумда адашиб, саргардон бўлмайдилар. Мирмуҳсин, Меъмор. Бир йигит чироғи ўчирилган мотоциклини қуюндай учуриб, қум ичкарасига кириб кетди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 сфт. *Қумға ўхшаш, майда. Қум шакар. ■ Жўрапошша бўйнидан қум марварид маржонини чиқарди-да, ипини шарт-шурт узиб, марваридларни кигизга тўкди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚУМ II: **ранги қум ўчди (ёки оқарди) шв. айн. ранги қув ўчди қ. қув III.** *Света конвертни олиб очди, хатга кўз юритди-ю, ранги қум ўчиб кетди. В. Ғофуров, Вафодор. Келиннинг ранги қум оқариб кетган, дағдағ титрар эмиш. С. Аҳмад, Чўл бургути.*

ҚУМАЛАМОҚ с. т. Умбалоқ ошиб йиқилмоқ; юмаламоқ, думаламоқ.

ҚУМАЛОҚ Кўйнинг, туянинг юмалоқ-юмалоқ тезаги. *Кишининг дўпписи тор келганда, қумалоқни «кака» ҳисоблаб қолар эмиш!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кўнғизлар эса орқаларига қараб юриб, тезакдан ясаган қумалоқларини аллақайёққа юмалатади.* М. Осим, Карвон йўллариди. *Кўпгина халқларда фолбинлар суяк, кўйнинг қумалоғи ва бошқа нарсалар билан фол очган.* «Фан ва турмуш».

ҚУМАНЖИР Иссиқ мамлакатларда ўсадиган, этдор пояли, тўп-тўп тиканаклардан иборат баргли ўсимлик; кактус.

ҚУМЗОР Кум билан қопланган жой; қумлоқ. *Қумзорларни саксовулзорга айлантирмоқ.* ■ *Эргаш акам ҳам подасини тўп-лаб, қумзордан настрокда ва шамолнинг эши йўлидан панарокда бўлган рўд [дарё, анҳор] қирғоғига суриб туширди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҚУМЛАМОҚ 1 Кир, доғ ёки зангни кетказиш учун қум билан ишқаламоқ; қум билан тозаламоқ. *Пиёлани қумлаб ювмоқ.* ■ *Мулла Обид зўр кетмонни қумлаб, ғалтакни сувлаб, бостирмага киргизиб кўйишга мажбур бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Қумга чўкмоқ, ботмоқ, кўмилмоқ; қум билан қопланмоқ. *Қайиқ қумлаб қолди.*

3 Тупроққа қум аралаштирмоқ.

4 *кўчма с. т.* Сирка билан қопланмоқ. *Боши қумлаб кетибди.*

ҚУМЛИ 1 Ичиди, таркибида қуми бор. *Қумли қоп. Қумли тупроқ.*

2 Қум билан қопланган, қумдан ташкил топган. *Қумли саҳро.*

ҚУМЛИК Кум босган, қум билан қопланган кенглик. *Кичкина дарёлар Амуга етмасдан қумликларда ғойиб бўлади.* ■ *Икки меҳмон яна отга миниб, қумликка қараб кетишди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ер-суви тортиб олиниб, кимсасиз қумликларга бадарга этилган бечоралар хонликда тўлиб ётар эди.* С. Сиев, Аваз.

ҚУМЛОҚ 1 Кум босган, қум билан қопланган жой; қумлик. *Қумлоққа ботмоқ.* ■ *Ҳаводан ёғайтган қум бир нафасда ерни қумлоққа айлантирди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Ажабо, ҳеч гий кўрмаган Қумлоқларда гул етишибди.* Э. Раҳим.

2 Қум аралашган, қуми бор; қумли. *Қумлоқ тупроқлар қовушмайди, балки намлигида чочилиб туради.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. *Зеро,*

у тупроқ танламайди, тошлоқ, қумлоқ ерларда ҳам ўсаверади. «Фан ва турмуш».

ҚУМОЙ Йиртқич қушлар туркумининг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, ўлим-тиклар билан овқатланадиган йирик қуш. *Одатда, қумой, тасқара ва жўрчи каби қушларга ўлжа ҳар доим ҳам насиб этавермайди.* «Фан ва турмуш».

ҚУМОШ [а. قماش — газлама, мато; бўз; эски латта-путта] эск. Мато, газлама. *Ҳеч қандай уста ҳам тўқий олмайди Оламнинг мунчалик атлас-қумошин.* Ф. Гулом. *Жандамга кўҳан шоҳи қумошини алишмам..* Муқимий.

ҚУМОҚ Кум аралашиб, дондор бўлиб қолган; қумли. *Унинг ери қумоқ. Шунинг учун у доимо бир марта ҳайдалади.* Ҳ. Олимжон, Танланган асарлар.

ҚУМОҚ-ҚУМОҚ Дурда боғлаб, дурда каби майда, юмалоқ доналарга ажралиб турадиган; дондор. *Қумоқ-қумоқ асал. Қумоқ-қумоқ тупроқ.* ■ *Тўқай ерларига бир-икки йил шולי экамиз, шўрини роса ювиб ташлагач, кузда ағдариб ҳайдаттирамиз, кўкламда қарабсизки, тупроғи қумоқ-қумоқ бўлиб қолади.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ҚУМПИЁЗ Лолагуллилар оиласига мансуб, кўп йиллик пиёзли чўл ўсимлиги.

ҚУМРИ [а. قمرى — ғуррак, қумри] 1 Каптарлар туркумига мансуб, қафасда ҳам урчийдиган сайроқи қуш. *Тоғлар, бўстонлар тўлди Қумрию булбул билан.* «Кўшиқлар».

2 Қумри (хотин-қизлар исми).

ҚУМСАБЗИ Соябонгуллиларга мансуб, илдизмеваси ейишли, кўп йиллик чўл ўсимлиги.

ҚУМСАҚИЧ, қумсағиз Мураккабгуллиларга мансуб, адир ва тоғларда ўсадиган кўп йиллик каучукли ўсимлик.

ҚУМТОШ Кум зарраларининг ўзаро ёпишиб, бирикиб қотишидан ҳосил бўлган харсангсимон тоғ жинси. *Қалтаминор усталари қаттиқ кулранг қумтошлардан ёргучоқлар.. ясаганлар.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бу туб қумтош устини шамол олиб келган қум қоплаб ётади.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

ҚУМУРСҚА Майда чумоли; умуман, ҳар қандай чумоли. *Бир қумурсқа бир дон донни тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб, унга ёрдам беради.* С. Айний, Қуллар. *Баҳор ўзи бошқача фасл-да! Ерга офтоб тегиши*

билан қумурсқа инининг ёнида тупроқ уюми пайдо бўлади. А. Ҳамдам, Ҳамал кирди.

ҚУМУРСҚАДАЙ, -дек 1 Майда, чумолидай кичик. Қумурсқадай майда қуртлар кун сайин буй чўза бошлади. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

2 Жуда кўп, гужғон ўйнаган, қайнаган. Кўчаларда одам қумурсқадай.

ҚУМ-ҚУМ Ҳисобига етиб бўлмайдиган; сон-саноксиз, беҳисоб.

ҚУМҒОН Чой қайнатиш учун кўпинча мисдан ясаладиган, ичи қалай билан оқартирилган, кўзача шаклидаги дастали ва қопқоқли идиш; катта чойдиш. Мис қумғон. ■ Ўчоқнинг оғзида ўтга кўмилган қора қумғон вақирлаб қайнайди. С. Анорбоев, Хотима. Бўтабой қумғонга чой дамлаб олиб келди. С. Аҳмад. Ҳукм.

ҚУНДУЗ 1 Сувсарсимонлар оиласига мансуб, қимматбаҳо мўйнали сутэмизувчилар туркуми. Бу бехатар масканда бухоро буғуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни кўпайтириш кўзда тутилган. «Фан ва турмуш». Ҳавода ўйнайди юлдуз, Дарёда ўйнайди қундуз. «Маликаи айёр».

Қундуз қош ёки қоши қундуз Чиройли, ўсиқ қора қош. Шахло кўзлар, ўсиқ жингала киприклар, қундуз қош ва қора холлар ва бошқа латофатлар ўзига писанд бўлмадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с. т. Ёқага ёки телпак жиягига тutilган ўсиқ юнгли ҳар қандай мўйна. Қундузи қалин бўрк. ■ Лайлак қор уриб турар эди. Муниҳон ёқасининг қундузи билан бўйинини ўраб.. зинанинг охириги пиллапоясида тўхтаб қолди. А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Қундуз (хотин-қизлар исми).

ҚУНДУЗИ Қундуз мўйнасидан тикилган. Қундузи телпак.

ҚУНИШМОҚ Совуқдан, касаллик ёки қўрқувдан бўйинини ичига тортмоқ; жунжимоқ, гужанак бўлмоқ. Оптоқ қор.. Қош қорайганда, юпун кийинган одамлар қунишиб, дилдирашиб, Бақақуриллоқ майдонидаги чойхонага томон кела бошлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. ..шунчалик девқомат бўлишига қарамай.. мулзамликдан, ўзи айтгандек, «кичкина бола»дек бўлиб, қунишиб ўтирарди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Ҳасан сўфи ана шундай савол берилишини олдиндан билиб, қунишиб ўтирарди. М. Исмоиллий, Фарғона т. о.

ҚУНТ [а. قنوط – итоаткорлик; намозда тик туриш; ноумидлик, тушкунлик] Бирор ишни астойдил берилиб, сабр-тоқат билан бажариш иштиёқи; ҳафсала. Қунт билан ўқимоқ. Қунт билан ўрганмоқ. ■ Кўзлари ёниб турган ёшгина дўхтир Энани эринмай, қунт билан текширди. «Ёшлик». Ёш ишчининг қунт ва ихлос билан изланиши, жўшқинлик билан олға интилиши ўз самарасини берди. Газетадан.

Қунт қилмоқ Қунт билан муносабатда бўлмоқ. Назокат, табиатан, бир нарсага киришса, астойдил қунт қиладиан.. ўреатса, зеҳн қўйиб турадиган зийрак қиз эди. Шухрат, Умр поғоналари. Қунт қилса, бир амаллаб ўрганиб олади. Ф. Мусаҷонов, Ҳим-мат.

ҚУНТЛИ Қунт билан ишлай оладиган, ҳафсалали, серҳафсала, тиришқоқ. Қунтли ишқибоз одам. ■ Балки Машрабдаги ўзига хос хислатлар уни калавачи бўлишга даъват этгандир? Ахир у, биринчидан – саботли, иккинчидан – талантли, учинчидан – қунтли. М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ҚУНТСИЗ Қунти, ҳафсаласи йўқ; қунт, астойдиллик билан ишлай олмайдиган; беҳафсала.

ҚУП(ПА)-ҚУРУҚ 1 Мутлақо қуруқ, жуда қуруқ, қоқ қуруқ. Қуппа-қуруқ ўтин. Қуз бўлса ҳам, кўчалар қуппа-қуруқ. ■ Ёздағидай қуп-қуруқ кўчаларнинг чанги гирдоб уриб, одамнинг кўзини очирмас. Ҳ. Назир, Ўйтиқол.

2 кўча Ҳеч нарсаёсиз, ҳеч нарсаёси йўқ, яп-яланғоч, шипшийдам. Қуппа-қуруқ уй. Қуппа-қуруқ дастурхон. ■ -Наҳотки қуппа-қуруқ жой бўлса? – деди кимдир ваҳимали ингичка товуш билан. А. Мухтор, Туғилиш.

3 кўча Қўлида, ёнида ҳеч нарсаёси йўқ. Қўлим қуп-қуруқ. Чунтагим қуп-қуруқ ■ [Муларўзи:] Ундан сўнг айтинг, назрини дурустроққина қилиб берсин. Бу нима? Уч сафардан буён қуппа-қуруқ келади. Ҳамза, Майсаранинг иши. Мен икки қўлимни бурнимга тиқиб, шаҳарга қуп-қуруқ кириб келдим. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш ури-нишлари.

ҚУР 1 1 Иш-ҳаракатнинг такрорланиш сонини билдиради; марта, дафъа, топқир. Сен кетганингдан кейин бир-икки қур хўжайиннинг оиналари меҳмон бўлиб келишди. Ф. Фулом, Шум бола. [Фуломҷон] Ҳовлини яна

бир қур кўздан кечириб, пастга тушиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Укам иморат қураётувди.. бир қур хабар ҳам олмадингиз.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 Давра; партия, гал (баъзи ўйинларда). *Майли, икки қур ўйнайман-да, кетаман.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Гуруҳ, давра. *Яғрин ташлаб, елвагай, мағрур, бепарво, Бир қур йигитлар келар, енгил худди пар.* Ф. Фулом. *Самадлар кириб ўтиргандан буён уч қур янги меҳмонлар келиб кетган.* Ф. Фулом, Ёдгор.

ҚУР II Товуқсимонлар туркумига мансуб, ўрмонда яшайдиган, ов қилинадиган қуш.

ҚУР III айн. **қурай.** *Чўпонлар қур-ҳайтлаб қўйни ҳайдаган.* «Алпомиш».

ҚУР IV тақл. с. Бақа, турна кабиларнинг сайрашига ўхшаш товушни билдиради. *..турналарнинг майин қур-қурлари осмон гумбазиди ажиб акс садо беради.* «Ёшлик».

ҚУР V Давра; давра ўртасидаги жой, майдон. *Қураш қилиб енгган, йиққанлар, Полвон бўлиб қурга чиққанлар.* Э. Раҳим.

Қур тортмоқ Давра қурмоқ, даврада бирга ўтирмоқ. *Нарида қур тортган икки йигитнинг гапларини чала-ярим эшитди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *Чилбир чўлига, Ойна кўлига томошабин тўлиб, растараста, даста-даста қур тортиб утирди.* «Алпомиш».

ҚУРАЙ унд. с. Қўйларни ҳайдаш ёки чақириш учун ишлатилади.

ҚУРАЙЛАБ «Қурай, қурай» деб. *Ярим кечада, ой кўтарилгандан кейин, олдинмакетин ҳуштак чалиниб, қурай-қурайлашиб, Кўктеракка қараб кета бошладик.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚУРАЛАЙ I Кийик ёки охуларнинг ёш боласи.

2 айн. **қуралай кўз.** *Меҳрибон кўзлари жигарга мойил, қуралай..* «Ёшлик».

Қуралай кўз Қуралайнинг кўзига ўхшаш кўзли. *Қуралай кўз, бодомқовоқ, сарв қомат..* С. Сиёев, Аваз.

ҚУРАМА I 1 Ҳар хил тус, кўринишда бўлган; турли хил, ҳар хил турдаги. [*Полвон*] *Махоркани бежаб ураб, сал эшитиларли товуш билан қурама ашуларни ғинғиллай бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Шаҳар аҳолиси қурама. Унда ҳар хил миллатларга мансуб кишилар – каннаралар, ҳиндлар,*

малайялар, тамиллар яшайди. 3. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Баширжон газетани очиб, парварда, шоколад, шўрданак ва қорамайиз аралаштирилган қурама ширинликлардан битта парвардани олиб, оғзига солди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 айн. **қуроқ I 2.** *Қурама тўшакда чўзилиб ётганича, жажжи қўлчаларини унга чўзарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *У қурама кийимдаги кишига норози кўзи билан қарарди.* В. Гофуров, Вафодор.

ҚУРАМА II Ўзбек халқи таркибига кирган этник гуруҳлардан бири: Ўзбекистоннинг Чирчиқ ва Оҳангарон водийларида яшовчи ўзбек элати; шу элатга мансуб шахс ёки нарса. *Қурама аёли.* *Ўзбек тилининг қурама шеvasи.*

ҚУРАМОҚ Турли қисм ёки унсурларни бир-бирига уламоқ, бириктирмоқ; улаб, кўшиб, бирор нарса ҳосил қилмоқ. *Кўрна қурамоқ.* ■ *Почамир вафот қилди. Дўстлари йиғлаб-йиғлаб, уни ювдилар. Кафанга нули йўқ. Кўкнор эзиладиган халталарни йиғиб-қураб, кафан тикдилар.* Фитрат, Қиёмат.

ҚУРБ [a. قرب – қариндошлик; яқинлик; қўшни(чи)лик] Жисмоний, моддий, маънавий имконият; куч, қувват. *Эй худо, учиб юрган паррандача қурб, манзилат бермас экансан, нима учун хотин-қизларни яратдинг? Ҳамза, Паранжи сирлари. Фақирда қурб бўлса-ю, қани энди, сендан қочиб қутулса! ў.* Ҳотамов, Қон ва сут.

Қурби етади (ёки келади) Куч-қуввати етади; жисмоний, моддий, маънавий имконияти бор (етади). *..ҳамиша писанд қилмай очиб-ёпадиган бу эшик тутқичини ушлашга энди қурби етмаётганини сизди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Ёш эдим, дадам раҳматлининг бундан яхшироқ сизир сотиб олишга қурби етмаслигини қаёқдан билай?* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ҚУРБАҚА Сузда ва қуруқликда яшовчи думсиз жониворлар туркумининг бир тури; оёқлари сакраб юриш учун мослашган. *Қурбақанинг сайраши.* ■ *Фарида қурбақа сузиш қилиб, қирғоққа қараб борар экан, сув нурқаб қулди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Қурбақа(нинг) салласи қ. салла.

ҚУРБОН [a. قربان – қурбонлик; қурбон бериш, фидо қилиш] **I** дин. Худо йўлида қурбонликка сўйилган ёки сўйиладиган жонлик. *Қурбон сўйиши.*

Қурбон ойи айн. зулҳижжа. Қурбон хайити қ. хайит 1.

2 кўчма Бирор эзгу иш, эзгу мақсад йўлида ёки севикли кимса, нарса ва ш.к. учун курашда ҳалок бўлган, жон фидо қилган киши. *Озодлик қурбони. Уруш қурбони.* ■ ..ер куррасининг кўп қитъаларида бомбалар портлар, минглаб қурбонлар кўксидан қон оқарди. С. Аҳмад, Уфқ. *Уруш қурбонсиз бўлармиди. С. Зуннунова, Олов.*

3 кўчма Табиий офат, фалокат, кўнгилсиз ҳодиса, кимсаларнинг қилмиши, манфаати ва ш.к. туфайли ҳалок бўлган ёки катта зарар кўрган, қаттиқ азият чеккан киши. *Ёнғин қурбони. Зилзила қурбонлари. Жаҳолат қурбони. Урф-одатлар қурбони.* ■ *Фарида Зокирни гуноҳсиз бир қурбон деб билиб, қаттиқ ачинди. П. Қодиров, Уч илдиз. [Фуломжон:] Бўлиб ўтган мана шу гапларнинг ўзи тўхматчилар қурбони бўлиб турганимни исбот қилишга етиб ортади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Қурбон бермоқ Кишиси (кишилари) қурбон бўлмоқ; катта зарар, талафот кўрмоқ. *Талай урушлар кўрдик, талай қурбонлар бердик. Гувоҳ — сочларда оқу манглайда ажинимиз. Ф. Фулом. Бепарво бўлмангиз, қўлдан кетмасин Сенсиз қурбон бериб қозонилган бахт. «Шарқ юлдузи». Қурбон бўлмоқ 1)* бирор сабаб туфайли, унинг йўлида ҳаётдан кўз юммоқ, ўлмоқ. *Халқ жиноятчи бўлиши мумкин эмас, қурбон бўлиши мумкин. Газетадан; 2) айн. қурбони бўлмоқ 2.* *Бир навжувон эрди ўзи хиромон, Ҳар ким кўрса, бўлур ҳуснига қурбон. «Гулшанбоғ». Қурбони бўлмоқ 1)* айн. қурбон бўлмоқ **1.** *У бошқа катта жиноятларнинг қурбони бўлиб кетяпти-ку! А. Мухтор, Кумуш тола; 2)* жонини фидо қилмоқ, садағаси кетмоқ. *Яхшининг қурбони бўл, Ёмонни калтаклаб ур. Мақол. ■ Аравадан нари анжир нишибди, Ўн тўрт яшар қизга ишқим тушибди. Ўн тўрт яшар қизнинг қурбони бўлсанг, Ўн тўрт тилло бери қўйингга олсанг. «Кўшиқлар».*

5 Қурбон (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҚУРБОНЛИК *дин. 1* Худога яқинлашиш, унинг раҳм-шафқатига эришиш учун худо йўлига жонлиқ сўйиш; шу жонлиқнинг ўзи. *Қурбонликка атаб сўйган ҳайвон терисини сотган кишининг қилган қурбонлиги қабул бўлмайди. «Фан ва турмуш».*

2 Қурбон ҳайити кунларида худо йўлига жонлиқ сўйиб, кишиларга бериладиган зиёфат. *Эшон кўй сўйиб, қурбонлик қилди, кўп одамлар келди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚУРГУР *айн. қургур.*

ҚУРДОШ 1 Ёши тенг бўлган; тенгдош, тенгқур. *Қурдошларим орасида, ўз жанговар оиламда эканимни гўё ҳозиргина ҳис этиб, ногоҳ кучга тўлгандай бўлдим. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Юртимиз тинч, ободон, тўйинчилик баҳузур, Қурдошлар гурунгида биз ҳам соҳибнафасмиз. Ф. Фулом.*

2 Қурдош (эркаклар исми).

ҚУРДУМ: *қурдум дарё фольк.* Тубсиз, ютоқи дарё; денгиз. *Ҳой, қовоқни қуритдингку, қурдум дарёмисан! А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

ҚУРЕЙ *айн. қурай.*

ҚУРЕЙЛАМОҚ *айн. қурайламоқ.* Осмон заминда қайчига ўхшаб турна қарвони, кўй ҳайдаган чўпондек, қурейлаб ўтяпти. С. Аҳмад, Уфқ. *Жануб томонга учиб, тепасидан дод солиб ўтаётган турналарнинг қурейлаши осмонни тўлдирган. М. Осим, Қарвон йўлларида.*

ҚУРИЛДОҚ Қуриллайдиган, қуриллаб сайрайдиган (бақа ҳақида).

ҚУРИЛИШ 1 **Қурилмоқ** *фл. ҳар. н. Бу биринчи навбатда қурилиши керак бўлган ўн икки уйни мўлжалдан бурунроқ битказишга имкон берди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 Куриш, бино этиш ишлари. *Уй-жой қурилиши. Қурилиш бошиғи. ■ Канал қурилиши штаби полвонлардан учта катта бригада тузишга қарор қилди. С. Аҳмад, Уфқ. Уруш чиқиси билан қурилиш бир ой чамаси тўхтаб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 Куриш ишлари олиб борилаётган жой, қурилаётган объект. *Қурилишда ишламоқ. ■ У кун сайин неча марта қурилиш атрофини айланади, ўз лойиҳасининг бажарилишини текшираётган архитектор каби синчиклаб қарайди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚУРИЛЛАМОҚ 1 «Қур-қур» товуш чиқармоқ, «қур-қур» товуш чиқариб сайрамоқ. *Ироқ-ироқлардан бақаларнинг қуриллаши, чўпон итларининг улиши эшитилади. С. Зуннунова, Янги директор.*

2 «Кулдур-кулдур» овоз чиқармоқ; кулдурламоқ, кулқулламоқ. *Ичкари қоронғи, ғовур. Одам кўп. Қаердадир чақалоқ инга-*

ламоқда. Қаердадир чилим қуриллайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУРИЛМА Бирор мақсад учун хизмат қиладиган техник мослама ёки иншоот; установка. *Иситиш қурилмаси. Электрон қурилма.*

ҚУРИЛМОҚ **Қурмоқ** фл. мажҳ. н. Бино ўтган йили қурилган. Қишлоқда янги йўл қурилмоқда. *Уйга эшик, деразалар қурилди.*

■ Бу хонадоннинг оишонаси бўлмагани учун бўлса керак, ҳалиги айвоннинг бир бурчагига учоқ қурилган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Янтоқ гарамни ёнига қурилган дошқозон олдида.. бир хотин буларни кўриб, ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУРИМОҚ 1 Ҳўл, намликдан холи бўлмоқ, қуруқ ҳолга келмоқ (қ. **қуруқ 1**). Ҳўл бўлган кийимлари офтобда тез қуриди. Ар-ралаб, ёриб, тахлаб кўйилган ўтинлар яхши қуриди. ■ Гуломжонлар.. офтобда қуриб, тахта оралари катта очилиб қолган бир табақали эшикни тақиллатишди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ипга чизилган жамбиллар қуриб, қовжираб қолган эди. С. Зуннунова, Олов. Қўлтиғидан қоғозга ўралган, қуриб толқонланган носини олиб, тил остига отди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Суви тугамоқ (сув объектлари ҳақида). Орол денгизи қуриб бормоқда. Яхши сўздан мой эрийди, Ёмон сўздан сой қуриди. Мақол. ■ Ёзда чашма қуриб кетди.. «Гулнорпари».

3 айн. **қуруқшамоқ. Оғзи қуримоқ.** ■ Гапирай деса, оғзи очилмайди, лаблари қуриб, бир-бирига ёпишиб қолгандай. «Шарқ юлдузи». Оғриб қолди унинг нозик беллари, Ҳофизларнинг қуриб қолди тиллари. «Маликаи айёр».

4 Ривожланиш, кўкаришдан тўхтамоқ; зид. **кўкармоқ.** Экилган кўчатларнинг баъзилари қурияпти. Қуриган гул. Майсалар сувсизликдан қуриди. Яшин урган сада қурий бошлади. Чинор чиримас, арча қуримас. Мақол. ■ [Йўлчи] Экинни қуриб қақраган камбағал деҳқонларга дўқ қилиб, ғалва кўтаришдан нафратланар эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..кўчани кесиб ўтган кичкина ариқ лабидаги ярми қуриган катта тол панасига ўзини олди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.*

5 Бутунлай тугамоқ, йўқ бўлмоқ; битмоқ. *Мушукка қанот битса, сичқон зоти қуриydi.* Мақол. ■ *Лутфулларнинг кулбаси қуриб, қўлга илинадиган ҳеч нарса қолмади. Мирмуҳсин, Ғурбатдаги одам. Агар қишлоқда орияти бутун эркакнинг уруғи қуриб кетган бўлса, мана, ўзим гаплашаман сен билан. Н. Норқобилов, Тўқнашув.*

Ёстиғи қуримоқ Бирор ҳодиса, сабаб туфайли ҳаётдан кўз юммоқ; ўлмоқ (одатда кўпчиликка келган ўлимга нисбатан қўлланади). *Шундоқ ҳам кўп одамларнинг ёстиғи қуриди. «Ёшлик».* **Илиғи қуримоқ айн. илиғи пучаймоқ қ. илик. Ичи қуримоқ** Бирор нарсанинг бўлишини, унга эришишни, билишни жуда-жуда истамоқ, уни сабрсизлик билан кутмоқ. *Лекин ўзининг ичи қуриб, ёш боладай қувонгиси, қувониб, бутун Далварзинтепага овоза қилгиси келар эди. М. Мансуров, Ёмби. Ичим қуримас, айтарман кимлигини. Миркомилга алоқадор гап бу. М. Мансуров, Ёмби. Шўри қуриди қ. шўр. Қуриб қолибдими (ёки қолганми)? қуриб кетибдими (ёки кетганми)?* Бошқаси йўқми, топилмайдими, топилмай қолдими? [Хотин:] *Худо кўтарсин сен мегажинни! Иккита болам бор! Бўйдоқ йигит қуриб кетганмиди? А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Отам билан онамнинг ризоликлари учун шундан бошқа сабаб қуриб қолганига нима дейишимни ҳам билмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қурсин ёки қуриб кетсин қарғ. Ўлсин, йўқ бўлсин. Менга тенгқур бўлмайсан, Кўнглигинанг қуриб кетсин. Пўлкан. Қуриб кетгур шу ўтиннинг тутунни бир аччиқ эканки! А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

ҚУРИТГИЧ Қуридадиган, намини қочирадиган қурилма, асбоб, аппарат; сушилка. *Пахта қуригичлари. Автоматик қуригич шкафлар.*

ҚУРИТИЛМОҚ **Қуригич** фл. мажҳ. н. Қуригич билан пахта. ■ [Темир:] *Уларни [душманларни] биз енгдик, бироқ уларнинг илдизлари ҳали батамом қуригич билан эмас!* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ҚУРИТМОҚ **Қуримоқ** фл. орт. н. Қуригич қуригич. Саратон қуёши адирлардаги ўт-ўланларни қуригич. ■ [Бектемир] *Гулхани авжлантириб, кийимларини қуригич. Ойбек, Қуёш қораймас. Мўғуллар баркашни қуригич, боғ ичига кириб кетишди. М. Осим, Ўтрор. Андижон зилзиласи.. Катта ариқнинг*

сувини қуритди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Наво»нинг сеҳрли савти Отабекнинг кўз ёшларини қуритди-да, бир енгиллик бағишлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Босган (ёки кўнган) ерини қуритмоқ Борган ерида ҳеч нарса қолдирмай йўқ қилмоқ, еб-ичиб, талаб битирмоқ. Бундан буён боғимга қадам қўйманг, сиз бойўғлидан ҳам баттар нарсаюз! Кўнган ерингизни қуритасиз! Мирмуҳсин, Чиниқиш. **Қадамини қуритмоқ (ёки қирқмоқ)** Қайтиб келмайдиган, қадам босмайдиган қилиб юбормоқ, йўқотмоқ. -Тожбойини ишга солдим. У сенинг ўчингни олишга киришди — худо хоҳласа, бу ердан муаллимнинг қадамини қуритади, — деди вақти хуш Олахўжа махсум. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРИШ I Қурмоқ фл. ҳар. н. Уй қуриш. Режа қуриш. Суҳбат қуриш. Мақсадимиз — адолатли жамият қуриш.

ҚУРИШ II Қуримоқ фл. ҳар. н. Эру хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши. Мақол.

ҚУРМА тар. Деҳқонлардан олинган ҳар хил ғайриқонуний олиқ-солиқ, ўлпон. Албатта.. пора, қурма, жузья, муҳрона деган турли-туман жабрли солиқлардан тўплайдилар. Ҳамза, Танланган асарлар.

ҚУРМАГУР қ. қурмағур.

ҚУРМАКОРЛИК кам қўлл. Қуриш ишлари; бино қилиш, бинокорлик. [Раис Уктамга:] Ҳосилни даладан йиғиб олайлик. Кейин қаттиқ киришамиз. Лекин сен қурмакорликни жуда яхши кўрар экансан. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚУРМАГУР Ўлмағур, тушмағур, бор бўлгур, барака топкур (енгил койиш). Қурмағур, яхши йигит. Ёш тракторчи бўлса ҳам, иши пишиқ, жонкуяр универсалчи. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. Кўрса, «элчи» қурмағур касалхона дарвозасидан чиқиб кетяпти. М. М. Дўст, Лолазор.

ҚУРМОҚ I Қурилма, қурилиш иншооти бунёд этмоқ, ясамоқ. Уй қурмоқ. Қаср қурмоқ. Шийтон қурмоқ. Тўғон қурмоқ. Канал қурмоқ. Сарой қуриб, шаҳар бузма. Мақол. ■ Ёру дўстлар билан ҳашарлашиб, бинойидай маскан қуриб олдим. М. М. Дўст, Лолазор.

Ин (ёки уя) қурмоқ 1) ўзига яшаш жойи, макон ясамоқ, тайёрламоқ (ёввойи ҳайвон, парранда, ҳашаротлар ҳақида); 2) макон

тутмоқ, жойлашмоқ, тўпланмоқ (ўғри, босқинчи, ғаламис ва ш.к. ҳақида). Унинг ҳаромнамаклари ҳали кўп маҳкамаларда ин қурганлар. Ойбек, Навоий.

2 Ўрнатмоқ. Тандир қурмоқ. Уйга эшик қурмоқ. ■ Сатторқул аканг уйини янги турмуш қилди; оқлатди, дарчанинг ўрнига дераза қурди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бир ердан ўчоқ қилиб, ошпалов қилмоқчи бўлиб, қозонни қурди. «Нурали».

3 Ташкил этмоқ, барпо қилмоқ, тузмоқ. Янги давлат қурмоқ. Янги жамият қурмоқ.

4 Ташкиллаштирмоқ. Ширин суҳбат қуриб қаймоқлашайлик.. Ҳабибий. Ҳар қалай, Жўравой билан гурунг қуриб, тонг оттирай деди-ку. С. Аҳмад, Юлдуз. Зериксангиз, шохона зиёфатлар қуриш, базмлар ясанг, ихтиёр сизда. Ойбек, Улуғ йўл. Бадиуззамон бекларини, ишбилармон йигитларини йиғиб, жангга ҳозирланиш тўғрисида кенгаш қурди. Ойбек, Навоий.

Турмуш (ёки оила) қурмоқ Уйланиб, турмушга чиқиб, ўзаро оила тузмоқ. Севишиб, ўлдим-толадим деб турмуш қурганларни кўряпмиз, кунора уйда жанжал.. Т. Ашуров, Оқ от. Ойим билан дадам синфдош бўлганлар. Севишиб оила қурганларини эслашади. «Ёшлик».

ҚУРОВ Яйловдаги йилқилар учун қурилган ёзлик отхона.

ҚУРОЛ I Ҳарбий яроғ, аслаҳа; жанг, уруш асбоби. Отаб қуроллари (милтиқ, тўп, пистолет ва ш.к.). Соғуқ қурооллар (қилич, ханжар, пичоқ ва ш.к.). Қуроли йўқ жанг қилмас. Мақол. ■ Полковник унинг пулемётини кўздан кечиргач, кулумсираб: -Қуролни яхши асрар экансиз, — деди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Улар капитаннинг командаси билан тепадаги самолётга барча қурооллардан бирданга, баб-баравар ўқ уздилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор ишда фойдаланиладиган, хизмат қиладиган ҳар қандай асбоб, мослама, қурилма, механизм, машина ва ш.к. Ёзув қурооллари. Уқув қурооллари. Иш қурулинг соз бўлса, машаққатинг оз бўлар. Мақол. ■ Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қурооллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўча Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган ҳар

қандай восита; дастак, омил. *Тил кишиларнинг алоқа қуролидир.* ■ *Зеро, ошкоралик жамиятимиз қонуналарини бузаятган кимсаларга қарши қудратли қурол экан, бу ҳақда очиқчасига фикр юритишга жазм этдик.* Газетадан.

ҚУРОЛБАРДОР 1 Ўрта асрларда лашкарбошининг ёки рицарнинг қуролларини кўтариб юривчи жангчи; умуман, қурол кўтарган, қуролланган жангчи.

2 *кўчма салб.* Ўз фикри, ақидаси бўлмаган, ўзгаларнинг фикрини, ақидасини кўтариб юривчи ва уни тарғиб қилувчи маддох. *Империализмнинг қуролбардорлари. Террорчиликнинг ғоявий қуролбардорлари.*

ҚУРОЛДОШ Бир жанговар қисмда, бир сафда хизмат қилган ёки хизмат қиладиган кишиларнинг бири (бошқаларига нисбатан). *Қуролдош дўстлар. Қуролдошлар учрашув.* ■ *Зебохоннинг қуролдошлари уни моҳир мерган сифатида ҳам билишарди.* Ҳ. Умаров, Хуш кўрдик, Зебохон. *Сафарали қуролдош дўсти Расулжон билан жанг майдонида жон аямас дўст тутинган.* Н. Фозилов, Дийдор. *..Чунки разведкага чиққанинда, қуролдошинга тўлиқ ишонининг даркор.* Газетадан.

ҚУРОЛЛАНМОҚ 1 Жанг, уруш қуролига эга бўлмоқ; уни тутган, ундан фойдаланадиган ҳолатда бўлмоқ. *Душман ўта айёр ва яхши қуролланган.* «Шарқ юлдузи». *Қуролланган етти партизан оғир қадамлар ташлаб, хилват ва сўқмоқ йўллардан юриб, Мостовойнинг отрядига бормоқда.* А. Раҳмат, Соқов бола. *Танклар, самолётлар, турли қуроллар билан тиш-тирноғигача қуролланган душман ҳадеб Москвага интилар эди.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Иш қуроли, воситалари билан таъминланмоқ. *Матқовул билан яна бир киши нарироқда замбил, кетмон, болга билан қуролланиб, тош-шағал таширди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қуролланмаган кўз билан кузатганда, юлдузларнинг бир-бирига нисбатан ўринлари ўзгармай қола беради.* «Астрономия».

3 *кўчма* Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган воситаларни эгалламоқ, билиб олмоқ, ўрганмоқ. *Илғор ғоялар билан қуролланмоқ.*

ҚУРОЛЛАНТИРМОҚ Қуролланмоқ фл. орт. н. *Армияни қуроллантирмоқ. Қишлоқ хўжалигини энг янги техника билан қу-*

роллантирмоқ. ■ *Халқ ўртасидан йигитлар тўглаб олсак ва бу кишиларни яроғ билан қуроллантирсак.* С. Аҳмад, Оқпадар.

ҚУРОЛЛИ 1 Уруш, жанг қурол-яроғлари билан таъминланган; қурол тутган, таққан, кўтарган; қуролланган. *Қуролли киши. Қуролли отлиқлар.* ■ *Оқ ўтовни қуролли соқчилар қўриқлаб турардилар.* М. Осим, Карвон йўллариди.

Қуролли кучлар Ҳарбий ҳаракатлар (хужум ёки мудофаа) олиб бориш ҳамда давлат хавфсизлигини сақлаш мақсадида давлат томонидан таъминланувчи қуролланган кишиларнинг уюшган бирлашмаси; ҳарбий қисмлар, армия.

2 Қурол кучи билан амалга оширилган ёки ошириладиган. *Қуролли қўзғолон. Қуролли тўқнашувлар.*

ҚУРОЛСИЗ Қуролланмаган, қуроли йўқ. *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, зўрлик билан исённи бостирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРОЛСИЗЛАНМОҚ 1 Қуролни ташламоқ.

2 Қуролли кучларнинг қурол-яроғларини чекламоқ, уруш олиб бориш воситаларини қисман ёки батамом йўқотмоқ.

ҚУРОЛСОЗ Қурол-яроғ ясовчи уста, хунарманд. *Темирчию қуролсозларнинг ўғилу набиралари ҳам шу касбни давом эттирганлар.* М. Сатторов, Ўзбек удумлари.

ҚУРОЛХОНА Ҳарбий қурол-аслаҳа ва шунга алоқадор нарсалар сақланадиган бино, ҳарбий омбор; қўрхона, арсенал.

ҚУРОЛ-ЯРОҒ Қурол ва яроғ; қурол ва аслаҳалар. *..Бўтабойни қурол-яроғ уйиб ташланган бир хужрага олиб киришди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қурол-яроғ, ўқ-дориларни олганимиздан кейин, командир батальонни сафга тизиб, кўздан кечирди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚУРОҚ 1 1 *от* Улаб-қураб, бирор нарса ҳосил қилиш учун яроқли мато парчаси. *Бир қатор атторлар эски қоп, яғир шолча, ийртиқ бўз парчаларидан, қизил, оқ, кўк, яшил лахтақ қуроқлардан турли-туман соябонлар ясаб, молларини бевосита ернинг ўзига уйиб қўйибдилар.* Ф. Фулом, Шум бола. *Ўртага новча қизиқчи чиқади. Чопони қизил, кўк, яшил, сариқ қуроқ латталардан ямалган.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 сфт. Шундай қуроқларни бириктириб тикиб ҳосил қилинган. *Қуроқ дастурхон.*

Қуроқ ёстиқ. ■ Раис пешонасидаги оқиб тушаётган терни артиб, қуроқ билан безатилган ёстиққа ёнбошлаб, юзини шабадага бурди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қирларда қорнинг чоки сўкилган, ҳамма ёқ ола-була қуроқ кўрпага ўхшайди. Ш. Фуломов, Инсон қўли гул. Усти-боши юпунди роса, Бор беази бир қуроқ чопон. Ҳ. Пўлат.

3 сфт. кўчма Майда бўлақлардан иборат, бўлтак-сўлтак, лахтақ-лухтақ, парча-пурча. Қуроқ ерлар. ■ Чўлдан қуроқ ҳам қолдирмабсиз, ота. Ободлик кишининг меҳрини тортиб, ўзига сеҳрлаб қўяди. А. Ҳасанов, Чироқлар.

ҚУРОҚ II Қиёқнинг қуруқликда ўсадиган бир тури. Чўлдан қуроқ еб тўйган, Елини сутдан қаппайган Анави чексиз сигирлар Овул ёққа йўл олган. Ф. Фулом.

ҚУРОҚ III Катта варрак. Қуроқ ясамоқ. Қуроқ учирмоқ.

ҚУРОҚЗОР Нукул қуроқ ўт билан қопланган ер, жой, майдон. Тонг олдидан позицияга чиқиб, йўл четидаги қуроқзорга занжир-занжир бўлиб таралдик. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚУРРО [а. قراء — «қори» с. кўпл.] Қори; қорилар. Илгарилари ундан юз ўғирган қорию қурролар яна уни ўз сафларига оладилар. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚУРСОҚ I Ошқозон, қорин. Қурсоғи оч. Қурсоғи тўйди. ■ Уруш ҳамманинг тинкасини қуритган, қурсоғини бўшатган бўлса, уларнинг [бойларнинг] бошидан зар сочиб, қурсоқларини яна қаппайтирган. Ойбек, Танланган асарлар. -Нафс қурсин.. Сиз ақллилик қилган экансиз, мулла Мухсин, — дейди қурсоғини ишқалаб, — чоғи, қовуннинг тарраси ушлади мени. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ич, бачадон. Инсон она қурсоғидаёқ авлод-аждодига хос бўлган бағритишлик ва жоҳилликни ҳам олади. Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар. Она қурсоғидаги боланинг шаклу шамойили ўзгариб, қирқ кунда инсон қиёфасига кира бошлайди. Газетадан.

ҚУРТ I Узун танасини эгиб-эзиб ёки жуда кўп оёқлари воситасида судралиб юрадиган умуртқасиз майда жонивор. Кўк қурт.

2 Баъзи ҳашаротлар, майда организмлар номи таркибига киради, мас., шиллиқ қурт, эшак қурт.

3 Баъзи ҳашаротларнинг тухумидан юзага келадиган гумбак. Олма қурти. Кўсак қур-

ти. ■ Майиз билан ўрикни бир оз қурт еган бўлса ҳам, пок-покиза уриб кетишибди, азаматлар. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Асосан тут барги билан боқиладиган, етилиб пилла ўрайдиган шундай гумбак. Қурт боқмоқ. Қурт тутмоқ. ■ Ўтган йил баҳорда қуртга барг кесгани тутга чиқдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Миясига қурт тушмоқ Мияси айнимоқ. Лекин буларнинг юзтасини қўшиб боғласане, битта саржин бўлмайди. Шунчаки қўғирчоқлар, димоғи шишган пистафуруш билан миясига қурт тушган ғўзафуруш чол.. М. М. Дўст, Лолазор. **Товонига (ёки оёғига, пайтавасига) қурт тушмоқ** Безовта бўлиб, бирор нарса ҳаракатига тушмоқ. Ўзлари йўл излаб, товонларига қурт тушиб қолсин. Улар ҳали Ортиқнинг совунига кир ювишмабди. М. Мансуров, Ёмби.

ҚУРТ II с.т. айн. қурут. Жавҳар ҳам ҳар кирганда қуртми, бир дона шоколадми ташлаб кетишни унутмасди ҳеч. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ҚУРТАВА, қуртоба шв. Қурут ёки сузмани қайнаган сувда эзиб тайёрланган, айрондан қуюқ парҳез овқат. [Моҳира буви:] Ҳой, болам Қўчқоржон, болохонага чиқиб, бир коса қурт олиб туш. Бетобга жиндай сариёғ солиб, қуртава қилиб берай. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ҚУРТДАЙ, -дек I Қурт с. нинг ўхшатиш шакли; қурт қайи. Миясини эса ҳасад туйғуси қуртдек кемирмоқда эди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Нақд ҳолда, нақдгина қилиб. «Сирингни очаман» десам, уч тангани қуртдай санаб беради боёқиш. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚУРТЛАМОҚ Қурт босмоқ, қурт тушмоқ, танасида ёки ичида қурт пайдо бўлмоқ. Олма қуртлаб кетибди. Сув қуртлаб кетибди. Қуртлаган гўшт. ■ Патнисда арпа унидан ёпилган сополдай нон, бир кафт қуртлаган туршак. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРТЛИ I Қурт босган, қуртлаган. Қуртли сув.

2 Ичида қурт жойлашган, ичида қурт боқилаётган. Қуртли олма. Қуртли қутича. Қуртли сават. Қуртли хона.

ҚУРТЛОҚИ шв. Қурт босган, қурт тушган, қуртлаган. Қуртлоқи гўшт. Қурт-

лоқи сув. ■ *Ифлос патнисларда «пуф деса, Бухорога учадиган» тахир чап-чап нон, қурт-лоқи туршак, жийда.. тортилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРТХОНА Ипак қурти боқиладиган, пилла етиштириладиган хона, уй ёки маҳсус бино. *Қуртларнинг тез ва яхши ўсиши учун.. қуртхона ҳавоси инсеклигининг доим нормал бўлишини кузатиб туриш зарур.* А. Абдуазимов, Йиллар дostonи

ҚУРТЧИ с.т. 1 Ипак қурти боқиб, парвариш қилиб, пилла етиштирувчи, қурт боқувчи; пиллачи. *Донгдор қуртчи.*

2 айн. **қурутчи.**

ҚУРТЧИЛИК 1 Қуртчи иши, касби.

2 Қишлоқ ҳўжалигининг қурт боқиш, пилла етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси; пиллачилик.

ҚУРТ-ҚУМУРСҚА Турли майда ҳашаротлар, қурт ва қумурсқалар. *Аҳволимни сўрмадинг, Оқламадинг танамни, Қурт-қумурсқа талайди Эртадан кеч мевамни.* 3. Диёр. *Косилка ортидан изма-из чуғурлашиб қалдирғочлар эргашар, улар уни бузилган қурт-қумурсқа ва юзага чиқиб қолган чигирткаларни овлашарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУВЧИ 1 Қурмоқ фл. сфдш. Қурувчи бригадалар.

2 Қурилишда, бинокорликда ишловчи ишчи, мутахассис; бинокор. *У[Элмурод] кун сайин неча марта қурилиш атрофини айланади. Қурувчилар билан сўзлашади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *Кўчама Ҳаёт, тузум, давлат, жамият ва ш.к. ни барпо этувчи, яратувчи шахс. Ватан кутар, аъло ўқш — бизнинг бурчимиз, Улуғ ишда ҳиссамиз бор — ёш қурувчимиз.* И. Муслим.

ҚУРУЛТОЙ тар. 1 Туркий халқлар ва мўғул халқда қадимдан мавжуд бўлган турли ҳарбий кенгашлар ва мажлисларнинг умумий номи.

2 Ўзбекистонда ҳозир: бирор соҳа вакиллари иштирокидаги республика миқёсида ўтказиладиган катта йиғилиш. *Пахтакорлар қурултойи. Хотин-қизлар қурултойи.*

3 *эск. айн. съезд. Биз бугун партиямизнинг [Ўз ХДП нинг] IV қурултойига йиғилдик.* Газетадан.

ҚУРУМ 1 Асосан, углеводдан ташкил топган, углеводород (бензол, керосин, наф-

талин ва баъзи табиий газлар) нинг чала ёниши ёки термик парчаланиши натижасида ҳосил бўладиган қора рангли қаттиқ маҳсулот. *Мен, ўзи тор ва шипларини қурум босган кичкина бир меҳмонхонага кўчиб чиқдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚУРУМ II Тоғларнинг ёнбағирлари, ясси тепаликлар ва дарёлар ўзанларидаги яланг тош уюмлари ва сочилмалари.

ҚУРУМЛИ Қурум билан қопланган, тўлган; қурум босган.

ҚУРУМСОҚ Сарф-харажатдан, чиқимдан қочадиган; зиқна, хасис. *Қурумсоқ одам.* ■ *Хасис, қурумсоқ, инсофсиз бойлар ва уларнинг фикрдошлари бўлган кишилар ҳолимиздан хабар олмас эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. - *Бахтимга қурумсоқ кампир йўқ экан, — деб қувониб гапирди кетди Салтонбу.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚУРУМСОҚЛИК Ўта зиқналик, хасислик. *Одамларнинг айтишларига қараганда, Абдулазиз азбаройи қурумсоқлигидан яхши еб, яхши ичишга, тузукроқ кийинишга пулини кўзи қиймас эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУТ Сузми ёнғоқдек-ёнғоқдек юмалоқлаб, 2—3 кун офтобга қўйиб қури-тиб тайёрланадиган маҳсулот. *Сузма қурут.* ■ *Шу кеча унга бошпана бериб, нон, тутмайиз, қурут айрон билан меҳмон қилдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан.

ҚУРУТЧИ с.т. Қурут тайёрловчи, қурут сотувчи.

ҚУРУШИҚ Қурушган, бурушган, бурушиқ. *Ўғлининг.. кичик қурушиқ юзига кун сайин қўшилган ажинлар ҳасрат, изтиробларини кўрсатар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚУРУШМОҚ Қуриб бужмаймоқ, қовжирамоқ. *Қурушган олма. Лабим қурушиб кетяпти.* ■ *Жағи қурушган, оғзи бурушган бир чол чопиб келиб, Ёдгорни айлана берди.* «Ёлгор».

ҚУРУШОҚ кам қўлл. айн. **қурушиқ.** - *Кесатмай қўя қолинг! — Шакар буви аразлагандай, қурушоқ лабларини бурди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҚУРУШҚОҚ 1 Суви қочиб, қуриб бурушиб қолган, қовжираган. *Қурушқоқ олма.* ■ *Ўз болаларидан.. иккитагина қурушқоқ лимонни аяйдирган ота қанақа ота ахир!* Файрабий, Унутилмас кунлар.

2 Ориқ, тиржиқ, тиржайган. - *Рост, мен унинг қўлида китоб тугул, газета ҳам кўр-*

майман, — деди Уктам ва кулиб кўйди. — Кўпинча бир жуфт қурушқоқ эчкини боқиб юради. Ойбек, О.в. шабадалар.

КУРУҚ 1 Суви, нами батамом ёки қисман қочган, сувини, намини батамом ёки қисман йўқотган; суви, нами йўқ ёки оз. *Қуруқ ўтин. Қуруқ шамол. Тўқайга ўт туша, хўлу қуруқ барабар ёнар.* Мақол. ■ *Нормат ротага келиши ҳамон старшина Ваня Великан уни блиндажда ечинтириб, қуруқ кийимларга ўради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тўтиқиз томнинг қуруқ кўкатлари устида кўчани томоша қилиб, гилос еб ётди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ёгингарчилик кам бўлган ёки бўладиган; ёгин-чочинсиз. *Қуруқ иқлим. Бу йил ёз қуруқ келди.*

3 Махсус қуритилган, қуриган. *Қуруқ мева. Қуруқ беда. Қуруқ чой. Қуруқ гўшт.*

4 Қуруқшаган, қурушиқ. *Қуруқ лабларини базўр қимирлатиб, ҳарсиллаб деди Гулнор: -Уҳ.. баданим ёниб боради.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Суви йўқ; суви қуриган. *Қуруқ саҳро. Қуруқ дарё.* ■ *Карвонлар.. ўзгартирдилар йўлни, Ташлаб бу қуруқ чўлни..* З. Диёр. *-Ёзда бу ерга ҳам сув келади, — деди Ҳамиджон менинг қуруқ гўшт ариқларга тикилиб бораётганимни кўриб.* Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.

6 кўчма Ичида ҳеч нарсаи йўқ, бўш. *Қуруқ уйга кўчиб кирмоқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртади.* Мақол. *Номи улуғ, супраси қуруқ.* Матал. ■ *[Бой] Хатни курси устидаги қуруқ патнис тагига қистирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мудофеларга инъомлар улашилиб битди-да, худайчи ўзининг қуруқ хуржунни билан Азизбек қошига келиб қуллуқ қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Бирор нарса тўшалмаган, яланғоч. *-Остингга нима тўшайсан? -Қишда похол, ёзда қуруқ ерда ёта бераман.* С. Айний, Қуллар. *Гулнор айвонда қуруқ бўйра устида ўтириб, маҳси кийши билан овора экан, Унсин кириб келди.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 кўчма Ҳеч нарсаи. *Тўйга қуруқ бормоқ. Бозордан қуруқ келмоқ. Овдан қуруқ қайтмоқ.* ■ *Бўта қуруқ чойни нонсиз иссиқ-иссиқ хўплаб.. ўрнидан турди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Усмонжон уни [пулни] йўлкира қилиб, уйга қуруқ кириб келди.* С. Зуннунова, Гулхан.

Қатордан қуруқ қолма Ҳамма қатори сен ҳам ўз улушингни, насибангни ол, маъноларида ишлатиладиган матал. **Қуруқ қолмоқ** Маҳрум бўлмоқ, бебахра, бенасиб бўлмоқ. *Паловдан қуруқ қолмоқ. Зиёфатдан қуруқ қолмоқ. Томошадан қуруқ қолмоқ.* ■ *Ҳали Кумрига ишониб, Санобардан ҳам қуруқ қолмасам яхши эди.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Қуруқ қўймоқ** Маҳрум қилмоқ, бебахра, бенасиб қилмоқ, четда қолдирмоқ. *Тер тўкиб сочсанг уруғ, ер сени қўймас қуруқ.* Матал.

9 Фақат, биргина. *Мактабда шунақа нарсаларни ўргатмаса, нимани ўргатади? Қуруқ илм билан бола бола бўлар эканми? А. Қаҳҳор, Айб кимда?*

10 кўчма Амалга ошмайдиган, беҳуда, пуч. *Қуруқ хаёл. Қуруқ ваъда. Қуруқ гап қилмоқ. Қуруқ гап қулоққа ёқмас.* Матал. ■ *Ўтган йил ҳам худди шундай бўлганди.* *Қуруқ сўзга силосхона тўлганди.* А. Пўлат. *Олифта йиғит, қуруқ қочиримга бу белбоғлар ечимлайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

11 кўчма Таги пуч, асоссиз, уйдирма. *Қуруқ даъво. Қуруқ рақамлар.* ■ *Даъвонгизга бирор исботингиз борми ёки қуруқ бир гапми, исбот қила оласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қуруқ овоза — тураржой эмаслигини ўзинг ҳам билсанг керак, директор [деди Сувонкул].* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Юсуфбек ҳожии ақорида ўтган гапларни қуруқ ва асоссиз айтмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

12 Астойдил ёки самимий бўлмаган, шунчаки, юзаки. *Қуруқ нўписа. Қуруқ мулозамат. Қуруққина кўришмоқ.* ■ *Лекин қуруқ дўқ қуруқлигича қолаверибди..* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. *Гап қуруқ бўлмасин учун, икки эллик хат ёзиб бер, олиб борай.* А. Қаҳҳор, Сароб.

13 кўчма салб. Бирор фойдали иш-амали йўқ, бирор маъно чиқмайдиган. *Қуруқ олим.* ■ *Қуролов данаса эмас. Лекин ўта қуруқ одам, унда ирода деган гап йўқ.* Газетадан. *Клубда бу қадар совуқ, қуруқ кўринган бу одам шундай хушчақчақ, шундай гапга уста эканки, асти қўйинг.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

Аравани қуруқ (ёки қуруқ аравани) олиб қочмоқ қ. арава. **Ўзини қуруққа олмоқ** (ёки тортмоқ) Ўзини оқлашга уринмоқ, гуноҳсиз қилиб кўрсатмоқ. *Салим ҳам бутун*

айбни Йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРУҚДАН-ҚУРУҚ рвш. 1 Ҳеч нарса-сиз. Тўйга қуруқдан-қуруқ борамизми? ■ [Хайринисо Унсинга:] Вой, бу нимаси, жиндайгина ўтиринг, чой қилиб келай, қуруқдан-қуруқ кетаверасизми? Ойбек, Улуғ йўл. Бу хўжайининг жуда худо урган одам экан.. Бу-кун кечаси бир амаллаб қочамиз. Қуруқдан-қуруқ-а? Ғ. Ғуллом, Шум бола.

2 Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, даб-дурустан. -Қуруқдан-қуруқ «тиллани қайтариб бер» десак, қандай бўлар экан? — деб сўради подшо вазирдан. «Латифалар». Абдурасул.. ўзини қуруқдан-қуруқ катта ё билармон қилиб кўрсатишни истамас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРУҚЛИК 1 Куруқ ҳолат, куруқ эканлик. Ўтиннинг қуруқлиги. Бу ерда ҳавонинг қуруқлиги дарров билинади. ■ Лекин куруқ дўқ қуруқлигича қолаверибди. Эртасига бозорларда, самоварларда одамлар бир-бирларига кечаги ҳазил ҳақида гапириб кулишибди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Сувсиз, намсиз, қуруқ жой, ер. «Белни узатинг!» Йигит белнинг сопини узатди, уни қуруқликка чиқарди. Ойдин, Гулсанам.

3 геогр. Ер юзасининг денгиз ва океанлардан, сув ҳавзаларидан холи бўлган қисми. Дунёнинг уч қисми — сув, бир қисми — қуруқлик.

ҚУРУҚЧИЛИК Ёз қурғоқ келган, ёгин-сочин кам бўлган палла; қурғоқчилик. Қуруқчилик бўлмайдиган районлар.

ҚУРУҚШАМОҚ Қурушмоқ; қовжирамоқ; қуриб қотмоқ. Тилим қуруқшаб, томоғимни бадбўй дуд ачитди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Унинг лаблари қуруқшаган, кучли иситмада ёнган кишининг лабидай қорайган. А. Қаҳҳор, Сароб. Иссиқда қуруқшаб ғарчиллаётган этигининг ғарчини пасайтириш учун оёқ учида юриб, харсанга яқинлашди. С. Анорбоев, Оқсой. Обид Содиқович.. қуруқшаган лабларини тили билан хўллаб олди. М. Қўшжонов, Дийдор.

ҚУРЧ I эск. айн. бронза.

ҚУРЧ II Тиғиз, ник; заранг. Қурч ер. Қурч бадан.

ҚУРЧОҚ шв. Қўғирчоқ. Қурчоқлар мингбошисининг шопи синиб қолган экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУРЧОҚБОЗ шв. Қўғирчоқбоз. Ҳайдар қурчоқбозни.. ҳамма танир эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУРШАЛМОҚ Қуршамоқ фл. мажҳ. н. Қуршалган ёв кўшини таслим бўлди. ■ Ана, уч тарафи тоғлар билан қуршалиб, жануби пахтазор далаларга улашиб кетган кўм-кўк шаҳарча. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚУРШАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ, атрофи шахс ёки нарса билан банд этилган ҳолатда бўлмоқ. Майдонни қуришаган одамлар курашни томоша қилмоқда. ■ Машина тўхташи билан унинг атрофини болалар қуришди. С. Зуннунова, Янги директор. Ҳамма Султон амакини қуриш, «Нима қиламиз», деб маслаҳат сўраяпти. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 Атрофини чиқиб кета олмайдиган қилиб тўсмоқ, тутқун ҳолатга олмоқ. Душман аскарларини қуриш олмоқ. ■ Эртасига ўрмон ичида маст-аласт бўлиб юрган.. каллакесарларни қуриш олади ва қириб ташлайди. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кўча Чулғамоқ, қамрамоқ. Ямоқчи чолнинг вужудини қаҳр-ғазаб қуриш олган, ҳаяжонланганидан қўли қалтирарди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚУРШОВ 1 Атрофлаб ўралган, қуриш олган ҳолат (қ. қуршамоқ 1). Давронов.. болаларининг қуришовада тандирдан эндигина узилган нон билан нонушта қилиб ўтирган эди. И. Раҳим, Ихлос. Темурбек мулозимлари қуришовада бориб, ҳокимлик тахтига ўтирди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Чиқиб кета олмайдиган, атрофи тўсиб, ўраб олинган ҳолат (қ. қуршамоқ 2). Беш марта қариши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин, энди қуришовада қолиб, жон талвасасига тушган душман ўрмонга кириб кетиш учун қандай уринишини.. тасаввур қилар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 айн. қамал. Андижон қуришовада! Фитна-чи беклар Андижон тахтига Жаҳонгир мизони ўтқизмоқчилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 кўча Чулғаман, қамраган ҳолат (қ. қуршамоқ 3). Равшан хола гоҳ кўнглини ёғдай эритиб, гоҳ оғир, дилтирнар ўйлар қуришовага берилиб хаёл суради. С. Сиёев, Райҳон. Бойдада муаллимнинг гапларини қайта-қайта эслар.. дам чигал, дам қандайдир жумбоқлар қуришовага тушиб қолгандай сезарди ўзини. Ж. Абдулаҳонов, Хонадон.

5 Теварак, атроф. *Чаманзордир боғнинг қуршови, Чаҳ-чаҳ урар қувноқ булбуллар. М. Шайхзода.*

6 Атрофдаги муҳит, одамлар. *Характер жисм билан бирга айни бир вақтда туғилса ҳам, қуршов таъсирида вояга етади. И. Раҳим, Ҳилола.*

ҚУРЪА [а. قرعه — чек; тақдир; сайлов соққаси] 1 Тақсимланадиган нарсанинг кимга тегишини, навбатни ва ш.к. ни ҳал қилиш учун ташланадиган ёки олинадиган шартли белги; шартли белгили нарса; чек. *Қуръа ташлаб, навбатни аниқламоқ. ■ Қуръага кўра, биринчи партияди оқ донларни тож талабгори сурди. Газетадан.*

2 Фол очиш, фараз билан топишда фойдаланиладиган (ишлатиладиган) нарса(лар). *Жархун мастон қуръани кўлига олиб, Чамбилдаги воқеаларни, қандай қилиб дарвозадан кириш йўлини ахтарди. «Нурали». Халқнинг тақдирини мунажжимларнинг қуръаларига қараб эмас, балки ақл-идрокнинг талабига кўра ҳал этмак зарур. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

Қуръа ташламоқ 1) бирон-бир иш-амалнинг, ўйиннинг давраси, навбатини, бирор нарсага эгаликни қуръа орқали аниқламоқ. *Кеча дастурдаги спорт турлари бўйича ўзаро учрашадиган жамоаларни аниқлаш учун қуръа ташлаш маросими бўлди. Газетадан. Назоратчи қуръа ташлаш йўли билан абитуриентларни жойлаштиради. Газетадан.* 2) фол очмоқ; башорат қилмоқ. *Бу даврда юлдузларга қараб қуръа ташлаш — астрология (шлми нужум) айниқса кенг ёйилди. Газетадан. Хаёл суриб қуръа ташлайман ва бу дунё сирларидан воқиф бўламан. «Олтин бешик». Бу ҳақда фалакшунос Дион қуръа ташлаб: -Бу гўдак улғайиб, шоҳ бўлади ва ўз отасини ўлдирди, — деб башорат қилади. «Тафаккур».*

ҚУРЪААНДОЗ [а. + ф. قرعانداز — қуръа ташловчи, отувчи] Қуръа ташлаб фол очувчи; фолбин. *Шунда бутун қуръаандозлар, мунажжимлар йиқилдилар. «Гўрўғли».*

ҚУРЪОН [а. قرآن — ўқиш, қироат қилиш] 1 (Қ — катта ҳарф билан) Мусулмонларнинг Аллоҳ томонидан Муҳаммад пайғамбарга ваҳий орқали нозил қилинган, мусулмон динининг ақидалари ва қонун-қоидалари тўпلامидан иборат бўлган муқаддас китоби. -*Ёлғиз, ёлғиз битта китоб*

бор, — дўқ билан дейди Абдуллабой, — у оллонинг китоби — Қуръон. Ойбек, Танланган асарлар. Қуръон оятлари қабристон ичиди оғир оҳангда оқар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шаҳзода.. кичкина нақшинкор тоқчада ипак болиш устидаги зар муқовали Қуръонни олди. К. Яшин, Ҳамза. Қуръони каримда Од қавми тўғрисида жуда кўп оятлар нозил қилинган. «Гулистон».

2 с.т. айн. **ТИЛОВАТ.** *Кеча ойдин, қабристон тин-тинч, узоқроқдан қуръон товуши эшитилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Фотиҳага келмабмидингиз? ..қани, айвонга! — деди-да, Акромхонни ёнига ўтқазиб, қуръон бошлади. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.*

Хатми қуръон қ. хатм. Қуръон кўтармоқ Қуръонни гувоҳ қилиб қасам ичмоқ. *Хатто у учта талабани хужрасига олиб кириб, чет элга кетишига қасам ичирди — қуръон кўтартирди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қуръон тушириш айн. хатм(и) қуръон қ. хатм.*

ҚУР-ҚУР I рвш. Вақти-вақти билан, гоҳо-гоҳо; ўқтин-ўқтин. *Тутқаноғи қур-қур тутиб туради.*

ҚУР-ҚУР II Қур с. тақр. *Қур-қур қилмоқ. Қур-қур сайрамоқ. ■ Тўра чилимни қур-қур тортиб, киссасидан уч-тўрт тангани чиқариб, унга узатди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҚУРҚУРАМОҚ «Қур-қур» овоз чиқармоқ; «қур-қур» сайрамоқ. *Узоқларда турналарнинг қурқураши эшитиларди, турналар бошида етакчиси учиб борарди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.*

ҚУРҒАМОҚ шв. Қуримоқ. *Бузилган қўрғончалар, қурғаган катта-катта чинорлар кўзга жуда хунук кўринади. Уйғун, Турсунной. Тўламат бўлса, лойгарчиликни баҳона қилди. Ҳаво очилиб кетса, бир-икки кунда ер қурғаб қолади, ўшанда пичанни ташиймиз, деб пайт пойлади, тўйларда юрди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҚУРҒОҚ I Ёгин-сочин кам бўлган ёки бўладиган; қуруқ. Ўрта Осийнинг қурғоқ иқлими. ■ ..пахтакорларимиз эрта кўкламнинг қурғоқ келганлигига қарамай.. мурғак ниҳолларни усталик билан парвариш қиляптилар. Газетадан.

2 Ўсимлик ўсиши, деҳқончилик учун сув, нам етарли бўлмаган; қурғоқчил. *Эҳтимол, шולי бугдой сингари қурғоқ ерга экилиб, ёмғир сувигина унга кифоя бўладир. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.*

3 шв. Куриган, қуруқшаган, қуруқ. Шимол.. экинсиз, жонсиз ётган қовжироқ ерлари, япроқлари сарғайган қурғоқ дарахтлари билан одамни ҳайратга солади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 с.т. Ер шарининг қуруқ қисми, қуруқлик.

ҚУРҒОҚЛИК 1 Қурғоқ эканлик, наминг, ёгин-сочиннинг камлиги. *Ҳар икки кунда бир суғориладиган бу боққа баҳорнинг қурғоқлиги унча таъсир қилмаган эди.* С. Айний, Қуллар.

2 айн. қурғоқ 4.

ҚУРҒОҚЧИЛ Деҳқончилик учун сув, нам, ёгин-сочин кам бўладиган; камсув; сувсиз, қурғоқ. *Республикамизнинг қурғоқчил иқлим шароитида ер билан сувни бир-биридан ажратиб бўлмайди.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ҚУРҒОҚЧИЛИК Ёгин-сочин меъёридан жуда кам бўлган, қурғоқ шароит. *Қурғоқчиликка чидамли дарахтлардан яна бири — майда баргли қайрағочдир.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Бир йили қаттиқ қурғоқчилик бўлиб, экинлар куйиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУРҒУР Енгил койишни билдиради; қурмағур, тушмағур. *Қурғур, шахматни жуда яхши ўйнайди-да!* ■ *Зап овози бор-да қурғурнинг!* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Ҳар ҳолда эсинг бутун-да, қурғур.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Бу гапларни қурғур кампир айтади, Қорахоннинг кўнглин шодмон этади.* «Алпомиш».

ҚУСИШ 1 Қусмоқ фл. ҳар. н.

2 тиб. Меъда, диафрагма, қорин девори ва б. мушакларнинг спазматик қисқариши туфайли меъда ичидаги нарсаларнинг ғайриихтиёрий равишда оғиздан ташқарига чиқарилиши.

ҚУСИМОҚ 1 Меъда ичидаги нарсаларни ғайриихтиёрий равишда оғиздан ташқарига чиқариб ташламоқ; қайт қилмоқ. *Кўнглим айниб, бир оз қусдим.* ■ *Ўзбек ойим жом ушлаган, Қумуш жомга ўқчиб қусар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қон қусмоқ 1) оғиздан қон ташламоқ. *Кечаси бир зиёфатдан қайтиб, [бой] лахта-лахта қон қусди, азонга яқин жон берди.* Ойбек, Танланган асарлар; **2)** қаттиқ азоб-машаққат чекмоқ, қийналмоқ. *[Салтонбу]*

Тўққиз болани катта қилгунча қон ютиб, қон қусган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма с.т. Олганини, ўзлаштирганини қайтармоқ. *Қани, пулни қусиб қўйинг.* ■ *Емоқнинг қусмоғи бўлади, домла. Бу дунёнинг ишларини жуда ҳам жўн билманг.* Ҳ. Ғулум, Машғал.

Тупроқ (нам) қусибди с.т. Тупроқ нам тортиб, намиқиб, қорамтир тусга кирибди. *Ҳар гектар ерда бир кеча-кундуз сув оқиб, тупроқ юзаси қорайиб, деҳқон тили билан айтганда, «тупроқ қусди».* М. Назаров, Жилвон жилвалари. **Қозон қусибди** Қозон деворларининг занглаши натижада овқат қорайиб пишибди.

ҚУСУР [а. قصور — камчилик, нуқсон; номукамаллик; вояга етмаганлик] Меъёрийликни бузувчи белги; камчилик, нуқсон. *Инсон ўз умрини ўйласа кўп вақт, Қийнайди ўздан ўтган қусурлар.* А. Орипов, Йиллар армони. *У бирон қусурни кўрса, очиқ айтади.* «Шарқ юлдузи».

Падар(и) қусур қ. падар.

ҚУСУРЛИ Камчилиги, нуқсони бўлган; нуқсонли.

ҚУСУРСИЗ Камчилиги, айби, нуқсонли йўқ; камчиликсиз, бенуқсон. *Мен.. оиламизнинг ва унда яшовчиларнинг пугурсиз ва қусурсиз, ҳамиша соғ-саломат бўлишларини орзу қиламан.* Ғ. Ғулум, Қуёш оиласига салом. *Ношукурчилик қилма. Қусурсиз оила йўқ..* С. Нуров, Нарвон.

ҚУСУҚ Қайт қилиб ташланган нарса (овқат, сафро ва ш.к.). *Бу гал қусуқ бояғи қатиқ аралаш кўкитил ва сарғимтил нарсалар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..Қусуғига ёнбошлаган бир бадмаст, разил-паст.* Ғ. Ғулум.

ҚУТ 1 Бойлик, бахт; барака. *Чақмоқ чақсин момақалдироқ, Майли кўкни қопласин булут, Шалодадай булутинг оппоқ, Ёғдиради сероблик ва қут.* Ю. Шомансур. *-Ишимизга қут қияпти.. — деди Уктам.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Қути учмоқ Баракаси кетмоқ. *Назрниёларнинг ҳам қути учиб, ҳассасига таянган эшон билан бирга яшашнинг қизиғи ҳам қолмади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Юз (бет)нинг ранги. *Энди хотиннинг ранг-қути жойига келган ва башарасидан қўрқиш аломати йўқолган эди.* С. Айний, Қуллар.

Қути ўчмоқ Ранги ўчмоқ; оқариб-бўзармоқ. *...хафалигим ошиб, уйга қуруқ қайтдим. Майда-чуйда қутиб ўтирган бола-чақанинг қути ўчди. А. Қодирий, Мехробдан қаён.*

ҚУТБ [а. قطب — айланиш ўқи ва унинг икки учи; машхур, таниқли киши] 1 *геогр.* Ернинг фаразий айланиш ўқи билан ер сирти кесишган икки нуқтадан ҳар бири; ана шу нуқталар атрофидаги ер-жойлар. *Жанубий қутб. Шимолий қутб. Қутб доираси. Жанубий қутбда бир қанча илмий экспедиция текшириш ишлари олиб бормоқда.*

Қутб юлдузи Ернинг Шимолий қутбига энг яқин етгита ёруғ юлдуз, Кичик Етти Оғайни; Кичик айиқ; Олтинқозиқ, Темирқозиқ.

2 *физ.* Электр занжири ёки магнитнинг қарама-қарши икки томонидан бири. *Манфий қутб. Мусбат қутб.*

3 *кўчма* Бир-бирига мутлақо зид, қарама-қарши бўлган икки хил нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к. дан бири; қарама-қарши томон. *Бу усул натижасида «давр»нинг ҳар икки қутбга муносабатидаги катта тафовут янада жиддийроқ шаклда ифодаланади, контраст кучайтирилади.. «ЎТА».*

ҚУТ-БАРАКА Қут ва барака; бойлик, фаровонлик. *Фарғона! Мехмондўст, бағри кенг макон, Қуту баракадир босган изларинг. Ж. Жабборов.*

ҚУТ-БАРАКАЛИ Қут ва баракали, қут ва барака келтирувчи. *Қут-баракали пахта хирмонлари.*

ҚУТБИЙ [а. قطبى — қутбга оид; қутб томондаги] Қутбга оид (қ. **қутб** 1). *Қутбий доира. Қутбий иқлим. Қутбий станция. Қутбий экспедиция.*

ҚУТБЛАНИШ *физ.* Ёруғлик ва электромагнит тўлқинларининг маълум текисликда қутбларга ажралиш, тақсимланиш ҳодисаси. *Майдонга ўрнатилган диэлектрикда зарядларнинг силжиш жараёни қутбланиш деб аталади. «Физика».*

ҚУТБЧИ Қутб экспедициясининг қатнашчиси; қутб станцияларида ишлаб, қутбни тадқиқ қилувчи киши.

ҚУТИ [а. قوطى, قوطه — савагча, халтача] 1 Қулф-калитли кичкина сандиқча. *Ёшлиқдан бошлаб келинойиларининг сандиқларини, қутиларини тинтиб ўрганган Нури..*

калити бурнида унутилган бир қутини очди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хат, газета, сайлов бюллетени ва ш.к. ташлаш учун махсус ясалган яшикча. *Сайлов қутиси. ■ Хат тезда етиб борсин учун, эртасига шаҳарга бориб, уни тезжорар поезднинг почта қутисига солиб юборишди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

3 Ичига бир турдаги нарсалар жойланган ёки жойланадиган ҳар қандай идиш, яшик ёки қоробка ва б. *Гугурт қути. Папирос қутиси. Икки қути кўк чой. ■ -Акрамга икки қути конфет бер, — деб буйруқ берарди Отахон. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Пулемёт бузилмаган, ҳатто янги лента ўтказилган, нарида ўқ солинадиган иккита металл қути ҳам турибди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Деворда ёғоч телефон қутиси, бурчакда эса телеграф аппарати олдида.. бир қиз ўтирарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

4 Йигирма грамм пилла қурти уруғи солинган махсус қоғоз қоробка ва шу уруғдан чиққан ипак қурти. *Сатторқул баҳорда қари-қартангларни йиғиб: -Бекордан ҳамма безор, ҳеч бўлмаса бир қутигина қурт тутмайсизларми? — деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ҚУТИДОР [а. + ф. قوطىدار — қути эгаси] 1 *эск.* Қути-қути пул-дунёси бўлган йирик бой; сармоядор. *Яна Ҳиротнинг донгдор қутидор боёнларидан бир нечасини.. қутиб туришганини кўрди. Ойбек, Навоий.*

2 *тар.* Қўқон хонлигида: олиқ-солиқлардан тўпланган пулларни қабул қилиб олувчи, сақловчи ва хон хазинасига топширувчи сарой амалдори. *-Ахир қутидор ҳам бообрў одам-да, — деди биринчи киши. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУТИДОРЛИК Қутидор лавозими. *Мен Тошкентда қутидорлик қилган вақтимда сиз беш-олти ёшли бола эдингиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУТИЧА Қути с. кичр. *Гугурт қутича. ■ Шу кун катта холасининг қутичасини титиб, Пастқўриқдаги шоликорлик ерининг васиқасини топиб қўйди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.*

ҚУТЛАМОҚ Табрик, қутлов сўзларини айтмоқ; табрикламоқ, муборақбод этмоқ. *Ўлаба билан қутламоқ. Янги йил билан қутламоқ. ■ Ашула тугагач, эътиборли бир одам келин билан куёвни қутлаб, бахт ва*

тотувлик тилади. Мирмуҳсин, Умид. Хонқалик Нодир паҳлавон гурланлик кучли Кўчқор паҳлавонни йиқитди. Ҳамма гуркираб, Нодир паҳлавонни қутлади. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТЛАШМОҚ Қутламоқ фл. бирг. н. Байрам билан бир-бирларини қутлашди. ■ Саҳархез чумчуқлар бир-бирларини қутлашиб, чирқиллашади. Қ. Мақсумов, Муҳаббат қўшиғи.

ҚУТЛИ 1 Қут-баракали. Оқ олтинни терган қўл Лондор, қутли қўл бўлди. Ҳабибий. Нурга тўла, эркин, озод Қутли уйинг муборак. Ф. Фулом.

2 айн. **қутлуғ** 2. Унинг эғнида қадимона тикилган кенг, узун оқ шоҳи кўйлак (қутли кунда бурма кўйлак кийишни онаси ман этган), бошида байтлар ёзилган катта санама рўмон, оёқларида ипақдай майин гулдор маҳси. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУТЛОВ 1 Қутламоқ фл. ҳар. н. Бир-бирини қутлов.

2 Табрик; табрикнома. Самимий қутлов. ■ Тўй деганда кўз олдимишга оммавий шодлик, қўшиқ, музыка, уйин билан дўстлар хизмати, ёру қариндошлар қутлови, кексалар олқиши келади. М. Алавия, Тўйларимиз ҳақида. ..дастурхон атрофида зиёфат, гурунг давом этди, янги меҳмонлар шарафига самимий қутлов сўзлари айтилди.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҚУТ-ЛОЯМУТ [а. قوت لایموت – ўлмаслик учун, яшаш учун энг зарур ризқ-рўз], қути лоямут Кундалик тирикчиликка етарли овқат, Уриндан туришга, қут-лоямут қидиришга мажбур эдик. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚУТЛУҒ 1 айн. **қутли** 1. Ағдарма этикнинг чанги ҳам қутлуғ – Барака йилдаги хирмоннинг гарди. Ф. Фулом.

2 Хосиятли, муборак. Оиланинг янги аъзоларини янги ерда муборакбод этишиб, пойқадамлари қутлуғ бўлишини тилашди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 айн. **муқалдас**. Бу қон энг қутлуғ. энг соф қон. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Табрик, муборакбод сўзларига жавобни билдирувчи сўз. -Мартабалари муборак бўлсин? -Қутлуғ, тақсир, қани, марҳамат қилсинлар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚУТЛУҒЛАМОҚ кам қўлл. Муборакбод қилмоқ; табрикламоқ. Даста-даста сўлмас гуллар билан Қутлуғлайман озод элимни.

Миртемир. Дўсту қардошингни қутлуғлаб борсанг, Давлатлардан ошиб байрам кунлари.. А. Мухтор.

ҚУТСИЗ 1 Номуборак; хосиятсиз. Бундан беш кун бурун.. бобонгиз шахримизга қутсиз оёғини теккизди. «Муштум».

2 Ранг-қути ўчган. Шарофат хола шундагина.. унинг қутсиз юзини кўриб кўрқиб кетди. А. Мухтор, Чинор.

ҚУТУЛМОҚ 1 Кўнгилисиз, оғир, хавфли ва ш.к. ҳолдан халос бўлмоқ. Хиёлатликдан қутулмоқ. Хавф-хатардан қутулмоқ. Касалликдан қутулмоқ. Ташвишдан қутулмоқ. ■ Сен қутулдинг қайғу, ҳасратдан. Файратий. Босиб келаётган ғашликдан қутулиш учун, чамадонидан икки-учта китобини олди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Сақланмоқ, омон қолмоқ. Бир ўлимдан қутулдим. Қордан қутулиб, ёмғирга тутулмоқ. ■ Сиз ўйлаган қадар осон эмас, афандим, гуноҳдан қутулиб кетишингиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Комил балони билади, — деб ўйлади ичида бек, — Менинг қорабайиримдан қочиб қутулди у тулки!» Х. Фулом, Машғал.

3 Банди, тутқун каби ҳолатдан бўшмоқ, бўшаб чиқмоқ; озод бўлмоқ. [Йўлчи] Қамоқдан қутулиб чиқса, уни бир кўрсам. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ташлаб, тарк этиб, барҳам бериб ёки воз кечиб халос бўлмоқ. Чекишдан қутулди. Ёмон одатларидан қутулди. ■ Агар шу ҳолда давом эта берсаларинг, икковларингга ҳам баравар жавоб бериб, қутуламан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Режадаги иш, вазифа ва ш.к. ни бажармоқ, тугатмоқ, амалга оширмоқ. Тўйнинг юмушларидан эндигина қутулган Йўлчи тўққиз ёғочли уйда.. ёлғиз ўтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Зиммадаги бурч, қарз кабилардан ҳисоб-китоб билан узилмоқ. Нега қутулар экансан! Дадамнинг ҳақларини бериб, ундан кейин қутуласан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Шундай қилиб, бой икки юз минг сўм учун берадиган закотдан қутулди.. Ойбек, Танланган асарлар. Қарзимиздан қутулсак, худога шукур, қутулмасак, яна бой елкамизда-да. «Шарқ юлдузи».

7 с.т. Кўзи ёримоқ; бўшанмоқ, туғмоқ (ҳомиладор аёл ҳақида). Эсон-омон қутул-

дингизми, Салимахон, уй билан бўлиб, қутлагани ҳам келолмасам-а. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

Кўпдан қуён қочиб қутулмас Кўпчилик бирлашиб, ҳамма аҳиллик билан баравар ҳаракат қилса, ҳар қандай иш ҳам битади, маъносидаги мақол. *Олимлар бирон йўлини топаётгандир-да, топмайдиган бўлса, Аҳмедов акам айтмас эдилар. Олимлар ҳам бир бўлиб ишласа.. кўпдан қуён қочиб қутулмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қочиб қутулмайди** Амалга ошмай, бажарилмай қолмайди. *Ешлардан иш қочиб қутулмайди.*

ҚУТУРИШ 1 Қутурмоқ фл. ҳар. н. *Рашк асоссиз.. гумонлар жазавасининг қутуришидан бошқа нарса эмас.* Газетадан.

2 Ҳайвон ва одамларда вируслар қўзғатадиган, қутурган ҳайвон тишлаганда ёки сўлаги текканда юқадиган, марказий нерв системаси функциясининг издан чиқиши, томир тортишиши, фалажлик, ҳиқилдоқ ва нафас йўли мускулларининг спазми билан ўтадиган ўткир юқумли касаллик. *У ўзи бунёд қилган лабораториясида.. ўн йилча илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланиб, куйдирги, бўғма ва қутуриш каби даҳшатли касалликларга дунёда биринчи бўлиб даво топди.* «Фан ва турмуш».

ҚУТУРМОҚ 1 Қутуриш касалига йўлиқмоқ. *Қутурган бўри. Ит қутурса, эгасини қопади.* Мақол. ■ -Э, мусулмон, нега қопмайди, дейсиз, бу ит қутурган-ку, ахир, — деди Тўқсонов ва дарров ёнидан қора тўп-пончасини чиқарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *Кўчма* Жон-жаҳди билан, ўзини тутолмаган даражада, ёвузларча ҳаракат қилмоқ. *Белград атрофида бўлаётган жангда немислар қутуриб қаршилик кўрсатар эди.* Н. Сафаров, Дон. *Дадам қутуриб, қўлларига илинган нарсани улоқтирардилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 *Кўчма* Босар-тусарни билмай қолмоқ, ҳаддан ошмоқ. *Ихлосманд кўпайса, эшон қутурар.* Мақол. ■ [Чайқовчи] *Қутурмай ҳам нима қилсин. Чайқовчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмшоқ ҳукм чиқарадики, билмайсан киши: жазо бердими, насиҳат қилдими.* А. Қаҳҳор.

4 *Кўчма* Зўр куч, шиддат билан юз бермоқ, содир бўлмоқ; авжига минмоқ. *Бўрон қутурмоқда.* ■ *Сув қутуриб келяпти,*

паромни чирпирак қилиб олиб кетади. С. Аҳмад, Иқбол чироқлари. *Айрим жойларда ёнғин қутуриб, ўз ўлжасини катта иштаҳа билан ютмоқда.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қутурган шамол томни учуриб кетгундек увшлайди.* «Ёшлик».

ҚУТУРТИРМОҚ 1 Қутурмоқ фл. орт. н. *Бибилиска топилган ҳаром пуллар қутуртирган, ҳар хил номуносиб йўллар билан мансабга миниб олган айрим шахслар халқни худди Мирҳосилдай менсимай қўйишади.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Жангчиларимизнинг эгилмас ботир руҳи душманни бадтарроқ қутуртирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бировга қарши қўзғамоқ; гижгиж-ламоқ. *Ёмон кўрадиган бўлса, сизлар сабабкор. Халқни менга қарши қутуртириб юргансизлар.* Уйғун, Навбахор. - *Эй тўрам, ишбузуқи ўша, — деди навкар секингина [Полвонни кўрсатиб], — одамларни менга қарши қутуртиряпти.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТҚАЗМОҚ айн. **қутқармоқ.** *Отабек жавоб ўрнига Кумушининг юзидан ўпди.. Кумуш ўзини қутқазиб, ўрнидан турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дастёр бўлиб қолган қизлари, айниқса, катта қизи Башорат уни [Онахонни] кўпдан бери рўзғор ташвишидан қутқазган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚУТҚАРИШ 1 Қутқармоқ фл. ҳар. н. [Хонзода:] *Мақсаднинг эрингни қутқаришимми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Сақлаш, қутқариб қолиш ишлари. *Қутқариш чамбараги. Қутқариш бригадаси. Қутқариш қайиғи.*

ҚУТҚАРМОҚ 1 Кўнгилсиз, оғир, хавфли ва ш.к. ҳолдан чиқармоқ, халос қилмоқ. *Азобдан қутқармоқ. Хиёлатдан қутқармоқ. Ўлимдан қутқармоқ. Шарманда бўлишдан қутқармоқ. Тилни тийган бошни қутқарар.* Мақол. ■ *Худо хайрингизни берсин.. мени ташвишдан қутқаринг.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Бўшатмоқ, чиқариб олмоқ, озод қилмоқ. *Қамоқдан қутқармоқ.* ■ [Отам билан онам:] *Тоza шарманда бўлдик. Беш-олти йилга кестириб юборса, сени қандай қилиб қутқариб оламиз?* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Халос, хориж қилмоқ. *Ичкиликбозликдан қутқармоқ. Қарздан қутқармоқ.*

ҚУТҚАРУВЧИ 1 Қутқармоқ фл. сфдш. 2 Халос қилувчи, озодликка чиқарувчи. *Қутқарувчи куч. Қутқарувчи армия.*

ҚУТҚУ Ёмон ишга, йўлга ундовчи, оёқ-лантирувчи даъват; тескари ташвиқот; гиж-гижлаш. -*Менга қара, ҳой Тўлаган, — деди Бутабой ака унинг елкасига қўлини ташлаб, — яхши иш қилмаётибсан. Иғвогарларнинг иғвосига, муштумзўрларнинг қутқусига учмагин. Бир вақти келиб пушаймон бўласан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Адаш полвон одамларни ҳеч вақт қутқуга, бошбошдоқликка даъват этган эмас.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚУЧМОҚ 1 Қучоғига олмоқ; кучоқламоқ. *Ойхон чаққон бориб, унинг белидан кучди..* А. Мухтор, Кумуш тола. *Рўпарасида ун беш кунлик ойдек бўлиб севилиси турса-ю, уни қуча олмаса.* Т. Ашуrow, Оқ от. *Яширай деб кўзда ёшини, Қучиб олди қизнинг бошини.* Э. Раҳим.

2 кўчма Ўраб, камраб олмоқ; қопламоқ, чулғамоқ. *Уч қадрдон, шўх опа-сингил Зулмат қучган қора ўрмонда..* Х. Даврон, Қақнус. *Оҳ, у дамлар!.. Эсласам, қалбимни қувонч, руҳимни шодлик қучади.* М. Жабборов, Севинч ишлари. *Қанот ёзган изгириқ Кучар юнун танларни.* Файратий.

3 Эришмоқ, қозонмоқ. *Ғалаба қучмоқ.* ■ *Пахтакор диёримиз катта зафар қучди. Улкан «оқ олтин» карвони маррага етди.* А. Дадабоев, Қутлаймиз. *Йилларки, шон қучган ҳар бир лаҳзаси, Ҳар бири асрдан вазмин, мазмундор.* Э. Раҳим.

Ер(ни) қучмоқ 1) ерга йиқилмоқ, ерга қапишиб қолмоқ. *Ваҳимага тушган генерал ханжарини ишга солмоқчи бўлганида, Мардонбек кекирдагига шундай мушт туширдик, тўтибурун ер қучиб қолди.* С. Азимов, Оппоқ қўшиғи; **2)** ерга бағир бериб ётиб олмоқ, *Жангчилар бир зумда тарқалиб, ерни қучдилар.* Ойбек, Куёш қораймас; **3)** қабрга кирмоқ, ўлмоқ. *Ер қучса-да жисмимиз, Ўчмагайдир исмимиз.* Ё. Мирзо.

ҚУЧОҚ 1 Икки қўлнинг олд қисмини бирлаштириб, оралиғига бирор шахс ёки нарса олинадиган (олинган) ҳолат. *Шаҳзодахон Олчинбекнинг қучоғидан зўрга сугурилик чиқиб олди.* К. Яшин, Ҳамза. *Тўлан силтаниб, Йўлдошнинг қучоғидан чиқишга уринди. Йўлдош Тўланга ёпишиб олиб, ҳамон ялиняпти.* С. Сиёев, Аваз. *Тиззасини қучоғидан қўйиб юбориб, унга интилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Қучоқ очмоқ (ёки ёзмоқ) 1) бағрига олиш учун қўлларини ёзиб кўтармоқ. *Зумрад қучоғини очиб, ҳовлига отилди: -Келдингми, қўзичоғим? — у ўглини ачом қилди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Қиз қучоғини очса, йигит йўқ дейдими? И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кўришгани қучоқ ёзиб келаётган кампирнинг устбошини кўриб, [Шарофатнинг] заҳри бир оз тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; **2)** хурсандлик, шодлик билан (кутиб олмоқ). *Зарбдор қурилишлар ёшларни қучоқ очиб қаршилайди. ■ Сизлар билан қутлаб, қучоғим Очай янги, навқирон йилга.* Файратий.

2 кўчма поэт. Оғуш, бағир. *Табиат қучоғида яйрамоқ. Бола уйқу қучоғида. У ширин хаёлар қучоғидан чиқолмас эди. ■ -Кошкийди қишлоғимизга келсанг, — деди Комил кулиб. — Бизда халқ докторни жуда иззат қилади. Агар Тошкент қучоғидан айрида билсанг. Ойбек, О.в. шабадалар. Мана, сиз, фарзандларим, Ёшлигингиз забардаст. Мактаб — илм қучоғида Ўсасиз ўқиб, яйраб. Қ. Муҳаммадий. Сувонжон эшикни куч билан очиб, ўзини бўроннинг қучоғига отди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Қучоққа сиғадиган ўлчов-миқдорни билдиради (одатда, сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан, шунингдек, такрор ҳолда — **қучоқ-қучоқ** каби қўлланади). *Икки қучоқ ўтти охурларга ташлади. Қучоқ-қучоқ матолар. ■ У бир қучоқ ўтин териб келганида, Султонов.. юзлари оппоқ оқарганича, чўзилиб ётар эди.* М. Мансуров, Ёмби. *Бир ордан кейин комиссар уни чақириб, бир қучоқ хат топширди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚУЧОҚЛАМОҚ 1 Қучоғига олмоқ; кучмоқ. *Қучоқласанг, қучоғингда тўлиб турсин.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мен ҳозиргина терилган лолаларни қучоқлаб, ўрнимдан турдим. «Гулдаста». У хўнг-хўнг йиғлар, отасининг оёқларини қучоқлаб ялинарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Сўзамол йигит Отамуроднинг елкасига қоқиб, яна белидан қучоқлаб, даст кўтариб, ерга қўйди.* М. Мансуров, Ёмби. *Тўлқин ўани отаннинг елкасига ёпишиб, бўйнидан маҳкам қучоқлаб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Умуман, икки қўл орасига олиб ва бағир бериб, маҳкам ушламоқ, ёпишмоқ. *Дарахтни қучоқлаб олмоқ. ■ Турсунбой қаамиш қапа олдида тиззасини қучоқлаб, дарвеш қиёфасида ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Бечора она чидолмади, қабрни қучоқлаб, ув-вос тортиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КУЧОҚЛАШМОҚ Қучоқламоқ фл. бирг. н. *Дўстлар қучоқлашиб хайрлашди. Ҳ. Фулом, Машъал. Йўлчини қучоқлашиб, базўр четга суришди. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзбек ойим Офтоб ойим билан саломлашиб, қучоқлаша кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

КУШ Умуртқалиларнинг танаси пар ва патлар билан қопланган, учишга лаёқатли бир синфи; парранда. *Сув қушлари. Чўл қушлари. Урмон қушлари. Уй қушлари. Сайроқи қушлар. Ов қуши. Қуш уясида кўрганини қилади. Мақол. Қуш тилини қуш билади. Мақол. ■ Қушга кетган киши қушни олиб келди. Овчилар отланишди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

КУШБЕГИ тар. Амир ва хонлар саройида бош вазир ёки ҳуқуқи вазирга тенг бўлган йирик амалдор; ҳоким. *Қушбеги [бош вазир] ўрнидан туриб, супачадан тушиб келиб, арк дарвозасининг остонаси устида тик турди. С. Айний, Эсдалиқлар. Азизбек Тошкентдан жўнатилади. Унинг ўрнига Қўқондан Нормухаммад қушбеги белгиланиб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

КУШБОЗ Ов қушлари ёки сайроқи қуш боқиш, парвариш қилиш билан шуғулланувчи киши, қуш ишқибози. *Шу тўриқ отга Муродхонни миндириб, қанча сипоҳи беклар ҳамроҳ бўлиб, қушбозлар олғир қушларни қўлларига қўндириб.. [йўлга тушди]. «Муродхон».*

КУШБУРУН Ўрта қисми сал кўтарилган ёки учи ички томонга сал қайрилган бурун; шундай бурунли киши. *Доро I баланд бўйли, қушбурун, чиройли одам эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.*

КУШДАЙ, -дек 1 Кушга ўхшаш, қушга ўхшаб, қуш сингари. *У [Гулсум] шаҳарда камбағал аёллар ўқийдиган мактаб борлиги, у ерда ўқиган аёллардан ажойиб одамлар етишаётганини эшитар, ўша ерга қушдай учиб кетгиси келар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Самолёт, ўқ еган йиртқич қушдай, бир қанотини осилтириб, зўрғатдан учиб борарди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.*

2 кўчма Жуда енгил. *Қушдай чемодан. ■ Сидиқжон эртасига қушдай бўлиб турди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

КУШНОЧ 1 этн. Саннаш, кўчирмачилик билан касал боқувчи табиб. *Бахши, қушноч қилдирди, чиллаёсин ўқитди.. Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.*

2 Каромат қилувчи, фол боқувчи, фолбин. -*Аёл мардуми қушночу мулла, эшонга кўп ихлосманд бўлур, — деди момо Авазга. «Зулфизар билан Авазхон».*

КУШТИЛИ Юпқа хамирдан учбурчак, тўртбурчак ёки ромб шаклида кесиб, ёгда пиширилган овқат. *Ўғилжон хола ошхонада зўр бериб қуштили пиширарди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.*

КУШТОМОҚ анат. Кекирдакнинг киши ютинганда ҳаракат қилиб кўриниб турадиган бўртиғи; кекирдак олмаси.

КУШХОНА I Уй қушлари боқиладиган хона, жой. *Орадан икки-уч соат ўтказиб, яна қайтиб қушхонага кирдим, сипоҳи қушлар ҳали ҳам ўтирган қўндоғидан тушмай, овқатга терс қараб ўтирар эди. Ф. Фулом, Шум бола.*

КУШХОНА II с.т. Кушхона. *Қушхонада қон ялаб, Сизни кутар қассоблар. Ҳамза.*

КУШЧИЛИК Қуш, парранда боқиш ва етиштириш; паррандачилик.

КУШҚАРОҚ Чиғириқнинг ҳаракат узатувчи тишли қисми.

КУШҚЎНМАС Мураккабгулдошларга мансуб, майда тиканли бир ёки кўп йиллик бегона ўт.

КУЮВЧИ I Куймоқ фл. сфдш.

2 Эритилган металлни қолипларга қуйиб, деталё ёки буюм тайёрловчи ишчи, мутахассис. *Пўлат куювчининг ўтхонасидай жазирама қумда душманга қарши ҳужум бошлаш нақадар оғир. Ж. Шарипов, Хоразм.*

КУЮЛМОҚ I Суви, суюқлик қисми камайиб, қуюқ ҳолга келмоқ, қуюқлашмоқ. *Мастава қайнайвериб, қуюлиб қолибди. Мурabbo анча қуюлиб қолибди.*

2 Бир ерга кўп миқдорда йиғилмоқ, тўпланиб қалинлашмоқ. *Туман тобора қуюлмоқда. ■ Бу булутлар.. тобора қуюлиб, қорайиб бормоқда. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

3 кўчма Ўзини тутиб, қўлга олиб, оғир, вазмин бўлиб қолмоқ, енгилтакликдан қутулмоқ. *Қариб қуюлмаган, ачиб суюлмаган. Мақол. ■ Техникумда ўқиб юрганымда, [Алижон] кунига йўлимни тўсарди, ўлдим-куйдим, деб нақ ҳол-жонимга қўймасди.*

Кўнглимда, бола-чақалик бўлиб қуюлар, деган эдим. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. - Қанақа қилиқ бу? Қартайсангиз ҳам қуюлмайсиз, — деб жеркиб берди бувим. Ҳ. Назир, Яхши исм.

ҚУЮЛТИРМОҚ Қуюлмоқ 1, 2 фл. орт. н. Мурраббони қайнатиб қуюлтирмоқ. ■ Чирилдоқларнинг майин мусиқаси ҳамма ёқни тўлдирган, сўё кечанинг ўзи куйлайди. Лекин бу мусиқа жимжитликни бузмас, балки уни қуюлтирарди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЮН 1 Қаттиқ уюрмали шамол; уюрма. Осмон билан туташиб кетган қуюн ер бағрини қиртишлаб, хас-хашак борми, чанг-тўзон борми — ҳаммасини учуриб, айлана-айлана, тобора кўкка интиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳозир тунми ёки кўкни тупроқ қуюнлари қоплаганидан шундай қоронғими — билиб бўлмайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Шиддатли ёгин; тўфон. Баҳорнинг нохосдан қутурган қуюни чирпирак уриб келди. «Гулдаста». Тўсатдан дераза қоронғилашиб, чақмоқ чақди, момақалдироқ даҳшатли гулдуради. Қуюн қуя бошлади. И. Раҳим, Ихлос.

ҚУЮШҚОН 1 Эгарнинг олдинга силжimasлиги учун от ёки эшакнинг думи остидан айлантириб, эгарга бириктириладиган, кўпинча турли безаклар қадаладиган қайиш. Отнинг эгар қоши тилладан, ёлига кумуш тангалар, қуюшқонига эса садафлар тақилган. Ж. Шарипов, Хоразм. От думига сола берди сайислар Ўн икки қуббали тилла қуюшқонни. «Ойсулув».

2 кўчма Бирор иш, хатти-ҳаракат, муомала ва ш.к. даги меъёр. Қуюшқондан ташқари иш. ■ Локигин [лекин] қишлоқни юз пойиз шаҳарга тенг қилиш, қиёфасини паққос ўзгартиришга интилиш қуюшқонга тўғри келадиган нарса эмас. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Энди ўйлаб-ўйлаб, ўзининг қуюшқондан ташқари ҳаракат қилганини сеза бошлади. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар..

Қуюшқондан чиқмоқ Чегарадан, меъёрдан чиқмоқ; ҳаддан ошмоқ. Ёш раҳбарсизда, хомроқсиз.. қуюшқондан чиққан бошлиқ одамларга ёқавермайди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қулдираман, деб қуюшқондан чиқиб, меъёрдан ошиб кетаётган актёрларнинг ижросидан ранжимай иложингиз йўқ. Газетадан.

ҚУЮҚ 1 Суюқ қисми, суви нисбатан оз бўлган; қуюлган ҳолатли. Қуюқ қоричишма.

Қуюқ қиём. ■ Қилич чопган чеккадан Қуюқ қон сиртга отар. Ф. Фулом.

2 Таркибидаги асосий модда нисбатан кўп. Қуюқ чой. Қуюқ сут. Қуюқ қаймоқ.

3 Тўқ; тўққа мойил (ранг-тус ҳақида). Бегимхон ғўзадан бошини кўтариб, қуюқ ўсмали қошларини чимириб, бобиллаб берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Элмуруднинг юзига қуюқ қизиллик югурди. П. Турсун, Ўқитувчи. Чайланинг теңасида Темирқозиқ юлдузи қуюқ кўкка бўялган чиройли капалакдай қанот қоқарди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Бир-бирига яқин жойлашган; қалин, зич. Қуюқ қамишзор. Қуюқ соя. Барглари қуюқ қайрағоч. Қуюқ қора қош. ■ Майнанинг.. қуюқ киприклари остидаги ўткир қора кўзлари навкарни элтиб қўйган эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Юз қадамча нарига.. сарғайган қуюқ ўт устига ётқизди. Ойбек, Куёш қораймас.

5 кўчма Тўкин-сочин, мўл, сероб. Қуюқ дастурхон. Қуюқ зиёфат. Қуюқ меҳмон қилмоқ. ■ [Афанди] Совғани хонга манзур қилиб, қуюқ инъом олиб, ўрдадан чиқиб кетди. «Латифалар». Кампир куёвини ҳамшиша шундоқ қуюқ кутар эканми, кетидан димланган жўжа, ош келди. С. Нуоров, Нарвон.

6 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб, қалин қатлам ҳосил қилган, зич, қалин ҳолатли. Қуюқ туман. Қуюқ тутун. ■ Уй ичини қуюқ қоронғилик босди. Ташқарида шамол гувуллади. Ойбек, Танланган асарлар. Улар кечки қуёшнинг қуюқ ёғдуси остида жимирлаган қишлоққа кириб келишар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Мазмун, моҳият жиҳатидан тўла даражали (ўзаро муомала, муносабатдаги хатти-ҳаракат, ҳолат ҳақида). Қуюқ суҳбат. Қуюқ салом-алик. ■ Дадамат ака Аҳмадни эшиккача кузатиб чиқди. Қуюқ хайрлашиди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Уйдан келган хатда ҳам қуюқ дуои салом. Шухрат, Шинелли йиллар. Ваъдани қуюқ қилиб, баъзи қассоблардан бир неча динор қарзга ҳам илинди. Ойбек, Навоий.

8 кўчма Мазмун, диққат-эйтибор ва ш.к. жиҳатдан аҳамиятли бўлган. У [Ҳошимжон] «кейинги сўзга чиққанлар, албатта, менинг тарафимни олади», деб ўйлаган эди. Йўқ, гапнинг қуюғи кейин чиқди. С. Аҳмад, Қадрдон даладар. А. Қаҳҳор ортиқча сўз ва ибон

ралар ишлатмасликка, асар тилини қуюқ, маъноли қилишга интилган. «ЎТА».

КУЮҚЛАШМОҚ I Қуюқ тортмоқ, қуюқ ёки қуюқроқ бўлмоқ, қуюлмоқ (қ. **қуюқ I**). *Мастава қуюқлашиб кетибди. Мураббо қуюқлашиб қолибди.*

2 Таркибидаги асосий модда нисбатан кўпаймоқ (қ. **қуюқ 2**). *Яхши емланган сигирларнинг суги қуюқлашади.*

3 Тўққа мойиллашмоқ, тўқ ёки тўқроқ тус олмоқ (қ. **қуюқ 3**). *Баргларнинг ранги анча қуюқлашди. ■ Қоронғилик қуюқлашиб.. онда-сонда ўтиб турган кишилар қораси тун пардасига чаплашиб кўрина бошлаганда, Йигитали ўрнидан турди. Д. Нурий, Осмон устун.*

4 Қалин тортмоқ, қалин ёки қалинроқ бўлмоқ, қалинлашмоқ, зичлашмоқ (қ. **қуюқ 4**). *Кунлар исиган сари кўкатлар ҳам қуюқлашар, ўсиб улғайиб, чиройига чирой кўшарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Поезд юришини тезлатган сайин, оқ бадан қайинлар, азим қарағайлар қуюқлашиб, ям-яшил қалин ўрмонлар бошланди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.*

5 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб қолмоқ, қалинлашмоқ. *Туман қуюқлашди. Тутун тобора қуюқлашиб кўтарилмоқда. ■ Эрталабдан бери кезган булутлар кечга томон қуюқлашиб, осмонни текис қоплади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.*

6 кўчма Тўкин-сочин, мўл ёки сероб бўлмоқ (қ. **қуюқ 5**). *Зиёфат қуюқлашди.*

7 Мазмун, моҳият жиҳатдан тўла даражали бўлмоқ (қ. **қуюқ 7**). *Дўстлик, ижодий ҳамкорлик, тажриба алмашиш, адабиёт воситаси билан қардошлик муносабатлари қуюқлаша борди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

8 кўчма Мазмун, зъғибор, аҳамияти ортмоқ, орта бормоқ (қ. **қуюқ 8**). *Хат ҳам.. эскирган сари маъноси қуюқлашади. Ойбек, Куёш қораймас.*

КУЮҚЛАШТИРМОҚ Қуюқлашмоқ фл. орт. н. *Ун чалинса, овқатни қуюқлаштиради. Совуқ асални қуюқлаштиради. Салом-алиқни қуюқлаштирмоқ. Фикрни қуюқлаштирмоқ.*

КУЮҚ-СУЮҚ I Қуюқ ва суюқ овқат(лар). *Меҳмонлар учун мева-чева, қуюқ-суюқ тортилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 кўчма с.т. Бир хил бўлмаган, ҳар хил, турлича. *У.. ўтирганлар билан, уларнинг*

амал ва даражаларига қараб, қуюқ-суюқ кўришиб чиқди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

КУ-ҚУ I тақл.с. Товуқ, мусича ва ш.к. қушларнинг узук-узук товушларини билдиради. *Қайлардадир ғуррак овози, мусичанин «ку-қу»си эшитилади. Ҳ. Шамс, Оқпадар.*

2 бол. Қуш; товуқ. *«Ку-қу» ушлаб бераман деб, болани юпатмоқ.*

ҚУҚУЛАМОҚ «Ку-қу» деган овоз чиқармоқ (товуқ, мусича ва ш.к. қушлар ҳақида).

ҚУҚ-ҚУҚ айн. қу-қу.

ҚЎБИЗ Қисқа дастали, пардасиз, торли мусика асбоби (дўмбирага яқин). *Қўбиз чалмоқ. ■ Мана, тоғ ёнбағирларида чалинган қўбизнинг нозик, ёқимли куйлари эшитилмоқда. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Водийларда чаларди қўбизин чўпон. М. Шайхзода, Чорак аср девони.*

ҚЎБИЗЧИ Қўбиз чалувчи созанда.

ҚЎЗИ I Қўйнинг ёшига етмаган, тўртбеш ойлик боласи; умуман, қўйнинг боласи. *Ўнроқда, яшил тена устида қўйлар, қўзилар, эчкилар ўтлаб юрибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Чирогим, сендан олдинги зоотехник ҳам худди шундай деб, қўзиларни совлиқлардан ажраттирмаган эди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 (1-ш. эгалик шаклида) Болаларни эркалатиб мурожаат этиш шакли; қўзичоғим. *-Кел, қўзим! — ҳар вақтдагича мулоийм қарши олдиди чол. Ойбек, Танланган асарлар. [Насиба:] Алла, қўзим, алла. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.*

3 Қўзи, Қўзивой (эркаклар исми).

ҚЎЗИВОЙ Тарвузнинг кечпишар, йирик, ширин нави. *Меҳринисо пайкал ора-лаб, битта қўзивой тарвуз кўтариб чиқди. С. Абдулла, Иқбол.*

ҚЎЗИДУМБА Қалпоғи оқ қўнғир тусли, еса бўладиган қўзиқорин.

ҚЎЗИЛАМОҚ I Туғмоқ, тўлламоқ (қ. тўл) (қўй ҳақида). *Қўзилаган қўйларни парваришлаш. Қўйлар қўзилайдиган пайт.*

ҚЎЗИЛАМОҚ II Донадор ҳолга келмоқ; дона-дона, қумоқ-қумоқ бўлиб турмоқ. *Қўзилаб турган тупроқ. ■ [Аширмат] Катта тарелкада қўзилаб турган олтиндай саримойни ўз олдига тортди. Ойбек, О.в. шабадалар. [Қовун] Қарс ёрилиб кетди — эти оппоқ, қўзилаб турипти, уруғи бўлса сапсариқ. С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар.*

ҚЎЗИЛАТИШ Қўзи олиш, қўйларни туғдириш, тўл олиш. *Мусобақадод шиккала отарда ҳам қўзилаптиш қизғин борарди. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи.*

ҚЎЗИЛАТМОҚ Қўзиламоқ I фл. орт. н. Қўйларни қўзилаптиш. *Қўзилаптиш кампанияси.*

ҚЎЗИМОҚ Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, қўзғамоқ, қайталамоқ, тутмоқ. *Дарди қўзиди. Ғайрати қўзиди. ■ Тўқсоновнинг мерганлик ҳаваси қўзиб, дарров Дадабойнинг елкасидан сочма митиқни олди-да, типирчилаётган итни бир отишда тамом қилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мастликданми ё ҳақиқатан ҳам асаби қўзиб кетдим, ҳар ҳолда, унинг қовоқлари пирпираб учиб, қўзлари ола-кула бўлиб кетди. Н. Фозилов, Оқим. [Ҳамида] Қўл чўзса етгундай жойда бекиниб ётган акаси билан Мунавварни кўрмади. Мунавварнинг шайтони қўзиб: -Этагидан торт, - деди Йўлдошга. С. Анорбоев, Меҳр.*

ҚЎЗИЧОҚ I Қўзи с. кичр.

2 Қўйнинг эмадиган боласи. *[Тошқин] Янги туғилган қўзичоқдай зўрга оёқ узра турган колхоз учун катта хавф туғдирар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Оташ қўзли, қўнғир юнгли қўзичоқ, Майса узра иргишлайсан, ўйнайсан. З. Диёр.*

3 (3-ш. эгалик шаклида) Болаларга эркалатиб мурожаат этиш шакли. *Сен хафа бўлсанг, мен ҳам хафа бўламан-да, қўзичоғим. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.*

ҚЎЗИҚОРИН Споралардан кўпаядиган, хлорофиллсиз замбуруғ ва унинг қўнғир тусли, еса бўладиган бир тури. *Биринчисига қўзичорин солинган картошка шўрва.. учинчисига бир кружкадан сут тарқатди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қўзичориннинг ноёб масаллиқ экани маълум. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

ҚЎЗИҚУЛОҚ айн. шовул **1.** Юк машинасидан кўтарилган чанг йўл ёқасидаги қуураб қолган қўзичулоқлар устига қўнар эди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Анави қизғиш гуллилар - қўзичулоқ. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

ҚЎЗОҚ Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; қовзоқ. *Ловия қўзоғи. ■ Карам уруги аста-секин, дастлаб пастки шохлардан бошлаб пишади. Пишган қўзоқлар*

ёрилиб, улардан уруғлар ерга тўкилади. «Фан ва турмуш».

ҚЎЗҒАЛИШ физиол. Тирик ҳужайранинг бирор таъсирга реакцияси; тирик системанинг физиологик нисбий тинч ҳолатдан фаол ҳолатга ўтиши.

ҚЎЗҒАЛИШМОҚ Қўзғалмоқ фл. бирг. н. *Меҳмонлар қўзғалишди. ■ Келинлар ўрин солиш учун қўзғалишди. Ойбек, Танланган асарлар. Сафар бўзчининг ҳурмати учун лоақал қимир этмаган беклар ҳам мулла Абдурахмоннинг истиқболига қўзғалишдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚЎЗҒАЛМОҚ I Қўзғамоқ фл. ўзл. ва мажж. н. (қ. қўзғамоқ **1, 2, 4**). *Унинг эски дарди яна қўзғалди. Бу ҳақда яна гап қўзғалди. Масала қўзғалди. ■ Адолат буларнинг ҳаммасини бир-бир ўйларкан, қалбида Усмонжонга нисбатан шик бир ҳиснинг қўзғалганини сезиб, ўз хаёлидан ўзи уялиб кетди. С. Зуннунова, Гулхан. Мен ҳам шуларга суқланиб қарадим. Орзу, ҳисларим баттар қўзғалиб кетди. Ойдин, Фонарь тагида. Кўпдан унутилган хотиралар яна қўзғалди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

2 Ўрнidan турмоқ ёки силжимоқ. *Саудий кетишга қўзғалганда, Салимхондан бошқа ҳеч ким парво қилмади. А. Қаҳҳор, Сароб. Мулла Алимқул эшикдан кириб келган меҳмон билан кўришиш ва ўз тагидаги кўрпачадан жой бериш тараддудиди аста ўрнidan қўзғалди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Жўнамоқ, бирор ёққа бормоқ, кетмоқ. *Бу ердан қўзғалма! ■ Унинг бу гаги Марғилон йўлига қўзғалиши ортиқча бир оғирлик билан, иккиланиш билан ўралган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аҳмад Ҳусайн яна бир неча кун уйдан қўзғалмади. Унинг эрмаги ёлғиз китоблар бўлди. Ойбек, Нур қидириб.*

4 Турган жойидан жилмоқ, силжимоқ, сурилмоқ. *Стол ўрнidan қўзғалганга ўхшайди. Жавон жуда оғир экан, жойидан сира қўзғалмади. Поезд қўзғалди. ■ Машина қўзғалди, қўзғалди-ю, ўн-ўн беш қадам юрмасдан, бирдан эшиги очилди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.*

5 Турган жойида тебранмоқ, силкинмоқ, қимирламоқ. *Қўрбоши тиззаси устига қўндаланг қўйилган қиличининг икки тарафидан босиб, бир қўзғалиб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Маиҳадий кичкина гавдаси билан енгилгина қўзғалиб.. бошини чайқади. Ойбек, Навоий.*

6 Бошланмоқ, кўтарилмоқ; ҳаракатга келмоқ. *Пўртана кўзгалди.* ■ *Шамол кўзгалган, томлардаги, йўлкалардаги қорларни тўзиб, деворларга, деразаларга урар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

7 Бирор кимса, тузум ва ш.к. га қарши ҳаракатга келмоқ, исён, галаён қилмоқ. *Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар кўзғалиб, бойларнинг ғарамларига.. ўт қўйишар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Яхши, биз айтган тартибда ишни бошланглар, халқ кўзғалса, хон мажбур!* У. Исмоилов, Сайланма.

8 махс. Бирор ҳаракат ёки таъсирга жавобан ҳаракатга келмоқ, ўз фаолиятини кўрсатмоқ. *Одатда мускул нерв воситасида кўзғалади.*

КЎЗҒАЛУВЧАН 1 Тез, осон кўзғаладиган, кўзғатиб бўладиган.

2 Бирор таъсирга жавобан тез ҳаракатга келадиган. *Кўзғалувчан мушақлар.*

КЎЗҒАМОҚ 1 Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, кўзимок, қайталамоқ, тутмоқ. *Унинг касали кўзғади. Эски дарди кўзғаб қолди. Юрагида ғазаб кўзғади. Файрати кўзғади. Асаби кўзғади.* ■ *Фуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати кўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Юзага келтирмоқ, пайдо қилмоқ, уйғотмоқ, туғдирмоқ; ҳаракатга, жўшга келтирмоқ; кўзғатмоқ. *Бировнинг юрагида адоват кўзғамок.* ■ *Оқар сувлар кўнгилда Беҳад севинч кўзғайди.* Т. Тўла. *Мусулмонқул ўз ғарази йўлида орада йўқ низоларни кўзғаб, куёви Шералихонни ўлдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу манзара ўқдай санчилиб, Ёв дилида кўзғади ғамни.* Э. Раҳим.

3 кўчма Янгиламоқ, тикламоқ, эсга солмоқ (унутилган дард, алам, яра ва ш.к. ҳақида). *Менинг дардим кўзғай берма, Оққизжон, Ошиқда бўлмайди манзил ҳам макон.* «Равшан».

4 кўчма Ўртага қўймоқ, ташламоқ, бошламоқ; ковлаштирмоқ. *Масала кўзғамок. Гапни кўзғасанг, гап чиқар.* Мақол. ■ *-Жаноб уламолар! — деди Фозилҳақ Азизулҳақ тоқатсизланиб, — беҳуда гапларни кўзғамокнинг асло ҳожжати йўқ.* Ойбек, Нур қидириб.

КЎЗҒАТМОҚ 1 Кўзғамок 1, 2 фл. орт. н. *У асабини кўзғатган кишини йиқитмагунча*

тинчимайди. И. Раҳим, Тақдир. *..бу ўз навбатида айримларнинг тинчини бузиб, норозиликлар кўзғатаётган эди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Ўрнидан силжитмоқ, узмоқ. *Тоғни тенса кўзғатадир бизда ҳар йигит.* Файратий. *У жуда оғирлашган. Беш-олтита бўлишиб, аранг кўзғатадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бир иш учун отлантирмоқ, ҳаракатга келтирмоқ; оёқлантирмоқ. *Хўжа Яҳёнинг тарафдорлари қотиллардан қасд олиш учун косиб ва деҳқонларни кўзғатдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Каримжонни ўқишга кўзғатган — муҳаббати..* Т. Тўла.

КЎЗҒОВЧИ 1 Кўзғамок фл. сфдш.

2 Бирор ҳодисани юзага келтирувчи сабаб, омил. *Касаллик кўзғовчи микроб.*

КЎЗҒОЛОН Бирор ижтимоий тузум, ҳукмрон синф ва ш. к. га қарши кўтарилган оммавий ҳаракат; исён, галаён. *Миллий озодлик кўзғолони. Куролли кўзғолон. Кўзғолон кўтармоқ. Кўзғолон қилмоқ. Кўзғолонни бостирмоқ.* ■ *[Йўлчи] Оломон билан янги шаҳарга чиқиб, бош ҳоким маҳкамаси олдида кўзғолонни авжлантиришни ўйлаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЎЗҒОЛОНЧИ Кўзғолон қатнашчиси, иштирокчиси; исёнчи. *Йўлчи Хадра томонга оқаятган кўзғолончилар олдида тушиб.. чопа кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЎЙ 1 Гўшт, жун, сут ва тери олиш учун боқиладиган жуфт туёқли, кавш қайтарувчи сүтэмзивчи уй ҳайвони. *Думбали кўй. Думли кўй. Майин жунли кўй. Қоракўл кўйи. Ҳисор кўйи. От боққан улоққа, кўй боққан қўноққа.* Мақол. *Семиз кўйнинг умри калта.* Мақол.

2 Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил номи; гўспанд. *Унинг йили — кўй.*

Кўй йили Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил (қ. мучал). *Мен кўй йилида туғилганман.*

Кўй кўз, кўйкўз 1) жигарранг кўз. *Эшонинг безрайган кўй кўзлари муздек совуқ сочаётганга ўхшайди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) шундай кўзли киши. **Кўй мижоз** (ёки мижоз), **кўймижоз с.т.** Ювош, мулойим, мўмин-қобил. *Қутидордек кўймижоз бир одамнинг бундай зўр ишга аралашганлигига ақл бовар қилмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўй оғзидан чўп олмаган** Ҳеч кимга озор бермайдиган, жуда ҳам беозор. *Била-*

ман, мингбоши менга ҳозирча эҳтиёт бўлиб, ўзини қўй оғзидан чўп олмаган, жуда ювош ва содда қилиб кўрсатиб сўзлайпти. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ҚҲЙБОШ Кечпишар қовун навларидан бирининг номи. Бизда, экиладиган қовуннинг энг яхши, ширин «оқ новот», «шакарпалак», «қўйбош».. каби жайдари навлари.. этиштирилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚҲЙДИРМОҚ Қўймоқ фл. орт. н. Қўшимча стул қўйдирмоқ. Тиш қўйдирмоқ. Ўртага киши қўйдирмоқ. Қўл қўйдирмоқ. ■ Дўсти афандининг олдига овқат қўйдирди. «Латифалар». Аммо [у] кундошини қўйдириб юборишга муваффақ бўлган эмас. Ойбек, Танланган асарлар. Асқар понсад.. эгаси қизил соқчилар билан кетган ҳамма уйларга ўт қўйдирибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлар.

ҚҲЙДИ-ЧИҚДИ Хотин қўйиш ва эрдан чиқиш, никоҳни бузиб, бир-бирдан ажралиш. Эр-хотин қўйди-чиқди бўлишибди. ■ Оилавий муносабатларни ҳал этишни ҳар бир кишининг ўзига ҳавола қилинса, менимча, қўйди-чиқди ҳам, оиладаги ноўрин аччиқ-аразлар ҳам йўқолган бўлур эди. С. Кароматов, Тоғ гўзали.

ҚҲЙИЛМОҚ Қўймоқ фл. мажх. н. Бурчакка стол қўйилди. Деворга шоти қўйилди. Ўчоққа ўт қўйилди. Аризага қўл қўйилди. Тартибсизликка йўл қўйилмайди. Сурат деворга осиб қўйилди. ■ Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнис қўйилди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу масала жуда тўғри ва ўз вақтида қўйилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚҲЙИН (3-ш. бирл. — қўйни) 1 Кўкрак ва уни ёпиб турган кийим орасидаги жой. Дафтарларини қўйнига солди. Қўйнига тиқди. Қўйнида нони борнинг қорни тўқ. Мақол. ■ Бўтабой қўйнидаги газеталарни олиб, отбоқарга берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Уста Олим] Қўйнидан мактубларни чиқариб, биттасини қўтидорга узатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қўйин дафтари Чўнтакда олиб юриш учун мўлжалланган кичкина ёзув дафтари; чўнтак дафтар, ён дафтар. Шоир шошиб, ёнидан қўйин дафтари билан қалам чиқарди. А. Қаҳҳор, Картина. **Қўйин чўнтак** Кийимнинг кўкрак устидаги ички томонига тикилган чўнтак, кўкрак чўнтак. Райҳонбиби

никоҳ қоғозини олиб, қўйин чўнтагига суқди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Қучоқ, оғуш. Табиат қўйнида яйрамоқ. Она қўйнига кирмоқ. ■ Анзират холанинг қўйнида ётган бола тўсатдан кичқириб юборди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ботирли деразадан сакраб чиқиб, боғ қўйнига отилди. Ҳ. Фулом, Машғал. Нормат блиндаж тепасига чиқиб, зулмат қўйнига қаради, диққат билан қўлоқ солди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Қўйинни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ қ. ёнғоқ. ҚҲЙИНГКИ кри с. Қўйингчи, борингки. **ҚҲЙИНГЧИ** кри с. Қисқа қилиб айтганда, қисқаси, хуллас; борингки. У сиёҳ қалам билан жилвирлаш, ҳаллаш, қўйингчи, наққошликнинг энг майда элементларига яхши ўрганиб олди. Газетадан.

ҚҲЙЛИ Қўйи бўлган, қўйи бор. Бобоқул минг қўйли сурувни айланиб чиқиб, чайлага қайтганда, Махсум оёқларини йиғиб, бир қўлини болиш қилиб ётган экан. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚҲЙМОҚ 1 Қўлдаги ёки умуман кўтариб олинган нарсани бирор жойга ўрнаштирмоқ, жойлаштирмоқ. Китобингни партага қўй. Елкандаги қопни ерга қўй. ■ Челақни шу ерга қўйинг, Гуллар, сувни мен ўзим элтаман. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳасанали илжайган қўйи қўлтиғидаги заррин чопонни олиб, сандал устига қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Белгили ҳолатда, тартибда жойламоқ, жойлаштирмоқ. Дастурхонга нон қўймоқ.

3 Бирор жой ёки нарсага тираб, тақаб, қўндириб ўрнаштирмоқ, ўрнатмоқ. Бошга сават қўйиб юрмоқ. ■ Қарол араванинг орқасига кичкина шоти қўйиб, ўзи отни ушлаб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мاستон, юки оғир аравани тортиб бораётган отдай, оёқларини тираб, юқорига интилар, Турғуной эса энгашиб, икки кафтини тиззасига қўйиб, зўрға-зўрға қадам ташлар эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Йўлчи найни лабига қўйиб, бутун завқи билан чала кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Фойдаланиш учун бирор нарса бермоқ. Меҳмонга стул қўймоқ. Кампир болалар олдига иссиқ нон ва қаймоқ қўйди.

5 Қўрмоқ, солмоқ. Қалдирғоч айвонга ин қўйибди.

6 Куриладиган, ўрнатиладиган нарса ўрнини белгиламоқ, унга ўрин қолдирмоқ. *Уйнинг эшигини шу томондан қўямиз. Мўри-ни қаердан қўясиз?*

7 Белгили жойга, ўринга ўрнатмоқ, маҳкамламоқ; солмоқ. *Деразага ойна қўймоқ. Узукка кўз қўймоқ.*

8 Бирга, ёнида олиб кетмай, бирор жойда қолдирмоқ, ташлаб кетмоқ. *У боласини боғчага қўйиб, ишга боради. ■ [Ўрмат] Йўлчининг ҳозиргина қишлоқдан қайтиб, синглицини хўжайинникига қўйиб, бу ерга ҳангомалашини учун келганини билгач, йи-гитнинг кўнглини паришон қилишга ботин-май, анча вақтгача қийналди. Ойбек, Танланган асарлар.*

9 Сақлаш учун бермоқ, топширмоқ. *Пулни омонат кассага қўймоқ.*

10 Қўлидан, кучоғидан, ихтиёри, тасарруфи ва ш.к. дан чиқармоқ, бўшатмоқ. *Кўр тутганини қўймас, кар – эшитганини. Мақол. ■ Тутиқиз шохни қўйиб юбориб, бўғотдан кўчага қаради. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Отабек Кумушни қўйиб, ердаги аталани олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

11 Назардан, эътибордан, навбат ва ш.к. дан четда қолдирмоқ. *[Қудрат:] Амалдорнинг ўзи ким? У бойни қўйиб, камбағални ёқлар-миди? Н. Сафаров, Уйғониш.*

12 Никоҳни бекор қилиб, хотиндан ажралмоқ, хотинини талоқ қилмоқ. *Шундоқ хотинни қўйиб юборгансиз-а, афандихон. Сиз ҳам бир кунмас-бир кун шу хотиннинг уволи-га қоласиз. С. Аҳмад, Ҳукм. Уғлинни олдин-га олсанг-да, ундан сўрасанг: «Қайси хотин-нинг билан бўлишни хоҳлайсан? Хоҳлама-ганингни қўй!» – деб. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

13 Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун имкон, йўл, эрк бермоқ, рухсат қилмоқ. *-Ўз қилмишингиздан гапиринг! -Ахир, шошманг, айтгунча қўясизми, йўқми? А. Қаҳҳор, Мунофиқ. Дўсти.. афандини овқат егани қўймасдан, устма-уст савол бера бошлади. «Латифалар». -Зайнабниса, – деди [Кумуш], Зайнаб қаради, – бу кишини ташқарига чиқиб ётишга қўйманг, тузукми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ким қўйибди Жўналиш келишигидаги кишилик олмошлари ёки шахс ифодаловчи сўзлар билан қўлланганда, шу сўз билдирган шахснинг тушум келишидаги сўз

билдирган нарсага ҳаққи йўқлиги, унга муносиб эмаслиги ифодаланади. *[Нури:] Мен унинг кўзини ўйиб олай, ошиқ-маъшуқликни унга ким қўйибди. Ойбек, Танланган асарлар. Оғиз очгани қўймайди Гапиришга имкон бермайди, гапиртирмайди. Ўз ихтиёрига (ёки эркига, майлига) қўймоқ Ихтиёрини ўзига бермоқ, ўзига ташламоқ. Ўз эркига қўйинг, ортиқ зўрлананг, Эрка кўнгли эрк боғида яйрасин. Файратий. [Отабек] Отнинг бошини ўз ихтиёрига қўйган, илгаригидек юрак ошиқ-кишилари ичда отни тез юришга қистамай.. кета берадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўзига қўйиб бермоқ Ҳеч аралашмай, бутунлай ўзига ташлаб қўймоқ. Қўймай ёки қўярда-қўймай Тинчлик бермасдан, қистаб, мажбур қилиб. Қўймай кинога олиб бермоқ. ■ Бир неча ой мобайнида қиз ўзи хоҳлабми ё Сидиқжон «асти қўймагани» учунми, боққа яна бир неча марта тушиб чиқди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

14 Ўстирмоқ (соқ, соқол, тирноқ ва ш.к. ҳақида). *Соч қўймоқ. Соқол қўймоқ. Тирноқ қўймоқ. ■ Эшикнинг бир табақаси ғийқиллаб очилди. Кўнғизнуса мўйлов қўйган қора қош бир кишининг боши кўринди. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳар йили байрамда ясан-тусан қилиб, гажак қўйиб.. Бешариққа тушадиган Шоварди қизлари байрам кунларини ҳам эркаклар билан баб-баравар кетмон уриб, далада ўтказишди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

15 Йўлини очиб, бирор томонга, нарсага йўналтирмоқ, юбормоқ (сув, газ, буғ ва ш.к. ҳақида). *Экинларга сув қўймоқ.*

16 (фақат буыр.м. да) Тарк этмоқ, ташламоқ, тўхтатмоқ, барҳам бермоқ, йиғиштирмоқ. *Қўйинг шундай гапларни! Тўйга борсанг, тўйиб бор, ёмонлигингни қўйиб бор!* Мақол. *Ёз ёпинчиғингни қўйма, қиш – ўзинг биласан. Мақол. ■ Жинилигингни қўй, Мутал ака! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

17 Белгиламоқ, аниқламоқ (баҳо, нарх ва ш.к. ҳақида). *Баҳо қўймоқ. Диагноз қўймоқ. Арзон нарх қўймоқ. ■ Аъло ўқисам ҳам, ўқитувчимиз «яхши» қўйди. А. Қаҳҳор, Айб кимда?*

18 Ном, лақаб қўймоқ, номламоқ. *От қўймоқ. Сарлавҳа қўймоқ. ■ Нега бунга Читтак, деб лақаб қўйдиларинг? А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.*

19 ...деб билмоқ, ҳисобламоқ, фаҳмламоқ. *Ўзини юқори қўймоқ. ■ Отабек Уста*

Олимни жуда юқори даражага қўйгандек, унинг мажлиси билан ҳам анча енгиллашар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғаффор-жоннинг феъли маълум бўлгани учун кўп киши айбни Умрига қўйиб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

20 Бирор иш, вазифага тайинламоқ, белгиламоқ. *Навбатчи қўймоқ. Ёмондан қоровул қўйсанг, ёв етти бўлар.* Мақол. ■ *Шу йигит мени олиб келиб, МТСга қарашли чойхонага қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

21 Воситачи, вакил сифатида йўлламоқ, фойдаланмоқ. *Қизга совчи қўймоқ.* ■ *Бир кун ҳалиги судхўр мени бир савдогар ўртоғига сўратиб одам қўйибди.* Ф. Расул, Адолат. [Подшо:] -*Қизимни ўшанга бераман, халойиққа жарчи қўйинглар, — деди.* «Эртаклар». *Шу қишдан қолдирма, ўртага, албатта, бой тоғангни қўй.* Ойбек, Танланган асарлар.

22 Бирор нарсани ишга солмоқ, ҳаракатга келтирмоқ. *Патефон қўймоқ. Радио қўймоқ. Телевизор қўймоқ.* ■ [Йўлчи] *Катта ҳовлига терс бўлган камгак-панароқ жойда самовар қўйиш, ўтин ёриш билан машғул бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У ашулани «Кўча боғи»дан бошлади, овозини баралла қўйиб.. зўр илҳом билан айтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Али бор товушини қўйиб ашула қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

23 Намойиш қилмоқ, кўрсатмоқ. *Кино қўймоқ. Концерт қўймоқ. Томоша қўймоқ.* ■ *Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиغان автомобиль шу ерда [мақтаб саҳнида] картина қўйиб берар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

24 Қолдирмоқ; кейинга сурмоқ. *У сутнинг ярмини укасига қўйди.* Сигир емдан нишхўрт ҳам қўймабди. ■ *Ўзимизнинг Маллабой ака бир ўтирганда битта қўйни калла-почаси билан еб, терисини нонуштага қўяди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Сидиқжон] *Тўғон бошига боришни эртага қўйиб, кунни шу ерда ўтказди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

25 Муҳокама, мунозара ва ш.к. учун тақдим, таклиф қилмоқ. *Шиор қўймоқ. Масалани кун тартибига қўймоқ.* ■ *У яна Ойқиз олдига қатор-қатор сўроқлар қўйиб, ўқишга боришини қувватлагани учун чин*

дилдан ташаккур баён қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

26 Суртмоқ, суркамоқ. *Қошга ўсма қўймоқ. Ярага дори қўймоқ. Йод қўймоқ. Хина қўймоқ.* ■ *Сурма қўймай мунча ҳам, жоннон, қародир кўзларинг.* Муқимий. *Пешонангга бахт битган экан, болам. Бўйи бўйингга тенг, қоши-кўзи сурма қўйгандек қопқора.* П. Турсун, Ўқитувчи.

27 Бирор усулда, бирор восита билан урмоқ, туширмоқ, солмоқ. *Шапалоқ (тарсаки) билан қўйиб юбормоқ. Мушт қўймоқ.*

28 Бирор белги, ишора туширмоқ. *Сўроқ аломати қўймоқ. Икки нуқта қўймоқ. Қўл қўймоқ.*

29 Бирор ҳолатда тутмоқ, қолдирмоқ. *Бировни ёлғиз қўймоқ. Тинч қўймоқ. Бўш қўймоқ. Эркин қўймоқ. Холи қўймоқ.* ■ *Мана Йўлчибой. Тоғни урса, толқон қиладиган йигит. Қизимизни оч-яланғоч қўймасди.* Ойбек, Танланган асарлар.

30 (ж.к. билан) Дучор қилмоқ, йўлиқтирмоқ; қолдирмоқ. *Ташишга қўймоқ. Уятга қўймоқ. Хишлолатга қўймоқ.* ■ *Ўзим бир балодан зўрға қутулдим-у, домла мени яна балога қўймоқчи.* А. Қаҳҳор, Сароб.

31 (ч.к. билан) Бирор мақсад, иш-ҳаракат ва ш.к. дан қолдирмоқ. *Йўлдан қўймоқ. Машқдан қўймоқ. Чўмилишдан қўймоқ. Уйиндан қўймоқ.* ■ *Шоқосимни ишдан қўймаслик учун, у икки-уч минутда воқеани сўзлаб берди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёш қизни олганинг бир сари, энди буни ўқишдан қўйиб, курортга олиб кетаётганинг нимаси?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

32 Баъзи отларга бириқиб, қўшма феъл ҳосил қилади, мас., *бино қўймоқ, ихлос қўймоқ, йўл қўймоқ, кўнгиш қўймоқ, меҳр қўймоқ, танда қўймоқ, шарт қўймоқ, ўт қўймоқ, қадам қўймоқ.*

33 кўм. фл. өзф. Етакчи феъл билдирган ҳаракатнинг бажарилиши билан боғлиқ турли грамматик маъноларни ифодалайди. *Айтиб қўй. Билдириб қўй. Йўқотиб қўйма. Қараб қўйди. Кулиб қўйди. Айт-қўй. Келмайман-қўяман ва ш.к.* ■ *Уста Баҳром томоғини қириб, секин йўталиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йўлакда турган Ўзбек ойим дарвозадан мўралаб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эргаши ишни чатоқ қилиб қўйди-да.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

34 Бўлишсиз феълдан кейин бўлишсиз шаклда келиб, биринчи феълдан англашилган ҳаракатнинг бажарилмай қолмаслигини билдиради. *Мажлисларда, хусусий суҳбатларда қоридан сўз очган ҳар бир киши «Канизак билан Сидиқжон можароси»ни айтмасдан қўймас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бу чечак қирлари ўз бағрида сузиб борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бир ёстиққа бош қўймоқ қ. ёстиқ. Бўйнига қўймоқ қ. бўйин I. Гапни (ёки маслаҳатни) бир жойга қўймоқ қ. гап I. Отимни бошқа қўяман қ. от II. Тишини тишига қўймоқ қ. тиш I. Юзига оёқ қўймоқ қ. оёқ I. Ўзини қаерга қўйишни билмай Нима қиларини билмай қаттиқ изтироб чекиб, тоқатсизланиб. *Қўйинг, йиғламанг, амакингизнинг феъли ўзингизга маълум. Сизни эслаганда, ўзини қаёққа қўйишни билмай, хуноб бўлиб юргувчи эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўзини қўйгани жой тополмай айн. ўзини қаерга қўйишни билмай.** Фуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ўзини қўймоқ** Эркинлик ҳис этиб, яйраб-ёзилган ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатда ривожланмоқ, униб ўсмоқ. *Ҳали совуқдан қисилиб-бужмайган гавдалар энди ўзини қўйди, яйради.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳол-жонига қўймай (ёки қўлмасдан) қ. ҳол-жон.**

ҚЎЙПЕЧАК Печакгуллиларга мансуб, суғориладиган ерларда, адирларда ўсадиган, қўй-мол ейдиган бир йиллик ёввойи чирмовуқ ўт.

ҚЎЙТИКАН Мураккабгулдошларга мансуб, мевасининг усти майда тиканчалар билан қопланган бир йиллик ўсимлик. *Ўзбекистонда ғўза қўйтикани ва оддий қўйтикан турлари учрайди.* «ЎЗМЭ».

ҚЎЙФУРУШ Қўй олиб-сотувчи савдогар, қўйжаллоб. *Бозор касод.. қўйфуруш, асп-жаллоб, молфурушлар бўлса чўнтагига қўл урмайди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚЎЙХОНА Қўй боқиш учун белгиланган бино, жой; қўра.

ҚЎЙЧИ I Қўй асраб кўпайтириш ва қўй савдоси билан шуғулланувчи. *Қарқарага қатновчи бир қўйчи бой [Ўрозни] йилига саккиз*

сўмдан ёллаб, Тошкентга келтирган. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Қўй боқувчи чўпон; қўйчивон.

ҚЎЙЧИВОН I айн. қўйчи 2. *Қўйчивон кўп бўлса, қўй ҳаром ўлар.* Мақол.

2 Қўйчилик соҳасида ишловчи, қўй боқиш ва кўпайтириш билан шуғулланувчи чорвалор.

ҚЎЙЧИЛИК Чорвачиликнинг қўйларни урчитиш, кўпайтириш билан шуғулланувчи тармоғи. *Қўйчиликни ривожлантириш. Қўйчилик фермаси. Қўйчилик мутахассиси.*

ҚЎЛ I Одамнинг бармоқ учларидан елкасигача бўлган қисми, аъзоси. *Бақувват қўллар. Қўлни олдинга чўзмоқ. Икки қўлни юқори кўтармоқ. Қўл кучи. Бош қашигани ҳам қўлим тегмайди.* ■ *Йўлчи.. иккинчи қўли билан Қора Аҳмаднинг бир қўлини орқага қайирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шу аъзонинг билакдан бармоқлар учигача бўлган қисми; панжа. *Қўл билан силамоқ. Қўл билан ушламоқ.* ■ *Йўлдош орқадан аста келиб, Элмуроднинг кўзини икки қўли билан бекитди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Қози домла қўлларини ювиб туриб, дастурхонга кўз югуртирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Иш-меҳнат бажарувчи аъзо (восита) сифатида. *Қўлим банд.* ■ *Мен бу мол-дунёни, ер-сувени қўлим билан топган эмасман, ақлим билан топганман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Отабек билан бирга Тошкент тушиб, ўз қўллари билан тўйишимизни ўтказишимизга ишониб Юсуфбек ҳожси.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қўли тегмайди Бирор ишни бажаришга вақти йўқ; қўли банд, иш билан банд.

4 с.т. Ҳайвонларнинг олдинги оёқлари. *Қўйнинг қўли ва сони. Қўл гўшти.*

5 с.т. Бармоқ. *Ўрта қўл. Беш қўл бара-вар эмас.* Мақол.

Икки қўлини бурнига суқиб (ёки тиқиб) қ. бурун I.

6 Ҳар кимнинг ўзига хос ёзув усули, услуги, ёзуви, хати ва унинг ифодаси. *Қутидор қизининг мақсадига тушуниб, икки турли қўлни дарров пайқаб олди: -Виждонсиз, иблис, - деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *[Низомиддинов:] Хат билмайдиган оғзаки гувоҳлар ҳам бор, ёзиб берай десам, ҳамма аризалар бир одамнинг қўли билан ёзилган, деган шубҳа бўлмасин..* С. Аҳмад, Ҳукм.

7 Имзо. Дололатномага қўл қўймоқ. *Шартномага қўл қўймоқ.* ■ Хўжабеков — раис, Саидғози.. бир кичкина одам.. Барча хужжатларда Хўжабековнинг қўли. С. Анорбоев, Оқсой. *Омборчи:* -Бўта қўл қўймаган қоғозни қоғоз демайман, — деб катта кетворди. С. Аҳмад, Хукм.

8 Ҳар кимнинг ўзига хос иш усули, услуби, иши, хатти-ҳаракати; шуни акс эттирувчи ифода. *Ҳовлини ўраб турган деворлар ҳам янгидан урилган, ичкарасидан ҳаммаси ганч билан сувалган. Ҳамма ёқда акасининг қўли кўринади.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

9 Имкон, имконият.

Қаёққа қўл узатса етади Имкониятга эга, имконияти катта. **Қўли баланд** айн. **қўли узун**. **Қўли калта** (ёки **қисқа**) Имконияти кам, чеklangан, қарбни етмайдиган. [*Дадажон ака:*] *Ўйлаб қарасам, дўпни тор экан. Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан.* И. Раҳим, Ихлос. **Қўли узун** Ҳар қандай нарсага етишиш, эришиш имкони бор, шундай қудратга эга. *Унинг қўли узун эди, давлатнинг бир қисмини дадасидан, укасидан яширин ишлатиб, холис ўзига қарашли катта бир бойлик орттирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қўлидан келади** Бирор ишни амалга ошириш учун имконияти, ҳуқуқи бор, куч-қуввати етади, бирор ишни қила, бажара олади. *У [Нури] жуда дадил ва айёр қиз. Унинг қўлидан ҳар қандай иш келади.* Ойбек, Танланган асарлар.

10 (3-ш. эгалик ҳамда ж.к. ва ў.-п. к. шаклида қўм. ваз.: **қўлига**, **қўлида**) Ихтиёрига, измига; ихтиёрида, измида. *Киши хурмати ўз қўлида.* Мақол. ■ [*Кумуш*] *Бу уйдан чиқиб кетишни, бир-икки ойлаб Отабекни Зайнаб қўлига топшириб қўйишни яна мувофиқ кўрмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Агарда хон кўтариш менинг қўлимда бўлса эди, хон қилиб Отабекни кўтарар эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Беш қўлини оғзига урмоқ (ёки **тиқмоқ**) қ. **беш 1**. Гаҳ деса (ёки **деганда**) **қўлга кўнадиган қилиб олмоқ** қ. **гаҳ**. **Ёлғиз** (ёки **якка**) **қўл** қ. ёлғизқўл. **Кўнглига** (ёки **юрагига**, **кўксига**, **қўлтиғига**, **қўйнига**) **қўл солиб кўрмоқ** Бировнинг фикри ёки ички сирини билиш мақсадида турли гаплар айтмоқ, шу мақсадда гапга солмоқ. *Уктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди.* Ойбек, О.в. шабадалар. **Оёғи**

олти(та), қўли етти(та) қ. **оёқ 1**. **Оёғини қўлга олиб қ. оёқ 1**. **Чап** (ёки **сўл**) **қўл** Чап томон; чап, сўл. *Чап қўлга юрмоқ. Чап қўлдаги кўча.* **Ўнг қўл 1** ўнг томон; ўнг. *Ўнг қўлга бурилмоқ. Ўнг қўлдаги уй. Ўнг қўлдан машина келиб қолди.* ■ -Қаёққа юрамиз, — деди Сидиқжон қайрилиб, унинг кўзига қараб. -Ўнг қўлга, — деди хотин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) энг яқин, ишончли ёрдамчи. *Бу киши Азизбекнинг амири лашкари ва ўнг қўли бўлган Райимбек додхоҳ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўл бермоқ** Бировга ихлос қўймоқ, уни пир деб танимоқ. *Бир кун Марғилондан бир эшон келди. Бойимиз ўша кишига қўл берган экан, яъни ўша кишининг муриди экан.* И. Раҳим, Ихлос. **Қўл келмоқ** Қулай, мос, кўнгилдагидек бўлиб тушмоқ. *Ерни бегона ўтлардан тозалашда қўл келадиган асбоб.* ■ **Далабон қаттиқ тринкадан беш-олти метр оламан.** *Уларга жудаям қўл келади.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. **Қўл кўтармоқ 1** розилик, хоҳиш ёки овоз бериш ишораси сифатида қўлини юқорига кўтармоқ. «*Кимда-ким Нуъмон ҳожи Қаландаров.. бу ердан бадарға қилинсин деса, қўлини кўтарсин.* Ҳамма баравар қўл кўтарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) таслим бўлмоқ. *Қуршовга олинган душман қисмлари қаршилиқни тўхтатиб, қўл кўтардилар;* 3) кўчма бировни уриш, зарба бериш учун хезланмоқ. *Нега соҳибкорга қўл кўтардинг? Кучинени қаерга қўйишни билмаяпсанми?* Ж. Шарипов, Хоразм. **Қўл силтамоқ** қ. **силтамоқ**. **Қўл тегизмоқ** (ёки **урмоқ**) 1) фақат бўлишсиз шаклда: **қўл тегизмаслик** Ҳатто истеъмол учун олмаслик. *Овқатга ҳеч ким қўл урмади;* 2) бирор ишга киришмоқ, тутинмоқ, уринмоқ. *У [Муҳаммад] қайси ишга қўл урса, уни удалай олар.. эди.* М. Осим, Сеҳрли сўз. **Қўл учида ёки қўл учи билан 1** астойдил эмас, истаристамас; шунчаки, юзаки. *Доктор уни қўл учидagina кўрди, дори бермади, тайинли бир гап ҳам айтмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *У [Холмат] Тўрахоновдан ҳақиқий ёрдам кутган.. Фақат баландпарвоз сўзлар эшитди ва [тўғонни] пала-партиш, қўл учида қуришга даъват қилинди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин; 2) қийинчилик билан, зўрға, аранг. *Бу қандай гап ахир, ўзим қўл учида тирикчилик қиламан-у, сенинг учун шу кунимдан ҳам айрилайми?* Ҳ. Шамс,

Оқпадар. **Кўл ювмоқ** *айн.* кўлни ювиб, кўлтиққа тикмоқ (ёки урмоқ). **Кўлга олмоқ** 1) пора бериш, алдаш ва ш.к. йўллар билан ўзига мойил қилмоқ. *Хумпарнинг оғзи-бурнини мойлаб, кўлга олиб бўлмасмикин?* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ушлаб, тутиб олмоқ, асир олмоқ, банди қилмоқ, қамамоқ. *Мухторхонни Афғонистон чегарасида кўлга олибдилар.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Кўлга тушмоқ** 1) айби, жиноий иши ошкор бўлиб тугилмоқ. *Гап тарқади: биров тилмоч Ҳоким тўранинг хотини билан кўлга тушиб қопти, деса, яна биров тилмоч Ҳоким тўранинг қоровули билан кўлга тушиб қопти, деяр эди.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) фириб ёмоқ. *Кўлга тушибсан, сени роса лақиллатишибди. Кўли бормайди* Истаги, хоҳиши йўқ; ҳафсаласи йўқ. *Тутни кесишга кўлим бормаяпти. ■ Мол кетди – жон кетди, ишга ҳам кўлим бормайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Кўли очик ёки очик кўл** Ҳеч нарсани аямайдиган, сахий. *Кўли очикнинг йўли очик.* Мақол. **Кўли эгри** Ўғри. **Кўли юпқа** Камбағал, қашшоқ. *Уша кунлари Малоҳат ая яшаётган қишлоқдан етмиш чақирим нарида кўли юпқароқ бир кишининг хонадонига олов тутташиб ёниб кетибди.* Газетадан. **Кўли қичиди қ. қичимоқ.** **Кўли кўлига тегмаслик** Ниҳоятда тез, чаққон ҳаракат қилмоқ, тез ишламоқ. **Кўлини совуқ сувга урмайди** Ҳеч иш қилмайди. *Нусратилла рўзғорда кўлини совуқ сувга урмайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Кўлини бигиз қилмоқ** *айн.* бармоқни бигиз қилмоқ қ. **бармоқ 1.** **Кўлни ювиб, кўлтиққа тикмоқ** (ёки урмоқ) Бирор нарсдан ҳафсаласи пир бўлиб, ихлоси қайтиб, уни тарк этмоқ, ундан юз ўтирмоқ, воз кечмоқ, қайтмоқ. *Баъзилари ғайратлари бекорга кетаётганини кўриб, кўлларини ювиб, кўлтиққа урдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Кўлни кўлга бермоқ** Бирор соҳада баҳамжихат бўлмоқ, ўзаро бирлашмоқ. *Кўлни кўлга бериб ишламоқ. ■ Қадрдон далалар, меҳнат тонгида Кўлни кўлга берар икки бахтли ёш.* Ғайратий. **Ҳаром кўл** Бировнинг ҳақидан ҳазар қилмайдиган, нопок (одам ҳақида). *Қаердаки ҳаром кўл бор, у ерда баракат йўқ.* Ойбек, О.в. шабадалар.

КўЛАНСА 1 Ёқимсиз ҳид тарқатадиган; сассиқ, бадбўй. *Кўланса ҳид. ■ Мингбоши яқтак барларини очиб ташлаб, елтина*

бошлади. Семиз баданидан кўланса тер ҳиди анқир эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бадбўй ҳид. *Йўлчи қуруқ наमतга ётиб, устига кўрпача ёнди. Кўрпачадан зах ҳиди билан от шиптирининг кўлансаси димоққа урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бадбўй ҳидли. *Бу хона ҳам нимқоронғи ва кўланса эди.* «Ёшлик».

4 *кўчма* Кўпол; ёқимсиз (гап, муомала ҳақида). *Мунча ҳам кўланса одам экансиз. Дўқини қаранг-а!* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Юрса ҳам, турса ҳам, хаёлида унинг [Қодирқулнинг] кўланса гапи..* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

КўЛАНСИМОҚ кам кўлл. Кўланса ҳид тарқатмоқ, сасимоқ. *Ҳар хил миллат матрослари.. ширатхоналар сассиғи билан кўлансиб ётган Истамбулда кун сайин разолат тубига чўкиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КўЛАНТАЁҚ *рвш.* Оёққа пайтава ўрамасдан ёки пайпоқ киймасдан. *У шошилиб этигини кўлантаёқ кийиб чиққан экан, уйнинг орқасига ўтмаёқ оёғи совуқ еди.* «Гулдаста».

КўЛБОЛА 1 Кўлда қилинган, тайёрланган. *Махсум тегирмон паррагига кўбола динамосини кўндириб, ундан чойхона сўрисига.. чинор шохига сим тортиб, лампочка илди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Олма тагидаги кўбола курсига бориб ўтирдилар.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Ҳафсала билан (ўз кўли билан) тайёрланган, пиширилган. *Бугун стипендия олишгани учун икки ўртоқ кўбола ош қилишмоқчи бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

КўЛБОҒ Болани (чақалоқни) бешикка белашда икки кўлини ёнига қилиб, биллаклари ва қорин устидан тортиб боғланадиган энли боғич. *Кўлбоғларим тортасан зич, Қон юришмас жисмимда ҳеч, Қолдим қуриб худди хивчи.. «Муштум».* Бизнинг кўлбоғ, гаврапўш, сумак, тувак ҳам қовуслик бешик.. Чустий.

КўЛДОШ 1 Ҳар ишда бирга бўлувчи, ёрдам кўлини чўзувчи; кўмакдош. *Яхши билан бўлсанг йўлдош, оғир ишинга у кўлдош* Мақол. ■ *Бу ерда унинг кўлдошлари – Онахон, Ҳожияхон, Рузвон хола сингари кўмакчилари бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Кўлдош (эркаклар исми).

КҮЛЁЗМА 1 Илмий, бадий, тарихий ва ш.к. асарнинг қўлда ёзилган ёки ёзув машинкасида ёзилган, компьютерда кўчирилган матни, нусхаси. *Ниҳоят, Йигитали июннинг бошларида тугатган кўлёмасини раҳбари олдига олиб бориб, ўқиб бериб, домлани хурсанд қилди. Д. Нурий, Осмон устунни. Машҳур хаттотлар катта пуллар эвазига кўчирган.. бу кўлёмза китобларнинг ҳар бири неча динор туришини.. Қосимбек ҳам билар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Қўлда ёзилиб, китоб шаклига келтирилган асар; ёзма ёдгорлик (19-аср ўрталаригача, яъни матбаачилик пайдо бўлгунча).

3 Ноширликда: муаллиф томонидан нашриётга тақдим этилган матн. *Санобар машинкасида Алихоннинг кўлёмасини кўчириб ўтирган эди, эшик тақиллаб қолди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

КҮЛЛАБ 1 Кўлламоқ фл. рвдш. *Фаолияти давомида шу усулни кўллаб, яхши натижаларга эришди.*

2 рви. (бир ёки икки сўзи билан: бир кўллаб, икки кўллаб) Кўлини ишга солиб, кўли билан. *Мақсуда лампани кўтариб, уйга кирди-да, қозикда илиғлиқ турган камзулнинг чўнтагидан буклоғлик хатни олиб, бир кўллаб силтади. С. Зуннунова, Олов. Домла Ниёз ёрлигини тугатиб, қоғозни манглайига кўтарди ва икки кўллаб Худоёрга узатди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

Икки (ёки кўш) кўллаб Мамнуният билан, жон деб. *Турдивой халфа.. шу жойни «икки кўллаб инъом қилгани» тўғрисида маълумот берди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

КҮЛЛАБ-ҚУВВАТЛАМОҚ айн. **қувватламоқ 1.** *Маданият ва санъат мутасаддилари, бу ишга маъсул этиб тайинланганлар ва ҳомийлар бадий ҳаваскорлик ҳаракатини кўллаб-қувватлаётган жойларда иш кўнгилдагидай бормоқда. Газетадан.*

КҮЛЛАБ-КҮЛТИҚЛАМОҚ айн. **кўллаб-қувватламоқ.**

КҮЛЛАМОҚ 1 Ёқламоқ, қувватламоқ, ёрдам, кўмак, мадад бермоқ. *Ҳақ ишни халқ кўллар. Мақол. ■ Аёллар ўтмишдан ҳаммадан кўп зулм кўрган, ҳаммадан кўп жаҳолатда қолган. Уларни хурмат қилишимиз, кўлашимиз, суяшимиз керак. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Татбиқ этмоқ, ишлатмоқ. *Ишда янги методларни кўлламоқ. Суғоришининг янги системасини кўлламоқ. ■ [Салимбойвачча] Аттотлик растасида.. заҳар сотиб оларкан, буни қачон ва қандай кўллашни асло ўйлагани йўқ эди. Ойбек, Танланган асарлар. Жавод Кўчиев унумсиз ерларда «Малик»даги тажрибаларини кўллади. «Ўзбекистон кўриқлари».*

КҮЛЛАНМА Бирор иш, ўқиш, ўқитишда фойдаланиладиган, йўл-йўриқ кўрсатадиган ёзма манба. *Ўртоқ Мўминовнинг диалектик материализм бўйича қилган ишлари ва бу соҳада биринчи бўлиб ўзбек тилида ёрдамчи кўлланма ёзганлиги ҳам маълум. «ЎТА». То шу кунгача олий ўқув юртларининг филология факультетлари учун «Ҳозирги замон ўзбек тили» курсидан мақбул бир кўлланма йўқ эди. «ЎТА».*

КҮЛЛАШМОҚ 1 Кўлламоқ фл. бирг. н. *Хўжа уруғлари «ўз авлодимиз» дейишиб, Тожибойни кўллашади. П. Турсун, Ўқитувчи. Улар бир-бирларини кўллашади: ясовулбошини — қозикалон, қозикалонни — хон. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Бир-бирининг кўлини ушлаб, қоп ва ш.к. нинг белидан олиб, иккинчи бўш кўли билан остидан ушлаб кўтармоқ. *Қопларни кўллашиб, машинага ортмоқ. ■ Эркабой ва мўйловдор йигит кўллашиб, Саиднинг елкасига харсангтош кўйишди. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.*

КҮЛЛИ Кўли бўлган, кўли бор. *Бир кўлли одам.*

Ёлғиз кўлли Ёрдамчиси, дастёри йўқ. **Қаттиқ кўлли** Қарамоғидаги одамларни қаттиқ ушлайдиган, талабчан. *Қаттиқ кўлли раҳбар. ■ [Ўқтам] Кўринишда ювош, юмшоқ, лекин чоғи келганда ғоят.. қаттиқ кўлли, иродали экани сезилган секретарга, жуда яқин одамдек, сирдошдек, узоқ тикилди. Ойбек, О.в. шабадалар. Кўлли бўлмоқ* Эғали бўлмоқ, кўлма-кўл бўлиб кетмоқ. *Китоб кўлли бўлиб кетганга ўхшайди.*

КҮЛЛИ-ОЁҚЛИ айн. **кўл-оёқли.** *Кексалар тили билан айтганда, Қизлархон кўлли-оёқли қиз бўлиб, уй ишини ҳам, ўқишини ҳам баравар уддалайди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.*

КҮЛМА-КҮЛ рви. **1** Бир одам кўлидан бошқаси кўлига. *Юзлаб кишилар кўлма-кўл челақ узатиб, майдон ўртасидаги ҳовуздан*

олинган сув билан китоб хонасига тушган ўтни ўчиришга уринар эдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 Бир кишидан бошқа кишига, бир кишининг ихтиёридан бошқа киши ихтиёрига. *Китоб қўлма-қўл бўлиб кетди.* ■ «Иштирокиюн»нинг шу бир нусхаси.. *ката-кичик тоғ қишлоқлари бўйлаб қўлма-қўл юрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Қўлма-қўл юрувчи бу ўйинчоқ қизингиз ким-у, сиздек бир меҳрибон онани қон йиғлатган ким?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎЛ-ОЁҚ 1 Қўл ва оёқ(лар). *Қўл-оёғим бутун.*

2 кўчма кам қўл. Дастёр. Семиз одам мўйсафиднинг гапини маъқуллади: *-Зарари тегса, бир бурда нон билан ярим коса ошга тегасди. Бундай болалар бир хонадонга қўл-оёқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎЛ-ОЁҚЛИ Ҳар қандай ишни тез ва чаққон бажарадиган, оёқ-қўли чаққон; эпчил. *Мана, мен ҳам қўл-оёқли келинимдан ажраб утирибман-ку. Ажалга даво йўқ, бону.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ҚЎЛСИЗ 1 Қўли йўқ. *-Оёқсиз, қўлсиз қолса ҳам майли эди, — деди Ҳошимжон йиғлаб ва укасининг қони суртилган милтиққа тикиларкан.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қўли ишламайдиган, шол. *У қўлсиз бўлиб ётибди.*

3 кўчма кам қўл. Ёрдамчисиз, дастёрсиз.

ҚЎЛТИҚ 1 1 Қўлнинг елка билан туташган ерида ҳосил бўлган бурчак, қўл ости. *Қўлтиғи терлайдиган одам. Бир қўлтиққа икки тарвуз сиғмас.* Мақол. ■ *Қиз сумкасини қўлтиғига суқиб, ичкаридан чиқди.* С. Аҳмад, Мўтти. *У далани айланганда, қўлтиғидан эски сариқ чарм папкасини қўймасди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Кейин ўғлининг қўлтиғидан олиб, бир четга тортди: -Булар билан тенг бўлманг, ўғлим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен дарров қўлтиғидан кўтариб, устидаги чанг-тўзонларни қоққан бўлдим.* Ойдин, Болалик уйда гийбат йўқ.

2 Кийимнинг шу жойга тўғри келади-ган, шу жойни беркитиб турадиган қисми. *Кўйлакнинг қўлтиғи. Пальтонинг қўлтиғи. Тўннинг қўлтиғи сўклибди.*

Қўлтиғига кирмоқ 1) қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ. *Касал бўлиб қолсам, ни-*

ма бўлади?.. Қўлтиғимга ким киради? Акам бўлмаса, укам бўлмаса. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) бировнинг ишончини қозониб, унинг пинжига кирмоқ. [*Олахўжа:*] *Энди, бу билан ҳазил қилма, каттароғини «ака» де, қўлтиғига кир, кичикроғини «ука» де, деб ўргатадиган бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўлтиғига сув пуркамоқ** Бировга қарши оёқлангирмоқ, гижгижламоқ. *Эшоннинг хотинини кимдир тезляпти, кимлардир қўлтиғига сув пуркапти.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қўлтиғидан кўтармоқ (ёки суямоқ)** Қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ. *Тағин мен, Бобоқулнинг ўғли, қўлтиғидан суяйдиган азамат бўлиб қолибди, деб қувониб юрибман-а!* С. Анорбоев, Оқсой. **Тарвузи қўлтиғидан тушмоқ қ. тарвуз.**

ҚЎЛТИҚ 11 геогр. Океан, денгиз ва қўлларнинг қуруқлик ичкарасига кириб турган ва асосий ҳавза билан сув алмашиб турадиган қисми; кўрфаз.

ҚЎЛТИҚБАРДОР 1 кам қўл. Ногирон, бетоб ёки шикаст топган кишини қўлтиқлаб, суяб олган киши.

2 кўчма Ёрдамчи, қўллаб-қувватловчи одам. *Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқи муллавачча эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚЎЛТИҚЛАМОҚ 1 Қўлтиғига қисиб тутмоқ, қўлтиғига жойлаб кўтармоқ, қўлтиққа урмоқ. *Роҳила плакатларни қўлтиқлаб, секин нари кетди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бозоров тугунчасини қўлтиқлаб, тебраниб, машинага интилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирга юриш ёки суяб ёрдам бериш мақсадида бировнинг қўлтиғидан, юқори билагидан тутмоқ. *Фотима билан Сора рус тилидан таълим берган Антонина Анатольевнани икки томондан қўлтиқлаб, энг олдинда, жадал борадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Йўлчи*] *Чиройли саман отнинг жилловини тутиб, эгасини қўлтиқлаб, ерга туширди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отабола уни қўлтиқлаб кўтардилар.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 кўчма Моддий ёки маънавий ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, қўллаб-қувватламоқ. **Ўпкасини қўлтиқламоқ қ. ўпка 1.**

ҚЎЛТИҚЛАТМОҚ Қўлтиқламоқ 1, 2 фл. орт. н. *Худайчи бир йиғитга тўн қўлтиқлатиб.. мудофелар ёнига чиқди.* А. Қодирий,

Ўтган кунлар. *Менга чўтни қўлтиқлатиб олдилар, орқаларидан эргашиб юрдим.* Ф. Гулом, Шум бола.

ҚЎЛТИҚЛАШМОҚ Қўлтиқламоқ фл. бирг. н. *Беморни қўлтиқлашиб турғизишди. Қўлтиқлашиб юрмоқ.*

ҚЎЛТИҚТАЁҚ 1 Оёғи хаста ёки ногирон кишилар қўлтиғига тираб, таяниб юрадиган, юқори қисми қўлтиққа қўйиш учун мосланган махсус ҳасса. *Қўлтиқтаёқ билан юрмоқ.* ■ *Икромжон.. судралиб бориб, қўлтиқтаёғини олди-да, чайқала-чайқала олдинга кетаверди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Суянчиқ, таянчиқ; ҳимоячи. *Бировга қўлтиқтаёқ бўлмоқ.*

ҚЎЛТИҚТУМОР Заргарлик буюми; аёлларнинг елкадан ошириб, қўлтиқ остидан ўтказиб тақиладиган тақинчоғи.

ҚЎЛҚАНОТ фольк. Айрилмас дўст, биродар. *Алтомиш айтди: -Дўстим Шомурот. Икковимиз фарзанд кўрсак, ўғил бўлса, қўлқанот бўлсин, бирови ўғил, бирови қиз бўлса, қуда бўламиз.* «Ёдгор».

ҚЎЛҚОП 1 Қўлни совуқдан, кир бўлишдан, зарарланишдан сақлаш учун қўлга кийиладиган буюм. *Чарм қўлқоп. Қўлқоп тўқимоқ.* ■ *Онахон эри.. Собиржоннинг қорамойга ботиб, ярқираб кетган қўлқопи билан шимини гўё роҳат қилиб ювар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 спорт. Бокс тушганда, қўлга кийиб олинadиган махсус буюм. *Тренер менга қўлқоп бераёттиб: -Юрагингни сақла! — деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎМ Туяга, от-уловга юк ортиш учун кигизни ўраб ва икки буклаб боғлаб, эгар ўрнига уриладиган мослама.

ҚЎМИТА [«комитет» с. га қаранг] **1** Махсус тадбирларни ўтказиш ёки бирон-бир соҳага раҳбарликни амалга ошириш учун тузиладиган давлат органи (қ. **комитет 1**). *Ўзбекистон Республикаси Хотин-қизлар қўмитаси.* ■ *Унда [мажлисда] лойиҳа иштирокчилари, тегишли вазирлик, идора, қўмита ва нодавлат ташкилотларнинг масъул ходимлари қатнашди.* Газетадан. *Кенгаш авзолари.. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси қўмиталарининг таркиби тўғрисидаги таклифларни тингладилар..* Газетадан.

2 Сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари ва б. да сайлаб қўйиладиган коллегиял раҳбар орган (қ. **комитет 2**). *Партия*

марказий қўмитаси. Касаба уюшмаси қўмитаси.

ҚЎМИҚЛАР Доғистон Республикасида яшовчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ, қўмиқ халқи.

ҚЎМЛАМОҚ Туяга қўм, эгар урмоқ, туяни эгарламоқ.

От отлаб, туя қўмлаб Катта қийинчиликлар билан, зўрға, аранг. *Марғилон деган юртдан от отлаб, туя қўмлаб кел эмиш-да, бир ойга турмай кет эмиш!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎМОНДОН [«комендант» с. га қаранг] **1** Йирик ҳарбий қисм ёки қўшин бошлиғи, командири. *Бош қўмондон.* ■ *Чернецов армия қўмондони генерал-лейтенант Погдиннинг штаб-квартирасига Юрьевдан кейин кирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Подшо Кимсанни ўз аскарларига қўмондон қилиб тайинлаб, унга ўнг ёнидан жой ҳада қилди.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан.

2 эск. Умуман, ҳар қандай командир.

ҚЎМОНДОНЛИК 1 Қўмондон иши, вазифаси. *Қўмондонлик қилмоқ.*

2 Қўшинга раҳбарлик қилувчи орган ва ундаги кишилар мажмуи. *Немис қўмондонлиги артиллерия ва авиация ҳужумидан кейин танкларни ишга солди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *[Краснов] Бундан кейинги ҳаракат ҳақида қўмондонлик йўл кўрсатгунча куттишга.. қарор қилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚЎМСАМОҚ Бирор кимса ёки нарсани эслаб, соғиниб, уни кўришга, унга етишга орзуманд бўлмоқ. *Онани қўмсамоқ. Ватанни қўмсамоқ.* ■ *Эри билан қўлтиқлашиб ўтса барнолар, Раҳматлик чолгинамни қўмсаб йиғлайман.* Ф. Гулом. *Киши қаригандан кейин киндик қони тўкилган жойини қўмсаб қоларкан.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

ҚЎМСАШ 1 Қўмсамоқ фл. ҳар. н. *Юртни қўмсаш.*

2 Ўз ватани, туғилган юрти, яқин кишиси ва ш.к. дан умрбод ёки вақтинча ажралган, узоқликда бўлган кишиларда юз берадиган руҳий ҳолат.

ҚЎНАЛҒА Тураржой, бошпана бўлиб хизмат қилган (қиладиган) жой; макон, манзил (яна қ. **қўним 1**, **қўнолға 2**). *Даштларда, йўл бўйларида бундай қўналғаларнинг қолдиқлари сақланиб қолганлигига кўзингиз тушгандир.* М. Сатторов, Ўзбек удумлари.

КЎНАРЛИ Кўнса, тўхтаб дам олса бўладиган. *Наби полвон ва бошқа ўзига тинчроқ кишиларнинг ҳовлилари меҳмон кўнарли бир ҳолга келтирилган.* С. Айний, Қуллар.

КЎНДИРИЛМОҚ Кўндирмоқ фл. мажж. н. Самолёт ерга кўндирилди. ■ Қор куралди, ерга тахта ётқизилди, устига чодир капалар, җора уйлар кўндирилди. Ойдин, Мардлик — мангулик. Ниҳоят, шам келиб токчага кўндирилгач, уста Олим сукунатдан бош кўтариб, қутидорга қаради. А. Қодирӣ, Утган кунлар.

КЎНДИРМОҚ 1 Кўнмоқ фл. орт. н. Кушни қўлга кўндирмоқ. Самолётни ерга кўндирмоқ. У кийимига гард кўндирмайди. ■ Вақт-бевақт бировнига бир меҳмон келса, отини ушлаб, жой бор бўлса, кўнглини хушлаб жўнатса, бул одам сахий, агарда жойи бор туриб, «жой йўқ», деб кўндирмай жўнатса, бул одам бахил. «Алпомиш».

2 кўчма Киймоқ (асосан бош кийими ҳақида). Бошига дакана кўндирмоқ. ■ Қиз силлик, текис ўрилган узун, кўркам, ипакдай майин қўш кокилини бир-бир қўлга олиб кўрди.. кейин янги чуст дўппини бошига кўндириб, ҳовлига чиқди. Ойбек, О.в. шабадалар.

3 Курмоқ, тикмоқ, тикламоқ. Полизга қапа кўндирмоқ. ■ Тахт ясаб, кўндирди пўлатдан кўрғон. «Ширин билан Шакар».

Гап кўндирмоқ Билимдонлик, маҳмадоналик қилиб, керак бўлса-бўлмаса, бирор гап айтмоқ. *Оғзингдан бир гап чиқса, у ўнни кўндиради.*

КЎНДОҚ 1 Милтиқ, автомат, қўл пулемёти ва ш.к. қурооларнинг барча қисмларини тутиб турадиган ва отганда елкага тираб туриладиган қисми. *Милтиқнинг кўндоғи.* ■ Қорабоев автомат кўндоғи билан офицернинг бошига шундай урдики, автомат кўндоғи ҳам синиб учиб кетди. А. Раҳмат, Эллиқ бир баҳодир.

2 Қушлар тунаши учун ўрнатилган дор, кўноқ; умуман, қушлар кўниб дам оладиган, тунайдиган жой; кўнолға. *Бола, тонг отмай, товўқлар кўндоқларидан тушмай, яна ишга тушар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар икки қуш ҳам овқатга кўндоқдан туриб сипоҳгарчилик билан бир кўзлаб қаради-да, юзини чиртта ўгириб олди.* Ф. Фулом, Шум бола.

3 Кўмиш учун дасталаб боғланган ток. Токларни кўндоқ қилмоқ.

4 этн. Чақалоқнинг бешикка беланишгача бўлган, чарвисимон мойдан ҳали тоза бўлмаган даври ва шу даврда чақалоқ ўраладиган махсус йўргак.

Кўндоқда теккан касал (ёки дард, феъл) Ёшлиқдан қолган одат, эски одат, азалий, эски камчилик, иллат, нуқсон. [*Тоҳир:*] *Бу сизга кўндоқда теккан дард!* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

КЎНДОҚЛАМОҚ 1 Токларни кўмиш учун дасталаб боғламоқ.

2 кам қўлл. айн. йўргакламоқ.

КЎНЖ Этик, маҳси ва ш.к. оёқ кийимларининг болдирни, иликни ўраб турадиган юқори қисми. *Кўнжи узун этик. Кўнжи баланд ботинка.* ■ *Турсунбой қизил этигининг кўнжини болдирга бурма қилиб тушириб.. олган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қори этигининг кўнжидан дандон сопли пичоғини олиб, Ўрмонжонга берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КЎНЖЛИ Кўнжи бор; кўнжи узун, кўнжи баланд. *Кирза кўнжли этик. Кўнж-ли калиш.* ■ *Эски беқасам тўн, қизил кўнж-ли этик кийган бир йигит катта хокандозда ўчоққа чўғ келтириб солди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎНИМ 1 Кўниш ёки туриш жойи, манзил. *Ёғин тиниб, мўйтанлар овули билан қирдаги қиётлар кўними орасига сўқмоқ йўллар тушди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қисаси.

Кўним топмоқ Муқим ўрнашиб, туриб қолмоқ. *Қосим бир идорада икки-уч ой ишлаб, иккинчи идорага кирар, у ерда ҳам кўним топмай, чиқиб кетар эди.* Х. Нуъмон, Фасллар.

2 Хатти-ҳаракатсиз, тинч ҳолат; тиним, тинчлик. *Колхоз раисиди кўним йўқ, машина олинг, Комилжон.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Кўними йўқ капалак гулдан гулга кўнади.* Т. Йўллош.

КЎНИМЛИК кам қўлл. Кўниб, дам олиб ўтишга тўғри келадиган масофа бирлиги. *Оломон отда икки кўнимлик масофани босиб, кечга яқин хушҳаво бир манзилга тушди.* Ойбек, Навоий.

КЎНИМСИЗ Бир ерда узоқ, муқим тўхтамайдиған; беқарор, бардошсиз. *Кўнимсиз одам.* ■ *Ҳеч ким қушларнинг ичиди энг кўнимсизу, беқарори читтакнинг бу қилиғи*

тўғрисида аниқ бир нарса деёлмайди. А. Қаҳ-
ҳор, Қанотсиз читтак.

ҚҰНИМСИЗЛИК Ишдан ишга, жойдан
жойга кўчиб юриш; шундай хатти-ҳаракат,
одат. *Кадрларнинг қўнимсизлигига барҳам
бермоқ.*

ҚҰНИШ 1 **Қўнмоқ** фл. ҳар. н. *Бугдой қип-
қизариб пишган, поляригача қовдек қову-
рилган эди.. қушларнинг қўниши ёки чўқиши
билан чарсиллаб синиб тушар эди. С. Айний,
Қуллар. Уй бекаси бу ерда қўнишлари мум-
кинлигини самимий билдиргач, улар қандай-
дир иккиланиш билан бир-бирларига қараш-
ди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

Қўниш топмоқ айн. қўним топмоқ қ.
қўним 1.

2 айн. қўним 1. «Элга эл қўшилса — дав-
лат, элдан эл кетса — меҳнат», деган гап
бор. Бир борайлик, танишиб, қўниш қутли
бўлсин қилайлик. «Ёдгор».

3 махс. Чорва молларни боқувдан ке-
йин дам олдирадиган, тунатиладиган жой.
*Сувонжон кечки пайт сурувни қўнишига ҳай-
даб келди. С. Анорбоев, Оқсой.*

Ой қаерда(н) қўниш берар экан Иш,
ҳодиса ва ш.к. нима билан тугар экан;
оқибати нима бўлар экан. *Қани, [сув] ёқа-
лаб турайлик-чи, ой қаердан қўниш берар
экан. Ойнинг қаерда қўниш беришини билмай
қолдим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҚўНИШМОҚ 1 **Қўнмоқ** фл. бирг. н. *Меҳ-
монлар қаерга қўнишди?*

2 **Жунжикмоқ.** *Фулом ака қўнишиб ўтир-
ганича ухлаётган экан. Ж. Абдуллахонов,
Тўфон. Булар қўнишиб ётган аскарлар ол-
дига киришди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҚўНИ-ҚўШНИ Яқин атрофда яшовчи
кишилар, қўшнилари (бир-бирига нисбатан).
*Хушрўйга болалик чоғидаёқ уй ичи ва қўни-
қўшни «шадод» деб исм берганлар, чунки у,
кимдан бўлса бўлсин, айтганини қилдирмай
қўймас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўни-
қўшни, катта-кичик оғамларга салом ай-
тинг. Ҳамза. Олапарнинг ҳайбатидан.. Мир-
жалол қуруқнинг қўрғонига, ҳатто қўни-
қўшниларикига ҳам гадей келмас эди. Ф.
Фулом, Тирилган мурда.*

ҚўНИ-ҚўШНИЧИЛИК Қўни-қўш-
ниларнинг ўзаро борди-келди муносабат-
лари; қўшничилик. *Аммо ҳозир қишлоқ жой-
ларда ҳам қўни-қўшничилик, ҳамсоячилик
ҳамин қадар. Газетадан.*

ҚўНМОҚ 1 Учишдан тўхтаб, ерга ёки
бирор нарсага ўтирмақ, тушмоқ. *Қуш да-
рахтга қўнди. Вертолёт далага қўнди. Кос-
мик кема Ойга қўнди. Парашютчи белги-
ланган жойга аниқ қўнди. Қуш қаноти билан
учиб, қуйруғи билан қўнар. Мақол. ■ Ана,
қоқди қанотин булбул, Келиб қўнди чиройли
гулга. И. Муслим. Ҳаво жангида қаттиқ
шикаст еган немис самолёти, нима бўлди-ю,
шу ғарамдан йигирма-ўттиз метр нарига
келиб қўнди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

2 **кўчма** Бирор нарсанинг устига келиб
тушмоқ, ўрнашмоқ; инмоқ (юқоридан ту-
шадиган ёки ҳавода ҳаракат қиладиган
нарсалар ҳақида). [*Самолёт*] *Ўтиши биланоқ,
қаноти остидан шовуллаб қўйган «ёмғир»
ғўзалар баргига шудрингдай кўна бошлади.
Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. У [Ражаб]
Ҳасан овчини кўриши билан шошиб, оёқ-
қўлларини қоқди, киприкларига қўнган гард-
ларни енглари билан артди. Ш. Тошматов,
Эрк қуши.*

3 Сафарда дам олиш, тунаш ёки вақ-
тинча истиқомат қилиш учун бирор жойда
тўхтамоқ, бирор жойга тушмоқ, ўрнашмоқ.
*Меҳмонлар қаерга қўндилар? ■ Бугун бизга
[бизникига] қўниб борадилар-да. Қовун пи-
шиб қолди, қовун сайли қиламиз. Н. Сафа-
ров, Жангчи шоир. Бу саройга турли мам-
лакатлардан келган савдогарлар қўнар, чит,
чой ва ипак моллар ҳаммаси шу ерга ке-
либ тушарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Ҳусайн
Бойқаро Балхда амир Арғун деганнинг «Ча-
ҳор боғи»га қўнди. Ойбек, Навоий.*

4 Тунни бирор жойда ўтказмоқ, туна-
моқ. *Йўлда тўрт қўниб келдик. ■ Бек шу
кеча бу ерда қўнибдилар, ўтган кеча Қора-
хонникида эдилар. С. Айний, Қуллар.*

Оқшом қўнди Кеч кирди, қоронғи тушди.

ҚўНОЛҒА 1 Қушлар қўниб дам ола-
диган, тунайдиган жой; қўндоқ. *Уча-уча
ҳолдан тойган лочин қанотларини йиғиш-
тирди-ю, қўнолғага келиб қўнди. Ж. Абдул-
лахонов, Тўфон.*

2 Сафардагилар тўхтаб (қўниб) дам ола-
диган жой. *Ҳаддан ташқари ҳорган ахта
ҳам иссиқ қўнолғага яқинлашганини сезд.*
*Ҳ. Фулом, Машғал. Битта қўнолғага ўтир-
дик ҳорғин, Юраклар музлаган қўллардай
турғун. М. Шайхзода.*

3 Умуман, бошпана, пана жой. *Олапар
бошқа ёввойи ҳайвонлардан фарқли, қўнол-*

ғасига емиш кўтариб келишни билмас эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

КЎНОҚ I Кўнғирбошлар оиласига мансуб, дони тариқдан кўра майдароқ, бошоқли бир йиллик ўсимлик; ғалла ва ем-хашак экин.

КЎНОҚ II I Бирор жойга, бирор кимсанинг уйига кўнган, тушган йўловчи, сайёҳ; меҳмон. *Инсон кўноқ бўлар Ойга, Зухрага, Х. Расул. Опа, сиз паловга уннанг. Тоза, сен Эъзозхонни болалари билан олиб кел, кўноқ бўлиб кетсин. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Қушлар кўнадиган дор; кўндоқ. *Кун ботгач, товуқлар кўноққа чиқди.*

КЎНОҚЛАМОҚ I Тунаш ёки дам олиш учун кўноққа чиқмоқ, кўнмоқ. *Қорайган том бўғотларида кўноқлаётган чумчуқлар қулоқни тешгудай товуш билан чирқиллашади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Сафарда бирор жойда тўхтамоқ, бирор жойда тунамоқ; бирор жойга тушмоқ. *..ўтмишда аждодларимиз дуч келган жойда кўноқлашиб, яшаб кетаверганлар. Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.*

КЎНОҚЛИК I Кўноққа ярарли, кўноқбоп (қ. **кўноқ II 2**). *Бу ёғоч кўноқликка ярамайди.*

КЎНОҚЛИК II Кўноқдаги, кўноқ бўлиб турган жойдаги вазият, ҳолат, ҳаёт (қ. **кўноқ II 1**). *Нима қилай, ота-онадан ортиқ бир меҳрибоннинг уйда бўлганим учун, кўноқлик андишаси йўлимни тўсади. Ҳамза, Майсаранинг иши.*

КЎНОҚХОНА эск. айн. меҳмонхона.

КЎНОҚЧИ эск. Ўз уйига кўноқ, меҳмон кўювчи одам.

КЎНҚАЙМОҚ с.т. Дўмпайиб, хунук кўриниб турмоқ; беўхшов ўтирмоқ ёки жойлашмоқ, кўққаймоқ. *Бобомурод[нинг].. меҳмонхонаси тўрида қишлоқ имоми кўнқайиб ўтирган эди. С. Айний, Қуллар. [Шавкатнинг] Кўнғир сочи ўсиб кетганидан, бошидаги эски чуст дўниси тепасида кўнқайиб, уни янада кулгилироқ қилиб кўрсатади. С. Анорбоев, Гўзаллик истаб.*

КЎНҚАЙТИРМОҚ **Кўнқаймоқ** фл. орт. н. *У нонуштадан сўнг чуст дўниси кўнқайтириб, чойхонага чиқди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.*

КЎНҒИЗ Қаттиқ ҳимоя қобиғи билан қопланган ҳашаротларнинг умумий номи. *Қора кўнғиз. Тилла кўнғиз. ■ Қоронғилик*

ичидан кеча кўнғизи ғўнғиллаб учиб, ўзини чироққа урди. Ойбек, Танланган асарлар.

КЎНҒИР I 1 Қора-сарик рангли, тўқ малла. *Кўнғир соч. Кўнғир сизир. Кўнғир кўмир. Дала-тузни сув олса, кўнғир ғознинг тўшидан. Мақол. ■ Мирсаид кўнғир коверкот пиджагини ечиб, столнинг суянчиғига ташлади. П. Қодиров, Уч илдиш. -Буням арзи бор экан, — Нуриддин ака ёнида ийманибгина ўтирган кўнғир мўйловли йигитга ишора қилди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Тўқ кулранг, қорамтир. *Тракторлар бир ҳафта кеча-кундуз тўхтовсиз ишлаб турди, пахта далаларининг ҳаммаси кўнғир тусга кирди. С. Маҳқамов, Катта рулда.*

КЎНҒИР II Кўнғирсимонлар оиласига мансуб қуш: тумшуғи ўткир, оёқлари калта, бошида иккита кокил ўсиб чиққан, пати жигарранг ўрдак. *Кўнғирлар май ойларида тухум очиб, жўжаларини шондаёқ учирма қилишади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

КЎНҒИРБОШ Бошоқдошлар оиласига мансуб, қурғоқчиликка чидамли, серуруғ, сердон бир ва кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

КЎНҒИРОТ Ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири, шу қабиллага мансуб кишилар. *Кўнғирот эли. ■ Булар бари кўнғирот, тотув бўлиб, бовурим, деб сени қўйнига олмаса, дарёнинг нарёғидаги офат тезроқ келади. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

КЎНҒИРОҚ I Силкитилганда, тили деворларга урилиб садо чиқарадиган, тўнтарилган конус шаклидаги металл асбоб. *Мис кўнғироқ. Бутхона кўнғироғи. Кўнғироқ чалмоқ. Туясидан кўнғироғи қиммат. Мақол. ■ Бўйинларига осилган кўнғироқларни оғир жаранглашиб, туялар ўтади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Овоз чиқариб сигнал берадиган ҳар қандай мослама. *Соат кўнғироғи. ■ Холмат электр кўнғироқ кнопокасини босими билан, хона ичкарасидан ёқимли овоз эшитилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Каравот ёнидаги стол устида турган телефон кўнғироғи жириглади. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.*

3 с.т. Телефон. *Тўхта, сен домла поччангни бу ерга киргизиб юбориб, ўзинг кўнғироқнинг олдида ўтир. Бирпасдан кейин мен кўнғироқ бераман. Ҳамза, Тухматчилар жазоси.*

Кўнғироқ қилмоқ Телефон қилмоқ, телефон орқали гаплашмоқ. *Эрталабдан кечгача, гоҳида тунлари ҳам телефон трубкасига ёпишиб олиб, тўрт тарафга кўнғироқ қилади.* Т. Алимов, Хушбичим йигит.

4 сфт. кўчма Жаранглама, ёқимли (овоз ҳақида). - *Мен сизни таннадим, — деди қиз кўнғироқ товуши билан қатъий.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Унинг кўнғироқ овозини эшитган ҳар бир киши, узоқлардан бўлса ҳам етиб келарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 сфт. кўчма Буралиб-буралиб турадиган, жингалак (соч, жун ва ш.к. ҳақида). *Сочи кўнғироқ қизча.* ■ *Халил жаажжигина, истараси иссиқ, сочлари кўнғироқ, бўйи ўзига қарийб тенг келадиган дилкаш бир қиз билан танишди.* Туйғун, Дўстлик севинчлари.

КЎНҒИРОҚГУЛ Кенг пояли, барглари тухумсимон, гулларининг шакли кўнғироқсимон, бир ва кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

КЎНҒИРОҚЛИ Кўнғироғи бўлган, кўнғироқ ўрнатилган; кўнғироқ тақилган. *Кўнғироқли соат. Кўнғироқли эшик.* ■ *Қишлоқ марказидаги Ёвариқ кўпригидан ҳар куни кўнғироқли туя карвонлари, турли-турли машиналар ўтиб туради.* И. Раҳим, Ихлос.

КЎПМОҚ эск. **1** Ўтирган ёки ётган жойидан турмоқ, тикка турмоқ; кўтарилмоқ. *Гўрўғлининг ўзига от тикка кўпиб даф қилади. Кунда бир сайисни ўлдиради. «Хушкелди». Оломон ҳайқириб чуввос соларкан, ярадор амалдор йиқила-қўпа дарахтлар орасида ғойиб бўлди.* Ойбек, Навоий. *Ғала-ғовур, бақир-чақир терак бўйи кўпган эсада..* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 эск. Юзага келмоқ, содир бўлмоқ, рўй бермоқ; кўзгалмоқ. *Аркда тўс-тўполон кўпди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ахир ногоҳ кўпган ваҳший шамоллар ўтган-ку воҳани қумларга қориб.* Ш. Раҳмон, Гуллаётган тош. *Гўёки осмон чатнаб, қиёмат кўпгандек бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

Тўнғиз кўпгур (ёки гўрингда тўнғиз кўпгур) Норозилик билан қаттиқ қарғашни ифодаловчи ибора. *Даданг шу тўнғиз кўпгурнинг заводиди қанча йил тер тўкди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Гўрингда тўнғиз кўпгур золим мингбоши иккита қиличдай боламни мардикорга жўнатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎПОЛ 1 Бичими келишмаган; беўхшов, бесўнақай; дағал. *Кўпол этик. Кўпол кийим.* ■ *Унинг тарвақайлаган кўпол, яланғоч шохлари ҳовлининг у бурчагидан бу бурчагига етади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тахтадан кўполгина қилиб ясалган узун столга қизил мато ёзилган.* Ҳ. Гулом, Машғал.

2 Кишига қаттиқ тегадиган, кишини ранжитадиган; дағал, кўрс, тунд, ёқимсиз. *Кўпол муомала. Кўпол сўз. Кўпол қилиқ. Кўпол ҳаракат. Кўпол ҳазил. Кўпол гапирмоқ.* ■ *Раиснинг кўпол эътирозини эшитиб турган Бекбўта, қони қайнаб кетди шекилли, ўзини тутолмай, кескин гапирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Маориф мудири Хизиров унинг [Элмуроднинг] талабига қарши, томдан тараша тушгандай, кўпол жавоб қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мен ҳам сенга эски бир мақолни айтишим мумкин эди. Лекин жуда кўпол бўлганидан, айтишга тилим бормайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Шундай белги-хусусиятга эга бўлган шахс ҳақида. *Юзбоши Абдуллабек ўлғудай кўпол одам.. бу одамни қаранглар, қандай хушфеъл..* Мирмуҳсин, Мезмор. *Мени дағал десанг, тан бераман. Кўпол десанг, бўйнимга оламан..* Уйғун, Қалтис ҳазил.

4 Оқлаб, кечириб ёки тузатиб бўлмайдиган. *Кўпол хато. Бошқаларнинг ички ишларига кўпол равишда аралашши.* ■ *[Унинг] Бу кўпол гуноҳини тасодифан чиққан хайрли натижасига бағишлаш, бундан кейин шундай хато қилса, қаттиқ жазо кўришини унга тушунтириши керак.* С. Айний, Қуллар.

КЎПОЛЛАШМОҚ 1 Кўпол, бесўнақай ҳолга келмоқ. *Қалин кийиниб кўполлашмоқ.*

2 Кўпол, совуқ муомала қиладиган бўлиб қолмоқ, тўнглашмоқ, дағаллашмоқ. *Битта мен эмас, ҳатто сенинг ўзинг ҳам кўполлашиб қолдинг, ортиқча гап кўтаролмайсан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *У аввалги Малахов эрас эди, кўполлашган, муомаласи тўнғ, ҳаракатида тўнглик бор.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КЎПОЛЛИК 1 Кўпол, бесўнақай кўринишга эгалик. *Кийимнинг кўполлиги.* ■ *Ўзи хирсдай бақувват. Бир куни, «бу гавда, бу кўполлик билан айни фронтбосиз-да!» деб қолмасманми. Қолдим балога.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Кўпол гап, муомала, бесўнақай хатти-ҳаракат ва ш.к. *У дарров узр сўради: -Кў-*

поллигим қурсин, эшикни қўққисдан очиб, чи-роқни ўчириб қўйдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўқитувчи тажанглик, қўполлик, шошқалоқлик, бесабрлик каби номатлуб сифатлардан бутунлай мусоффо бўлиши шарт.* Р. Усмонов, Одобрнома.

ҚЎПОРИЛМОҚ Қўпормоқ фл. мажҳ. н. Канал тагида қўпорилган, кўчган сап-сариқ тупроқ полдон машина панжасида ундек эл-нардн. Ш. Фуломов, Азим дарёман, дебон.

ҚЎПОРМОҚ 1 Таг-туғи, томири билан суғурмоқ, ағдармоқ. *Йўлчи ернинг тош бағрини ёриб, тўнка қўпоради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тракторлар гуруллаб-вариллаб, ёввойи жийда, чангал, туронғи, тол, дўлана сингари бута ва майда дарахтларни таг-томири билан қўпориб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.

2 Ағдармоқ, ковламоқ; шундай ҳаракат билан бузмоқ. *Муҳиддин, Абдуваҳоблар кетмонларини сопладилар-да.. қамишзорларни қўпоришга киришдилар.* «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Таг-туғи билан йўқ қилмоқ, тугатмоқ. *Душманларни таг-томири билан қўпориб ташлашга қарор қилинди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

4 *Кўчма кам қўл. айн. ўмармоқ.* *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар қўпроқ қўпориб, шу кенжа арзандасига сарф қилиш учун уринар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚЎПОРУВЧИ 1 Қўпормоқ фл. сфдш. *Тоғ қўпоровчилар.*

2 Қўпоровчилик билан шуғулланувчи шахс (қ. **қўпоровчилик 2**); диверсиячи, диверсант. *Шубҳасиз, бу — қўпоровчи гуруҳнинг яхши ниқобланган яширин қароргоҳи.* «Саодат».

ҚЎПОРУВЧИЛИК Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган объектларини бузиш, вайрон қилиш мақсадида амалга оширилган (ошириладиган) ишлар; қўпориш ишлари; диверсия.

2 Диверсия акти, диверсия.

ҚЎР 1 1 Майда чўғ аралаш иссиқ кул; майда чўғ. *Қўрга кўмиб пиширилган жўхори.* ■ *Ҳовли уртасидаги бир бузоқ билан икки қўй гўшти солинган дошқозон тагида ҳамон ўт ёнар, ўчоқ олдига тортилган қўрда эса, хизматкорлар исиниб ўтиришарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Човғумлардаги чой ичиб бў-*

линган, гулханнинг қўри сўна бошлаган. Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши.

2 *Кўчма* Қалб ҳарорати, ўт, ўғит. *Жамила холанинг табиати шунақа. Юрагидаги ёшлик қўри уни доим ишга, одамлар орасига ундайди.* Э. Носиров, Ташаккур сизга, холажон! *Қани, марҳамат, барно нўигит, уйимизнинг тўри, қалбимизнинг қўри сизники.* *Ўтиринг!* С. Кароматов, Ҳижрон.

ҚЎР 1 1 Йиғиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган керакли нарса; захира, бойлик. *Қўр қилмоқ.* ■ *Домланинг айтишича, қўр битган, бисотда ортиқча пул қолмаган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *У бир подшо бўлса, унда қўру қўрхона, тўпу тўпхона, ҳарна асбоб, лашкар, оломон кўп бўлса.* «Равшан».

2 Қут, барака. *Охир пулларимиз ҳам со-вурилиб, қўри ўча бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қўр тўкмоқ (ёки ташламоқ) 1) қўшин тўпламоқ; лашкар тўкмоқ. *Отам сен билан урушаман деб, яна қўр тўкиб ётибди, ботирлигини кўрсат!* «Мурадхон». *Душманлар келибди Яман қасдига, Қўр ташлаб ётганмиш тоғнинг остига.* «Фольклор»; 2) *рвдш. шаклида — қўр тўкиб* Савлат тўкиб. *Гўри Амир қўр тўкиб мағрур, Паҳлавондай менга тикилар.* М. Али. *Бошлиқ креслода ҳамон қўр тўкиб ўтирарди.* Н. Аминов, Суварак.

ҚЎРА 1 Ёғоч, шох-шабба, панжара ва ш.к. дан қилинган тўсиқ, гов, девор ва шундай девор билан ўралган жой. *Овулнинг қамши қўралари совурилиб кетди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Қўра орқасида арава гилдирақларининг гижир-гижери эшитилди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Шундай жойда яшайдиган кишилар бирлиги. *Турсунбой олдинда, ҳамқилишлоқлари бир қўра бўлиб келишди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Асосан, қўйлар сақланадиган жой. *Демак, қўзиси бор қўйларни ажратиб, қўра атрофида боқиб лозим.* «Ёшлик». *Ҳадемай, куз тугаб, қиш қиради. Қўйлар қўраларга, қорамоллар оғилларга киритилади.* Газетадан.

4 эск. Атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой, тураржой. *Раҳим домла илгарилари Арслонбекнинг улфати бўлиб, бу «хасис бой» қўрасига кам келарди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Катта бойларнинг Тошкент янги шаҳарида бир нечадан қўраси бўлиб, уларни.. ижара*

қўйиб, дунё тўплар эдилар. М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари.

КЎРАМТА тар. Камон ўқлари солиб, осиб юриладиган махсус халта, сумка; ўқдон. *Кўрамтага қўл солиб, бир тутам ўқ олди.* ■ *Қон тортиб, одамнинг ажали етди. Ул Паризод кўрамтага қўл солди.* «Муродхон».

КЎРБОШИ тар. 1 Ўрта асрларда Ўрта Осиё хонликлари ва айрим Шарқ давлатларида: дастлаб шаҳарни тунда қўриқловчи миришаб; сўнгра қурол-яроғ омбори (қўр) мутасаддиси ҳамда қурол-аслаҳа, турли яроғлар ва тўп ясаш корхоналари (қўрхона) бошлиғи.

2 Туркистон ўлкасида Октябрь тўнтарышигача бўлган даврда маҳаллий полиция бошлиғи; миришабларнинг бошлиғи. *Миришаблар томонидан қўрбоши маҳкамасига сўроққа олиб кетилган қўтидор қайтиб, йўлакка кириши билан, минг хил ташвишда ўтирувчи Офтоб ойим ила Кумушга қайтиб жон кирган каби бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Туркистонда совет режимига қарши қуролли ҳаракат ҳарбий раҳбарларининг унвони. *Қўрбоши халқнинг турли табақалари орасидан чиққан обрўли шахс ҳисобланган. Улар орасида ҳатто аёллар ҳам бўлган.* «ЎзМЭ».

КЎРИМОҚ 1 (б.к. ва т.к. билан) Ҳимоя қилмоқ, сақламоқ, қўриқламоқ. *Бог(ни) қўримоқ. Юрт қўрисанг, ўзарсан, қўри-масанг, тўзарсан.* Мақол. ■ *Полизнинг қоровули ҳам ҳосилини ўтган-кетгандан қўрийдди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. *Молларни қўриб ётган итлар югуриб келиб, Ойқизжонни таниб, ўйнашиб сакрай берди.* «Фольклор».

2 (т.к. билан) Ўзини ёки бирор кимсани, нарсани қуш, пашша ва ш.к. дан Ҳимоя қилиш учун уни қувмоқ, ҳайдамоқ. *Соёга боғлаб қўйилган отлар эринибгина пашшаларини қўрийдилар.* Ж. Шарипов, Саодат. [Розия хола:] *-Ҳозироқ бир болани чумчуқ қўрийдиган қилиб қўй!* — деб Зухрани койиб берди. Н. Назаров, Замон. *Мулла Саид Жалолхон.. бурнига қўнган пашшани қўлидаги рўмолча билан қўриш малол келди шекилли, остки лабини чўзиб, «пуф» деди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

Пашша қўримоқ ёки пашша қўриб ўтирмоқ Ҳеч нарса билан шуғулланмай, бекор ҳолда бўлмоқ. *Айтганингиздай, бир соатдан бери пашша қўриб ўтирибман.* И. Раҳим, Ихлос. *Ана ундан кейин шаҳарда бемалол пашшаларингни қўриб ўтираверасизлар.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҚЎРИҚ 1 кам қўл. Ҳимоя, мудофаа, сақлаш. *Башарти, қотил мен бўлиб кўринганимда ҳам, молим ва жоним қўриғида ўғрилари ўлдирганим учун яна гуноҳкор бўлмас эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Соқчилар турадиган ва улар Ҳимоясида қўриқлаб, сақлаб туриладиган жой. *Кўкча қўрғонлари қўриғида анови қўрғонларникидек мудофелар кўп бўлмаса ҳам, йўқ эмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Экин ёки дарахт экилган, шунинг учун ҳам қўриқлаб туриладиган ер майдони; экинзор, боғ ва ш.к. *Сув талашган бўлсак, сиз ҳам, мен ҳам ўз қўриғимиз учун эмас, колхоз, халқ манфаати учун талашдик.* Ойбек, О.в. шабадалар.

4 Илгари ёки қачонлардир экин экилган, кейинча экилмай ташлаб қўйилган ер. *Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Не-не умидлар билан олинган ер, болалар ёш ва Анзират холанинг ўзи дардчил бўлгани учун, экувсиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ёшлигимни қўмсаб, китоб очгандай, Минг йиллик қўриқнинг бағрин очаман.* С. Акбарий.

5 Ҳали ишланмаган, деҳқончилик қилинмаган, аммо экишга яроқли жойлар; бўз ер. *Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш.* ■ *Кўкдамда она-бола тоғ этагидаги қўриққа чиқиб, белкурак билан ер ағдариб, лалми бугдой экишди.* П. Қодиров, Уч илди.

Қўриқ очмоқ Илгари экин экилмаган ёки ташлаб қўйилган ерларни ўзлаштириб, ишга солмоқ, у ерларда экин экиб, деҳқончилик қилмоқ. *Канал бўйлари, янги очилган қўриқ, у ердаги дашт бригадаси хаёлидан ўтди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 шв. Ҳалқа қилинган арқон. *Шериғи қўлига қўриқ олади, Қўриқлигин Ойчинор не билади.* «Ойсулув».

ҚЎРИҚЛАМОҚ Ҳимоя, мудофаа қилмоқ, сақламоқ. *Ботир бўлсанг, қўриқлагин шахрингни.* «Эрали ва Шерали». *Шоир, те-варағи Ширим қоровул бошлиқ посбонлар*

қўриқлаган ҳашаматли ипак чодирга кирди. Ойбек, Навоий. Табиатни қўриқлаш масаласи ҳозир кўпчиликнинг диққат марказида. «Фан ва турмуш».

ҚҶРИҚХОНА Белгиланган қонунларга мувофиқ давлат томонидан ажратилган, алоҳида илмий ёки маданий аҳамиятга эга бўлган (ноёб ландшафт, ўсимликлар, ҳайвонот дунёси, фойдали қазималар ва б.), табиий объект жойлашган ҳудуд. *Асраймиз ўсимлик хилларин тайин, Асраймиз ҳайвонлар камёб зотини. Ҳатто атрофларин ўраб атайин, Қўриқхона, деймиз сўнгра отини.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ана шу кўлнинг поёнсиз чор атрофи давлат муҳофазасига олиниб, қўриқхонага айлантирилган.* О. Абдурахмон, Милтиқ отилмади.

ҚҶРИҚЧИ I 1 Ҳимоя қилувчи, ҳимоячи, соқчи, посбон. *Чегара қўриқчилари.* ■ *Дарвозахона устидаги қўриқчилар Бобурнинг одамларини масҳара қилиб қулишарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Қушларни чўчитиш, улардан боғ, полиз ва ш.к. ни қўриқлаш учун ўрнатилган қўғирчоқ одам; қаратқи. *Мени нима деб ўйлайсан-а. Сен учун пайкалдаги қўриқчиманми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шунинг учун эски чопондан полизимизга қўриқчи қилдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚҶРИҚЧИ II Қўриқ ер очувчи, қўриқ ерда ишловчи шахс. *-Агар орзу қилмасак, ҳосиларимиз қамровини чеклаб қўйсак, унда эртанги кунимиз нима бўлади? — дейди қўриқчилар.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Олтойнинг бепоён қирларини ўзлаштириш учун жўнаб кетаётган қўриқчилар бу ерга келар эдилар.* Газетадан.

ҚҶРИҚЧИЛИК I Қўриқчи иши. *Қўриқчилик жонга теғди.*

2 Ҳимоя, пана, паноҳ. *Крейсер қирувчи самолёт қўриқчилигида денгизга бораёттир.* «Гулхан». *Қўриқчилик Бобурнинг кўзига ташланмасликка тиришиб, ҳужранинг орқа томонида қўриқчилик қила бошладилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚҶРС Кишига қаттиқ тегадиган; кўпол, дағал, тўнг. *Қўрс одам. Қўрс сўз. Қўрс муомала.* ■ *Унга юзма-юз келиб, бундай қўрс, бундай терс гапларни ҳеч вақт айтган эмас эдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўрс жавоб орага яна жимлик туширди.* С. Зуннунова,

Гўдак ҳиди. *Аваз ўз феълени билади: у инжиқ, юраги тор, қўрс.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚҶРСЛИК I Қўрс эканлик. *Гапининг қўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқилар уни «Соли совуқ» деб атардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қоровулнинг қўрслигидан энсаси қотиб, қабулхона томон йўл оларкан, яна ғижиниб қўйди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 Қўрс, совуқ муомала, кўполлик, тўнглик. *Дадажон.. Расул акага қўрслик қилиб қўйгани учун зўр бериб ўзини койир, ишнинг нима билан тугашига ақли етмас эди.* А. Муҳиддин, Миришкор.

3 шв. Димоғдорлик, кеккайиш. *Бу гап Асқар отага умрида бир марта от миниб, ўзини зўр чавандоз ҳисоблаган ёш боланинг қўрслигидай туюлди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚҶРХОНА эск. I Қурол-аслаҳа сақланадиган омбор, қуролхона, арсенал. *Англия қурол-яроғини олиб келган кейинги карвон амир ҳазрати олийларининг қўрхоналарига сизмай қолди.* *Қўрхона ёнидаги «Дорушишоф» мадрасасига ҳам ҳарбий анжом сандиқларини киритиб, териб қўйишга тўғри келди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Қимматбаҳо нарсалар, бойликлар сақланадиган омбор; хазина. *Ҳукуматимнинг кўлига Тушди-да қўрхонаси.. «Фольклор».*

ҚҶРЧИ тар. I Ўрта асрларда Туркистон ва айрим Шарқ давлатларида: туркий қабилаларнинг эътиборли ва ишончли кишиларидан саройда тузилган махсус ҳарбий қисм жангчиси (ҳукмдорни ва нуфузли аъёнларни қўриқлаган).

2 Темурийлар даврида: экинзорларни қўриқловчи ҳарбий қисм жангчиси.

ҚҶРҚА-ПИСА рвш. Дадил ботинмай, қўрқимсираб, бир оз хавотирланиб. *Лаъли электр чироқ ёниб турган оқ уйга қўрқа-писа кирди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Санобар ўзининг тақдири Алихоннинг шу суратга муносабатидан ҳал бўладигандек, қўрқа-писа унга қаради, нафас олмай кузатди.* «Ёшлик». *Мен яна қўрқа-писа сўрадим: -Узум берсам, ейсанми?* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ҚҶРҚАРЛИ Киши қўрқадиган, қўрқувли. *Хавотир бўлманг, бунинг ҳеч қўрқарли ери йўқ.*

ҚҶРҚИМСИРАМОҚ Бир оз қўрқмоқ, хавфсирамоқ. *Қўрқимсираб гапирмоқ.* ■

[Тўлахон:] Худойим билади [қўрқимсираб ялиниб], жон хола. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚҶРҚИНЧ 1 Қўрқув ҳолати, ҳисси; қўрқув, даҳшат, ваҳима. Унинг вужудини қўрқинч қамраб олди. Қўрқинчга тушмоқ. ■ Нигоранинг ҳамон қўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни йилтиради. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Хавотирлик, безовталиқ ҳолати, ҳисси; хавфсираш, ҳадиксираш; ҳадик. Николлиннинг қалбини янги бир қўрқинч таталарди. Уқ-дори, озиқ-овқат унда чегарали эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Энди бу иккинчи сохта хатни ёздиришда, гарчи ҳозир Отабекнинг қўлёмаси ўз қўлида бўлса ҳам, яна қўрқинчи йўқ эмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 айн. қўрқинчли. Отабек сапчиб кетди, туси қўрқинч ҳолга кирган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тошни тошларга уриб, Тарқатиб қўрқинч оҳанг. Файратий. Кумушбиби ортиқ чидолмадими, қўрқинч бир товуш билан ҳайқирди: -Оҳ, уламан, кўп сўзлама! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚҶРҚИНЧЛИ 1 Кишини қўрқувга, ваҳимага, даҳшатга соладиган, даҳшатли, ваҳимали. Қўрқинчли туш. Қўрқинчли манзара. ■ Унинг ранги оқариб, важоҳати қўрқинчли тус олган эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Одамларнинг унингсиз ҳам хароб эгни-бошлари тўкилди, афсоналардаги яъжуж-маъжуж каби қўрқинчли тус олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кишини хавотирликка соладиган, безовта, хавотир қиладиган; хавфли, хатарли. Қўрқинчли касаллик. ■ Узун ва иссиқ ёз кунинда подшоҳни саҳарликсиз қолдириш бегимлар учун ўзлари оч-наҳор қолишларидан қўрқинчлироқ эди. П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.

ҚҶРҚИНЧСИЗ 1 Қўрқарли ери йўқ, қўрқинчли эмас.

2 Хавотир оладиган, хавфсирайдиган ери йўқ, хавфли, хатарли эмас; беҳавотир, хавфсиз.

ҚҶРҚИНҚИРАМОҚ айн. қўрқимсирамоқ. Рост, амаки, лекин хўп олишдим, жағига ўхшатиб солардим-ку, қўрқинқирадим, ёшман-да. Ойбек, Болалик. Миннатдорлик билдиргим ҳам келарди, алланечук қўрқинқирадим ҳам ундан. А. Мухтор, Тўғилиш.

ҚҶРҚИТИШ ҳуқ. Бирон-бир шахсга ёки ижтимоий манфаатларга оғзаки, ёзма шаклда ёки бошқа усуллар билан жисмоний, моддий ёки бошқа турдаги зиён етказиш ниятини ифода этиш; инсонга руҳий азоб бериш усулларидан бири.

ҚҶРҚИТМОҚ 1 Қўрқмоқ фл. орт. н. Бутун юзи қулоқларигача кўқариб, қўллари ёнига шалвираб тушган Писмиқ ўлим тусига кириб борди. Бу ҳол Соли совуқни жуда ёмон қўрқитиб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ёлғон дўқ-пўписа ва ш.к. билан юрагига гулгула солмоқ. Ёш кетаман деб қўрқитади, қари уламан деб қўрқитади. Мақол. ■ Бераҳмлар, наҳотки болани шунчалик қўрқитсаларинг! Сен ҳам шунинг товушига уйғондингми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Баъзи бир чумчуқ юракдиларни қўрқитиш учун қилинган иш бу! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚҶРҚИШ 1 Қўрқмоқ фл. ҳар. н. Йигит қўрқиш, ранги ўчиш ўрнига ҳадеб кулар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. қўрқув. Душманлар кўп питирлашди, Қўрқишлари ҳаддан ошди. «Гулихиромон».

ҚҶРҚМАС 1 Қўрқмоқ фл. бўлишсиз сфлш. У ҳеч нарсадан қўрқмас эди.

2 Қўрқишни билмайдиган; довьорак. Бу қўрқмас, қотмадан келган.. командир урушининг бошидан охиригача ҳарбий хизматда бўлди. Газетадан.

ҚҶРҚМОҚ 1 Қўрқув ҳис этмоқ, қўрқув ҳиссига берилмоқ. У ҳеч нарсадан қўрқмайди. Қўрққанга қўша кўринар. Мақол. ■ Тешабойнинг жаҳли чиқди: -Тешганда кўзингизни тешмайди-ку! Мунча қўрқмасангиз? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Келин қўрққанидан ҳуши кетиб қолди. Ҳамза, Бурунги қозилар.

2 Қўрқоқлик, юраксизлик қилмоқ, юраги бетламай, дов бермай қочмоқ. Қўрққан олдин мушт кўтарар. Мақол.

3 Ҳадик олмоқ; ботина олмаслик, юраги дов бермаслик; чўчимоқ. Ҳаёт.. худди йиқилиб кетишдан қўрққандек, бир қўли билан танчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб ўтирарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дардини айтибди-ю, фамилиясини айтгани қўрқибди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

КҮРҚОҚ Ҳар нарсадан кўрқаверадиган, юраги йўқ, юраксиз. *Зилзила уни янада кўрқоқ, бўлар-бўлмасга чўчидиган қилиб қўйган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Кўрқоқ ўлмасдан бурун ўлади, ўликдан нима кутиб бўлади. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Кўрқоққа кўланка азроил, дейдилар. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.*

КҮРҚОҚЛИК Кўрқоққа хос ҳис-туйғу, хатти-ҳаракат. [*Шербек*] Курашда кўрқоқлик.. нималигини билмайди. С. Анорбоев, Оқсой. *Кўрқоқлик доғини ўлим юволмайди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Агар яна шунақа кўрқоқлик қилар экансан, каллангни оламан. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

КҮРҚУВ Кўрқиш ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули ҳолат, руҳий ҳолат. *Кўрқувга тушмоқ. Юрагига кўрқув солмоқ. Уни кўрқув босди. ■ Жангга кирдингни, кўрқувни унут, Улишни эмас, ўлдиришни ўйла. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Одамлар кўрқувдан қалт-қалт титрабдилар. «Олтин бешик».*

КҮРҚУВЛИ Кўрқув уйғотадиган, кўрқув ҳолатли, кўрқув ифодали. *Атрофга кўрқувли назар ташламоқ. ■ Нури ёлғиз қоларкан.. кузнинг ойдин кечасидаги кўрқувли, лекин унинг учун энг тотли дамлар ёдидан ўтди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўрқувли кўзлар билан теваракни кузатди. А. Қаҳҳор, Йиллар.*

КҮРҚУВСИЗ Кўрқинчдан, кўрқинч ҳиссидан холи, тинч. *Онахоннинг кўз қарашини кўрқувсиз, нафратли ва мағрур қараш эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

КҮР-ҚУТ Йиғиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган нарса, бойлик, захира; қут-барақа. *Шунисига суюнаманки, ўша вақтларда яхшигина рўзғор тузиб, кўр-қут орттирган эканмиз, бари халқнинг корига яради. Ойбек, О. в. шабадалар. Эшон аянинг бирдан-бир нияти қўлда қолган кўр-қутларни сақлаб қолиш, пишиб ҳилвираб турган эшонни ўз масканига қўйиб, бойликларига эга бўлиш. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳозир эски кўр-қутдан бор, лекин ётиб еганга тоғ чидамайди. Ойбек, Улуғ йўл.*

КҮРҚУЛИК Кўрқиш керак, кўрқиш керак бўлади. *Бу одамдан кўрққулик: Одамни ҳажв қилиб юборади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Пулки кишини хазондай учуриб юрдими, ундай пулдан кўрққулик. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

КҮРҒАЛАМОҚ кам қўлл. Кўрғамоқ. *Атрофда эса уни шериклари ўраб-кўрғалаб, ҳимоя қилиб боришарди. «Гулистон».*

КҮРҒАМОҚ *шв.* Кўриқламоқ, сақламоқ. *Ватанни кўрғамоқ. ■ Агар у жанг вақтида жонини кўрғаб, ўртоқларига хиёнат қилиб, тўнғакнинг орқасида бошини кафтига қўйиб ётмаса, тепасига бостириб келаётган [душманни] кўрарди, отиб ўлдирарди, ўзи саломат қоларди. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Жанг айламоқда ёри, кўрғаб саодатини: Гулишанда бахт майдан мастона ёра айтинг. Уйғун.*

КҮРҒОН 1 Ўрта асрларда қалин ва баланд мудофаа девори билан ўраб қурилган, асосан, бир дарвозали шаҳар-қалъа. *Ёв кўрғонини қамал қилиб, унинг қулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган кўшин каби одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ғиждувон кўрғонининг шарқи-шимол ва ғарб томонларидан чиқаётган.. ғулғулали товуш ҳавони титратмоқда эди. С. Айний, Куллар.*

2 Қалъа, шаҳар, кўрғон ва ш.к. ни мудофаа қилиш учун қурилган мустақкам девор. *У баланд кўрғон билан ўралган бўлиб, ичкарига тўртта темир дарвозадан киришар эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Азизбек ташаккурни битиргач, ҳудайчи кўрғон устидаги мудофеларга бор товушини қўйиб қичқирди: -Бек жаноблари бу кунги рустомона ғайратларингизга дуо қиладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Учоқ бошида кўмғон, Атрофим баланд кўрғон. Кўнгиш берган ёримни Кўролмасдан бағрим қон. С. Абдулла.*

3 Дала жойда ва умуман шаҳардан ташқарида атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой ва унинг ичидаги бинолар (атрофи, одатда, боғ, экинзорлардан иборат бўлган). *Арслонбекнинг кўрғонини.. бу йўлга тушиб олган кўр ҳам топади. Ҳ. Фулом, Машғал. Шербек қишлоқнинг энг четидаги кўрғонни ҳам босиб ўтди. С. Анорбоев, Оқсой.*

КҮРҒОНБЕГИ тар Қалъани, кўрғонни ҳимоя қилувчи соқчиларнинг бошлиғи, қалъа коменданتي. *Азизбек, қаршисида қўл боғлаб турган кўрғонбегидан сўради: -Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадими? -Давлатиниёз соясида, тақсир! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

КҮРҒОНЧА 1 Кўрғон **3** с. кичр. *Йигитлар Максимнинг қўл-оёғини боғлаб, икки яшик асбоб-ускуна билан олиб қочишди. Икки кун арчазордаги кўрғончада қамалиб ётди. С. Аҳмад, Ҳукм. Қишлоқдаги пахса деворли кўрғончалар бой, бадавлат одамларники бў-*

либ, гуваладан қурилган пастак уйлар кам-бағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди. П. Турсун, Ҳқитувчи.

2 Кичик қишлоқ, қишлоқча. Булоқ-бошидаги қўрғончамиз ҳаммаси бўлиб элик беш хўжалик. П. Турсун, Ҳқитувчи.

ҚЎРҒОШИН Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент; оғир, юмшоқ, тез эрийдиган, кўкиш-кулранг металл. *Соф қўрғошин. Қўрғошин рудаси. Қўрғошин қотишмалари.* ■ *— Мана, — тугунчани Сувонжонга берди, — ярим кило дори, ярим кило қўрғошин. Ичида тўнғиз ўқ ҳам аралаш.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тоғда нодир металлларнинг белгиларини кўриб, вольфрам, молибден, қўрғошин қидиришган.* С. Анорбоев, Ишчилар.

ҚЎРҒОШИНЛИ 1 Ичида ёки таркибида қўрғошини бўлган. *Қўрғошинли баббит.*

2 Қўрғошин куйилган; қўрғошин ёки унинг бирикмасидан ясалган. *Қўрғошинли аккумулятор.*

ҚЎСҚИ 1 Кийилавериб эскириб кетган, жулдури чиққан, жулдури кийим. *Бошида кир, тўзғиган салла, чопони ҳам қўсқи.* Ойбек, Улуғ йўл. *Шу қўсқиси тўрт йилдирики, янги бўлмас.* Ф. Фулом.

2 Шундай уст-бошли киши ҳақида. *Мен.. отдан тушсам ҳам, эгардан тушмас эдим. Мен кимман ахир, Омон қўсқига бўйсуниб кетавераманми!* Ф. Фулом, Шум бола.

3 кўчма Дағал, кўрс. *Одалари бир-бирини сизлаб гаплашади, биздагига ўхшаб қўпол, қўсқи эмас.* И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚЎТИР 1 Баданда пуфакчалар ҳосил қилиб, қаттиқ қичиштирадиган юкумли тери касаллиги. *Тиқилинч ва ифлос жойларда, ётоқларда яшовчи кишилар турли терлама, қўтир.. ва бошқа шунга ўхшаш юкумли касалликларга дучор бўладилар.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

2 Шундай касалликка йўлиққан. *Қўтир бола. Қўтир эчки.* ■ *Писмиқ, эгасидан хўп калтак еб, яна билтанглаб қолган қўтир итдек, эгилиб-букилиб, ерга сирпангандек бўлиб инқиллади.* М. Исмоилов, Фарғона т. о.

ҚЎТОН 1 1 Бирга боқилаётган катта қўй тўдаси; қўй подаси; сурув. *Шу кеча тушимда чўпон бўлибман, Қўтонимни қирнинг тўрида кўрибман.* Исмоил шоир. *Майдонга бир қўтон қўйни ҳайдаб келишди.* Ф. Расул, Тўнғич ўғил.

2 Қўй ёки мол қамаладиган катта қўра ёки махсус бино; қўйхона, молхона. *Умарқул эрталаб, ердан қиров кўтарилай деганда, қўйларни қўтондан ҳайдаб чиқарди.* О. Хусанов, Ҳаёт ишқи. *— Оворагарчиликни айтмайсизми, — деди нақир ушлаб турган новча киши, — қишда қишлоққа, ёзда яйловга мол ҳайдаимиз. Шу ерга қўтон қурилса бўлмайдими?* И. Раҳим, Ихлос.

ҚЎТОН II: кўк қўтон қ. кўкқўтон. Оқ қўтон қ. оққўтон.

ҚЎТОНЛАБ Бир неча қўтон, қўтон-қўтон. *Салимбой ўлгандан кейин, унинг ўрнига Мадамин оқсоқол бўлиб қолди. Юзлаб қўш-хўкиз, йилқи, қўтонлаб қўй-эчки бунга қолди.* П. Турсун, Ҳқитувчи.

ҚЎТОНЛАМОҚ 1 Атрофни ўраб, қўтонга айлантирмоқ, қўтон қурмоқ.

2 Қўтонларга айирмоқ, бўлмоқ.

3 Қўтон бўлиб турмоқ, жойлашмоқ. *Тепанинг усти теп-текис, бемалол бир сурув қўтонласа бўларди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚЎТОС I Марказий Осиёнинг баланд тоғли ҳудудларида яшайдиган, хўкизлар кенжа оиласига мансуб кавш қайтарувчи ҳайвон. *Қорамолнинг тоғ шароитига мосланган энг кучлиси ва маҳсулдори саналган қўтосни армани қишлоқларида кўп учратдик.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ҚЎТОС II шв. Бўйинга тақиладиган безак буюми. *Қўтос тақди бўйни узун бедавога, Қирқ қуббали юган урди бошига.* «Хушкелди». *Ана шунда тилла қўтос тақинган ўн тўрт маҳрам Бойбўридан Бойсарини сўраб бориб қолди.* «Алпомиш».

ҚЎЧҚОР 1 Совлиқларни уруғлантиришда фойдаланиладиган, бичилмаган эркак қўй. *Зотли қўчқор.* ■ *..ўтган йили эса майин жунли зотли қўчқорлар келтирилиб, ўзимизнинг жайдари қўйларга.. чатиштириш бошланган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма с.т. Кишига нисбат берилади; зўр, ботир, паҳлавон. *Чамбилнинг қўчқори ўзим бўламан, Чамбил элтиб, сени лойга соламан.* «Маликан айёр». *Бу юришиндан сенга ўлмоқчи даркор, Бу сўзларни айтиб шундайин қўчқор.* «Муродхон».

Икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас Иккита бир хил манман, зўр ва ш.к. одам бир жойда мураса қилиб

яшолмайди, чиқишолмайди, маъносидаги матал.

3 Кўчқор (эркаклар исми).

КЎЧҚОРБОЗ Кўчқор боқиш ва уриштиришни яхши кўрадиган одам. *Машҳур Алимжонбойнинг ўғли Тураҳон бойвачча кўчқорбоз, хўрозбоз.. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

КЎШ 1 1 Иккита, бир жуфт; кўшалок. *Кўш белбоғ. Кўш ёстиқ. Кўлариди кўш узук. Кўш ғилдиракли арава. Кўш отли извош. Кўш табақали дарвоза. Кўш карнай.* ■ Юқоридаги бир-бирига мингашиб турган кўш харсанг тагидан виқир-виқир қайнаб сув чиқмоқда. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўш кўллаб қ. кўллаб 2.

2 Бир вақтда, биргаликда содир бўл(ади)ган, юз бер(ади)ган (яна қ. **кўшалок 2**). *Кўш байрам. Кўш тўй.*

3 Омочга кўшилган бир жуфт (ёки битта) ҳўкиз ёки от. *Далага кўш чиқди.* ■ *Зағчалар қағқағлашиб, кўш кетидан учиб-кўнишади.* Н. Фозилов, Оқим. *Кўш ҳўкизда ер ҳайдаб, бир отли сеялкада кўриққа чигит экилди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Кўш пайти (ёки вақти, маҳали) Ҳайдаш учун ер етилган, далага кўш чиқадиغان пайт. **Кўш ҳайдамоқ** Кўш билан ер ҳайдамоқ. *Узоқдан кўш ҳайдаб юрган йигитнинг ашуласи эшитиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎШ II 1 Сафар, саёҳат ва ш.к. да вақтинча кўниш жойи; вақтинчалик қароргоҳ. *Ҳамма лашкар жам бўлиб, булар ҳам Асқар тоғдан ошиб, кўш ташлади.* «Гўрўғли». *Кўқон сипоҳлари эндиги ҳўжумгача.. яраларини боғлаш, дамларини олиш учун кўрғон ёнидан қаёққадир кўшларига кетганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гуруҳ, тўда, тўп. *Полвоннинг кўшига гурланлик Ёқуббой, ҳазораспик Қиличбойлар ҳам келиб кўшилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КЎША I Иккита, бир жуфт; жуфт. *Кўрққанга кўша кўринар.* Мақол. ■ *Ярашиқли келган кўша кокилинг.* «Ҳасанхон». *Кўша кунгурали бинолар, Куббаларда ўйнайди кўёш.* Э. Раҳим.

Кўша қаримок Умрнинг охиригача бир-биридан ажралмасдан, бирга яшаб ўтмоқ. *Фотиманинг ҳам унга майли бор. Агар юлдузлари тўғри келган бўлса, кўша қаришсин.* П. Турсун, Уқитувчи.

КЎША II айн. кўш II 2. *Ташқарида бир кўша созандалар.. шаҳарнинг машҳур ҳофизлари ашула айтадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎШАЛОҚ I Иккита бир-бирига ёпишган, бир-бирига ёпишиб ўсган, ёпишиб тугилган ва ш. к. *Кўшалок олма. Кўшалок сомса. Кўшалок бошли бузоқ. Марғилоннинг кўшалок кулчаси.* ■ -*Сизларга атаб олиб келдим, қизларим, — деди кампир ва бир жуфт кўшалок анорин рўмолидан олиб, Адолатга узатди, — буниси сенга, қизим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Самоварчи кўшалок бармоқли панжасини чўзиб, бир кўчани кўрсатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир вақтда содир бўлган, юз берган, бирга келган, кўш. *Кўшалок байрам.* ■ *Бола-чақа, набиралар, дўсту биродорлар билан кўшалок тўй кунини ўтказиш вақтини келишиб олдик.* Т. Унабоев, Кумуш тўй.

КЎШАЛОҚЛАМОҚ кам қўл. Иккита-иккита, жуфт-жуфт қилиб бирлаштирмақ, кўшалок қилмоқ. *Пайтдан фойдаланиб, мен ҳам [гранатани] кўшалоклаб отдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

КЎША-КЎША Жуфт-жуфт, бир неча жуфт; жуда кўп. *Кўкрагида кўша-кўша орден ва медаллар.* ■ *Кўша-кўша палак, кўша-кўша паранжи, уч-тўрт уйни ясашига етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантирган эмасди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЎШБЕГИ тар. Кўш, яъни ҳарбий қароргоҳ ва лагернинг бошлиғи.

КЎШБОШ Икки бошли. *Кўшбош ёвуз бургут темир тирноғин Одамзод бўғзига санжиб турса-ю, Дилга сиғармиди фарзанд орзуси.* Миртемир.

КЎШИБ-ЧАТИБ Ёлғон, беҳуда, бўлмагур гаплар аралаштириб, алдаб. *Баъзида битта ё бўлган, ё бўлмаган воқеани бир эмас, бир неча газета ўзидан кўшиб-чатиб ёзди, ўқувчини ишонтирмақчи бўлади.* Газетадан.

КЎШИЛИШМОҚ Кўшилмоқ фл. бирг. н. *Гапга кўшилишмоқ. Суҳбатга кўшилишмоқ.* ■ *Дуғонаси чиқиб, ундоқ деди, холанг чиқиб, бундоқ деди, ҳаммаси кўшилишиб, сени олиб, менга урди, мени олиб, сенга урди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Башарти, мен бу ваҳшатга иштирок қилган бўлсам, қайси*

ақл ва қандай манфаатни кузатиб қўшилишган бўламан? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚЎШИЛМА 1 Турли элемент, қисм ва ш.к. нинг ўзаро қўшилишидан таркиб топган нарса, бирикма. *Универсал асбоб.. икки айланувчи доиранинг қўшилмасидан иборат.* «Астрономия».

2 Йирик ҳарбий қисм (бригада, дивизия, корпус ва ш.к.). *Иккинчи Болтиқбўйи фронтининг қўшилмалари умумий ҳужумга ўтиш тараддудиди эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚЎШИЛМОҚ 1 Қўшмоқ I фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Бешига уч қўшилса, саккиз бўлади. Сут қўшилган чой. Икки от қўшилган извош. Ғайратига ғайрат қўшилди. Шаҳримиз ҳуснига ҳусн қўшилмоқда. Илғорлар ҳаракатига қўшилмоқ. Элга эл қўшилса — давлат.* Мақол. ■ *Болтабойнинг чеҳраси очилиб кетди. Отим чиқсин, десангиз мусобақага қўшилиниг бўлмаса.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кампир.. болаларга қўшилиб ҳингиллашган Нурига пичинг қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирлашиб, аралашиб кетмоқ, бирлик, яхлитлик касб этмоқ. *Робиянинг майин соч толалари йигитнинг юзига тегди, бир лаҳза икковининг нафаси нафасига қўшилиб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *..тўнка ёнида сочлари ўсиб, соқолига қўшилиб кетган девона.. гулхани ёндиришга тиришар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

3 Сафига кирмоқ. *Бир вақтлар саёқ йигитларга қўшилиб қолгандим-да.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Тўғри деб билмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ёқламоқ. *Бировнинг фикрига қўшилмоқ.* ■ *Мен Зокир отанинг таклифига қўшиламан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *-Муса аканинг гапларига қўшиламан, — деди Бектемиров.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚЎШИЛУВЧИ 1 Қўшилмоқ фл. сфдш. *Давраимизга қўшилувчи одамлар борми?*

2 мат. Бирор сон ёки миқдорга қўшиладиган иккинчи сон ёки миқдор. *Қўшилувчилар ўрни ўзгаргани билан натижа (йигинди) ўзгармайди.*

ҚЎШИМЧА 1 сфм. Бор, мавжуд, режадаги нарса, ҳодиса ва ш.к. нинг устига қўшилувчи ёки уларни тўлдирувчи. *Қўшимча маҳсулот. Қўшимча дарс.* ■ *Турғун сизга қўшимча ҳужжат бермоқчи.* Н. Сафаров,

Ҳаёт мактаби. У. домланинг ножўя ҳаракатлари тўғрисида қўшимча маълумотлар берди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 от Мухокамага қўйилган қарор, резолюция ва ш.к. га киритиш учун таклиф этилган янги фикр, мулоҳаза ва ш.к. *Қарор қўшимчалари билан бир оғиздан қабул қилинди.*

Қўшимча қилмоқ Қўшимча гап, фикр, таклиф ва ш.к. билдирмоқ. *Ҳусайн Оға ўғли қўшимча қилди: -Бахтимизга сизларни учратиш қолдик.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қурбоналининг гапида у билан келган шерикларидан бири қўшимча қилди..* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

3 от, тш. Сўзга қўшилиб, янги сўз ёки сўз шаклини яшаш учун хизмат қиладиган морфема (қ. **аффикс**).

4 от Асосий нарсага қўшилган, аралашган ҳар қандай бошқа нарса, аралашма. *Ҳеч қандай қўшимчаси йўқ, тоза асал.*

5 от, с.т. Илова.

ҚЎШИН Қуролли кучлар мажмуи ёки унинг бир қисми; аскар, армия. *Қўшинларимиз қарши ҳужумга ўтдилар* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. *Кун чиқаётганда, шаҳар ташқарисидида бир қисм қўшини билан Шайбонийхон пайдо бўлди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚЎШИШ 1 Қўшмоқ I фл. ҳар. н. *Ҳосилга ҳосил қўшиш.* ■ *Бу, ўртоқлар, фан билан тажрибани бирга қўшиш орқасидида эришган ютуғимиздир.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тешабой соябон аравани қўшишга буюрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 мат. Икки ёки ундан ортиқ соннинг йигиндисини топиш амали; қўшув. *Касрларни қўшиш ва айириш.*

ҚЎШИҚ 1 Кенг маънода шеърӣ-муסיқий жанр; ашула. *Лирик қўшиқ. Ҳажвий қўшиқ. Халқ қўшиқлари. Қўшиқ айтмоқ. Қўшиқ басталамоқ.* ■ *Унда алла, қўшиқ бор. Иссиқ бағир ва ишқ бор.* Г. Жўраева, Иқбол. *Яхши куй ва қўшиқ инсонга хуш кайфият бағишлайди.* Газетадан.

2 Лапар, терма.

ҚЎШИҚЧИ Қўшиқ ёки лапар айтувчи киши, хонанда. *Чолғучилар бошладилар соз, Қўшиқчилар солдилар овоз.* Ф. Гулом. *Шу чоққача мўлтайиб, хаёл ичида шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

КЎШИҚЧИЛИК 1 кам қўлл. Қўшиқ айтиш касби, иши. *Қўшиқчиликни йиғиштир.*

2 Қўшиқлар яратиш, қўшиқ басталаш. *Мавруф Назаров кинематография, драматургия ва қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ҚЎШМА 1 Бирлаштирилган, бирлашган ҳолда амалга ошириладиган, ўтказиладиган, биргаликдаги. *Қўшма ахборот. Қўшма мажлис. Қўшма корхона.*

2 тлш. Икки ва ундан ортиқ тил бирлигининг қўшилиувидан ташкил топган. *Қўшма гап. Қўшма аффикс. Қўшма сўз.*

ҚЎШМАЧИ Бегона аёл билан бегона киши (эркак)нинг учрашувига, қўшилиувига воситачилик қилиб кун кўрадиган одам; дала. *Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдида шундай паст тушдимми!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚЎШМАЧИЛИК Қўшмачи иши, касби. *-Яхши бўлди, кета қолинглар, — деди хотинлардан бири унинг кетидан бурнини жийириб, — худодан кўрқармишлар булар? Биттаси қўшмачилик қилиб кун кўради.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚЎШМЕТАЛЛ Икки хил металлдан ясалган, биметалл. *Қўшметалл пластина.*

ҚЎШМИСРА Икки мисра, ғазал, қасида ёки дostonдаги айрим бир байт. *Мазкур қўшмисра «Садди Искандарий» дostonининг 88-бобида келган.* «Тафаккур».

ҚЎШМОЗОР Ёнма-ён иккита мазор.

Қўшмозор бўлмоқ Бирга, бир вақтда ўлмоқ; қирилмоқ. *-Худо хоҳласа, ҳаммаси қўшмозор бўлади! — деди Роҳатбиби. — Ҳақ жойида қарор топади.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Қўшмозор қилмоқ** Иккаласини ёки бирйўла ҳаммасини ўлдирмоқ, қирмоқ. *Қишлоқларимизга разм солинг.. тунов кун* *Ғиждувон томондаги қишлоқлардан бирида дехқонни таламоқ ниётида борган амир амлоқдорларини сарбоз-парбозлари билан қўшмозор қилишибди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚЎШМОҚ I 1 мат. Қўшув амалини бажармоқ, жам қилмоқ. *Бешни бешга қўшмоқ.*

2 Бирор нарсага бошқа нарсани аралаштирмоқ ёки солмоқ. *Сутга сув қўшмоқ.*

Чойга шакар қўшмоқ. Лойга сомон қўшмоқ.

■ *Гулнор ўқчиб-ўқчиб сўзлади: -Заҳар.. Салим қўшган. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳар бир ақли бор одам қовунга пиёз қўшиб ейиш нотўғри эканини билса керак.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Дарахтларнинг гулларидан сочилаётган ҳидни ҳаво билан қўшиб, ҳар қанча шмирсанг ҳам тўймайсан, киши.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 Бўлак-бўлак, алоҳида, мустақил нарсалардан бир бутунлик ҳосил қилмоқ, бирлаштирмоқ. *Икки институтни қўшмоқ. Молу мулкни қўшмоқ. Сўзларни бир-бирига қўшиб, гап тузмоқ.* ■ *Бешинчи ва еттинчи синфларни қўшиб ўқитяпти дадам.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бирини бошқасининг ёнига, устига қўймоқ, тиркамоқ, ташламоқ; бир қилиб, бир қилиб қўймоқ. *Хирмонга этак-этак пахта қўшмоқ.* ■ *Шинель ва гимнастёркаларини ечди-да, тузун қилиб, бошқаларникига қўшди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

5 Қўшимча тарзда бермоқ, киритмоқ. *[Мирзакаримбой] Бир нафас ўйлаб, яна уч сўмлик қоғоз ва бир сўлкавой қўшиб, Йўлчига ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Гап, фикр ва ш.к. қўшимча қилмоқ; гап қистирмоқ. *У Ҳадичахоннинг сўзига нимадир қўшмоқчи бўлди-да, ҳозир айтиб қолмаса, худди кечикиб қоладигандек шошди.* Н. Сафаров, Ҳадича Ахророва. *Уша қувноқ вазиятини ўзгартирмай, қўшиб қўйди: -Оёғингиз оғримаяптими? С. Кароматов, Олтин кум.*

7 Бирга яна нимадир киритмоқ, бирор нарсани яна нима биландир тўлдирмоқ. *Умрга умр қўшмоқ. Ҳуснига ҳусн қўшмоқ.* ■ *Ҳазин мисрлар унинг дардига дард қўшар эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *..бу сайил навбахорга файз қўшарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

8 Қаторига киритмоқ, бирга қилмоқ. *[Ўзбек ойим:] Отабекнинг ёнига Ҳасаналини қўшиб, Марғилонга юбораман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу йигитни.. аскарий машқ ўтказаетган навкарларга қўшинг!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ишонмасак, сени тўдамизга қўшмасдик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

9 Бирга қилмоқ; бириктирмоқ. *Бири Робияни оёқларидан ушлаб олган, иккинчиси унинг қўлларини белига қўшиб, маҳкам қисиб турган..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

10 этн. Сарпо қилмоқ, сарпо, сеп тариқасида бермоқ. *Битта хитой жуужун мурсакни кам кўриб, ёнига ўзининг қимматбаҳо заррин мурсагини.. кўшган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 Арава, извош, омоч ва ш.к. ни тортиш учун тегишли абзал ёрдамида бириктирмоқ (от-улов ҳақида). *Ҳозир нариги тўриқ қашқани кўшаман жувозга.* Н. Фозилов, Оқим. [Ёрмат] *Отни кўшгандан кейин аравага қалин намат солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Офицер ҳозир: «Кўшга кўшсанг ҳам, майли, ишқилиб ўлдирма», деб кетаётибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 От-улов тиркаб тайёр қилмоқ (арава, извош, омоч ва ш.к. ҳақида). *Фазлиддин.. аччиқ чойни ичиб қониққач, извошни кўшди.* Ойбек, Танланган асарлар. У [Сидиқжон] *бир кунни, тушки дам олиш вақтида, Зиёдахоннинг сўровига кўра, эшак-аравани кўшиб, дарёдан сув келтиргани борди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

13 Эркак киши билан аёлни уйламоқ, бир ёстиққа бош кўйдирмоқ, қовуштирмоқ. *Қирқ кун тўй қилиб, қирқ биринчи кечаси йигитларни қизларга кўшдилар.* «Эртақлар». [Ҳасанали:] *Бекни уйлантирдим, севганига кўшиб қувонтирдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бошини кўшмоқ Уйлантирмоқ ёки эрга бермоқ. *Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвоннинг ҳам бошини кўшиб қўярмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КЎШМОҚ II Кўшилиб турган, кўшилган; кўшалоқ нарса, кўшимча. *Кўрққанга кўш кўринар, кўшмоғи билан беш кўринар.* Мақол.

КЎШНАЙ Ўзбек, тожик ва б. шарқ халқларида тарқалган, бириктирилган икки найли, пуфлама тилчали мусиқа асбоби (бир-бирига ўзаро боғланган иккита бир хил гаров қамишдан ишланади). *Бу майин оҳанг дам яқин, дам узоқдан эшитилар.. дам чиройли кўшиққа, дам кўшнай садосига ўхшаб кетарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

КЎШНАЙЧИ Кўшнай чалувчи созанда.

КЎШНИ I от Уйлари, ҳовли-жойлари ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар, оилалар, хонадонлар (бир-бирига нисбатан). *Яқин кўшни. Ён кўшни. Ҳовли олма, кўшни ол.* Мақол. *Гилам сотсанг, кўшинингга сот, бир чеккасида ўзинг ўтирасан!* Мақол. ■ [Қо-

симжоннинг] Ойиси кўшни билан гаплашиб турарди. Ў. Умарбеков, Она. *Бир қаричликдан дуторни севаман, бир кўшни келинчақдан ўрганган эдим.* Ойбек, Танланган асарлар. [Отабек] *Гузарга чиққанда, Ҳасаналининг кўшниси бўлган Али эринибгина дўкон тахтасини туширмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш жойи, жойлашиш ўрни ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Қиз сўраган курсант, ҳақиқатда, Элмуродга кўшни, иккинчи взводда ўқир эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ҳайрон бўлиб, сувдонга тикилди. У ковак эди — ўқ тешиб ўтибди, уни улоқтирди-да, кўшнисидан, серсоқол русдан сув тилади.* Ойбек, Куёш қораймас.

3 сфт. Ёнма-ён турган, жойлашган, бир-бирига яқин, чегарадош. *Кўшни бригада. Кўшни маҳалла. Кўшни қишлоқ. Кўшни мамлакатлар.* ■ *Йигит ялт этиб кўшни далага қаради. У ерда хотин-халажлар, бола-чақалар чувуллашиб, пахта теришаётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Кўшни бурчаклар мат. Бир томони умумий бўлиб, қолган икки томонини бир тўғри чизик ташкил этган иккита бурчак.

КЎШНИЧИЛИК Қўни-қўшнилар ўртасидаги борди-келди муносабатлари, қўни-қўшничилик. *Кўшничилик қилмоқ.*

КЎШОВОЗ мус. Икки овоз билан ижро этиш учун ёзилган мусиқа асари ҳамда шундай асарни ижро этиш; дуэт.

КЎШОЁҚ Орқа оёқлари ва думи узун, сакраб юришга мосланган тунги кемирувчи сутгэмизувчи ҳайвон. *Илиқ тун.. Кўшоёқларнинг чийиллаши, ахён-ахёнда дардчил бузоқнинг азоб чекиб инграши сингари совуқ нидолар ҳам эшитилади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Зум ўтмай кўшоёқ билан бўз каламуш ҳам у ёқ-бу ёққа пилдираб, емиш ахтаришга тушдилар.* А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

КЎШОТАР Қўшоғиз милтиқ. *Элгелди ёйилиб кетган сурувга кўз ҳам ташламай, кўшотарини кучоқлаб, яна ўтирди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. [Мадамин] *Қишлоқдан чиққанидан кейин кўшотар ов милтиқни осмонга қаратиб, устма-уст икки марта ўқ узди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎШОҚ I сфт. Бир-бирига кўшилган; кўшалоқ. *Кўшоқ сомса.* ■ *Бир кўзи ғилай-*

роқ.. Тиканак сингари Қошлари қўшоқ. Туй-гун. Анави малла йигит.. чилдирмани қўшоқ қилиб чаладиган, ҳунари ўткир чилдирмачи. С. Анорбоев, Оқсой.

2 с.т. кам қўлл. от Умр йўлдоши, эр ёки хотин (бир-бирига нисбатан). Бошқа гапларни кўнглинга келтирма, қизим! Марғилонлик келин билан сенинг бизга ҳеч бир фарқларинг йўқ, икковларинг ҳам боламизнинг қўшоғи — боламизсиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 от, махс. Бир арқон билан боғланган икки ёки бир неча қўй; ўзаро боғланган қўйлар тўдаси. Чўпонлар ҳам сотилмай қолган қўйларни қўшоқлардан чиқариб, ўтлоқларга ҳайдадилар. С. Айний, Дохунда. Тўламат Сувонжон билан бирга жуни ўсиқ қўзиларни тутиб, қўшоққа тиркашмоқда. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўшоқ арқон Бир неча қўйни ўзаро боғлаш учун мўлжалланган узун арқон. Омон белидан қўшоқ арқонни ечди. Ф. Фулом, Шум бола. **Кўшоқ қилмоқ** Қўшоқлаб боғламоқ, бир нечасини бир арқонга боғламоқ.

4 с.т. Умуман, тўда, тўп; гуруҳ. *Олдинги туюлардан бир нечаси қўшоғидан ажралиб келди-да, кийикни ўзига қўшиб олди.* Й. Шамшаров, Қазлармонлик йўли. *Колхозчи болалар ва қизлардан икки қўшоқ қўриқчилар тўдаси ташкил қилиб, болаларнинг ўзига ҳар бир қўшоққа бир бошлиқ сайлатди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

5 Қўшоқ (эркаklar исми; одатда олти бармоқли одамларга қўйилади).

Кўшоқ бармоқли одам Олти бармоқли одам. **Кўшоқнинг орқасида (ёки ичида) бўш** Бир неча айбдор, гуноҳор, жиноятчи ва ш.к. ичида бегуноҳ жазоланган кишига нисбатан айтиладиган ибора.

Кўшоқламоқ Бир-бирига бириктириб, бир арқон билан боғламоқ, қўшоқ қилмоқ (қўй, эчки ва ш.к. ҳайвонлар ҳақида). *Омон белидан қўшоқ арқонни ечди. Қолган қўйларни қўшоқладик.* Ф. Фулом, Шум бола.

Кўшоғиз Стволи иккита бўлган, кетма-кет икки ўқ отиш мумкин бўлган, икки стволли (милтиқ ҳақида). *Шербек тўриққа устма-уст қамчи босди. Йўл-йўлакай қўшоғиз милтиқни бир қўлида ушлаганича елкасига қўйиб, отишга чоғлаб борди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Кўштабақа(ли), кўштавақа(ли) Табақаси иккита бўлган, икки табақали. *Кўштабақа эшик. ■ Бу қўргоннинг.. катта кўштавақа дарвозасида посбон бўлиб «Олапар» деган катта кўппак ит яшар экан.* С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

Кўштирмоқ **Кўшмоқ** I фл. орт. н. *Тонг отмай қўш қўштирмоқ. ■ Қоражонни қишлоқдан чиқариб, элга қўштирмай, Олатоғдан жой бериб қўйди.* «Алпомиш». *Оқсоқол тонг қоронғисида изови қўштириб, кувёнинг олдида борди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

Кўштирноқ Кўчирма гап, иқтибос, сарлавҳа, шунингдек, кўчма маънода ишлатилган сўз ёки гапни ёзувда ажратиб кўрсатиш учун ишлатиладиган чегараловчи тиниш белгиси (« » ёки “ ” белгиси). *Кўштирноқ очмоқ. Кўштирноқ ёпмоқ. Сўз ёки гапни қўштирноқ ичига олмоқ. ■ Кўчирма гап ёки цитатани, муаллиф гапидан ажратиш учун, қўштирноқ қўйилади.* «Ўзбек тили» дарслиги.

Кўштиғ I Икки тиғли, дудама. *Кўштиғ пичоқ.*

2 шв. Кўшоғиз, кўшотар. *Қани энди, қўштиғ милтиғинг бўлса-ю, сочма ўқ билан бир отишда ҳаммасини уриб олсанг!* П. Турсун, Ўқитувчи.

Кўштор мус. Икки торли.

Кўштуёқлилар Қорамоллар, қўйлар каби туёқлари бир жуфт бўлган сутэмизувчиларнинг бир туркуми.

Кўшув I **Кўшмоқ** фл. ҳар. н. *Ҳайдар ота.. бирининг қайғуси иккинчисининг қайғусига қайғу қўшувига кўзи етиб қолди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 мат. Қўшиш амали. *Тузук, алифбени билиб олибсиз. Ҳисобдан ҳам қўшув, олувларни ўрганибсиз. Тузук! Ҳ. Фулом, Машъал.*

Кўшхона I Қароллар, хизматкорлар, қўшчилар учун белгиланган тураржой. *Бойнинг ерининг юқорисида, баландгина бир парча саҳн хизматкор ва мардикорларнинг қўшхонаси эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сафарда қўниш, истиқомат қилиш учун белгиланган жой, сарой. *Мен оғир-сингансимон ўйланиб олдим ва: -Хўп, қўшхонам узоқ бўлса ҳам, бир хабар олиб ўтарман, — дедим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўшхоналарга бор-да, меҳмонларга хабар бер. Олиш бошланди, де.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

КЎШЧАНОҚ Бир-бирига кўшилган, ёпишган иккита чаноқ. *Чиноқчи агар терим пайтида барака рамзи бўлган «кўшчаноқ» топиб олса, хўжайин уни совға билан сийлаган. «Фан ва турмуш».*

КЎШЧИ 1 Кўш ҳайдовчи киши. *Ер ҳайдашга чиққан кўшчиларнинг куйлаган овозлари эшитилиб, мени ўз томонига тортди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

2 тар. Феодал-бойларга ёлланиб ишловчи камбағал деҳқон; қарол, чоракор, батрак. *Минг кўшчига бир бошчи. Мақол. ■ Ўзининг ер ҳайдаш анжомларига, хўкиз каби иш ҳайвонларига эга бўлиб, ҳақини келишган ҳолда, заминдорларнинг ерини ҳайдайдиганлар кўшчилар деб номланган. «Фан ва турмуш».*

3 тар. Батрак, қарол, чоракор ва камбағал деҳқонлар манфаатини ҳимоя қилиш учун тузилган, 1919-1930 йилларда фаолият кўрсатган касаба ташкилоти. *Стол ёнида комиссия аъзолари, «кўшчи» фаоллари ўтирдилар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

КЎШЧИ-КЎЛОНЧИ айн. **кўшчи 2.** *Мулла Омонбой, шаҳардаги кўшчи-кўлончи, сайис, мирохур, бою боёнлар, ошина-оғайниларингизга хат-патингиз йўқми? Ғ. Фулом, Шум бола. Ана шу давлатларнинг ҳаммасини кўшчи-кўлончилар Миржалол қуруқнинг.. катта кўрасига ташиб келтирар эканлар. Ғ. Фулом, Тирилган мурда.*

КЎШКАВАТ(ЛИ) Устма-уст икки қават қилиб қурилган, икки қаватли. *Кўшқават кўркам бинолар тагидаги асфальт йўлакларда йўловчилар, кўчада машиналар турнақатор. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.*

КЎШҚАНОТ(ЛИ) 1 Иккита қаноти бўлган, икки қанотли. *Кўшқанотли самолёт. ■ Бу хат менга ҳаёт берди, Бағишлади кўшқанот. Чапак чалиб табриклади Гўё мени коинот. Шухрат.*

2 Икки тавақали, кўштавақали. *Ўз умрида биринчи марта Очилди кўшқанот дарвоза. Э. Раҳим. Енгил машина сиғадиган кўшқанотли эшикдан почтальон кириб келди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.*

КЎШҚУЛОҚ 1 Икки томонида қулоғи бўлган қувачасимон сопол идиш, хурмача. *Саид Жалолхон раиснинг олдидаги қатиқни кўшқулоғи билан олиб чиқиб, ариққа ташлади. А. Қаҳҳор, Башорат. Бир кўшқулоқ қатиқ фалон пул. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 Эндигина униб чиққан, икки уругбардангина иборат бўлган ниҳол. *Чигит экиб, ғўзаларимиз кўшқулоқ бўлгунча не-не машаққатларни бошимиздан кечирмадик! С. Абдуқаҳҳор, Кувондиқ. Киш ўтди, баҳорда қарасам мундоқ, Остидан ниш уриб чиқибди гиёҳ, Гиёҳки, ингичка, нимжон, кўшқулоқ, -Ажабо! — дедим-у, термулдим узоқ. Шухрат.*

КЎШ-ҚУШ айн. **кўша-қўша.** *[Ойшабону] Ёқут кўзли кўш-қўш узуклар порлаётган семиз бармоқлари билан ғўлага ўхшаш тиззаларини силар экан, кўшиб қўйди. Ҳ. Фулом, Машғал. Сен тенги келинчакларнинг уйига кирсанг, оғзинг очилиб қолади: кўш-қўш тилла соатлар, тилла билагузуклар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

КЎЯРДА-КЎЙМАЙ рви. Истагига, хоҳишига қарамасдан, мажбур қилиб, зўрлаб, қистаб, қўймай. *Кечга томон [Отамирза] рафиқасини кўярда-қўймай кийинтирди. Ҳ. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. Ойим кўярда-қўймай қўлимга тутқазган тугунчани ўйнаб, секин хиргойи қилиб бораман. Ш. Отамуродов, Қўнғил.*

КЎҚОНАРАВА Иккита катта гилдиракли арава.

КЎҚОНГУЛ Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, икки туркум ўсимликларнинг умумий номи. *Уларнинг уйдаги гулларнинг ку сон-саногии йўқ: гулбегор, гулравно, гулсансар, гулҳамишабахор, кўқонгул, қалампиргул. Ғ. Фулом, Шум бола.*

КЎҚОНЖЎХОРИ Жўхорининг попуksимон бошоқли нави, оқ жўхори. *Кўқонжўхори эомоқ. Кўқонжўхори гўжаси. ■ Атрофида ҳеч ким йўқ; кўқонжўхори барглариининг шамолда шилдирашидан бошқа ҳеч қандай сас йўқ эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

КЎҚҚАЙМОҚ 1 с.т. Тикқайиб, дўмпайиб хунук кўриниб турмоқ; беўхшов ўтирмоқ ёки жойлашмоқ, кўнқаймоқ. *Жўраларнинг уйи тепаликда, якка ўзи кўққайиб туради. Ф. Мусажонов, Дарадаги қишлоқда. Унда-мунда кўққайган эски.. тўнқалар ҳам.. ёқимли, жозибадор туйиларди. Ойбек, Кўёш қораймас.*

2 Тик гўдайиб, қаққайиб турмоқ, қаққаймоқ. *Тўқсанов ўз орқасида кўққайиб, ўзини кўрсатиш учун алақачондан бери буйруқ кутиб турган Дадабойга қичқирди: -Олинг! Нимага қараб турибсиз! П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 айн. **кўнқаймоқ.**

КЎҚАЙТИРМОҚ *Кўқаймоқ* фл. орт. н. Зулукхоннинг шаҳарда кўққайтирган иморати Мирҳосилнинг ножўя ҳаракатлариға жонли диллидай, мана мен, деб турибди. Х. Фулом, Сенга интиламан.

КЎҚҚИСДАН *рвш.* Ҳеч кутилмаганда; бехосдан, тўсатдан. *Кўққисдан хужум қилмоқ.* ■ Эшикнинг кўққисдан очилиши.. Вали акани чўчитиб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўққисдан берилган бу савол олдида Қодирбек нима деярини билмай, тикилганча қолди.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

КЎҒАДОШЛАРГА мансуб кўп йиллик илдиэпояли ўсимлик (пояси тик ўсади, цилиндрсимон йўғон, бўйи 2-3 метр); қовға. *Хужраға кириб, гўшт, ёғ, қўғаға боғланган тўртта умрбоқи қовун.. хужрада қалашиб ётганини кўрди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

КЎҒАЗОР Нуқул қўға ўсиб ётган, қўға босган жой. *Кўйлар қўғазорда, кўй ейдиган янтоқ Бақақуруллоқда – бечоралар баъзан оч қолар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КЎҒАЙ *айн.* қўға. *Сават тўқимоққа ярагай қўғай.* Ф. Фулом. *Мўйтанкўлда ғовлаб ўсган.. қўғай худди ёв босиб келаётганидай шовуллайди.* А. Муҳтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Қумтепанинг адоғида мўъжаз кўл бўлиб, усти кўм-кўк қўғай ва қамишлар билан қопланган.* Э. Самандар, Тангри қудуғи.

КЎҒИРМОЧ Қозонда қовурилган бугдой. *Наврўз кирарда.. кўп жойда ўрик қайнатилади. Кўғирмоч қовурилади.* М. Алавия, Наврўз – баҳор байрами. *Тоҳир ойисининг кўғирмоч ушлаган ҳовучини қисиб: -Менга унаштирилган ким? Ростини айтиб бер, – дебди.* «Эртақлар».

КЎҒИРМОҚ *шв.* Қовурмоқ.

КЎҒИРЧОҚ 1 Одамға ёки бошқа бирор нарсаға ўхшатиб ясалган болалар ўйинчоғи. *Резинка кўғирчоқ. Кўғирчоқ театри. Кўғирчоқ ўйнамоқ.* ■ *Ўн-ўн бир ёшларға кирган иккинчи қиз қизил қаламини оғзида ҳўллаб, қўлидаги кўғирчоққа қош-кўз ясар ва.. ашула айтарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 кўчма Бошқаларнинг амри, истаги билан иш тутувчи, мустақил иш юргизолмайдиган киши, ҳоким; ҳукумат ва ш.к. *Бировнинг қўлида кўғирчоқ бўлмоқ. Кўғирчоқ ҳукумат.* ■ *Ҳа, сизлар учун раис нима, кўғирчоқми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КЎҒИРЧОҚБОЗ Кўғирчоқларни ўйнатиб, томоша кўрсатувчи артист; кўғирчоқ театрининг артисти. *Созандалар дастаси катта бўлмай, бир чирмандачи, бир ноғорачи, бир сурнайчи, бир раққос ва битта кўғирчоқбоздан иборат эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

КЎҒИРЧОҚБОЗЛИК 1 Кўғирчоқбоз иши, касби.

2 Кўғирчоқларни ўйнатиб, томоша кўрсатиш; кўғирчоқ театри. *Илгари ҳайит кунлари Кўмирсаройда кўғирчоқбозлик, «чодирхаёл» бўлар эди. Энди номини бошқа қилишибди-да, мазмуни! Ойбек, Танланган асарлар.*

КЎҒИРЧОҚДАЙ, -дек Жуда бежирим, келишган, чиройли, гўзал. *Менга қара, ўғлим, сенга айтсам, аянг ўша пайтда кўғирчоқдек жувон эди.* А. Муҳиддин, Ҳада. *Маҳалламизда уч-тўртта участка бор. Кўрган одамнинг кўзи ўйнайди. Оқлаб, кўклаб, кўғирчоқдек қилиб қўйилган.* Т. Алимов, Одамсиз уйлар.